Kuran'daki *Salât* ve Namaz Araştırması – 1
Salât Ayetleri

Selim Çalışkan
Temmuz 2020
gerceginkitabi.wordpress.com/about
gerceginkitabi.com/about

Bu okuduğunuz, bütünlenmiş bir çabanın sonuç raporu değildir. Sürmekte olan bir çalışmanın ara raporudur. Pek çok kişinin kendi aklıyla, temiz akılla Kuran'ı anlama çabası içine giriyor ve girecek olması beni bu çalışmayı sonuçlandırmadan yazmaya itti.

Şimdi *salât*tan söz ettiğini anladığım ayetleri sırayla yorumlayıp *salât*ın ne olduğu konusundaki kararımı destekleyecek çıkarımlarımı ve karşı tezlerin çürütmelerini sunacağım. Kitap sırasıyla gitmenin yanlış bir yöntem olduğunu düşünüyorsanız "Kuran'ın İniş Sırası Yanlış Mı?" yazıma başvurunuz. *Salât*ın ne olduğu konusundaki tezleri kısaca özetleyeyim:

> "*Salât* namazdır."
>
> "*Salât* bazı yerlerde namaz, bazı yerlerde Allah'ın yasasını uygulamaktır (veya aynı anda ikisidir)."
>
> "*Salât* toplumsal yardımlaşma ve/veya dayanışmadır." (yanlış bir sözcük kullanarak "destek" diyen de var)
>
> "*Salât* bağlantıdır. Kişinin günde beş kez veya sürekli olarak yaratıcısıyla bağlantılı olmasıdır."
>
> "*Salât* basitçe dua demektir." Bu tezi ayrıca yapacağım dua kavramı incelemesinde çürüteceğim.

Arapça *SLV* sözcük kökünün ve *es salât, salla, musalli* türevlerinin geçtiği 99 yere X koysak, yani sözcüğü bütünüyle perdelesek bile bu X'leri içeren ayetlerin kitabın bağlamında anlaşılabiliyor olması gerekir. Çünkü anlıyoruz ki bu X, kitabın odak kavramlarından biri. Kuran'a aşina olanlar biliyor ki odak kavramlar türlü biçimlerde yeniden anlatılıyor. Böylece kitabın mesajını örtme çabalarına rağmen anlaşılabilmesi sağlanıyor. Elçilerin asıl derdini, yani mesajın özünü, yani Kuran'ın anafikrini anladıktan sonra yan kavramları keşfetmek, davranış kurallarını, yol alma ilkelerini belirlemek daha kolay olacaktır. Başka türlü söylersek, Elçilerin derdini anladığımızda uygar insanlar olarak neyi **çok yanlış** yaptığımızı anlamış olur ve yapmamız gerekenleri kendi çabamızla bile az çok çıkarsayabiliriz. Yani tersten gidip, önce yaşamımızdaki boşluğu keşfedip bu kitabın bu boşluğu doldurma iddiasında oluşunu anlamaya çalışabiliriz. Bu X, hiç kuşkusuz ki boşluğu doldurabilmemizi sağlayacak bir şey olmalıdır. Sözcüğe verilen anlamın sağlamasını buna göre yapmamız gerektiğini düşünüyorum.

Ulaştığım sonucun tek cümlelik özetini bu aşamada yapmaktan çekiniyorum. Çünkü bence bu konuda gerekçeler, en az sonuç kadar önemli. Sonuca bakıp sayfayı kapatmayı düşünenleri bu konuda uyarıyorum. *Salât*, Elçilerin bildirdiği mesajı öğrenme ve uygulama işidir. Gördüğünüz gibi bir cümleye kısaltınca yetersiz ve bulanık bir tanım oldu… Yanlış anlamanın büyüklüğüyle doğru orantılı olarak bu yanlış anlamayı düzeltmek için göstermemiz gereken çaba da büyük olmalı. Bu yüzden yazı uzun. Alışık olmayan için yorucu olabilir. Size tavsiyem, gözünüzde büyütmeyin. Sindire sindire okuyun. Salâtın anlamıyla ilgili herhangi bir savın ancak böyle uzun açıklamalarla savunulabileceğini bilin. Çünkü Kuran'da altı binin üzerinde ayet var. Bunların bir kaçını açıklar gibi yapıp kitabın geri kalanına dokunmadan geçen kısacık açıklamalar konusunda temkinli olun.

Bazı ayetlere yalnızca numarayla gönderme yapmak zorundayım yoksa beş yüzün üzerinde ayetin metni, yazıyı okunabilirlikten çıkarır. Bir Kuran çevirisini açık bulundurun. Bunu yapamıyorsanız yazıyı gerceginkitabi.com adresinden okumanız daha kolay olacaktır.

Mükemmel bir çözüm beklemeyin; *salât* kavramını anladığımı düşünsem de Kitap'ı bütünüyle anlamaktan uzağım. Çözemediğim yerleri açıkça bildireceğim. Köşeli parantez içindekiler benim eklemelerimdir.

Ayetleri irdelerken *salât*a sıklıkla yakıştırılan yukarıdaki aday anlamların uygun olup olmadığını değerlendirmeyi size bırakıyorum. Ben her aday anlamı her ayette tek tek çürütmeye çalışmayacağım.

1:6 "Dosdoğru yola eriştir bizi!"

Salât ayetlerini incelemeye bu ayetten başlıyoruz. Yazı bittiğinde umuyorum ki nedeni daha iyi anlaşılacak. Elimizde tuttuğumuz kitap Tanrı'ya yapılan bir çağrıyla başlıyor. Birileri Tanrı'dan kendilerine yol göstermesini istiyorlar.

2:2-3 İşte Kitap! Onda kuşku yoktur. Sorumluluk bilinci taşıyanlar için yol gösterendir. Onlar, gizli gerçeklere inanırlar, namazı dosdoğru kılarlar; kendilerine geçimlik olarak verdiklerimizden de yardımlaşmak amacıyla paylaşırlar.

Sayfayı çevirip ikinci sureye geçtiğimizde çağrıya "İşte, Kitap" diye yanıt verildiğini görüyoruz. Kitabın kalanında böyle bir diyaloğa rastlamayacağız. Elimizde tuttuğumuz kalın kitap baştan sona bu çağrıya verilen yanıtmış demek ki. Bu yol gösterici kitabın kimlere yol göstereceği de açıklanıyor. Olumsuzdan henüz söz edilmeden bir ayrım yapılıyor. "İsteyene verildi. Bu kitap ancak şunu, şunu yapanlara yol gösterecek." Bizi ilgilendiren sözcüğü "namaz" diye çeviren Ali Rıza Safa'nın mealini olduğu gibi kullanıyorum çünkü daha işlevsel, anlatımı daha kolaylaştıracak bir meal ne yazık ki yok. *Salât*ı düzgün çevirmeyi deneyen bir meal yok. O yüzden sabredin. Konu anlaşıldığında *salât*a uygun bir Türkçe karşılık vermeye çok daha yakın olacağımızı umuyorum. Bu ayette "namazı dosdoğru kılarlar" diye çevrilen ifadenin birebir çevirisi "*salât*ı ayakta tutarlar" olmalı. *Salât* yerine X de koyabiliriz şimdilik. Yani bildiğimiz kavramları yerine koyarak denklemdeki X'i bulmaya çalışıyoruz. Denklemin bütün değişkenleri bu yazıda tek tek açıklanmayacak. Bazı şeyleri çoktan bilen, Kuran'a az çok yakınlığı olan okura anlatıyorum. Yabancılık çekerseniz sitede sağ taraftaki Konulara Göre bölümünde göreceğiniz Din başlığındaki yazıları, özellikle Din Nedir'i okumanızı öneririm. Kuran'a bütünüyle yabancı iseniz ama çok tartışılan *salât*ı yine de merak ediyor iseniz bu gibi yorum yazıları size fazla teknik veya ağır gelebilir. Onun için önce Kuran'ı Türkçe çevirisinden, hiçbir yorumun yardımına başvurmadan kendi aklınızla birkaç kez okumanızı öneririm. Yine sağ menüde ilgili yazılar yardımcı olacaktır.

Konuya dönersek, bu ayette Kitap'ın yol göstericiliğinden yararlanabilecek olanlar için dört niteleme yapılıyor. Bunların aslında ayrık nitelikler olması gerekmediğini, hemen her zaman bir arada bulunacağını Kitap'ı okudukça anlayacağız. Yeri gelmişken, "gizli gerçeklere inananlar" veya "gayba iman edenler" diye çevrilen ifadenin "görünmezin varlığından emin olanlar" diye anlaşılmasının daha uygun olduğunu düşünüyorum. Bu "görünmez" hem genel, hem özel anlama sahip olabilir. Genel anlam insanın bilemeyeceği, bilinen yollarla erişemeyeceği bir bilgi alanının varlığı olabilir. Özel anlamın Tanrı/Allah olduğu kesin (bkz. 21:49, 67:12 vb.).

Öbür ayetlere geçmeden önce sık karşılaşacağımız "*salât*ı ayakta tutma" veya "*salât*ı doğrultma/dikme" (*"akimu es salât"*) ifadesini kısaca inceleyelim.

akimu: Arapça *KVM* kökünden türemiş olan *akam* eyleminin *af'aala* (veya *'af'aala*) çekimi. Form-IV de deniyor. Türkçede yaklaşık olarak oldurgan, geçişli çatıya denk geliyor. Form-I olan *kavm* eylemi etken, geçişsiz çatılı olan "ayakta durmak"a denk ise, bunun oldurgan, geçişli çatıdaki türevinin "ayağa

kaldırmak" ve/veya "ayakta tutmak" olduğunu söyleyebiliriz. Demek ki "*salât*ı ayakta dur" denmiyor; "**ayakta tut**" deniyor. Demek ki "namazı ayakta kıl" gibi bir şey anlamak olanaksız. Neyi doğrultup ayakta tutacağımızı birazdan anlayacağız.

es salât: Arapça *SLV* kökünden türemiş olan ad. Şimdilik bu kadar bilgi bize yeterli. Eylemlerin çekim tablolarına *Wiktionary.org* sitesinden, Kuran'ın sözcüklerinin basit dilbilgisi çözümlemesine *corpus.quran.com* sitesinden ulaşabilirsiniz. Daha fazla dilbilgisi için Arapça dilbilgisi kitaplarına veya sitelerine başvurabilirsiniz. Bu yazıdaki çıkarımları ve daha fazlasını yapabilmek için bundan fazla Arapça bilgisinin gerekmediği konusunda size güvence veririm. Gözünüzü korkutmalarına izin vermeyin.

2:2-3 ayetlerinin Kitap'ın yol göstericiliğinden yararlanabilen kişilerin/toplumun ayırt edici niteliklerinden söz ettiğine işaret etmiştim. "Onlar şunları, şunları yapanlardır." Peki, yapmayanlar? İşte, *salât* sözcüğüne (veya *SLV* köküne) ikinci rastlayışımızda söz onlara geldi:

> ***2:40-43 Ey İsrailoğulları! Sizi nimetlendirdiğim o nimetimi hatırlayın ve bana verdiğiniz sözü tutun ki, ben de size verdiğim sözü tutayım. Ve yalnızca benden korkun. Yanınızda olanı doğrulayın, benim indirdiğime inanın. Onu inkar edenlerin öncüsü siz olmayın. Benim ayetlerimi az bir değere satmayın. Ve yalnızca bana karşı sorumluluk bilinci taşıyın. Gerçeği gerçeğe aykırı olanla karıştırmayın. Çünkü siz biliyorsunuz. Namazı dosdoğru kılın, zekatı verin ve eğilenlerle birlikte eğilin.***

Kuran'da İsrailoğullarından ilk söz edilen yer burası. "Hatırlayın" dendiğine göre bir şeyi unutmuş olmalılar. Verilen buyruklardan yola çıkarak neyi unutmuş olabileceklerini anlayabiliriz: Verdikleri sözü, Allah'ın buna karşılık onlara verdiği sözü, Allah'tan korkmayı, yanlarında olanı doğrulamayı, Allah'ın indirdiğine inanmayı (güvenmeyi), yalnızca Allah'a karşı sorumluluk bilinci taşımayı, gerçeği gerçekdışıyla karıştırmamayı, *salât*ı ayakta tutmayı, zekatı vermeyi, eğilenlerle birlikte eğilmeyi. Bu kadar çok şey mi unutmuşlar, yoksa bunların hepsi aynı kapıya mı çıkıyor? Hangisi olduğunu ayetleri okudukça anlayacağız. Şimdilik şundan emin olduk: *Salât*ı ayakta tutmayı unutmuşlar.

İsrailoğullarının yaptıkları ve vazgeçmeleri gereken işler *salât*a ışık tutabilir: Verdikleri sözü unutmuşlar. Yanlarında olanı (Tevrat'ı) doğrulamamışlar. Allah "benim indirdiğime güvenin" diye bu kitapta söylediğine göre onu İsrailoğullarının Kuran'ı inkar edenlerin öncüsü olmaları durumu söz konusu. Demek ki hem Tevrat'ı hem Kuran'ı yok sayıyor olmalılar. Allah'ın ayetlerini az bir değere satmışlar. Ve *salât*ı ayakta tutmamışlar.

Eğer bunların hepsi aynı anlamdaysa veya uygulamada aynı kapıya çıkan şeylerse *salât*ın Allah'la İsrailoğulları arasında yapılan anlaşmayla ilgili olması gerekiyor. Kuran'da bu anlaşmanın (Ar. *ahit*) taraflarından ayrı ayrı söz edildiği oluyor. Allah'ın sözü (Ar. *vaat*) ve Allah'a verilen ant (Ar. *misak*) olarak. O andın ne olduğuna bakalım:

> ***2:83 İsrailoğullarından kesin söz [misak] almıştık: "Allah'tan başkasına hizmet etmeyeceksiniz[1]; anne-babaya, yakınlara, yetimlere ve yoksullara iyilik yapacaksınız[2]; insanlarla güzel konuşacaksınız[3]; namazı dosdoğru kılacaksınız ve zekatı vereceksiniz![4]" Sonra çok azınız dışında, yüz çevirerek döndünüz.***

Bu kez 2:41-43'te sayılanlar sayılmadı. Doğrudan uygulamaya yönelik ahlaki buyrukların (2, 3) yanında önceki buyruğu (4) yeniden görüyoruz. *Salât*ı ayakta tutmak Allah'a hizmet etmekle doğrudan ilgili bir şey olmalı. Biraz ilerleyince 2:40-43 ve 2:83'teki bilgiyi bir araya getirebiliyoruz:

> ***2:87-89 Gerçek şu ki Musa'ya Kitap verdik. Üstelik ardından art arda elçiler gönderdik. Meryem Oğlu İsa'ya da açık kanıtlar verdik ve Kutsal Ruh ile onu destekledik. Ne zaman bir***

> ***elçi hoşunuza gitmeyen bir şeyle gelse büyüklük taslayarak bir bölümünü yalanlayıp, bir bölümünü de öldürmediniz mi? Dediler ki: "Yüreklerimiz korunaklıdır!" Hayır! Allah, nankörlük ettikleri için onları lanetlemiştir; artık çok azı inanır. Yanlarında olanı doğrulayan kitaplar Allah'ın katından onlara geldiğinde nankörlük ettiler. Oysa nankörlük edenlere karşı daha önce yardım istiyorlardı. Allah'ın laneti, nankörlük edenlerin üzerine olsun!***

İsrailoğullarına lanet edilmesinin nedeni Kitap'ı veya Kitaplar'ı (sonuçta ikisi aynı şey) yalanlamalarıymış. Bakın tıpkı 1:6'da isteyenler gibi yardım istemişler ve onlara Musa aracılığıyla "İşte, Kitap" denmiş. O kitabı unuttukları için, üzerini örttükleri (Ar. *küfr*) için onlara lanet ediliyor. 2:2-3'te sözü edilenlerden olmamışlar. Bilinmezden gelen yardıma güvenmemişler, sorumluluk bilinci taşımamışlar, *salât*ı ayakta tutmamışlar, kendilerine verileni paylaşmamışlar.

Kitabın en başına dönelim. Birileri "Tanrım bize yol göster" demişti. Demek ki bu daha önce de olmuş, daha önce de birileri Allah'tan yardım beklemiş ve yine "İşte, Kitap" diye yardım gelmiş. Dördüncü ayette haberi verilmişti, şimdi ise olay anlatılıyor. "Sen bu yardımı bekleyen ve kendisine karşılık verilen ilk kişi/toplum değilsin." Önceki örneklerden ne amaçla söz edildiğini Kitap'ta ilerledikçe daha iyi anlayacağız; şimdilik dikkatle okuyoruz.

> ***2:93 Sizden kesin söz aldığımızda dağı üzerinize yükseltmiştik. "Size verdiğimize sımsıkı sarılın ve dinleyin!" Dediler ki: "Dinledik ve karşı geliyoruz!" Nankörlük ettikleri için, yüreklerinde buzağı yer etmişti. De ki: "İnancınız sizi ne kötü yönlendiriyor; eğer inanıyorsanız?"***

Bir başka deyişle Tevrat'a sımsıkı sarılın ve dinleyin. Neyi dinleyecekler? Elbette Tevrat'ı. Önce dinleyecekler, sonra da dinleyip anladıklarını uygulayacaklar. Bir kitaba sarılmak başka türlü olmaz. Ama dinlemeyenlerin, yani 2:2-3'tekilerden olmayanların örneği veriliyor bize. "Dinledik ve boyun eğdik" demeyip "karşı geldik" demeleri, onların mesajı kulaklarıyla duyduklarının ama kabul etmediklerinin simgesel bir anlatımıdır.[1] Bir sayfa geriye gidersek bu açık:

> ***2:44-45 İnsanlara erdemli olmaları öğüdünü verirken, kendinizi unutuyor musunuz? Üstelik Kitap'ı da okuyorsunuz. Yine de aklınızı kullanmayacak mısınız? Dirençli olarak ve namazla yardım dileyin. Aslında, derin saygı duyanlardan başkasına böylesi zor gelir.***

Sorumluluk bilinci taşıyanlar, şimdi derin saygı duyanlar olarak betimleniyor. İkisi aynı şey olmalı. Sorumluluk bilinci taşıyanlar *salât*ı ayakta tutanlar idi. Derin saygı duymayanlara işe bu zor geliyor.

Şimdi buraya kadar okuduklarımızdan ne anladık? Sözü edilenlerin namazla en küçük bir ilgisi var mı? Birileri sıkıştılar, bunaldılar, sıkıntı çektiler, yollarını kaybettiler ve Allah'tan yol göstericilik istediler. Onlara yol göstericilik bir kitap içinde bir elçiyle verildi. Kitabın içinde buyruklar var. Bu buyrukları dinleyecek ve uygulayacaklar. Ve bir anlaşma var: Buyrukları yerine getirirseniz size yol gösterilmiş olacak, kaybolmayacaksınız. Yeryüzünde ve ölüm ötesinde iyi yaşayacaksınız. Bu yol göstericiliğe nankörlük edenlerin, dinlemeyenlerin, uygulamayanların örneği verildi. Nankörlük edenler yollarını yeniden kaybetmiş olmalılar (1:7). Bu büyük resimde namaza nasıl bir yer buluyorsunuz? Uygulanabilir öğütlerin örneği de verildi: Ana-babaya, kimsesize, çaresize, yakına yardım et; insanlara güzel söyle /güzellikle söyle. Bunların arasında "namaz kıl" buyruğuna açık seçik görünür bir yer bulabiliyor

[1] https://gerceginkitabi.wordpress.com/2016/10/02/kurandaki-dualar-ve-konusmalar-simgeseldir/
veya
https://gerceginkitabi.com/2016/10/02/kurandaki-dualar-ve-konusmalar-simgeseldir/

musunuz? Öyle bir yer ki, namazı çıkarsak boş kalacak ve göze batacak, eksikliği hemen anlaşılacak. Hayır, burada Elçi'nin getirdiği mesaj ile, Kitap ile doğrudan ilişkili bir şey var. 2:75,76,78,79,85,87 ayetlerinde hep Kitap'a gönderme yapıldığına dikkat edin. Andı yerine getirmemekten söz edilirken hep Kitap'a gönderme var. Kitap olmadan namaz kılınamaz mıydı? Demek ki *salât*ı ayakta tutmak, Kitap olmadan yapılamayan bir şey. Ayrıca dirençli olmayan *salât*la yardım isteyemiyor. Yani yılgın toplum *salât*ı ayakta tutamıyor. Namaz kılmak bir toplumun direncini sınar mı, düşünün. Namaz kılmak insanı paylaşmaya özendirir mi, düşünün. *Salât*ın paylaşmaya özendirdiği ayette çok açık. *Salât*tan söz ettiği apaçık olan ayetleri okumaya devam edelim:

> ***2:110 Namazı dosdoğru kılın ve zekatı verin. Kendiniz için yaptığınız her iyiliği Allah'ın katında bulursunuz. Kuşkusuz, Allah yaptıklarınızı Görendir.***

Buradaki Allah katı kavramını anlarken Allah'ın sıfır uzaklıkta olduğunu ve çağrılara gecikmesiz yanıt verdiğini (2:186, 8:24, 50:16), bununla birlikte Allah'ın esenliğinin kalıcı olduğunu (3:14, 16:96, 19:76, 20:73, 28:88, 31:22) anımsamamız gerekir. Allah'ın katındaki karşılık hem yakın gelecekte hem de uzak gelecektedir. Gelenekçi, ezberci, tarihselci yorum Allah katının yalnızca ölüm sonrası demek olduğu algısı yaratıyor. Sanki yakında değil, uzakta bir şeyden söz ediliyor. Bunun düzeltilmesi gerekir.

> ***2:128-129 "Efendimiz! İkimizi sana teslim olanlardan yap. Soyumuzdan da sana teslim olan bir topluluk çıkar. Bize yakarış yollarımızı göster ve pişmanlığımızı kabul et. Kuşkusuz, sen Pişmanlıkları Kabul Edensin; Merhametlisin! Efendimiz! Kendi aralarından onlara bir elçi gönder. Hem senin ayetlerini onlara okusun[1] hem Kitap'ı ve bilgeliği onlara öğretsin[2] hem de onları arındırsın[3]. Kuşkusuz, sen Üstünsün; Bilgelik ve Adaletle Yönetensin!"***

İbrahim'in ve oğlunun çağrısında 2:93'te olduğu gibi Kitap'ı okumaktan ve dinlemekten söz ediliyor. Elçi onlara ders verecek, böylece onları arındıracak. Burada arındırma diye çevrilen sözcük *zekat* sözcüğünün eylem hali. Yani buraya kadarki ayetlerde *zekat* diye çevrilmiş olan sözcükler arınmak eyleminin ad hali; kısaca **arınma**. "*Akimu es salât*" ile sık sık yan yan gördüğümüz "zekatı verin" ifadesinin Arapçası "*atu ez zekat*"tır. "*Atu*" buyruğu tıpkı "*akimu*" buyruğu gibi *af'aala* çekimindedir. Form-IV de deniyor. Türkçede yaklaşık olarak oldurgan, geçişli çatıya denk geliyor. *Faala* çekiminde (Form-I) olan türevi "*itu*", gel, ulaş anlamına geliyor.[2] *Af'aala* (Form-IV) çekimi sözcüğe oldurganlık anlamı ekleyerek getir, ulaştır anlamı kazandırıyor. Ama sözlüklerde öncelikle "ver" anlamını da görüyoruz. Öyleyse bu buyruğu iki türlü de anlayabiliriz: "**Arınmaya ulaştır**" ve "**arınmayı ver**". Arınmaya kimin ulaştırılacağı belli: Çevremizi, toplumumuzu arındıracağız. Çevremize, toplumumuza, gerek duyulan yere maddesel ve tinsel zenginliğimizi vereceğiz. Demek ki bu bireysel değil, toplumsal, işteş bir çaba olmalı.

Demek ki mesajı dinleyecek(1), öğrenecek(2) ve arınacağız(3). Bu süreç *salât*ı ayağa kaldırmak ve ayakta tutmak sürecidir. İbrahim'in çağrısını anlatan başka bir bölümden bunu açıkça anlıyoruz:

> ***14:35-37 İbrahim, şöyle demişti: "Efendim! Bu yöreyi güvenli yap; beni ve oğullarımı kutsallaştırılmış kişilere-simgelere hizmet etmekten uzak tut! Efendim! Aslında onlar insanların çoğunu saptırdılar. Artık kim beni izlerse; o bendendir. Kim de bana karşı gelirse; kuşkusuz sen Sınırsız Bağışlayansın; Merhametlisin! Efendimiz! Aslında Kutsal Ev'in yanında, ekin bitmeyen bir vadiye soyumdan bir bölümünü yerleştirdim. Efendimiz! Namazı kılmaları için böyle yaptım. İnsanlardan bir bölümünün gönlünü onlara yaklaştır ve onlara geçimlik ürünler ver; böylece, belki şükrederler!"***

[2] http://corpus.quran.com/qurandictionary.jsp?q=Aty

Salât sözcüğü 2:128-129 ayetlerinde geçmiyordu ama aynı olayı anlatan yukarıdaki ayetlerde geçiyor. İbrahim, yoldaşlarını uygarlıktan uzak, verimsiz bir yöreye, deyim yerindeyse dağın başına namaz kılmaları için yerleştirmedi. Bunu düşünmek gülünç olur. Onları Kitap'ı okusunlar, öğrenip öğretsinler, hem kendilerini hem ziyaretçilerini arındırsınlar, bir başka ifadeyle *salât*ı ayağa kaldırsınlar diye yerleştirdi. Bunu yaparak kutsallaştırılmış kişilere veya simgelere kulluk etmekten arınıyorlar. Yani *salât*la uyduruk tanrılardan arınmak arasında yakın bir ilişki var. İsrailoğulları işte bunu yapmadıkları için, ders anlatıldığında dinlemedikleri(1), kendilerine yapılan çağrıyı unuttukları(2), böylelikle arınmadıkları(3) için lanetlendiler; namaz kılmadıkları için değil.

Şimdi Bakara Suresi'nde ilerlemeye kısa bir ara verelim ve 2:128'de "yakarış yollarımız" diye çevrilen *menasik* sözcüğüne eğilelim. Sözlükte *nusuk* ve türevi *menasik* maddelerine baktığımızda tören anlamına yakın karşılıklar buluyoruz. Öyleyse *menasik* sözcüğü büyük olasılıkla *salât*ın biçimselliğiyle ilgili olmalı. Her toplumun kültürü ve özgünlüğü vardır. Bu demektir ister Tevrat, ister İncil, ister Kuran olsun, aynı kitabı izleyen iki farklı toplumun *salât*ı biçimsel olarak başka olabilir. Ama işlevsel olarak aynı olacaktır. Yani toplum mesajı öğrenecek ve uygulayacaktır. Sözgelimi yabancı bir dili öğrenmenin farklı yolları olabilir. Kimi alaylıdır, konuşarak öğrenir. Kimi özel dersle, kimi okul dersiyle öğrenir. Evinde kitaptan, internetten öğrenen de var. Belli bir düzeye gelmiş kişi aynı kurallara göre, aynı dili konuşur. Artık nasıl öğrendikleri sorulmaz. Vardıkları nokta aynıdır çünkü. Yabancı dil öğrenme gereği doğdu mu günde kaç saat, nerede, kimin dersi gibi sorular sorulmaz. İbrahim burada yaratıcısından namazı tarif etmesini istemiyor; karikatür gibi "Kaç rekat?" diye sormuyor. *Salât* işinin düzenini, yordamını yoluna koymaya çalışıyor. Ders etkinliğini gerçekleştireceği verimli, kullanışlı bir biçim arıyor. Konu *salât* değil de örneğin muhasebe olsaydı "Bize muhasebe biçimini göster" diye dua edecekti. Bunun üzerine Allah'ın ona ayrıca muhasebe kitapları indireceğini sanmıyorum. Ancak İbrahim (ve yoldaşları) kendilerine bağışlanmış olan akılla, bilanço ve defter tutmayı, hesap kesmeyi öğreneceklerdi. Amaç muhasebeyi tutmaktır. Muhasebenin biçimi ise her ülkede farklı olabilir, farklıdır da. Bunda bir sakınca yoktur. Çünkü muhasebenin amacı ve kapsamı hemen hemen aynıdır. Kuran'da demokrasiden söz edilmez, kuvvetler ayrılığından söz edilmez. Özel mülkiyetinden sınırlarından söz edilmez. Ama ilkeler ve hedefler açıktır. Bu hedeflere sosyalizmle veya özel mülkiyetle ulaşılabilir. Demokrasiyle veya monarşiyle ulaşılabilir.

Amaç Kuran'ı öğrenmektir ve uygulamaktır. Öğrenmiş olanlar için de sık sık anımsamak ve günün koşullarıyla ilgili uygulanabilir sonuçlar çıkarmak, sıcağı sıcağına içtihat yapmaktır. Bunu arkadaş toplantılarıyla yaparsınız, Mason locası benzeri gizli meclislerle yaparsınız, akşam kurslarıyla yaparsınız, yolda broşür, kitap dağıtarak yaparsınız, radyo programı yaparsınız, internet sitesi yaparsınız, üniversite kampüslerinde misyonerlik yaparsınız, çeviriler yaparsınız, kitap ve dergi yazarak yaparsınız, özel okullarla yaparsınız, üniversitelerle yaparsınız, Matematik Köyü benzeri bir köy kurarak yaparsınız, bir ada satın alıp orayı bir okula çevirirsiniz veya aklıma gelmeyen başka bir biçimde yaparsınız. Amaca vardığınız sürece biçim (*nusuk*) konu değildir. Kuran çoğunlukla doğrudan resmi çizilemeyecek buyruklar verir. Yani biçimlerle ilgili gerçekten çok az buyruk ve yönerge vardır. Kuran, neyi nasıl yapacağıyla ilgili her türlü ayrıntının kendisine hazır olarak verilmesini bekleyenler için değil, aklı başında, özsaygısı olan yetişkinler içindir. "Tevrat'ı/Kuran'ı öğret" buyruğunu aldıktan sonra "Öğrenciler sıraya mı otursunlar, yere mi?" diye soracak olan bir adamın Tanrı elçisi olma olasılığı düşünülemez. Böyle davranan kişiler *salât*ı ayağa kaldıramazlar, Kitap yasasını yaşamın yasası yapamazlar, 2:2-3'te sözü edilen Allah'ın yardımından yararlanabilenlerden olamazlar. İbrahim'in yoldaşları arasında "Allah'a sor da bize gereksiz ayrıntıları açıklasın" diyenler yoktu (2:67-71,108). *Mensek* kavramının kültüre göre değişkenliğini, yani vahiyle sabit olmadığını şu ayetlerden anlıyoruz:

> ***22:34 Ve her toplum için, uygulayacakları bir yakarış biçimi belirledik…***
>
> ***22:67 Her toplum için, uygulayacakları bir yakarış biçimi [mensek] belirledik. Artık seninle çekişmesinler. Sen, efendine çağır. Çünkü sen kesinlikle dosdoğru yol üzerindesin.***

Kitap'ın herhangi bir sürümünü yanlarında bulunduran toplumlar arasına *salât*ın varlığı değişken olamayacağına göre söz edilen şey bunu yerine getiriş biçimi olmalıdır. Yabancı dil öğrenme yöntemlerinin, yerlerinin, hızının, yoğunluğunun değiştiği ama işlevin ve sonucun değişmeyip hepsinin aynı yere vardığı gibi. "İyiliklerde yarışın" (2:148, 3:200, 5:48, 13:4, 23:61, 67:2…) buyruğunun örneğimizdeki karşılığı yabancı dili daha hızlı ve etkili öğretme biçimlerinin piyasadaki rekabetidir. Bizim için Kuran'ı dinleyip öğrenmenin ve akılda tutmanın törensel biçimi önemli değildir. Kuran'ı izleyecek bir topluluk, eski karşılığıyla bir cemaat olacaksak bu dersin belli bir biçiminde er geç karar kılar ve sürdürürüz. Ders işe yaradığı sürece onun biçimi konusunda çekişmek yararsızdır. *Menasik* konusunda yeterli bir fikir sahibi olduktan sonra sureye kaldığı yerden devam edelim. Söz, daha önce kitap verilenlerden sürüyor ve şu ayetlere varıyoruz:

> ***2:151-153 Nitekim ayetlerimizi size okuyan, hem sizi arındıran hem Kitap'ı ve bilgeliği size öğreten hem de bilmediklerinizi öğreten kendi aranızdan bir elçi gönderdik. Artık beni anın; ben de sizi anayım. Bana şükredin ve sakın nankörlük etmeyin. Ey inanca çağırılanlar! Dirençli olarak ve namazla yardım dileyin. Kuşkusuz, Allah dirençli olanlarla birliktedir.***

İbrahim'in kendisini izleyen bir topluluk olması, daha sonra onlara da bir elçi gelmesi isteği karşılık bulmuş görünüyor. Benzer ifade 3:164 ayetinde bulunuyor. Elçi yine Kitap'ı okuyup öğretiyor (*salât*ı ayağa kaldırıyor), böylece onları arındırıyor. Bu, Allah'la yapılan anlaşmanın yerine getirilmesi oluyor. *Salât*ı ayakta tutarak Allah'ı anan topluma, Allah da onları anarak karşılık veriyor. Burada anma (Ar. *zikr*) eyleminin bir şey söylemek, bir sözü seslendirmek anlamına gelmediğini de anlıyoruz. Çünkü Allah konuşmaz.

> ***40:60 Efendiniz şöyle demiştir: "Bana yakarışlarda bulunun; size yanıt vereyim. Kuşkusuz, bana hizmet etmekten kaçınarak büyüklük taslayanlar, aşağılanmış olarak cehenneme gireceklerdir!"***

Allah'ın insanları anması, onlara daha fazla nimetle karşılık vermesidir. Allah'ın çağrısı *salât* edilmesidir. Toplumun bu çağrıya karşılık vermesi, Arapçasıyla toplumun "şükür" etmesi oluyor. Allah da çağrısına karşılık verene karşılık veriyor, yani onları anıyor. Buna göre namaz bir anma olmamalı. Çünkü namazda anlaşılan veya anlaşılmayan bir takım sözleri seslendirme vardır. Dinleme ve öğrenme yoktur. Namaz Allah'ı anma olsaydı Allah'ın buna karşılık verirken bir şeyler mırıldanması gerekirdi. Ama "hizmet etmek" veya daha doğru çevirisiyle "kulluk etmek" diyor. İnsanın Allah'ı anması bu imiş. Allah'ın karşılığı da buna denk olmalı. Allah insana hizmet edecek değil elbette. Allah'a kulluk onun buyruklarını yerine getirmek olduğuna göre, buna Allah'ın vereceği karşılık insanı kaygılarından, acılarından uzaklaştırmak ve onu tükenmez esenliğiyle kuşatmaktır. Anlaşma sözcüğü kullanılmadan anlaşmadan bir kez daha söz edildi.

> ***2:177 Yüzünüzü doğuya ve batıya çevirmeniz gerçek erdemlilik değildir. Gerçek erdemli kişi, Allah'a, Sonsuz Yaşam Günü'ne, meleklere, kitaplara ve peygamberlere inanan, sevdiği maldan yakınlara, yetimlere, yoksullara, yolda kalmışlara, isteyenlere ve özgürlükten yoksun olanlara veren; namazı dosdoğru kılan ve zekatı verendir. Söz verdiklerinde sözlerini tutan; yokluk, zorluk ve sıkıntı zamanlarında dirençli olanlardır. Doğruyu söyleyenler işte onlardır. Ve işte onlar sorumluluk bilinci taşıyanlardır.***

2:2-3 ayetlerinde Kitap'ın yol göstericiliğinden yararlanabilen sorumluluk sahibi kişilerin nitelikleri bir kez daha sayılıyor. Namazın şartlarından biri olan yüzümüzü döndüğümüz yön (kıble, halı vb.) iyilikle ilgili değilmiş. Tıpkı *menasik* gibi. Gerçek iyilik, *salât* edilerek ulaşılacak arınma imiş. Elçileri dinleyen ve onların dediklerini yapan kişiler her koşulda nimeti paylaşan kişilermiş.

2:229 ...Allah'ın sınırlarını gözetemeyecek olmalarından korkuyorsanız, kadının isteyerek geri verdiği şeylerden ikisine de suç yoktur...

2:230 ...Bundan sonra yine boşarsa, o kadın başka koca ile evlenmedikçe artık kendisine helal değildir. O da onu boşarsa, eğer Allah'ın sınırlarını gözeteceklerine inanıyorlarsa birbirine dönmelerinde ikisi için de suç yoktur. İşte bunlar Allah'ın sınırlarıdır. Bilen bir toplum için açıklıyor.

Evlilikten söz eden bu ayetlerde "Allah'ın sınırlarını gözetmek" olarak çevrilen ifadeler *"yukim hudud Allah"*tır. Tıpkı *salât*ın ayakta tutulduğu gibi, Allah'ın sınırları da ayakta tutuluyor. Allah'ın sınırları açıkça belirtilen yasalar olduğuna göre *salât*ı ayakta tutmak yasayı gözetmeye çok benziyor olmalı. Yani namazı "ayakta tutmaya" hiç benzemiyor. Derse katılacak, dinleyecek ve yasayı öğreneceğiz. Bu *salât*tır. Öğrendiğimiz yasayı uygulayacak, toplum yasası yapacağız. Bu da *salât*tır. İkisi de yasayı ayakta tutmaktır. Bu ayetlerde evlilik ve mirasla ilgili uygulamaya yönelik somut kurallar arka arkaya bildirildikten sonra şuraya varıyoruz:

2:238 Namazları ve orta namazı koruyun. Ve Allah'ın karşısında, içten bir bağlılıkla durun.

"Bu kitap daldan dala atlıyor" mu dediler? Diyedursunlar. Sure ve ayet sırasını değiştiredursunlar. Biz Kitap'a güvenenler olarak onun kafası karışık bir şair tarafından yazılmadığını biliyoruz. Eğer bu ayette namazdan söz ediliyorsa evet, daldan dala atlanmış oluyor. Ama *salât* eğer yasayı öğrenmek ve uygulamak ise burada konu bütünlüğü var. Ders anlatır gibi "şöyle aile kuracaksınız, şöyle boşanacaksınız, şöyle alışveriş yapacaksınız" deniyor ardından ekleniyor: "Bu dersleri ve orta dersi sürdürün. Bu dersleri içtenlikle, saygıyla izleyin ve uygulayın." Gördüğünüz gibi konu değişmiyor.

2:239 Korkarsanız yürürken veya binek üzerinde kılın. Güvene kavuştuğunuzda bilmediğiniz şeyleri size öğretmiş olduğu biçimde Allah'ı anın.

"Geniş toplumdan baskı görseniz de, bu yasayı uygulamanıza izin verilmese de bu dersleri sürdürün. Baskıdan kurtulur ve güvene ererseniz bildiğiniz en iyi, en ideal biçimde yasayı uygulayın." Dikkat edin, konu hala değişmedi! "Orta *salât*"ın ne olduğu konusuna ileride değineceğim.

Bu ayetten sonra kendilerine daha önce kitap verilenlerden söz ediliyor. Nimeti paylaşma buyruğunun ve cimrilik ve faiz yasağının ardından şu ayetlere varıyoruz:

2:276-278 Allah faizi eritir; yardımları ise artırır. Çünkü Allah suçlu nankörlerin hiçbirini sevmez. İnanmış olarak erdemli edimler yapanların, namazı dosdoğru kılanların ve zekatı verenlerin ödülleri Efendilerinin katındadır. Üstelik onlara korku yoktur ve onlar üzülmezler. Ey inanca çağırılanlar! Allah'a yönelik sorumluluk bilinci taşıyın. Ve faizden kalanı bırakın; eğer inanıyorsanız.

Konu durmadan değişiyor olamayacağına göre burada namazdan değil, yasayı uygulamaktan söz ediliyor olmalı. Bu ayetleri işitip *salât*ı ayakta tutanlar namaz mı kılacaklar? Hayır, nimeti bölüşecekler, cimrilikten ve açgözlülükten arınacaklar, faizi ve rantı birbirlerine yasaklayacaklar. Allah da onların çağrıya karşılık verişlerine karşılık verecek ve onların malını kutlayacak (artıracak /bereketleyecek), onları korkudan, üzüntüden uzak tutacak. Anlaşma budur.

Bu ayetlerin ardından sözleşme yapmayla ilgili kurallar açıklanıyor ve sure şu ayetlerle sona eriyor:

2:285-286 Elçi, Efendisinden kendisine indirilene inandı; inananlar da öyle. Tümü Allah'a, onun meleklerine, onun kitaplarına ve onun elçilerine inandılar. "Onun elçileri arasında ayrım yapmayız!" Şöyle de dediler: "Duyduk ve boyun eğdik. Efendimiz; bağışlamanı diliyoruz. Çünkü dönüş sana olacaktır!" Allah hiç kimseye gücünün yeteceğinden aşırısını

yüklemez. Herkesin kazandığı iyilik kendi yararına yönelik, yaptığı kötülük kendi yitimine yönelik olacaktır. "Efendimiz; unutur veya yanılırsak bizi sorumlu tutma! Efendimiz; bize bizden öncekilere yüklediğin gibi ağır yük yükleme! Efendimiz; gücümüzün yetmeyeceği şeyleri bize yükleme! Bize hoşgörülü ol, bizi bağışla ve bize merhamet et. Bizim sahibimiz sensin; nankörlük eden topluma karşı bize yardım et!"

Bizden önce de birilerinin yol göstericilik istediğini ve onlara da "İşte, Kitap" diye karşılık verildiğini öğrenmiştik. İkinci surenin sonuna geldiğimizde onların örneklerinin bize neden gösterildiğini anlamış oluyoruz. "2:2-3'teki koşulları sağlamayan olumsuz örneklere benzemeyin, kendinizi onlarla karşılaştırın ve aynı hataları yapmayın, yoksa yolunuzu kaybedersiniz" denmiş oluyor. Bu temel konu anlatılırken *salât* sözcüğü ve "*salât*ı ayakta tutmak" ifadesi çokça geçiyor. Bu büyük resimde namaza "temel" veya "direk" denebilecek bir yer bulmak olanaksızdır. *Salât*ı ayakta tutmanın, Elçi'nin getirdiği mesaja uymak olduğu ortaya çıkmıştır. Kalan sureleri de okuyunca iyice pekişecektir. Mesaj elbette önce dikkatle dinlenecek, bir başka deyişle sistemli olarak çalışılacaktır. Sonuçta altı yüz küsur sayfa, kısa değil. Mesajın nasıl çalışılacağıyla ilgili önerileri ilerleyen sayfalarda yine Kitap'ın içinde göreceğiz. Hem bu dersin sonucunda, hem de bu dersle eşzamanlı olarak öğrendiklerimizi uygulayacağız. Uygulamayanların örneği verildi. Kim uygularsa anlaşmayı gerçekleştirmiş olacak ve Allah onlara iyilikle, kat kat fazlasıyla karşılık verecek. Anlaşma budur. "*Salât*ı ayakta tutana esenlik verilecek."

Örtücü topluma karşı neden yardım istiyorlar? Anlaşmaya uyma iradesi gösteren toplum örtücü toplumu toprağından çıkarmayı falan mı düşünüyor, Firavun'un öne sürdüğü gibi? (7:123, 10:78, 20:63, 23:24) Hayır, tersine, örtücü toplum mümin topluma baskı yapıyor, onların temiz yaşamalarına, yani tek Allah'a kulluk etmelerine engel oluyor (7:105, 20:78, 7:82,88, 27:56, 22:39). "Yasayı uygulamamıza engel olan topluma karşı yardım et ki yerine getirebilelim" diyor sorumluluk bilincine erenler. Allah yardım ettiğinde ve toplum güvene erdiğinde ise *salât*ı kuruyor ve yasayı yerine getiriyorlar (22:41). Hayır, güvene erince namaz kılmıyorlar! Namaz kılabilmek için egemen olmak gerekmez. Müslüman ülkeleri işgal eden İngiltere, SSCB, ABD gibi ülkeler onların namaz kılmalarına engel olmadılar. Ama işgal sona erdikten sonra bile Kuran'ın yasasını uygulamalarına hâlâ bin bir bahaneyle engel olmaya çalışıyorlar.

Bu ayette sözü edilen "unutmak ve yanılmak" nedir? Elbette açıklanan yasayı unutmaktan, yasayı uygulama konusunda yanılmaktan söz ediliyor. Namazda unutacak ve yanılacak bir şey yoktur. Namaz kılanlar ne diyorlar: "Bin dört yüz yıldır namaz bu şekilde kılınıyor". Peki, Kuran ne diyor?

25:30 Elçi şöyle der: "Ey Efendim! Aslında benim toplumum bu Kuran'ı, terk edilmiş olarak bıraktı!

Demek ki bin dört yüz yıldır aynı şekilde *salât* ayakta tutulmuyormuş.

Üçüncü sureye geçiyor ve ayetleri irdelemeyi sürdürüyoruz. Üçüncü surede yine önceki elçilerin varlığı anımsatıldıktan sonra şu bilgi veriliyor:

3:96-97 Aslında insanlar için kurulan İlk Ev, hem kutsal[mubarek] olan hem de evrenler için yol gösteren; o Bekke'de olandır. Orada açık kanıtlar, İbrahim'in yeri vardır. Kim oraya girerse güvendedir. Yol bulmaya gücü olanların Ev'i ziyaret etmesi Allah'ın insanlar üzerindeki hakkıdır. Kim nankörlük ederse; kuşkusuz, Allah, Sınırsız Varlıklıdır.

"İbrahim'in yeri" diye çevrilen ifadenin Arapçası "*makam İbrahim*". *Makam* sözcüğü *KVM* kökünden türemiş bir ad. *Kavm* veya *akam* edilen yer anlamına geliyor. Yani bu yerde ayakta duruluyor veya bir şey ayakta tutuluyor. Az önce 2:128-129 ve 14:35-37 ayetlerinden İbrahim ve oğlunun bu evi /ocağı *salât*ı ayakta tutmak amacıyla yaptıklarını okumuştuk. İşte burası İbrahim'in *salât*ı ayakta tuttuğu, Allah'ın ayetlerini insanlara okuduğu, öğrettiği, onları arındırdığı yer oluyor. Bununla birlikte bugün

Türkçede kullanıldığı anlamıyla makam anlaşılabilir diye düşünüyorum. Konum da diyebiliriz (bkz. 5:107). İbrahim kirli bir yaşam sürdüğünü düşünmüş ve arınmış, "ben sizin ahlakınızdan uzağım" (43:26) demiş ve kentin konforundan, halkından uzaklaşıp kendini ödünsüz tektanrıcılığa adamıştı. İşte bu makamı örnek almamız isteniyor. İbrahim'in makamının bulunduğu Bekke'nin neresi olduğu ayrı konu. Ben neresi olduğunu bilmiyorum. Bu konudaki farklı yorumlar bu ayette sözü edilen *makam*ın ne olduğu konusundaki çıkarımlarımızı fazlaca etkilemeyecek. İkinci surede atladığım ayeti şimdi okuyalım:

> ***2:125 Ev'i, insanlar için bir toplanma ve güvenli bir yer yapmıştık. "İbrahim'in yerini, namaz yeri edinin!" İbrahim ve İsmail'e de buyruğu iletmiştik: "Tavaf edenler, kendisini yakarışlara verenler, eğilenler ve secde edenler için, Evim'i temiz tutun!"***

Doğrudan çevirisiyle; "İbrahim'in *makam*ını *musalla* edinin". *KVM* için *makam* ne ise, *SLV* için *musalla* o. Bunların ikisi de eylemden türemiş ad. "Ayakta durulan/tutulan yer" ile "*salât* edilen yer". Çevirinin nasıl yapılması gerektiğini hem Arapçayı, hem Türkçeyi bilenlere bırakıyorum. Kesin olan şey, İbrahim'in burada namaz kıldırmadığıdır. "Siz de İbrahim'in kıldığı yerde namaz kılın" veya "Siz de namazı İbrahim'in kıldığı gibi kılın" denmesinin bir anlamı yoktur. İbrahim insanları toplamış ve ders anlatmış, anlattığı dersi uygulamış, böylece yol göstermiştir. Tıpkı Musa'nın, İsa'nın, Muhammed'in ve kendilerine kitap verilmiş olan öbür elçilerin istisnasız yaptıkları gibi. Burada "İbrahim gibi insanları tektanrıcılığa çağıran bir ocak oluşturun" denmiş oluyor (12:38, 22:78). Temiz tutmaktan kastın yerleri süpürmek olmadığı apaçıktır. İbrahim'in görevi Ocak'ı çoktanrıcılığın pisliğinden temiz tutmaktır (5:90, 6:125, 9:95, 22:30…).

3:96'ya dönelim. Kut, ışık (*baraka*) sözcüğünden türeyen kutlu, ışıklı (*mubarek*) sözcüğünün izini sürdüğümüzde şu ayetleri buluyoruz:

> ***6:92 İşte bu, hem ellerinde bulunanı doğrulayan hem de kentlerin anasını ve tüm çevresini uyarmak amacını taşıyan, indirdiğimiz Kutsal Kitap'tır. Sonsuz yaşama inananlar, ona da inanırlar; namazlarına da devam ederler.***
>
> ***6:155 İşte bu, indirdiğimiz Kutsal Kitap'tır. Artık ona bağlı kalın ve sorumluluk bilinci taşıyın; böylece belki merhamet edilirsiniz.***
>
> ***37:113 Onu[İbrahim'i] ve İshak'ı kutsadık…***
>
> ***38:29 Sana indirdiğimiz, Kutsal Kitap'tır. Onun ayetlerini düşünsünler; sağduyulu olanlar da öğüt alsınlar.***
>
> ***44:2-3 Yemin olsun; Apaçık Kitap'a! Kuşkusuz onu Kutsal Gece'de indirdik…***

Demek ki kut dediğimiz şey yeryüzüne rastgele serpiştirilen büyülü bir ışıltı değil, doğru yolun öğütlendiği ve ayakta tutulduğu ortamlarda bulunan bir ışıkmış. "Yağı değmese bile ışık veren lambanın" (24:35) ışığının sabah ve akşam Allah'ı yücelten (24:36) kişilere vuruyor olması, bu kişilerin Kuran'ı çalışması ve uygulaması demektir. İbrahim'in eğitim ocağının kutlu /mübarek olması, orada Allah'ın ahlakının aşılanmasındandır.

3:96-97 ayetlerinden sonraki bölümde daha önce kitap verilenlerin (Kitaplılar) suçlarından söz ediliyor. İstisnası da bildiriliyor:

> ***3:113-114 Onların tümü aynı değildir. Kitap halkı arasında gece boyunca ayakta durarak Allah'ın ayetlerini okuyan ve secdeye kapanan bir topluluk vardır. Allah'a ve Sonsuz Yaşam Günü'ne inanırlar; güzel olanı öğütlerler, kötülüğü yasaklarlar ve iyiliklerde yarışırlar. Erdemli olanlar, işte onlardır.***

Hangi olasılığın daha mantıklı olduğunu düşünelim:

Kendilerine Tevrat ve İncil verilenlerin arasında bir topluluk geceleri ayakta namaz kılıyor. Örneğin Ali Bulaç'ın mealinde bu çağrışım var. Bu topluluk aynı zamanda Allah'a iyi kulluk edenler oluyor. Yani iyilikte yarışan ama namaz kılmayan veya namaz kılan ama erdemli olmayan kişiler olmaması gerek bunların arasında. Ama hepimiz biliyoruz ki hem bizde, hem onlarda namaz kılıp erdemsiz olanlar var.

Öbür olasılık; kendilerine Tevrat ve İncil verilenlerin bir bölümü gece Kitap'ı çalışıyor, anlıyor, ikna oluyor ve yerine getirme iradesini gösteriyorlar. Gece yaptıkları bu işin uygulaması sonuçtan (*ahira*dan) emin olmak, güzel olanı yaptırmak /güzelce yaptırmak (*emri bi el maruf*), kötüden alıkoymak (*nehyi an el münker*) ve iyilikte yarışmak imiş. Çünkü gece zaten böyle yaşamayı öğütleyen kitaba çalışıyor bu insanlar. Öğüdü yerine getirdikleri için böyleler. Buna aykırı bir durum gözleyemeyiz. Gecesini Kitap'a ayırıp da durumunu iyileştirmeyen, git gide kötüye giden bir topluluk olmaz.

Buradaki gece sözcüğünün mecaz olduğunu öne sürenler var. Mecaz olması yaptığımız çıkarımı doğrudan etkilemeyecek. Gece öyle bir iş yapacaksınız ki sonucu bu olacak. Gece kılınan namazın sonucu bu olmaz, ancak yorgunluk ve uykusuzluk olabilir. Ama anlamak için Kitap çalışmanın sonucu bu olabilir. Gece derste nasıl evleneceğinizi öğrenecek, ertesi gün o şekilde evleneceksiniz. Gece faizin ve rantın yasak olduğunu öğrenecek, ertesi gün faizli sözleşmelerinizi feshedecek ve yeni sözleşme yapacaksınız. Bunu yapan topluluktan *"ummetun kaimetun"* diye söz ediliyor. *Kaimetun* sözcüğü "ayakta duran, dik" anlamına geliyor. Bir topluluğun ayakta, dik olmasının ne anlama gelebileceği konusunda ipucu şurada:

> ***3:37-39 Böylece, Efendisi hoşnutlukla onu [Meryem'in anasının çağrısını] kabul etti. Güzel bir bitki gibi onu yetiştirdi ve Zekeriya'yı ona bakmakla yükümlü yaptı. Zekeriya tapınakta onun yanına her girişinde yanında yiyecekler bulurdu. "Ey Meryem! Bunlar sana nereden geliyor?" dediğinde şunu söylerdi: "Allah'ın katından! Kuşkusuz, Allah dilediğine hesapsız geçimlik verir!" Zekeriya işte orada Efendisine yakarışta bulundu: "Efendim! Senin katından bana tertemiz bir soy bağışla. Kuşkusuz, sen Yakarışları Duyansın!" Bunun üzerine Zekeriya tapınakta namaz kılarken[kaimun yusalli] melekler ona şöyle seslendi: "Allah Yahya'yı sevinçli bir haber olarak sana veriyor. Allah'tan bir sözü doğrulayan, seçkin, benliğine egemen, erdemli bir peygamber olarak!"***

Burada iki kez "tapınak" diye çevrilmiş olan sözcük *mihrap*tır. *Mihrab*ın ne olabileceğiyle ilgili yorumlarda bir uzlaşma yok. Bunun çözümünü sonraya bırakıyorum. Ancak *mihrap* her ne ise orada *salât* edilebildiği belli; *musalla* gibi. Çünkü Zekeriya orada ayakta (*kaim*) ve *salât* eylemiyle meşgul (*yusalli*).

> ***4:43 Ey inanca çağırılanlar! Sarhoşken ne söylediğinizi bilinceye değin; eşeysel ilişkiden sonra da yolcu olmanız dışında yıkanıncaya değin namaza yaklaşmayın. Sağlığınız bozuksa veya yolculuktaysanız veya doğal gereksiniminizi gidermiş veya kadınlarla birlikte olmuş da su bulamamışsanız temiz bir toprağa ellerinizle dokunun ve onunla yüzünüzü ve ellerinizi kutsayın. Kuşkusuz, Allah Affedicidir; Sınırsız Bağışlayandır.***

Burada temizliğin nasıl yapılacağı veya öbür koşullarla ilgili farklı yorumlar, sözü edilen *salât*ın ne olduğuyla ilgili yargımızı etkileyecek sonuçlar doğurmuyor. Abdestin varlığının namazı kanıtladığı savı bir safsatadır. Çünkü abdestle Kuran dersi arasındaki bir nedensellik bağı kuramadığımız gibi, abdestle namaz arasında da bir nedensellik bağı kuramıyoruz. Bu, Kuran'da nedensellik bağı açıklanmayan buyruklardan biri gibi görünüyor. Tıpkı Musa'nın ayakkabılarını çıkarma gerekçesinin açıklanmaması gibi (20:12). 4:43 ve 5:6 ayetlerinde konunun temizlik olmadığı da bellidir.

> ***4:64 Her elçiyi Allah'ın izniyle yalnızca kendisine uyulması için gönderdik. Onlar kendilerine yazık ettikten sonra sana gelip Allah'tan bağışlanma dileselerdi ve elçi de onlar için bağışlanma dileseydi, Allah'ı Pişmanlıkları Kabul Eden; Merhametli bulacaklardı.***

Burada Elçi'nin başkaları için bağışlanma dilemesi, onlara *salât* etmesidir. Elçi onlar Kitap'ı öğretir. Kitap'la iyiye çağırıp kötüden alıkoyar (3:114'te olduğu gibi). Onlar da kendilerine öğütlenene olumlu karşılık verirlerse (*secde* ederlerse) gereğini yapar, arınır (*zekat*) ve bağışlanırlar. Tövbe de bu demektir zaten. Yaptığı hatayı anlamak ve dönmek. Hemen sonraki ayette elçiye gidip bağışlanma dilemenin ne olduğu açıklanıyor:

> ***4:65 ...Efendine yemin olsun ki, aralarında çekiştikleri şeylerde seni yargıcı yapmadıkça ve sonra da verdiğin yargıya içlerinde bir burukluk duymadan tam bir teslimiyetle teslim olmadıkça inanmış olmazlar.***

Demek ki bağışlanmalarının gerekçesi, elçinin o konuda verdiği yargıya olumlu karşılık vermekmiş, namaz kılmak değil. Aralarında çekiştikleri şeyleri elçiye götürmeleri *salât*tır. Kuran'ı çalışacak ve ondaki doğru anlamı bulacaklardır. Ulaştıkları yargıyı uygulamaları da *salât*tır. Elçinin doktor, çağırdıklarının hasta olduğunu düşünün. "Gelin, doktor sizin için iyileşme dilesin" dense bundan doktorun elini açıp iyileşsinler diye "dua" etmesini anlamazdık. Tedavi edecektir. Elçinin elinde bulundurduğu şifa da Kitap'tır (41:44). Sözgelimi "Faiz almayın" diyecek onlara, "zenginliğinizi yoksunlarla paylaşın, çoğalsın". Onlar da bunu yapıp hazcılık ve maddecilik hastalığından kurtulacaklar. Allah'ın bağışlaması Elçi ile, Kitap ile, Kitap vesilesiyle olmaktadır. Kitap'ın yasasını ayakta tutmayı reddedenlere bu bağışlama ulaşmamaktadır. Rahmet sözcüğünü Kuran boyunca izlersek Elçi'ye bağlılığın bu rahmetin gerekçesi olduğunu açıkça görürüz: kitap=rahmet 6:157 7:52,204 16:89 19:30-31 28:86 29:51 11:73? İşte Allah'ın temizlemek istemediği kişiler Elçi'ye bağlı olma niyetiyle mescide giriyorlar. Bu kişilerin durumunun bugün namaz kılmak için camiye giren ama namazda Arapçasını işittiği ayetleri uygulamayı asla aklına getirmeyenlerin durumuna yakınlığı tüyler ürperticidir.

Öğüde olumsuz karşılık verenlerin örneği birkaç ayet öncesinde veriliyor:

> ***4:61 "Allah'ın indirdiğine ve elçiye gelin!" denildiğinde, o ikiyüzlülerin, senden iyice uzaklaştıklarını görürsün.***

Benzer durum 24:48'de var. Bu kişilerin rant ve faiz yiyerek kendilerine yazık ettiklerini düşünelim. Elçi'ye gidip bağışlanma dilemeleri, Elçi'den rant ve faiz konusunda yargıda bulunmasını istemeleridir. Elçi'nin yargısına ikna ve razı olurlar, kabul ederler, yani *secde* ederlerse rant ve faiz sözleşmelerini bırakır, böylece arınır, yani *zekat*a ulaşır /*tezkiye* olur, böylece bağışlanırlar. Bu dönüşün adı *tövbe*dir. "Faiz günümüzün gerçeğidir, başka türlü çark dönmez" vb. gerekçelere sığınır yani ikna olmaz veya işlerine gelmezse Elçi'nin yargısından yüz çevirmiş olurlar, bağışlanmazlar. Cuma günleri insanlara Elçi'nin mesajı okunarak bu şekilde doğrudan çağrı yapılması gerekiyor, namaz kılınması değil. Cuma günü *salât* etmeye, yani Elçi'yi dinlemeye giden insanlar bağışlanma dilemiş oluyorlar. "Namaz kılmaya" gidenler bağışlanma dilemiş olmuyorlar.

> ***4:75-77 Size ne oluyor da "Efendimiz! Halkı haksızlık yapan bu kentten bizi çıkar!" ve "Senin katından bize bir dost gönder!" ve "Senin katından bize bir yardımcı gönder!" diyerek yakarışlarda bulunan umarsız erkekler, kadınlar ve çocuklar için Allah'ın yolunda savaşmıyorsunuz? İnananlar Allah'ın yolunda savaşırlar. Nankörlük edenler ise katışıksız dini kirletmek için uğraşanların yolunda savaşırlar. Artık şeytanın dostlarına karşı savaşın. Aslında şeytanın dalavereleri etkisizdir. "Ellerinizi çekin, namazı dosdoğru kılın ve zekatı verin!" denilenleri görmedin mi? Ama onların üzerine savaş yazılınca aralarından bir küme Allah'tan korkar gibi, üstelik daha da çok korktular. Ve "Efendimiz! Neden***

> ***üzerimize savaşı yazdın; keşke bizi yakın bir zamana erteleseydin?" dediler. De ki: "Dünya geçimliği azdır. Oysa sonsuz yaşam, sorumluluk bilinci taşıyanlar için daha iyidir. Hiçbirinize en küçük bir haksızlık yapılmayacaktır!"***

Burada konunun temiz yaşamaya çalışan insanlara eziyet eden, bozgunculuk eden kötü insanlarla mücadele olduğu açıktır. Bu bağlamda namaza yer yoktur. Kötülere "ellerinizi iyi insanların üzerinden çekin" deniyor. "Allah'ın dinini öğrenin ve uyun" deniyor. Az önce Elçi'den bağışlanma dileyenler ve dilemeyenler arasındaki farktan söz edilmişti. İşte burada "*salât*ı ayakta tutun" derken "Elçi'yi dinleyin" denmiş oluyor. "Söz dinleyin" demektir. Sözü hem oturup dinleriz, hem de yerine getirir, arınırız. Söz dinlemeyenler mutlaka olacaktır. Onlara karşı doğru yaşam biçimini savunmak için savaşmak kaçınılmazdır. İzleyen ayetlerde bu çatışma ve seferberlik durumuyla ilgili öğütler var:

> ***4:101-103 Yeryüzünde yürüdüğünüzde, nankörlük edenlerin kötülük yapmasından korkarsanız namazlarınızı kısaltmanızda size suç yoktur. Aslında nankörlük edenler apaçık düşmanınızdır. Aralarında olup onlara namaz kıldırdığında onların arasından bir küme silahlarını alarak seninle birlikte dursunlar. Böylece secde ettiklerinde arkanızda bulunsunlar. Namaz kılmamış olan küme, koruma önlemlerini ve silahlarını alarak seninle birlikte namaz kılsınlar. Nankörlük edenler size ansızın bir baskın yapmak için silahlarınızı ve gereçlerinizi bırakmış olmanızı istiyorlar. Yağmurdan dolayı sıkıntıya düşerseniz veya sağlığınız bozuksa, silahlarınızı bırakmanızda bir sakınca yoktur. Yine de korunma önlemlerinizi alın. Kuşkusuz, Allah nankörlük edenler için aşağılayıcı bir ceza hazırlamıştır. Namazı bitirdiğinizde, ayaktayken, otururken ve yan yatarken Allah'ı anın. Yeniden güvene kavuştuğunuzda namazı dosdoğru kılın. Çünkü namaz, inananların üzerinde zamanları belirlenmiş bir yükümlülüktür.***

"Yürüdüğünüzde" ifadesinden kasıt seferberlik durumudur. Yani güvende olmama durumu. Çatışma ve yakın çatışma tehlikesi olabilir. Bunun bir yolculuk durumu olmadığı ayetin bağlamından bellidir. İşte bu güvensizlik durumunda Kuran dersini kısaltma izni veriliyor. Kuran dersi verecek kişi (Peygamber sağken bu elbette Peygamber olacak) mümin toplulukla birlikteyse güvenlik önlemlerini alarak derse gelmeleri söyleniyor. Bir küme ders dinlerken öbür küme güvenlik uğraşında olacak. Sonra yer değiştirecekler. Örtücüleri hafife alıp, üstelik kutlu bir iş yapıyor olmanın özgüvenine aldanıp güvenliği elden bırakmamaları öğütleniyor. Çünkü örtücülerin kötülük tasarılarının derinliğini sıradan insanlar bilemezler (7:27, 20:96). Kuran dersi bittiğinde ayık olunan her durumda derste dinlenenler gözetilecektir. Allah'ı anmanın ne demek olduğunu önceki ayetlerde görmüştük.

Güvensizlik durumunda ders kısa tutulacak ama burada sözü edilen sürenin kısaltılması değildir. Buradaki "*taksuru*" sözcüğü sınırlandırmak, yetersiz yapmak, azaltmak, savsaklamak, yoksun bırakmak, özetlemek anlamlarına geliyor. Tehlike durumunda dersin yalnızca bir parçasını yapmak, özetlemek, uzun uzadıya yorumlamadan yalnızca ayet okumak olarak anlaşılabilir. Sözcüğü "kısaltmak" yerine "sınırlandırmak" diye çevirmek daha uygun. Süre olarak kısaltmanın örneği 73:3 ayetinde veriliyor:

> ***73:3-4 Yarısında veya biraz önce. Veya sonra. Ve Kuran'ı güzel bir biçimde oku!***

"Gecenin yarısını kısalt (*inkus*)" deniyor. Farklı bir sözcük kullanılıyor çünkü burada Peygamber'in Kuran çalışacağı sürenin uzunluğu belirleniyor. 4:101-103 ayetlerinde namazdan söz edilseydi rekat eksiltmek süreyi kısaltmak olacağı için *NKS* kökü kullanılabilirdi ama *KSR* kökü kullanılmış.

Güvene kavuşunca rekat sayısı artırılmayacak. "*Akimu es salât"* yapılacak, yani *salât* yeniden ayağa kaldırılacak /kurulacak. Ders programı eksiksiz uygulanacak. Bu, *taksuru* eyleminin süre olarak kısaltmak anlamına gelmediğinin ikinci kanıtı.

Burada "*secde* edince" ifadesi, önceki ayetlerde gördüğümüz gibi anlatılan konunun anlaşılmasını simgeliyor olmalı. Tamamlamak, bitirmek gibi sözcüklerin kullanılmayışının nedeni dersin amacına vurgu yapmak olabilir. Yani kalabalığın süreyi doldurmak, biçimselliği yerine getirmek, bir an önce iş başına dönmek gibi bir kaygısı olmaması gerekir. Dersi duymak ve anlamak için dinlemeliler. Değilse hiç ders yapmamalılar. Başka türlü söylersek burada "secde edemiyorsanız ders yapmayın" alt metni var. 4:43'ü anımsatıyor, değil mi? Kafan yerinde değilse, tam ayık değilsen derse yaklaşma. Çünkü anlaman gerekiyor. Oysa namazda ne anlaşılacak bir şey var, ne de korku durumunda kılınan namazda sonuçlandırılacak bir şey var.

4:103'te sıralanan ve başka ayetlerde de rastladığımız ayakta olma, oturma ve yan yatma durumlarının namazın duruşları olmadığı açıktır. Bunlar "dua etme" pozisyonları olabilir. Ama bu kez namazın duadan farkını açıklamak zorunda kalırız ki bu fark çok bulanıktır. Bu bulanıklık burada namazdan söz edilmediğinin bir başka kanıtıdır. *Salât* eğer ders ise, dersten sonra işitilenlerin üzerinde düşünmek, fırsat olduğunda öğüdü yerine getirmek olanaklıdır. Namazdan sonra akılda kalan, anımsanacak bir şey olmaz. *Salât* eğer toplumsal dayanışma ise "dayanışma oturumundan sonra" yapılacak işle oturumun kendisinde yapılacak işin ayrımı yine bulanıktır. Yardımlaşmanın belirlenmiş zamanlarda yapılması anlamsızdır. Yardımlaşma anlamı da bu ayetlere uygun düşmüyor.

Şimdi haklı olarak güvensizlik durumunda dersi zorlamanın ne anlamı olduğu, güvenliğe çıkana dek neden ertelenmediği sorusu akıllara gelebilir. Bunun yanıtı seferberliğin ne kadar süreceğinin belirsiz olduğudur. Mümin topluluk eğer erteleme yolunu seçerse ve olağanüstü hal beklenenden uzun sürerse Kuran'dan uzak kalacaklar. Kuran'dan uzak kaldıkça dirençleri azalacak, gevşeyecekler. Azimlerini, güdülenmelerini yitirecek ve güçten düşecekler. Bu, esenlik durumunda bile Kuran'ın düzenli çalışılması, veren varsa Kuran derslerine düzenli katılınması gerekliliğinin nedenidir. Düzenli spor yapmaya karar vermiş ve sonra kendini hiç spor yapmazken bulmuş kişiler bunu daha iyi anlayacaklar. Grip oldum, oruçluyum, tatildeyim, yolculuktayım vb. gerekçelerle ertelemeye başladınız mı o iş önceliklerinizden düşmeye başlar. *Salât*ın zamanının belirlenmiş olmasının nedeni Müslüman kişinin zihnini, Müslüman toplumun toplumsal gerçekliğini tam anlamıyla sürekli meşgul etmesi gereğidir. Başarılı bir işadamının zihnini sürekli paranın meşgul ettiği gibi. Bu belirlenen zamanın ne olduğunu sonraki ayetlerde göreceğiz.

> ***5:6 Ey inanca çağırılanlar! Namaz için kalktığınızda, yüzünüzü ve dirseklere değin ellerinizi yıkayın. [...] Allah, size zorluk çıkarmak istemez. Tam tersine, sizi arındırmak ve üzerinizdeki nimetini tamamlamak ister; belki şükredersiniz diye.***
>
> ***4:142 Aslında ikiyüzlüler Allah'ı aldatmak için uğraşırlar. Oysa o onları aldatır. Namaza kalktıklarında üşenerek kalkarlar; insanlara gösteriş yaparlar ve Allah'ı ancak çok az anarlar.***

Bu iki ayette insanlar *salât*ı ayakta tutmuyorlar, yalnızca *salât*a kalkıyorlar. Yani Arapça metinde "ayağa kalk" eyleminin oldurgan, geçişli çatısını değil; etken, geçişsiz çatısını görüyoruz. Burada kast edilen *salât* belli zamanlarda kalkılan ve katılınan *salât*, yani Kuran dersi. Gösterişten söz edildiğine dikkat edin. Demek ki burada bireysel değil, toplu bir etkinlikten söz ediliyor olmalı.

5:6 ayetinde gözden kaçırmamamız gereken bir nokta *salât*ın Allah'ın nimetinden yararlanılan bir eylem olması. "*Salât*a böyle gelirseniz sizin daha yararlı olur" denmiş oluyor. Allah'ın nimeti elbette onun vahyinin öğretilmesidir. Namazda ise bir yarar edinilmediğini herkes bilir. "Namaz borcu" benzeri ifadeler namazın ödenen bir şey olarak algılandığını belli eder.

*Salât*ın ayakta tutulmasından söz edildiğinde bunu kurumsal olarak anlamamız gerekiyor. Sözgelimi eğitim bakanlığı okulları ayakta tutuyor. Meclis ve adliyeler adaleti ayakta tutuyor. Ama öğrenciler

derse katılmak üzere yalnızca kalkıyorlar. Yargıçlar duruşmaya katılmak üzere yalnızca kalkıyorlar. 4:142 ayetinde ikiyüzlülerin dinledikleri şeyi uygulayıp uygulamadıkları bilgisi yalnızca "Allah'ı anmıyorlar" ifadesinde. Daha fazla bilgi izleyen ayette geliyor:

> ***4:143 Arada bocalayıp dururlar; ne onlarla ne de bunlarla. Allah kimi saptırırsa artık onun için asla bir yol bulamazsın.***

Ne örtücülerle /çoktanrıcılarla birlikte olabiliyorlar, ne de elçilerin izinden giden tektanrıcılarla. Yani işittikleri sözü uygulamak konusunda tam bir kararsızlıktalar. Bir başka deyişle "çok az anarlar". Bu *salât*ı ayakta tutmak demek değildir elbette.

> ***4:162 Fakat onların bilgide derinleşmiş olanları ve inananlar, hem sana indirilene hem de senden önce indirilene inanırlar. Namazı dosdoğru kılanlar, zekatı verenler, Allah'a ve Sonsuz Yaşam Günü'ne [ahira] inananlar; işte onlara, büyük bir ödül vereceğiz.***

Burada *salât*ı ayakta tutanların aslında böylece ne yaptıkları bir kez daha açıklanıyor. Allah'ın vaadine, yani iyi işlerin sonucuna (*ahira*ya) güveniyorlar. Bu kitabın ulağına ve bundan önceki ulaklara (peygamberlere) indirilen söze güveniyorlar. Güvenmeseler sözü dinlemezlerdi. Dinleseler de ikiyüzlüler gibi ayak sürüyerek, yasak savmak için dinlerler, çok az uygularlardı.

> ***5:7 Allah'ın üzerinizdeki nimetini ve sizi onunla yükümlü yaptığı verdiğiniz sözü hatırlayın; "Duyduk ve boyun eğdik!" demiştiniz. Allah'a yönelik sorumluluk bilinci taşıyın. Kuşkusuz Allah içlerinden geçenleri Bilendir.***

Sözü ne zaman, nerede duyduk? Namazda böyle bir şey olmadı. Düzenli olarak sözün okunması ve işitilmesi gerekiyor. İşitilecek ki "Duyduk ve boyun eğdik" densin. Namazda böyle bir şey denmez. Çünkü namazda boyun eğilmesi gereken gerçekler okunmaz. Bu gerçekler Kuran dersinde anlatılır. Bu cümle törensel bir ifade olabilir, yani yüksek sesle söylenebilir, bunun bir sakıncası yok. Asıl anlamı *secde* etmektir; 4:101-103'ü anımsayalım. Mesajı duyan, mesajın gerçekliğine ikna olan, mesaja içsel bir saygı duyan, yani onun otoritesi altında alçakgönüllü olan, 4:43 ve 5:6 örneklerinde olduğu gibi gerekçesi bildirilmese bile buyruğu yerine getirmeye karar veren kişi *secde* etmiş demektir. Duymuş ve boyun eğmiş demektir.

> ***5:12-14 Zaten gerçek şu ki Allah İsrailoğullarından kesin söz almıştı. Onların arasından on iki lider göndermiştik. Ve Allah şöyle demişti: "Kuşkusuz sizinle birlikteyim. Namazı dosdoğru kılar, zekatı verir, elçilerime inanır, onları destekler ve Allah'a güzel bir borç verirseniz kötülüklerinizi kesinlikle siler ve altlarından ırmaklar akan cennetlere sizi yerleştiririm. Bundan sonra aranızdan kim nankörlük ederse gerçeğin yolundan artık sapmıştır!" Verdikleri sözü bozdukları için onları lanetledik ve yüreklerini katılaştırdık. Sözlerin anlamlarını saptırdılar ve kendilerine verilen öğretiden pay almayı unuttular. Çok azı dışında, onlardan sürekli alçaklık göreceksin. Yine de onları bağışla ve aldırış etme. Kuşkusuz Allah güzel davrananları sever. "Aslında, biz Nasraniyiz!" diyenlerden de kesin söz almıştık. Sonunda kendilerine verilen öğretiden pay almayı unuttular. Bu yüzden, Yeniden Yaratılış Günü'ne dek, aralarına düşmanlık ve nefret saldık. Allah yaptıkları şeyleri yakında onlara haber verecektir.***

Burası *salât*ın Elçilerin öyküsündeki merkezi yerini anlamak için çok önemli. Hatırlarsanız Kuran'ın başlarında daha önce kendilerine elçi gönderilenlerin olumsuz örneğinden söz edilmeye başlanmış ve ikinci sure "siz onlara benzemeyin" mesajıyla bitmişti. Burada anlaşma koşulları yeniden hatırlatılıyor: "*Salât*ı ayakta tutarsanız kötülüklerinizi siler ve sizi cennete koyarım." Beşinci surenin "sözleşmeleri yerine getirin" diyerek başladığına dikkat edin. Sözlerinde durmamışlar, yani *salât*ı ayakta tutmamışlar. Bunu nasıl yaptıkları yavaş yavaş açıklanmaya başlıyor: "Sözlerin anlamlarını saptırdılar. Ve (böylece)

öğretiden pay alamadılar." Demek ki *salât*ı ayakta tutmak sözlerin anlamıyla doğrudan ilgiliymiş. *Salât*ın ayakta tutulması öğretiden pay almak, böylelikle kötülükten arınmak, böylelikle Bahçe'yi hak etmekmiş. Örneğin Kuran'da faiz ve rant yasaklanmıştır. Tevrat'ın üzerinde oynayan hahamlar ise bu kuralı "yalnızca Yahudiden faiz almak yasak" biçiminde değiştirmişlerdir.[3] Onları dinleyen pek çok İsrailoğlu banker olarak kariyer yapmış, "öğretiden pay almayı unutmuş", arınamamış, Bahçe'yi hak edememiştir. Burada konu Kitap'ın ta kendisidir. Bu denklemde namaza yer yoktur.

Kitaplıların kitaplardan pay almayı unutmaları, namaz kılmamaları değildir. Kitabın gereğini yapmıyor olmalarıdır. Onları dost edinmeme gereği de buradan doğar (5:51). Çünkü onların çoğu *salât* etmekten ve böylece tektanrıcılıktan alıkoyarlar. Bizim Kuran'dan alacağımız pay elbette namaz kılmak değildir. Onun yasasını toplum yasası yapmak ve uygulamak, böylece çoktanrıcılığın pisliğinden arınmaktır. Böyle bir toplumu Allah cezalandırmaz (5:18).

5:12 ve benzer ayetlerde "namazı kılmak…" ile başlayan buyrukların ve sıralamalarının sık sık değiştiği dikkatinizi çekmiştir. Bunun nedeni Arapça "ve" bağlacıyla ayrılan bu buyrukların aslında çoğu kez aynı şeyi anlatıyor olmasıdır (örnekler için; 4:146, 9:29, 20:82, 25:70, 28:87-88, 31:17, 33:7, 56:94). "*Salât*ı ayakta tutan toplum arınır -> Arınan toplum nimeti paylaşır -> Nimeti paylaşan toplum varsıllaşır" gibi. Veya "Elçileri desteklemek onların getirdiği mesaja güvenmeye denktir -> Elçilerin mesajına güvenmek *salât* etmeye denktir -> *Salât*ı ayakta tutmak arınmaya denktir" gibi. Bunların birini yapıp da öbürlerini yapmamak söz konusu olamaz. Kuran'ın sözcüklerinin, cümlelerinin, kuru metninin değiştirilmeyeceğinin sözü veriliyor (15:9, 18:27). Ama bu güvence, sözcüklerin anlamları üzerinde sabotaj olmayacağı anlamına gelmiyor. Bizim örneğimizde sabote edilen sözcük *salât*tır. Aynı şeyin birbirine çok yakın anlamlı farklı sözcüklerle anlatılmasının, sık sık yineleme yapılmasının nedenlerinden biri bu sabotajları etkisiz hale getirmektir. Öyle bir yapboz düşünün ki bir parçasının biçimini değiştirdiğinizde dikkatli bir göz bunu anlayabiliyor. İşte bir örnek daha:

> ***5:55 Sizin dostunuz yalnızca Allah, onun elçisi ve inananlardır. Onlar namazlarında sürekli olanlar, zekatı verenler ve eğilenlerdir.***

"Sizin dostunuz olup da *salât*ı ayakta tutmayan, arınmaya ulaşmayan ve eğilmeyen kişi yoktur." Veya; "*Salât*ı ayakta tutup da sizin dostunuz olmayan kişi yoktur." Çünkü bunlar birbirini tarif eden ifadeler. Burada "eğilmek" olarak çevrilen *rüku* sözcüğünün *secde* ile arasındaki ince farkı sözlüklerden bulamıyorum. Aynı veya çok yakın anlamlı sözcükler olsa gerek. Kesin olan şey, bunların birbirini açıklayan ifadeler olduğu. *Rüku* edip de *secde* etmeyen, *salât* etmeyen kimse yok.

Burada ölmüş olan "elçinin" nasıl dostumuz olacağı sorusu haklı olarak akla gelebilir. Ulak ölmüştür ama elçi aramızdadır (3:101, 4:59). Elçi olarak çevrilen *resul* sözcüğü kök-türev ilişkisi bakımından en genel anlamda "gönderilen" anlamına gelir. Kitap da gönderilmiştir ve hâlâ aramızdadır. Öyleyse anlaşmazlıklarımızda hakem yapacağımız, sözünü dinleyeceğimiz, "sana boynumuz kıldan ince" diyeceğimiz elçi Kuran'dır. Kuran'ın koruyuculuğu Allah'ın mesajını taşımasındandır. Allah'ın anlaşmasına taraf olup sözleşmeyi yerine getiren toplumlar Allah'ın korumasını kazanırlar. Kuran'a uyan toplumlar kendileri gibi temiz kalmaya çalışanlara kayıtsız kalamazlar. Bu topluluklar birbirlerini kardeş bilir, koruyup kollarlar. Kollamıyorlarsa Kitap'ın gereğini yerine getirmiyorlar demektir.

> ***5:57-58 Ey inanca çağırılanlar! Sizden önce kitap verilenler arasında dininizi oyun ve eğlence edinenleri ve nankörlük edenleri dost edinmeyin. Ve Allah'a yönelik sorumluluk***

[3] *Tevrat, Yasanın Tekrarı 23:19-20 Kardeşinize para, yiyecek ya da faiz getiren başka bir şey ödünç verdiğinizde, ondan faiz almayacaksınız. Yabancıdan faiz alabilirsiniz ama kardeşinizden almayacaksınız. Böyle yapın ki, mülk edinmek için gideceğiniz ülkede el attığınız her işte Tanrınız RAB sizi kutsasın.*

> ***bilinci taşıyın; eğer inanıyorsanız. Namaz için çağrı yaptığınızda onu oyun ve eğlence edinirler. Aklını kullanmayan bir toplum oldukları için böyledir.***

Önce dost olarak çevrilen sözcüğün (Ar. *veli*) koruyucu, arka çıkan anlamında olduğunu, günlük yaşamda kullanıldığı anlamda yani düşmanın karşıtı olan dost olmadığını belirteyim. Kitaplıları dost edinmeme buyruğu doğrudan tektanrıcılıkla ilgilidir. Onların çoğu insanları *salât* etmekten ve böylece tektanrıcılıktan alıkoyarlar (2:135). Kitaplı bir komşumuz varsa onunla iyi komşuluğu bırakacak değiliz. Ama sözgelimi bizi mahkemede Müslüman olmayanlara karşı savunsun diye Kitaplıların örtücülerinden olan birini avukat yapmayacağız. Akıl hocamız yapmayacağız. Veya savaşa girerken onları müttefik edinmeyeceğiz. Elçiler arasında ayrım yapılmayacağına göre aslında Tevrat'a veya İncil'e bağlılık iddiasında bulunanların Kuran bağlılarına karşı da koruyucu olmaları beklenirdi. Ama zaten bunların ezici çoğunluğunun *salât* etmedikleri, mesajın gereğini yerine getirmedikleri için eleştirildiğini görüyoruz. Müslümanlara acımayacaklardır.

5:58 ayetinde akla yapılan vurguya dikkat edin. Aklını kullanmayanların *salât*ı anlamsız bir zaman öldürmeye dönüşür. Yani bir tür oyuna… Aslında Muhammed Peygamber'in yaptığı *salât*ın yerini zamanla namazın almasına işaret eden bir ayet. *Salât* sürecinden anlamak eylemi (usavurmak=akıl etmek) çabası çıktığında, anlamsızlığı içselleştiren kuşaklar geldi. 4:102'de "bitirmek" yerine "*secde* etmek" ifadesinin kullanılmasının bir nedeni bunu vurgulamak olabilir. Tören yok, anlaşılması gereken bir ders var.

Bu ayette Müslüman olmayanların da *salât*a çağrılıyor olmasına dikkat edin. Bu, birçok yanlışı düzeltmemizi sağlıyor. Çağırdığımızda oyun edinmeleri için öncelikle onları çağırmamız gerekir. Namaz, Gayrimüslimlerin yapmaları beklenen bir şey değildir. Zaten yapamazlar da. Çünkü ellerin nereye konacağına dek varan bir sürü dakik kuralı öğrenmeleri, bir sürü ezber yapmaları gerekir. En önemlisi, namazı bitirdiklerinde hiçbir şey anlamamış olurlar. Çünkü namaz bir şey öğretmez. *Salât*, öğretiyi benimsemeyenlerin de dinleyip anlayabilecekleri evrensel bir iletişim kanalıyla yapılmalıdır. Demek ki anadilinde bir okuma ve gerekliyse bu okumanın yanında yapılacak açıklamadan oluşmalıdır. Kürsüden normal konuşma biçiminde olmalıdır. İnsanlar bu dinletiye Arapça olan, Arap müziğiyle bezeli bir saplantıya dönüşmüş olan ezanla değil, normal bir çağrıyla çağrılmalıdır. Arapça bilmeyen hiç kimse ezanı anlamaz. Müslüman olmayanlar bu şarkıyı üzerlerine alınmazlar bile. Yapacağımız üçüncü düzeltme, hacla ilgilidir. Hac merkezi bir salat toplantısı ise toplantının yapıldığı yere Müslüman olmayanların alınması gerekiyor. Nitekim İbrahim insanları hac *salât*ına çağırırken kendi yoldaşı olanları ve olmayanları ayırt etmemişti. "İnsanlar" denmesine dikkat edin:

> ***22:27 "İnsanlar arasında Hac duyurusunu yap; yaya olarak ve binekler üzerinde uzak yollardan sana gelsinler!"***

Beşinci surenin genel konu bağlamında *salât*ın yerini daha net görmek isteyenlere daha önce yapmış olduğum akış şemasını incelemelerini öneririm.[4]

Kitaplılar içinde bir bölüm namazı değil, *salât*ı oyuna çeviriyor. "Oyun ve eğlence" olarak çevrilen Arapça sözcüklerin izini sürdüğümüzde bu daha iyi anlaşılıyor:

[4] https://gerceginkitabi.wordpress.com/2017/11/26/kuran-nasil-okunur-veya-kuran-kendini-nasil-okutur-bir-deneme-daha/
veya
https://www.gerceginkitabi.com/2017/11/26/kuran-nasil-okunur-veya-kuran-kendini-nasil-okutur-bir-deneme-daha/

> ***7:51 Dinlerini oyun ve eğlence edinmişlerdi. Çünkü dünya yaşamı onları aldatmıştı. Bu günlerine kavuşacaklarını unuttukları ve ayetlerimizi bilerek inkar ettikleri gibi işte bugün biz de onları unutuyoruz.***
>
> ***57:20 İyi bilin ki dünya yaşamı ancak bir oyun, bir eğlence, bir çekicilik, aranızda bir övünme, mal ve çocuk edinme tutkusudur. Yağmur örneği gibi; onun yeşerttiği bitki nankörlük edenlere sevinç verir. Sonra kurur, onu sararmış görürsün; sonunda çöp olur. Sonsuz yaşamda ise hem yaman bir ceza hem de Allah tarafından bağışlanma ve hoşnutluk vardır. Zaten dünya yaşamı aldatıcı bir geçimliktir.***

Burada göze çarpan ilk durum "*din*"i oyuna çevirmekle *salât*ı oyuna çevirmenin aynı şey olduğudur. Yine birbirine çok yakın sözcükler kullanılıyor. Arapçada *din* yükümlülük demektir. Osmanlı borçlarını tahsil eden şirketin adı "Düyunu Umumiye" idi, yani "Genel Borçlar". Kimi muhasebeci sözcüğü hâlâ bu anlamda kullanır. Öyleyse *salât,* namaz olamaz. Çünkü namazı kılarsınız ve biter. Ama *din* yasa demektir, ahlak demektir, yaşamın bütününü kapsar. Dersten çıkınca bitmez. Yabancı dili sürekli konuşmak için öğreniyoruz. Dersten çıkar çıkmaz unutmak söz konusu değildir. Denebilir ki Kuran, *din* dersine "*din*" adı veriyor. *Din* ile *salât* arasındaki yakın anlamlılık şu ayette çok açık:

> ***11:87 Dediler ki: "Ey Şuayb! Atalarımızın hizmet ettiklerini veya mallarımız konusunda dilediğimizi yapmayı bırakmamızı senin namazın mı zorunlu yapıyor? Aslında yumuşak huylu ve aklı başında birisin!"***

Namaz hiçbir şey emretmez. *Salât* ise Kitap dersi olduğu için Kitap'ın emirlerinin halka belletilmesi demektir. Şuayb'ın arkasında namaz için saf duranlar yok, karşısında onu dinlemeye gelenler var. Şuayb onlara Allah'ın ayetlerini okuyor, onlara Kitap'ı ve bilgeliği öğretiyor, onları arındırıyor (2:129). Ayetteki cümle şöyle olsaydı hiçbirimiz yadırgamayacaktık: "Atalarımızın hizmet ettiklerini veya mallarımız konusunda dilediğimizi yapmayı bırakmamızı senin **dinin mi** zorunlu yapıyor?"

7:51 ve 57:20'te dönelim. *Din*i veya *salât*ı oyuna çevirmenin açıklaması bir örnekle yapılmış. *Salât*ı kalıcı iyilikler için ayakta tutmak gerekiyor. Dünyevi işler için, yani basit, bayağı, geçici işler için, karın doyurmak için *salât* edilmez. *Salât*a gösteriş için giden ikiyüzlüyü anımsayalım. Belki de ticaret yaptığı Müslümanlara iyi görünmek için derse katılıyordu. İşte o zaman *dunya* için, yani bayağı çıkar için derse katılmış olur. Oysa bu ahlak dersiydi. Ayetlerde dünya diye çevrilen sözcük (Ar. *dunya*) yeryüzü anlamına gelmiyor; bu yanlış çeviridir. Sözcük bayağı, aşağı, maddi anlamına geliyor. Kuran'a en sık kullanılan karşıtı *ahira*dır. O da kıyamet günü anlamına gelmiyor. Son, sonuç anlamına geliyor. *Beka*[5] sözcüğünü içeren ayetlerle birlikte incelenirse iki sözcüğün yakın anlamlı olduğu görülür. Demek ki *salât* kalıcı iyilikler için olmalı, gelip geçici gönenç için değil.

Beşinci surede kaldığımız yerden sürdürüyoruz:

> ***5:65-66 Kitap halkı inansaydı ve sorumluluk bilinci taşısalardı kesinlikle kötülüklerini örter ve nimet cennetlerine yerleştirirdik. Tevrat'ı, İncil'i ve Efendilerinden kendilerine indirileni uygulasalardı yukarıdan ve aşağıdan sunular göreceklerdi. Aralarında aşırı olmayan bir topluluk da vardır. Oysa onların çoğunluğu ne kötü bir şey yapıyorlar.***

Şimdi 5:12-14'teki "elçilere yardım etmek" ifadesi daha anlaşılır oldu. Hristiyanlar İncil'i uygulamadıkları için İsa'ya yardım etmemiş oluyorlar (3:52, 61:14). İsrailoğulları Tevrat'ı uygulamadıkları için elçilere yardım etmemiş oluyorlar. Elçilere yardım etmek onların yoluna girmek

[5] http://corpus.quran.com/qurandictionary.jsp?q=bqy

demektir. Dolayısıyla onların sesini gürleştirmek ve yaptıkları çağrıyı sürdürmektir. Bu çağrıyı yapma işinin bir yönü *salât*ı ayakta tutmaktır. Oysa namazda çağrı yapılmıyor. İbrahim, ocağına gelenlere ders verdi ve onları tektanrıcılığa çağırdı. Onun iyi öğrencileri bu dersi özümsediler ve memleketlerine döndüklerinde çağrıyı kendi çevrelerinde güçleri yettiğince yinelediler. Tıpkı 5:12'de İsrailoğulları arasından seçilen on iki önderin çağrıyı öncelikle sahiplenmeleri gibi. Bunlar Musa'nın öncelikli öğrencileri idi. Her biri kendi oymağının öğretmeni oldu. Şimdi 5:66'ya geri dönelim.

> ***5:66-68 Tevrat'ı, İncil'i ve Efendilerinden kendilerine indirileni uygulasalardı yukarıdan ve aşağıdan sunular göreceklerdi. Aralarında aşırı olmayan bir topluluk da vardır. Oysa onların çoğunluğu ne kötü bir şey yapıyorlar. Ey peygamber! Efendinden sana indirileni bildir. Eğer bunu yapmazsan onun verdiği elçilik görevini yerine getirmemiş olursun. Allah seni insanlardan koruyacaktır. Kuşkusuz, Allah nankörlük eden bir toplumu doğru yola eriştirmez. De ki: "Ey kitap halkı! Tevrat'ı, İncil'i ve Efendinizden indirileni uygulamadıkça hiçbir şey üzerinde değilsiniz!" Efendinden sana indirilen, onların çoğunun azgınlığını ve nankörlüğünü artırır. Nankörlük eden toplum için, artık üzülme.***

Burası *"salât*ı ayakta tutmak" ifadesini açıklayan en önemli bölümlerden biri. *Salât* sözcüğünün geçmediğine ama *salât* sözcüğünün geçtiği ayetlerdeki aynı nedensellik ilişkisinden söz edildiğine dikkat edin. Arapça orijinalinde *"akamu el Tevrat", "akamu el İncil"* ifadeleri iki kez geçiyor. Yani Tevrat'ı ayakta tutmak, İncil'i ayakta tutmak. Tevrat veya İncil'le namaz kılınması istenmiyor. Bunların herkese belletilmesi ve toplumun yasası yapılması isteniyor. Kuran sureleriyle namaz kılınca *"akamu el Kuran"* olmuyor. Kuran herkesin anladığı dilde herkese okunur, açıklanır, ahlaki değişmezler kümesi olarak benimsenir ve kaçınılmaz olarak Müslüman topluluğun davranış kurallarına temel oluşturursa ayakta tutulmuş olur. Bu topluluk geniş toplum içinde yaşayan bir azınlık ise bunlar cemaat kuralları olur. Bu topluluk bağımsız bir politik birim ise bunlar ülkenin yasaları olur.

Çoğunlukla "yukarıdan ve aşağıdan *rızık*lanmak" biçiminde çevrilen ifadenin bire bir karşılığı "üstlerinden ve altlarından yemek"tir. Burada yer ve gök kavramlarına dolaylı bir gönderme var. Kast edilen şey Allah'ın vereceği karşılığın hem *dunya*, yani bayağı yaşamın geçimliği olarak, hem de tinsel, yüksek, soyut nimetler olarak gelmesidir. Toplumlar arasında güvenlik içinde olmak, erinç, barış, insana yakışır yüksek ahlak ortamı ve ardından ölüm ötesinde kalıcı esenlik. Oysa namazın yakın ve bayağı yaşamda karşılığı olabileceğini düşünemiyoruz. Zaten hep ölüm ötesinde değerlendirilecek bir hesaba yatan puanlar olarak algılanmıştır. Oysa Allah'ın vereceği karşılık gecikmesizdir (2:58,201, 3:148,165, 5:18, 7:96,156, 9:74, 11:52, 14:27…). *Salât* her neyse karşılığı hemen alınmaya başlanabilen ama zaman geçtikçe güçlenip pekişen bir şey olmalıdır. Hristiyanların ve Yahudilerin çoğunluğu *salât*ı ayakta tutmadığı için şu anda yalnızca yerden *rızık*lanıyorlar. Maddi bolluk içindeler ama ahlaki olarak çöküyorlar.

> ***5:83 Elçiye indirileni dinlediklerinde, Gerçek Olanı tanıdıkları için gözlerinden yaşlar boşaldığını görürsünüz. Derler ki: "Efendimiz; inandık! Artık bizi tanıklarla birlikte yaz!"***

Ne zaman, nerede dinliyorlar? Namazda bu gerçekleşmiyor. Bunun gerçekleştiği yer herkesin anladığı dilden Kuran okunduğu (ve belki açıklandığı) toplantılardır.

> ***5:90-92 Ey inanca çağırılanlar! Şarap, kumar, tapıncak yapılmış taşlar ve fal yoluyla gelecek aramak, şeytan işi birer pisliktir. Artık, bundan kaçının; böylece belki kurtuluşa erişirsiniz. Aslında şeytan şarapla ve kumarla aranıza düşmanlık ve nefret sokmak, Allah'ın öğretisinden ve namazdan sizi alıkoymak ister. Artık son veriyorsunuz değil mi? Allah'a bağlı kalın, elçiye bağlı kalın ve sakının. Yüz çevirirseniz iyi bilin ki elçimizin görevi yalnızca apaçık bildirmektir.***

Namazdan değil, Allah'ın öğretisine bağlı kalmaktan alıkoymak ister. Yüz çevirmenin karşıtı Allah'a itaat etmek, demek ki elçisine bağlı kalmak, demek ki sakınmakmış (Ar. *takva*). Aralarında "ve" bağlacı bulunan buyrukların birbirini açıklamasının bir örneğini daha görüyoruz. Kumara kısa bir ara verip namazı kılmak mümkündür. Ama kumar oynarken Kuran dersine düzenli katılmak ve sonra öğüdü tutmak, yani kısacası **söz dinlemek** çok zordur. Birinden biri feda edilir. Kumar oynayan ve içki içen kişi bol bağışta da bulunabilirdi. Böylece "hem *salât* ediyorum (yardımlaşıyorum) hem içkimi içiyorum" diyebilirdi. *Salât* yardımlaşma değildir.

> ***5:106 Ey inanca çağırılanlar! Birinize ölüm geldiğinde aranızdan adaletli iki kişi son istek sırasında tanıklık etsin. Veya yolculuk sırasında ölüm gelirse aranızdan olmayan iki kişi bunu yapsın. İçinize kuşku düşerse namazdan sonra alıkoyun. Bu durumda Allah'a şöyle yemin etsinler: "Yakınımız bile olsa onu hiçbir karşılığa değiştirmeyeceğiz ve Allah'ın tanıklığını gizlemeyeceğiz. Yoksa kesinlikle suçlular arasında oluruz!"***

"*Salât*tan sonra alıkoyun." Dikkat edin, Müslümanlar olarak aramızdan olmayan iki kişiyi *salât*tan sonra alıkoyacağız. Bu kişilere namaz mı kıldırmamız gerekiyor? Hayır. Bu kişilere edecekleri tanıklığın kurallarını okumamız gerekiyor. Bu, çok kısa bir vahiy dersidir. Doğrudan tanıklıkla ilgili ayetler kendilerine okunabilir, ayetlere gönderme yapılarak tanıklık ilkesi açıklanabilir veya ayetler okunmadan ne yapacakları tarif edilebilir. Kuran ocaklarındaki *salât* da böyle olabilir. Bugün örneğin "tefsir dersi" adı altında yapılan toplantılarda Kuran metni sıradan okunmamasına karşın vahiy açıklandığı için bunlar *salât* toplantılarıdır. Buradaki püf noktası derslerin *secde* amaçlı olmasıdır. Yani anlamak ve yerine getirmekten başka bir amaç olursa o tefsir dersi *salât* olmaz. Tanrıtanımazların, Allah düşmanlarının yaptıkları yergi yorumları *salât* değildir. Onlar 2:93'tekiler gibi "dinledik ve karşı geldik" derler.

> ***5:111 Ayrıca havarilere şöyle bildirmiştim: "Bana ve elçime inanın!" Dediler ki: "İnandık; teslim olduğumuza sen de tanık ol!"***

Burada İsa'nın havarilere gerçekleri bildirmesi onları karşısına alıp konuşması, ders anlatması, onlara ol göstermesi demektir. Onlara Allah'ın ayetlerini okumuş, onları arındırmıştır. Onlara arkasını dönüp namaz kıldırmamıştır. Onlar da kendilerine iletilen mesajı anlamışlar, gereğini yapmayı kabul etmişler.

> ***6:25 Onların arasında seni dinleyenler de vardır. Ama onu anlamamaları için yüreklerine örtü ve kulaklarına ağırlık koyduk. Her türlü mucizeyi görseler de ona inanmazlar. Öyle ki, seninle tartışmak için geldiklerinde nankörlük edenler şöyle derler: "Öncekilerin söylencelerinden başka bir şey değil bu!"***

Kitaplılardan söz eden bu ayette Ulak Muhammed'i dinleyenler, onun kıldırdığı namazda saf durmuyorlar. Onun dersini dinliyorlar. Ama içtenlikle yaklaşmadıkları için anlayamıyor, yararlanamıyorlar. Bu *salât* dersini Müslüman olmayanlar da dinleyebiliyorlar. Öyle ya, Kuran'ın mesajını hiç duymayan biri ona teslim olamaz.

> ***6:36 Ancak duyanlar çağrıya yanıt verebilirler. Ve Allah ölülere yeniden yaşam verir. Sonra ona döndürülürler.***

Allah'ın çağrısını vahiy dersinde duyacaklar. Verecekleri yanıt Kitap'ta söylenenleri yapmaktır. Duymak sözcüğünün anlamayı anlatan bir mecaz olduğu açıktır. Önceki ayette kulaklarıyla duyan ama anlamayanların örneği verilmişti. 6:46 ayetinde yine duyup da mesajı alamayanlara gönderme yapılıyor. Ardından *salât* sözcüğü kullanılmadan, yine mesajın duyulduğu *salât* toplantısına söz geliyor:

> ***6:51-52 Efendilerinin karşısında toplanacaklarından korkanları onunla uyar. Onlar için ondan başka ayrıca ne bir dost ne de bir ara bulucu yoktur. Böylece belki sorumluluk***

bilincine erişirler. Efendilerinin hoşnutluğunu dileyerek sabah ve akşam ona yakarışlarda bulunanları kovma. Onların hesabından senin üzerine, senin hesabından da onların üzerine bir şey yoktur. Onları kovarsan haksızlık yapanlar arasında olursun.

Duyup da anlamayanlardan sonra duyan ve anlayanlardan söz ediliyor. Bu kişilerin önceliği Allah'ın hoşnutluğunu bulmak. Alıncı surenin başından beri örneklendiği gibi Ulak'ı sınamak değil. Ulak, sakınanları Kuran'la uyarıyor. Allah'ın hoşnutluğunu dileyerek sabah ve akşam yakarışlarda bulunanların bunu evlerinde yapmadıkları belli. Bunu yapmak için Muhammed'in yanına geliyor olmalılar ki kovmaması tembihlensin. Demek ki yaptıkları iş el açıp dua mırıldanmak değil. Ulak'ın söyleyeceklerini dinlemeye geliyorlar. Burada düzenli *salât* dersinin zamanları ilk kez okunuyor: Sabah ve akşam.

6:54 Ayetlerimize inananlar sana geldiklerinde, şunu söyle: "Size selam olsun! Efendiniz, rahmeti, Kendi üzerine yazmıştır. Bilisizlik yüzünden işlediği bir kötülükten sonra, kim pişmanlık göstererek kendisini düzeltirse; kuşkusuz, O, Sınırsız Bağışlayandır; Merhametlidir!"

6:151 De ki: "Efendinizin neleri yasakladığını, gelin size okuyayım…

Birileri Ulak'ı dinlemeye geliyorlar, yani *salât* toplantısına. Ulak'ı dinlemeye gelenler "Bizim için Allah'a el açıp dua et de bizi bağışlasın" demiyorlar. Allah haksızlık etmez, torpil yapmaz. Bağışlanmak için Kuran'daki öğütleri dinleyip uygulamaları, böylece arınmaları gerekiyor. "Gelin size okuyayım"daki okumak sözcüğü "onlara Allah'ın ayetlerini okur, onlara Kitap'ı ve bilgeliği öğretir, onları arındırır" ayetlerindeki sözcük. Sözcüğün ad hali olan *tilavet*, *keraat* anlamına yani seslendirme anlamına indirgenmiş. Böylece basbayağı ders olması gereken *salât*, kuru ve işlevsiz bir okuma olan namaza indirgenmiş. Oysa *tilavet* anlatmak anlamına geliyor. "*Kıraat* edildiğinde" kalıbı yalnızca Kuran için kullanılmasına karşılık Kitap boyunca "ayetlerimiz *tilavet* edildiğinde" kalıbını görüyoruz. Aradaki farkı berrakça görmek için *kıraat* eyleminin geçtiği on altı ayet ile *tilavet* eyleminin geçtiği şu ayetlerin karşılaştırılması yeterlidir: 2:102, 3:93, 91:2. Namazda yalnızca *kıraat* (okuma) yapılmaktadır. Oysa ayetlerden açıkça anlaşılacağı üzere *salât*ta hem *kıraat* hem *tilavet* yani anlatma, açıklama yapılmaktadır. Eski ve güncel sözlüklerde *tilavet* (*tala*) eyleminin anlamı izlemek, takip etmek olarak veriliyor. Örneğin az önce sözcük dizini içinde *kıraat* ve *tilavet* eylem köklerini izleyerek /takip ederek aradaki anlam farkını anladık. Bu sözcüklerin her ikisini gelişigüzel "okuma" diye çeviren mealciler önemli bir hata yapıyorlar. *Tilavet*i "okumak" olarak anlayanlar şeytanın tilavetini açıklayamazlar:

2:101-102 Yanlarında olanı doğrulayan bir elçi Allah'ın katından onlara geldiğinde, kitap verilenler arasından bir küme, sözde bilmiyorlarmış gibi Allah'ın Kitabı'nı arkalarına attılar. Süleyman'ın yönetimi hakkında, şeytanların anlattığına uydular…

Şeytanlar tıpkı Samiri gibi Kitap'tan yanlış çıkarımlar yapıyor da olabilirler, kitapsız olarak uydurduklarını öğretiyor da olabilirler.

20:95-96 Dedi ki: "Öyleyse senin amacın neydi ey Samiri?" "Onların görmediklerini gördüm. Elçinin izinden bir tutam alarak attım. Böylesi benliğime daha güzel göründü!"

"Elçinin izinden", yani elçinin öğrettiğinden bir bölümünü eksiltiyor. Bu, Kitap'ın kimi ayetini "neshetmek" de olabilir, tarihselcilik anlayışıyla yasaların geçerliliğinin kalktığını öğretmek de olabilir. Tevrat'ı veya Kuran'ı yorumlayarak yapılan bu çıkarımlar *tilavet*tir. Onun için "hakkıyla *tilavet* etmek" diye bir şey vardır; yani Kuran'ı gerçeğiyle yorumlamak; gerçeğe uygun yorumlamak. Yukarıda şeytanın *tilavet*inden söz eden 2:102 ayetinden hakkıyla, gerçeğiyle, doğru düzgün *tilavet*ten söz eden 2:121 ayetine kadarki bölümü lütfen okuyun ve Tevrat'ın ve İncil'in mesajının nasıl bozulduğuna işaret edildiğini görün. Tevrat'ın ve İncil'in mesajı metin üzerinde olduğu kadar yorumu (*tilaveti*) üzerinde

oynayarak da bozulmuştur. Ne yazık ki *salât*ı namaz eden anlayış, doğru düzgün *tilavet* etme kavramını da "sesleri doğru çıkartmak" gibi gülünç bir anlama indirgemiş.

> ***6:71-72 De ki: "Allah'tan başka bir de ayrıca bize ne bir yarar ne de bir yitim veremeyecek olanlara mı yakarışlarda bulunalım? Allah bizi doğru yola eriştirdikten sonra şeytanların ayartarak yeryüzünde şaşkın bıraktığı ve yoldaşlarının da 'Bizim yolumuza gel!' diyerek çağırdıkları kimseler gibi topuklarımız üzerinde geriye mi döndürülelim?" De ki: "Kuşkusuz Allah'ın gösterdiği yol doğru yoldur. Evrenlerin Efendisine teslim olmamız bize buyruk verildi! Ve namazı dosdoğru kılmak! Ona karşı sorumluluk bilinci taşıyın; onun karşısında toplanacaksınız!"***

Efendiye teslim olmak ve namaz kılmak olarak iki ayrı buyruk yoktur. Efendiye teslim olmak, böylece bunun gereğini yapıp *salât*ı ayakta tutmak tek bir buyruktur. Bu ahlakı/*din*i benimseyenler o *din*in gereklerini ahlaki ve hukuki sistem olarak kuracaklardır. Ayrıca *salât*ı ayakta tutmak ile tektanrıcılık arasındaki doğrudan ilişkiye dikkat edin.

> ***6:92 İşte bu hem ellerinde bulunanı doğrulayan hem de kentlerin anasını ve tüm çevresini uyarmak amacını taşıyan, indirdiğimiz Kutsal Kitap'tır. Sonsuz yaşama inananlar ona da inanırlar; namazlarına da devam ederler.***

Bire bir çevirisi: "*Salât*larını korurlar." Önce **kur**dular, şimdi **koru**yorlar. Ders ve ders dışında artık hangi kanalları kullanıyorlarsa bu öğüt sistemini aksatmıyorlar, ahlak ve hukuk sisteminden ödün vermiyorlar. Kentlerin anasını ve çevresini uyarmak az bir iş değildir. Ve bu namazla yapılacak bir iş değildir. Burada eğer namazdan söz ediliyorsa birbiriyle hiç ilgisi olmayan iki konu var demektir: "Dünyayı Kuran'la uyarın ama bunun yanında namaz da kılın." Bu, pek çok suredeki konu bütünlüğünü bozan bir yorumdur.

> ***6:162 "Kuşkusuz benim namazım[salât], yakarışlarım[nusuk], yaşamım ve ölümüm Evrenlerin Efendisi Allah içindir!"***

Salât eğer namaz ise tören ve simge anlamına gelen *nusuk* ne olabilir? Namaz zaten salt tören ve simgedir. Yaşam ve ölüm ikilisinin hiçbir şeyi kapsam dışı bırakmadığına dikkat edelim. *Salât* ve *nusuk* ikilisinin de hiçbir şeyi kapsam dışı bırakmayarak yaşamdaki her şeyi içine alması gerekiyor. Öyleyse *nusuk* yalnızca *din*den, yani *salât*tan, yani yasadan geriye kalan, Kuran'da anlatılan törenleri ve simgeleri kapsıyor olmalı. Sözgelimi mescide ayakkabıyla girilmemesi belli toplumlara özgü bir tören olabilir. Başka toplumlar ayakkabıyla girecektir. Bu, salatın özünü ve işlevini değiştirmez. Birinci derecede saygıdeğer olana odaklanılan, kutsal olana yönelinen toplantıların zamanla yanında törenini de oluşturması kaçınılmazdır. Ulusal simgelerin ve kahramanların anıldığı toplantılarda da ulusa göre değişen törenler oluşmuştur ama işlev çoğunlukla aynıdır. Az önce tartıştığım 22:34,67 ayetlerini bunu göz önünde bulundurarak okumakta yarar var.

> ***7:62 "Efendimin gönderdiklerini[risalet] size bildiriyorum ve size öğüt veriyorum. Sizin bilmediklerinizi Allah'ın yardımı sayesinde bilirim!"***

Nuh'un bu sözündeki *risalet* (ileti, gönderi, mesaj) sözcüğünü kitap boyunca izlediğimizde elçilik görevini tanımlayan bir kullanım buluyoruz. Zaten Türkçeye elçi olarak çevrilen *resul* sözcüğü de "gönderilen" anlamına geliyor.

> ***7:68 "Efendimin gönderdiklerini[risalet] size bildiriyorum. Ben, sizin için, güvenilir bir öğüt vericiyim!"***

7:93 Sonunda onlardan uzaklaştı ve şöyle dedi: "Ey toplumum! Gerçek şu ki Efendimin gönderdiklerini[risalet] size bildirdim ve size öğüt verdim. Nankörlük eden bir toplum için artık nasıl üzülürüm?"

5:67 Ey peygamber! Efendinden sana indirileni bildir. Eğer bunu yapmazsan onun verdiği elçilik[risalet] görevini yerine getirmemiş olursun…

33:39 Allah'ın verdiği elçilik[risalet] görevini duyuranlar ona derin saygı duyarlar ve Allah'tan başka kimseden korkmazlar…

72:23 "Yalnızca Allah'tan gelenleri duyurabilirim ve onun elçilik[risalet] görevlerini yerine getirebilirim!"

72:26-28 …Gizli gerçeklerini hiç kimseye açıklamaz. Hoşnut olduğu elçiler dışında. Böylece o, onun önüne ve arkasına, kesinlikle gözetleyiciler yerleştirir. Efendilerinden gelen duyuruları[risalet] elçilerin ulaştırdığını bilmesi için…

Elçilerin elçilik görevi bildirmekmiş. Bu görevi ne zaman, nasıl yaptılar? Namaz kıldırarak değil, kendilerini dinlemeye gönüllü olanlara Allah2ın ayetlerini okuyup açıklayarak yaptılar. Bunun Kitap'taki adı salattır.

7:128 Musa, toplumuna şöyle dedi: "Allah'tan yardım dileyin ve dirençli olun. Kuşkusuz yeryüzü Allah'ın malıdır. Dilediği kulunu ona kalıtçı yapar. Çünkü sonuç sorumluluk bilinci taşıyanlarındır!"

Burada *salât* sözcüğü geçmiyor. Ama *salât*tan söz edildiğini Bakara Suresi'ndeki ayetlerden anlıyoruz:

2:45 Dirençli olarak ve namazla yardım dileyin. Aslında, derin saygı duyanlardan başkasına böylesi zor gelir.

2:153 Ey inanca çağırılanlar! Dirençli olarak ve namazla yardım dileyin. Kuşkusuz Allah dirençli olanlarla birliktedir.

Mısır'da zor günler geçiren İsrailoğullarının Allah'a el açıp "dua etmeyi" akıllarına getirmek için Musa'ya ihtiyaçları yoktu. Burada dirençli /sabırlı olarak yaptıkları iş Musa'nın kılavuzluğunu dinlemeleridir. Musa ve yoldaşları onlara nasıl davranmaları gerektiğini anlatmış, kurtulacaklarını müjdelemiştir. Bunu onları karşılarına alıp konuşarak yaptılar. Ve birbirlerine dayanma gücü aşıladıkları bu yerlerin birer *mescit* olduğu bilgisini bir başka surede alıyoruz:

10:87 Musa'ya ve kardeşine şöyle bildirdik: "Toplumunuz için Mısır'da evler hazırlayın. Evlerinizi karşılıklı yapın ve namazı dosdoğru kılın; inananlara da sevinçli haberi verin!"

10:89-90 Dedi ki: "İkinizin yaptığı yakarışlar kabul edilmiştir. Bundan böyle dosdoğru yolda devam edin ve bilgisizlerin yoluna uymayın!" Ve İsrailoğullarını, denizden geçirdik…

İfadenin bire bir çevirisi: "Evlerinizi *kıble* yapın." İsrailoğullarının arasında kodamanlar var, bugünkü siyasi partilere benzer farklı fikir öbekleri var. Her toplumda olduğu gibi bunlar çevrelerini kendilerini sıkıntıdan kurtaracağını düşündükleri yola çağırıyorlar. Musa ve kardeşi ise Allah'ın bağışlamasını hak ettirecek doğru davranışı aşılamaya çalışıyor. Evlerde namaz kıldırmıyorlar. Ağlayıp sızladıkları dua partileri de düzenlemiyorlar. Allah onları Mısır'dan kurtaracaktı da namaz kılmalarını mı bekledi? Kıldıkları namaz Allah'a ödedikleri rüşvet veya bir tür hizmet bedeli miydi? Üstelik ortada henüz Tevrat'ın bütünü yok, "namaz surelerinden" yoksunlar! Aslında Musa ve kardeşi, halkı karşılarına alıp nasıl davranmaları gerektiğini anlatıyor ve bunu bir kural yapıyorlar. Allah'ın ona bildirdiği gerçekleri

Musa, halkına öğretiyor. Bu zaman alacak bir süreçtir. Bu sürecin sonunda Musa "Bu gece yola çıkıyoruz" dediğinde halk buna direnmedi, ikna oldu. Çünkü evlerde toplantılar yapıp birbirlerine sıkı durmayı, yılmamayı, kurtulacaklarını telkin ettiler, Allah'ın vaadini müjdelediler. Peki, bu süreyi namaz kılmakla geçirselerdi, Musa "Kalkın, gidiyoruz" dediğinde onu kaç kişi dinleyecekti? Allah yüzünü duvara dönüp bir takım metinler okuyana mı yardım eder, "evrene enerji gönderene" mi, yoksa kendine yardım edene mi? (20:40) Bugün benzer durumda köle bir Müslüman toplum olsa, Allah'ın onları kurtarmasını istediklerinde ne yapmaları gerekir? Namaz kılarak kendilerine acındırmak ve sonra Firavun'un kafasına bir göktaşı düşmesini ummak etkili bir yol değildir. Kendisine yardım etmek isteyen toplum birbirine iyi ahlakı, direnci öğütler. İşte bu *salât*tır. 7:128'de bunu yaparak Allah'ın yardımını çağırmış oluyorlar. Aynı iş 10:87'de "*salât*ı ayağa kaldırın /ayakta tutun" olarak ifade ediliyor. Çağrının Arapçası *dua*dır. "Duanız kabul olundu" çevirisinin daha doğru çevirisi; "çağrınıza karşılık verildi". Önceden incelediğimiz ayetlerdeki anlaşmayı, çağrı ve çağrıya karşılık koşulunu anımsayalım.

Aslında 10:87'deki salatı kurmak işinin ne olduğu 10:89'da açıklanıyor. "Dosdoğru yolda devam etmek ve bilgisizlerin yoluna uymamak", salatı /dini kurmak ve ayakta tutmaktır. "Firavunun suyuna gidelim, iktidar partisine yazılalım, örgüt işlerine bulaşmayalım ki başımız belaya girmesin, ekmeğimize bakalım, kaderimize razı olalım" gibi cahilce önerileri geri çevirmek, doğru bilinen yaşam biçiminde direngen olmaktır.

Allah *salât*ı kuran topluma yardım eder. Buradaki *kıble* kavramı namazda yüzlerini döndükleri yön değildir. Çabalarının soyut yönüdür. Kendilerini şiddetlenen eziyetten kurtarmaya çalışıyorlar. Kıbledeki bu soyutluk Bakara Suresi'ndeki şu ayetten de bellidir:

> ***2:142 İnsanlar arasındaki kimi beyinsizler şöyle diyecekler: "Yöneldikleri kıblelerinden onları çeviren nedir?" De ki: "Doğu da batı da Allah'ın malıdır. Dilediğini dosdoğru yola eriştirir!"***

Bu sorunun bugünkü karşılığı şudur: *"Bu adamları kafamızdaki kategorilerden birine oturtamadık. Bunlar kimin takımından, kimin adamı? İsrail ajanı mı? Hangi akımdan etkileniyorlar?"* Yoksa ayak parmak uçlarının neden Mekke'ye bakmadığı sorulmuyor. Bakın, "insanlar arasındaki" deniyor. Demek ki Kitaplıların ve tanrıtanımazların da bu soruyu soruyor olmaları gerekir. Oysa onlar namazın yönünü sormazlar.

"Sabır ve *salât*" ikilisinde dikkat etmemiz gereken bir başka nokta namazın toplumun direncini /sabrını zorlamadığıdır. Yeryüzünün çok çalışkan olmadığı bilinen toplumları da namaz kılarlar. Oysa *salât*, toplumu yılgınlıkla sınayan bir kurumdur. Gün içinde işe verilen bir ara değildir. Yasanın uygulanmasını gevşetmek, özgürlük, dinsel hoşgörü, "evrensel" değerler vb. çok iyi bildiğimiz gerekçelerle ahlaki baskıyı hafifletmek baskısı doğacaktır. Tıpkı Kuran'ın Ulak'ına yapıldığı gibi "bundan başka bir kitaba uyalım" diyenler olacaktır (10:15, 17:73, 69:44-45). Ekonomik gerekçelerle *dunya*ya, yani kısa vadeli kazanca, konfora yönelmek isteyenler olacaktır (9:55, 15:88, 62:11). Kitaplılar kendi dinlerine uymaları için Müslümanlara baskı yapacaktır (2:105,109,120,135, 3:69,72,98-106, 4:44,160, 5:64, 9:34). Bugün insan hakları, hoşgörü, şiddetsizlik, demokrasi, çağdaşlık, ilerleme gibi gerekçelerle yaptıkları gibi. Kuru kalabalığa ve çoğunluğa uyup *salât*ı terk etmek isteyenler olacaktır (3:10,110, 5:100, 6:116). *Salât*ı ayakta tutan orta toplumun direncini zorlayacak olan şeyler, Kuran'da Muhammed'in yoldaşlarının direncini zorladığı bilgisi verilen şeylerdir.[6]

Musa'nın çağrısını, yani çabasını anlatan ayetler şöyle sürüyor:

[6] https://www.kuranasor.com/2:45-11723

> ***7:156-157 "Bize hem dünyada hem de sonsuz yaşamda iyilik yaz. Kuşkusuz sana yöneldik!" Dedi ki: "Cezam dilediğime gelecektir. Rahmetim ise her şeyi kaplamıştır. Onu sorumluluk bilinci[takva] taşıyanlara, zekatı verenlere ve ayetlerimize inananlara yazacağım!" Onlar yanlarındaki Tevrat ve İncil'de yazılı buldukları o elçiyi; önceki kitaplardan bilgisi olmayan o peygamberi izlerler…***

Sıkça gördüğümüz "namazı kılıp zekatı vermek" ikilisini burada yarım görüyoruz. Aslında yarım görmüyoruz. *Salât*ı ayakta tutma işi başka sözcüklerle anlatılıyor. Demek ki *salât*ı ayakta tutmak peygamberi izlemekmiş.

> ***7:198 Onları yol göstermeleri için çağırsanız duymazlar. Sana baktıklarını görürsün; oysa onlar görmezler.***

Onları çağırırken *salât* etmiş oluyoruz. İyiye çağırıyoruz, kötüden alıkoyuyoruz. Onları tektanrıcılığa ve arınmaya çağırıyoruz. Tıpkı elçilerin yaptıkları gibi. *Salât* eyleminin her iki ucu da *salât*ı ayakta tutmuş oluyor. Arınma mesajını alan kendini arındırıyor, çevresini de arınmaya çağırıyor.

Sekizinci sureye geçiyoruz.

> ***8:2-3 İnananlar ancak öyle kimselerdir ki, Allah anıldığında yürekleri ürperir ve onun ayetleri okunduğunda inançları artar; Efendilerine de güvenirler. Namazı dosdoğru kılarlar; kendilerine geçimlik olarak verdiklerimizden de yardımlaşmak amacıyla paylaşırlar.***

Allah'ın elçisine güvenenler önce ayetleri dinleyip ardından namaz kılmıyorlar. Bunların ikisi arka arkaya gelen cümlelerden anlaşılacağı üzere aynı şeydir. Daha doğrusu, ayetleri dinlemek *salât*tır. Söz dinlemek eyleminde olduğu gibi, toplanıp sözü dinlerler ve bu sözü yaşam boyu uygularlar. Sonuçta "söz dinlemiş" olurlar. Bu toplumun yaşamının kuralı sözdür. Bu söz Tevrat ise Tevrat'ı, Kuran ise Kuran'ı ayağa kaldırmış olurlar. Kalplerin ürpermesinden söz eden başka ayetler de var:

> ***22:35 Onlar, öyle kimselerdir ki, Allah anıldığında yürekleri ürperir ve başlarına gelene karşı dirençli olurlar. Namazı dosdoğru kılarlar; kendilerine geçimlik olarak verdiklerimizden de yardımlaşmak amacıyla paylaşırlar.***

> ***39:23 Allah sözün en güzelini birbirine benzeyen ikişerli bir Kitap olarak indirmiştir. Efendilerine derin saygı duyanların ondan tenleri ürperir. Sonra Allah'ı hatırlayınca tenleri ve yürekleri yumuşar…***

Kuran'da bunlara benzer pek çok cümle yer alır. Burada Kuran okunup açıklandığında (*tilavet*) ve anlaşıldığında sakınanların (*takva* sahipleri; 2:2) ona uymaya ikna oluşlarından söz ediliyor. Bunun gerçekleştiği yer ve zaman *salât* sırasıdır. Yani kişisel Kuran çalışması veya toplu gidilen Kuran dersidir. Namazda kalp titremez. "*Kalb*" sözcüğü Kuran'da takip edildiğinde görülür ki vicdan, sağduyu, hissiselim gibi yargılama yetisinden söz ediliyor.[7] Bu yeti ancak anlamın varlığında ortaya çıkar. Arapça konuşmayan birinin namazda titreyen yeri ile sözsüz müzik dinlerken titreyen yeri aynıdır. Orası Kuran'ın "*kalb*" dediği yer değildir.

---

[7] https://gerceginkitabi.wordpress.com/2019/01/27/kuranda-neden-beyin-yok-da-kalp-var/
veya
https://www.gerceginkitabi.com/2019/01/27/kuranda-neden-beyin-yok-da-kalp-var/

8:35-36 Ev'in yanındaki yakarışları ıslık çalmak ve el çırpmaktan başka bir şey değildir. "Nankörlük etmenize karşılık artık tadın cezayı!" Aslında nankörlük edenler Allah'ın yolundan alıkoymak için mallarını harcarlar; daha da harcayacaklar. Sonra onlar için üzüntü olacak ve ardından yenilecekler. Ve nankörlük edenler cehennemde toplanacaklar.

Yukarıda 5:57-58, 7:51 ve 57:20 ayetlerinde *salât*ı oyuna çevirenleri okumuştuk. Burada oyun sözcüğü kullanılmadan aynı şey anlatılıyor. Islık çalmak ve el çırpmak diye çevrilen ifadelerin anlamı üzerinde uzlaşma yok. Ben de sözlüklerden bir yargıya varamıyorum. Ama *salât*ın amacına uygun olmayan şeyler olduğu açık. Aslında yapmaya çalıştıkları *salât*ı sabote etmek. Namazı sabote edemezsiniz. Birkaç dakika sessiz kalmak namazın tamamlanmasına yeter. Ama ders anlatılan yerde sabotajın kırk türlüsü mümkündür. Dershanenin elektriğini, suyunu kesersiniz… Gürültü çıkarırsınız... Derse katılır ve disiplini bozarsınız… Derse katılır ve anlamsız sorular sorarsınız… Hatta dersi vermeye kalkar, mesajı çığırından çıkarır, kalabalığın aklını istediğiniz yere çelersiniz... Ve hatta dershaneyi siz kurmaya kalkarsınız… Veya kendi mescitlerinizde yaptığınız *salât*ta insanlara doğrudan Kuran'dan uzaklaşmayı öğütlersiniz:

41:26 Nankörlük edenler şöyle dediler: "Bu Kuran'ı dinlemeyin ve onun hakkında asılsız şeyler[lagu] uydurun. Böylece belki üstün gelirsiniz!"

Bu ayetlerde sözü edilen davranış Kuran'la ilgili dezenformasyon yaratmaktır. İlerleme, bilimcilik, hümanizm, eşitlik, hoşgörü gibi sahte tanrıların mahkemesinde yargılayarak mahkum etmektir. Örneğin "eskilerin masalları" (6:25, 8:31, 16:24, 23:83…) olduğunu söylemek; Tevrat'tan, Sümer'den ve önceki kitaplardan kopyalanmış olduğunu söylemek bu ayette sözü edilen asılsız şey /boş sözdür (Ar. *lagu*). Bunların hepsi *salât*ı engellemek ve *salât*a gelenleri Allah'ın yolundan alıkoymaktır ve bunların çoğu para harcamayı gerektirir. İlerleyen bölümlerde bu bize daha ayrıntılı açıklanacak.

9:5 Kutsal aylar sona erince ortaklar koşanları bulduğunuz yerde etkisiz duruma getirin; tutuklayın, kuşatın ve gözetleme yerlerinde bekleyin. Artık pişmanlık gösterir, namazı kılar ve zekatı verirlerse yollarını açın. Kuşkusuz Allah Sınırsız Bağışlayandır; Merhametlidir.

Dokuzuncu sure, Kuran bağlılarına savaş açan çoktanrıcılara son uyarı metnidir. Üzerinde egemen olunan (kuşatılan, ele geçirilen, tutsak edilen) çoktanrıcıların içinde yaptığı hatayı anlayıp davranışlarını düzelten, yani *tövbe* yolunu arayan olursa bu kişiye nasıl davranılacağı buyuruluyor. Bakın, hemen sonraki ayette sığınmacının yolunu açmanın koşulu olan *salât*ın ne olduğu açıklanıyor:

9:6 Ortaklar koşanlardan birisi senin yakınlığını ararsa, onu koruma altına al ki Allah'ın sözünü duysun. Sonra güvende olacağı yere onu ulaştır. Onlar bilmeyen bir toplum olduğu için böyle yapılmalıdır.

İkinci tekil kişiye seslenildiğine göre burada Kuran öğretmenine sesleniliyor (tarihsel olarak bu kişi elbette Peygamber'dir). "Allah'ın sözünü duysun", yani "senden Kuran dersi alabilsin" deniyor. Kuran'ın çağrısını ilgiyle dinler ve uyarsa sığınmacı kişi *salât*ı ayakta tutmuş, çoktanrıcılığın pisliğinden arınmaya (*zekat*) başlamış oluyor. Burada kesinlikle namazdan söz edilmiyor. Temiz yaşamaya çalışan insanlara saldıran veya sıkıntı veren kişi kötü bir şey yaptığını anladığında namaz mı kılmak ister, yoksa aslında daha doğru olduğunu anladığı bu yaşam biçimine mi girmek ister? Makul olan davranış, yanlış olduğunu anladığı çoktanrıcı yaşam biçimini terk etmek için adımlar atmasıdır. Arınmayı (*zekat*) ödemek *din*in en önemli parçalarından olduğu için *salât*ı ayakta tutmakla çok sık yan yana anılıyor.

14:31 İnanan kullarıma söyle: Ne alışverişin ne de dostluğun olmadığı o gün gelmeden önce namazı kılsınlar; kendilerine geçimlik olarak verdiklerimizden de hem gizli hem de açık olarak yardımlaşmak amacıyla paylaşsınlar.

Hatırlarsanız Kitap başlar başlamaz "bu kitabın yol gösterdikleri *salât*ı ayakta tutarlar ve *rızk*ı paylaşırlar" denmişti (2:3). Toplum yararına ama Allah'ın toplum düzenini (*din*ini) ayakta tutmak üzere ödenen bu paya neden "arınma" adı verildiğini *sadaka* sözcüğünü incelediğimizde daha iyi anlıyoruz:

> ***9:103 Onların mallarından karşılıksız bir yardım[sadaka] al; onları arındırıp temizlemiş olursun…***

Bu paylaşım başka türlü de anlatılıyor:

> ***17:26, 30:38 Ayrıca, yakınlara haklarını ver; yoksula ve yolda kalana da…***
>
> ***51:19 İhtiyaç sahibi için, yoksul için bir hak vardı mallarında onların. (Y. N. Öztürk)***

Bire bir çevirecek olursak; "yoksula gerçeğini ver"; "onların mallarında yoksul için bir gerçek vardı." *Sadaka* sözcüğü özel bir terim değil, doğrulama anlamına geliyor. Doğrulanacak olan gerçek budur. Elçinin mesajıyla bağıtlanmış kişiler bu **doğrulamayı** ödeyerek bu borçtan **arınıyorlar**.

9:5'te bağışlanan kişi Söz'ü dinleyip öğrenen (*salât*), öğrendiği sözü tutan (*salât*), böylece *salât*ı ayakta tutanlara katılan kişidir. Bu aslında *din* değiştirmektir. 5:57-58, 7:51 ve 11:87 ayetlerini okurken din ve *salât*ın çok yakın kavramlar olduğunu görmüştük. Diyebiliriz ki burada *salât*ı ayağa kaldıran bu tövbekar kişi, yeni *din*ini ayağa kaldırıyor. Bu, taklit edilemeyecek bir şeydir. Oysa namaz kılmak ve kırkta bir vergi vermek çok kolaydır ve ikiyüzlüce yapılabilir. Sözler ve törenler hiç yorulmadan kolayca taklit edilebilen şeylerdir. Türkiye Cumhuriyeti'nin varlığına düşman olan ve kuruluş ilkelerine sövmüş olan pek çok politikacı Meclis'e girmiştir. Çünkü ettikleri yemin yalnızca bir sözden, törenlerdeki saygı gösterileri yalnızca bir törenden ibarettir. Asıl ayırt edici nitelikleri hangi yasaları teklif ettikleri veya oyladıkları, yürütme organında hangi icraatları yaptıkları, yani hangi *din*i yaşadıklarıdır. Aynı bu şekilde, eğer *salât* taklit edilebilecek bir şeyse, mümin toplulukların içine münafıkların ve çoktanrıcıların sızmaları engellenemeyecektir. Müslümanlar *salât*ın yerine namazı koyarak kendilerinin aldatılmasına izin veriyorlar. Burada "din değiştirmek, taraf değiştirmek, takım değiştirmek" vb. ifadelerin kullanılmamış olmasının nedeni, yaşam biçiminin değişmesi gerektiğine yapılan vurgu olabilir. Tanrı'ya (veya onun yanı sıra sahte tanrılara) edilen kulluk günün belli saatlerinde gerçekleştirilen bir şey değildir; yaşam boyudur. *Din* değiştiren kişi aslında kulluk ettiği şeyi değiştirmiş demektir. Bu büyük değişikliği, kulüp değiştirmeyi andıran ifadelerle anlatmak yanlış anlamalara neden olabilirdi. İşin gerçeği bugün kimi kesimde hala kabul gören "*kelimei şahadet* getirerek Müslüman olma" törenleri *din* kavramını yanlış anlayanların eseridir. 40:26'da Firavun Musa'nın halkın "*din*ini değiştirmesinden" korkuyor. *Salât* ile ikna olanlar eninde sonunda dinlerini değiştirecekler. Ama *din*in kurulması ve ayakta tutulması aşılamanın sürekli yenilenip taze tutulmasıyla olur. Bundan dolayı adı "doğru yol"dur, "doğru durak" değil. Varılacak bir son nokta yoktur, sürekli iyileşme vardır.

> ***9:11 Artık pişmanlık gösterir, namazı kılar ve zekatı verirlerse bundan sonra din kardeşiniz olurlar. Bilen bir toplum için ayrıntılı olarak ayetleri açıklıyoruz.***

Yorumumu doğrulayan ayet de arkasından geldi…

> ***9:18 Allah'a yakarış yerlerinin [mescit] yapımını yalnızca Allah'a ve Sonsuz Yaşam Günü'ne inanan, namazı dosdoğru kılan, zekatı veren ve Allah'tan başkasından korkmayanlar üstlenebilir. İşte onların doğru yola erişmeleri umut edilebilir.***

"Ve" bağlacı ile ayrılan ve birbirini açıklayan kavramların bir örneğini daha görüyoruz. *Salât* toplantılarının yapılacağı ortamları (*mescit*leri) *salât*ı ayakta tutanlar yapmalılar. Bu ayette özellikle Yasak Ev'in (*Mescidi Haram*) söz edildiğini bağlamdan anlıyoruz. "Yapım" diye çevrilen sözcük (Ar. *imar*), aslında sürdürmek için yapılan her türlü eylemi kapsıyor. Nitekim Kuran'ın yazıldığı sırada orada

zaten bir ocağın /evin bulunduğunu biliyoruz. Bina yapmaktan değil, işlevin sürdürülmesinden söz ediliyor.

Bu noktada şu soru haklı olarak akıllara gelebilir: "Mescit, Kuran **dersi** yapılan yerse ve salat doğrudan **kitapla** ilgili bir etkinlikse buralara neden ***mektep*** değil de *mescit* denmiş?" Bunun türlü yanıtı olabilir. Birincisi, bu sözcük seçimi Kuran eğitiminin yalnızca ve yalnızca *secde* amacına yönelik olmasına vurgu yapıyor. Örneğin tanrıtanımazların harıl harıl Kuran ve Kitabımukaddes dersi yapmaları, etkin olarak yalanlayabilmek içindir, uygulamak için değil. Onların bu dersi yaptıkları ortamın adı *mektep* olabilir ama mescit olamaz. İkincisi; salat, düzenli toplantılara sığdırılamayacak geniş bir kavramdır. Bir kahvede, bir internet forumunda, bir konferansta insanlar birbirlerine iyiyi, güzeli, doğruyu öğütlemeye başladıkları ve olumlu karşılık aldıkları anda orası geçici bir *mescit* oluverir. Biçimle sınırlanmayan bu durum ve olanak, 4:43 ayetinde "salata girmeyin" yerine "salata yaklaşmayın" denmesinin nedenlerinden biridir. Salat sözcüğü yalnızca düzenli dersi anlatıyor olsaydı yaklaşmak sözcüğü kullanılmazdı. Salat etmekle etmemek arasında kapı eşiğine benzemeyen bulanık bir sınır olmalı ki yaklaşmak sözcüğü kullanılsın. Namaz için böyle bulanık bir sınırdan söz edemiyoruz.[8]

> ***9:29 Kitap verilenlerden Allah'a ve Sonsuz Yaşam Günü'ne inanmayan, Allah'ın ve onun elçisinin yasakladığını yasak saymayan ve gerçek dini din edinmeyenlerle kendi elleriyle vergi verinceye dek savaşın.***

Yine aynı bağlamda 9:5 ve 9:11'te anlatılan koşul, farklı sözcüklerle bir kez daha söyleniyor. "*Salât*ı ayakta tutanların yollarını açın, *salât*ı ayakta tutmayanlarla savaşın." Özetle *salât* = *din*.

> ***9:54 Yardımlaşmak amacıyla harcadıklarının kabul edilmesine engel olan şey, Allah'a ve onun elçisine nankörlük etmeleri, namaza üşenerek gelmeleri ve yardımları isteksiz yapmalarıdır.***

4:142'de *salât*a üşenerek (Ar. *kusala*) kalkıyolardı, burada da üşenerek (Ar. *kusala*) geliyorlar. Demek ki "*salât*a gelmek" ve "*salât*a kalkmak" eşanlamlıymış. *Salât*a geliyorlar ama *salât*ı kurmuyorlar, ayakta tutmuyorlar, Söz'ün gereğini yapmıyorlar.

> ***9:71 İnanan erkekler ve inanan kadınlar birbirlerinin dostudur; iyiliği öğütlerler, kötülükten alıkoyarlar, namazı dosdoğru kılarlar, zekatı verirler. Allah'a ve onun elçisine bağlılık gösterirler. Allah işte böylelerine merhamet edecektir. Kuşkusuz Allah Üstündür; Bilgelik ve Adaletle Yönetendir.***

*Salât*ı ayakta tutmanın bir tanımı daha yapılıyor: İyiyi öğütlemek (veya iyiyi yaptırmak), kötüden alıkoymak (veya kötüyü yasaklamak). Bu kalıbı Kuran boyunca izlediğimizde aslında bunun *salât*tan ayrı ikinci bir buyruk olmadığını görüyoruz:

> ***3:113-114 Onların tümü aynı değildir. Kitap halkı arasında gece boyunca ayakta durarak Allah'ın ayetlerini okuyan ve secdeye kapanan bir topluluk vardır. Allah'a ve Sonsuz Yaşam Günü'ne inanırlar; güzel olanı öğütlerler, kötülüğü yasaklarlar ve iyiliklerde yarışırlar. Erdemli olanlar işte onlardır.***
>
> ***7:157 Onlar yanlarındaki Tevrat ve İncil'de yazılı buldukları o elçiyi; önceki kitaplardan bilgisi olmayan o peygamberi izlerler. Onlara iyiliği zorunlu yapar; kötülüğü yasaklar. Temiz şeyleri helal yapar; pis şeyleri yasaklar. Ağır yüklerini ve zincirlerini kaldırır. Ona***

[8] Karşılaştırınız: Allah'ın sınırlarına yaklaşmayın (2:187), çirkinliklere yaklaşmayın (6:151), zinaya yaklaşmayın (17:32), yetimin malına yaklaşmayın (17:34), ağaca yaklaşmayın (2:35, 7:19).

inananlar, ona saygı gösterenler, ona yardım edenler ve onunla birlikte indirilen aydınlığı izleyenler; kurtuluşa erişenler işte onlardır.

22:41 Onlar öyle kimselerdir ki kendilerini yeryüzünde egemen yapsak namazı dosdoğru kılarlar, zekatı verirler, iyiliği öğütlerler ve kötülüğü yasaklarlar.

31:17 "Ey oğul! Namazı dosdoğru kıl; iyiliği öğütle, kötülükten alıkoy ve başına gelene karşı dirençli ol…

Aynı denklik tersinden de bildiriliyor:

3:110 Siz insanlar için çıkarılmış iyi bir topluluksunuz. İyiliği öğütler, kötülüğü yasaklar ve Allah'a inanırsınız. Kitap halkı da inansaydı kendileri için kesinlikle daha iyi olurdu. Onların arasında inananlar da vardır, ama çoğu zaten yoldan çıkmıştır.

9:67 İkiyüzlü erkekler ve ikiyüzlü kadınlar birbirlerinin tıpkısıdır. Kötülüğü öğütlerler, iyilikten alıkoyarlar ve ellerini sıkı tutarlar…

Bu iki ayet az önce incelediğimiz 5:66-68 ve 6:25 ile karşılaştırıldığında iyiye çağırıp kötüden caydırma işiyle *salât*ın neredeyse aynı iş olduğu iyice belli olacaktır. Örtücüler ve Müslüman görünen ikiyüzlüler *salât*ı ayakta tutmuyorlar, demektir ki iyiyi yaptırıp kötüden alıkoymuyorlar. Arınmayı ödemiyor, toplumun hakkını doğrulamıyor, paylaşmıyorlar.

9:91 Güçsüzlere, sağlığı bozuk olanlara ve yardımlaşmak amacıyla paylaşacak bir şey bulamayanlara Allah'a ve onun elçisine yönelik öğüt verdikleri sürece suç yoktur. Güzel davrananlara karşı da bir yol yoktur. Çünkü Allah, Sınırsız Bağışlayandır; Merhametlidir.

İnfak edecek veya *zekat* olarak ödeyecek bir şeyi olmayanlar öğüt verdiklerinde görevlerini yapmış oluyorlar. Bu öğüdü en geniş anlamıyla anlamalıyız. Seferberliğe çıkanlara moral destek verecekler. Bunu elbette onlarla kardeşlik bağını sağlayan Kuran ile yapacaklar. Bu durumda herhalde en iyi öğüt Kuran'dan yüreklendirici şeyleri onlara hatırlatmaları olacaktır. Bu da olsa olsa *salât*tır. Bu ayette *salât* sözcüğünün kullanılmayışının nedeni *salât*ın *zekat*ı da içinde barındırması inceliği olabilir. Paylaşacak bir madde bulamadıkları için *salât*ın yalnızca öğüt bölümünü yerine getiriyorlar.

Dokuzuncu surede iki ayete daha bakıyoruz:

9:124 Bir sure indirildiğinde onlardan birisi şöyle der: "Hanginizin inancını artırdı bu?" Oysa inanca çağırılanların inancını artırır ve birbirlerine sevinçli haberi verirler.

9:127 Bir sure indirildiğinde, "Sizi gören var mı?" diyerek bakışırlar; sonra dönüp giderler. Anlamayan bir toplum oldukları için Allah da onların yüreklerini döndürmüştür.

Şimdi kendimize soralım: Bu olay ne zaman, nerede gerçekleşiyor? Mesaja güvenmeyenler sureleri okunurken ve açıklanırken, yani *tilavet* edilirken, yani *salât* sırasında dinliyorlar. Ama 6:25 ve 6:36 ayetlerinde de olduğu gibi güvenmiyorlar, anlamıyorlar, benimsemiyor ve uygulamıyorlar.

10:71 Nuh'un haberini de onlara anlat: Toplumuna, şöyle demişti: "Ey toplumum! Benim konumum[makam] ve Allah'ın ayetlerini hatırlatmam size ağır geliyorsa artık Allah'a güvendim…

Nuh'un kavmine Allah'ın ayetlerini hatırlatması *salât*tır. Bunu yaptığı konumuna *makam* deniyor. İbrahim için de aynı sözcük kullanılmıştı. Bu, namaz kıldırmak üzere ayakta durulan yer değildir. *Salât* ettiği soyut konumda, mecaz anlamda ayakta duruyor ve insanları doğru yola çağırıyor.

10:109 Sana bildirilene bağlı kal ve Allah yargısını verinceye dek dirençli ol…

Bu cümle, "salatla ve dirençle yardım istemek" kalıbının açıklamasıdır. Kalıbın ilk yarısı olan salatın ayakta tutulması (*akimu es salât*) yerine kullanılan ifade "*ittebi ma yuha ileyke*"; Türkçesi; "sana esinlendirilene bağlı kal". Sabır kısmı değişmeden kalıyor. Demek ki "salatı ayakta tut" demek, "Kuran'a bağlı kal" demekmiş. Aynı kalıbı başka ayetlerde de buluyoruz:

7:2-3 Bu, hem onunla uyarman hem de inananlara öğreti olması amacıyla sana indirilmiş bir Kitap'tır. Artık ondan dolayı gönlünde bir sıkıntı olmasın. Efendinizden size indirilene bağlı kalın…

Aradaki benzerliğe dikkat edin:

2:2-3 İşte Kitap! Onda kuşku yoktur. Sorumluluk bilinci taşıyanlar için yol gösterendir. Onlar, gizli gerçeklere inanırlar, namazı dosdoğru kılarlar…

31:2-4 İşte bunlar Bilge Kitap'ın ayetleridir. Güzel davrananlar için yol gösteren ve rahmettir. Onlar namazı dosdoğru kılarlar ve zekatı verirler…

On birinci sureye geçiyoruz:

11:1-3 A. L. R. Bilgelik ve Adaletle Yöneten; Her Şeyden Haberli tarafından ayetleri sağlamlaştırıldıktan sonra ayrıntılı olarak açıklanmıştır. Allah'tan başkasına hizmet etmemeniz için. "Aslında ben sizin için ondan bir uyarıcı ve muştulayıcıyım! Efendinizden bağışlanma dileyin, sonra pişmanlığınızı ona gösterin"…

Surenin başında Kitap'ın ayetleriyle tektanrıcılık arasında doğrudan ilgi kurulduğuna dikkat edelim. Efendisinden bağışlanma dilemek isteyenler bunu Kitap aracılığıyla yapacaklar. Onları arındırmak amacıyla ayetler okunup açıklandığında dinleyecekler. Hatalarını öğrenecek ve düzeltecekler.

13:22 Ve Efendilerinin hoşnutluğunu kazanmak için dirençli olurlar. Namazı dosdoğru kılarlar; kendilerine geçimlik olarak verdiklerimizden de hem gizli hem de açık olarak yardımlaşmak amacıyla paylaşırlar. Kötülüğü de iyilikle uzaklaştırırlar. Ülkenin sonucu, işte onlar içindir.

Bu ayetin önüne ve arkasına (13:20-25) ve sure bağlamına baktığımızda Allah'a verilen sözle (*misak*) ilgili olduğunu görüyoruz. Allah'a verilen sözden 5:7,12-14 ayetlerinde de söz edilmiş, söz verip sözünü bozan Kitaplıların *salât* etmeyenler oldukları bildirilmişti. *Salât*ı ayakta tutmak, sözü tutmak ve yeryüzüne mirasçı olmak arasındaki doğrudan nedensellik ilişkisi bir kez daha gösteriliyor.

On dördüncü sure yine Kitap'ın yol göstericiliğine ve açıklanması, öğretilmesi gerektiğine vurgu yapılarak başlıyor:

14:1 A. L. R. Efendilerinin izniyle insanları karanlıklardan aydınlığa, Üstün Olanın; Övgülere Yaraşanın yoluna çıkarman için sana indirdiğimiz Kitap'tır.

14:4 Onlara iyice açıklaması için her elçiyi kendi toplumunun diliyle gönderdik. Böylece Allah dilediğini saptırır, dilediğini de doğru yola eriştirir. Çünkü o Üstündür; Bilgelik ve Adaletle Yönetendir.

Ardından söz İbrahim'in daha önce okuduğumuz öyküsüne geliyor. İbrahim orada *salât* edilsin diye Kutsal Ev'i kuruyor. Sureyi okumayı sürdürüyoruz ve örtücülerin Allah'a güvenenlere ettikleri eziyetten, kurdukları komplodan söz ediliyor.

> ***14:40 "Efendim! Beni ve soyumdan olanları namazda sürekli yap! Efendimiz! Yaptığım yakarışları kabul et!"***

Kişinin el açıp "Allah'ım beni namaz kılan biri yap" demesi pek makul görünmüyor. Namaz kılmak isteyen kılar, bu zorlayıcı bir şey değildir. Kişinin namaz kılmayı başarıp başaramamasını sağlayan fazla dış etken de yoktur. Yattığı yerden, suya erişimi olmadan da namaz kılabilir. Burada anlatılan olayın İbrahim'in yaşamında çok ciddi ve anlatmaya değecek merkezi bir olay olması gerekiyor. Oysa bu "dua" böyle büyük bir olayı anlatmıyor sanki? Burada gerçekte anlatılan şey, İbrahim'in Allah'ın yasasını uygulayan bir topluluk yaratma kaygısıdır. İşte bu kaygılanmaya, uykusuz kalmaya değecek zorlu bir iştir. Allah'ın yasasını uygulamak günde beş seccadeyi serip mırıldanmaya benzemez. Yeni bir ahlak ve yeni bir hukuk düzeni oturtmaktan söz ediyoruz. Konuyu hiç bilmeyen insanlara, eğitim ocağının ziyaretçilerine bunu anlatmak da kolay bir iş değildir. İbrahim'in denetiminde olmayan pek çok dış etken onun başarısını etkileyecektir. İşte İbrahim güç yetirebileceği ve yetiremeyeceği bütün etkenlerin olumlu olması, işlerin yolunda gitmesi, kendisinin de hata yapmayacağı bir ayıklık ve bilgelik düzeyine çıkması konusunda kaygılanıyor. Artık iyice belli oldu ki burada olup bitenlerin namazla zerre kadar ilgisi yok. Ve surenin son ayeti:

> ***14:52 İşte bu insanlara bir duyurudur. Onunla uyarılsınlar, onun Tek ve Eşsiz Tanrı olduğunu bilsinler; sağduyulu olanlar da düşünsünler.***

Sure "İnsanları bu kitapla aydınlat" diyerek başladı, "anmaları ve anlamaları için bildiridir" diye bitti. Burada adları anılmayan öbür elçilerin çabaları farklı değildi. Allah'ın mesajını iletmek, okumak, çağırmak, açıklamak, anlatmak, uyarmak... Hepsinin de bir kürsüye çıkarak yapmaya başlanacak işler olduğu gündüz gibi ortada. Artık o kürsü meclis kürsüsü mü olur, cami minberi mi olur, dernek binası mı olur, internet sitesi mi olur, evin çalışma odası mı olur, telefonun ahizesi mi olur, bunların hepsi ikincil önemdeki şeyler.

On yedinci sureye geliyoruz:

> ***17:45-46 Kuran okuduğunda seninle sonsuz yaşama inanmayanların arasına görünmeyen bir perde çekeriz. Onların yüreklerinin üzerine de onu anlamalarını engelleyen kabuklar, kulaklarına da ağırlık koyarız. Efendini Tek ve Eşsiz olarak Kuran'da andığında nefretle arkalarına dönüp kaçarlar.***

Kuran okunması *salât*tır. Bu ister cildi eline alıp okumak, ister dersini dinlemek biçiminde olsun. Burada yine *salât* ile tektanrıcılık arasındaki doğrudan neden-sonuç ilişkisini görüyoruz. *Salât*ın amacı toplumu tektanrıcı yapmaktır. *Salât*tan nefretle kaçanların gerekçesi sahte tanrılarına kulluk etmeyi sürdürmek istemeleridir. Kuran'dan okuduğunu veya dinlediğini anlamak ve anlamamak, ikna olmakla olmamak arasındaki fark aşağıdaki ayetlerin de konusu:

> ***84:20-21 Onlara ne oluyor ki yine de inanmıyorlar? Ve Kuran onlara okunduğunda secde etmiyorlar.***

Burada ne yere kapanmaktan, ne namazdan söz ediliyor. Kuran'ın mesajı temizce, parazitlerden arınmış olarak insanlara herhangi bir kanalla ulaştığında o mesaja karşı gelmelerinden söz ediliyor. Düzenli yapılan halka açık, Müslüman olmayanlara da açık *salât* toplantısı bu kanalların en önemlisi, en bilineni olmalıdır.

Namaz tezine göre burada namazdan değil, ayrıca yapılan bir Kuran okumasından söz ediliyor olmalı. Öyleyse Kuran okunurken secde etmek ve namaz kılarken secde etmek gibi iki ayrı görev olması gerekir. Tutarlı bir açıklama değildir. Ayrıca namaz tezine göre Kuran'ı inkar edenler kendilerini gizlemek istediklerinde bu ayete göre bunu kolayca başaracaklardır. Oysa dokuzuncu surede

incelediğimiz ayetlerde gösterdiğim üzere *iman* taklit edilemeyen bir şeydir. Burada *secde* etmedikleri söylenenlerin içinde çoktanrıcılar da vardır, bunlar zaten namaz kılmazlar. Kuran, onu dinleyince yere kapanılsın diye gelmedi, içindeki yasaya uyulsun diye geldi. Bakın aynı karşıtlık başka bölümde başka sözcüklerle anlatılıyor:

> ***87:9-11 Öyleyse hatırlat. Hatırlatmak yarar sağlasa da sağlamasa da. Derin saygı duyan öğüt alır. Ve kötü olan ondan uzak durur.***

Derin saygı duyanlar Kuran'ın mesajını aldıklarında *secde* edenlerdir; yani olumlu etkilenip gereğini yapanlar. Elçilerin yaptıkları hatırlatma işi ise *salât*tır.

> ***17:78-79 Güneşin kaymasından, gecenin kararmasına dek namazı kıl. Ve tan zamanında Kuran. Kuşkusuz tan zamanında Kuran'ın tanıkları vardır. Ayrıca gecenin bir zamanında kalkıp kendin için [tehecced] çoğaltarak [nafileten] onunla yakarışlarını yap. Efendinin seni övgüye yaraşır bir konuma [makam] yükseltmesi umut edilebilir.***

Daha önce 6:52 ayetinde sabah ve akşam olarak verilen *salât* zamanları ikinci kez bildiriliyor. Yalnız tan (sabah) zamanındaki Kuran'ın ayrıca tanıklı olduğunu öğreniyoruz. Bunun ne demek olduğuyla ilgili farklı yorumlar *salât*ın ne olduğuyla ilgili çıkarımımızı etkilemeyecek. Burada namaz vakitleri verilmiyor. Peygamber'e fazladan verilen görev *"tehecced"* ve *"nafileten"* sözcükleriyle anlatılıyor. Ne yazık ki bütün *salât* ayetleri çeviri özensizliğine kurban gittiği için bunları da "teheccüd namazı", "nafile namaz" gibi anlamanın yolları açılıyor. Sözlüklerin *tehecced* sözcüğüne verdikleri karşılıklar işimize yaramıyor. Ama *"nafileten"*in ne olduğunu biliyoruz. 21:72'de İbrahim'in oğul isteği kabul ediliyor, ikinci oğul fazladan (*"nafileten"*) veriliyor. Demek ki fazlalıkmış. Peygamber'in yapacağı fazladan çalışma Kuran'ı herkesten iyi öğrenmesi içindir. Öğretmenin alacağı derstir ki öğrencilere yetkince anlatabilsin. Aynı görev başka ayetlerde de anlatılıyor:

> ***73:20 Kuşkusuz, Efendin senin ve seninle birlikte olan bir topluluğun hem gecenin üçte ikisinin biraz eksiğinde hem onun yarısında hem de onun üçte birinde ayakta olduğunu bilir. Gecenin ve gündüzün ölçülerini belirleyen Allah bunu yapamayacağınızı bildiği için sizi bağışlamıştır. Artık Kuran'dan size kolay geleni okuyun. Aranızdan bir bölümünüzün sağlığının bozulacağını, bir bölümünüzün Allah'ın lütfundan aramak için yola koyulacağını, bir bölümünüzün de Allah'ın yolunda savaşacağını bilir. Artık ondan size kolay geleni okuyun. Namazı dosdoğru kılın ve zekatı verin.***

Muhammed Peygamber'in yoldaşları da gece kalkıp Kuran çalışmak istiyorlar. Çünkü onlar da İsa'nın yardımcıları gibi, benimsedikleri ve tuttukları kutlu sözü çevrelerine yaymak istiyorlar. Ama buna herkesin güç yetiremeyeceği, dolayısıyla kolay yerden çalışmaları söyleniyor. Namazı kısaltmak veya namazda kısa sureleri okumaktan söz edilmiyor. Öyle ya, namaz beş vakitse gece neden kalksınlar? "Nafile" namaza kalkıyorlarsa neden kolayına kaçsınlar? Çünkü nafile namazın mantığı ayakta ve secdede zaman harcamaktır. Aslında Peygamber'in arkadaşları Allah'ın yönergelerini öğrenip uygulamakla meşguller. Bir an önce yabancı dil öğrenmeye çalışıyor gibiler. Bundan dolayı gündüz derslerine katılmanın yanı sıra uykudan eksilterek de kârda olduklarını düşünüyorlar. On yedinci sureye devam etmeden önce Peygamber'in gece Kuran çalışma görevini anlatan öbür bölümleri de irdelememiz yerinde olacaktır:

> ***76:23-26 Kuşkusuz, Kuran'ı parçalar biçiminde sana Biz indirdik; Biz! Artık Efendinin yargısına sabret ve onlardan suçlu veya nankör olanlara uyma. Efendinin ismini sabah-akşam an! Ayrıca gecenin bir bölümünde ona secde et ve geceleyin uzun bir süre yücelterek onu an!***

Gece çalışma görevinin gerekçesiyle Kuran'ın parça parça esinlendirilmesi arasındaki bağlantı açıkça görülüyor. Ulak, yeni parçaların eskilerle bağlantısını kuracak. Kuran'da konu başlıkları olmadığı için tıpkı bizim yaptığımız gibi, yeni bir sureyi öğrenirken eski surelerde aynı konulardan söz eden parçalarla bağlantıları kuracak. Kıssalardaki yeni ayrıntıları yerlerine yerleştirecek. Böylece herhangi bir konuda soru sorulduğunda veya meydan okunduğunda o konuyla ilgili farklı surelerdeki bölümleri hızlıca hatırlayıp okuyabilecek. Kitabı dümdüz ezberlemek bunu yapabilmesine yetmez. Ne yazık ki Peygamber'in ve yanında bulunan iyi öğrencilerinin Kuran'ı ezberlemiş olmalarının arkasındaki bu işlevi bilmeyenler bugün "hafızlık" adını verdikleri gereksiz bir çaba harcıyorlar. Tıpkı namazda olduğu gibi, Kuran'ı anlamadan dinlemenin ve papağan gibi seslendirebilmenin bu yaşamda ve öteki yaşamda bir karşılığı olacağını sanıyorlar. Yoktur.

Bu bölümde sabah ve akşam zamanlarının yine bildirildiğine dikkat edin. Kendisini dinlemeye gelen olduğunda onlara anlatacağı dersin zamanlarıdır. Gece ise kendi öğrenimi için yalnız çalışacaktır. Kitaba gece çalışmanın avantajı da vardır. Ulak'ın yoldaşlarının gece Kuran çalıştıklarını bildiren 73. surede bildiriliyor:

> ***73:1-6 Ey Örtünerek Gizlenen! Geceleyin kalk; çok azı dışında. Yarısında veya biraz önce. Veya sonra. Ve Kuran'ı güzel bir biçimde oku! Kuşkusuz sana ağır bir söz bırakacağız. Aslında, geceleyin kalkmak daha güçlü bir anlayış ve daha etkili bir söyleyiştir.***

Ne yazık hemen bütün çevirilerde "kalkmak" olarak çevrilen *"neşiete"* sözcüğünün kalkmakla veya bedensel bir duruşla ilgisi yoktur. Bu sözcük sözlüklerde ortaya çıkmak, oluşmak, büyümek, evrilmek anlamlarını gördüğümüz geçişsiz eylemin etkin ortacıdır. Yani doğrudan Türkçeleştirirsek "ortaya çıkış, oluşuş, büyüyüş, evriliş" oluyor. Güncel Arapça sözlüklerde bu ortaç için "gençlik" gibi bir karşılık veriliyor ancak ayetin Kuran'daki bağlamını düşündüğümüzde "gençliğin" bir türev anlam olduğunu ve ayette kök anlamıyla kullanıldığını anlayabiliriz. Özellikle surenin yukarıda alıntıladığım son ayetini göz önüne alan gelenekçi yorumlar, Ulak'ın ve mümin arkadaşlarının gece kalkıp namaz kıldıklarını öne sürüyorlar. Oysa namazdan söz edilseydi burada, sözgelimi 21:73 ve 24:37'de kullanıldığı gibi *"ikame"* (ayakta tutmak) sözcüğü kullanılırdı. Gelenekçi yorumcular örneğin 24:37'deki *"ikami es salât"* ifadesini "namazın kılınışı" olarak anlıyorlar. Öyleyse burada neden "gece kılınışı" (*ikami el leyli* veya *ikami es salât el leyli*) değil de *"neşiete el leyli"* deniyor, buna tutarlı bir yanıt verilmelidir. Yetmiş üçüncü surenin bütününü okuduğumuzda namazdan değil, Kitap'a çalışmaktan söz edildiğini görebiliriz. Özellikle son ayette gündüz zamanı olmayanlara iki kez "Kitap'tan kolayınıza geleni okuyun" denmesi gözden kaçmamalı.

Peygamber'in kendisine sorulan soruları "Akşam çalışayım da size yanıt vereyim" diye erteleme şansı yoktu. Bunun için Kuran'ı çok ama çok iyi bilmek zorundaydı. İşte gece uykusundan eksilterek yaptığı iş, gündüzün yapacağı derslere ve gireceği tartışmalara hazırlıktı, yani kalkıp Kuran çalışıyordu. Herkesten çok kendisinin veya yalnızca kendisinin yaptığı iş Kitap'ı öğretmek olduğuna göre, başkasına değil de yalnızca Muhammed'e yüklenen sorumluluk işte bu olmalı. Gece ortaya çıkan, oluşan, büyüyen, olgunlaşan şey Peygamber'in Kuran bilgisidir. Peygamber'in gece ve herkesten çok çalışmasının gerekçesi aşağıdaki ayetlerde apaçıktır:

> ***6:105 Ayetlerimizi, işte böyle değişik biçimlerde açıklıyoruz ki, "Dersini iyi almışsın!"[darasu] desinler ve bilen bir topluma ayetleri açıklayalım.***

Burada, Ulak'ın sorulan sorulara anında Kuran'dan bölümler okuyarak yanıt verdiğini görüyoruz. Ancak böyle, sorulan sorularla ilgili değişik biçimlerde açıklanmış bölümleri arka arkaya okumuş olmalıdır ki "iyi çalışmışsın" desinler. Ulak'ın bütün sorulara ve karşı tezlere yalnızca Kuran okuyarak karşılık verebilmesi, arınma arayışında olan kullar için harika bir aydınlanma, örtme arayışında olan kullar için nefret edilesi bir gösteri olur. Kendisine "büyücü" deyip derslerini yasaklamaya çalışırlar.

Aynı sözcüğü şurada görüyoruz:

> ***3:79 Allah'ın kendisine kitap, hikmet ve peygamberlik verdiği bir kimsenin, insanlara "Allah'ı bırakıp bana kul olun!" demesi mümkün değildir. Aksine "İlâhî kelâmın bilgisini öğreterek[allama] ve onu derinlemesine inceleyerek[darasu] Allah adamları olun" der. (Bayraktar Bayraklı)***

Köşeli parantezlerdeki eylemlerin en doğru çevirisi böyle. Kitap'ın öğretilmesi ve incelenmesi buyuruluyor. Öyleyse bu öğretimin ve dersin nasıl yapılacağıyla ilgili Kuran'da daha çok bilgi olmalı. Darasu sözcüğü Kuran'da yalnızca beş kez geçiyor. Öyleyse bu önemli iş başka sözcüklerle de anlatılıyor olmalı. O sözcüklerden biri salattır.

Şimdi *"teheccüt"* ayetine geri dönelim ve bir başka ayrıntıyı görelim:

> ***17:79 Ayrıca gecenin bir zamanında kalkıp kendin için [tehecced] çoğaltarak [nafileten] onunla yakarışlarını yap. Efendinin seni övgüye yaraşır bir konuma [makam] yükseltmesi umut edilebilir.***

Kimi mealde *"makamı mahmud"* olarak çevrilmeden bırakılan bu ifade, günümüze ulaşmış olan kimi klasik tefsirlerin öne sürdükleri veya ezberci din bilirkişilerinin aktardıkları gibi "cennetteki konak" değil, bu dünyadaki kürsüdür. Peygamber gece Kuran çalışıyor ki insanlara onu öğretip anlattığında, yani *salât* ettiğinde anlatımı kusursuz olsun. Soru sorulduğunda hızlıca hatırlasın. Unutmasın, sorulara en uygun ayetleri okuyarak yanıt versin. Tartışmalarda susturucu delili beklemeden yüzlerce surenin arasından çekip çıkarsın. Şaşırmasın, dili sürçmesin. Kuran'ın esinlendirilmesi tamamlandıkça, dinleyenlerin ve meydan okuyanların sayısı arttıkça iş ciddileşiyor ve Peygamber'in sendeleme lüksü kalmıyor. Ayetin hemen arkasından Ulak, görevini yaparken hata yapmamayı diliyor:

> ***17:80 Ve şunu söyle: "Efendim! Doğru bir girişle girmemi ve doğru bir çıkışla çıkmamı sağla. Ve Senin katından bana yardımcı bir güç ver!"***

Bu dilek elbette el açıp "dua etmek" biçiminde yalın sözle bildirilen bir niyet değil, ayn zamanda amacı gerçekleştirmek için çalışmak anlamına geliyor. Böylece Muhammed, "İbrahim'in *makam*ından bir *musalla* edinmiş" oluyor (2:125).

Kitap bugüne ulaştığına göre Muhammed'in görevi süresince çok sayıda insanın Kuran'a teslim olmuş olması gerekiyor. Bunu nasıl başardığını düşünmeye çağırıyorum sizi. Gözünüzde canlandırın lütfen. Kürsüde söyledikleriyle (ki hemen hepsi Kuran ayeti olmalı), sorulara verdiği kusursuz isabetli yanıtlarla (yine hemen hepsi Kuran ayeti olmalı), çürütmelere verdiği bitirici karşılıklarla, okuduğu metnin üstünlüğüne insanları kısa sürede ikna edebilmiş, edemediyse de derinden sarsmış, en kendinden emin çoktanrıcının kafasını karıştırmış olmalı. Karşılaştırmak olmaz ama buna bir yakınsama olması için Ahmet Deedat'ın konferans kayıtlarında soru-yanıt bölümlerini izleyebilirsiniz. Sorulara, çürütme girişimlerine karşı hazırcevaplığıyla ünlenmiştir. Ama Deedat konuşurken kendi cümlelerini kullanır, gerektiğinde ayetlere gönderme yapar. Ulak bunun benzerini yalnızca ayetleri okuyarak yapabilmiş olmalı. Bir soru gelince, okuması gereken ayetleri kısa sürede ve isabetle hatırlayabiliyor ve ezberden okuyabiliyordu. Belki gerektiğinde vurguyu da değiştiriyordu. Kürsüde ayet dışında bir şey hiç söylemedi demiyorum ama söylediyse bile çok nadiren, dilbilgisi veya anlam bilgisi konusunda sıkıntısı olanlara yanıt verirken veya kendisiyle ilgili sorular sorulduğunda söylemiş olmalı. Sonuçta her ulak gibi Muhammed de yerinde çakılı değil, görevini yapmak için yolculuk ediyor ve bunu yaparken lehçe farklılıkları olan topraklara uğramış olabilir. Bizim gibi Kuran'ı kusursuz

öğrenmekten çok uzak olan kişiler için ise böyle uzun uzun açıklamalar yapmaktan, kitap yazmak zorunda kalmaktan kaçış yok. Ayrıca dilimiz Kuran'ın yazıldığı dil değil.[9]

On yedinci sureyi okumayı sürdürüyoruz:

> ***17:106 İnsanlara yavaş bir biçimde okuman[keraat] için Kuran'ı bölümlere ayırdık. Ve onu parçalar biçiminde bir indirişle indirdik.***
>
> ***17:107 De ki: "Ona ister inanın ister inanmayın; daha önce kendilerine bilgi verilmiş olanlara okunduğunda[tilavet] çenelerinin üstüne secdeye kapanırlar!"***
>
> ***17:110 De ki: "İsterseniz Allah diyerek çağırın; isterseniz Bağışlayan diyerek çağırın. Hangisiyle çağırırsanız; en güzel isimler ona özgüdür. Namazında sesini çok yükseltme, çok da kısma; ikisi arasında bir yol tut!"***

Salât sözcüğünü içeren 17:110 ayetinin öncesini okuduğumuzda bu etkinliğin okumayı ve açıklamayı /açıklayarak okumayı içerdiğini görüyoruz. Kuran gibi uzun bir kitabı insanlara belletmek ancak programlı bir dersle başarılabilir. Peygamber günde beş kez insanlara namaz kıldırmakla meşgul olsaydı Kuran'ı yavaş yavaş okumaya zaman bulamazdı. İşin gerçeği bugün namaz adı altında günde beşe çıkarılmış törensel şeyin kökeni Peygamber'in insanlara sabah ve akşam Kuran dersi vermesi idi. Zaman içinde nasıl namaz gibi biçime saplanıp kalmış ve işlevden bütünüyle temizlenmiş bir geleneğe dönüştüğünü ayrıca yazacağım. Gelenekçi yorumcuların inandığı tarihe göre Kuran inmeden önce Araplar zaten namaz kılıyorlardı. Öyleyse Ulak'ın namaz kıldırmak gibi bir görevi olamaz:

> ***5:67 Ey peygamber! Efendinden sana indirileni bildir. Eğer bunu yapmazsan onun verdiği elçilik görevini yerine getirmemiş olursun.***

Bire bir: "Gönderileni ulaştırmamış olursun" (*ma bellagte risalete*). Kuran'da "namaz kıldırmazsan gönderileni ulaştırmamış olursun" gibi bir ifade bulamıyoruz. Gönderileni ulaştırmak yeterince ağır bir görevdir:

> ***73:5 Kuşkusuz sana ağır bir söz bırakacağız.***
>
> ***94:2-4 Ve yükünü üzerinden kaldırmadık mı? Belini bükmüştü senin. Ve saygınlığını artırmadık mı?***

Peygamber'in saygınlığının artması, övülmüş makama, yani övülmüş *salât* kürsüsüne (17:79) yavaş yavaş yükselmesidir. Kuran'ın indirilmiş amacı onunla namaz kılınması değil, onun anlaşılarak öğrenilmesi (*salât*) ve toplumun yasası yapılmasıdır (*akimu es salât*). 17:110 ayetinde "*salât*ında sesini yükseltme" denmesi, görünür anlamda olabileceği gibi mecaz da olabilir. Vahiy dersinin ille dershanede yapılması gerekmez. Müslümanların günlük yaşamda birbirlerine her fırsatta Kuran'ı hatırlatması *salât*tır. Yasa yapıcıların yasa metnini yazarken, yürütme üyelerinin politika belirlerken Kuran'a göndermede bulunmaları veya Kuran'a uygunluk kaygısı gütmeleri *salât*tır. Her vesileyle insanların birbirlerine doğru davranmaya yönlendirmesi *salât*tır. En geniş anlamıyla ahlak telkinidir. Bu kurumu işletirken sesini yükseltmemek, Müslüman topluluğu dışındakileri tedirgin etmemek anlamında olabilir. Bugün geniş toplum içinde yaşayan bir Müslüman azınlığın Kuran ahlakına yaptıkları çağrının "şeriat hortladı, köktenci İslam tehdidi" gibi dengesiz tepkiler yaratmaması için iyi bir ayar tutturmak gerekir.

[9] Bu aynı zamanda Kuran öğrencilerine bir tavsiye olsun. Kuran'a doğrudan gönderme yapmadan İslam adına öne sürülen savlar zayıftır, temkinli olun. Pek çok yazıda ve konuşmada Kuran'a gönderme yapılmadığını, kimi zaman yalnızca tarihsel belgelere veya başka birinin yorumuna gönderme yapıldığını görebilirsiniz.

Sesi çok kısmamak ise sinsi olmamak, takıye yapıyor gibi görünmemek, masonlar gibi gizli cemaatlere dönüşmemek anlamında bir uyarı olabilir. Örtücülerin Peygamber'i dinlediklerini, hatta onu sabote etmeye çalıştıklarını belli eden ayetlerden de (6:25, 8:35-36, 9:124,127, 18:101…) anlayacağımız üzere Müslümanların kendilerinden olmayanların da duyacakları bir yükseklikte çağrı yapmaları gerekiyor. Basit bir örnek vermek gerekirse çıkardıkları gazetenin ve kitabın toplumun her kesimince ulaşılabilir olması, kurdukları internet sitesinin yabancı dillere de çevrilmesi gerekiyor.

On sekizinci sureden devam ediyoruz:

> ***18:27-28 Efendinin Kitabı'ndan sana bildirileni oku. Onun sözlerini değiştirebilecek yoktur. Ondan başka sığınak da bulamazsın. Efendilerinin hoşnutluğunu dileyerek sabah ve akşam ona yakarışlarda bulunanlarla birlikte dirençli ol. Dünya yaşamının çekiciliğine kapılıp da gözünü onlardan ayırma. Bizim Öğretimiz konusunda yüreğini duyarsız yaptığımız, kendi tutkularına kapılan ve aşırılıklarla uğraşan kişiye uyma.***

Efendisinin hoşnutluğunu (yüzünü) dileyerek sabah ve akşam yakaranlar (bire bir; çağıranlar) *salât*a, yani Kitap'tan okunanları dinlemeye gelenlerdir. Peygamber'e bu kişilerin üzerine titremesi, bayağı nedenlerle onlardan ilgisini çekmemesi, çağrıya olumsuz karşılık verenlerle zaman yitirmemesi söyleniyor.

> ***18:77 …Yıkılmak üzere olan bir duvar gördüler; hemen onu onardı.***

Musa'nın yanındaki bilge kulun yıkılmak üzere olan duvarı onarması "*ekame*" sözcüğüyle anlatılıyor. Tıpkı *salât*ı ayağa kaldırmak gibi duvarı ayağa kaldırıyor. *"Ekami es salât"* ifadesinin "namaz kılmak üzere ayağa kalkmak" gibi bir anlamı olmadığı bir kez daha açıklığa kavuşmuş oluyor.

Zekeriya'nın öyküsüne geçiyoruz:

> ***19:11 Bunun üzerine tapınaktan [mihrab] toplumunun karşısına çıkarak, "Sabah-akşam yücelterek anın[tesbih]!" anlamında onlara gösterge verdi.***

Zekeriya'nın toplumuna sabah ve akşam yapmalarını söylediği işin *salât* olduğu bellidir. *Tesbih* adının eylem türevi olan *sebbih* sözcüğünün kullanılması, *tesbih* işiyle *salât* işi arasındaki yakınlığı gösteriyor. Buradaki *salât* yine Kitap ile yapılan *salât*. Zekeriya'nın yanında Tevrat bulunduğunu 3:37,45,48 ayetlerinden anlıyoruz. Zekeriya'nın yaptığı salatın benzeri bahçe sahipleri öyküsünde var. Zenginliklerini paylaşmama konusunda kararlı olan bu kişiler bahçeyi harap durumda bulunca çöküyorlar:

> ***68:28 Aralarındaki en sağduyulu olan şöyle dedi: "Size söylemedim mi? Keşke yüceltseydiniz[tesbih]!"***

En sağduyulu olanları öbürlerini ölçüye, adalete, iyiliğe çağırmış; yani *salât* etmiş. Ama çağrısında sabırlı olmadığı için olumlu bir karşılık alamamış.

> ***19:12 "Ey Yahya; Kitap'a sımsıkı sarıl!" Daha çocukken ona bilgelik verdik.***

Zekeriya'nın oğlu Yahya Tevrat'a sımsıkı sarılıyor. Demek ki insanları Tevrat'ın doğrularına çağırıyor, kendisi de gereğini yapıyor, böylece Tevrat'ı ayakta tutuyor.

19:11'deki mihrab sözcüğünün meallerde tapınak veya mihrap diye çevrilmesi bizi yanıltmasın. Savaş anlamına gelen *harb* sözcüğünden türeyen sözcüğe kimi sözlükte karargah karşılığının verildiğini görüyoruz. Ortada bir savaş olmadığını düşünsek bile burasının bir yönetim yeri veya yöneticinin yeri olduğunu düşünebiliriz. Aşağıdaki ayetler bu çıkarımımızı güçlendiriyor:

> ***3:37 Böylece Efendisi hoşnutlukla onu kabul etti. Güzel bir bitki gibi onu yetiştirdi ve Zekeriya'yı ona [Meryem'e] bakmakla yükümlü yaptı. Zekeriya, tapınakta[mihrapta] onun yanına her girişinde, yanında yiyecekler[rızık] bulurdu. "Ey Meryem! Bunlar sana nereden geliyor?" dediğinde şunu söylerdi: "Allah'ın katından! Kuşkusuz Allah dilediğine hesapsız geçimlik verir!"***
>
> ***3:39 Bunun üzerine, Zekeriya tapınakta[mihrapta] namaz kılarken melekler ona şöyle seslendi: "Allah Yahya'yı sevinçli bir haber olarak sana veriyor."...***
>
> ***34:13 Onun [Süleyman'ın] dilediği biçimde yakarış yerleri[mihraplar], resimler-heykeller, derin havuzlar ve yerinden kaldırılamayan kazanlar yaptılar.***
>
> ***38:21-22 Davacıların haberi sana geldi mi? Tapınağın[mihrabın] duvarına tırmanmışlardı. Davut'un yanına girdiklerinde, onlardan korkmuştu...***

Demek ki Zekeriya bir yönetici veya Tevrat'ı iyi bilen bir bilge olmalı. *Mihrap* da cami duvarındaki bir oyuk değil, yöneticilerin bulunduğu meclis odası gibi bir yer olmalı. Yönetim meclislerinde de *salât* yapılır. TBMM kürsüsünde veya komisyon toplantısında veya bakanlar kurulu toplantısında Kuran ilkelerini hatırlatır ve çalışma arkadaşlarınızı bunlara uygun davranmaya çağırırsanız basbayağı *salât* etmiş olursunuz. Çalışmaya ara verip namaza gider, sonra gelip çağdaş çoktanrıcı hukuka uygun yasa ve politika üretmeye kaldığınız yerden devam ederseniz *salât*a yaklaşmış bile olmazsınız.

3:37'de yiyecek anlamına gelen *taam* sözcüğü kullanılmıyor. Zekeriya'nın Meryem'in yanında bulduğu şey yiyecek değil, Kitap'tan ulaşılan gerçeğin bilgisi, yani mecazi anlamda yiyecek olmalı. Meryem'e sorduğu soruda "bu", "sana" ve "nasıl" sözcükleri var; "geliyor" sözcüğü yok. Aşağıdaki ayetler bu çıkarımı doğruluyor:

> ***20:132 Halkına namazı zorunlu yap ve onun üzerinde kararlı [sabırlı] davran. Senden geçimlik[rızık] istemiyoruz. Senin geçimini[rızkını] biz sağlıyoruz. Sonuç sorumluluk bilinci taşıyanlarındır.***

*Salât*la yiyeceğin ilgisi olmayacağına göre *rızık*, *salât*tan elde edilecek yarardır. William Edward Lane sözlüğünde maddi olmayan şeylere de "*rızık*" denebileceği yazılı.[10] Öyleyse *rızk*ı "sağlanan iyi şey" anlamında "sağlantı" olarak Türkçeleştirebiliriz. Kitaptan öğrenilen bilgelik de *rızık* olmalı. Zekeriya, genç evlatlığı Meryem'in Tevrat'ı iyi öğrendiğini ve sağlam çıkarımlar yapabildiğini gördüğünde bunu nasıl yapabildiğini soruyor. Meryem'in genç yaşta olması ve tıpkı Yahya ve İsa'da olduğu gibi yaşından beklenmeyen bir olgunluk göstermesi olasıdır. 14:37'de İbrahim, yoldaşlarını "salât etsinler diye" ıssız vadiye yerleştirmiş ve onlar için "rızık" dilemişti. Çalışmalarının olumlu sonucu olarak yaşayacakları aydınlanma, yol bulma ve esenlik rızıktır.

Bütün bunlar kafanızı karıştırdıysa en azından şunun kesin olduğunu teslim edelim: *Mihrap* sözcüğünün anlamı her ne olursa olsun *salât*ın "namaz" anlamını desteklemiyor.

20:132 ayetindeki bir başka ilginçlik "*umur bi salât*" ifadesi. "*Salât*ı zorunlu yap" diye çevrilen bu ifade aynı zamanda "*salât*la zorunlu yap", "*salât*la emret", "*salât*la yaptır" anlamına da gelir. Demek ki *salât,* buyrukların, yönergelerin, tavsiyelerin verildiği bir etkinlik olmalı (11:87'yi hatırlayalım). *Umur* (*emr*)

---

[10] "Arınmayı ver /arınmaya ulaştır" buyruğunun yalnızca maddi olmadığı, tinselliği de içine aldığı gerçeği 2:3, 13:22, 32:16, 35:29 gibi ayetlerde *zekat* sözcüğü yerine "*rızk*ı paylaşmak" ifadesinin kullanılmasıyla pekişir. Yol gösterici bilgiyi gizlemeyi yasaklayan 2:75,113,140,159, 3:187, 21:109 ayetlerinin ışığında ikinci kez pekişir. Bu ayetler aynı zamanda Peygamber'e Kuran dışında ("*gayri matluv*") vahiy gelmemiş olduğunun güvencesidir.

eylemi yaptırmak anlamını da içerdiği için aynı zamanda yaptırımı da içeren geniş kapsamlı bir etkinlik olmalı. Demek ki *salât,* bu yönergelerin öğretildiği vahiy dersini ve buna uygun yaşam biçimini ayakta tutan her etkinliği kapsamalı. Aynı kalıp 19:55 ayetinde de bulunuyor.

> ***19:30-31 Dedi ki: "Kuşkusuz ben [İsa] Allah'ın kuluyum. Bana Kitap verdi ve beni peygamber yaptı! Nerede bulunursam bulunayım beni kutsadı ve yaşadığım sürece bana namazı ve zekatı buyruk verdi!"***
>
> ***19:54-55 Kitap'ta İsmail'i de an. Kuşkusuz o verdiği sözde duran ve peygamber olan bir elçiydi. Ailesine namazı ve zekatı öğütlerdi. Efendisinin katında hoşnutluk kazanmıştı.***
>
> ***19:58 İşte onlar Allah'ın kendilerine nimet verdiği peygamberler arasındadır. Adem'in soyundan, Nuh ile birlikte taşıdıklarımızdan İbrahim ve İsrail'in soyundan doğru yola eriştirdiklerimizden ve seçtiklerimizdendir. Bağışlayanın ayetleri onlara okunduğunda sessizce ağlayarak secdeye kapanırlardı.***

İsa yaşadığı sürece kendisine verilen kitabı insanlara öğretti. İsmail de öyle yaptı. Elçiler namaz kıldırmadılar, insanlara Allah'ın ahlakını öğrettiler.

> ***19:59 Onlardan sonra namazı bırakan ve benliklerinin isteklerine tutsak olan bir kuşak geldi. Sonunda, cezalarını bulacaklardır.***

Şimdi bunu açıklamaya geçmeden önce Kuran'ın başlar başlamaz ne dediğini anımsayalım: "Bu kitabın yol göstericiliğinden *salât*ı ayakta tutanlar yararlanır… Bu ilk gönderdiğimiz elçi değildir, sizden önce elçiye muhatap olanlar vardı… Onlar *salât*ı ayakta tutmadılar…" Ve bunların anlatıldığı Bakara Suresi'nin sonunda "Siz onlara benzemeyin" denmişti. Bu ayetteki *"eḍau es salâte"* (dad harfi ile) ifadesinin bire bir Türkçe karşılığı "*salât*ı boşa çıkardılar /ziyan ettiler" olmalıdır. Sözcük değişik kullanımlarda yok olmasına neden olmak, ihmal etmek anlamlarında kullanılıyor. Kurulan ama ayakta tutulmayan, korunmayan bir şeyin başına geleni anlattığı bellidir. Yapılacak şey ise tıpkı 18:77'de duvarın doğrultulması gibi *salât*ın doğrultulması, ayağa kaldırılmasıdır. Bu kavramları namaz için kullanmak yersiz olurdu. 19:59 namazdan söz ediyor olsaydı kafamız karışacaktı. Çünkü Allah'ın İsrailoğullarına sözlerini tutmayıp anlaşmayı bozdukları için kızdığını okumuştuk. Bir de ayrıca namaz kılmadıkları için kızıyor değildir. Ahlaklı olmadıkları, bunun yanı sıra bir de "ibadetlerini" aksattıkları için kızıyor değildir. 19:59'la 2:83'ü arka arkaya okursak bu çok nettir. Yüz çevirmek, *salât*ı ziyan etmenin bir başka ifadesidir:

> ***2:83 …Sonra çok azınız dışında, yüz çevirerek döndünüz.***

Ayrıca 19:58 ile 19:59'u karşılaştırırsak "*secde* etmek" ifadesinin gönlün isteklerine tutsak olmanın karşıtı olarak verildiğini görürüz. Yere kapanma hareketi değildir. Tanrısal bilince teslimin ifadesidir. Aslında ayette *"harru succeden"* ifadesi kullanılıyor. *Harru* sözcüğünün anlamına baktığımızda yere düşmek, yere kapanmak anlamını buluyoruz. Nitekim 7:143'te Musa bayılarak yere düşerken, 16:26'da tavan çökerken, 19:90'da yeryüzü yıkılırken, 22:31'de çoktanrıcılar gökten düşerken, 34:14'te Süleyman'ın egemenliği yıkılırken aynı sözcük kullanılıyor. Demek ki bu ayetlerde sözü edilen elçiler ve yoldaşları yere fiziksel olarak kapanmışlar. Ama bu kapanma *secde* sözcüğüyle anlatılmıyor. Ayetleri duyunca *secde* edenler ayetleri anlıyorlar, gerçekliğini fark ediyorlar ve teslim oluyorlar. Bunlar namazda gerçekleşmeyen şeylerdir. Namaz kılan görev bilinciyle, öngörülmüş olarak yere kapanır. Oysa Kuran istemsiz secde edenler de var:

> ***13:15 Göklerde ve yeryüzünde bulunan herkes ve onların gölgeleri sabah-akşam ister istemez Allah'a secde ederler.***

Benzer istemsizliği 16:49 ve 22:18 ayetlerinde de görüyoruz. Kendi dilinde bile olsa imamdan sureleri işiten kişinin yere kapanması, örneği verilen bu kişileri özde değil görüntüde taklit etmek anlamına gelir. Allah'ın böyle bir buyruğu olamaz. Ağladıkları da söyleniyor. Sureleri kendi dilinde dinleyince içinden ağlamak gelmeyen kişi gözüne limon mu sıksın? Burada okur bu seçkin kişilerin bilinç düzeyine, yürek arılığına ulaşmaya çağrılıyor. Bu taklit edilebilecek, bir gün aniden "başlamaya" karar verilebilecek bir şey değildir.

> ***19:73 Oysa ayetlerimiz onlara açık kanıtlarla okunduğunda nankörlük edenler, inananlara şöyle derler: "İki topluluktan hangisi konum yönünden daha iyi ve topluluk yönünden daha güzeldir?"***
>
> ***19:77 Ayetlerimizi inkar eden ve "Bana mal ve çocuk kesinlikle verilecektir!" diyeni görüyor musun?***
>
> ***19:98 Onlardan önceki nice kuşakları yıkıma uğrattık. Hiçbirini sezinliyor musun? Veya onların fısıltılarını duyuyor musun?***

Salât sözcüğü kullanılmıyor ama *salât* edenlerin hemen ardından, onlara karşıt olarak *salât* etmeyenler anlatılıyor. Bütün elçilerin uyarısı yineleniyor: *Salât* edenler kalıcı, *salât* etmeyenler gidicidir. Başka türlü söylersek, Allah'ın dinini ayakta tutanlar kalıcı, ondan uzaklaşanlar gidicidir. Bu tema Kuran boyunca hem müjde hem tehdit olarak sayısız kez yinelenir (4:133, 6:11,89, 9:39, 10:4,13-14, 11:57,116-118, 14:19, 28:58-59, 70:39-41, 76:28, 77:16-18, 108:1-3).

> ***19:97 Onu senin dilinle kolaylaştırdık. Sorumluluk bilinci taşıyanlara onunla sevinçli haberler vermen; inatçı bir toplumu da onunla uyarman için.***

Yani 19:31 ve 19:55'te olduğu gibi, önceki elçilerin yaptıkları gibi onunla *salât* etmesi için Kuran, Muhammed'e kolaylaştırıldı.

> ***20:14 "Kuşkusuz, ben Allah'ım! Benden başka Tanrı yoktur. Artık bana hizmet et ve beni anmak için namazı dosdoğru kıl!"***

Ateşin yanında söylenen bu sözde Musa'ya daha Tevrat verilmemişken namaz kılması söz konusu değildir. Musa kaynağını bilmediği bu sesi ilk kez işitiyor. Öyle ki, ses kendini tanıttıktan hemen sonra "*salât*ı ayakta tut" diyor. Burada Musa'ya iyi ahlak sahibi olması, bir başka deyişle Allah'ın *din*ine girmesi söyleniyor. Tektanrıcılıkla *salât* arasında bir kez daha doğrudan ilişki kurulduğuna dikkat edin.

> ***20:16 "Öyleyse ona inanmayarak kendi isteklerine tutsak olanlar seni ondan uzaklaştırmasın; acınacak durumlara düşersin!"***

19:58-59'daki karşıtlık ilişkisi bir kez daha karşımızda. *Salât* etmeyenler gönüllerinin geçici isteklerine uyanlardır. Bu da kişiyi çoktanrıcılığa götürür.

> ***20:26-34 "İşimi kolaylaştır! Ve dilimin düğümünü çöz! Söyleyeceklerimi kavrasınlar! Ayrıca ailemden birisini bana yardımcı yap! Kardeşim Harun'u! Onunla gücümü artır! Ve onu görevime ortak et! Seni çok yüceltelim! Ve seni çok analım!"***

Musa'nın iyi bir konuşmacı olmadığını 26:13, 28:34 ve 43:52 ayetlerinden biliyoruz. Musa namaz kıldırma derdinde değil. Halkın sözlerini anlaması gerekiyor. Allah'ı *tesbih* (20:33) ve *zikir* (20:34), sureleri veya *Esmaül Hüsna*'yı papağan gibi yinelemek değildir. Onun yönergelerini belleyip her şeyin üstünde tutmak, toz kondurmamaktır. *Tesbih*, *zikir* ve *şükür* bir takım sözleri seslendirmek değil, yaşam boyu yapılan uygulamalardır. Tıpkı *ibadet*in, *tilavet*in ve *salât*ın Kuran'a şiir muamelesi yapılan müzikli okuma oturumları olmadığı gibi. Tıpkı *secde*nin ve *rüku*nun vücut hareketleri olmadığı gibi. Tıpkı

*dua*nın Allah'ı özel formüllerle, şifreli sözcüklerle kimini kayırmaya ikna etmek olmadığı gibi. Bütün bunlar elçilerin mesajlarını oyuna çevirmektir. Bu törensel oturumlardan geri kalan zamanda gönlünün isteğine göre yaşayan toplumlar kendilerini kandırıyorlar. Bir noktada öyle bir aşamaya geliyorlar ki artık Kuran'dan ne duyarlarsa duysunlar simgenin ve biçimin ötesine geçemiyorlar. Bütünüyle önemsiz konular olan başörtüsü, ezan, cami gibi konulara harcanan zihinsel sermaye bunun yaşayan kanıtıdır.

> ***20:42-43 "Sen ve kardeşin ayetlerimle gidin ve Beni anlatmakta gevşeklik göstermeyin!" "Siz ikiniz; Firavun'a gidin! Aslında, o, iyice azıttı!"***

Firavun'a namaz kıldırmaya gitmiyorlar. Onu Allah'ın indirdiğiyle uyarmaya gidiyorlar. Vahiyden ne geldiyse (bu elbette Tevrat'ın bir bölümü de olabilir) onu açıklıyorlar. Tektanrıcılık ilkesini anlatıyorlar. Aynı şey bir başka surede bakın nasıl açıklanıyor:

> ***79:17-19 "Firavun'a git; aslında o iyice azıttı! Ona şunu söyle: 'Artık arınmaya niyetin var mı?' Seni Efendine yönlendireyim; derin saygı duyman için!"***

Elçilerin işinin ne olduğu bir kez daha belli oldu. Arınma namazla olmaz.

> ***21:71-73 Onu [İbrahim'i] ve Lut'u kurtarıp evrenler için kutsal yaptığımız bir yöreye ulaştırdık. Ayrıca İshak'ı ve Yakup'u ona armağan ettik. Tümünü erdemli kişiler yaptık. Onları buyruğumuzla yol gösteren önderler [imamlar] yaptık. Ve iyilik yapmayı, namazı dosdoğru kılmayı ve zekatı vermeyi bildirdik. Çünkü onlar bize hizmet ediyorlardı.***

*İmam*lık namaz kıldırıcılık değildir. Bu bir terim değildir. Basitçe, önder anlamına geliyor. Yörenin kutsallığı orada bütün dünyaya namaz kıldırılmasından değil, bütün dünyadan gelenlere herkesin anlayacağı biçimde Allah'ın yolunun anlatılmasından ileri geliyor:

> ***22:25 Aslında nankörlük edenler hem Allah'ın yolundan hem de yerlilere ve dışarıdan gelenlere eşit yaptığımız Kutsal Yakarış Evi'nden alıkoyarlar. Oysa haksızlık yaparak sapanlara acı bir ceza tattıracağız.***
>
> ***22:41 Onlar öyle kimselerdir ki, kendilerini yeryüzünde egemen yapsak namazı dosdoğru kılarlar, zekatı verirler, iyiliği öğütlerler ve kötülüğü yasaklarlar. Zaten tüm işlerin sonucu Allah'a kalmıştır.***

Kutsal Ocak'tan alıkoyanların ardından oraya egemen olmaktan söz ediliyor. Yani orayı örtücülerin, çoktanrıcıların işgalinden kurtarabilirlerse orada *salât* edilmesini sağlayacaklar. Dışarıdan gelenler de, Müslüman olmayanlar da orada verilen dersi alabilecek; 6:25'te olduğu gibi (ayrıca; 21:107-109). 22:25 ayeti hac diye bildiğimiz toplantının bir *salât* toplantısı olduğuna da işaret ediyor.[11] Namaz kılmak veya kıldırmak için, Kabe'nin çevresinde dönebilmek için yeryüzünde veya ülkede egemen olmak gerekmiyor. *Salât*ı ayağa kaldırabilmek için ise egemen olmak gerekiyor. Bugün çoktanrıcıların kimseyi Mekke'den alıkoymaya çalışmıyor olmaları orada *salât* edilmediğinin, orasının tektanrıcılık öğretisinin merkezi olmadığının kanıtıdır. Bu surede, az önce 20:14-16'da gördüğümüz *salât*ın kurulması ve tektanrıcılık arasındaki ilişki yeniden işleniyor:

> ***22:26 İbrahim'e, Ev'in yerini gösterdiğimizde: "Hiçbir şeyi, Bana ortaklar koşma! Tavaf edenler, ayakta duranlar, eğilenler ve secde edenler için Evim'i temiz tutun!"***

[11] Kuran Bağlısı Kurban Keser Mi yazımda hac bağlamında "*hedye*" sözcüğüyle anlatılan bağışların Kutsal Ocak'a ders almaya gelmiş öğrencilerin giderlerini karşılamak amaçlı olduğunu, hayvan kesmekle, kurban diye bildiğimiz şeyle ilgisi olmadığını açıklamıştım.

> ***22:31 Allah'a ortaklar koşmadan, gerçeğe aykırı şeylerden uzaklaşarak yalnızca ona yönelin…***

Demek ki Kutsal Ocak bir tektanrıcılık okuluymuş. Çoktanrıcılar egemen oldukları ülkede tektanrıcılığa çağrı yapılmasına izin vermezler. Çatışmanın ve savaşın nedeni budur. "Kuran'ın neden barışçıl bir kitap olmadığını" soranlar Kitap'ın bu temel mesajını anlamıyorlar (veya anlamazdan geliyorlar). Kutsal Ocak bir salat evidir ve orada yapılacak olan hac bir salat etkinliği olmalıdır. 22:26 ayetini daha önce incelediğimiz 2:125 ve 14:37 ayetleriyle (ve bağlamlarıyla) birlikte okuyunca bu daha net görülecektir.

> ***22:40-41 Onlar yalnızca "Bizim Efendimiz Allah'tır!" dedikleri için haksız yere yurtlarından çıkarıldılar. Allah insanların bir bölümünü diğerleri aracılığıyla kovmasaydı, içerisinde Allah'ın İsminin çok anıldığı manastırlar, kiliseler, havralar ve yakarış yerleri kesinlikle yerle bir edilirdi. Allah kendisine yardım edenlere kesinlikle yardım edecektir. Kuşkusuz, Allah, Kudretlidir; Üstündür. Onlar öyle kimselerdir ki, kendilerini yeryüzünde egemen yapsak namazı dosdoğru kılarlar, zekatı verirler, iyiliği öğütlerler ve kötülüğü yasaklarlar. Zaten tüm işlerin sonucu Allah'a kalmıştır.***

Tektanrıcılara sloganımsı bir cümle için için değil, bu cümleyle anlatılabilecek yaşam biçimine sahip oldukları için eziyet ediyorlar. Eylemlerin söze indirgendiği bozuk Müslümanlık "Allah de ötesini bırak" düzeyine kadar gerilediği için çoğu kişi mescitlerimizdeki ve namazlarımızdaki boşluğu görmekte zorlanıyor. Namaz kılınırken yalnızca cümleler, üstelik çoğu kez anlaşılmayan cümleler söylenir. Bunun ahlaki bir sonucu olmaz. Onun için de namaz kılınan ülkeleri işgal eden çoktanrıcılar namazı engellemekle uğraşmazlar. Çünkü namaz etliye sütlüye dokunmayan çok "barışçıl" bir eylem. Bu ayette sözü edenler ise *salât*ı ayağa kaldırmaya çalıştıkları için ülkeden çıkarılıyorlar. Hani "güç yetirebilseler ülkede *salât*ı ve dolayısıyla tektanrıcı bir yaşamı kuracaklar" denmiş oluyor.

Burada manastır, kilise, havra ve benzer karşılıklar verilen sözcüklerin anlamları konusunda çokça tartışma var. Ben bu konuda kesin bir yargıya varamadığım için bir yorum yapmayacağım. Burada anlamamız gereken, Allah'ın adının anılmasından (Ar. *zikir*) kastın tektanrıcılığın öğütlenmesi olduğudur. Yeryüzünde tektanrıcılığın öğütlendiği her ne ortam varsa buraların bütünüyle yok edilmemesi için Allah yardımın geleceği müjdeleniyor. Bunun evrenin yasası olduğu bildiriliyor. *Salât* etmeyenlerin yeryüzünden silineceği, *salât* edenlerin kalıcı olacağı uyarısını anımsayalım.

> ***22:72 Çünkü ayetlerimiz onlara açık kanıtlarla okunduğunda, nankörlük edenlerin yüzündeki hoşnutsuzluğu hemen görürsün. Neredeyse, ayetlerimizi okuyanlara saldıracaklar.***

Namaz kılanlara saldıranları görüyor muyuz? Oysa Allah'ın elçilerine çağıranların mahkemelerde süründükleri, vuruldukları çok olmuştur. Bugünlerde zina, eşcinsellik ve feminizme karşı İslam'a çağıranlar dövülmek ve yok edilmek isteniyor. Faizin yasaklığını hatırlatanlar deli veya geri kafalı olmakla suçlanıyor, alay konusu oluyorlar. Çünkü bunlar iyiye çağırıp kötüyü yasaklamaya çalışan azınlıktır.

> ***22:78 …Artık namazı dosdoğru kılın, zekatı verin ve Allah'a sarılın. O sizin sahibinizdir; ne güzel sahiptir, ne güzel yardımcıdır.***

"Ve" bağlacıyla ayrılan buyruklar birbirini açıklıyor. 22:41'de *salât*ın "iyiliği buyurmak, kötülükten alıkoymak" olarak bir kez daha açıkladığına dikkat edelim. Bunlar farz namaz, Sünnet namaz, hutbe, vaaz, tilavet, oruç, hac, kurban vb. birbirinden ayrı ve bağımsız şeyler değildir.

> ***23:2 Namazlarında, derin saygı içindedirler.***

Burada geçen "*haşi*" sözcüğü saygılı, boyun eğici, alçakgönüllü anlamlarına geliyor. Namazda boyun eğici veya alçakgönüllü olmak nasıl olur, belirsizdir. Burada öksürmemekten, sağa sola bakmamaktan söz edilmiyor. Dersi ve öğüdü saygılı, boyun eğici ve alçakgönüllü dinlemekten söz ediliyor. Yirmi üçüncü sure salat edenleri kısaca tanımladıktan sonra elçilere direnen toplumların yok edileceğini haber veriyor. Arka arkaya (23:4) gönderilen elçilerin amacı bir türlü namaz kılmak istemeyen toplumlara namaz kılma alışkanlığı kazandırmak ve böylece onları yok edilmekten kurtarmak olabilir mi?

23:66 "Ayetlerim size okunduğu zaman topuklarınızın üzerinde geriye dönüyordunuz!"

Gereğini yapanların ve yapmayanların, *salât*ı ayakta tutanların ve tutmayanların bu ayetleri bir şekilde işitiyor olmaları gerekir. *Salât* hem Kuran bağlıları arasında düzenli bir toplantı, hem de (henüz) Kuran bağlısı olmayanlara yapılan bir çağrı olmalıdır. Tıpkı Peygamber'in yaptığı gibi. Öyleyse şunu bir kez daha itiraf etmek gerekir: Sözde Müslüman olacak toplumlar, çoktanrıcılara ve Kitaplılara Allah'ın ayetlerini duyuramıyorlarsa onlardan daha iyi durumda değildirler. Çünkü insan çağrıyı ne kadar az işittiyse sorumluluğu da o kadar az olacaktır. Bu denklemde namaza yer yoktur çünkü Gayrimüslimler namaza gitmezler ki "topukları üzerinde geri dönsünler". Zaten onları çağıran da olmaz.

24:34 Gerçek şu ki size açıklayıcı ayetler ve sizden önce gelip geçenlerden bir örnek ve sorumluluk bilinci taşıyanlar için bir öğüt indirdik.

24:35-37 Allah göklerin ve yeryüzünün aydınlığıdır. Onun aydınlığının örneği, içinde ışık kaynağı bulunan bir aydınlatıcı gibidir. […] Allah'ın, yükseltilmelerine ve onun isminin anılmasına izin verdiği evlerdedir. Orada sabah-akşam onu yüceltirler. Ne ticaretin ne de alışverişin; Allah'ın öğretisinden, namazı dosdoğru kılmaktan ve zekatı vermekten alıkoymadığı kişiler yüreklerin ve gözlerin ters çevrileceği günden korkarlar.

İndirilen öğüt ile *salât* arasındaki doğrudan ilişki bağlamdan belli oluyor. Allah'ın adının anılması "tespih çekmek" veya ezber yapmak değil, onun buyruklarının anlaşılması ve öğrenilmesidir. Bu, işin mescitte yapılan bölümüdür. Mescitte bulunulmadığı sürece bu öğütler uygulanacaktır ki bu da *salât*tır. Yirmi dördüncü sure uygulamaya yönelik bolca kural içerir. Aslında surenin ilk ayetinde durum açıktır:

24:1 İndirdiğimiz ve zorunlu yaptığımız bir suredir. Çünkü onun içerisinde açık kanıtlı ayetler indirdik; belki öğüt alırsınız diye.

Zorunlu yapılan şey bu sureyi namazda üstelik yabancı dilde okumak değil, uygulamaktır. Açık kanıtlı ayetler uygulanacaktır. Bütün bunları kabul ettikten sonra yine "namaz da kılınmalı" diyen, üstelik Arapça kılınmasına izin veren yorumcuların içtenliklerinden kuşkuluyum.

Ayrıca 24:36'da düzenli *salât* dersinin sabah ve akşam zamanlarının bir kez daha verildiği dikkatimizden kaçmasın.

24:41 Aslında göklerde ve yeryüzünde bulunan herkesin ve sıralanarak uçan kuşların Allah'ı yücelttiğini görmüyor musun? Her biri kendi yakarışını [salât] ve yüceltmesini [tesbih] bilir. Çünkü Allah onların yaptıklarını Bilendir.

Tesbih ve *salât* sözcükleri kullanılıyor. Öbür canlılar ve cansızlar namaz kılıyor veya bir şey söylüyor olamazlar. Onların yaptıkları yaratılış yasalarına uymaktır (30:30). Yukarıdaki ayetteki ifadenin benzerini şurada buluyoruz:

17:44 Yedi gök, yeryüzü ve onların içinde bulunanlar yücelterek [tesbih] onu anarlar. Övgülerle yücelterek onu anmayan hiçbir şey yoktur. Fakat onların yücelterek anmasını siz anlayamazsınız. Kuşkusuz o Hoşgörülüdür; Sınırsız Bağışlayandır.

"Anlayamazsınız" dendiğine dikkat edin; "duyamazsınız" denmiyor. Taş, toprak, bakteri, ot… Hepsi yasaya uygun davranıyor, Allah'tan başkasına kulluk etmiyorlar. İnsandan da aynısı isteniyor.

> ***24:47-49 "Allah'a ve elçiye inandık ve boyun eğdik!" derler. Sonra bunun ardından onların arasından bir küme yine döner. İşte onlar zaten inanmış değildir. Aralarında yargı vermesi için Allah'a ve onun elçisine çağırıldıklarında aralarından bir küme yüz çevirir. Ama gerçek kendilerinden yana olursa, boyun eğerek ona gelirler.***

Surenin konudan konuya atlamıyor olması gerekiyor. Öyleyse burada namazdan değil, Kuran'ın buyruklarını onaylayıp uygulamaktan söz ediliyor. Örneği verilen kişiler Allah'ın kitabı okunduğunda onayladıklarını ağızlarıyla söylüyorlar. Sözgelimi meclis kürsüsünde okunduğunda kabul ediyorlar. Ama iş uygulamaya geldiğinde yan çiziyorlar. Sözgelimi yasa tasarısını kendi vehimlerine aykırı olduğu gerekçesiyle reddediyorlar. Bir başka örnek; Kuran'dan kadını ve erkeği "eşit" gösteren ayetleri okuduğunuzda "Elbette" diyorlar, "Kuran zamanının en ilerici kitabıdır". Ama yeni medeni yasayı yazarken evlilik hukukuyla ilgili erkeğe öncelik veren ayetleri okuduğunuzda yan çiziyorlar. Sözcüklerin anlamlarıyla oynamaya kalkıyorlar, modern değerleri, uluslararası anlaşmaları bahane ediyorlar. Yani Elçi'nin yargısını işlerine geldiğinde kabul ediyor, işlerine gelmediğinde reddediyorlar. Burada haberci anlamına gelen "*nebi"* sözcüğü değil, gönderilen anlamına gelen *resul* sözcüğü kullanılmıştır. Anlaşmazlıkları çözmesi için başvurulacak olan elçi Kuran'dır. Şu anda yeryüzünde bir *nebi* yok ve bir daha asla olmayacak (33:40). Bunların namazla hiçbir ilgisi yoktur.

> ***24:54 De ki: "Allah'a boyun eğin ve elçiye boyun eğin!" Yüz çevirirseniz ona düşen yalnızca ona yüklenen; size düşen de size yüklenendir. Ona boyun eğerseniz doğru yola erişirsiniz. Elçinin görevi yalnızca apaçık bildirmektir.***

Ayetler arasındaki benzerliğe dikkat ediniz:

> ***109:6 "Sizin dininiz size; benim dinim de bana!"***

Elçinin bildirmesi, ayetleri okuyup açıklamasıdır. Muhammed bunu *salât* toplantılarında yapmıştır. Kendisini dinleyenlerden bir bölümü buyrukları onaylamış ve gereğini yapmıştır. Bunların dini İslam'dır. Bir bölümü teslim olmamıştır. İşte bu ikisi ayrı şeylere kulluk eder. Aralarındaki fark namaz kılıp kılmamak değildir. Yukarıdaki iki ayete benzer üçüncü bir ayet:

> ***2:145 Kitap verilenlere her türlü kanıtı getirsen de senin kıblene uymazlar. Sen de onların kıblesine uyacak değilsin. Onların bir bölümü de diğerlerinin kıblesine uymazlar. Aslında, sana gelen bilgiden sonra onların isteklerine uyarsan kendine yazık edersin.***

Görüldüğü üzere *din* ile *kıble* sözcükleri hemen hemen aynı şeyi anlatıyor; arada küçük bir incelik var. Kıblenin bedensel yön olmadığı, dünya görüşünü, bunun gerektirdiği eylemliliği ve dayanışmayı anlattığı çok açık.

> ***2:150 Nereden çıkarsan, yüzünü Kutsal Yakarış Evi yönüne çevir. Nerede olursanız, yüzünüzü o yöne çevirin ki haksızlık yapanların dışında insanların size karşı uydurma bir gerekçeleri olmasın…***

Burada çıkmak (*haraca*) sözcüğü terk edilen dini, mezhebi veya ideolojiyi anlatıyor olabilir. "Sen nereden çıktın" sorusunda veya "başbakan bizim fakülteden çıktı" örneklerinde olduğu gibi çıkmak kavramı Türkçede kökeni veya önceki durumu belirtebiliyor. Öyleyse bu cümle "hangi gelenekten /mezhepten /toplumdan /bağlılıktan /ocaktan /öğretiden gelirseniz gelin…" anlamına gelecektir.

> ***24:55-56 Allah inanmış olarak erdemli edimler yapanlara söz vermiştir; onlardan öncekileri egemen yaptığı gibi, onları da yeryüzünde kesinlikle egemen yapacaktır. Onlar için seçip onayladığı dinlerini sağlamlaştıracak ve korkularından sonra, onları kesinlikle güvene kavuşturacaktır. Bana hizmet edecekler ve hiçbir şeyi ortak koşmayacaklar. Bundan sonra da kim nankörlük ederse; yoldan çıkanlar işte onlardır. Namazı dosdoğru kılın, zekatı verin ve elçiye boyun eğin; böylece belki merhamet edilirsiniz.***

Elçiye boyun eğmek namaz değildir. Elçi faizi yasaklamıştır. Merhamet edilecek olanlar faizde arınan ve faizi yasaklayanlardır. "Elçi sizin için bağışlanma dilesin" (4:64, 63:5) diye çağrılanlar elçiden bu yasayı öğrenecekler, uygulayacaklar ve **bundan dolayı** bağışlanacaklardır. El açıp dua etmek değildir. "Sağlamlaştırmak" ifadesine dikkat edin. Toplumun henüz öğrenip benimsediği yasanın yavaş yavaş oturmasından, herkesin iyice anlayıp gözetir duruma gelmesinden söz ediliyor. Sözgelimi rant ve faizin yasak olduğu anlaşıldı ve bu ilke benimsendi. Belli bir süre boyunca önderler (*imam*lar) bunu topluma aşıladı. Önce insanlar rant ve faiz kaynaklı kazançtan bir bir vazgeçtiler. Bunun kendilerine iyi geldiğini erkenden görebilenlerin[12] güvenleri perçinlendi. Daha sonra bu toplumda rant ve faiz yoluyla kazanç elde edilmesi yasaklandı. Bu toplum eğer geniş toplumda yaşayan Müslüman bir cemaat ise bu bir cemaat kuralı, bağımsız bir politik birim ise ülkenin yasası olacaktır. İşte bu *din*in, yani ahlakın oturması ve sağlamlaşmasıdır. Namazda sağlamlaşacak bir şey yoktur.

Bu ayetlerde salât edip kendine tektanrıcı yaşam kuran toplumun yeryüzünde kalıcı olacağı, bunu yapmayanların gidici olduğu bir kez daha bildiriliyor. *Salât* ile eşkoşuculuk arasındaki doğrudan karşıtlık açıktır.

> ***24:58 Ey inanca çağırılanlar! Yanınızda size bağlı olanlar ve aranızdan daha erginlik çağına gelmemiş olanlar günün şu üç zamanında sizden izin istesinler: Sabah namazından önce, öğle zamanı giysilerinizi çıkardığınızda ve akşam namazından sonra; bunlar korunmasız olabileceğiniz üç zamandır. Bu zamanların dışında, sizin için de onlar için de bir sakınca yoktur. Allah ayetlerini işte böyle açıklıyor. Çünkü Allah Bilendir; Bilgelik ve Adaletle Yönetendir.***

Düzenli Kuran çalışmanın zamanları bir kez daha bildiriliyor: Sabah ve akşam. Bu dolaylı anlatımdan şu anlam da çıkabilir: Sabah dersi sabah yapılacak ilk iştir, akşam dersi ise yatmadan önce yapılacak son iştir. Burada akşam *salât*ının "akşam namazı" olarak anlayınca bir sorun daha çıkıyor: Akşam namazından sonra kimse çıplak olmaz çünkü uyunmaz. Yatsıdan sonra çıplak olunur. Bu ayeti birkaç sayfa önce incelediğimiz 17:78'e dönersek *salât*ın Kuran çalışmak olduğunu görebiliriz:

> ***17:78 Güneşin kaymasından, gecenin kararmasına dek namazı kıl. Ve tan zamanında Kuran [kuran el fecr]...***
>
> ***24:45 Sabah namazı [salât el fecr]...***

Şimdi, bu kitap ilgilisinden her sabah önce namaz kılıp sonra Kuran okumasını veya önce Kuran okuyup sonra namaz kılmasını istiyor olamayacağına göre "*kuran el fecr*" ile "*salât el fecr*" aynı şey olmalıdır.

Akla kimi Hristiyan mezhebinin sabah ve akşam duaları geleneği geliyor. Sabah evden çıkmadan ve gece yatmadan önce edilen bu dualar düzenli İncil okuma alışkanlığının bir kalıntısı olabilir. Bu vesileyle zamanlamayı bildiren şu ayeti de görelim:

---

[12] http://corpus.quran.com/qurandictionary.jsp?q=lbb

> ***11:114 Gündüzün iki ucunda ve gecenin yakın zamanlarında namazı dosdoğru kıl. Çünkü iyilikler kötülükleri ortadan kaldırır. İşte bu hatırlayanlar için bir öğretidir.***

Gündüzün iki ucundan kasıt sabah ve akşam olmalı. Gecenin yakın zamanları ise 3:113, 17:79, 25:64, 39:9, 73:2-4,20, 52:49, 76:26 ayetlerinde sözü edilen gece fazladan Kuran çalışma olmalı. Namazın beş vaktini bu ayete dayandırmaya çalışan bunun dışındaki yorumlar pek tutarlı görünmüyor. Zaten namazın nasıl olup da kötülükten alıkoyduğunu açıklamakta güçlük çekiyorlar. Alıkoymadığını görüyoruz çünkü. Ahlak kurallarını dolaylı biçimde çağrışımlar yoluyla anımsatmanın bile insanların davranışları üzerinde hızlı ve gözlenebilen değişikliklere neden olduğunu gösteren deneyler var, Doğadaki Ayetler yazımda örneklerini vermiştim. *Salât* bu ayette ve 3:113'te gördüğümüz gibi insanlara doğrudan "kötülük yapmayın" demeyi içerdiği için kötülükten alıkoyabiliyor. Günümüz Türkiye'sinde *salât*tan geriye kalan kırıntı, *"Kuşkusuz Allah adaleti, iyilik yapmayı ve yakınlara yardım etmeyi zorunlu yapmıştır. Sağtöreye uygun olmayan edimler yapılmasını, kötülüğü ve azgınlığı yasaklamıştır. Size öğüt veriyor; belki öğüt alırsınız diye."* (16:90) ayetinin Türkçesinin Cuma hutbelerinde okunmasıdır.

> ***26:213-219 Allah ile birlikte başka tanrılara da yakarışlarda bulunma; cezaya uğratılanlar arasında olursun. En yakınlarını uyar. Seni izleyen inananlara da kanadını indir. Sana karşı gelirlerse şunu söyle: "Kuşkusuz, ben, sizin yaptıklarınızdan uzağım!" Ve Üstün Olana; Merhametli Olana güven. O senin ayakta kalmaya çalıştığını görüyor. Secde edenler arasında yer aldığını da.***

Bire bir: "Ayağa kalktığında /ayakta durduğunda seni görür." Ayakta durmanın aynı zamanda bir mecaz olduğu açıktır. Ayakta durarak yaptığı iş Allah'ı çağırmak, yani onun vahyiyle uyarmaktır. *Salât* sırasında yalnızca Allah çağrılabilir (ayrıca bkz. 9:107, 72:18). Bir başka deyişle yalnızca Allah'ın doğruları öğütlenebilir. Son zamanlarda Cuma hutbelerinde yapıldığı gibi cemaat hükümetin Allah'a muhalif icraatlarına ısındırmaya çalışılırsa Allah'ın başkası çağrılmış olur.[13] Sözgelimi 19 Nisan 2013 hutbesinde yapıldığı gibi cemaat el açıp Muhammed'e dua ettirilirse yine Allah'tan başkası çağrılmış olur.[14] Türk toplumu bu yüzden şu anda cezaya uğratılmaktadır.

> ***27:1-3 T. S. İşte bunlar Kuran'ın ve Apaçık Kitap'ın ayetleridir. İnananlar için yol gösterendir ve sevinçli bir haberdir. Onlar namazı dosdoğru kılarlar ve zekatı verirler. Sonsuz yaşama da kesin olarak inanırlar.***

Kuran'ın en başında, 2:2-4 ayetlerinde bildirilen *salât* tanımının hemen hemen aynısı. 31:2-5'te de aynı tanımı buluyoruz. *Salât*ı ayakta tutanlar Elçi'nin sözünü dinlerler ve arınmayı öderler. Yaptıkları işin sonucunun (Ar. *ahira*) iyi olacağına kesin olarak emindirler. Ne yazık ki "sonsuz yaşam" yanlış çeviridir. "Ahiret" olarak bırakmak da aynı hatadır. Çünkü bunlar Türkçede ölüm sonrasını çağrıştıran şeylerdir. Ama Allah'ın vaat ettiği sonuç bu yazının başından beri sayısız ayette işaret ettiğim üzere hem bu yaşamdadır hem sonsuz yaşamda. Yukarıdaki cümlelerle başlayan yirmi yedinci sure şöyle bitiyor:

> ***27:91-92 "Yalnızca Bu Yörenin Efendisine hizmet etmem bana buyruk verildi. O, burasını saygıdeğer yapmıştır. Her şey onun malıdır. Ve teslim olmam bana buyruk verildi! Bir de***

[13] Özellikle 15 Temmuz 2016'dan sonraki hutbe metinleri incelendiğinde daha rahat görülecektir.

[14] "Yâ Resûlallah! Bugün bu mabedi dolduran ve gönülleri muhabbetinizle çarpan aziz kardeşlerimizle birlikte, zedelenen, yıkılan insan onurunu yeniden onarmak, bize elçi, mürşit ve en güzel örnek olarak gönderilmiş olmanızın hakkını teslim etmek üzere ellerimizi uzattık: 'Eşhedü en lâ ilâhe illallah ve eşhedü enne Muhammeden abdühü ve Resûlüh' ikrarı ile Rabbimize ahdimizi, Size bağlılığımızı yineliyoruz. *Salât* ve selâm size olsun Ey Nebi!"

Kuran'ı okumak[tilavet]!" Artık kim doğru yolu bulursa yalnızca kendisi için doğru yolu bulmuş olur. Kim de saparsa de ki: "Aslında ben yalnızca uyarıcılardan birisiyim!"

Ulak'a tektanrıcı olması ve tektanrıcılığı anlatması buyuruldu. Bu anlatma işine *salât* deniyor. Bu tilavet sözcüğüyle anlatılıyor. Yani açıklanması gerekiyor. Namazda en iyi olasılıkla sureler dümdüz okunuyor. Ama Arapça bilse de anlamayanlar olacaktır. Bu kişilerin anlamaları için konunun anlatılması, açıklığa kavuşturulması gerekebilir. Ulak'ın bunu nasıl yaptığını ancak kestirebiliriz, kesin olarak bilemeyiz. Bu işi kim, nasıl biliyorsa öyle yapacaktır.

28:52-55 Nitekim kitap verdiklerimiz ona inanırlar. Zaten onlara okunduğunda[tilavet] şöyle derler: "Ona inandık; kuşkusuz o, Efendimizden gerçektir. Aslında ondan önce de teslim olmuştuk!" İşte dirençli oldukları için onlara iki kat ödül verilecektir. Kötülüğü iyilikle uzaklaştırırlar; kendilerine geçimlik olarak verdiklerimizden de yardımlaşmak amacıyla paylaşırlar. Boş sözleri duyduklarında ondan yüz çevirirler ve şöyle derler: "Bizim yaptıklarımız bizim, sizin yaptıklarınız sizindir. Size selam olsun; bilisizleri istemiyoruz!"

Okunduğunda değil, anlatıldığında. Kuran'ı Arapça okunduğunda hiçbir şey anlamayacaklar. Hiçbir şey yapılmasa bile en azından onların dillerine çevirisini yapmak gerekir. Bu da Kuran'ın "çevrilemeyeceği" gibi inanılmaz saçmalıkları çürütmeye yetecek yanıttır. Hemen sonraki ayette (28:54) sabırlı olmalarından söz edilmesi rastlantı olmasa gerek. Arapça bilenler bile ciddi çaba gösteriyorlar, öyleyse yabancı dildeki Kuran'ı öğrenmek sabır isteyecektir. Ödül, harcanan emekle doğru orantılıdır.

Yirmi sekizinci surede *salât* sözcüğü geçmiyor ama yukarıdaki ayetlerde *salât*tan söz edildiği çok açık. Kitap kendi dillerinde okunup açıklandığında güveniyorlar. Çünkü daha önce de Allah'a kulluk bilincine ermişler. Allah'a kulluk bilinci olan kişiye Kuran okunup açıklandığında olumsuz tepki vermesi olanaksızdır. "Kötülüğü iyilikle uzaklaştırmak" kavramı daha önce "iyiyi yaptırıp kötüden alıkoymak" olarak karşımıza çıkmıştı; ki *salât*ın bir başka tanımıdır. Kuran aleyhindeki boş sözlerin örneğini daha önce 41:26 ayetinde görmüştük. Yani "bunlar Arabın şiiri, Ortaçağ'ın yüksek edebiyatı, önceki kitaplardan kopya, bu kitap bilimle çatışıyor, Yirmi Birinci Yüzyıl'da Kuran'ın ne işi var" gibi boş sözlere kulak asmazlar. Çoktanrıcıların çoktanrıcı olarak yaşamalarına izin verir, ama aynı izni kendileri için talep ederler. İşte bu *salât*ı ayakta tutmaktır.

29:26 Böylece Lut ona inandı. Ve dedi ki: "Aslında ben Efendime doğru gideceğim. Çünkü o Üstündür; Bilgelik ve Adaletle Yönetendir!"

İbrahim'in toplumuyla çatışmasını anlatan bölümün hemen arkasından bu ayet geliyor. Lut İbrahim'in söylediklerine ikna olmak için onun arkasında namaza durmadı. Onun anlattıkları dinledi. Daha sonra kendi halkına da benimsediği bu yeni doğruları aşıladı (28:28-33).

29:45 Kitap'tan sana bildirileni oku ve namazı dosdoğru kıl. Çünkü namaz çirkinliklerden ve kötülüklerden alıkoyar. Allah'ın öğretisi ise kesinlikle en büyüktür. Allah yaptıklarınızı zaten bilir.

Ayeti izleyen 27:46,47,48,51 ayetlerinde hep "Kitap" sözcüğü geçiyor. Kitap'tan bildirileni okuyup açıklamak *salât*tır. Sure bağlamıyla namazın hiçbir ilgisi yoktur. Yirmi dokuzuncu sure başından sonuna dek elçileri dinlemedikleri için yok edilen İbrahim'in, Lut'un, Şuayb'ın (Medyen), Salih'in (Semud), Hud'un (Ad), Musa'nın (Mısır) halkları örnekleniyor. *Salât*ı ayakta tutan toplumların kalıcı, ötekilerin gidici olduğu bir kez daha bildirilmiş oluyor. Surede anlatılanların ne namazla ne maddi yardımlaşmayla ilgisi vardır.

29:48 Sen bundan önce bir kitap okumadın[tilavet]. Onu sağ elinle yazmış da değilsin. Öyle olsaydı gerçeğe aykırı şeylere inananlar kesinlikle kuşku duyarlardı.

Muhammed Peygamber'in Tevrat, İncil veya başka bir kitabı izliyor olmadığı, bu kitapları öğretiyor da olmadığı tek bir sözcükle (*tilavet*) anlatılıyor. Bu izleme ve açıklamanın *salât* olduğu hem surenin bağlamından hem de bu ayetin bağlamından bellidir.

> ***30:30-31 Artık gerçeğe aykırı şeylerden uzaklaşarak yüzünü dine çevir. Allah'ın insanların yaratılışına işlediğine yaraşan biçimde davran. Allah'ın yaratışında değişiklik olmaz. Dinin kaynağı ve dayanağı işte budur. Fakat insanların çoğu bilmez. Ona yönelin; ona karşı sorumluluk bilinci taşıyın. Namazı dosdoğru kılın ve ortaklar koşanlar arasında olmayın.***

İnsanlar için tek doğru *din*, Allah'ın onlara biçtiği tasarıma uygun olan ahlaktır. Doğaya uygun tek ahlak sistemi tektanrıcılıktır. Doğasına aykırı davranmakta direnen toplumlar yok olacak, ahlak öğretilerini kimseye miras bırakamayacaklardır. Yaratışında değişiklik olmaması bu demektir. Yüzümüzü yaratışa, doğaya uygun dine çevireceksek *salât* doğal bir şey olmalıdır. Namaz doğal değildir. Kurumlaşmış bir namazın olduğu ortama doğmayan kişiler veya toplum kendi kendine namazı bulamaz. Ama *salât*ı, yani bilenlerin bilmeyenlere, deneyimlilerin toylara, sağduyuluların uçarılara düzenli öğüt verme işini keşfeder ve yapar. Bu kendiliğinden ortaya çıkan doğal bir gereksinimdir. Bu gereksinimi yerine getirmeyen, bunu nasıl yapacağını şaşıran toplumlar yavaş yavaş çürüyerek yerini doğal gereksinimlerini isabetle çözebilen toplumlara bırakır. Anlamayan kalmasın, sözcüklere yapılan sabotajlar mesajı örtemesin diye Kuran boyunca aynı şeyler farklı sözcüklerle anlatılıyor. Modernizmin kendinden önce gelen her şeyi kötülemesi ve yeni bir ahlak sistemi icat etme iddiası bu ölçütle değerlendirilmelidir. Modern ahlak da önceki çoktanrıcı ahlak sistemleri gibi gidicidir.

> ***35:18 ...Sen ancak görmemelerine karşın, Efendilerine derin saygı duyanları ve namaz kılanları uyarabilirsin. Kim arınırsa yalnızca kendisi için arınmış olur. Çünkü dönüş Allah'a olacaktır.***

> ***35:29 Kuşkusuz Allah'ın Kitabı'nı okuyanlar, namazı dosdoğru kılanlar, kendilerine geçimlik olarak verdiklerimizden hem gizli hem de açık olarak yardımlaşmak amacıyla paylaşanlar asla tükenmeyecek bir getiri umut edebilirler.***

Şimdiye dek incelediğimiz ayetlerdeki ifadelerin benzerleri. Bu ayetlerde namaz gördüğünü söyleyenler anlatılanlarla bir ilgisini kurabildikleri için değil, kendilerine öyle ezberletildiği için bunu savunuyorlar.

> ***36:11 Sen, ancak, öğretiye bağlı kalan ve görmemesine karşın, Bağışlayana derin saygı duyan kimseyi uyarabilirsin. Artık, bağışlanma ve büyük bir ödülü, sevinçli bir haber olarak ona ver.***

> ***36:18 "Sizin yüzünüzden uğursuzluğa uğradık!" dediler; "Buna son vermezseniz, kesinlikle sizi taşlayacağız ve kesinlikle acı bir biçimde cezalandıracağız!"***

Aynı surede, aynı bağlamda karşımıza çıkan bu iki ayet *salât* sözcüğünü kullanmadan *salât*ın ne olduğunu açıklıyor. 36:11'deki görünmezdeki /bilinmezdeki (*bi el gayb*) Allah'a boyun eğmek kavramı 2:3, 21:49, 35:18, 36:11, 50:33, 57:25, 67:12 ayetlerinde de bulunuyor. Bu ayetler incelenirse öğretiye bağlı kalanlardan, yani *salât*ı ayakta tutanlardan söz edildiği görülür. 36:18'dekiler elçilere karşı gelenler, yani *salât*ı ayakta tutmayıp yüz çevirenler.

35:18 ile 36:11 ayetlerinde neredeyse tıpa tıp olan ifadeler aslında *salât*ın tanımını yapıyor.

- Efendilerine derin saygı duyanlar ve salâtı ayakta tutanlar (*akimu es salâte*)
- Efendilerine derin saygı duyanlar ve öğretiye bağlı kalanlar (*itteba ez zikre*)

Doğrudan Kitap'la ilgili olan, Allah'ın ve Elçi'nin çağrısına olumlu yanıt vermeye denk olan bir etkinlik tanımlanıyor. Bu yanıt namazla sağlanamadığı gibi, tek başına Kuran dersiyle de sağlanamaz. Derste öğrenileni benimsemek, demek ki bir düzen olarak kurmak gerekir.

> ***36:69 Zaten ona şiir öğretmedik; ona yakışmaz da. Bu yalnızca bir öğreti ve apaçık Kuran'dır.***

Namazda ve öbür Arap törenlerinde Kuran'ın ezgili okunması ona şiir muamelesi yapmaktır. Kuran yalnızca açık bir öğütse, yalnızca anlamak ve anımsamak için okunması gerekir. Anlaşılması için kürsüden öğretilecek ve anımsanması için kürsüden okunacaktır. Bir öğretmenin yaptığı gibi, konuşma biçiminde. Kimi gavurun es kaza ezgili okumayı duyup sözde "çok etkilenmesi" basbayağı şeytanın oyunudur. Kişinin Kuran'dan etkilenmesi onun **anlamını** kendi dilinde duymasıyla olabilir. Onları etkileyense müzikten başka bir şey değildir.

> ***38:24 Dedi ki: "Senin koyununu istemekle sana haksızlık yapmış; zaten ortakların çoğu birbirine haksızlık yapar. İnanmış olarak erdemli edimler yapanlar böyle değildir; onlar da ne denli azdır!" Davut kendisini sınadığımızı anladı. Bunun üzerine Efendisinden bağışlanma diledi; eğilerek secdeye kapandı ve yöneldi.***

"Eğilerek" olarak çevrilen sözcük "*rüku*"dur. Yere kapanmak olarak çevrilen sözcük daha önce incelediğimiz *"harru"* sözcüğüdür. Gelenekçi, ezberci anlamlandırmaya göre bir kişi *rüku* ederken yere kapanamaz. Oysa Davut bunu yapıyor! Bu ayet daha önce *secde* ve *rüku* sözcükleriyle ilgili olarak yaptığımız birbirine yakın anlamlı mecazlar oldukları çıkarımını güçlendiriyor. Benzer biçimde secdeyi fiziksel anlayacak olursak "secde ederek kapıdan girin" buyruğunu (4:154) yerine getirmek olanaksızdır.

> ***42:13 "Dini dosdoğru tutun ve onda ayrılığa sürüklenmeyin!" diyerek Nuh'a buyruk verdiğimiz ve sana bildirdiğimiz; İbrahim'e, Musa'ya ve İsa'ya da buyruk verdiğimiz dini sizin için yasa yapmıştır. Senin onları çağırdığın şey, ortaklar koşanlara zor gelmiştir. Allah, dilediğini Kendisi için seçer ve Kendisine yönelenleri doğru yola eriştirir.***

"Dini dosdoğru tutun" olarak çevrilen bölüm "*akimu ed din*", "*akimu es salât*" ve "*akimu et tevrat*" ile aynı kalıp. 6:161 ayetini incelersek orada da "ayakta duran (*kaim*) dinden" söz ediliyor. *Salât*ı ayakta tutmak = *din*i ayakta tutmak = *şeriat*ı ayakta tutmak = yasayı ayakta tutmak = ahlakı ayakta tutmak… Hepsi de aynı buyruğun farklı ifadeleri. Aralarında yalnızca küçük incelikler var. *Salât*ı ayakta tutmanın ağır geldiği kişiler çoktanrıcılar.

> ***42:38 Ve Efendilerinin çağrısına karşılık verirler. Namazı dosdoğru kılarlar, aralarında toplanarak işlerini danışma biçiminde yaparlar; kendilerine geçimlik olarak verdiklerimizden de yardımlaşmak amacıyla paylaşırlar.***

*Din*i ayakta tutanların nitelikleri sayılıyor. *Salât*ı ayakta tutanlar elçilerin çağrılarına karşılık verenler. Bizim için bu çağrı Kuran'dadır.

> ***46:29 Kuran'ı dinlemeleri için cinlerden bir kümeyi sana yönlendirmiştik. Ona hazır olduklarında şöyle dediler: "Sessizce dinleyin!" Sonra bitirildiğinde kendi toplumlarına uyarıcılar olarak döndüler.***

Lut'un İbrahim'i dinleyip toplumuna uyarıcı olarak dönmesi gibi, yardımcılarının İsa'yı dinleyip öğretisini yayması gibi, cinler (insanlardan bir bölümü) Muhammed Peygamber'in dersine katılıp dikkatle dinliyorlar. Bütün elçilerin kendilerine ulaşan kitabı öğretmek ve yaymak için yaptıkları iş *salât*tır. Yukarıda "sessizce" diye çevrilen Arapça sözcüğün aynısını aşağıdaki ayetlerde buluyoruz:

7:204-205 Ve Kuran okunduğunda artık onu dinleyin ve susun; böylece belki merhamet edilirsiniz. Yalvararak, korkuyla ürpererek ve sesini yükseltmeden sabah ve akşam Efendini içinden an. Sakın aymazlık içinde olma.

Böylece 6:52, 17:78, 18:28, 19:11, 33:42, 76:25 ve 24:36,58 ayetlerinden sonra düzenli Kuran çalışmanın, yani *salât*ın zamanları bir kez daha bildirilmiş oluyor: Sabah ve akşam.

47:16 Ve seni dinleyenlerden bir bölümü senin yanından çıktıklarında kendilerine bilgi verilmiş olanlara; "Az önce ne söyledi?" derler. İşte onlar Allah'ın yüreklerine damga vurduğu ve kendi isteklerine tutsak olan kimselerdir.

Yine aynı şekilde *salât* toplantısından çıkanlardan söz ediliyor. Ne söylediğini soruyorlar çünkü derse anlamak için gidildiğini biliyorlar. Namaza kimse anlamak için gitmez. "İbadet" diye bir kavram uydurmuşlardır; simgesel tapınma töreni için giderler.

Altmış ikinci bölüm olan Cuma Suresi'ne geldik. Bu sure tek başına *salât*ın namaz olmadığını kanıtlamaya yeterdi. Kuran dersi olduğunu gösteren yeterince delil de var. Surenin bütününü alıntılıyorum. Dikkatle okuyalım.

62:1 Göklerde ve yeryüzünde olan her şey Egemen; Kutsal; Üstün; Bilgelik ve Adaletle Yöneten Allah'ı yüceltir.

62:2 O, önceki kitaplardan bilgisi olmayanlara kendi aralarından olan, hem onun ayetlerini onlara okuyan hem onları arındıran hem de Kitap'ı ve bilgeliği onlara öğreten bir elçi göndermiştir. Daha önce gerçekten apaçık bir sapkınlık içindeydiler.

62:3 Ve daha kendilerine katılmamış olan başkalarına da göndermiştir. Çünkü o Üstündür; Bilgelik ve Adaletle Yönetendir.

62:4 İşte bu Allah'ın lütfundandır; onu dilediğine verir. Çünkü Allah Büyük Lütuf Sahibidir.

62:5 Tevrat'la yükümlü tutulmalarına karşın onu yüklenmeyenlerin durumu ciltlerle kitap yüklenmiş eşeğin durumunun tıpkısıdır. Allah'ın ayetlerini yalanlayan toplumun durumu ne kötüdür. Çünkü Allah haksızlık yapan bir toplumu doğru yola eriştirmez.

62:6 De ki: "Ey Yahudiler! İnsanlar arasında ayrıcalıklı olarak yalnızca kendinizin Allah'ın dostu olduğunuzu sanıyorsanız haydi, ölümü dileyin; eğer doğruyu söylüyorsanız?"

62:7 Oysa daha önce yaptıklarından dolayı bunu isteyemezler. Allah haksızlık yapanları zaten bilir.

62:8 De ki: "Kuşkusuz, kaçmakta olduğunuz ölüm kesinlikle sizi bulacaktır. Sonra gizli gerçekleri ve görünenleri Bilene döndürüleceksiniz; yaptıklarınızı size bildirecektir!"

62:9 Ey inanca çağırılanlar! Cuma Günü namaz için çağırıldığınızda Allah'ı anmaya koşun ve alışverişi bırakın. İşte bu sizin için daha iyidir; keşke bilseydiniz!

62:10 Namazı yerine getirdikten sonra yeryüzüne dağılın ve Allah'ın lütfundan arayın. Allah'ı çok anın; böylece belki kurtuluşa erişirsiniz.

62:11 Oysa bir ticaret veya eğlence gördüklerinde oraya doğru gittiler ve seni ayakta bıraktılar. De ki: "Allah'ın katında olan, eğlence ve ticaretten daha iyidir. Çünkü Allah, geçimlik verenlerin en iyisidir!"

Allah'ın lütfundan yeni bir elçi gönderip dilediğini doğru yola eriştirmesinden (62:2-4) hemen sonra sözün öncekilere, Yahudilere geldiğine dikkat edin. Hatırlarsanız ikinci sure Allah'ın ayetlerini anlatıp dileyeni arındıran bir elçi gönderildiği söylenmiş, daha önce elçi gönderilenlere benzememeleri konusunda muhataplar uyarılmıştı. Bir kez daha öncekilerin kötü örnekliği gösterilerek onlara benzememek konusunda muhataplar uyarılıyor.

62:2 ayetinde elçilik görevinin nasıl yapıldığının bir özeti veriliyor. Aynı tanım 2:151-153, 3:164 ayetlerinde de yapılmıştı.

62:2-4 ayetlerinde Muhammed Peygamber'in eski kitapları bilmemesine vurgu yapıldığına dikkat edin (krş. 2:78, 3:20,75,164, 7:157, 12:3, 42:52, 29:48). Yahudiler kendi içlerinden çıkmadığı için Muhammed'i benimsemiyorlar. 62:6 ayeti işte buna, kendilerinin "seçilmiş ve üstün yaratılmış" olduğu sanrısına gönderme yapıyor.

Yahudiler'in "Tevrat'ı yüklenmiyor" olmaları, onunla namaz kılmıyor olmaları değildir. Yahudi nüfusunun önemli bölümü namaz kılar. Yapmadıkları şey onun yasalarını uygulamaktır. Sözgelimi Çıkış 22:21, 23:9, Levililer 19:17,33-34, Yasanın Tekrarı 24:17, 27:19 bölümlerindeki ayrımcılık yasaklarını; Çıkış 21,22 Levi18,20, Yasanın Tekrarı 22:13-29 bölümlerindeki adli suç cezalarını; Çıkış 22:22,26, Levililer 25:36-37, Yasanın Tekrarı 24:3,6,12-14 bölümlerindeki bankacılık yasalarını; Çıkış 21:2, Levililer 25, Yasanın Tekrarı 15:1-3 bölümlerinde yedinci yıl borçların silinmesi buyruğunu uygulamazlar; "nesih" etmişlerdir.[15]

62:8'e dek Yahudileri eleştiriyor, 62:9'da birden bire konu değiştirerek namaza mı atlıyor? Hayır. Konu elçilerin öğüdünü uygulamak. Konu hiç değişmiyor. Tevrat'ı yüklenmeyenlerin kötü örneği verildikten sonra "siz de onlara benzeyerek Kuran'ı yüklenmezlik etmeyin" anlamında "önceliğiniz Kuran dersi olsun, derse koşun" deniyor. Burada namazdan söz ediliyor olsaydı bu sure de daldan dala atlıyor olurdu.

62:10 ayetinde "namazı bitirmek, yerine getirmek" olarak çevrilen sözcüğün (*kudiyati*) bire bir karşılığı "sonuçlandırıldığında"dır. Tamamlamak, sonuçlandırmak, başarmak anlamlarındaki *kada* eyleminin çekilmiş halidir. Törenler sonuçlandırılmaz. Burada bir törenin bitirilmesinden değil, bir dersin sonuçlandırılmasından söz ediliyor. Aynı eylem 4:103 ve 46:35 ayetlerinde de *salât* için kullanılmıştı. Bizdeki kadı sözcüğü aynı kökenden gelir. Kadılar Kuran'ı veya toplumun geleneksel töresini en iyi bilen kişilerdir. Anlaşmazlıkları karara bağlayan, sonuçlandıran kişiler oldukları için "*kada* eden" anlamında kadı denmiş. "Namazı kaza etmek" kullanımı ise "namaz sonrası tesbihatı", "namaz borcu", "ruhuna okuma", "ölmüşlerin hayrına", "mezar ziyareti" benzerlerinde olduğu gibi yanlış anlaşılmış kavramların tanınmaz hale gelmesinin örneğidir. Kuran dersinin zamanlarının belirlenmiş (4:103) olmasının ve "sonradan kaza edilememesinin" anlamı bellidir; dersi kaçırırsınız. Kaçırmaya devam ederseniz gevşer, hepten bırakırsınız.

62:11 ayetinde *dunya*yla, yani yakın ve bayağı yaşamla ilgili gerekli olduğunu düşündüğü bir uğraşı olan kişinin önceliği bu uğraşa vermesinden söz ediliyor. Bu kişilerin önceliği Kuran'ı öğrenmek değil. Bu kişiler ya derse hiç gelmiyorlar ya da dersi yarım bırakıyorlar. Her iki durum da ders anlatmak üzere hazırlığını yapmış olan Ulak'ı ayakta bırakmaktır. Bu, insanlara Kuran'ı öğretebilmek için gece uykusundan vazgeçen bir kişiye yapılmış büyük bir haksızlıktır. Peygamber namaz kıldırıyor olsaydı

[15] Kuran'da Davut'un sabah-akşam yaptığı bildirilen (38:17-18) *salât*ı da Davut'un şarkı söylediği gibisinden bir masala çevirmişler, boş sözle dolu olan ilahileri ona yakıştırmışlar ve Mezmurlar adıyla Eski Ahit derlemesine sokmuşlardır. Zebur da denen bu kitap okunduğunda Davut'un ağzından ve kaleminden çıkmadığı bir çırpıda anlaşılır.

arkasına dizilip dizilmemeleri umurunda olmazdı, o kendi namazını kılar ve bir avuç kişiye kıldırırdı. Bu durum yirmi dördüncü surede de anlatılıyor:

> ***24:62-63 İnananlar öyle kimselerdir ki Allah'a ve onun elçisine inanırlar. Ve onunla birlikte toplandıkları zaman ondan izin almadan ayrılmazlar. Aslında senden izin isteyenler Allah'a ve onun elçisine inananlardır. İşleri için senden izin istediklerinde dilediğine izin ver ve onlar için Allah'tan bağışlanma dile. Kuşkusuz, Allah Sınırsız Bağışlayandır; Merhametlidir. Elçinin çağrısını birbirinize yaptığınız çağrıyla bir tutmayın. Allah birbirlerinin arkasına gizlenerek kaçıp gidenleri bilir. Onun buyruğuna karşı gelenler bir sınamanın gelmesinden veya acı bir cezanın gelmesinden korksunlar.***

Elçinin çağrısı Allah yoluna yapılan çağrıdır. Bu çağrıya olumlu karşılık verenler Allah'ın koruması altındadır.

Şimdi 62:11 ile yağı değmese bile ışık veren lambadan söz eden ayetler arasındaki benzerliğe bakalım:

> ***24:36-37 [Lamba] Allah'ın, yükseltilmelerine ve onun isminin anılmasına izin verdiği evlerdedir. Orada sabah-akşam onu yüceltirler. Ne ticaretin ne de alışverişin; Allah'ın Öğretisinden, namazı dosdoğru kılmaktan ve zekatı vermekten alıkoymadığı kişiler, yüreklerin ve gözlerin ters çevrileceği günden korkarlar.***

Demek ki yağı değmese bile ışık veren, "ışık üstüne ışık" olan şey Kuran'ın ta kendisiymiş. Bu ışıktan yararlanmanın düzeni sabah, akşam ve önceden belirlenen toplanma günleriymiş. Ne yazık ki namazda, hele yabancı dilde namazda bu ışığın zerresi bulunmuyor.

Bu surede "Cuma" olarak çevrilen sözcüğün basitçe toplanma anlamına geldiğini, haftanın gününün özel adı olmadığını anımsayalım. Ansiklopediler Arapların o güne başka bir ad verdiğini, Muhammed dersi o gün yaptığı için zamanla o adın yakıştırıldığını yazıyorlar. Böylece Kuran dersi için toplanılacak günün adı ve sıklığı bize bildirilmemiş oluyor. Daha sık veya daha seyrek olabilir. Kuran bağlıları aklı başında yetişkinlerdir ve dersin biçimini belirledikleri gibi gereksinime göre sıklığını da belirleyeceklerdir.

*Salât*ın namaz olduğunu ileri sürenlere göre Kuran'ın indiği sırada Yahudilerin ve Hristiyanların çoğunun namazı bırakmış olmaları gerekiyordu. Hatta Yahudiler daha da önce, İsa'nın gönderildiği yıllarda bırakmış olmalılar, çünkü gereği gibi *salât* eden bir topluma yeni bir elçi gönderilmez. Her ne kadar orijinal olmadığı bilinse de Dört İncil'i okuduğumuzda İsa'nın yanındaki Yahudilerin namaz kılmadıkları için şikayet ettiğini görmüyoruz. Tersine o da aynı şeyden, Tevrat'ın yasasına uymadıklarından yakınıyor. Buradan Yahudilerin *salât*ı bırakmalarının Tevrat'ı öğretmeyi, Tevrat'ın öğüdünü aşılamayı bırakmaları, böylece yanlarında gezdirdikleri bu kitabın ışığından yararlanamayışları olduğu sonucu rahatlıkla çıkıyor. Tevrat'a eş koştukları kitap olan Talmud'un tarihini araştırdığımızda yine aynı şeyi görüyoruz. Zamanı olmayanlar için Hadislerin Yahudi ve Hristiyan Kökeni yazımda derlediğim kısa bilgi bir fikir verebilir. Tevrat'ta açıkça Musa'ya verilen öğretinin eksiksiz yazdırıldığı bildirilir.[16] Buna karşın hahamlar Tevrat'ı bırakıp "onun mislini" öğretegelmişlerdir. Gerekçeleri çok tanıdıktır: "Başta Talmud olmak üzere sözlü aktarımlar Tevrat'ı

---

[16] *Tevrat, Çıkış 24:4 Musa Rabbin bütün buyruklarını yazdı…*
Tevrat, Çıkış 34:27 Rab Musa'ya, 'Bunları yaz' dedi, 'Çünkü seninle ve İsrailliler'le bu sözlere dayanarak antlaşma yaptım'.
Tevrat, Yasanın Tekrarı 31:24-25 Musa yasanın [Tevrat'ın] sözlerini eksiksiz olarak kitaba yazmayı bitirince Rabbin anlaşma sandığını taşıyan Levililere şu buyruğu verdi: Bu Yasa Kitabı'nı [Tevrat] alın, Tanrınız Rabbin Antlaşma Sandığı'nın yanına koyun. Orada size karşı bir tanık olarak kalsın.

açıklar. Tevrat özettir, Talmud ve öbür insan yazması kitaplar bu özetin açımlanmasıdır." Bu yüzden Tevrat'ın buyruklarının neredeyse hepsini "nesih" ettiler. Örneğin yedinci yol borçları silmediği için kınanan tek bir Yahudi banker yoktur. İnsanlara "güzel söz" de söylemiyorlar (2:83). Örneğin tanrıtanımazlık propagandası yapan kitapları şöyle bir karıştırsak üçte ikisinin yazarının Yahudi olduğunu görüyoruz. İsrailoğullarının *salât*ı bırakmaları, Tevrat'ı öğretmeyi ve gereğini yapmayı bırakmalarıdır. Tevrat'ı birbirlerine öğretmeyi bırakınca mesajı gizlemeyip insanlığa açıklama görevlerini de yapmadılar (2:42, 3:187). Benim kanıtım Yahudi tarihinde ve geleneğinde açık biçimde duruyor. Yahudilerin bunca acı cezaya namazın yokluğu için uğratıldıklarını öne sürenlerin ise ellerinde hiçbir kanıt yok. Noktaları birleştiremiyorlar. *Salât*ı karşıladığını öne süreceğimiz anlamın sağlaması, Kitaplıların çoğunluğunun bunu yapmıyor olmasıdır. "X" yerine neyi koyuyorsanız Kitaplıların ezici çoğunluğu onu yapmıyor olmalıdır.

Bu surede yapılan çağrının sureyle sınırlı tutulamayacak bir anlam derinliği vardır (gerçi pek çok surede olduğu gibi). Yahudilerden söz edilen başka surelerde kiminin *sebt* /Cumartesi yasağını çiğnemesinden söz edilir (2:65, 4:104). Yine başka surelerde kitabı çöpe attıkları (19:59), Musa'ya iyilikbilmezlik ettikleri (7:129, 33:69), yasayı çiğnedikleri (2:58-59,96-97, 4:160, 5:64…) yazılıdır. *Sebt* günü çalışma yasağının, Yahudi halkının Tevrat dersine rahatça katılabilmeleri için getirilen bir yasak olduğunu anlayabiliyoruz. Bunu Kuran'dan anladığımız gibi elimizdeki bozuk Tevrat metninden de anlayabiliyoruz. Ama sözcükleri yerlerinden kaydıranlar (5:13,41-42, 4:46), örtmek için bütün güçleriyle bahane arayanlar bu yasağı gerekçesinden ayırmış ve Cumartesi günü yapılabilecek ve yapılamayacak işler listeleri hazırlamışlardır. Cumartesi günü çalışması gerektiğini düşündükleri makinelere zamanlayıcı takar ve düğmeye Cumadan basarlar. Böylece Tevrat çalışma amacı ikinci plana düşmüştür. Yani Allah onlardan bir inek adamalarını istemiş, onlar bu adağın amacını unutmuş ve ineğin rengini sormuşlar. Elimizdeki tarih kaynakları doğruysa haftanın yedi gün olması ve bu yedi günden birinde çalışılmaması eski Mezopotamya uygarlıklarının geleneğidir. Buradan da Mısır'a ve Yahudiler'e geçmiş olmalıdır. Buraya kadar sorun yok. Ancak Musa, bağlılarına Cumartesi günü çalışma yasağı koyduysa bunda amacın yedi günde bir tatil yapmak olmadığı açıktır. Yedinci gün çalışmamanın amacı, hafta içinde zamansızlıktan ve yorgunluktan verimli olamayan Tevrat dersinin yapılabilmesidir.

Kitabımukaddes, İncil, Luka 13:10 Bir Şabat Günü İsa, havralardan birinde öğretiyordu…

Her yerde ders yapılmadığı için dershaneye yapılacak yolculuğu da hesaba katalım. O ortamda şimdiki gibi herkesin elinde bir Tevrat kopyası olmadığını, olsa bile herkesin okuma yazma bilmediğini anımsayalım. Toplanma (*cuma*) günü yapılacak olan şey, *sebt* günü yapılacak olan şeyle aynıdır. Ve fakat arada görünen farklar var. Toplanma günü çalışma yasağı yoktur. Toplanma gününün haftada bir gün olması gibi bir sınırlama yoktur. Hatta düzenli olması gerektiği gibi bir sınırlama da yoktur (3:50, 5:101, 6:145, 7:157). Müslüman toplum gereksinime göre bunları düzenleme becerisine sahiptir. Amaca odaklanan, bağcıyı dövmeye değil üzüm yemeye çalışan hiçbir aklı başında insan artık ineğin rengini sormaz, görevini uygun bulduğu biçimde yapar. Belki de Musa'nın halkı iyiliğe direndiği ve inatçı olduğu için onlara daha katı kurallar verildi. Belki de Kuran bağlılarının bundan ders çıkarmaları gerekiyor (2:108). Surede "damdan düşer gibi" Yahudilerden söz ediliyor olması, toplanma günü yapılacak olan *salât*ı daha iyi anlamamızı sağlayan ve pırıl pırıl parlayan bir işarettir.

65:2 Sürelerinin sonuna vardıklarında artık uygun bir biçimde tutun veya uygun bir biçimde ayrılın. Aranızdan adaletli iki kişi tanık olsun. Tanıklığı Allah için yerine getirin. İşte bunlar Allah'a ve Sonsuz Yaşam Günü'ne inananlara verilen öğütlerdir. Çünkü Allah'a yönelik kim sorumluluk bilinci taşırsa ona bir çıkış yolu sağlar.

Evlilik hukukunu düzenleyen ayetlerden biri. Burada tanıklığı yerine getirin olarak çevrilen ifade "*akimu eş şehadete*"; *"akimu tevrat", "akimu hudud allah", "akimu ed din"* ile aynı kalıptır. Allah'ın sınırlarını ayakta tutmak, Tevrat'ı ayakta tutmak, tanıklığı ayakta tutmak, *din*i ayakta tutmak… Bunların

hiçbiri bir şeyler okuyarak veya mırıldanarak yapılmaz. Hepsi de en genel anlamda davranışları ve ahlakı anlatır. Aynı denklik Maun Suresi'nde görünüyor:

> ***107:1-5 Dini yalanlayanı görüyor musun? Yetimi örseleyen işte böylesidir. Ve yoksulu doyurmayı özendirmez. Böyle namaz kılanların; artık vay başlarına gelene! Onlar namazlarından aymazlık içindedir.***

Kimsesizi, yoksunu gözetmeyi buyuran tektanrıcılık yasasını ayakta tutmuyorlar. Salâtı ayakta tutmuyorlar. Derse ve toplantılara gelip gitmeleri, tektanrıcılık söylemini onaylamaları, tektanrıcıların kaygılarını paylaşır görünmeleri sahtedir.

> ***70:17-25 Ve [o ateş] yüz çevirip arkasını dönenleri çağırır. Toplayıp biriktirenleri de. Aslında insan açgözlü yaratılmıştır. Kendisine bir kötülük geldiğinde haykırışlara başlar. Ve kendisine bir iyilik geldiğinde engelleyici olur. Destek olanlar[musalli] başkadır. Onlar namazlarında süreklidir. Ve mallarından belirli bir pay ayırmışlardır. İsteyenler ve yoksun olanlar için.***

Salât burada karşıtıyla tanımlanıyor. Yüz çevirenlerin (*tevella*) karşıtı *musalli* olanlarmış. *Musalli* olmak da *salât*ta sürekli (Ar. *daim*) olmakmış. Bu kişiler başlarına gelen iyiliğe ve kötülüğe göre *salât*larını değiştirmiyorlar. Demek ki *salât*ı ayakta tutma edimi, iyi ve kötü günde sınanan bir davranış olmalı. Namazın böyle bir davranış olduğunu söyleyemeyiz.

> ***70:32-34 Hem sorumluluklarına hem de verdikleri sözlere ilişkin güvenilir olanlar. Tanıklıklarını doğru yapanlar. Ve namazlarını gözetenler[yuhafizune].***

Sayılan nitelikler hem yaşamın genel gidişi içinde erdemliliği anlatır, hem de Elçi'nin mesajına verilen olumlu tepkiyi. "*Yuhafizune*" sözcüğünü koruşurlar, gözetişirler gibi çevirmek daha uygun olacaktır çünkü işteş kipte çekilmiştir. Namazda işteşlik yoktur. Ama Elçi'nin yasalarını ayakta tutma işi toplumsaldır, etkileşimlidir. Bu uğurda çalışan kişiler, birbirlerine dayanırlar, birbirlerinden güç bulurlar. Biraz ileride "namazı gözetmenin" tersi tanımlanıyor:

> ***70:42 Artık onlara aldırış etme. Kendilerine sözü verilen güne kavuşuncaya dek aymazlık içinde oyalansınlar.***

Demek ki aymazlık içinde oyalanmak, salatı korumanın tersiymiş. Oyalanma olarak çevrilen sözcük 6:91, 21:2 gibi ayetlerde de Kitap'ın gereğini yapmayıp gönlüne göre yaşamak anlamında kullanılıyor.

> ***72:1 De ki: "Cinlerden bir topluluğun dinledikleri; sonra şöyle dedikleri bana bildirildi: 'Hayranlık veren Kuran'ı dinledik!' "***
>
> ***72:19 Aslında Allah'ın kulu, ona yakarışlarda bulunmak için kalktığında onun çevresinde neredeyse üst üste yığılıyorlardı.***

Ulak'ın görevini yapmak için, yani Allah'ı çağırmak (Ar. *dua*) için kalkması, insanlara Kuran öğretmek için kalkmasıdır. Cinlerin ve insanların Kuran'ı öğrenip anlamak için dinledikleri oturum *salât*tır. Bu noktaya dek incelediğimiz ayetlerle karşılaştırıldığında burada başka bir işin anlatılmadığı açıktır. Ulak'ın namaz kıldırmak, yardımlaşma toplantısı düzenlemek ve Kuran öğretmek olarak birbirinden ayrı görevleri yoktur. Ulak'ın tek görevinden söz eden bir başka sure:

> ***80:1-10 Yüzünü buruşturdu ve başını çevirdi. Kör adam geldi diye. Ne biliyorsun; belki de o arınacak? Veya öğüt alacak? Böylece bu öğreti ona yarar sağlayacak? Fakat kendisini her şeye yeterli gören kimse. Sen onunla ilgileniyorsun. Oysa onun arınmamasından sen***

sorumlu değilsin. Fakat sana koşarak gelen kimse. Üstelik derin bir saygı içindeyken. Onunla ilgilenmiyorsun.

Ulak, arınma olasılığı olan kişiyi seçip önceleyemediği için eleştiriliyor. "Arınmayacak kişiye *salât* etme, arınabilecek olanlara *salât* et" deniyor. "*Ez zikra*"yı öğretmek, "*es salât*", "*anzar*" etmek (uyarmak), böylece tezkiye etmek (arındırmak)… Hepsi aynı elçilik görevinin farklı ifadeleri.

98:2 Allah tarafından bir elçi, tertemiz sayfalar okuyor.

98: 4-5 Oysa kitap verilenler kendilerine Açık Kanıt geldikten sonra ayrılığa sürüklendiler. Üstelik onlara dini yalnızca Allah'a içtenlikle özgüleyerek ona hizmet etmek, namazı kılmak ve zekatı vermek dışında bir buyruk verilmemişti. Dinin kaynağı ve dayanağı işte budur.

Kitaplılarla ilgili bölümlerden anlayacağımız üzere "ayrılığa sürüklenmek", bazı gerçekleri örtme konusundaki inatçılıktır. Bu inat toplumu çoktanrıcılığa götürür. *Salât*ı ayakta tutmak bunun tersidir. 98:2'de elçinin yaptığı okuma ve anlatma (*tilavet*) *salât*tır.

103:1-3 Yemin olsun; Akıp Giden Zamana! Aslında insan gerçekten yitime uğramıştır. İnanmış olarak erdemli edimler yapanlar, gerçeği öğütleyenler ve dirençli olmayı öğütleyenler başkadır.

Bu sure Allah'a yönelen bir toplumun yapması gereken her şeyi özetliyor olmalı. Bu surenin her şeyi kapsamadığını ileri sürmek Kuran'ın sureler biçiminde bölünmüş olması gerçeğiyle çelişir. "Şunları yapmayanlar kayıptalar" dedikten sonra yazarın bazı "olmazsa olmaz"ları dışarıda bırakması beklenemezdi. Burada anılan işleri yapan uygar toplumlar yeryüzünden silinme sürecinin dışındadırlar. Bu işler çöküşü (Ar. *helak*) engellemek için yapılması gerekenlerin asgarisidir. Bir başka deyişle bunları yapanlar Allah'ın bu yaşamdaki ve ölüm sonrasındaki cezasından güvendedir. Neymiş bu işler: Allah'a güvenmek (Ar. *iman*[17]), iyileştirici (Ar. *salih*) işler yapmak, gerçeği öğütlemek ve yılmamayı öğütlemek. Elinde kitap olsun, olmasın her toplumun bunları yapmaya gücü yeter. Bu ilke, kitabın bulunup bulunmamasına göre değişecek de değildir:

7:172 Efendin, Ademoğullarının sırtından soylarını çıkardığında kendi benliklerine onları tanık yapmıştı: "Ben Efendiniz değil miyim?" "Evet, tanık olduk!" dediler. Yeniden Yaratılış Günü'nde "Bundan habersizdik!" diyemezsiniz.

Bu ayet gelenekçi-ezberci kaynaklarda öne sürüldüğü gibi doğmadan önce verdiğimiz ama her nasılsa hatırlamadığımız sözü anlatmıyor. Aklı erecek yaşa gelen herkesin kendini vicdanında tartmasını anlatıyor. Elçi gönderilmemesi bir gerekçe olmadığını anlatıyor. 2:213, 9:17, 14:22, 29:38, 41:53, 75:2, 90:8-10 gibi çok sayıda ayet aynı gerçeğe işaret eder. Öyleyse *salât* her ne ise elçi gönderilmeden de ayakta tutulabilmesi gerekiyor.

2:62 Kuşkusuz inanca çağırılanlar, Yahudiler, Nasraniler ve Sabiilerden, Allah'a ve Sonsuz Yaşam Günü'ne kim inanır ve erdemli edimler yaparsa onların ödülleri Efendilerinin katındadır. Üstelik onlara korku yoktur ve onlar üzülmezler.

[17] Sözcüğün inanmak veya inanç olarak çevrilmesi yanlıştır. *İman* sözcüğü güvenmekle ilgilidir. Arapçadaki bu anlam Türkçeye geçmiş olan emniyet teşkilatı, emanet, emin eller gibi kavramlardan görünüyor. Arapça sözlükler inanç maddesinin karşısında öncelikle "*itikat*" sözcüğünü veriyorlar. Kuran'da geçmeyen bir kavramdır. Yaşamın yasası ve ahlak anlamına gelen *din* kavramının tapınak uygulamaları anlamına indirgenmesi sürecine paralel olarak *iman* kavramının da anlamı unutulmuştur.

Kuran gibi olmasa da elinde kitap olan toplumları ve büyük olasılıkla kitabı olmayan Sabii toplumunu saymış. Burada iyi işlerin dışında özel bir tören olan namazı ayrıca saymamış. Demek ki ayetteki işler tıpkı 103. surede olduğu gibi *salât*ı içeriyor. Toplumun üyeleri, bildikleri iyi (Ar. *salih*) ahlakı kesintisiz olarak birbirlerine aşılamalıdır. Bu aşılama *salât*tır. Bunu yapan bir toplumu gözümüzde canlandırmanın zorluğu, modern zamanlarda bu kurumun bütünüyle yok edilmiş olmasından ileri geliyor. Gerçeği öğütleme ve bunda ödünsüz, sürekli, dirençli, yılmaz olma işini elinde Tevrat olan Tevrat'la, İncil olan İncil'le, Kuran olan Kuran'la yapacaktır. Kitap olmayan da kitapsız yapacaktır. Kitap bilmeyen bir alay toplum vardır, geçmişte daha da çok olmuştur. Bunlar yok edilmeden kalabildilerse geçmişte *salât*ı ayakta tutageldikleri oldukları içindir. İyiliği öğütleme ve yaptıma işi *salât*tır. "Namaz dinin direği" olsaydı bu sure eksik olurdu. Çünkü namaz anlayışına göre iyi ahlak sahibi olmak yetmez, namaz **DA** kılmak gerekir. Oysa bu surede böyle bir koşul yok.

Salla Eylemi

Buraya dek "*es salât*" adının geçtiği ayetleri ve sözcüğü içermese de aynı şeyden söz eden ayetleri inceledim. Aynı kökün *fa'ala* çekimindeki (etkin, geçişli çatıda) eylem türevi olan *salla* sözcüğünün geçtiği ayetleri inceleyeceğim. Sözlüklerde *salla* eyleminin geçişsiz çatıdaki türevinin bulunmadığını not olarak düşeyim. Bu sözcüğün anlamı daha sorunlu ve yaptığım çıkarımlar kusursuz olmayacak. Sözcüğün *es salât* adıyla ilgisi, kökeni, anlamı, hatta nasıl yazıldığı konusunda bir farklı kaynaklarda farklı bilgiler var. Bu yüzden yerine X (veya Y) koyarak ayetleri okuyorum. Ancak *salla*nın *es salât*la doğrudan ilgili olduğu açıkça belli oluyor. Bu bölümde sure sırasıyla ilerlemiyorum.

> ***4:102 Aralarında olup onlara namaz[salât] kıldırdığında[ekamte] onların arasından bir küme silahlarını alarak seninle birlikte dursunlar. Böylece secde ettiklerinde arkanızda bulunsunlar. Namaz kılmamış[salla] olan küme, koruma önlemlerini ve silahlarını alarak seninle birlikte namaz kılsınlar[salla]. Nankörlük edenler size ansızın bir baskın yapmak için silahlarınızı ve gereçlerinizi bırakmış olmanızı istiyorlar. Yağmurdan dolayı sıkıntıya düşerseniz veya sağlığınız bozuksa, silahlarınızı bırakmanızda bir sakınca yoktur. Yine de korunma önlemlerinizi alın. Kuşkusuz, Allah nankörlük edenler için aşağılayıcı bir ceza hazırlamıştır.***

Bu ayette *salât*ı ayakta tutmakla *salla* eyleminin yakın ilgisi görülüyor. Bir öğretmen Kuran dersi verdiğinde onu dinleme eylemi *salla* sözcüğüyle anlatılıyor.

> ***33:42-43 Ve sabah-akşam yücelterek onu anın! O sizi karanlıklardan aydınlığa çıkarmak için melekleriyle destek verir[salla]. Çünkü inananlara karşı merhametlidir.***

Sabah ve akşam Allah'ı anma işinin sabah ve akşam *salât*ı olduğunu biliyoruz. Bundan biraz önce 33:34 ayetinde evlerde Allah'ın ayetlerinin okunduğunu söylemişti. Bu ayette Allah'ın da iyi kullarına *salla* eyleminde bulunduğunu okuyoruz. Okumaya devam ediyoruz:

> ***33:56 Kuşkusuz Allah ve melekleri peygambere destek verirler[salla]. Ey inanca çağırılanlar! Siz de ona destek verin[salla] ve tam bir saygıyla ona boyun eğin!***

Allah elçisine *salla* ediyor, elçiye bağlı olanlar da elçiye *salla* ediyor. Önceki ayetlerde elçinin de kendine bağlı olanlara *salla* ettiğini okumuştuk. Böylece bütün özneler birbirine *salla* eder oldu. Bu durum çağırmak eylemini (*daa*) ve onun ad türevi olan çağrı (*dua*) adını anımsatıyor:

> ***10:25 Çünkü Allah esenlik ülkesine çağırır[daa] ve dilediğini dosdoğru yola eriştirir.***

33:45-46 Ey peygamber! Aslında seni tanık, muştulayıcı ve uyarıcı olarak gönderdik. Kendi izniyle Allah'a çağıran[daa] ve aydınlatan bir ışık kaynağı olarak.

72:18 Kuşkusuz yakarış yerleri Allah içindir. Artık Allah ile birlikte başkalarına da yakarışlarda bulunmayın[daa].

Salla eyleminde olduğu gibi bütün özneler birbirine *daa* eylemini yöneltiyor. *Daa* eyleminin veya onun ad türevi olan *dua* kavramının el açıp yalvarmak, bir şeyler söylemek anlamına gelmemesi gerektiği gibi, *salla* eyleminin veya onun ad türevi olan *es salât* kavramının bir şeyler söylemek anlamına gelmemesi gerekir. Hemen bütün meal yazarları geleneksel "dua" ve "namaz" paradigmasına saplanıp kaldıkları için Arapça metinde görmedikleri sözcükleri ekliyorlar, gördüklerini de çeviriye yansıtmıyorlar. Örneğin 9:99'un çevirilerinde "elçinin yaptığı yakarışlarda anılmaya sayıyorlar" ifadesi var. Oysa orada anılma sözcüğü yok. Yalnızca elçinin *salavat*ı var. "Elçinin yaptığı yakarışa sayıyorlar" dense idi gerçek anlam her ne ise ona daha çok yaklaşmış olacaktık. Dosdoğru çeviri yapınca ortaya çıkacak metnin anlaşılmayacağından korkuyorlar. Oysa ilk bakışta anlaşılmayan ama bire bir çevrilmiş bir Türkçe metin Kuran'ı daha iyi anlamak için bir anahtar olabilirdi. Anadili Arapça olanların da ilk bakışta anlamadıkları birçok yer olduğu söyleniyor. Onlarda da aynı şey oluyor: Gelenekçi yoruma göre anlıyorlar. Yani metinde görmedikleri anlamı çıkarıyorlar, gördüklerini de yok sayıyorlar. Tek farkları çeviri yapmamaları.

57:9 O sizi karanlıklardan aydınlığa çıkarmak için kuluna açık kanıtlı ayetler indirmiştir. Kuşkusuz Allah size karşı doğal olarak Sevecendir; Merhametlidir.

8:12 Efendin meleklere şöyle bildiriyordu: "Kuşkusuz sizinle birlikteyim; inananları güçlendirin. Nankörlük edenlerin yüreklerine korku salacağım. Artık vurun boyunlarının üzerine; vurun tüm parmaklarına!"

33:56'da meleklerin inananlara *salla* etmesi burada başka sözcükle, güçlendirmek olarak anlatılmış. Allah'ın onlara *salla* etsin diye görevlendirdiği elçi onlara *salla* ettiğinde onlar da elçiye *salla* etmiş, böylece Allah'ın *salât*ını hak etmişler.

Özetlersek: Allah ve elçisi insanları çağırıyor. 14:40 ve 14:44'te Allah'ın çağrısına karşılık veren ve vermeyenleri buluyoruz. 6:36 ve 18:28de Ulak'a çağrıya karşılık vermeyenlerle uğraşmaması söyleniyor. 3:52 ve 61:14'te İsa'nın yardımcıları, onun yaptığı Allah'ın çağrısını duyurma işini üstlenenlerdir. İnsanlar işte bu çağrıya karşılık verdiklerinde (2:152, 42:38) *salla* eylemini yapmış oluyorlar. Böylece insanlar elçiyi dinleyerek Allah'ın yardımını çağırmış oluyorlar. Allah da bu çağrıya karşılık vererek onlara *salla* eylemini yapmış oluyor. 33:56'nın ardından gelen aşağıdaki ayet bu ilişkiyi farklı sözcüklerle anlatıyor gibi:

33:71 İşlerinizi düzeltsin ve suçlarınızı bağışlasın. Çünkü Allah'a ve onun elçisine kim bağlı kalırsa büyük bir başarıyla artık kurtulmuştur.

Bağlı kalmak (Ar. *itaat*) sözcüğüyle insanların *salât*ı, işleri düzeltmek (Ar. *ıslah*) ifadesiyle Allah'ın onlara *salât*ı anlatılıyor. Bundan daha tutarlı bir çözümlemesi olan varsa bunu insanlarla paylaşma görevi olduğunu hatırlatırım.

87:6-10 Sana okutacağız[keraa]; artık unutmayacaksın. […] Ve sana kolay olması için kolaylaştıracağız. Öyleyse hatırlat[zekkir]. Hatırlatmak[ez zikra] yarar sağlasa da sağlamasa da. Derin saygı duyan öğüt alır[yezekkeru].

Bire bir: "Andır/anımsat. Angı/Anımsatma yarar sağlarsa." Angı/Anımsatma sözcüğünün başında "*El*" belirli tanımlığı olduğuna göre "*ez zikra*"dan kasıt elbette Kuran'dır. Peygamber'e okutulacak,

öğretilecek ve ezberletilecek olan Kuran'dır. Peygamberin Kuran'la uyarması anımsatmadır. "Sabah-akşam anın" ifadelerinde de aynı sözcük geçiyordu. Yani Peygamber insanlara *salât* edecektir. İnsanlardan saygı duyanlarının yaptıkları eylem (*yezekkeru*) edilgen çatılıdır. Anımsatma işinin alan tarafındalar. Türkçede bunu doğrudan karşılayan bir sözcük yok. Surenin devamına baktığımızda burada *salât*tan söz edildiği iyice netleşiyor:

> ***87:9-11 Öyleyse hatırlat. Hatırlatmak yarar sağlasa da sağlamasa da. Derin saygı duyan öğüt alır. Ve kötü olan ondan uzak durur.***
>
> ***87:14-15 Kendisini arındıran[zekat] kurtuluşa erişecektir. Efendisinin ismini anmış ve namaz kılmıştır [salla].***

"Ve namaz kılmıştır" yanlış çeviridir. Aslında aradaki bağlaç "*ve*" değil "*fe*". Yani "anmış, böylelikle *salla* etmiştir" deniyor. Peygamber'in sözünü dinlemiş, böylelikle *salla* etmiştir. Buyruğu dinlemiş, böylelikle yerine getirmiştir. Buyruğu "ayakta tutmuş" da denebilir. Olup biteni şöyle formülleştirebiliriz:

- Peygamber, *salla* ediyor, böylece onları *zakaa* ediyor. (onlara iyiyi öğütlüyor, arındırıyor)
- Bunu onaylayan kişi *salla* ediyor, böylece kendisini ve çevresini *zakaa* ediyorlar. Topluluk bunu sürekli yapıp yaşamın yasası olarak kurduğunda *akimu es salât* yapmış oluyor.

Devamında Peygamber'in salatına olumsuz karşılık verenler var:

> ***84:21 Ve Kuran onlara okunduğunda[keraa] secde etmiyorlar.***

Kuran'ın onlara okunması *salât*tır. Ayetten anlaşıldığı üzere *secde* edene de etmeyene de birilerinin Kuran okuması (*kıraat*) ve açıklaması (*tilavet;* önceki ayetlerde gördük) gerekiyor. Bugün eksikliğini duyduğumuz en büyük şey budur. Gazetede, televizyonda, eğlence ürünlerinde, okulda, işte, mecliste şeytanın öğütleri okunuyor ve açıklanıyor. Buna karşılık Allah'ın öğütlerini okuyan ve açıklayan yok. Yani Türkiye'de *salât* yok.

Kitap "bizi dosdoğru yola eriştir" çağrısıyla başlamıştı. Çağrıya karşılık olarak gönderilen Ulak bu doğruya eriştirme işini nasıl yapacak? Her nasıl yapacaksa bu, elçinin elçiliğinin tam ortasında yer alan bir iş olmalı. *Salât* kavramına önerilen anlam karşılıklarını buna göre değerlendirmeliyiz.

> ***107:1-7 Dini yalanlayanı görüyor musun? Yetimi örseleyen işte böylesidir. Ve yoksulu doyurmayı özendirmez. Böyle namaz kılanların; artık vay başlarına gelene! Onlar namazlarından aymazlık içindedir. Gösteriş yaparlar. Kamu Haklarına da engel olurlar.***

Burada "*din*i yalanlamak" ve "*salât* etmemek" olarak iki ayrı suçtan söz edilmiyor. İkisi de aynıdır. Elçileri dinleyip de karşı gelenlerin, sözü tutmayanların örneği bolca verilmişti. Burada da dinlemeye gelen, teslim olur gibi görünen ama uygulamayanların resmi çiziliyor. Hem ayırt edilebilsinler diye, hem de muhatap kendini onlarla karşılaştırsın diye.

Bu suredeki cümleyi "namaz kılmak" diye çeviren meal yazarları kendi standartlarına göre de yanlış yapıyorlar. Çünkü burada "*akimu es salât*" ifadesi yok, yalnızca *musalli* ve *salât* sözcükleri var. Ayakta tutma ifadesi yok çünkü tektanrıcılığın yasasını ayakta tutmayan, iyi ahlak sahibi olmayan kişiler anlatılıyor. Bu incelik gelişigüzel yapılmış meallere yansımıyor.

*Salât*ın namaz olduğunu söyleyenler bu sureye göre işe yarayan namazla yaramayanın farkını tanımlayamazlar. Zaten ilgili kaynakları tarayınca namazın kendisini tanımlayamadıklarını görüyoruz. Bu surede anlatılan, Kuran dersine öylesine katılıp dinlediklerini uygulamayan yani **söz dinlemeyen** kişinin durumudur. Derse geliyor ama derste öğrendiğini yapmıyor. İşte bu çok net bir ayrım. Destek

veya yardımlaşma anlamı da bu sureye uymuyor, farkındaysanız. Yardım etmeyecekse yardımlaşmaya ne için gelecek? Yardımlaşanlardan biri gibi görünebilmesi, yani numara yapması olanaklı olmalı ki gelmeyi sürdürebilsin. Ama Kuran dinlemeye gelmiş kişiyi, açıkça sabote etmeye çalışmadığı sürece kovmak için bir nedenimiz olmaz. Bununla birlikte dinleyip dinleyip kendini geliştirmiyor olması bir süre sonra görünür.

> ***108:1-3 Kuşkusuz sana Sayısız Nimetler verdik. Öyleyse Efendin için namaz kıl[salla]; yönel! Aslında soyu kesik olan seni kötüleyendir.***

Gelenekçi-ezberci yorumcuların en yanlış anladıkları surelerden biri. Birinci cümlede *kevser* sözcüğüyle anlatılan tükenmez nimet ya Kuran ya da onu anlayacak bilgeliktir. Kanıtı şu ayettir:

> ***2:269 Dilediğine bilgelik verir. Kime bilgelik verilmişse ona çok iyilik verilmiş demektir. Zaten sağduyulu olanlardan başkası anlamaz.***

"Çok iyilik" olarak çevrilen tamlama *"hayran kesiran"*dır. *Kesiran* sözcüğü aynı kökenden gelir, bolluk anlatır. Türkçeye kesir ve küsur türevleriyle girmiştir. Ayrıca Yasin Suresi'ne bakalım:

> ***36:2-3 Yemin olsun Bilge Kuran'a! Kuşkusuz sen gönderilenler arasındasın.***

Buradaki bilge sözcüğü (*hakim*) ve bilgelik (*hikmet*) sözcüğü arasındaki ilişki Arapça orijinalindekiyle aynıdır. Bir anlamda elçinin sahip olduğu bilgelik Kuran'ın bilgeliğidir.

108:1'deki *"inhar"* buyruğu *nahara* eyleminin emir kipinde çekimidir. Sözlüklere bakarak gögüslemek anlamını çıkarabiliyoruz. Ulak'ın göğüsleyeceği şey Kuran'ı öğretmesine engel olmaya çalışanların, onu alaya alan, saygınlığını zedelemeye çalışanların, tehdit edenlerin yaptıklarıdır. Bütün bu engelleme ve etkisizleştirme çabaları Kuran boyunca anlatılır, onlarca ayete gönderme yapmayı gereksiz buluyorum. Bugün de süren bir çabadır. Dünyanın en çok aşağılanan kitapları arasındadır. Göğüslenecek, katlanılacak olan, kişiyi yılmakla sınayacak olan budur. Bunu izleyen cümlede Muhammed'e git gide ağırlaşıyor gibi görünen bu koşullarda umutsuz olmamasının gerekçesi veriliyor.

Arapçanın en eski sözlüklerinden derlenen William Edward Lane sözlüğünde *nahara* sözcüğüne uzmanlaşmak karşılığı da veriliyor. Bu anlamı benimsersek Ulak'ın Kuran'da uzmanlaşması gibi bir anlam çıkıyor ki önceki bölümlerde tartıştığım nedenlerle bağlama uygundur.

Bu üçüncü cümlede soyun kesik olmasından kasıt biyolojik değil, ahlaki soydur. Evet, Muhammed Peygamber'in oğlu olmamıştır (33:40) ama öğrettiği doğrular yeryüzünün çok büyük bölümüne yayılmış, böylece bu doğruları benimseyen insanların elinde Kuran kopyaları olarak korunmuş ve bugüne gelmiştir. Tektanrıcılık mesajını alıp benimseyen bu tanımadığımız insanların sözleri veya tek tek fikirleri bize ulaşmamış olsa bile onaylayıp ayakta tuttukları doğrular bir biçimde kendilerinden sonra gelecek kuşakların ahlaki temelini oluşturmuştur. İbrahim de aslında biyolojik olarak babamız değildir ama Kuran babamız olduğunu söylüyor (22:78). Nuh'un oğlu onun "ehli" değildi demek (11:46), karısı onu aldattı demek değildir. Oğlu onu izleyen tektanrıcılardan değildi demektir ki ilgili ayette açıklaması yapılıyor. İşte bu yüzden Muhammed'in oğlunun veya çocuğunun olmaması, onun yeryüzünde kalıcı olmasını kesinlikle engellemiyor. Sözü edilen ahlaki kalıtımdır. *Salât*ı ayakta tutmayan toplumların yok edileceğini haber veren ayetlerle birlikte okunduğunda yerli yerine oturur. Mal ve adamlarının çokluğuyla övünenlerin (102:1-8) bu gezegendeki varlıkları hep geçicidir. Bahçedeki ayrık otları gibiler, sürekli türüyorlar ve sürekli yolunuyorlar. *Salât*ı ayakta tutmayanların, bir başka deyişle Kuran okunduğunda *secde* etmeyip yüz çevirenlerin soyları kesiktir. "Ortaçağ kafası" diyenlerin, "tarihte bir aşamaydı, aşıldı" diyenlerin, "hoşgörüsüz, saldırgan kitap", "Arabın rüyası" vb. diyenlerin uydurdukları tanrılar unutulacaktır. İnsan hakları, özgürlük, eşitlik, pozitivizm, hümanizm vb. tanrılar gidicidir. İbrahim'in soyu olan tektanrıcılar kalıcıdır. Kalıcı olmasının nedeni ve koşulu da

Peygamber'in yılmadan yapacağı *salât*tır. İkinci ayetin başında *"fe"* bağlacı öyleyse anlamına geliyor ve arada nedensellik bağı kuruyor; atlanmaması gerekiyor.

Sure özetle şunu demektedir: "Sana Kuran (ve onu anlayacak bilgelik) verildi. Öyleyse onu insanlara bellet ve böylece Allah'ın sana biçtiği görevi yap. Sen kesinlikle başaracaksın. Onlar yok olup unutulacaklar. Tektanrıcı kuşaklar senin adını hatırlayacaklar ve senin eserin olacaklar."

Şimdi gelenekçi bir meal örneğine bakalım: *"Şüphesiz biz sana Kevser'i verdik. O hâlde, Rabbin için namaz kıl, kurban kes. Doğrusu sana buğzeden, soyu kesik olanın ta kendisidir."* Bir anlam bütünlüğü görebiliyor musunuz? Kevser nedir veya neden tükenmeyecektir, belirsiz. Peygamber'e engel olmaya çalışanların soyu neden kesiktir ve bunun konuyla ne ilgisi vardır, belirsiz. Erkek çocuğu olmayan Peygamber'in soyu nasıl kesik olmuyor, bu da belirsiz. Bütün bunların namazla, kurbanla ne ilgisi olduğu da belirsizdir.

Salla eyleminin ne olduğu, daha önce 70:17'de rastladığımız karşıt anlamlı sözcük olan *tevella* eyleminin izini sürdüğümüzde ortaya çıkıyor:

> ***96:9-13 Şu engelleyeni görüyor musun? Bir kulu namaz kıldığında[salla]? Görüyor musun? Ya o doğru yol üzerindeyse? Veya sorumluluk bilincine erişmeyi öğütlüyorsa? Görüyor musun? Ya o yalanlamış ve yüz çevirmişse?***

Salla eylemini yapan kişi doğru yolu veya sorumluluk bilinci aşılıyor olabilir. Doğru yolu veya sorumluluk bilinci aşılama işini engelleyenlerden söz eden ayetleri incelemiştik (8:35-36, 41:26). *Salât*ı engelleyen kişi yalanlamış ve yüz çevirmiş oluyor.

> ***96:19 Hayır, asla! Ona boyun eğme! Secde et ve yaklaş!***

Eğer burada yere kapanmaktan söz ediliyorsa 96:13'te de yüzünü sağa sola çevirmekten, sırtını dönmekten söz ediliyor olmalı. 96:13'ü mecaz olarak anlayıp da 96:19'u görünen anlamla anlamak tutarsızlıktır; açıklanması gerekir.

> ***75:31-32 Ne doğruladı ne de destek oldu[salla]. Tam tersine yalanladı ve yüz çevirdi[tevella].***

Bu son ayette "tersine" olarak çevrilen bağlaç, "ama" anlamına gelen "*lakin"*. Aradaki bağlaç "ama" bile olsa burada birbirine karşıt olan işlerin anıldığı belli. Doğrulamanın (*saddaka*) tersi yalanlama (*kazzaba*) ise *salla*nın tersi yüz çevirmek olmalı. Aynı karşıtlık pek çok ayette var:

> ***3:23 Kitaptan bir pay verilenleri görmedin mi? Aralarında yargı vermeleri için Allah'ın Kitabı'na çağırılıyorlar. Yine de onların arasından bir küme yüz çevirerek dönüyor.***
>
> ***4:80 Kim elçiye bağlı kalırsa, aslında, Allah'a bağlı kalmış olur. Kim de yüz çevirirse seni onların üzerine gözetmen olarak göndermedik.***
>
> ***5:49 Artık Allah'ın indirdiği ile aralarında yargı ver ve onların isteklerine uyma. Allah'ın sana indirdiklerinin bir bölümünden seni uzaklaştırmamaları için onlardan sakınmalısın. Yüz çevirirlerse suçları yüzünden Allah'ın onları yıkıma uğratmayı dilediğini bilmelisin. Aslında insanların çoğu gerçekten yoldan çıkmıştır.***
>
> ***24:48 Aralarında yargı vermesi için Allah'a ve onun elçisine çağırıldıklarında aralarından bir küme yüz çevirir.***

Dört ayette de Kitap'tan yargı çıkarmaktan söz ediliyor. Sözgelimi Kuran zinacıların kırbaçlanmasını söylüyor ama özgürlük, insan hakları, çoğulculuk vb. gerekçelerle yüz çeviriyorlar, yani *salât* etmiyorlar.

Ama Kuran'dan kendi doğrularına uygun bir yargı çıkarıldığında "İslam evrensel doğrularla uzlaşıyor" diyorlar. Sözgelimi savaş konusunda yargı çıkarılacak. Bu yargıyı beğenmeyip yerine getirmeyenler yüz çevirenler. Namazdan veya yardımlaşmanın bir biçiminden söz edilmiyor. *Salla* eyleminde bulunanlar, Kitap'ın yargısını ayakta tutanlar.

> ***5:92 Allah'a bağlı kalın, elçiye bağlı kalın ve sakının. Yüz çevirirseniz iyi bilin ki elçimizin görevi yalnızca apaçık bildirmektir***
>
> ***44:13-14 Nasıl öğüt alacaklar? Üstelik onlara açıklayan bir elçi gelmişti. Sonra ondan yüz çevirdiler ve şöyle dediler: "Öğretilmiş bir deli!"***
>
> ***53:33-34 Yüz çevireni görüyor musun? Birazcık verip de çoğunu elinde tutanı?***
>
> ***79:21-22 Fakat yalanladı ve karşı geldi[tevella]. Sonra arkasını dönüp koştu.***

Allah'a yönelme ve yönelmeme arasındaki fark "*istikam*" eylemiyle de anlatılıyor. Türkçeye "istikamet" olarak ad türevi girmiştir.

> ***41:6-7 De ki: "Kuşkusuz ben de sizin gibi bir insanoğluyum. Tanrınız Tek ve Eşsiz Tanrıdır; bana böyle bildirildi. Artık ona yönelin ve ondan bağışlanma dileyin. Ortaklar koşanların vay başlarına gelene!" Onlar zekatı vermezler. Sonsuz yaşamı da inkar ederler.***
>
> ***81:27-28 O, evrenler için yalnızca bir öğretidir. Aranızdan doğru olmak[istikam etmek] isteyenler için.***

Bu ayetlerde de *salla* eyleyenler ve eylemeyenler arasındaki fark anlatılıyor. *Salla* eyleyenler *musalli* ortacıyla da anlatılıyor. Sözlükler bu sözcükte işteşlik bulunduğunu da bildiriyorlar. Yani "birbirine *salla* edenler" gibi bir anlamı olmalı.

> ***70:19-24 Aslında, insan, aç gözlü yaratılmıştır. Kendisine bir kötülük geldiğinde haykırışlara başlar. Ve kendisine bir iyilik geldiğinde engelleyici olur. Destek olanlar[musalli] başkadır. Onlar namazlarında[salât] süreklidir. Ve mallarından belirli bir pay ayırmışlardır.***
>
> ***70:33-34 Tanıklıklarını doğru yapanlar. Ve namazlarını[salât] gözetenler.***

Musalli ile *salât* arasında doğrudan ilişki olduğu burada görünüyor. Mallarından pay ayırmaları pek çok ayette zekatı ödemek olarak karşımıza çıkmıştı. Demek ki "*salât*ı atakta tutup zekatı ödemek" kalıbı *musalli* olup malı bölüşmek olarak da ifade edilebiliyor. *Salât*ta sürekli olmak, *salât*ı ayakta tutmak, *musalli* olmak… İnce farklar dışında aynı şey olmalı.

> ***74:43-45 Dediler ki: "Destek olanlardan[musalli] değildik! Yoksulu doyurmazdık! Oyalananlarla birlikte oyalanır giderdik!"***

Zekat vermeyenler 41:7'de olduğu *salla* eylemeyenler olarak tanımlanıyor.

> ***3:39 Bunun üzerine Zekeriya tapınakta[mihrap] namaz kılarken[salla] melekler ona şöyle seslendi: "Allah Yahya'yı sevinçli bir haber olarak sana veriyor. Allah'tan bir sözü doğrulayan, seçkin, benliğine egemen, erdemli bir peygamber olarak!"***

Zekeriya yönetim veya öğretim yerinde çevresindeki insanlara Tevrat öğretiyor veya onların Tevrat'ın doğrularını uygulamaya çağırıyor olmalı. Diyelim ki mecliste yasa tasarısı hazırlanıyor ve Zekeriya, tasarıyı Allah'ın ahlakını gerçekleştirecek biçimde düzenlemeyi öneriyor. Bu *salât*tır.

Namaz, her ortama uyum sağlayan bir bukalemun gibi, sihirli bir çözüm gibi ortaya çıkıyor. Öyle bir şey ki mezar başında da, tapınakta da, evde yalnız başına da yapılabilecek. Aslında bu, sözcüğü anlamdan bütünüyle arındırıp biçimsel bir posaya çevirmektir. Bahçeye ve ateşe gidecek olanları ayıracak olan eylem her ne ise yaşamın tam ortasında, çok büyük ve görünür bir şey olmalıdır.

> ***9:84 Onlardan ölen birisinin namazını asla kılma[salla] ve mezarı başında durma[tekum]. Çünkü Allah'a ve onun elçisine nankörlük ettiler ve yoldan çıkmış olarak öldüler.***

Beni en çok zorlayan iki ayetten biri. Bu sorunun iki çözümü var.

"Yoldan çıkmış olarak öldüler" ifadesinin orijinali "*ve matu ve hum fasıkune*". Bire bir çevirisi "öldüler ve onlar yoldan çıkmışlardır" olmalı. Buradan yola çıkarak ölmekle yoldan çıkmanın aynı şey olabileceğini düşünüyorum. Çünkü pek çok yerde ölüm sözcüğü bazen mecaz olarak kullanılıyor:

> ***35:22 Diriler ile ölüler de bir olmaz. Kuşkusuz Allah dilediğine duyurur. Oysa sen mezarlarda bulunanlara duyuramazsın.***

> ***36:69-70 Zaten ona şiir öğretmedik; ona yakışmaz da. Bu yalnızca bir öğreti ve apaçık Kuran'dır. Yaşayanları uyarsın ve nankörlük edenlerin üzerine sözü verilen gerçekleşsin diye.***

9:84'ün arkasından gelen ayette buradaki ölümün mecaz olabileceğinin işareti var:

> ***9:87 Geride kalanlarla birlikte olmayı seçtiler. Bu yüzden yüreklerine damga vuruldu; artık anlamazlar.***

Bağışlanma kapısının kapandığı kişilerden şöyle de söz ediliyor:

> ***4:137-138 Aslında inandılar; sonra nankörlük ettiler. Sonra inandılar; sonra nankörlük ettiler. Ardından nankörlüklerini artırdılar. Allah onları bağışlamayacak; doğru yola da eriştirmeyecektir. İkiyüzlülere bildir; onlar için acı bir ceza vardır.***

Dokuzuncu surede de ikiyüzlülerden söz ediliyordu. Bu kişiler için bağışlanma olasılığı kalmadığı için onlardan ölüler olarak söz ediliyor olabilir. Bu durumda onların devamlı oldukları mescitler de mecazın devamı olarak "mezar" diye anılıyor olabilir. Çünkü yine ikiyüzlülerden söz edilen bölümde Peygamber'in uzak durması gereken mescitlerden söz edilmişti:

> ***9:107-108 Dokunca vermek, nankörlük etmek, inananların arasını açmak ve daha önce Allah'a ve onun elçisine karşı savaşanlara gözcülük yapmak için yakarış yeri yapanlar vardır. "İyilikten başka bir amacımız yok!" diyerek yemin ederler. Oysa Allah aslında onların yalancı olduğuna tanıklık eder. Orada asla namaz kılma. İçerisinde namaz kılmana en çok yaraşan yakarış yeri daha ilk günden sorumluluk bilinciyle yapılmış olandır. Orada arınmayı seven adamlar vardır; Allah da arınanları sever.***

9:84'te "mezarı başına durma" derken kullanılan *kama* eylemi, "*salât*a kalkmaktan" söz eden ayetlerde de kullanılıyordu. Bu ayeti yalnızca yardım veya yalnızca *salât* anlamına sıkıştırmak doğru olmamalı. Çünkü "*salli ala*" (üzerine *salât* etme) ve "*tekum ala*" (üzerine kalkma) olarak iki ayrı ifade kullanılmış. "Mezarı başında" veya "mezarında" diye çevrilen ifade aslında Arapça metinde "mezarı üzerine" (*ala kabrihi*) olarak geçiyor. "*Ala*" ilgecinin anlam katkısını da dikkate alırsak bu ifade "ikiyüzlülerin mescitlerin***e*** yardım etme" anlamına gelebileceği gibi, "o mescitlerde *salât* etme, Kuran öğretip onları arındırmaya çalışma" anlamına da gelebilir. Zaten insanları arındırabilen mescitleri ayakta tutanların (*imar*) ancak sakınanlar, demek ki *salât*ı ayakta tutanlar olduğu söylenmişti:

> ***9:18 Allah'a yakarış yerlerinin yapımını yalnızca Allah'a ve Sonsuz Yaşam Günü'ne inanan, namazı dosdoğru kılan, zekatı veren ve Allah'tan başkasından korkmayanlar üstlenebilir. İşte onların doğru yola erişmeleri umut edilebilir.***
>
> ***2:114 Allah'ın yakarış yerlerinde onun isminin anılmasını engelleyen ve oraların yıkılması için uğraşan kişiden daha aşırı kim kendisine yazık edebilir? İşte onlar ancak korkarak oraya girmelidir. Onlar için dünyada aşağılanma; sonsuz yaşamda ise büyük bir ceza vardır.***

İkiyüzlüler de bu gruptadır ve Peygamber'in mescidine ancak orada istenmediklerini bilerek, Peygamber'in onları arındırmak istemediğini bilerek girmelidirler.

9:84'teki "*salla ala*" kalıbının "onlar için dua etmek" anlamına geliyor olamayacağının bir başka kanıtını 9:103-104'te buluyoruz.

> ***9:103 Onların mallarından karşılıksız bir yardım al; onları arındırıp temizlemiş olursun. Ve onlar için yakarışlarda bulun[salla ala]. Aslında, senin yaptığın yakarışlar[salât], onlara dinginlik verir. Çünkü Allah, Duyandır; Bilendir.***

Burada 9:84'te bulduğumuz buyruğun karşıtı var. Onlar Peygamber'in "*salla ala*"sını hak etmiyorlardı, bunlar ise hak edenler. Peygamber onlara yardım edecek (birinci anlam) ve Kuran öğretecek (ikinci olası anlam). İlginç bir şekilde, hemen arkasından gelen ayet Peygamber'in onlar adına el açıp "dua" etmeyeceğini kanıtlıyor:

> ***9:104 Kullarının pişmanlıklarını kabul edenin ve karşılıksız yardımları onaylayanın Allah olduğunu bilmiyorlar mı?***

Demek ki onlara dinginlik veren, Peygamber'in onlar için aracılık ettiğini, kayırmacılık istediğini görmek değilmiş (32:4, 39:36,44…).

9:84 ile ilgili ikinci olasılık burada ölümün görünen anlamda olması. O zaman ölen kişiye ne yapıldığını sormamız gerekiyor. Gömmekten başka ölen kişiye yapılabilecek tek şey onu iyi hatırlamaktır. Bu durumda elçinin ölüye yapmaması istenen *salât* "Allah rahmet eylesin" demek mi oluyor, heykelini dikmek mi oluyor, bilemiyorum. Aklınıza başka bir şey geliyorsa lütfen katkıda bulunun.

> ***9:98 Araplar arasında yardımlaşmak amacıyla paylaştıklarını yitirilmiş sayanlar ve başınıza yıkımlar gelmesini bekleyenler de vardır. Yıkımlar onların başına gelsin. Çünkü Allah Duyandır; Bilendir.***
>
> ***9:99 Araplar arasında Allah'a ve Sonsuz Yaşam Günü'ne inananlar da vardır. Yardımlaşmak amacıyla paylaştıklarını Allah'ın katında bir yakınlaşmaya ve elçinin yaptığı yakarışlarda anılmaya sayıyorlar. İyi bilin ki o kesinlikle bir yakınlaşmadır. Allah rahmetiyle onları çevreleyecektir. Kuşkusuz Allah Sınırsız Bağışlayandır; Merhametlidir.***

Salât ve *salla* sözcükleri bu ayetlerde geçmiyor ama devamında geçecek. Ne yazık ki bu ayetlerin düzgün bir çevirisini bulamıyorum. Arapçasına başvuracağız. Bu iki ayette seferberliğe çıkan müminlere sağladıkları maddi yardımdan sırasıyla zarar görenler ve yarar görenler anlatılıyor.

9:98 yettehızu ma yunfiku magramen: bölüştüğünü zarar (olarak) almıştır.

9:99 yettehızu man yunfiku kurubatin… ve salavati er resuli: bölüştüğünü yakınlık (olarak) ve elçinin *salât*ları olarak almıştır.

> ***9:91 Güçsüzlere, sağlığı bozuk olanlara ve yardımlaşmak amacıyla paylaşacak bir şey bulamayanlara, Allah'a ve onun elçisine yönelik öğüt verdikleri sürece suç yoktur. Güzel davrananlara karşı da bir yol yoktur. Çünkü Allah Sınırsız Bağışlayandır; Merhametlidir.***

Burada malıyla yardım edemeyenlerin ettikleri sözlü /manevi yardım da *salât*tır. Ancak *zekat* veya *infak* katmanı eksik olduğu için *salât* sözcüğü kullanılmamış olabilir. Nitekim 9:122'de savaşa gitmeyenlerin Kuran çalışması ve öbürlerine öğretmesi gerektiği bildiriliyor. 9:91'de bölüşecek bir şeyi olmayıp *salât* etmek isteyenlerin örneği var. 9:98'de bölüştüğü halde yarar elde edemeyenlerin, yani kendilerine *salât* edilmeyecek olanların örneği var. Hatırlarsanız 9:80 ve 9:84'te elçinin onlara boş yere *salât* etmemesi söyleniyordu:

> ***9:80 Onlar için, ister bağışlanma dile, ister bağışlanma dileme; yetmiş kez bağışlanma dilesen de Allah, onları bağışlamayacaktır…***
>
> ***9:84 Onlardan ölen birisinin namazını asla kılma[salla] ve mezarı başında durma. Çünkü Allah'a ve onun elçisine nankörlük ettiler ve yoldan çıkmış olarak öldüler.***

Ve 9:99'da bölüştüğünün karşılığını elçinin *salât*ı olarak alacak olanların örneği var. Yani elçi onları temizlemek istiyor. İkiyüzlüleri temizlemek istemiyor. Bir de son anda (9:117-118) kendini düzeltenler var:

> ***9:102-103 Diğerleri suçlarını kabul ettiler. Erdemli edimleri kötü olanlarla karıştırmışlardı. Allah'ın onların pişmanlıklarını kabul etmesi umut edilebilir. Kuşkusuz Allah, Sınırsız Bağışlayandır; Merhametlidir. Onların mallarından karşılıksız bir yardım al; onları arındırıp temizlemiş olursun. Ve onlar için yakarışlarda bulun[salla]. Aslında senin yaptığın yakarışlar[salât] onlara dinginlik verir. Çünkü Allah, Duyandır; Bilendir.***

Salla eylemiyle *salât* adının farklı olmadığı burada da belli oluyor. Ulak onlar için elini açıp "dua" etmiyor. Böyle bir şey onun aracılığı, kayırmacılığı anlamına gelirdi. Böyle bir şey istenmesi mantıksız ve Kuran'a ters olurdu. Ulak, tövbe edenleri arındırmaya çalışıyor. Onlara iyi öğüt veriyor, Kuran dersine kabul ediyor. Kuran onlar için iyi şeyler söylüyor. Demek ki Ulak onlara Kuran'ın onları onaylayan, yüreklendiren, müjdeleyen ve güvençlerini pekiştiren ayetleri okuduğunda (örnek 10:87, 18:2, 22:34, 27:2, 33:47, 39:17) kaygılarından arınacak ve dinginlik bulacaklar. Burada çoğul "elçinin *salavat*ı" ile tekil "elçinin *salât*ı"nın farklı şeyler olma olasılığı zayıf görünüyor.

Toparlarsak, geçişli, nesneli olan "*salla ala"* eyleminin geçişsiz ve nesnesiz olan *salla* eyleminden farkını şöyle açıklayabiliriz: "*Salla ala"* eylemi öncelikle yardım etmek anlamına geliyor. 9:84'te "onlara yardım etme"; 9:103'te "onlara yardım et"; 33:43'te "yardım eder"; 33:56'da "yardım eder" ve "yardım edin" deniyor.

Buna karşın "*salla ala"*nın anlamı sırf yardım etmekle sınırlı olmayabilir. Kuran'ı öğretmek, aydınlatmak, arıtmak da olabilir (2:137,142-143,145,152-153,157; ayrıca 57:9, 47:14, 6:50,122, 13:19). Allah'ın yardım vesilesi olan her türlü iş ve oluş, iyi kulun Kuran'ı anlamasına ve ona *secde* etmesine yol açıyor. 33:56'da Ulak'a (nebiye) yardım etmek, onun yolunu izlemenin yanında onun mesajını yayma anlamına da gelebilir. Tıpkı İsa'nın yardımcılarının ona yardım (*nasara*) ettikleri gibi. İsa'ya "*nasara*" yapanlar aynı zamanda ona "*salla ala"* yapmış olmalılar. Böylece "nasara" ile "*salla ala*"nın denk olması gerekiyor.

Peki, öyleyse *nasara* veya bir başka sözcük yerine neden "*salla ala"* kullanıldı? Yazar, *salla* sözcüğünün yalın kullanımına benzetmek istemiş olabilir. Çünkü Allah'ın kullarını karanlıktan aydınlığa çıkarması, elçileri aracılığıyla ilettiği mesaj vesilesiyle olacaktır. Kulun o mesajı öğrenip uygulaması da *salla* sözcüğüyle anlatılmaktadır.

"*Salât*lar" ve Orta *Salât*

Salavat sözcüğü sözlüklerde *salât* sözcüğünün çoğulu olarak geçiyor. Beş ayette karşımıza çıkıyor:

> ***9:99 Araplar arasında Allah'a ve Sonsuz Yaşam Günü'ne inananlar da vardır. Yardımlaşmak amacıyla paylaştıklarını Allah'ın katında bir yakınlaşmaya ve elçinin yaptığı yakarışlarda[salavat] anılmaya sayıyorlar. İyi bilin ki o kesinlikle bir yakınlaşmadır. Allah, rahmetiyle onları çevreleyecektir. Kuşkusuz, Allah, Sınırsız Bağışlayandır; Merhametlidir.***
>
> ***2:157 İşte onlara Efendileri tarafından bağışlanma[salavat] ve rahmet vardır.***

Bu iki ayet elçisinin ve Allah'ın inananlara yönelttiği eylemi anlatıyor. *Salla* eyleminden farklı görünmüyor. Çoğul olması sözcüğe büyük bir anlam farkı oluşturmuyor gibi görünüyor. Aşağıdaki ayetlerde eylemi yapanlar inananlar:

> ***23:9-10 Ve namazlarını[salavat] gözetenler. Kalıtçı olanlar, işte böyleleridir.***
>
> ***2:238 Namazları[salavat] ve orta namazı koruyun. Ve Allah'ın karşısında, içten bir bağlılıkla durun.***

Bu kişiler önceki bölümdeki *salla* edenlerden farklı bir iş yapmıyor görünüyorlar. Ayetlerin bağlamları incelendiğinde farklı bir şey bulamıyoruz. Ancak sözcüğün bir ayetteki kullanımı sorun yaratıyor:

> ***22:40 Onlar yalnızca "Bizim Efendimiz, Allah'tır!" dedikleri için haksız yere yurtlarından çıkarıldılar. Allah insanların bir bölümünü diğerleri aracılığıyla kovmasaydı, içerisinde Allah'ın İsminin çok anıldığı manastırlar[savami], kiliseler[biya], havralar[salavat] ve yakarış yerleri[mescit] kesinlikle yerle bir edilirdi. Allah kendisine yardım edenlere kesinlikle yardım edecektir. Kuşkusuz Allah Kudretlidir; Üstündür.***

Mescidin *salât* edilen yer olduğu varsayımıyla, geriye kalan üç sözcüğün farklı şeyleri anlatıp anlatmadığı bir sorun olarak karşımızda duruyor. *Savami* sözcüğü Kuran'da başka hiçbir yerde geçmiyor. *Salavat* sözcüğü "*salât*ın çoğulu" olarak yüklediğimiz anlamı sağlamıyor görünüyor. Yorumcular bu üç sözcüğün anlamı üzerinde çok farklı yorumlar yapılıyor. Emin olabildiğim tek şey buraların Allah'ın dininin öğretildiği veya ayakta tutulduğu yerler olması gerektiği. "Allah'ın adını anma" ifadesini izlediğimiz ayetlerden bu anlamı kesin olarak çıkarsamıştık.

> ***2:238 Namazları[salavat] ve orta namazı[es salâti el vusta] koruyun. Ve Allah'ın karşısında, içten bir bağlılıkla durun.***

Salavat eğer *salât*ın çoğulu ise "orta *salât*"ın ne olduğunu bulmak kolay. *Salât* soyut ve kurumsaldır. Biçimi verilmemiştir. Bir derslikte görülecek dersle sınırlı olamaz. Derslikte toplantı biçiminde yapılacak olan *salât*, "orta *salât*" olabilir. Düzenli yapılan halka açık, Müslüman olmayanlara da açık *salât* toplantısı bu kanalların en önemlisi, en bilineni olmalıdır. Orta *salât*tan kastın bu olduğunu düşünüyorum. Secde etmediği söylenen örtücüler ve/veya çoktanrıcılar bu toplantıya gelirler veya gelmezler. Cumartesi havra toplantısı, Pazar kilise toplantısı ve Cuma mescit toplantısı orta *salât*ın günümüzdeki kalıntıları olabilir. Bu toplantılarda Kitap öğretilecek, bilenler için anımsatılacak, halk doğru yaşamaya çağrılacaktır. Bu ders, sabah ve akşam yapılması söylenen *salât*lardan farklı olduğu için ve herkesin katılımına açık olduğu için orta *salât* diye ayrıca anılmış olmalı.

Sabah ve akşam *salât*larının bireysel çalışma mı yoksa derslikte yapılacak bir toplantı mı olduğu konusundaki farklı yorumlar bu çıkarımı etkilemez diye düşünüyorum. Sonuçta her gün sabah ve akşam

gidebileceğimiz uzaklık sınırlıdır. Sabah ve akşam dersleri eğer derslikte /mescitte yapılacaksa bu çok yakın ve küçük bir mescit olmalıdır. Ama bir de kilise, cami, konferans salonu gibi herkesin katılacağı ama yolculuğun zaman alacağı toplantılar olmalıdır. Doğal olarak bu toplantının önemi de günlük çalışmadan fazla olacaktır. Günlük "namazları kılmayanlara" gösterilen hoşgörünün "Cuma namazını" aksatanlara gösterilmemesinin tarihsel kaynağı bu olabilir.

Birden çok sayıda *salât*ı böyle düşünmek zorunda değiliz. *Salât*, tıpkı yakın anlamlı olduğu din sözcüğü gibi yaşamın her alanını kapsayan bir çaba olmalıdır. Bu çabanın farklı yüzleri olabilir:

- Evde bireysel Kuran çalışmak.

- Karar verilen meclislerde üyelerin birbirlerine İslam ilkelerini anımsatma alışkanlığı. Bir anlamda yasayı bilmezden gelme veya unutturma girişimlerinin önünde varlığı sürekli hissedilen bir engel olması. Bu engelin "ayakta tutulması".

- Aile bireylerinin birbirlerine yasayı anımsatma, iyiyi özendirme ve kötüden caydırma alışkanlığı.

- Varsa radyo, televizyon, internet gibi toplantı yapma biçimlerinde yürütülen ders.

- Şirket, dernek gibi topluluklarda yapılan aşılama. Yapılan *salât*ın örneklerini vereceğim.

Kuran'da biçimselliğin olmadığını fark edenler *salât* için de belli bir biçim tarif edilmediğini görmüşlerdir. Sonuçta Kuran'ın kendisi de bir araçtır ve ulaşılması gereken şey arınma ve iyi kul olmadır. Bu yüzden mescitlerin "yapımından" veya "inşasından" değil kurulmasından, sürdürülmesinden söz ediliyor.

> ***9:108-109 Orada asla namaz kılma. İçerisinde namaz kılmana en çok yaraşan yakarış yeri, daha ilk günden sorumluluk bilinciyle yapılmış[assasa] olandır. Orada arınmayı seven adamlar vardır; Allah da arınanları sever. Allah'a yönelik sorumluluk bilinciyle ve bir hoşnutluk üzerine yapısını yapan[assasa] mı iyidir; yoksa çökmeye başlamış bir uçurum kenarına yapısını yapan ve onunla birlikte cehennem ateşine yuvarlanan mı? Çünkü Allah haksızlık yapan bir toplumu doğru yola eriştirmez.***

Assasa eylemi kurmak anlamına geliyor. Türkçeye "tesis etmek" biçimiyle geçmiştir. Ayetlerde bir binadan söz edilmiyor. Sözgelimi Allah'ın dinini aşılamak (*salât* etmek) üzere bir yayınevi kurmak bu ayetin konusudur.

> ***9:18 Allah'a yakarış yerlerinin[mescit] yapımını(imar) yalnızca Allah'a ve Sonsuz Yaşam Günü'ne inanan, namazı dosdoğru kılan, zekatı veren ve Allah'tan başkasından korkmayanlar üstlenebilir. İşte onların doğru yola erişmeleri umut edilebilir.***

Bu ayette kullanılan imar sözcüğü Türkçeye geçerken anlamı değişmiştir. Arapçadaki anlamı sürdürmek, işletmek, ayakta tutmaktır. Cami, kilise gibi bir binadan söz edilmiyor. "Eğitim kurumu" deyince nasıl soyut bir şey anlıyorsak *mescit* veya *beyt* deyince onu anlamamız gerekiyor.

Orta *salât* kavramını bu açıdan değerlendirmemiz gerektiğini düşünüyorum. Aslında Hac konusu da orta *salât*ın devamı olabilir. Geniş coğrafyaya yayılmış Kuran bağlısı bir toplum düşünün. Kuran'ı en iyi bilenlerin derslerini verdikleri bir merkez var. Burada Kutsal Ocak (ev) var. Örneğin bankacılık için Londra neyse, bilgisayar teknolojisi için Silikon Vadisi neyse, aşçılık için Bolu neyse Kuran için burası o işleve sahip. Belli bir dönemde Bağdat'ta var olan Beytül Hikmet de bu işleve sahip olmuş olabilir. Bir de bu merkezin şubeleri gibi düşünülebilecek her ülkede ve her yerleşim merkezinde *salât* merkezleri var. Tek bir kitabın farklı yorumları elbette olacaktır. Belki bu farklı yorumların birbirlerinden haberdar olmaları, birbirlerini dinlemeleri, okumaları, tartışmaları ve bir yakınlık sağlanması için bu "en orta

*salât*ın" yıllık bir düzene bağlanması istenmiş olabilir. Bununla ilgili kesin yargıda bulunmak için Hac ayetlerini ince ince çalışmak gerekir ki ben henüz bu çalışmayı yapmış değilim. Yalnızca sesli düşünüyorum.

*Salât*ın Zamanları

Günlük *salât* çalışması, yani günlük Kuran dersi için sabah ve akşam (tan ve günbatımı da içinde) zamanlarının verildiği ayetleri yeri geldikçe göstermiştim. Hepsini toparlarsak: 3:41, 6:52, 7:204-205, 17:78, 18:28, 19:11, 20:130, 24:36,58, 25:5, 33:42, 38:18, 40:55, 48:9, 76:25.

Namaz için günde beş veya üç zaman çıkaranların bu sayı için başvurdukları yalnızca üç ayet var:

> ***11:114 Gündüzün iki ucunda ve gecenin yakın zamanlarında namazı dosdoğru kıl. Çünkü iyilikler, kötülükleri ortadan kaldırır. İşte bu, hatırlayanlar için bir öğretidir.***
>
> ***50:39 Artık onların söylediklerine karşı dirençli ol ve güneşin doğuşundan önce de batışından önce de övgülerle yücelterek Efendini an.***
>
> ***20:130 Artık onların söylediklerine karşı dirençli ol ve güneşin doğuşundan önce de batışından önce de övgülerle yücelterek Efendini an. Gecenin bir bölümünde ve gündüzün uçlarında da yücelterek an. Böylece belki hoşnutluğa erişirsin.***

11:114'ün sözünü ettiği üç zamanı anlamak olanaklı. Gecenin yakın zamanlarında yapılacak olan çalışma Ulak'a veya Kuran dersi verecek olanlara özel çalışma olabilir. Ama 50:39'da ve 20:130'da güneşin batışından önce demesi, "günde iki *salât*" tezine karşı bir sorun yaratıyor çünkü bu ifade akşam zamanını anlatıyor olamaz. 20:130'da zamanları bildirdikten sonra ayrıca bir de "gündüzün uçları" demesi, "güneşin batışından önce" çevirisinin doğru olup olmadığı konusunda kuşku uyandırıyor. Üç zaman söyledikten sonra neden geri dönüp iki zamanı tekrar ansın? Buna iyi bir yanıt bulmamız gerekiyor.

Bir de "orta *salât*tan" söz eden ayet var ama onu saymıyorum. Çünkü Kitap'ın beş vaktin "ortasındaki" vakti özellikle anıp neden ona özel bir önem verdiğini açıklayabilene denk gelmedim. Günde beş kez bir şey yapmamızı istese bu beşten birini neden ayrıca söylesin? Mantıklı değil. Önceki bölümde alıntılamadığım, Muhammed Peygamber'in çalışma düzenine doğrudan gönderme yapan şu ayete bakalım:

> ***25:4-5 Nankörlük edenler şöyle dediler: "Başka bir toplumun da yardımıyla onun uydurduğu bir yalandan başka bir şey değil bu!" Böylece haksızlık yaptılar ve iftira ettiler. Bir de şöyle dediler: "Onun yazdırdığı, sabah-akşam kendisine okunan öncekilerin söylenceleridir!"***

Örtücüler de Peygamber'in sabah ve akşam Kuran çalıştığını biliyor olmalılar ki böyle iftira etsinler. *Salât*ın zamanları konusundaki en büyük dayanağım "sabah *salât*ı" ve "akşam *salât*ı" olarak oturumları adlarıyla andığı ayet:

> ***24:58 ...Sabah namazından önce, öğle zamanı giysilerinizi çıkardığınızda ve akşam namazından sonra; bunlar korunmasız olabileceğiniz üç zamandır...***

Sonuçta 50:39'un oluşturduğu sorunu çözememekle birlikte terazinin iki kefesine şu olasılıkları koyuyorum:

a) Ondan fazla yerde sabah ve akşam zamanları belli bir görev için anılıyor. İki yerde bu zamanların dışına çıkılıyor görünüyor.

b) İki ayetin verileriyle, desteği zayıf bir yorumla günde beş zaman buluyoruz. Ama on, on beş ayette her nedense yalnızca iki zamanın üstünde duruluyor. Sanki bunlar daha önemliymiş gibi?

Bu durumda kesin yargıda bulunmayı ertelemekle birlikte birinci seçeneği daha olası görüyorum. Her ne kadar başından beri akşam Kuran okuması yapma alışkanlığı edinmemiş biri olsam da günde iki kez Kuran çalışılması gerektiğini düşünüyorum. "Beşten ikiye indirme" gibi bir durumun kesinlikle söz konusu olmadığı açıktır. Sıfırdan ikiye çıkarıyoruz. Eline Kuran almayan kişilerin günde iki kez Kuran çalışmaya başlamaları önemli bir şeydir. Deneyen çok iyi biliyor ki günde beş kez namaz kılmaktan kat kat ağır ve insanın sabrını sınayan bir görevdir. Elimde düzenli derslerin zamanlarının hiç önerilmediği bir Kuran bile olsaydı *salât*ın bundan başka bir şey olduğunu çıkarsamayacaktım. Her şeyden öte önemli olan amaçtır. Zamanları konusunda bütünüyle yanılsak bile bizi o amaca götürecek olan Kuran dersleri kutludur. Amacı unutup da başörtüsü, ezan, cami gibi biçimlerde kaybolan zihinlerin arınabilmesi olanaklı değildir.

*Salât*ı namaz olarak anlamakta diretenler önce Kuran'da bulunmayan bir sayısallığı salata yakıştırırlar. Sonra bu sayısallığı Kuran'da ararlar. Bulamayınca ya Kuran'ın eksik olduğuna karar verir ve onu hadisle, Sünnet'le, Tevrat'la tamamlamaya kalkarlar ya da ayetleri zorlayarak bir sayı çıkarmaya çalışırlar. Sayısallık da tıpkı salata yakıştırılan değişmez biçim gibidir. Önce varsayılır, sonra Kuran'da aranır. Bu yaklaşımla örneğin salatla sık sık yan yana anılan *zekat*ın veya *sabr*ın sayılarını niye sormayalım? Günde kaç kez, kaç rekat *zekat*? *Sabr*ı ayakta mı kılacağız, oturarak mı?

*Salât*ı namaz olarak anlamakta diretenler odak noktasını bir türlü Kuran'a getiremezler. Onlar en iyi olasılıkla namaz ve namazdan **ayrı** bir Kuran dersi arasında bölünmek zorundalar (nitekim bölünmüşler). Çünkü Allah'ın onlara Kitap'ta 109 kez "namaz" dediğini düşünüyorlar, buna karşılık Kuran çalışmayı bir programa bağladığını düşünmüyorlar. Zorunlu olarak yolları "namaz zorunlu, Kuran isteğe bağlı" formülüne çıkıyor. Zaten uygulamaları da bu formüle uygun yürüyor. Günde beş kez namaz kılmanın gerekli, "Kuran Kursu"na gitmeyi isteğe bağlı sayarlar. Üstelik o Kuran kursu dedikleri şeyin de yalnızca adı Kuran'dır, içinde Kuran'dan eser yoktur.

***

Bu yazıda sekiz yüzün üzerinde ayete göndermede bulundum. Bir an için salatın namaz olduğunu varsayarak soralım: Bu yüzlerce ayet namazdan söz ediyorsa, Kuran'ı ne zaman ve nasıl öğreneceğiz? Kuran dersinin gerekliliği, Elçi'nin bunu yoğun olarak yapmış olması ama Kuran'da bu dersi düzenleyen veya bu dersten söz eden tek bir ayetin olmaması makul müdür? Kuran'da Kuran dersinin adı olmayabilir mi? İbrahim'in, Musa'nın, İsa'nın kitapları okuyup öğrettikleri derslerinden, dersin kendisinden söz edilmiyor olabilir mi? Sahi, Elçi'nin yoldaşları Kuran'ı ne zaman öğrendiler? Elçi'nin gündüz işi gücü var, buna rağmen işine beş kez ara verip namaz kılıyor ve kıldırıyor. Gece biraz uyuyor, biraz namaz kılıyor. Geriye ne kaldı? Tek mirası olan Kuran'ı hangi ara öğrendi ve öğretti? Ve neden bu denli önemli olan, elçilik görevine denk olan bu dersten sanki bir alt başlıkmışçasına çok az söz ediliyor? Doğru yanıt, bu dersten çokça söz edildiğidir.

Kuran bir kavramı çevire çevire farklı sözcüklerle yeniden açıklıyor ki din bilirkişilerine kulluk etmeyelim (11:1-2). Birileri salt Arapça biliyorlar diye "*salât* şudur" dediğinde onun sağlamasını yapalım. Altı yüz sayfa boyunca aynı şeyleri anlatıp duruyor gibi görünmesinin nedenlerinden biri, aslında anlamın örtülme çabalarına karşı bir tür sigorta içermesi. Yapbozun parçalarından birini bozarsanız bütün parçalar biraz kayıyor ve resim bulanıklaşıyor. *Salât*ın yerine namazı veya "duayı" koyanlar, yaptıkları bir değişikliğe karşılık pek çok ayette çelişki yaratıyorlar; ayrıca pek çok sözcüğün anlamını da değiştirmeleri gerekiyor. Bir yalanı örtmek için daha çok yalan söylemek gerekmesi doğanın yasasıdır. Bu yasa Kuran'ın içinde de işliyor. Nitekim Kuran'ı etki altında kalmadan kendi aklıyla en azından bir kez okumayı deneyenlerin, zerre kadar Arapça bilmemelerine karşın birkaç çeviri hatasını sezmeleri gayet olanaklıdır.

Bu okuduğunuz, bütünlenmiş bir çabanın sonuç raporu değildir. Sürmekte olan bir çalışmanın ara raporudur. Pek çok kişinin kendi aklıyla, temiz akılla Kuran'ı anlama çabası içine giriyor ve girecek olması beni bu çalışmayı bitirmeden yazmaya itti. Belki de hiç bitiremeyeceğim ve birileri benim bıraktığım yerden alıp tamamlayacak. Bir parça ışık bulan herkes onu kardeşleriyle paylaşmalı.

Bu çalışmaya Allah'ın izniyle dalacak veya yalnızca çevirilerden Kuran'ı okumayı sürdürecek olanlar… Buradaki Arapça sözcüklerden başınız döndüyse bu sizi yıldırmasın. Bunu böyle anlatmak zorunda olmamın sorumlusu ben değilim. Unutulmuş, hatta kasıtlı olarak üstü örtülmüş anlamlara ulaşmaya çalışıyoruz. Kütüphanede yıllardır yerinden oynamamış kitapları keşfetmek isteyen kişi toz içinde kalmaktan yakınmaz. *Salât* sözcüğüne doğrudan bir Türkçe karşılık bulamamış olmam sizi yıldırmasın. Bu işler adım adım başarılır. Birileri bizim bıraktığımız yerden alır, tamamlar.

Kitabı öğrenmek /aşılamak /hatırlatmak ve uygulamak olarak, normalde iki ayrı biçimde ifade etmeyi tercih edeceğimiz sürecin neden tek sözcükle anlatıldığı sorusuna yanıt vermeye çalışayım.

1) Kuran'da pek çok eylemin adlandırılması amaçlılığa göre. *Zikir, sadaka, zekat* örneklerinde olduğu gibi. *Zikir* için Türkçede anma karşılığı aslında çok uygun düşüyor çünkü anmak eylemi aynı *zikir* gibi iyi anlama gelir: Akla getirmek ve söylemek. "Anamı andım." "Anamı aklıma getirdim" anlamına da gelir, "ondan söz ettim" anlamına da.

2) Kuran'ın Türkçe indiğini düşünelim. Allaha söz vermek, Allah'ın söz vermesi, söz dinlemek ve söz dinlemek olarak dört ayrı kavramın nasıl aynı sözcüklerden oluştuğuna dikkat edin. Görünen anlamıyla "söz dinlemek", yani okunanı, açıklanan Kitap'ı dinlemek. Bir de ayrıca deyim anlamıyla "söz dinlemek", yani öğüdü tutmak. Türkçedeki bu ilginç durumun bir benzeri Arapçada da olabilir.

*Salât*ın hem törensel uygulama hem de yasayı uygulamak olduğunu söylemek tutarsız bir kolaycılık oluyor. Birbiriyle ilgisiz iki kavram ortaya çıkıyor. Gördüğümüz üzere sözcüğe farklı anlamlar vermek zorunda kaldığımız yerlerde bile doğrudan, şeffaf bir anlam ilintisi var.

İçinde "*es salât*" sözcüğünün geçtiği pek çok ayeti inceledik ve *salât*ın Kitap ile doğrudan ilgili olduğunu gördük. Bu saptamanın ışığında aşağıdaki ayeti nasıl değerlendireceğiz:

> ***25:30 Elçi şöyle der: "Ey Efendim! Aslında benim toplumum bu Kuran'ı terk edilmiş olarak bıraktı!***

Hiçbir şey bilemiyorsak bile şunu itiraf etmemiz gerekiyor: Demek ki bin dört yüz yıldır aynı şekilde *salât* ayakta tutulmuyormuş! Bin dört yüz yıldır "namaz kılındığı", üstelik böyle kılındığı öne sürülüyor. Bu ciddi bir tarihsel dayanakla desteklenen bir iddia değildir. Hatta pek sevdikleri hadis kitaplarında bu iddiayla çelişecek öyküler var; bir başka yazıda göstereceğim.

Kuran'daki *Salât* ve Namaz Araştırması – 2

*Salât*ın Türkçesi

Selim Çalışkan
Haziran 2020
gerceginkitabi.wordpress.com/about
gerceginkitabi.com/about

Sonuç Çizelgesi

Bu çizelge Kuran'da geçen SLV köküne sıklıkla yakıştırılan anlamların uygunluğunu gösteriyor. Bu çizelgedeki anlam önerileri eylem kökü içindir. Ad ve eylemsi türevlerinin anlamı için bu kök anlamdan gerekli türetme yapılmalıdır. Sözgelimi *salla* eylemi yönelmek ise "*es salât*" adı yöneliş, *musalla* adı orada yönelmenin yapıldığı yer, *musalli* eylemsisi yönelici anlamına gelecektir. Gerekçeler birinci bölümde özetlenmiştir. Bu çizelge Türkçe karşılık önerisi değildir. Önerilen anlamlar keskin sınırlarla birbirinden ayrılmış değildir.

***Salât* Olası Anlamlar Çizelgesi**

SLV kökünün geçtiği ayetler	Yardım /destek	Kuran dersi	Kuran'ı uygul. /bağlılık /itaat	Yönelmek	Not
Ad -*Es Salat*					
2:3		•	•		2:2 Kitabın varlığıyla ilgili.
2:43		•	•		2:43-45 Kitabın varlığıyla ilgili.
2:45		•	•		2:2-3 yeniden...
2:83		•	•	•	[2:40-43] + [2:83] = [2:87-89]
2:110		•	•		
2:153		•	•		2:129'daki çağrının karşılığı: 2:151-153
2:177		•	•	•	"Namaz kılmayın, *salât* ı kurun."
2:238		•	•		Eğer bu namazsa konu değişiyor olmalı.
2:277		•	•		Eğer bu namazsa konu değişiyor olmalı.
4:43		•			Hayır, burada namaza herhangi bir kanıt yok.
4:77			•		4:75-77 "Elinizi çekin, söz dinleyin."
4:101-103		•			Kısaltmak değil, sınırlandırmak. Krş. 73:3
4:142		•			Gösteriş varsa yapılan iş bireysel olamaz.
4:162		•	•		4:161 Namazın faizle ne ilgisi var?
5:6		•			*Salât* ta nimet varmış. Namazda var mı?
5:12		•	•		5:12-14 Elçiler namaz için gönderilmez.
5:55		•	•		Koruyuculukla *salât* ın doğrudan ilgisi var.
5:58		•	•		*Salât* = *Din*
5:91			•		5:90-92 Namazdan değil öğretiden alıkoyar.
5:106		•			"Sizden olmayan"a namaz mı kıldıracaksınız?
6:72		•	•		6:69-72 *Salât* la tektanrıcılık ilişkisi.
6:92		•	•		Kitapla uyar = *Salât* ı kur(dur)
6:162		•	•	•	*Salât* ≠ nusuk
7:170		•	•		7:169-170 Kitabı okuyup incele -> *Salât* ı kur
8:3		•	•		8:2-3 Kitap açıklanıyor ve yerine getiriyorlar.
8:35		•			Ev'in amacı *salât* tır. Örtücü, *salât* ı engeller.
9:5		•	•		9:5-6 Allah'ın sözünü duyurmak = *Salât*
9:11		•	•		Namaz kılarsa değil, kitabı uygularsa dindaşın.
9:18		•	•		9:17-18 *Salât* la tektanrıcılık ilişkisi.
9:54	•	•			*Salât* a gelmekle *salât* ı kurmak farkı.
9:71		•	•		İyiliği öğütlemek /yaptırmak /kurmak = *Salât*
9:103	•	•			~~Dua~~ İyi öğüt dinginlik verir. 22:34 33:47 39:17
10:87		•			10:89 *Salât* = Yönelmek
11:87		•	•		11:62 "Kitabın mı emrediyor sana?"
11:114		•			*Salât* ta göze görünür bir iyilik olmalı.
13:22	•	•	•		13:20-25 *Salât* , verilen sözle ilgilidir. 2:83, 5:7
14:31	•	•	•		14:35-37 *Salât*, yaşam biçimidir.
14:37		•	•		Namazın rızık sonucu yoktur. 3:37, 5:66, 20:132
14:40		•	•		14:44 *Salât* , Allah'ın çağrısına karşılık vermektir.
17:78		•			17:78-79 Ulak herkesten fazla çalışacak.
17:110		•			Okumayı-17:106, açıklamayı-17:107 içermeli.
19:31		•	•		19:30 Kitabın varlığıyla ilgili.
19:55		•	•		Babasının kitabı ile *salât* etti. 87:19
19:59		•	•	•	19:56-63 İyi iş yapan = Sakınan = *Salât* ı kuran
20:14			•	•	Daha ilk dakikada namaz mı?
20:132		•	•		20:131 *Salât* , bayağı yaşama dalıp gitmemektir.
21:73		•	•	•	Çoktanrıcılar *salât* ı ayakta tutmazlar.
22:35	•	•	•		22:31 *Salât* ı ayağa kaldır = Tektanrıcılığa yönel
22:41		•	•		Egemen yapılanların örneği 22:26'da.
22:78		•	•		İbrahim gibi tektanrıcı olun.
23:2		•	•	•	23:1-10, 23:57-60.
24:37		•	•		24:36 *Salât* ≅ *Zikir* ≅ *Tesbih*
24:41			•	•	Namaz kılmıyorlar, yasaya uyuyorlar.
24:56		•	•		24:54 *Salât* ı ayakta tutmak = Elçi'ye uymak
24:58		•			Günlük Kuran çalışma zamanları.
27:3		•	•		27:91-92
29:45		•	•		"El Kitap": 27:45,46,47,48,51
30:31		•	•	•	*Salât* la tektanrıcılık ilişkisi.
31:4		•	•		2:1-3, 31:1-3. *Salât* , kitabı izlemektir.
31:17		•	•		İyiyi yaptır, kötüden alıkoy: 3:114, 7:157, 22:41.
33:33		•	•		33:34 Açıklanan Kuran'ı gözetin.
35:18		•	•	•	36:11
35:29		•	•		Kitabı açıklayanlar ve açıklamasını izleyenler.
42:38	•	•	•		Çağrıya (elçiye) karşılık verenler.
58:13		•	•		Kitaba boyun eğin, izleyin, arın(dır)ın.
62:9		•			62:2 Kitabı öğrenmeye koşun.
62:10		•			24:62 *Salât* , birlikte yapılan bir iştir (*emr*).
70:23		•	•		70:17 Karşıtından tanım. 5:92
70:34		•	•		*Yuhafizune* : İşteş kip. Namazda işteşlik yoktur.
73:20		•	•		73:2-4 Kuran çalış. 17:78-79, 52:49, 76:26.
98:5		•	•	•	98:2-5 Tertemiz sayfaları izlemek.
107:5		•	•		Dikkat: "Ayakta tutma" *(akimu)* ifadesi yok.
Eylem -*salla*					
3:39		•	•		Yönetim yerinde yasayı uyguluyor.
4:102		•			
75:31		•	•	•	75:32 Karşıtından tanım.
87:15		•	•	•	Krş: 87:9-11, 87:14-15
96:10		•		•	8:35-36, 41:26.
108:2		•	•	•	Kevser: 2:269
Eylem -*salla ala*					
9:84	•	•			9:80.83-87
9:103	•	•			9:104 El açıp dua etmek değil, aracılık değil.
33:43	•	•			Kuran öğretmek olabilir: 2:137-145,152-157, 57:9.
33:56 -1	•	•			2:157
33:56 -2	•				Ulak'a yardım: 3:52. 61:14.
Ad, çoğul -*salavat*					
2:157	•	•			33:56. 6:122. 47:14, 57:9.
2:238		•	•		
9:99	•	•			9:103.107-108.
22:40	•				
23:9		•	•		23:3.115.
Ad -*musalla*					
2:125		•		•	Kutsal Ev'den insanları tektanrıcılığa çağırın.
Eylemsi -*musalli*					
70:22		•	•	•	70:17 Karşıtından tanım.
74:43		•	•	•	74:55 Karşıtından tanım.
107:4		•	•	•	

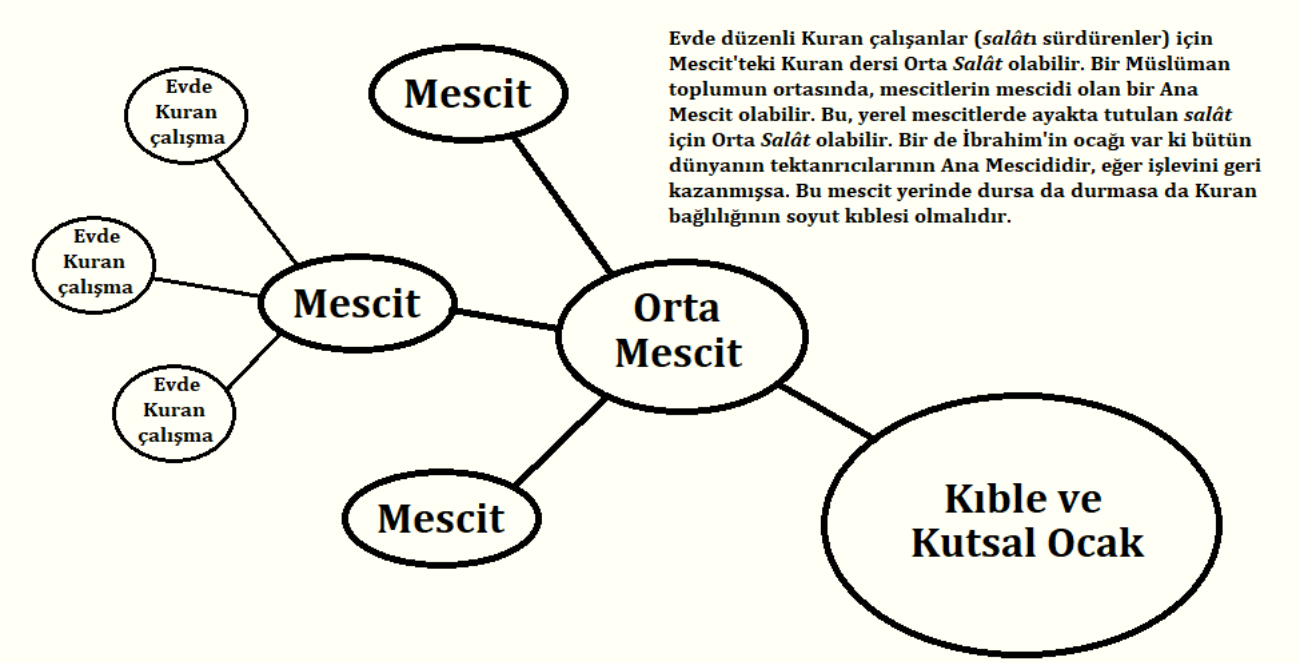

"Orta *Salât*"a yüklediğim anlama göre ocak hiyerarşisi. Herbiri evde Kuran çalışan kişiler için Orta *Salât* mescitteki Kuran dersi olabilir. Farklı mescitlerin bağlı olduğu orta mescitte yapılan Kuran eğitimi de Orta *Salât* olabilir. En Orta *Salât* ise bütün tektanrıcıların ortak okulunda olan olmalıdır. "Toplanma günü" (62:9) olarak bildirilen *salât* günü, evde Kuran çalışanların toplandıkları Kuran dersi günü olabileceği gibi, şubelerin veya küçük mescitlerin üyelerinin bir üst mescitte toplandıkları ders günü de olabilir. Farklı Kuran yorumlarının bu hiyerarşiyi belli ölçüde gözetmesi gerekiyor. Kuran'da "hücreler" olarak anılan ve bir Kuran okulunun içindeki bölümler, kamplar, şubeler olarak anlaşılabilecek birliktelikler de bu hiyerarşiyi oluşturuyor. 49. surenin başındaki buyruk bununla ilgili olmalı. "Yorum farklılıklarına göre elbette okullara ayrılacaksınız ama önceliğiniz Kitap'ın gerçekleştirilmesi olmalı." (49:2) Okul ve ocak sözcüklerini birbirinin yerine (*beyt* karşılığı) ve kurumsal, soyut anlamda kullanıyorum.

Özet - Sonuç

Trafik benzetmesi *salât* kavramını açıklayabilir. Trafik, toplum yaşamının basit bir modelidir, pek çok şeyi basitleştirerek anlatmak için kullanılabilir. Trafikte yasa var, yaptırım var, incelik, kibarlık var, iletişim var. Ahlaksız davranınca maddi ve tinsel sonuçları var. Başarılı toplumlar, başarısız toplumlar var. Kurallar, bu toplumların yaşam biçimindeki küçük farklılıklara göre uyarlanabiliyor.

Sürücü kursu ve trafik kurallarının belletildiği her yerde, okulda, televizyonda, radyoda, basında *salât* yapılır. Bu, derstir. Aslında yoldaki uyarı levhaları bile sürücülere nasıl davranmaları gerektiğini hatırlattıkları için trafik *salât*ının bir parçası sayılır. Ama trafiğin ayakta kalması için eğitim ve hatırlatma yetmez. Öğretilen kuralların yaptırımla korunması gerekir. Bu yaptırım kötü sürücülere, dikkatsiz yayalara sözlü uyarıda bulunmakla, ayıplamakla başlar. Bazı davranışlar cezayı gerektirmez veya cezalandırılamaz, bunlar için yalnızca çağrı, uyarı ve kınama kurumları işletilir. Ceza yaptırımıyla sağlanabilecek davranışların polis denetimiyle ve adli zorlamayla uygulanması da *salât*ı kurma ve ayakta tutma işinin devamıdır. Belediyenin ve Karayolları'nın yolları kurallara uygun olarak tasarlayıp işletmesi, herkesin görüp anlayabileceği işaret ve yönergelerle kurallara uymayı kolaylaştırması da *salât*ı ayakta tutma işinin bir ayağıdır. Çünkü bunu yaparak yurttaşlara kurallara uyarak yaşayabilme olanağı tanımış olurlar.

Demek ki işin zamanlanmış, düzenlenmiş kısmı olduğu kadar her saat ve dakika gözetilmesi gereken kısmı da vardır. Bu ayakta tutma işinin içinde bildiğimiz anlamıyla "ders" önemli bir yer tutacak, zorunlu olarak. Zorunlu olmazsa taşıt kullanmayı, caddeyi geçmeyi bilmeyenler yola çıkar ve orada esenlik olmaz. Öyleyse bu kuralları ders olarak işlemek de, topluma benimsetip uygulamak da ayakta tutmanın birer parçası değil midir? "Değildir" diyenler bize şunu anlatsın mesela: Allah'ın bir elçisi yasayı toplumda nasıl ayakta tutulur duruma getirir? Hani kendisi ve izleyenleri ne yapmış olmalılar ki o toplum Müslüman bir topluma dönüşmüş olsun? Gözünüzde canlandırın, farklı bir yol, yöntem, süreç biliyorsanız herkese anlatın.

*Salât*ın ne olduğu konusuna büyük oranda berraklık kazandırdığımı umuyorum. Eğer anlaşılmayan veya itiraz edeceğiniz noktalar varsa bildirmenizi özellikle rica ediyorum. Bu konuya ayrı bir önem vermemin nedeni şimdiye dek okuduğum hiçbir yorumun tatmin edici olmamasıdır. Arapçayı iyi bilenlerin Kuran'ı anlamamaktaki kararlılıkları, benim gibi Arapça bilmeyen kişilerin "haddini aşarak" kendisine yol aramasını meşrulaştırıyor. Öyleyse saflar ayrılsın ve Allah'a yol arayanlar yardımlaşsınlar. Buraya kadarki açıklamalarla ilgili bir pürüz yok ise şu soru yanıtlanmayı bekliyor olmalı:

> "*Salât* Kitap'ı öğrenmek ve uygulamak anlamına geliyorsa namaz gibi ilgisiz görünen bir şey nasıl ortaya çıkmış ve nasıl *salât*a denk tutulur olmuş?"

Aslında bu sorunun yanıtı incelediğim ayetlerden az çok görünüyor. Bir sonraki yazıda bunu açıklamayı deneyeceğim. Sonraki yazılarda Kitabımukaddes'teki *salât* bölümlerini incelemeyi de düşünüyorum. Şimdi birkaç yan konuya değindikten sonra kavrama Türkçe karşılık arayacağım.

"Kul Hakkı" Kavramının Uydurulması

*Salât*a namaz anlamı vermenin neden bu kadar çekici bir seçenek olduğunu anlamaya çalışırken bu olgunun bazı yan konularla ilintili olduğunu gördüm. Allah hakkı ve kul hakkı ayrımı ayrı bir inceleme konusu ve ileride ayrıntısıyla girmeyi düşünüyorum. Kısa bir özet geçeceğim. Bugünkü geleneksel İslam yorumuna baktığımızda insanların görevlerini "Allah hakkı" ve "kul hakkı" olarak iki ayrı sınıfa soktuklarını görüyoruz. Bu varsayıma göre Müslüman kişi topluma ayrı, Allah'a ayrı hizmet edecektir. Sözgelimi "oruç yalnızca Allah için yapılır" denilir. Yazdığı her şeyi bir şeyler öğrenme umuduyla okuduğum, en iyi meallerden birini yazan Hüseyin Atay, Cehaletin Tahsili kitabının İslam Buyruklarının Önem Sırası bölümünde (s.75) şöyle diyor:

> "Namaz sırf Allah'ın hakkı ve Allah ile kul arasında olan bir ilişkidir. Allah namaz kılmayanı şartsız affeder. İnsan Allah'a karşı suç işlemiştir. […] Zekat ise fakirin hakkıdır. Zekatı vermeyen başkasının hakkını yemiş olmakla haram yemiş olur. Zekatı vermemekte hem Allah'ın hem de kulun hakkına tecavüz vardır. […] Zekatı vermemekle fakiri sıkıntıya ve dara, kötülüğe ve ahlaksızlığa sürükler."

Ne yazık ki Hüseyin Atay'ın zihninde uzakta, gökte olan, gerek duyduğunda evrenin işleyişine "karışan" bir tanrı imgesi var. Kendisi için bir şeyler isteyen, böylece insanlar için gerekli olan ve kendi istediği şeyler olmak üzere **iki ayrı "iyi" kategorisi** yaratan bir tanrı. Normalde kenardan seyreden bu tanrı karıştığı zaman "mucize" yaratıyor, kendi koyduğu fizik yasalarını çiğniyor. "Dua"ları de bu şekilde, nedensellik örgüsünü yırtarak yerine getiriyor. İnsanı yaratacağı zaman evirmiyor, yoktan var ederek yeryüzüne adeta ışınlıyor. Dikkat ettiyseniz Atay namazın (kast ettiği her ise) yeryüzünde bir sonucunun olmayacağını öne sürüyor. İşte bu içlemsel tanrı imgesidir. Yani varlığı, varlığın varlığına benzeyen, özneliği bir kişi gibi olan tanrı. Bu tanrı iki farklı şey buyurur:

1) Kendi istediği şeyler. "Allah hakkı." Sonucu yalnızca ölüm sonrasında görülecek şeyler. Evreni sarıp sarmalayan nedensellik örgüsünün dışındaki anlaşılmaz şeyler.

2) İnsanın iyiliği için istediği şeyler. "Kul hakkı."

Bu, Kitabımukaddes'in betimlediği tanrıdır. Bozuk kitaplar olan Tevrat'ın ve İncil'in anlattığıdır. Oysa Kuran'da böyle bir tanrı anlatılmaz. Allah kendisi için hiçbir şey istemez. İki ayrı iyi kategorisi yoktur. Bütün iyiler insanın kendisine iyi geldiği için iyidir. Allah'ın istediği her şey insanın iyiliği içindir (2:110,272, 4:170,171, 6:104, 8:19, 10:108, 17:15, 29:6, 27:92, 35:15, 39:41, 41:46, 45:15, 47:38, 64:16...). Bu iyiler yerine getirildiğinde sonucu hemen, burada görülmeye başlanır, bununla birlikte sonsuzluğa kadar kalıcıdır (2:58,201, 3:148,165, 5:18, 7:96,156, 9:74, 11:52, 14:27, 16:30,97,122, 20:124, 22:15,28 24:14, 29:27...). Gerçek Allah'ı çağırmanın yolu el açıp bir şeyler söylemek değil, nedenleri kovalayarak sonucu yaratmaya çalışmaktır (5:35, 8:71, 45:12, 53:39, 72:20...). Ama insan bütün nedenleri kovalayamaz, burası da "tevekkül" dediğimiz yenilgiyle barışık olma durumudur[1]. Sözlü yapılan veya yürekten geçirilen dileğin kişinin kendi niyetini ve amacını kendine hatırlatması, güdülenmeyi artırması, yenilgi olasılığını kabullenmesi gibi yararları vardır elbette. Ama nedensellik bağlarının üzerinden atlayarak doğrudan sonucu yaratan bir "dua" Kuran'da anlatılmıyor.

Namazın akla yatkınlığı izlenimini yaratan işte bu yanlış varsayımdır. "Allah hiçbir yararını görmeyeceğimiz falanca işi bizden istedi" dediğinizde insanları buna ikna eden temel varsayım budur. Bu falanca iş namaz da olabilir, oruç da, hac da, başka bir şey de.

	Gelenekçi, ezberci kavramlarla, bölünmüş evren algısı	**Kuran'a uygun gerçek evren algısı**
Doğrular	Ahlak **+** Elçi sözleri	Ahlak = Elçi sözleri
Din	İnanç (*akide*) **+** Uygulama (*amel*)	Din = Uygulama
Yaşam	Dinsel yaşam **+** Seküler yaşam	Yaşam = Din
Doğa yasaları	Doğa yasaları **AMA** Allah doğa yasalarını çiğneyen müdahalelerde de bulunuyor.	Doğa yasaları = Allah'ın yasaları
Yahudiler	Tevrat'a uymadılar **+** namaz kılmadılar	Tevrat'a uymadılar = *Salât*ı ayakta tutmadılar
İbrahim'in ocağı	Doğru yola çağırmak **+** namaz kıldırmak için	Doğru yola çağırmak için = *Salât* için
Salât	Namaz **AMA** tam namaz değil...	Kuran'ı dinlemek ve yerine getirmek (söz dinlemek ve *söz dinlemek*)

1 http://kuranmeali.com/KelimeSec.php?kelime=%D9%88%D9%8E%D8%AA%D9%8E%D9%88%D9%8E%D9%83%D9%91%D9%8E%D9%84%D9%92

Sekülerlik düşüncesi de aralanan bu kapıdan içeri giriyor. Bilinen iyi ve kötü kavramlarından ayrı bir "sevap ve günah" kategorisi türettiğimiz zaman (çünkü Allah haşa kendisi için bir şeyler istiyor) Allah'la ilgili olan ve olmayan olarak iki ayrı kavram dünyası yaratıyoruz. Veya; "şunlar yalnızca Allah'ı ilgilendirir, şunlar da Allah'la birlikte toplumu." Sanki Allah'ı daha az ilgilendiren (din dışı) ve çok ilgilendiren (dinsel) konular varmış gibi oluyor. Oysa gerçekte Allah yalnızca kötü olanı yasaklamış, yalnızca iyi olana çağırmıştır (16:90). İyi ve kötünün dışında kalan bir davranış alanı yoktur. Dolayısıyla Allah sekülerliğe izin vermemiştir.

Her Şeyi Söylemek ama Yapmamak

Aslında *salât*ın namaz olarak anlaşılması, yani yanlış anlaşılması bize yabancı bir süreç değil. Din Nedir yazımda tartıştığım üzere en kapsayıcı olması gereken din kavramı modern zamanlarda dönüşüm geçirip tanınmaz hale gelmiş. Dinin yakın anlamlıları, alt başlıkları veya anlamsal kesişim kümeleri diyebileceğimiz, Kuran'da sık geçen sözcüklerin zihinlerdeki karşılığı da tanınmaz hale gelmiş. Hemen hepsinde aynı örüntüye rastlıyoruz: **Yapılması gereken bir şeyleri anlatan kavram, söylenmesi gereken şeylere dönüşüyor.**

Besmele: Bu cümlenin Kuran'da söylenen bir slogan olmadığı bellidir. Bir amaçlılığı, tektanrıcıların içinde bulundukları bir bilinç ve niyet durumunu anlattığı bellidir. Yaptığı her işin Allah'ın adıyla olduğunu bilen kişi Allah'ın buyruğuna açıkça ters bir işe başlarken daha üst düzey bir farkındalık ve suçluluk içinde bulunacaktır. Kendimden örnek vereyim. Gençken besmele alışkanlığı kazanmayı deneyip başaramamışlığım vardır. Her nasılsa biradan ilk yudumu alacakken aklıma gelirdi ve suçluluk duyardım. Başka işlerde aklıma gelmezdi. Gençliğin sersemliği içinde çözemediğim bu muammaya yıllar sonra anlam verebildim. Bira içerken besmele anlamsızdır çünkü Allah'a kulluk mantığına açıkça aykırı olduğu bilinen işin "Allah'ın adıyla" yapılması olanaksızdır.

Şükür: Kuran'da "şükredenlerin" karşılık verdikleri açıktır. Ama insanın insana nezaket gereği teşekkür etmesi gibi, sanki "Allah'a kibar olmak" diye bir davranış varmış gibi benzer bir anlam kazanmıştır. Doyan kişinin şükrü doyamayanı doyurmaktan başka bir şey olamaz. Ağzıyla söylediği cümle ancak bu görevini kendisine hatırlatmak işlevini görebilir, ötesini değil.

Zikir: Akla getirmek, akılda tutmak olması gerekir. Trafik kuralını (Arapça anlamıyla) *zikreden* bir sürücü kural kitabından bölümler okumaz. Ama direksiyon başındayken kuralları bilinç düzeyinde gözetir ve çiğnememeye çalışır. Bu bilinçlilik durumu zamanla içselleşir ve reflekslerine de yansır.

Tespih: Bir şeyler söylemek değil, yapılan işi Allah rızasını önceleyerek yapmak, Allah'ın adına leke sürdürmemektir. Müslümanlar tespih ediyor olsalardı sözgelimi Muhammed'in karikatürlerine gösterdikleri tepkinin yüz katını Hollywood filmlerindeki İsa ve Tanrı sövgüsüne verirlerdi. Bu rezil yapımlar Türkiye'de de gösteriliyor ama Allah'ın adını lekelememek (*sebbih bi hamdi rabbike*) eylemini kimse yapmıyor. Bir Müslüman ülke düşünün ki Muhammed'e sövmek yasak ama Allah'a sövmek serbest.

Tilavet: Sözcük anlamı; izlemek. Kuran'ın konuları anlatışını izlemek, böylelikle doğru çıkarımlar yapmak, doğru çıkarımlar yaparak öğretmek anlamında kullanılıyor Kuran'da. Kuran'ı usla, mantıkla, gerçekle, nedensellik bağları kurarak anlamak ve öğretmektir. Çarpıtılmış ve satırları, harfleri izlemek, düşünmeden dümdüz okumak, sesleri doğru çıkarmak, müzikli okumak anlamlarında kullanılır olmuş.

Dua: Basitçe çağırmak demek olan sözcük tuhaf bir terime dönüşmüş. Kuran'da "Allah'ı çağırmak" kavramını "arınmayı (*ez zekat*) vermek" veya "doğrulma (*sadaka*) ödemek" gibi düşünmek gerekir. Yani yapılan bir işe farklı bir ad verilerek o işin görüntüsüne değil amacına dikkat çekilmiştir. Kalıcı iyiliği

gözeten, vicdana ve/veya elçilerin ahlakına uygun bütün işler Allah'ı çağırmaktır; o bilinçle yapılmasa bile. Gereksinim sahibine verdiğimiz şey görünüş olarak "doğrulama" değil mal veya paradır. Aynı şekilde Allah'ı çağırmak ona sözlü seslenmek demek değildir. Anlaşılabilir nedensellik ilişkileri üzerinden başarıyı kovalamaktır. Kuran'da müminlerin ağzında "benim için Allah'ı çağır" gibi bir kalıp göremiyoruz. Ama içinde bulunduğumuz kültürde öyle kullanılıyor. A, B'ye iyilik ettiğinde "B için Allah'ı çağırmış" olur. Oysa ifadenin kullanımı Allah'a B'ye yardım etmesini söylemek biçimindedir.

Örnek metin: "A, B'nin sınavdaki başarısı için Allah'ı çağırır."

Doğru anlam: A, B'ye ders verir. A, B'ye bir şey **yapar**.

Yanlış anlama: A, sınavda B'yi kayırsın diye Allah'a talimat verir. A, Allah'a bir şey **söyler**, hiçbir şey yapmaz.

Bu konuda daha sonra ayrıntılı bir inceleme yapacağım. Söz ve eylem ayrımı özellikle modern zamanlarda çok görünür olmuş ve her yeri sarmıştır. Söz ve eylem ayrımı üzerine kurulmuş olan meslekler bile vardır. Politikacılık, reklamcılık, halkla ilişkiler... Bu meslekler yapmayacağını söylemeyi ve söylediğini yapmamayı neredeyse yasa edinmiştir (61:3). AKP hükümetinin yaptıkları ve söyledikleri arasındaki farkın ayırdında olanlar söylemek istediğimi daha iyi anlayacaklardır. Hükümetin yaptıkları ile söyledikleri arasındaki yarılmaya birkaç örnek:

Söylediği: İsrail'e dayılanmak, laf sokmak.

Yaptığı: İsrail'e tatlı gümrük tarifeleri uygulamak; ülke tarımını İsrail tohumlarına emanet etmek; Struma'yı, sözde soykırımı, Yahudi bayramlarını valilik, bakanlık, Dışişleri Bakanlığı düzeyinde anmak.

Söylediği: "Kadın evde otursun, çocuklarına analık yapsın."

Yaptığı: Erkeğin aile reisliğini iptal etmek, şirketlere kadın işçi alt sınırı koymak, hükümet birimlerinde kadın çalışanları teşvik edip kayırmak, daha az sigorta primi, daha erken emeklilik vb.

Söylediği: Yasanın adını "Biyogüvenlik Yasası" koymak.

Yaptığı (yasanın içeriği): Genetiği değiştirilmiş tarım ürünlerinin (GDO) ithalini serbest yapmak.

Söylediği: Yasanın adını "Kişisel Verilerin Korunması Hakkında Kanun" koymak.

Yaptığı (yasanın içeriği): Şirketlerin insanların kişisel mahrem verilerini kullanmalarına izin vermek.

Söylediği: "Faiz lobisinden" yakınmak.

Yaptığı: Salgın gerekçesiyle işyerlerini zorla kapatmasına rağmen, elinde yetki olmasına rağmen banka alacaklarını dondurmamak.

Örnekler çoğaltılabilir. Burada amacım hükümeti yermek değil, söylenen ile yapılan arasındaki farkın modern toplumda nasıl **kanıksandığını** ve artık farkına bile varılamadığını ortaya koymaktır. Modernizme dalıp gitmiş zihin ne başkasındaki, ne kendindeki söz ve eylem uyumsuzluğunu teşhis edebiliyor. Yukarıda sıraladığım Kuran kavramlarının aslını zihnimize kazımaya çalışırken göz önünde bulundurmamız gereken bir hastalığımızdır.

İşte *salât* kavramındaki bozulma da dua ve öbür kavramlardakine benziyor. Bir şey yapmak olması gerekirken bir şey söylemeye indirgenmiş. Bugün namaz salt bir şeyler söylemek olarak formülleştirilir:

> Namazın birinci bölümü: Sure: Allah'a (veya kime?) Kuran ayetleri okumak. Kimse anlamıyor zaten, okunmuş bile olmuyor.
>
> Namazın ikinci bölümü: Dua: Allah'a bir şey söylemek.

Yapmak bu formülde yer almaz. Oysa Kuran'daki *salât* bir şeyler yapmaktır:

> Kuran (*din*) dersi: Halka Kuran'ı öğretmek, doğru yaşamayı öğütlemek. Sonucu doğrudan değiştirecek bir söyleme işidir. Şeffaftır, nasıl işe yaradığı, nedenselliği anlaşılabilir. A, B'ye *salla* ettiğinde B'yi iyi davranmaya çağırmış olur. B, *secde* etmişse ister istemez çağrının etkisine girer ve yararını görür. B, A'ya *salla* olduğunda (ör. 33:56) onun çağrısına olumlu karşılık vermiş ve onu izlemiş olur.
>
> *Din*i (Kuran'ı) ayakta tutmak: Ülkenin yazılı yasası Kuran'ın ilkelerine göre yapılır ve uygulanır.
>
> Ulak'a (*nebi*ye) *salla* etmek: Kuran'ı getiren o olduğu için onun Kuran'ı getirme amacına uygun davranmak. Böylece onu izlemek.
>
> Allah'ın ve meleklerin teslim olanlara *salla* etmesi: Açıklamaya gerek var mı? Allah ve melekleri konuşmaz.

Modern yaşamımızda söylemekle yapmak arasında gittikçe açılan bu uçuruma sözcüklerin kökenini araştırmadan önce dikkat çekme gereği duydum. Çünkü kökenbilim kaynaklarında ve sözlüklerde karşımıza çıkan veriyi değerlendirirken bu önemli olacak.

Arapça *Salât* Sözcüğünün Kökenbilimi

Teknik ayrıntı olduğunu düşünerek, gözünüzü korkutarak bu bölümü atlamayın. Sabrederseniz, *salât* sözcüğüne verdiğim anlamların ve önereceğim Türkçe karşılıkların sağlamasını yapacağım.

Tacül Arus, Lisanül Arab gibi Arapçanın en eski sözlüklerinden derlenerek hazırlanan Arapça-İngilizce William Edward Lane sözlüğünde SLV kökünün anlamları şöyle veriliyor: Çağrı, dua, dilekçe, sesleniş, iyilik etme, şereflendirme, büyültme, yüceltme, yakından izleme, bağlı kalma.

Aynı sözlükte *salla* eyleminin anlamları arasında şunlar veriliyor: "Yemeğe veya düğüne davet edilen kişi gitsin veya *salla* etsin" (SL köküyle veriliyor).[2] *Salla* eylemi *ala* (üzerine) ilgeciyle birlikte kullanıldığında ise irileştirmek, yüceltmek, büyütmek (İng. *magnify*) anlamına geliyormuş. Birinci *salât* yazımda belirtmeyi unuttuğum bir fark, Kuran'da *salla* eyleminin *ala* ilgeciyle birlikte kullanıldığında bir nüans oluşturduğuydu. Bu yazıların bir ara rapor olduğunu ve henüz tamamlanmadığını bir kez daha belirteyim.

Lane sözlüğü, "*salla* edici" anlamında gelen "*El musalli*" kavramına şu karşılığı veriyor: Bir yarış atı öndeki atı yakından izlerse ona "*el musalli*" deniyormuş. Burada "*el*" belirli tanımlığının İngilizcedeki "*the*" gibi bilinen bir özneyi anlatma işlevi olduğunu hatırlatayım; sözcüğün anlamını değiştirmiyor.

[2] "Whoso is invited to a banquet, or a marriage-feast, let him comply, or, if not, let him pray for the inviter."

Güncel Arapça sözlüklerinde *salla* eyleminin anlamı şöyle veriliyor: Biri için dua etmek, birini kutsamak, namaza katılmak, namaza önderlik etmek. Ayrıca bir hayvan öbürünü *salla* ettiğinde onu takip etmiş oluyor. Bu hayvana *musalli* deniyor.

"Kuran'dan önceki literatürde kullanılan *salât* kelimesi, esas itibarıyla birine iyilikler dilemek demektir. Fakat bu kelime, cahiliye devrinde Kuran'ın namaz düşüncesine yakın bir anlamda da kullanılmıştır. Antera, İran imparatoru Enuşirvan'ı övmek için şöyle diyor: 'O, yeryüzünde imam olduğu sürece, bütün yeryüzü kralları, dünyanın her yanından ona doğru namaz kılarlar (yani ona doğru döner ona uyarlar)'."[3]

Bu alıntı, Kuran'da *salât* sözcüğünü gördüğümüz yere "X" koyarak çıkarsadığımız yönelme ve izleme anlamlarını doğruluyor. Elbette izlenecek olan öğretinin aşılandığı oturumlar da Kuran'da aynı sözcükle anlatılıyor. Sözlüklerde gördüğümüz iyi dilek, dua vb. anlamlar bu kök anlamdan zaman içinde türemiş olmalı.

Pek çok kaynak Süryanicedeki *selota* sözcüğünün Arapça *salât* sözcüğüyle kökteş olduğu bilgisini veriyor.[4] Sami dil ailesinden olan Akadcadaki *sulla* sözcüğü için de "dua etmek" karşılığı veriliyor. Aynı dil ailesinden olan Habeşçede sormak, rica etmek anlamına gelen *sa'ala, se'la* sözcüğü de dua etmek anlamında kullanılıyormuş.[5] Aynı dil ailesinden olan İbranicedeki *saluta* sözcüğü için günlük toplu dua anlamı veriliyor.[6]

"Arapça BRK kökünden gelen, Türkçeye bereket olarak geçen *baraka* sözcüğü "Allah'ın verdiği nimet, bolluk, verimlilik" sözcüğünden alıntıdır. Arapça sözcük Aramice/Süryanice *baraka* veya *barakta* sözcüğünden alıntıdır. Diz çökerek yapılan dua, nimet, bolluk, verimlilik anlamlarına gelir. Bu sözcükle aynı anlama gelen *berek* "diz" sözcüğünden türetilmiştir."[7]

Kuran'da *baraka*nın kullanılışına bakılırsa diz çökmeden türemiş doğrudan ilgili bir anlamı olmadığı açıkça görülür. Aramice ve Süryanice diz çökme anlamı, Kuran'ın indiği zamanın Arapçasında olan ışık, kut, bolluk anlamından zaman içinde türemiş olmalıdır. Bolluğu diz çökerek çağırma anlamından diz çökme anlamına kaymış ve indirgenmiş olmalıdır. Işık anlamı için 57:9, 4:174-175, 6:122, 24:35, 42:52 ayetleri *zulüm* sözcüğünün diziniyle birlikte incelenebilir.

---

[3] Nabiğa ez-Zübyani, Divan, s.164, beyt 16'dan aktaran H. Mehmet Soysaldı, Kur'an Semantiği Açısından Salat Kavramı, Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, sayı 1, 1996.

[4] https://en.wiktionary.org/wiki/%DC%A8%DC%A0%DC%98%DC%AC%DC%90#Classical_Syriac
https://web.archive.org/web/20151011155949/https://en.wiktionary.org/wiki/%DC%A8%DC%A0%DC%98%DC%AC%DC%90

[5] Doc. Dr. Murat Sülün, Sosyal ve Ferdi İşlevleri Açısından Namaz ve Cami, Tartışmalı ilmi Toplantı- 18 - 19 Ekim 2008. İstanbul 2009.

[6] http://cal.huc.edu/oneentry.php?lemma=clw+N&cits=all
https://web.archive.org/web/20200613114604/http://cal.huc.edu/oneentry.php?lemma=clw+N&cits=all

[7] http://www.nisanyansozluk.com/?k=bereket&view=annotated
https://web.archive.org/web/20200613114641/http://www.nisanyansozluk.com/?k=bereket&view=annotated+

İşin daha da ilginç yanı, İbranice *baraka*nın Tevrat'taki kullanılışına bakınca da aynı şeyi görüyoruz. Eski Ahit'te *barak* kökü hemen her seferinde kut vermek, esenlik vermek, bolluk vermek anlamında kullanılmıştır. Diz çöküp yalvarmak anlamında değil.[8]

Mustafa İslamoğlu, Kuran mealinin 841. sayfasında 33:56 ayeti dipnotunda şu bilgiyi veriyor: Taberi'den aktardığına göre İbn Abbas *salât*ı "tebrik" olarak tanımlamış. Burada sözü edilen elbette Türkçe değil, Arapça *tebrik*. Yani bir şeyi bereketlemek. Aslında Türkçede de bir şeyi kutluladığımızda onun kutunu artırmış oluruz. Yani kalıcı bolluğunu, dirliğini, esenliğini artırmış oluruz. Organik gübreyle ve *permakültür* yöntemleriyle desteklediğimizde bir tarlayı "kutlamış" oluruz. Genç nişanlılara sağlam evlilik öğütleri verdiğimizde ve onları sabra, iyiliğe çağırdığımızda onları "kutlamış" oluruz. Nikah töreninde yaptığımız sözlü "kutlama" aslında yalnızca bu niyetimizi bildirmek anlamına gelir. O niyet gerçekleştirilmediğinde o evlilik kutlanmadan bırakılmış olur.

Öncesini, töresini unutan, anlam dünyasını yitiren toplumlar söyledikleri ile yaptıklarının arasını açmışlar, böylece Allah'ın ulaştırılmasını, birleştirilmesini buyurduğunu koparmışlardır (2:27 13:21,25…). "Kutlarım" ve "tebrik ederim" sözcüklerinin bugün yalnızca bir şey **söylemek** anlamına gelmesi işlerin olağan akışı değildir, anlamın yıkımıdır. "Allah'ım Muhammed'e *salât* et" demek (geleneksel *salavat*), "Allah'ım bana hayırlı bir evlat ver" demek (geleneksel dua), yemekten sonra "Yarabbi şükür" demek (geleneksel şükür) aslında yapılıyor olması gereken işlerin, bir eylemlilik durumunun gölgeleridir. Kuran'da biri, birine bir şey söylediğinde aslında somut bir iş yapmaktadır ama gelenekçi-ezberci okuma bu gerçeği örtüyor.

Eski Sami dillerinin konuşulduğu dönemde bu halklar nasıl konuşup yazıyordu, buna da kafa yorulmalı belki. Sözgelimi dua ve bereket sözcüklerini bugün Türklerin (veya Arapların?) anladığı anlamda kullanmıyorlardı belki. Modern insanın eski insanları daha alık, daha sığ, daha zor kavrar sanma hastalığı var. Belki de bu sözcükleri bizim gibi tek katmanlı, nesneye indirgenmiş ve aşırı basitleştirilmiş biçimde anlamıyorlardı.

Hint-Avrupa dil ailesinden olan Sanskritçedeki *bhAraka* sözcüğü Sami dillerindeki benzeriyle kökteş midir bilmem ama yaptığım saptamayı bir parça doğrulayan bir anlamı var: Yüklenmek, yük altına girmek, ağırlık. Hakkı Yılmaz, SLV kökünün uyluk ve sırt anlamlarından yola çıkarak *salla* eyleminin yükü sırtlamak anlamına geldiği çıkarsamasını yapıyor.[9] Eğer Sanskritçede ve Arapçada kökteş sözcüklerle karşı karşıya isek bu, Hakkı Yılmaz'ın yaptığı çıkarımı destekliyor. Bunu akılda tutarak namaz sözcüğüne gelelim.

Hint-Avrupa Dillerindeki Sözcükler

Pers uygarlığı ile Eski Hint uygarlığının iç içe olduğu biliniyor. Farsça *namaz* sözcüğü de Eski Hint dili olan Sanskritçeye dayanıyor. Sanskritçenin artık konuşulmayan, arkeolojik bir dil olduğunu akılda tutarak internetteki Sanskritçe sözlükleri inceleyelim:

[8] https://biblehub.com/hebrew/strongs_1288.htm
https://web.archive.org/web/20190504143218/https://biblehub.com/hebrew/strongs_1288.htm

[9] https://istekuran.net/makaleler/salat-ve-namaz.html
https://web.archive.org/web/20200605222953/https://istekuran.net/makaleler/salat-ve-namaz.html

namati –eğilmek, boyun eğmek[10]

namaste –seni selamlarım, sana eğilirim[11]

Ali Nourai'nin hazırladığı Farsça kökenbilim sözlüğünde namaz sözcüğünün karşısında *namah* ve *nam* sözcüklerini buluyoruz. Artık konuşulmayan bir dil olan Avesta dilinde *namah* sözcüğü dua ve saygıyla eğilmek anlamlarına geliyormuş. Bir dönem yaşadığı varsayılan Ön Hint-Avrupa (İng. *Indo-European* veya *Proto-Indo-European*) dilindeki *nam* sözcüğü saygıyla eğilmek anlamına geliyormuş.[12]

Aynı sözlükte Ön-Hint-Avrupa dilinde olduğu söylenen *sol*, *solo* sözcüklerinin karşılığında şunu buluyoruz: Latincedeki *solidus, salvus*; İngilizcedeki *solid, salute, safe, save, salvation*. Nourai bu köken bağlantısına kaynak olarak W. Morris'in The American Heritage Dictionary sözlüğünü veriyor. İlgili sözcüklerin herhangi bir sözlükte bulunabilecek anlamları şunlar:

Solidus (Lat.): Som, bütün anlamında. İngilizcedeki *solid* sözcüğü ile ilişkisi şeffaftır.[13]

Sol (Ön Hint-Avrupa): Bütün, iyi korunmuş.

Salvus (Lat.): Güvende. İngilizcedeki *salvation* ve *save* sözcükleri ile ilişkisi şeffaftır.[14]

Salute (İng., eylem): Saygı, iyi niyet belirtmek; törenle şereflendirmek; övmek.

Salutary (İng., sıfat): İyileştirici, sağaltıcı etki üretici; sağlığı artırıcı.

Eğer bu köken bağlantısı doğruysa karşımıza bambaşka bir resim çıkıyor. Bu sözcüklerin Lane sözlüğünde verilen büyütmek, yüceltmek anlamına yakınlığı dikkatimizi çekmeli. Latince konuşanlar birini "*salvus*" ettiğinde o kişiyi aşağılık durumdan kurtarmış, ona iyilik kazandırmış, onu kurtarmış olurlar. Aynı şekilde İngilizler birini "*salvation*"a erdirdiğinde onu arındırmış, yüceltmiş, onarmış, ongunluğa erdirmiş olurlar. İngilizcedeki *salute* sözcüğü selamlamayı anlatıyor. Bir kişiyi selamlamanın ne demek olduğunu düşündüğümüzde konunun güvenlikle, esenlikle ilgili olduğunu hemen anlarız. Evine konuk olduğumuz kişiyi selamlamak, evde onun esenliğine aykırı bir iş yapmama sözü vermektir.

---

10 https://spokensanskrit.org/index.php?tran_input=%E0%A4%A8%E0%A4%AE%E0%A4%A4%E0%A4%BF&direct=se&script=hk&link=yes&mode=3
http://sanskritdictionary.com/?iencoding=iast&q=%E0%A4%A8%E0%A4%AE%E0%A4%A4%E0%A4%BF+&lang=sans&action=Search

11 http://spokensanskrit.org/index.php?mode=3&tran_input=%E0%A4%A8%E0%A4%AE%E0%A4%B8%E0%A5%8D%E0%A4%A4%E0%A5%87+&script=hk&anz=100&direct=se

12 Ali Nourai, An Etymological Dictionary of Persian , English and other Indo-European Languages, kısa internet sürümü, 2011. https://archive.org/details/AnEtymologicalDictionaryOfPersianEnglishAndOtherIndo-europeanLanguages

13 http://www.perseus.tufts.edu/hopper/resolveform?type=exact&lookup=solidus&lang=la
https://en.wiktionary.org/wiki/solidus#Latin
http://www.latin-dictionary.net/search/latin/solidus

14 http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3Atext%3A1999.04.0059%3Aentry%3Dsalvus
http://www.latin-dictionary.net/search/latin/salvus
https://en.wiktionary.org/wiki/salvus#Latin

Bu sözü almalı ki çekinmeden evine alsın (2:189, 24:27). Çünkü insan evinde daha savunmasız, daha incinebilir durumda olur. 33:56'da *salât* ve *selam* sözcüklerinin yan yana bulunmasını böyle anlamak gerekir. Yani "öyle davranın ki Ulak size tam güvenebilsin, ihanetinizden korkmasın". Sağ eli kaldırma hareketinin bir saldırmazlık bildirisi olduğu bilinir; çokça yazılmıştır. Tanışmayan kişilerin birbirine güvenlik/esenlik işareti vermesi kuralı avcı-toplayıcı yaşam aşamasında ortaya çıkmış olmalı. Başka oymakların üyesi olan kişiler karşılaştıklarında arkalarını dönüp kaçmamaları için bir güvencelerinin olması gerekir. Bu güvence bir karşılama sözüyle verilmiş olmalı. Bu söz alındıktan sonra ikisi de arkasını döner dönmez sırtına oku yeme kaygısından kurtulur. Geniş siperli şapkaları kaldırma hareketinin kişinin yüzünü göstererek karşıdakine güven vermeyi amaçladığı bilinir. Arapça *selam* sözcüğü bire bir esenlik anlamına gelir. Eskinin seyrek nüfuslu kır yaşamında karşılama hareketlerinin ve sözlerinin esenlikle bağlantısını kurmak zor değildir. Karşılama, bir kişinin süreklilik gösteren esenlik sağlama durumunun törensel başlangıcıdır yalnızca. Tıpkı nikah törenindeki **kutlama** gibi. Yani *selam* eden, *salute* eden kişi yanındakilere sürekli bir güvenlik ve güvenilirlik kaynağı olur.

Salât sözcüğüyle kökenbilimsel bağı olmamakla birlikte, tıpkı Sami dillerindeki *baraka* sözcüğü gibi konuya ışık tutabilecek bir başka İngilizce sözcük; *bless*. Biri için iyi konuşmak, övmek; mutluluk ve gönenç vermek, ikramda bulunmak anlamlarına geliyor. Kitabımukaddes'in İbranice bölümlerinin İngilizce çevirilerinde *baraka*yı karşılamak için kullanılıyor. Modern toplumlarda "*God bless you*" (genelde "Tanrı seni korusun" diye çevriliyor) gibi daha çok deyimsel ve törensel kullanımda olan bir sözcük. Bu anlamda Türkçedeki kutlama sözcüğüne benziyor. Bunun dışında özellikle Allah'tan gelen nimet için kullanılıyor. Kuran'da biri ötekine *salla* ettiğinde aslında ona *bless* etmiş de denilebilir. Çünkü Allah'ın dininin *salât*ı, kalıcı iyilikler yaratır.

Namazı savunan kitap ve makalelerde de kökenbilim araştırması yapılır. Sami dillerindeki *salla* ve kökendeş sözcüklerin anlamları verilirken "eğilmek, saygı selamı vermek" gibi sözcüklere rastlarız. Bu kişiler aslında insanların niye eğildiklerini, niye selam verdiklerini, bunların ne anlama geldiğini düşünmüyor olsa gerek. Selamın ne olduğunu açıkladım. Eğilmek de boyun eğmeyi bildiren, itaati anlatan bir simgedir. Bizim başbakan Obama'ya "Dik dur, eğilme" dediğinde kimse bunu yadırgamadı. Oysa örneğin Avrupalı yöneticiler Papa'nın önünde eğilirlerken ABD devlet başkanları bedensel olarak zaten eğilmezler. Burada kast edilen şey eylemliliktir; sözcük mecazdır. Ne var ki Türkçe sözlükleri açtığımızda bedensel hareketin tarif edildiğini doğal olarak görürüz. Ağzınızla "selam" deyiverirsiniz ama bunun bir eylemlilik anlamı vardır. Selamınızı alan kişi eğer sizden bu eylemliliği görmüyorsa aymazın tekidir. Kralın veya patronun önünde bedeninizle eğiliverirsiniz ama bunun bir eylemlilik anlamı vardır. Kral eğer eğilen kişiden bu eylemliliği görmüyorsa egemenliği sallantıdadır. *Selam* ve *salât* sözcüklerine yüklenen anlam bu eylemlilikten türemiş olsa gerektir.

Sözün ve eylemin arasını bulamayanlar sevgililerinden "seni seviyorum" cümlesini duymayı beklerler. Oysa eylemler şeffaftır, söze dökülmesi gerekmez. Sözün ve eylemin arasını açanlar seküler liberalizmin "farklılıklara saygı" gibi saçma sloganlarına kapılırlar. Oysa eylemlilik yoksa saygı dediğimiz şey "inanç" gibi olur, kişinin kendi iç dünyasına hapsolur. E, **dinin** kişiyle tanrısı arasına hapsolduğu yerde **inancın** da, **saygının** da, **sevginin** de söze indirgenmesi olağandır. Böyle bir ortamda camide eğilen insanlar da Allah'a saygı duyduklarını sanabilirler.

Türkçede kut sözcüğünün anlamı unutulmuş gibidir. Bugünkü Türkler elleriyle kutlamadıkları bir şeyi ağızlarıyla kutluyorlar örneğin. "Kutlarım" dedikleri iş yerini batırmaya, "tebrik" ettikleri evliliği bitirmeye çalışabiliyorlar. Uğurlamak sözcüğünde de aynı anlam yitimi var. Uğur iyilik demektir, kişi uğurladığı şeyin iyiliği için çalışır, "uğur ola" deyip arkasını dönmez. Böyle bir anlam kaybı başka dillerde neden olmasın? Öyle görünüyor ki bedensel eğilme ile simgelenen eylemliliği anlatan sözcük zamanla eğilmenin kendisi anlamına bürünmüş. Kitabımukaddes'te *salât*ın izini sürdüğüm yazıda buna çokça delil sunacağım.

Sami dil ailesinin sözlüklerinde bulduğumuz karşılıklar da sonuçta başka sözcüklerdir. Karşılık olarak verilen o sözcüklerin anlamları üzerinde biraz düşünürsek *salât*ı ve öbür her şeyi anlamaya daha yakın oluruz. Bu kısa araştırmanın sonucu, kökendeş sözcükler için verilen "eğilmek" benzeri karşılıkların *salât* sözcüğüne yüklediğim anlamla **çelişmediğidir**. Yukarıda benim de aktardığım dua vb. sözlük karşılıklarını kanıt göstererek namazı kanıtladıklarını sananlar "seni seviyorum" cümlesinin sevginin kanıtı olduğunu sanıyor olmalılar.

Böylece sözlüklerin *salât* maddesinde gördüğümüz karşılıkların oraya nasıl gelmiş olabileceği ve bizim bu karşılıkları yanlış anlamaya neden eğilimli olduğumuzu ortaya koymuş olduğumu umuyorum. Şimdi eski Türkler Kuran'da gördükleri bu sözcüğü nasıl anlamışlar, ona bakalım.

*Salât*a Eski Türkçe Karşılıklar

İlk Türkçe Kuran çevirileri bugünkü anlamda cümle çeviri değil, satırarası denilen sözcük çevirileri. Muhammed b. Ceriri Taberi'nin Arapça kırk ciltlik tefsiri Samanoğlu Emir Mansur b. Nuh zamanında (961-976) Farsçaya kısaltarak çevrilmiş, satırarasında Kuran çevirisi yapılmış. Zeki Velidi Togan'a göre Türkçe çevirisi de bu sırada yapılmış. Fuad Köprülü'ye dayanan Abdülkadir İnan'a göre ise Farsçasından bir yüzyıl sonra yapılmış.[15]

Bugün kütüphaneleri tarayıp en eski Kuran çevirilerini aradığımızda kimisi yurt dışında olan birkaç örnek dışında elimiz boş kalıyor. Bunun nedenini düşünmeye bile gerek yok. Türkler uzun süre önce Kuran'ı çöpe atmışlar. Atmasalardı Kuran'ın anlaşılması ve halka anlatılması kaygısı duyarlardı. Bu kaygıyı duyanların Kuran'ın anlamına ulaşmaya çalışan en ufak çabayı bile görmezden gelmesi düşünülemez. Örneklerini vereceğim en eski çeviriler yeni keşfedilmiş ve yayınlara konu olmaya başlamıştır. Anlamadıkları Arapçasını kutsal sayan Türkler, kendi dillerindeki karşılığını kutsal bulmamış olacaklar ki çeviriler çoğu zaman fiziksel olarak kötü durumda oluyor. Kaç Kuran çevirisini bu ilgisizliğe kurban verdiğimiz konusunda ancak kestirimde bulunabiliriz. Batı kütüphaneleri ise 15. Yüzyıl'dan başlayarak ulus dillerine çevrilen Kitabımukaddes yazmalarıyla doludur. Bozuk ve eksik kitaplarını bizim kusursuz kitabımızı çalıştığımızdan daha iyi çalışmışlar.

Şimdi ulaşabildiğim en eski satırarası çevirilerde bizi ilgilendiren ayetlerin nasıl çevrildiğinin örneklerini vereceğim. Bunlar satırarası çeviridir, yani sözdizimi yanlıştır. Yalnızca sözcük ve tamlama karşılıklarını dikkate alacağız. Özel harfler içeren çeviriyazı kullanmadan aktarıyorum.

Eski Türkçe Kuran çevirilerinin en önemlilerinden biri İngiltere'de John Rylands kitaplığı'nda bulunan 15. Yüzyıl Karahanlı çevirisidir. Çevirmen, bugünkü meal yazarlarının çoğunun göstermediği özeni göstererek oldurgan çatıyla (*af'aala*; form-IV) geçişli çatı (*fa'ala*; form-1) arasındaki farkı gözetmiş. *Akam* eylemini "adakın kıl", "adakın tut" biçiminde; *kam* eylemini "adakın tur", "adakın bol" biçiminde çevirmiş. "Namaz" diye çevirdiği *salât*ın ayakta durulacak değil, ayakta **tutulacak** bir şey olduğunu bilmiş ve buna göre çevirmiş.

> *4:77 hem adakın kılınglar namaznı hem beringler zekatnı*
>
> Türkçesi: Namazı ayakta tutarlar ve zekatı verirler.
>
> *4:102 Kaçan bolsang olar içinde adakın kılsa sen olarka namaznı…*

[15] Suat Ünlü, Karahanlı Türkçesi Satır-Arası Kur'an Tercümesi (TİEM 235v/3-450r7), Hacettepe Üni. Sos. Bil. Ens. Doktora Tezi, Ankara, 2004.

Türkçesi: Onlar içindeysen, onların namazını ayakta tutarsan…

42:13 …adakın kılıp tep dinni…

Türkçesi: …dini ayakta tutmaları…

65:2 …adakın kılıng tanukluknı…[16]

Türkçesi: …tanıklığı ayakta tutun…

Bir başka önemli çeviri, Türk İslam Eserleri Müzesi'nde 73 numara ile kayıtlı olan satırarası çeviridir. 13. Yüzyıl Karahanlı Türkçesinde olduğu tahmin edilen bu metinde "*akimu es salât*" kalıbının çoğu yerde benzer biçimde çevrildiğini görüyoruz. 21:73, 22:78 gibi ayetlerde "*adakın tut*" biçiminde, bugünün Türkçesiyle "ayakta tutmak" olarak çevrilmiş. 22:35 gibi kimi ayette aynı anlama gelen "*adakın kıl*" ifadesi kullanılmış. Bunun yanında 23:9, 52:48, 70:22, 108:2 gibi kimi ayette aynı Arapça kalıbı karşılamak üzere "*adakın tur*" ifadesini görüyoruz. Yazar ayakta tutmakla ayakta durmayı birbirine karıştırmış görünüyor. Ama kimi yerde "*sabr kılmak*" ifadesini de görüyor olmamız, yazarın namazı bugünkünden farklı anlamış, farklı anlamda kullanmış olabileceğini gösteriyor. 42:13 ve 65:2 ayetlerinin çevirisi bu izlenimi güçlendiriyor:

42:13 …dini adakın tutmak…

Türkçesi: …dini ayakta tutmak…

65:2 …adakın kılınglılar tanukluknı…

Türkçesi: …tanıklığı ayakta tutun…

Salla ala kalıbı *alkış* kavramıyla karşılanmış. *Alkış* sözcüğünün eski anlamına göre bugünkü Türkçe karşılıkları şöyle oluyor:

33:43 …alkış berür siler(siz) üze anıng ferişteleri…

Türkçesi: …onun melekleri size yardım eder /onu uğurlar /kutlar /esenler…

36:56 Bütünlükün tangrı anıng ferişteleri alkış berürler yalavaç üze, ay anlar kim kertgündiler alkış veringler anıng üze selem kılınglar selem kılmak.[17]

Türkçesi: Tanrı'nın bütün melekleri ulağa yardım eder /onu uğurlar /kutlar /esenler, ey onlardan güvenenler ona yardım edin /onu uğurlayın /kutlayın /esenleyin selam kılın selam kılarak.

Bu ayette *salla ala* ve *selam* ayrı ayrı çevrilse de 36:58'deki *selam* sözcüğü *alkış* sözcüğüyle karşılanmış. Yazar bu ikisinin çok yakın kavramlar olduğunu düşünüyor olmalı.

Sivas Kongre ve Etnografya Müzesi 84/176 numarada kayıtlı olan 15. Yüzyıl'dan kalma satırarası çeviriyi inceleyelim.

---

[16] Aysu Ata, Karahanlı Türkçesinde İlk Kuran Tercümesi, TDK, 2019.

[17] Suat Ünlü, Karahanlı Türkçesi Satır-Arası Kur'an Tercümesi (TİEM 235v/3-450r7), Hacettepe Üni. Sos. Bil. Ens. Doktora Tezi, Ankara, 2004.

"namazı turgurasız, zekatı viresiz..."[18]

Bu çeviriyi yapan kişi *salât*ın Kuran okumak olduğunu düşünüyor (veya biliyor):

17:78 Turur namazı ırılmağı vaktinde güneşun ta gice karangulığına değin dakı irte okumağı ya'ni namazı bayık irte okumağı oldı hazır olunmış.[19]

Türkçesi: Güneşin ayrıldığı vakitten gece karanlığına değin namazı durdur ve tan okumasını yani namazı. Kesin, tan okuması tanıklı olmuştur.

15. Yüzyıl başlarında yapıldığı tahmin edilen "Muhammed Bin Hamza" imzalı, Molla Fenari'ye yakıştırılan bir başka satırarası çeviride yine "namazı durudurlar" deyişini buluyoruz.[20]

Arnavutluk Devlet Arşivi'nde bulunan, hem Eski Anadolu Türkçesine hem de Karahanlı Türkçesine benzeyen bir yazmada yine aynı deyişi buluyoruz[21]:

"Durguzun namazı dahı virün zakatı..."

"*Durguzun*" sözcüğünü çevirmenin "ayakta **tutmak**" anlamında kullandığı kesin:

42:13 ...durguzun dini ve anda bölük bölük olman...

Çevirmen, namazın ne olduğunu düşünürse düşünsün, ayakta **tutulacak** bir şey olduğunun ayırdında. Ayırdında değilse bile orijinal metinde ne görüyorsa onu çeviriyor. Bir başka ilginçlik; çevirmen *salât*ın "okunacak" bir şey olduğunu düşünüyor (veya biliyor):

2:239 ...Qorqunçta qalgininglarda, piyadä yaki ulagliq ketip berip (namaz okunglar)

Türkçesi: Korku durumunda yürüyerek veya binekte yapanlar (namazı okuyanlar).

4:102 Namaz okumaqçi bolginingda...

Türkçesi: Aralarında olup namaz okuduğunda...

Bugün bizde "namaz okumak" deyişi kullanılmıyor. Kullanılsa belki namaz algısı da değişecek ve ortada dinlenmesi, işitilmesi gereken bir şey olduğu belli olacaktı. Kayseri Raşit Efendi Kütüphanesi'nde 26786

[18] H.İbrahim Delice, Eski Anadolu Türkçesi ile Yazılmış Satırarası Bir Kur'an Tercümesi (Gramer-Metin-Çeviri-Sözlük) (105b-170b), Cumhuriyet Üni. Sosyal Bilimler Enst. Yüksek Lisans Tezi, Sivas, 1992 ve Ali Akar, Eski Anadolu Türkçesiyle Yazılmış Satırarası Bir Kuran Tercümesi (Metin-Gramer-Sözlük) (53b-105b) Cumhuriyet Üni. Sos. Bil. Ens. Yüksek Lisans Tezi, Sivas, 1992.

[19] Vefa Ayhan, Eski Anadolu Türkçesiyle Yazılmış Satır Arası Kur'an Tercümesi (Gramer-Metin-Sözlük) (245b-320a), Cumhuriyet Üni. Sos. Bil. Ens. Yüksek Lisans Tezi, Sivas, 2007.

[20] Ahmet Topaloğlu, Muhammed Bin Hamza - XV. Yüzyıl Başlarında Yapılmış "Satır-Arası" Kur'an Tercümesi Birinci Cilt (Giriş ve Metin), Kültür Bakanlığı, 1976.

[21] Betül Yalçın Akcan, Eski Anadolu Türkçesi Satır-Arası Kur'an Tercümesi (Giriş-Metin-Dizin), Niğde Üni. Sos. Bil. Ens. Yüksek Lisans Tezi, Niğde, 2013.

numarada kayıtlı olan, 16 . veya 17. Yüzyıldan kaldığı tahmin edilen satırarası çeviride yine aynı deyişi buluyoruz[22]:

2:3 …durgururlar namazı…

Çevirmen *salât*ın hiç değilse ayakta durdurulacak bir şey olduğunu anlamış görünüyor:

2:230 …eger bilseler ki durgururlar Tanrı ta'ala hududını…

Türkçesi: Bilirlerse yüce Tanrı'nın sınırlarını ayakta tutarlar…

5:68 Dahı eger anlara durgursalardı Tevratı İncili ya'ni içindeki buyruklarını dutsalardı dahı durgursalar anlara inen buyrukları Çalaplarından yeyelerdi dürlü ni'metleri.

Türkçesi: Ve onlar Tevrat'ı, İncil'i ayakta durdursalardı, yani içindeki buyrukları tutsalardı ve efendilerinden onlara inen buyrukları tutsalardı türlü nimetlerden yerlerdi.

Bugünün yoz ortamında "namaza durmak" denen şeyin aslı bu çevirilerde görüldüğü üzere namazı durdurmaktır. Biri "namazı **durdurup"** Kuran okuduğunda, öbürleri bu namaza (veya namazı) durur ve Kuran'ı dinlerlermiş. Elbette gerçek anlam kapsamının Kuran'ı dümdüz okumanın ötesinde açıklayarak anlatmak ve benimsenen bu ilkeleri birey-toplum diye ayırmaksızın uygulamak olduğunu biliyoruz. Bu çeviriler bu kişilerin en az ilk anlam düzeyine erdiklerini kesin olarak gösteriyor. Buna ilk anlam düzeyine gerilemek de diyebiliriz elbette. İlk kuşak Müslümanlar son düzeyde idiler. Ulak ölür ölmez münafıkların yönetime gelmesiyle anlam aşınmaya ve *salât* adım adım bir törene dönüşmeye başlamış olmalı. Bugünkü Türkler sıfırıncı düzeydeler. Zaman geçtikçe ve Kuran'la ilgilenenlerin sayısı azaldıkça o günün diliyle "namazı ayakta kılmak" kavramı yanlış anlaşılarak "ayakta durarak namaz kılmak"a dönüşmüş. Yapılan çevirilerde gördüğü veya atasından duyduğu Türkçe ifadeyi anlamayan, bilginin yerini taklitle doldurarak kendine anlamsız bir yaşam inşa eden kuşaklar yetişmiş.

Suudi kralının 1992'de Muhammed Salih'e yaptırdığı çağdaş Uygur Türkçesi çevirisinde beş yüz yıl önceki deyişin neredeyse aynısını buluyoruz.[23] Yazarın çeviriyazısı ile aktarıyorum:

2:3 …namazni ada kilinglar, zekatni beringlar…

Türkçesi: Namazı ayakta tutanlar, zekatı verenler.

Bu çevirilerde *salât*ın karşılığı olarak gördüğümüz namaz sözcüğünün kökenini, yani hakiki anlamının ne olabileceğini irdelemiştik. Karahanlılar döneminde, 11. Yüzyıl'da Kaşgarlı Mahmut tarafından yazılan bir sözlük olan Divanı Lügatit Türk'te namazın karşılığı olarak bulduğumuz "yükünç", bildiğimiz coğrafyalarda bugün namaz yerine kullanılmayan bir sözcük. Yukarıda örneğini verdiğim eski çevirilerin çoğunda *secde* karşılığı olarak geçiyor. Divan'da "yükün" kökünü içeren maddelere baktığımızda şu karşılıkları buluyoruz (çeviriyazı kullanmadan aktarıyorum):

Yükünc kılmak, yükünc etmek: İbadet etmek.

Yükünc etişmek: İbadet, namaz, namaz kılmak.

[22] Buket Işıkcan Yılmaz, Kayseri Raşit Efendi Kütüphanesi'ndeki Satır Arası Kur'an Tercümesi 1A-216B (Giriş-Metin-Sözlük-Tıpkıbasım), Erciyes Üni. Sos. Bil. Ens. Yüksek Lisans Tezi, Kayseri, 2015.

[23] Erol Topal, Karahanlı Türkçesi Kur'an Tercümesi ile Yeni Uygur Türkçesi Kur'an Tercümesinde Dinî Söz Varlığı -Karşılaştırmalı İnceleme-, Gazi Üni. Sos. Bil. Ens. Doktora Tezi, Ankara, 2012.

Yükün ötrülen oğur: Namaz, ibadet kılınma çağı.

Kul: Abd, yükün, mürid, tabe, bulak, bulun, köle, esir, odalık.

Tanrı yükünleri: Tanrı kulları.

Tapın: Yükün.

Yükün (ad): Bende, abd.

Yükün (eylem): Eğil, secde kıl, kurman, tapın, amade baş.

Yükünc: İbadet, namaz.

Yükünc eddi: Namaz kıldı.

Yükünmek: Secde etmek, ibadet etmek, namaz kılmak, büyük önünde eğilmek, baş eğmek.[24]

Recep Toparlı, Kıpçak Türkçesi Sözcüğü'nde[25] aynı veya çok yakın karşılıkları veriyor. Emek Üşenmez, bir başka Karahanlı dönemi kaynağı olan Atabetül Hakayık'ta yükünmek için secde karşılığı verildiğini yazıyor.[26]

Divan'da aynı kökten türeyen yükündeçi, yüküngen, yüküngeçi (yükünqüçi), yükünmek maddelerini de buluyoruz. Yükünmek eylemi bugünkü Türkçe sözlüklerde de aynı anlamda yer alıyor. Yük kökünün anlamı 11. Yüzyıl'dan bugüne değişmemiş. O zaman yük, yüklemek ve yükünmek arasındaki kök-türev ilişkisini izlersek bu ilk çevirileri yapanların orijinal metinden ne anladıklarını kestirebiliriz. Örneğin Divanı Lügatit Türk'te "öksüz" şaşkın, akılsız anlamına gelirken "ökünç" pişmanlık, "ökünmek" pişman olmak anlamına geliyor. Benzer biçimde "yolunmak" azat edilmek, bırakılmak anlamına geliyor. "Boşunmak" sözcüğü yükten boşalmak anlamına geliyor. Demek ki yükünmek sözcüğü bir yükle yüklenmek, yükü sırtlamak anlamından doğmuş olmalı. Sanskritçedeki *baraka* sözcüğüne yakınlığına dikkat edin. Yukarıdaki karşılıkları incelediğimizde eğilmek anlamına gelen bu sözcüğün aynı zamanda kulluk etmek anlamını da kazandığını görüyoruz. Özünde fiziksel hareketi anlatan eylem, soyut bir anlam katmanını de içeriyor.

Gerard Clauson'un 13. Yüzyıl Öncesi Türkçesinin Kökenbilim Sözlüğü'nde[27] Çağatay Türkçesi sözlüklerinden aktardığına göre "tabınmak" sözcüğü hem tapınmak, hem de eğilmek, yere kapanmak anlamlarına geliyormuş. Yine aynı sözlükte tap- kökü için hizmet etmek, kulluk etmek (İng. *to serve*) karşılığı veriliyor. Demek ki sözcüğün aynı anda hem fiziksel hem tinsel anlamda kullanılması olağan bir durum. İlk Türkçe çevirileri yapan bilginler *secde* ve *salla* sözcüklerini yükünmek olarak çevirirken yükünmek sözcüğünün hem fiziksel hem tinsel anlamını karşıladığını düşünmüş olabilirler. Çeviriyi yapanlar "*es salât*" ve "*salla*" sözcükleri için o günün Türkçesinin dağarcığında bulunan eğilmek, baş eğmek, ıhmak öbür gibi karşılıkları kullanmayıp yükünmeyi kullandıklarına göre maddi değil tinsel

[24] Həsən bəy Hadi, Divan-u Lugatit Türk'ten Derlenmiş Etimolojik Sözlük, Tebriz, 2005. Turuz.com'dan edinilmiş elektronik kopya.

[25] Codex Cumanicus, Kitabül İdrak Li Lisanil Etrak, Et Tuhfetüz Zekiyye Fil Lügatit Türkiyye, El İdrak Haşiyesi gibi kaynaklara gönderme yapıyor.

[26] Emek Üşenmez, Karahanlı Türkçesi Sözlüğü, Dumlupınar Üni. Sos. Bil. Ens. Yüksek Lisans Tezi, Kütahya, 2006.

[27] An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish, Oxford University, 1972, s.442.

anlamı öncelemiş olmaları olasılığı var. Ve tıpkı *baraka*, *namaz*, *salât* sözcüklerinde olduğu gibi bu sözcük zamanla teknik bir terime dönüşmüş olabilir. Farklı dillerdeki bu sözcüklerin benzer biçimde soyut bir kavramı anlatırken bedensel bir hareketi, bir biçimi anlatır duruma gelmeleri dikkat çekici. Tapmak sözcüğü dışında hemen hepsinin soyut anlamı zamanla unutuluyor ve biçim anlamıyla anılmaya başlanıyor. Anlam içeriği yitiyor ve geriye maddesel kabuk kalıyor. Oysa dilin doğal özelliği nesneden soyuta gitmektir. Önceki cümlede kullandığım o, dil, doğ, öz, git köklerinde bu açıkça görülebilir. Kültür ve uygarlık yükselirken, yani toplumun zihinsel dünyası, anlam evreni genişlerken nesneden soyuta doğru anlam genişlemesi; gerilerken ve çökerken de soyuttan nesneye doğru anlam daralması oluyor gibi görünüyor.

Yükselme ve olgunlaşma çağı:	Somuttan soyuta anlam genişlemesi
	Eğilmek -> Kulluk etmek
Yozlaşma ve düşüş çağı:	Soyuttan somuta anlam daralması
	Kulluk etmek -> Eğilmek

Her ne kadar kesin olmayan bilgilere dayalı bir kestirim yapıyor olsak da farklı sözcüklerin yazgısındaki bu benzerlik bize *salât*ın aslında ne olduğu ve bugünkü biçimine nasıl dönüşebildiği konusunda önemli bir ipucu veriyor. *Salât*ın ne olduğu ve bugünkü biçiminde nasıl dönüşebildiğini anlayabilmek için bu bilgiye gereksinimimiz yok. Kuran metninin anadüşüncesini anlayabilmek için siyer kitaplarına gerek olmadığı gibi müzelik yapıtlara da gerek yok. Bu eski çeviriler, Kuran'ın o zaman o kişilerce nasıl anlaşıldığını kestirebilmek için yararlı. Böylece anlamın hangi arada yitmiş olabileceğini çıkarsayabiliyoruz.

Toparlarsak, Eski Müslüman Türkler yükünerek Kuran'ın onlara verdiği yükü yüklenmişler. Arapça *din* sözcüğünün "yükümlülük" anlamını anımsadığımızda bu çevirinin rastlantı olmayabileceğini görüyoruz. Bir anlamda yükümlülüğü yüklenmişler. Her *salât*a, yani Kuran dersine gittiklerinde yükümlülüklerini öğrenmişler veya anımsamışlar; böylece yükümlülüğü sırtlamışlar; böylece Allah'a hizmet edeceklerini bilmişler; sonuçta **yükünmüşler**. Gördüğünüz gibi o günkü karşılığı bugünkü Türkçeyle yan yana getirince son derece şeffaf bir anlam ilişkisi doğdu. Ama *salât*ı Türkçeleştirmek için tek seçeneğimiz bu değil.

Türkçe Karşılık Önerileri

Önceki yazıdaki yorumların *salât, salla, musalli* ve *musalla* sözcüklerinin ayetlerin bağlamına ve elçilerin getirdiği evrensel mesajın anadüşüncesine uygun olduğunu düşünüyorum. Ancak bu sözcüklerin çevirisinin nasıl yapılacağı konusunda sorunumuz var. Özneler arasındaki ilişkiyi şöyle formülleştirebiliriz:

Müslümanlar	*salla ala* ->	Elçi'ye
Allah	*salla ala* ->	Elçi'ye
Allah	*salla ala* ->	Müslümanlara
Elçi	*salla* ->	Müslümanlara
Elçi	*salla ala* ->	Müslümanlara

Asimetrik olması gereken ilişkilerin aynı sözcükle ifadesi dil mantığı açısından olanaksız görünüyor. Bu durumda soruna iki anlamlılıktan başka bir çözüm bulmak zor. Ama [*salât* = namaz + X] formülünü savunanların öne sürdüğü iki anlamlılık, buradaki iki anlamlılıktan farklı. Onlar Kuran'ın yazarının birbiriyle hiçbir anlam bağı kalmamış iki sesteş sözcüğü kafa karıştırıcı biçimde kullanmasına tatmin edici bir açıklama getirmek zorundalar. Öte yandan ortaklaşa yapılan bir *salla* eyleminin iki ucundakiler için farklı anlam kümeleri belirlemek çok daha anlaşılabilir geliyor.

Alan ve veren uçlardaki kişilerin eylemlerini yazarın aynı sözcükle adlandırmayı seçmiş olmasının olası bir başka nedeni akla gelebilir. Kuran'da Kitaplıların din adamlığı kurumu oluşturdukları ve böyle bir gereklilik olmadığı bildiriliyor. Din adamlarının işledikleri suçlardan söz ediliyor. Birazcık tarih ve genel kültür bilgisi, din adamlığı kurumunun Yahudi ve Hristiyan mezheplerindeki ağır maliyetiyle ilgili bir yargıda bulunmamıza yetiyor. Yöneticiye veya fikir önderine koşulsuz boyun eğilmemesini buyuran ayetler din adamlığı kurumu oluşturulmaması konusunda Kuran muhataplarına bir uyarı sayılabilir (2:104, 3:159, 4:58, 9:31,34, 42:38, 60:12). Yani Kuran bağlısı bir toplumda "Allah'ın işlerinin" devredileceği, "sen dinle ilgilen, devleti bize bırak" denecek kişiler olamaz. Elçi'nin mesajından her ne bilinecekse herkes gücü yettiğince bilecektir. Peygamber bile olsa öndere boyun eğmenin koşulu Kuran'ın yargısına uygunluktur (2:104, 3:159, 4:58, 42:38, 60:12). Her ne kadar kitabı daha iyi bilenler olacaksa da öğreten ile öğrenen arasında sabit, taşlaşmış, politik bir hiyerarşiye denklenecek bir alan-veren ilişkisi olmayacaktır. Ders alanın ders verene yine Kitap'tan öğütte bulunması ve kendine çeki düzen vermesini istemesi olasıdır. Alan ve veren ucun eylemi için aynı sözcüğün kullanılması belki de bu esnek durumu yansıtmak amaçlıdır. *Salla* eyleminin Form-II, yani yoğunluk ve karşılıklılık anlamı taşıyan, yarı-işteş diyebileceğimiz çatıda olduğunu unutmamalıyız.

Yine de çözülmesi gereken bir dilbilim-anlambilim sorunumuz var. Türkçeleştirilmesi gereken bir sözcük veya sözcükler var. Buna rağmen *salât* ayetlerinin ne anlattığını anlamış olarak "Kuran'ın sık konu değiştirmesi" sorununu önemli ölçüde çözüyoruz. Tapınak uygulamalarıyla gerçek yaşam arasında oluşan derin yarığın onda dokuzunu kapatabiliyoruz. Hac bilmecesini çözmeye yaklaşıyoruz. Tıpkı *salât* gibi zıvanasından çıkarılmış olan "*dua*" kavramının aslını anlamaya çok yaklaşıyoruz.

Bu konuda kararsız kalanlar veya kafası karışıklar, hangi iki kavramın aynı sözcükle ifade edilmesinin daha akla yatkın olduğunu değerlendirsinler:

1	2
Salât = namaz (ne olduğu belirsiz bir şey)	+ Allah'ın yasasını ayakta tutmak
Salât = yardımlaşma	+ Allah'ın yasasını ayakta tutmak
Salât = Kuran dersi (yasayı öğrenme)	+ Allah'ın yasasını ayakta tutmak

Allah'ı (yasasını) akılda tutma işini namazı savunanlara göre anlarsak, günde beş veya üç kez Allah'ı anımsayacaklar. Peki, arada kalan sürelerde bu nasıl işe yarayacak? Kişi "az önce namaz kılmıştım, bari yalan söylemeyeyim" diye mi düşünecek? Yoksa sabah veya hafta sonu *salât* etmiş kişi "doğruyu söyleyin" öğüdünü anımsayarak (bkz. 4:103 yorumum) yalan söylemekten (kötü davranıştan) alıkonulmuş mu olacak? Kimine göre ise günde beş veya üç kez Allah'la "bağlantı" kurulacaktır. Sıfır uzaklıkta olan Tanrı'yla bağlantı kurmak nasıl olur? Sürekli avucunun içinde olduğumuz özneye belli aralıklarla "bağlanmak"? Hangisi akla yatkın?

"*Salât*/Namaz kişinin yaratıcısıyla iletişime geçmesidir."

"*Salât*/Namaz duanın canlanmasıdır."

"*Salât* vücudu dik tutan kemiklerin adıdır. *Salât*/namaz kulun dik duruşudur."

Bunun gibi mecaz üzerinden yapılan tanımlara karşı temkinli olmak gerekir. Bir şey yalnızca mecazlarla, benzetmelerle betimleniyorsa iyi anlaşılmamış olma olasılığı yüksektir. Bu yaklaşımla *salât* sözcüğüne Türkçe karşılık bulmak olanaksız görünüyor.

Bir yargıda bulunurken şunu da gözden kaçırmamanızı öneririm: Ayetleri incelerken çok sayıda ayette *salât, salla* veya *musalli* sözcükleri kullanılmadan *salât* çalışmasından (günlük dersten) veya *salât*ı ayakta tutmaktan (*din*i ayakta tutmaktan) söz edildiğini gösterdim. Namaz savunucuları işte bunu yapamıyorlar. *Salât* sözcüğü kullanılmadan namazdan söz edilen yerleri göstermek istediklerinde tek başvurabildikleri, *zikir* ve *tesbih* sözcükleri. Oysa bir yanlış anlamayı bir başka yanlış anlamaya yüklemiş oluyorlar yalnızca. *Zikir* ve *tesbih* eylemlerini bir şeyleri seslendirmek olarak anlayacak olsaydık bu ilişkilendirme makul olabilirdi. Ama anlamlarının bu olmadığını hem sözlüklerden hem de sözcüklerin Kuran'daki bağlamından anlıyoruz.

Namaz savunucusu kişi "iniş sırası" denen sırayı benimsiyorsa kendini bir çelişki içinde daha bulur. Çünkü ilk indiği söylenen kısa surelerde yer alan *salât* sözcüğünün neyi anlattığını açıklayamazlar.[28]

Şimdi bu ölçütlerin ve yargıların ışığında Türkçe karşılık önerilerimi sıralayacağım. Burada türettiğim sözcüklerle dalga geçecek olanlar çıkacaktır. Dünyadan haberi olmayan cahillerdir. Ne dilden, ne düşünceden anlarlar. Bilgi değişim dili olan İngilizcenin sözcük türetme yolları Türkçeninkiyle karşılaştırılamayacak kadar dardır. Buna karşın tereddüt etmeksizin, durmaksızın sözcük türettikleri için dilleri bu duruma gelebildi. Atom altı parçacıklardan biri olan *quark* sözcüğünü bir fizikçinin arka tarafından uydurmuştur. Anlamsız bir harf yığını olan bu sözcüğü yeni bir fermente süt ürünü için de kullanmaya başladılar; market rafında görürsünüz. *Prion, oobleck, selfie, tweet, gif, click, hashtag, troll* gibi sayısız sözcüğü benzer biçimde türettiler veya uydurdular. İngilizce konuşan hiç kimse bunlara gülmedi; alıp kullandılar. Sözcük türetmeyi çoktan unutmuş, kendi diline küsmüş olan Türkler bunların Türkçelerini türetmek yerine olduğu gibi alıp kullandılar. Akrep, yelkovan, dolmuş, bilgisayar, biçerdöver, gökdelen, kaldırım, uydu gibi sözcükler türetilirken bu kuşak dünyada olsaydı bunlara gülecekti. Ama şimdi kullanıyorlar. Kuran'ı ne kadar anlarlarsa anlasınlar, kendi kültürlerine düşman oldukları sürece bu kavmin çöküşünde payları olacak.

Sözcük türetmek gündelik yaşamın olağan bir parçasıdır. Türklerin bunu unutmuş olmalarının genel ahlaki çöküntüyle doğrudan ilgisi vardır. İnsanları ahlaklı olmaya çağırırken düşünmeyi ve konuşmayı unutmalarını görmezden gelemeyiz.

Kut, Kutlamak, Esenlik, Esenlemek

Salla eyleminin *namas* gibi, *baraka* gibi, *bless* gibi karşıdakine iyilik, güvenlik, aydınlık getiren bir işi tanımladığını göz önüne alarak kutlamak (kutlulamak) ve esenlemek sözcükleri önerilebilir ama bu ikisi *salla ala* karşılığı olarak daha uygun görünüyor. *Es salât* ile anlatılan ders ve öğretiyi ayakta tutma işleri için yalın "kut" adı kullanılabilir. Kutu kurmak /ayakta tutmak, esenliği ayağa kaldırmak gibi karşılıklar anlamı kısmen karşılasa da yeterli olmuyor. Daha iyi karşılıklar bulmalıyız.

[28] https://www.gerceginkitabi.com/2018/04/17/kuranin-inis-sirasi-yanlis-mi/
https://gerceginkitabi.wordpress.com/2018/04/17/kuranin-inis-sirasi-yanlis-mi/

Yükünç, Yükünmek

Bu sözcüğün eğilmek anlamı bugüne dek ulaştığı için namazcıları da memnun edebilir. Kuran'da salli eyleminin etkin ve edilgen uçları ayrı ayrı adlandırılmıyor ama dersi veren ve alan uçların bakış açısından yükündürmek ve yükünmek sözcükleri ayrı ayrı kullanılabilir.

> *Yüküncü kurun, arınmayı verin /arınmaya ulaştırın (akimu es salât ve atu ez zakat). Kendiniz için yaptığınız her iyiliği Allah'ın katında bulursunuz. 2:110*
>
> *Yükünçenler (musalli) başkadır. Onlar yükünçlerinde (salât) süreklidir. 70:22-23*
>
> *Ve onlara yükün /yardım et (salla ala). Aslında senin yüküncün /yardımın (salât) onlara dinginlik verir. 9:103*
>
> *Öyleyse yetiştirgenin için yükün /yükündür ve göğüsle. 108:2*

Yönelge, Yönelmek /İzlengi, İzlemek

Önerge, yörünge, sömürgenin türetildiği mantıkla yönelge sözcüğü türetilebilir. Çalgı, yargı, çelişkinin türetildiği mantıkla yönelgi veya izlengi de türetilebilir. Olağan, durağanın türetildiği mantıkla izleğen türetilebilir.

> *İnanmış olarak erdemli edimler yapanların, izlengiyi ayakta tutanların, arınmaya ulaştıranların (akimu es salât ve atu ez zakat) ödülleri Efendilerinin katındadır. 2:277*
>
> *Öyleyse vay izleğenlerin (musalli) haline ki onlar izlengilerinden (salât) aymazdırlar. 107:4-5*
>
> *Yönelginlerden /yönelicilerden (musalli) değildik. Yoksunu yedirmiyorduk. 74:43-44*
>
> *Böylece, boyun eğdiklerinde (secde) arkanızda bulunsunlar. Yönelmemiş (salla) olan küme, koruma önlemlerini ve silahlarını alarak seninle birlikte yönelsin (salla). 4:102*
>
> *Öyleyse yetiştirgenin için yönel /yönelt ve dayan. 108:2*

Öğreti

> *Öğretiyi kurar, arınmaya ulaştırır (akimu es salât ve atu ez zakat), elçilerime güvenir, onlara yardım eder ve Allah'a güzel bir borç verirseniz; kötülüklerinizi kesinlikle siler ve altlarından ırmaklar akan cennetlere sizi yerleştiririm. 5:12*
>
> *Ne doğruladı ne de öğretilendi (salla). Tersine, yalanladı ve yüz çevirdi. 75:31-32*
>
> *"Ey Şuayb! Atalarımızın hizmet ettiklerini veya mallarımız konusunda dilediğimizi yapmayı bırakmamızı, senin öğretin mi (salât) zorunlu yapıyor? 11:87*

Kutlamak sözcüğünün gerçek anlamı, Allah'ın yaptığı *salla ala* eylemi için, yardım etmek anlamında kullanılabilir.

> *O sizi karanlıklardan aydınlığa çıkarmak için melekleriyle kutlar /yardım eder (salla ala). Çünkü inananlara karşı merhametlidir. 33:43*

Kuşkusuz, Allah ve melekleri peygamberi kutlarlar /ona yardım ederler (salla ala). Ey inanca çağırılanlar! Siz de onu kutlayın /ona yardım edin (salla ala) ve tam bir esenlemeyle onu esenleyin /tam bir güvenceyle güven verin. 33:56

Öyleyse yetiştirgenin için öğretilendir ve göğüsle /dayan. 108:2

Söz Dinlemek

"Söz dinlemek" ifadesindeki iki anlamlılık hem Kuran dersi için, hem de Kuran'ın ilkelerini toplum düzeni yapmak için aynı sözcüğün kullanılmış olmasını anlamamıza yardımcı olabilir. Dikkatli kurgulanırsa ve gerekli türetmeler yapılırsa SLV kökünün bütün türevlerine uygun bir karşılık da olabilir.

Artık pişmanlık gösterir, söz dinlerler ve arınmayı verir /arınmaya ulaştırırlarsa (akimu es salât ve atu ez zakat) bundan sonra yasada kardeşiniz olurlar. 9:11 (herhangi bir mealde 9:6 ile karşılaştırın)

Kendisini arındıran kurtuluşa erişecektir. Efendisinin adını anmış ve söz dinlemiştir (salla). 87:14-15

Bir kulu söz dinlediğinde /dinlettiğinde? (salla) Görüyor musun? Ya o doğru yol üzerindeyse? Veya sorumluluk bilincine erişmeyi öğütlüyorsa? 96:10-12

Veya yolculuk sırasında ölüm gelirse, aranızdan olmayan iki kişi bunu yapsın. İçinize kuşku düşerse, sözü dinlettikten sonra (salât) alıkoyun. 5:106

Dediler ki: "Söz dinleyenlerden değildik (musalli). Yoksunu doyurmazdık! Oyalananlarla birlikte oyalanır giderdik!" 74:43-45

Öyleyse yetiştirgenin için söz dinle /dinlet ve göğüsle. 108:2

Hatta üç anlamlı: Sözü dinlemek (*salât*), söz dinlemek (*akimu es salât*), böylece sözünü (*misak*) tutmak.

İsrailoğullarından kesin söz (misak) almıştık: "Allah'tan başkasına hizmet etmeyeceksiniz; ana-babaya, yakına, kimsesize ve yoksuna iyi olacaksınız; insanlarla güzel konuşacaksınız; söz dinleyeceksiniz /sözü ayakta tutacaksınız ve arınmaya ulaştıracaksınız." (akimu es salât ve atu ez zakat) Sonra çok azınız dışında, yüz çevirerek döndünüz. 2:83

Bunu bir adım daha öteye götürerek Kuran Türkçe inseydi nasıl görüneceğini sorabiliriz. Böyle Türkçe bir kitapta çokanlamlı olmakla birlikte Türkçe konuşanlara bu çokanlamlılığı kolayca gösteren ifadeler olabilirdi. Basit bir kaç örnek kurgulayabiliriz. Bu örnekleri *salât* sözcüğünün o günün Araplarında nasıl bir anlam ve çağrışım karşılığı bulmuş olabileceğini anlamak için üretiyorum.

- "Onların canlandırmaları göz boyamaktan öteye gitmez." Bu cümlede canlandırma sözcüğü diriltme, yazarın karakteri canlandırması, oyuncunun bu karakteri oynaması ve grafik canlandırma olarak dört anlama gelebilirdi.

- "Tanrımız bize sağlık versin diye bu yurda göçtük." Bu cümlede sağlık sözcüğü iki anlama gelebilirdi. Birisi hastalıktan arılık anlamı, öbürü de sağ- kökünden gelen dirilik anlamı.

- "Kendilerine yazık ettiklerinin bilincinde değiller. Acı onlara." Acı sözcüğünün anlamı, sözcükten sonra virgül konursa başka, konmazsa başka olurdu.

- "Bağışlamamız, elçilerimizi izleyenler içindir." Bağışlama sözcüğü hem nimeti hem de rahmeti aynı anda karşılayabilirdi.

Kur

Ayağa kaldırmak, ayakta tutmak, kurmak anlamına gelen *akam* buyruğu için "kur" karşılığı çok uygun görünüyor. Sonuçta bir din, bir ahlak sistemi, bir düzen kuruluyor. Bunun yanında, bu yeni düzenin doğrularını aşılatmak ve egemen kılmak amacıyla yapılacak olan günlük veya haftalık derslerin düzeni kuruluyor. *Akimu es salât* kalıbı hem ders düzenini kurmak, hem de ahlakı oturtmak için kullanıldığına göre Türkçedeki kurmak sözcüğü bu kavramı çok güzel karşılıyor.

- Düzen kur: Sabah ve akşam yapılacak derslerin ve/veya haftalık ve/veya yıllık derslerin düzenini kur.

- Ahlak sistemini kur: Varsılın yoksulu kolladığı, herkesin ana-babaya, yakına, yoksuna sorumlu davrandığı, temiz geçim sağladığı, insan gibi evlenip ayrıldığı, insan gibi çocuk yetiştirdiği ahlak sistemini kur. Egemen olursan bu ahlakı gerçekleştiren yasal sistemi kur. Egemen olamazsan bu ahlakı gerçekleştiren cemaat hukukunu kur.

- Tanıklığı kur (65:2); Tevrat düzenini kur (5:68); İncil düzenini kur (5:68); Allah'ın sınırlarını kur (2:230); yükümlülüğü kur (42:13).

Burada sunduğum Türkçe karşılıkların çiğ birer öneri olduğunu unutmayın. Konuya çalışacak olan Kuran öğrencilerine tavsiyem dilbilime ve Türk diline de kafa yormalarıdır. Çoktan anlaşılmış olduğunu umduğum nedenlerden dolayı Türklerin Türkçeyi arılaştırmadan Kuran'ı yaşamın yasası yapmaları olanaksızdır. Bu ikisi aynı çabanın iki yüzüdür.

Bütün bunları söyledikten sonra *salât* kavramına Türkçe karşılıkları (henüz) üretmemiş olmamızın *salât*ı kurma sorumluluğumuzu hafifletmediğini eklemek gerekir. İsabetli ve işlevsel bir karşılığı hiç türetmeyecek de olsak bu bizim *salât*ı anlamamızın önünde bir engel olmayacaktır. Sözgelimi Budizm'i araştıran biri *Darma, Samsara, Nirvana* gibi kavramların Batı dillerinde (ve dolayısıyla Batılı gibi düşünmeye çalışan yoz Türklerin dillerinde) doğrudan karşılığı olmadığını bilir. Bunlar modern yaşamda sözcük karşılığı bulunmayan kavramlardır. *Salât* da bunun gibidir. Ama söz konusu olan Kuran olunca tiksintiyle dolu önyargılar baskın çıkıyor ve insanlar kavramı öğrenmemek için özel bir çaba gösterebiliyorlar. *Salât*ın sözcük karşılığı üzerinde en azından şimdilik uzlaşmayacak olmamız bizi yanıltacak ve saptıracak bir tuzak olmasın. Belki her yorum okulu kendi sözcüğünü önerecek, bir birlik olmayacak ve bu olasılığa hazır olmalıyız.

Kuran'daki *Salât*, "Yardım" veya "Destek"le Karşılanamaz

Şimdi *salât* ve *salla* sözcüklerinin gerçekten yardım etmek, iyilik etmek anlamları olduğunu düşünelim. Muhammed Peygamber'e "Falancaya yardım/iyilik et" denildiğinde sizce ne yapardı? Cebindeki parayı ona mı verirdi? Tarlasındaki otları mı yoluverirdi? Bu buyruğu verene duvar pası verip "Sen ver" mi derdi, yani elini açıp onun için "dua" mı ederdi? Yoksa Muhammed'i çevresindeki kişilerden ayıran özellik her ne ise onunla mı yardım ederdi? Onun ayırıcı özelliği zenginliği değildi, kral olması değildi, dilediğini işe sokabilecek bir fabrikatör olması değildi, her şeyi onarabilecek yetenekli bir tamirci olması değildi. Kuran, ilgilisine "X'i ayağa kaldır" /"X'i kur" dediğinde, artık X'in öncelikle bir mali yardım sistemi olmadığı açık. Çünkü bu, Kuran'a bağlı olsun olmasın her uygar insanın düşünüp yapabileceği bir şey. Zaten yapıyorlar da. X'in toplu bir yakarış oturumu olmadığı da açık. Çünkü bu,

"Ben yap(a)mıyorum sen yap" demek anlamına gelir. Öyle ya, Allah "Sizi kurtaracak ilkeler bunlardır" diye açıkladıktan sonra "şimdi oturup sizi kurtarmam için bana dua edin" demez ki? Kuran bağlısı, elinde tuttuğu kitabın nasıl bir ışık kaynağı olduğunu anlamış kişidir. Anlayamadıysa zaten konuşacak bir şey yok. Bundan ötürü, Kuran bağlısına "*X'le ve dirençle yardım iste"* veya *"X'te direngen olarak yardım iste*" dendiğinde bunun doğrudan doğruya elinde tuttuğu ışıkla ilgili olduğu anlaşılmalı. Muhammed'in "süper gücü" Kuran'ı hepimizden iyi anlamasıydı.

Kuran'daki *Salât*, "Dua" Olamaz

Yazarların çoğu Arapça veya Türkçe kaynaklardan "*Salât*, dua etmektir" biçiminde yapılan aktarmalardaki sorunun farkında değil. Bir Arapça sözcüğün anlamını, Türkçeye geçerken anlam değiştirmiş bir başka Arapça sözcükle açıklamak olacak iş değil. Sözcükler dilden dile atlarken anlamı değişir. Bu olgu, Kuran'ı anlamak isteyen herkesin bilincine varması gereken, özellikle meallerden Kuran çalışanlara hata yaptıran temel bir konudur. Arapçadan Türkçeye geçerek anlamı kaymış sözcüklerin tam olmayan bir listesi Emrullah İşler'in Türkçede Anlam Kaymasına Uğrayan Arapça Kelime ve Kelime Grupları kitabında bulunuyor. Dillerdeki değişme ve Türklerin sözcüklerindeki bozulma için Cengiz Özakıncı'nın Dil ve Din kitabı kesinlikle okunmalı. Farsların yeryüzü (gezegen) anlamına gelen zemin sözcüğü Türk komşularına geçince yerin fiziksel maddesi anlamı kazanmış, Hint komşularına geçince arazi, emlak anlamı kazanmış. Örnekler çoğaltılabilir.

Dua sözcüğü Arapçada birebir çağrı anlamına gelirken, bir Arap bir Arabı "*dua*" ederek çağırabilirken, Türkler yalnızca Tanrı'yı çağırma işine dua derler. Kuran'da çağırma işine baktığımızda bunun çok geniş kapsamlı bir edim olduğunu, dahası bunun söze denk olmadığını ve bir işe, bir etkinliğe karşılık geldiğini görüyoruz. Öyleyse [*salât* = dua] denklemi bize pek bir şey anlatmıyor.

"Elçi'nin birileri için bağışlanma dilemesi" (*istağfera lehum;* 4:64, 63:5…) Elçi'nin o kişilere *salât* etmesidir; *salla* etmesidir. Elçi'nin diyelim ki Ali'ye "dua etmesi" nedir? Ali'ye Kuran okuması da olabilir, çünkü bu Ali'yi aydınlatır ve uyarır. Bu, Elçi'nin Ali için Allah'ı çağırması demektir. Kuran'da "Elçi'nin filanca **için** Allah'ı çağırması" kalıbı hiç geçmez. "Onlar için Allah'ı çağır" ifadesi yoktur.[29] Örneğin 9:99'u [*salât* = dua] denklemine göre anlayacak olursak ifade "senin duan onlara dinginlik verir" oluyor. Birincisi, Ulak insanlar için Allah'a el açıp "dua" edecekse insanların bundan haberleri olmaz. Olduysa da bu onlara neden dinginlik versin? "Ulak benim **için** dua etsin" beklentisi aslında kişinin Ulak'ı insanlarla Allah arasında aracı olarak, şefaatçi olarak gördüğünü açık ediyor.

*Salât*la tektanrıcılık arasında yakın bir bağ olduğu açıktır. *Salât*a dua demek, bu bağı kurmayı olanaksızlaştırıyor. Ayet incelemesi bölümündeki her ayette *salât*ı anlatan ifadelerin yerine geleneksel anlamıyla, yani terim anlamıyla "dua"yı koyun ve nasıl uymadığını görün. Şuayb'ın işlerine karışmasını istemeyenler eğriyi doğruyu ayırmadan, diledikleri gibi davranarak çoktanrıcılık etmiş oluyorlar (11:87). Yoksa bu kişiler Kibele'nin, Afrodit'in, falancanın önünde yere kapanıyor değiller. Bugün bu halkın dengi piyasa, ekonomi, ilerleme, çağdaşlık, özgürlükçülük, eşitlik, bilimcilik vb. tanrılara vicdanlarını ve elçilerin mesajlarını örtmek pahasına tapanlardır. Bu kişilerin günde beş veya haftada bir kez toplanıp Allah'a yalvarmaları onları arındırmıyor, tektanrıcı yapmıyor.

Şirket de bir örgüttür, toplum gibi insanların birlikteliğidir. Şirkette düzenli veya düzensiz aralıklarla toplantılar yapılır. Bu toplantılarda herkese ne yapması gerektiği söylenebilir, bir yön çizilebilir, alınmış

[29] Karşılaştırınız: "Allah'ı çağırmak"; 7:29,55,56,180, 17:110, 40:14,60,65, 16:125, 22:67, 28:87; "bizim için dua et" (*udu lena*); 43:49, 2:61,68,69,70, 7:134, 40:49.

olan kararlar duyurulabilir, güdülenme sağlayacak konuşmalar yapılabilir. Bu toplantıları *"bir odaya doluşup takım elbiseli, döpiyesli tören düzenleyip 'Allah'ım bize para ver' diye topluca dua edip dağılmak"* olarak tanımlamayız. Böyle bir şeyi önermek bile saçmadır. Ama şirkette herkes zamanını ve enerjisini şirketin amaçlarına adamakla görevlidir. Yöneticilerin ve işçilerin yaptıkları iş, Allah'tan para istemek, bunun için Allah'ı eylemleriyle çağırmaktır; çalışmaktır. Mescitlerin elbette bundan fazlası olması gerekir. Çünkü şirket çalışanların tatil zamanlarıyla ilgilenmez. Mescit ise toplumun 365 gün 24 saatinin adanmasını gerektirir.

Bütün bu kanıtlardan sonra ayrıca *salât*ın dua olduğunu öne sürenlerin herkesin bildiği bir tutarsızlıklarını daha anımsatmakta yarar görüyorum: Türkçe namaza çağırmıyorlar. *Salât*ın dua olduğuna inanan kişinin bu duanın yüzde yüz Türkçe olması gerektiğini savunması ve duasını böyle yapması beklenirdi. Ne var ki Arapçayı savunarak dev bir çelişki yaratıyorlar.

Sonuçta şu noktaya geliyoruz: Allah "bu ilkeler ve yasalar sizi kurtaracak" mesajını verdikten sonra "şimdi sizi kurtarmam için dua oturumları düzenleyin" der mi? Bunu diyecek olsaydı o yasaları ve ilkeleri yüzlerce sayfa uzun uzun açıklaması için bir neden olmazdı. Yalvarır, ağlar sızlar ve bunu yapmayanların önüne geçerdik. Görüldüğü üzere geçemiyoruz. Tersine, ağlayıp sızlayıp el açıp dua etmeyenler, edenlerin üzerinden geçiyorlar. Demek ki Allah "duayla çalışmıyor". Bu konuyu başka bir yazıda ayrıntısıyla irdelemeyi umuyorum.

Kuran, zenginliği paylaşmaya "arınma", yoksula yardıma "doğrulama" adı veriyor. Yani bildiğimiz veya yakın olduğumuz kavramlara farklı adlar veriyor. Bu yüzden *salât*a sözcük karşılığı olarak neyin verilebileceği ile *salât*ın ne olması, nasıl olması gerektiği konuları ayrı ayrı tartışılabilir. *Salât* düzenli yapılan Kuran dersidir. Aynı zamanda bu Kuran'ın öğrettiğini toplum yasası olarak ayakta tutmak için gösterilen her çabanın, bu amaçlılığın adıdır. Ders toplantısı da bu çabanın olmazsa olmazı olduğu için burada bir iki anlamlılıktan söz etmeye gerek yoktur. Anlaşılması gereken temel gerçek, düzeltilmesi gereken köklü yanlış budur. Bu çabaya vereceğimiz Türkçe karşılık ancak ikincil önemdedir.

"Namaz Kıl" Çevirisinin Yanlışlığı

Bir an için namaz sözcüğünün *salât* sözcüğünü karşıladığını düşünsek bile "namaz kılmak" veya "namazı kılmak" çevirisi tümden yanlıştır. Bu yanlışlığın farkına varmak şimdiye dek yapılmış çevirilerin Türkçeye ne kadar yabancı kişilerce yapıldığını gösteriyor. Bakın, Arapça bilmediklerini söylemiyorum; hepsi benden daha iyi biliyor. Ama Türkçeyi bilmiyorlar.

Kılmak sözcüğü Türkçede geçişli bir eylemdir. Yani bir nesnesi olmalıdır. Türkçede herhangi bir şeyi kılamazsınız. Evi kılamazsınız örneğin. Ama evi yerle bir kılabilirsiniz. Bir şeyde karar kılarsınız; yani o şeyi yeni kararınız kılarsınız, karara dönüştürürsünüz. Birini bir şeye sahip kılarsınız; yani o kişiyi o şeyin yeni sahibine dönüştürürsünüz. Yetkili kılmak, geçersiz kılmak, zorunlu kılmak, yoksun kılmak gibi örneklerin hepsinde bir şeyi alıp onu başka bir şey kılarsınız. A'yı yaparsınız. A'yı B yaparsınız. A'yı B kılarsınız. Ama tek başına "A'yı kıl"amazsınız; böyle bir kullanım yoktur. A'yı B kılabilirsiniz. Namazı "kılacaksanız" eğer onu başka bir şey kılmanız gerekir. *Akimu* buyruğu "kur, doğrult, ayağa kaldır, ayakta tut" anlamına geldiğine göre namazı kurmanız, doğrultmanız, ayağa kaldırmanız veya ayakta tutmanız gerekir. Yere düşmüş olan namazı **dik kılmaktan** söz edilebilir örneğin. Benim gördüğüm hiçbir mealde böyle çevrilmemiştir. Bu durum metinde gördüklerini değil, akıllarında yer etmiş olanı yazdıklarını gösteriyor. Yani **çeviri** yapmıyorlar. Oysa bize Kuran'ın **çevirisi** gerekiyor; hâlâ yapılmamıştır. Beş yüz yıl önceki çeviriler çeviri bilinciyle, bilimsel yöntemle yapılmamış olmasına karşın "*akimu es salât"* kalıbını bugünkünden daha isabetli karşılamışlar. Bu çevirileri hazırlayan kişiler *salât*ın ayakta tutulacak bir iş olduğunu anlamış görünüyorlar.

"Namaz kılmak" çevirisinde su yüzüne çıkan yanlış din ve yanlış tanrı algısı, İngilizce Kuran çevirilerinde ve İngilizce İslam jargonunda da kendini gösteriyor. Namaz kılmak anlamında "*perform namaaz*" veya "*perform salaat*" ifadesi kullanılıyor. *Perform* sözcüğünün yapmak, göstermek, başarmak arasında bir nüans anlamı var. Namazdan başlayan ve biten bir şeymiş gibi söz etmesi, bu ifadeyi kullanan kişinin namazın aslında bir yararının olmadığını ve Allah'a gösterilecek bir şey, ödenecek bir borç olduğunu düşündüğünü gösteriyor. Bir başka kullanım; "*offering salaat*". *Offer* sözcüğü sunmak anlamına geliyor. Namazı "sunan" kişi kendine veya insanlara değil, Allah'a bir şey sunduğunu düşünüyor olmalı.

"İlk Senin Mi Aklına Geldi?"

Müslüman toplumun bugün varsaymakta veya yapmakta olduğu herhangi bir şey için "bin dört yüz yıldır böyle" olageldiğini sıklıkla işitiriz. Kuran'ı herkes kafasına göre yorumlayacak değil elbette; "özgürlük" dinini benimseyenlerden değiliz. Ama yeni gibi görünen bir yorumun bin dört yüz yıldır hiç görülmediğini peşin olarak varsaymak yanlıştır. *Salât* konusu da böyledir. Bir şeylerin başından beri hiç değişmediğini öne sürenlerin kendi geleneksel siyer ve tarih kaynakları, Muhammed ölür ölmez işlerin tepetaklak olduğunu yazıyorlar. İslam devletinde münafıklar iktidara gelmiş. Daha sonra münafık partiler arasında iktidar savaşımı sürüp gitmiş. Bu münafık hükümetler muhalif bilginleri sürmüşler, öldürmüşler, susturmuşlar. Kitaplarını toplatmışlar. Ardından Allah'ın cezası Moğol istilaları biçiminde gelmiş. Bir kısım bilgini de Moğollar öldürmüşler. Kütüphaneleri yakmışlar, bir zamanlar Beytül Hikmet'i içeren Bağdat'ı yerle bir etmişler. Şimdi bir yandan böyle bir tarihi okuyup, öbür yandan bir şeylerin bin dört yüz yıldır değişmediğini öne sürebilir misiniz? Hayır. *Salât*ın namaz olmadığı, Kuran dersine ve Kuran'ı toplum yasası olarak ayakta tutma işine verilen ad olduğu yeni bir yorum değildir.

Eski Türklerin yükünmek ve öbür karşılıkları, bugünkü "namaz kılmak" karşılığından çok daha isabetlidir. Demek ki Türklerin arasında da İslam'ı çok daha iyi anlamış ve uygulamış bir topluluk varmış. Bu, erken dönem Müslüman Araplar arasında *salât*ı ve tektanrıcılığı çok iyi anlamış bir azınlığın olduğuna da işarettir. Bir düşünceyi, ideolojiyi temsil eden seçkin bir azınlık yoksa o düşünce gözden düşer ve yitip gider. "Yalnızca Kuran" ilkesini değerlendirirken de aynı hata yapılıyor. "Yalnızca Kuran" kesinlikle yeni bir fikir değildir. İslam'ın orijinali budur zaten. Hiç kimsenin [Kuran + X] formülü kurgulamadığı bir çağda, hadislerin konuşulmadığı ve yazılmadığı bir zamanda hiç kimse kendine "Kurancı" demezdi zaten. Tanımlar farkları anlatır. Her şeyi, onun değili, onun gayrısı üzerinden biliriz.

"Şu kadar kişi şunca zamandır yanlış yapıyor olamaz" dogması, bozulmakta olan işlerin iyileştirilememesi için en etkili zehirdir. Kadercilik ve yılgınlık aşılayan bir zehir. Aynı zehir, yığınları faiz-banka egemenliği dışındaki bir sistemin olanaksızlığına inandırmakta da etkili oluyor. Bu uymacı bakış açısı, *"Bağışlayanın öğretisinden kim yüz çevirirse şeytanı ona sararız"* (43:36), *"Senden önce gönderdiğimiz hiçbir elçi ve peygamber yoktur ki bir şey dilediğinde onun dileğine şeytan karışmamış olsun"* (22:52) gibi ayetleri sağlıklı anlamlandıramaz. Bu ayetler, bu kişilerin tarihe imanla Kuran'a iman arasında yanlış seçim yapmış olabileceklerinin işaretini veriyor. Aslında elçileri kökten reddedenlerle gelenekçiler bu noktada birleşiyorlar. Her ikisi de İslam'ı, yanlarında Kuran'ı bulunduranların kültürünü de içeren bir paket olarak kabul ediyor. İkisi de Kuran'ın öğretisini, onu bugüne taşıyan tarihsel süreçten ayıklamaya çalışmıyor. Değişik mezhep adları veriyoruz, tarihselci diyoruz, deist diyoruz ama bunların yaşamdaki karşılığı aynı.

> ***25:30 Elçi şöyle der: "Ey Efendim! Aslında benim toplumum bu Kuran'ı terk edilmiş olarak bıraktı!***

Eğer bu Kitap her çağda geçerli ise, Peygamber ölür ölmez bunun doğru olması, yani çoğunluğun terk etmiş olması gerekir. Terk etmeyen azınlığın izi yazılı belge olarak günümüze ulaşmamıştır; eğer aradığınız buysa.

İlgisizmiş Gibi Görünen Konuların Bağlantısı

Salât, dindir. Din nedir? Hem söylediğimiz, hem yaptığımızdır. Birbirimize öğrettiğimiz, birbirimizi çağırdığımız, birbirimizi uymaya zorladığımız doğrulardır. Tapınakta yaptığımız törenler değildir. "Bireysel olarak inandığımız" değildir.

Bugün Türkiye Türkleri neye inanırlar? Sokak köpeklerinin kutsal olduğuna. Çünkü onlara zarar verenlere cani muamelesi yaparlar.[30] Türkler Allah'ın faizi yasaklamadığına inanırlar. Çünkü bütün para ve alışveriş sistemleri faiz ve rant üzerine kuruludur. Türkler Allah'ın zinayı ve eşcinselliği yasaklamadığına inanırlar. Çünkü yasal sistemleri bunu yansıtır. Türkler, aralarında en bencil, en ahlaksız olanların toplumun yararına çalışacağına inanırlar. Çünkü ekonomik ve politik sistemleri bunu yansıtır. Demek ki Türklerin dini budur. Türkler birbirlerine bu dini *salât* ederler. Okullarda, derneklerde, konferanslarda, seminerlerde, şirket toplantılarında, meclis oturumlarında birbirlerini bu dine çağırırlar. Bu dine ayak uydurmamış birileri bunun tersini *salât* ettiklerinde ise yaptırıma uğrarlar.[31] Bu yaptırımı uygulayacak olan kolluk sistemi yine geçerli olan dinin adliyesidir. Bu adliyede, ayakta tutulan (egemen) dinin, ayakta tutulan *salât*ın yasaları uygulanmaktadır; Elçilerin yasaları değil.

Türklerin sözde neye inandıklarının ("Müslümanız"), tapınakta ne yaptıklarının (namaz) *salât*la neredeyse hiç ilgisi kalmamıştır. Ayakta durur, elçilerin yasasının Arapçasını, anlamadıklarını bile bile birbirlerine okur, sonra dışarı, hayata çıkar ve elçi düşmanı yasaları ayakta tutarlar. Modern toplumda sözle eylem birbirinden kopmuştur. Anlam ve maddenin arası açılmıştır. Bu yüzden tapınakta namaz kıldıkları halde aslında kesinlikle *salla* olmayıp Allah'ın elçisinden yüz çevirdiklerinin farkına varmaları güçleşmektedir.

Ayetlerle ilgili dilbilgisel, anlambilimsel her pürüzü çözememiş olmama rağmen şunu tam bir özgüvenle söyleyebiliyorum: ***Salât* eğer bu değil de başka bir şeyse Kuran'ın indirilmesi için hiçbir neden yoktu.** Kuran'da Kitaplıların *salât*ı ayakta tutmamakla suçlanmaları için hiçbir neden yoktu. Çünkü Yahudilerin ve Hristiyanların zaten *salât*ı kurdukları bir dünyada yeni bir elçiye yer olmazdı. Kuran'dan yaptığımız çıkarımlar büyük resimde bir yerlere oturmalı ve o resmi netleştirmelidir. Bu bize farklı yorumları sınamak için bir ölçü olsun.

---

[30] https://web.archive.org/web/20190415103502/https://www.haberler.com/kopekleri-zehirleyen-supheliler-serbest-birakildi-11940275-haberi/
https://web.archive.org/web/20200613120814/https://www.durushaber.com.tr/yasam/kopekleri-zehirleyen-3-kisiye-10-ar-yil-ceza-h42170.html
https://web.archive.org/web/20200613120541/https://www.sadecehaber.com/gundem/ornek-ceza-kedi-ve-kopekleri-zehirleyen-doktora-hapis.html Bu yasadışı mahkumiyetler putataparları tatmin etmiyor. Bu yazıyı yazdığım sırada bu kutsal hayvanları öldürenlere hapis cezası vermeyi öngören tasarı mecliste bekliyor, eli kulağında.

[31] https://web.archive.org/web/20200427134934/https://www.cumhuriyet.com.tr/haber/ankara-barosundan-diyanet-isleri-baskani-ali-erbasa-tepki-halki-dusmanliga-tahrik-ediyor-1735264
https://web.archive.org/web/20200613120401/http://www.ankarabarosu.org.tr/HaberDuyuru.aspx?DIYANET_ISLERI_BASKANI_ALI_ERBAS%E2%80%99IN_INSANLIGIN_BIR_KESIMINI_NEFRETLE_ASAGILAYIP_KITLELERE_HEDEF_GOSTERDIGI_KONUSMASIYLA_ILGILI_BASIN_ACIKLAMASI=&=4986

"Kafam karışıyor, ben bildiğimi yapayım, ortama ve çoğunluğa uyayım, güvenli tarafta kalayım" diyene not: Güvenli tarafta kaldığınıza emin olamazsınız. Oy sayısının doğruluk kanıtı olamayacağı zaten Kuran'da yeterince anlatılıyor. Yapmanız gereken hesap şu: Namaz kılarsam bunun sonucu ne olacak? Namaz kılmaz, günlük Kuran çalışırsam bunun sonucu ne olacak? Kıldığınız namaz sizi Kuran çalışmaktan zerre kadar alıkoymuyorsa bir şey diyemem. Ne güzel, ikisini birden yapabilecek bol zamanınız ve sabrınız var demektir. Ama namaz kıldığınızda görevini yapmış olmanın rahatlığı sizi sarıyor, sinsi bir güven veriyorsa, bir de zamanınızdan çalıyorsa zararını görüyorsunuz demektir.

Namaz diye bir şey yoksa neden hâlâ Türkçe namazı savunduğum sorusuna yanıt: Türkçe namazı yine savunuyorum çünkü namazın da öbür her şey gibi işe yarayan, akla yatan bir şey olması gerektiğinin anlaşılmasını sağlayacaktır. Din, modern zamanlarda yaşamın dışına çıkarılmış, evreni saran nedensellik örgüsünü çiğneyen bir yapı olarak algılanmaya başlamış. Bu algıyı kırmamız ve yaşamı din boyasıyla boyamamız, böylece dini Allah'a (gerçeğe) özgülememiz gerekiyor. Bir yerde bir imamın Türkçe namaz kıldırdığını düşünün. Hiç yapmıyoruz bu gözümüzde canlandırma işini; yapın lütfen. Bakara Suresi'ni baştan sona Türkçe okuyor. Sure uzun. Sıkılanlar bir daha gelmiyorlar. Güzel. Çünkü onlar zaten dinlemek için gelmediler. Neymiş diye merak edip ilk kez dinleyen ise surenin bir sürü yasa bildirdiğini fark edecek. İster istemez bunları yapıp yapmadığını düşünecek. Ve dinleyen, dinlemeyen herkes Kuran'ın müziksiz, dümdüz, "havasız, fiyakasız" okunduğunu duyacak. Mescidin önünden geçenlerin orada Kuran okunduğunu anlamak için durup birkaç dakika dinlemeleri gerekecek. Kuran'a aşinalığı olmayanlar yine ayırt edemeyecekler; "Bu Kuran mı, yoksa herhangi bir din kitabı mı?". Kuran'dan ayet okumak, günlük konuşmanın arasına karışabilecek bir etkinlik olmaya başlayacak. Böyle bir şeye ilk kez tanık olanların yerine kendinizi koyun. Bu bütün din algısını, Kuran algısını sarsan bir şey olacak. Çok tanıdık, çok yakın bir şey görecekler insanlar. Çünkü sonuçta "adamın biri çıktı ve anlattı" olacak. Bu adamı eller göbekte, yere bakarak dinlemek gerekmediğini düşünenler olacak. "Yüzünü bize dönsene, seni iyi duyamıyoruz" diyenler olacak. Bunun nasıl bir sarsıntı olacağını düşünün! Ayakta durmaya alışık olmayanlar uzun surelerde sandalyeye oturmak isteyecekler. Ve bu kadar sıra dışı bir namazı belki daha önce "dinle işi olmayanlardan" bir kaçı da gelip dinleyecek. O zaman "Müslüman olmayan da dinleyebilir mi, abdestsiz dinlenebilir mi?" gibi sorular sorulmaya başlanacak. Bunların her biri namazı makul ve işlevsel bir etkinlik yapmaya doğru götürecek sorulardır. Namazı makul olmayan, işlevsel olmayan "Arap'ın şiiri" olmaktan çıkaracak her adım olumlu olacaktır. İşte bu yüzden yaşadığım yerde Türkçe namaz kıldıran olursa kendimi sıkıntıya sokmak pahasına katılırım. Yine Arapçasını ama melodisiz okuyarak namaz kıldıran birisi çıksa onu da uzaktan desteklerim.

Kuran'daki *Salât* ve Namaz Araştırması – 3
Hadislerde *Salât*

Selim Çalışkan
Temmuz 2020
gerceginkitabi.wordpress.com/about
gerceginkitabi.com/about

Bir an için *salât*ın namaz olduğunu varsayarak soralım: Yüzlerce ayet namazdan söz ediyorsa, Kuran'ı ne zaman ve nasıl öğreneceğiz? Kuran dersinin gerekliliği, Elçi'nin bunu yoğun olarak yapmış olması ama Kuran'da bu dersi düzenleyen veya bu dersten söz eden tek bir ayetin olmaması makul müdür? Kuran'da Kuran dersinin adı olmayabilir mi? İbrahim'in, Musa'nın, Davut'un, İsa'nın kitapları okuyup öğrettikleri derslerinden söz edilmiyor olabilir mi? İnsanları karşılarına toplayıp onlara iyiyi, doğruyu, güzeli anlattıkları oturumların bir adı olmayabilir mi?

Sahi, Elçi'nin yoldaşları Kuran'ı ne zaman öğrendiler? Elçi'nin gündüz işi gücü var (73:20), işine beş kez ara verip namaz kılıyor ve kıldırıyor. Gece biraz uyuyor, biraz namaz kılıyor. Geriye ne kaldı? Tek mirası olan Kuran'ı hangi ara öğrendi ve öğretti? Ve neden bu denli önemli olan dersten gelenekçi-namazcı kaynaklarda sanki bir alt başlıkmışçasına çok az söz ediliyor?

Bu açmaza verilen kaçamak yanıtı biliyoruz. Kuran'ın eksik olduğunu ve hadislere başvurmak zorunda olduğumuzu söylerler. Bu yanıt, hadis kitaplarını hiç karıştırmamış birine ilk bakışta makul gelebilir. Onlarca cilt kitap, içleri kim bilir ne bilgilerle doludur, değil mi? Kimin vakti yeter onları çalışmaya? Zaten bu kısır döngünün sürüp gitmesini sağlayan şey rafa sıralanmış kalın, ağır ciltlerin tehdidi karşısında insanların gözünün korkmasıdır.

Ne var ki hadisleri incelediğimizde bu yanıtın geçersiz olduğunu anlıyoruz. Elçi'nin Kuran'ı ne zaman ve nasıl öğrettiği bilgisini hadis kitaplarında bulamıyoruz. Kuran dersi oturumunu bulamıyoruz. *Abdest* var, *salât* var, *vaaz* var, *hutbe* var. Kuran eğitimiyle ilgili hiçbir bilgi yok. Buyurun, çözelim bu bulmacayı.

Hadis savunucularının Kuran'ı hakkını vererek okumadıkları kesindir. Bunu önceki yazılarımda yeterince tartıştım ve kesin kanıtlarını sundum[1]. İlginç olan, hadisleri de hakkını vererek okumuyor olmalarıdır. Hadislerin yargı kaynağı olarak kullanılamaz bilgi parçacıkları olmasının nedenlerinden biri bağlam bilgisinin olmayışıdır. Tirmizi'nin "İzin" bölümündeki hadisin birinde sözde demiş ki: "Başkasına benzeyen bizden değildir. Yahudiler parmaklarıyla, Hristiyanlar el sallayarak işaret verirler." Belki de o sırada birini bekliyorlardı, uzaktan yaklaşan gölgenin bekledikleri kişi olup olmadığını soruyorlardı ve yaptığı el işaretini gerekçe göstererek onlardan biri olmadığını düşündüğünü söyledi. Bu kadar önemsiz bir söz, bağlamı unutulunca hayat dersi sanılmaya başlandı belki. Aşağıda örneklediğim hadislerde de aynı kopukluğu, aynı yalıtılmışlığı göreceksiniz. Metinde bulunmayan bağlam bilgisini ancak kestirme veya çıkarsama yoluyla tamamlayabiliriz. Bunu yaparken elbette Ulak'ın Kuran'da bulduğumuz saygın kişiliğini, yoldaşlarının yüksek ahlakını ve temiz aklını ölçü alacağız. Böylece namazı anlattığı öne sürülen hadislerin pekâlâ Kuran dersini ve yasayı ayakta tutmayı anlatıyor olabileceğini göreceğiz.

---

[1] https://gerceginkitabi.com/2015/03/04/neden-yalnizca-kuran/
https://gerceginkitabi.com/2015/05/11/hadislerin-yahudi-ve-hristiyan-kokeni/
veya
https://gerceginkitabi.wordpress.com/2015/03/04/neden-yalnizca-kuran/
https://gerceginkitabi.wordpress.com/2015/05/11/hadislerin-yahudi-ve-hristiyan-kokeni/

Burada elbette hadislerden bir yargı çıkarmaya veya Ulak'ı daha iyi tanımaya çalışmıyoruz. *Salât*ın ne olduğunu anlamaya çalışırken hadislerden yardım alıyor değiliz; böyle bir girişim kesinlikle yanlış olacaktır. Çünkü hadis kitapları, üzerinde iki saniye düşünmeye değmeyecek saçmalıklarla doludur. Burada yalnızca bu hadisleri ilk duyan, ilk okuyan Müslüman kuşağın, bunlar üzerinde çalışan Müslüman bilginlerin bunlardan ne anlamış olabileceklerini kestiriyoruz. Bunun için de ciddiye almış, makul bulmuş olabilecekleri hadisleri inceliyoruz. Doğal olarak Kuran dersi olarak anlaşılması olanaksız olan *salât* hadislerini bu seçkinin dışında bırakıyorum. Çünkü amacımız *salât*ın ne olduğunu anlamak değildir; o iş için Kuran yetti.

Hadis kitaplarında birbiriyle uyumsuz pek çok öykü dağınık olarak bulunur. Bu kitaplardan anlamlı bir bütün çıkarmak olanaksızdır. Bundan ötürü hadislere saygı duyup okuyan, yorumlayan, onlardan içtihat çıkarmaya çalışan kişi hadislerin bir bölümünü yok sayıp işine gelenleri görmek zorundadır. Hadislerde namazın anlatıldığını öne süren kişi, kendisini destekleyecek hadisleri güzelce sıralayabilir. Ben de tersini yapıyorum, hadislerde *salât* adı altında Kuran dersinin anlatıldığını gösteren hadisleri sıralıyorum. Tezimi çürütmek hadisçilerin görevidir çünkü Kuran bağlıları hadislere itibar etmezler. **Burada sunulan tez, *salât* kavramının Kuran'dan çıkan anlamının hadislerle bile desteklenebiliyor olmasıdır.**

Sonuçta bu kitapları ilk okuyan Müslüman bilginler metindeki *salât* sözcüğünden namazı anlamış olmak zorunda değiller. Kuran eğitimini ve Kuran'ı ayakta tutmayı anlamış olmaları daha büyük olasılıktır.

Hadislerin Türkçe çevirilerinde *salât* ve *salla* sözcüklerini çevirmeden bırakıyorum. Bunları *salât* için önerdiğim sözcüklerle veya gerçek anlamını yansıtan, kendi uygun gördüğünüz sözcüklerle değiştirerek okuyun. Konunun namazdan nasıl uzaklaştığını ve hadisin nasıl daha anlamlı olduğunu göreceksiniz.

Not: Arapça bilgim kıt. Arapça orijinal metni kontrol ederek İngilizce çeviriyi Türkçeye çeviriyorum. Hata olabilir. Buna rağmen yayınlanmış eski çevirilere güvenmemenizi öneririm, onlar daha bile kötü. Hadisleri de Kuran'ı çevirir gibi çeviriyorlar! Kılmak sözcüğünü gelişigüzel kullanıyorlar, metinde "*akam*" eylemi yoksa bile kendileri ekliyorlar. Piyasada bulunan hadis çevirilerini incelesek önemli hatalar bulacağımızı kestiriyorum ama buna zaman harcamaya değmez. Köşeli parantezdeki açıklama orijinal metinde yoktur.

Namaz Mı, Kuran Dersi Mi?

Hadis kitaplarında "Kuran okumak" veya "Kuran'ı öğrenmek" gibi bölümler bulamıyoruz. Bunun yerine "*salât*" konu başlığı, Sünni altı hadis kitabının da başlarında yer alır. Her ne kadar istisnasız hepsi uydurma olan hadislerin derlemesi de olsa belli bir mantık sırası izlemeleri, *salât* konusunun o dönemde nasıl anlaşıldığını gösteren bir ipucudur. Bu kitapları ilk okuyan aklı başında kişiler metinde geçen *salât* sözcüğünden törensel bir "ibadeti" veya yakarma oturumunu değil, Kuran'ın öğrenileceği işlevsel bir etkinliği, kısaca Kuran dinletisini anlıyorlardı. Nitekim *salât*la ilgili başlıklar altında Elçi'nin hangi sureleri okuduğu, hangi ayetleri okuduğu, uzun surelerin her zaman okunmasının sakıncası gibi konuların konuşulduğunu okuyoruz. Bu kitapları yazanlar da, ilk çağlar okuyanlar da "*salât*" sözcüğünü görünce Kuran okumanın ve öğrenmenin kast edildiğini anlıyorlardı. Yasayı konuşmadan önce yasayı öğreneceğimiz derse katılım kurallarından söz edilmesi doğaldır.

Hadis kitaplarının bakış açısından açıklayacak olursak, doğru veya yanlış bu kuralların üzerinde kılı kırk yarmak, daha ilk derste takılıp kalmaktır. Çoktan mühendis olarak mezun olmuş olması gereken bir kişinin cetveli nasıl tutacağı konusunda içtihat araması gibidir.

Hangi çağda olursa olsun, Kuran'ı bırakıp da hadislerden yargı çıkarmaya çalışmayı onaylamak olanaklı değildir. Ancak buna yeltenenlerin içinde görece aklı başında olanlar vardı. Kendimi onların yerine koyuyor ve hadisleri öyle okuyorum.

–Hadislerin hepsinin uydurma olduğunu bilerek okuyun. Hadislerin yaratması olası kafa karışıklığının veya zihinsel hasarın sorumluluğu okuyucuya aittir.–

*"Bir gecede Kuran'ın üçte birini **okumak** olanaklı mıdır? 'Allah Tek'tir, Samed'dir'; bunu okuyan Kuran'ın üçte birini okumuştur."* Tirmizi, Faziletül Kuran 45/3141.[2]

*"Ayşe: 'Allah'ın Elçisi'nin Kuran'ın bütününü sabaha kadar **okuduğunu** görmedim."* İbn Mace, İkamet, 5/1409; Nesai, Savm 22/259 (2348/70).[3]

*"Sakif'ten kurul olarak gelmiştik. ... Bize yatsıdan sonra gelir ve konuşurdu. ... Bir gün geç geldi. Dedim ki: 'Bugün bize geç geldin ey Allah'ın Elçisi.' Dedi: 'Günlük Kuran payımı **okumadığımı** fark ettim ve bitirmeden çıkmak istemedim.'..."* İbn Mace, İkame, 5/1406.[4]

*"Allah'ın Elçisi mescide girdi ve Kuran'ı **okuyan** bir adamı duydu. Kim olduğunu sordu. 'Abdullah bin Kays' dediler. 'Davut'un mezmurları gibi' dedi."* İbn Mace, İkamet, 5/1402; Buhari, Faziletül Kuran 66/72 (5048/31).[5]

*"Allah güzel sesle Kuran'ı **okuyan** birini, kölesinin şarkısını dinleyen bir sahipten daha dikkatli dinler."* İbn Mace, İkamet, 5/1401.[6]

"Sesinizle Kuran'ı güzelleştirin." Ebu Davut, *Salât* 8/53 (1468/506); İbn Mace, İkamet, 5/1403.[7]

*"Kuran'ı üç günden daha az sürede okuyan hiç kimse düzgün **anlayamaz**."* Tirmizi, Kıraat 46/3202; Ebu Davut, *Salât* 6/24 (1394/477); İbn Mace, İkame, 5/1408.[8]

Salâttan Söz Ettiği Belli Olan "Kuran Okuma" Hadisleri

1

"...[Elçi] bize Kuran ve Sünnet öğretmeleri için yardımcılardan (ensar) yetmiş kişi gönderdi. Onlara 'okuyucular' deniyordu. ... Gece Kuran'ı okurlar, öğretirler ve anlamı üzerinde düşünürlerdi. Gündüz

[2] https://sunnah.com/urn/631350

[3] https://sunnah.com/urn/1286960 https://sunnah.com/nasai/22/259

[4] http://sunnah.com/urn/1286930

[5] https://sunnah.com/urn/1286890 http://sunnah.com/bukhari/66/72

[6] http://sunnah.com/urn/1286880

[7] http://sunnah.com/abudawud/8/53 http://sunnah.com/urn/1286900

[8] https://sunnah.com/urn/631960 https://sunnah.com/abudawud/6/24 http://sunnah.com/urn/1286950

mescidi temizlerlerdi, odun toplar ve satarlar, parasıyla aç doyururlardı. ..." Müslim, İmaret 33/212 (677/41).[9]

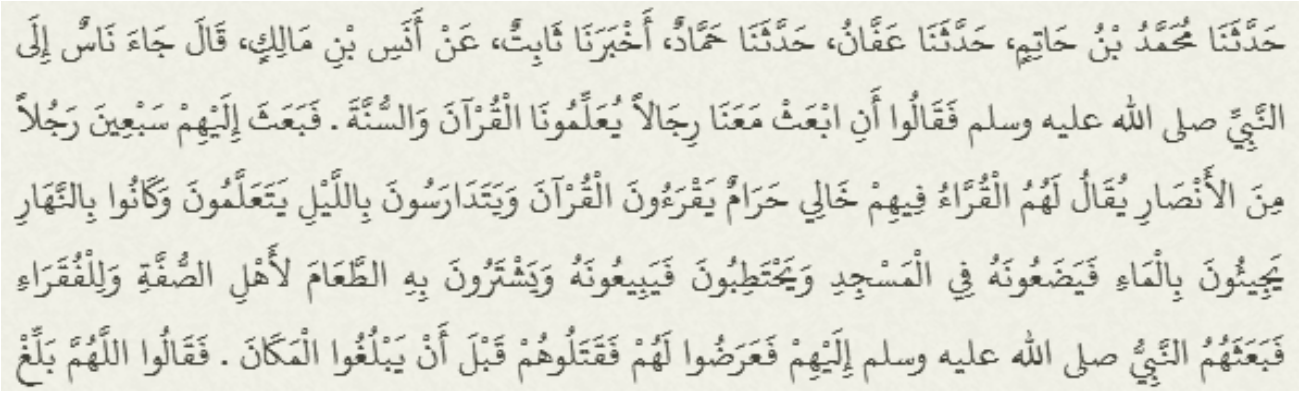
حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ حَاتِمٍ، حَدَّثَنَا عَفَّانُ، حَدَّثَنَا حَمَّادٌ، أَخْبَرَنَا ثَابِتٌ، عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ، قَالَ جَاءَ نَاسٌ إِلَى النَّبِيِّ صلى الله عليه وسلم فَقَالُوا أَنِ ابْعَثْ مَعَنَا رِجَالاً يُعَلِّمُونَا الْقُرْآنَ وَالسُّنَّةَ . فَبَعَثَ إِلَيْهِمْ سَبْعِينَ رَجُلاً مِنَ الأَنْصَارِ يُقَالُ لَهُمُ الْقُرَّاءُ فِيهِمْ خَالِي حَرَامٌ يَقْرَءُونَ الْقُرْآنَ وَيَتَدَارَسُونَ بِاللَّيْلِ يَتَعَلَّمُونَ وَكَانُوا بِالنَّهَارِ يَجِيئُونَ بِالْمَاءِ فَيَضَعُونَهُ فِي الْمَسْجِدِ وَيَحْتَطِبُونَ فَيَبِيعُونَهُ وَيَشْتَرُونَ بِهِ الطَّعَامَ لأَهْلِ الصُّفَّةِ وَلِلْفُقَرَاءِ فَبَعَثَهُمُ النَّبِيُّ صلى الله عليه وسلم إِلَيْهِمْ فَعَرَضُوا لَهُمْ فَقَتَلُوهُمْ قَبْلَ أَنْ يَبْلُغُوا الْمَكَانَ . فَقَالُوا اللَّهُمَّ بَلِّغْ

"Öğretirler" olarak çevirdiğim sözcük "*tederrüs*". Bize "teheccüt namazı" diye anlatılan şeyi yapıyorlar. Yani Kuran'ı okuyorlar (*kıraat*), açıklıyorlar (*tilavet*), sorulara yine Kuran'la yanıt veriyorlar. Tıpkı Elçi'nin yaptığı gibi. Okuma oturumu ile yorumlama oturumunu ayrı veya birleşik yapmış olabilirler; bunun bir önemi yok. Bu yaptıkları gece *salât*ıdır; gece kalkışıdır. Çünkü gündüz karınlarını (ve başkalarının karınlarını) doyurma uğraşındalar, zaman bulamıyorlar (73:20).

2

Riyazüs Salihin, Müslim'den aktarıyor: *"Salâtı, kitabı en iyi okuyanınız ayakta tutsun. Herkes aynı düzeyde ise Sünnet'i en iyi bileniniz tutsun. Herkes aynı düzeyde ise Medine'ye ilk göçeniniz tutsun. Herkes bunda da aynı düzeyde ise en yaşlınız tutsun. Politik konuma göre değildir."* Bir başka söylentide *"İslam'da en eski olanınız tutsun diyor."* Buhari'nin birçok bölümünde yinelenen bir hadise göre *"salâtı en büyük olanınız ayakta tutsun"* diyor. Rizayüs Salihin, Diğer Konular (348); Tirmizi, Salât, 2/87 (235); Müslim, Mesacit, 5/368 (673); Nesai, İmame, 10/4 (780), 10/6 (782).[10]

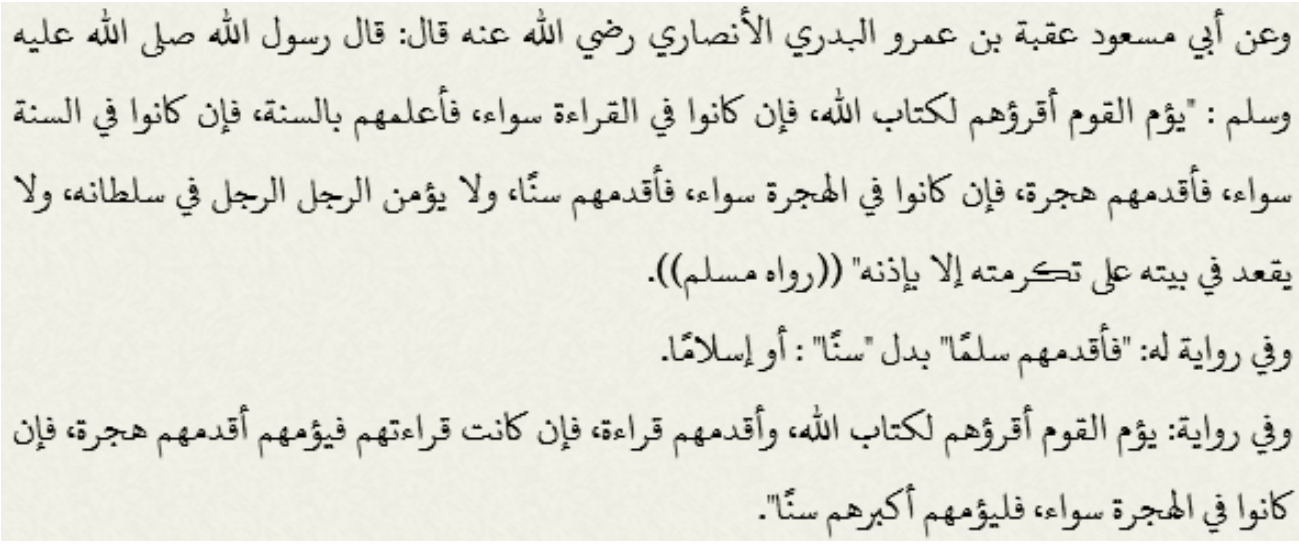
وعن أبي مسعود عقبة بن عمرو البدري الأنصاري رضي الله عنه قال: قال رسول الله صلى الله عليه وسلم : "يؤم القوم أقرؤهم لكتاب الله، فإن كانوا في القراءة سواء، فأعلمهم بالسنة، فإن كانوا في السنة سواء، فأقدمهم هجرة، فإن كانوا في الهجرة سواء، فأقدمهم سنًا، ولا يؤمن الرجل الرجل في سلطانه، ولا يقعد في بيته على تكرمته إلا بإذنه" ((رواه مسلم)).

وفي رواية له: "فأقدمهم سلمًا" بدل "سنًا" : أو إسلامًا.

وفي رواية: يؤم القوم أقرؤهم لكتاب الله، وأقدمهم قراءة، فإن كانت قراءتهم فيؤمهم أقدمهم هجرة، فإن كانوا في الهجرة سواء، فليؤمهم أكبرهم سنًا".

[9] https://sunnah.com/muslim/33/212

[10] https://sunnah.com/riyadussaliheen/introduction/348 https://sunnah.com/tirmidhi/2/87 https://sunnah.com/muslim/5/368 https://sunnah.com/nasai/10/4 https://sunnah.com/nasai/10/6

Namaz için böyle ince bir seçime gerek yoktur. Burada yapılan seçim Kuran'ı ve o günlerde nasıl yorumlandığını ve nasıl uygulandığını en iyi bileni seçmeye yönelik, liyakati ölçmeye yönelik görünüyor. Demek ki burada namazdan değil, Kuran'ı öğretmekten söz ediliyor olmalı. Bir Müslüman toplulukta Kuran çalışılacağı zaman en iyi bilenin ötekilere çalıştırması gerektiği açıktır. Herkes farklı bir konuyu biliyorsa bu kez herkes kendi bildiğini başkasına aktaracaktır. Namaz kıldırmak için bunların hiçbirine gerek yoktur. Düzgün okumaya bile gerek yoktur; nasıl olsa hiç kimse anlamıyor. Metinde *salât* sözcüğü yerine Kuran dersini koyduğumuz anda kendini açıklayan bir hadis oluveriyor. "E, başka türlü nasıl olacaktı ki zaten?" diyoruz…

3

"Bakara Suresi'nin kabargıyı (faizi) yasaklayan ayeti indiğinde, Elçi mescitte bunu insanlara okudu, bir de içki satışını yasakladı." Buhari, *Salât*, 8/107 (459/73).[11]

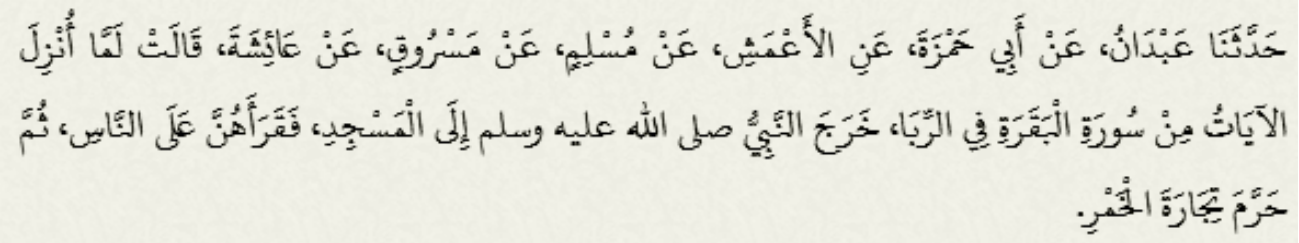

حَدَّثَنَا عَبْدَانُ، عَنْ أَبِي حَمْزَةَ، عَنِ الأَعْمَشِ، عَنْ مُسْلِمٍ، عَنْ مَسْرُوقٍ، عَنْ عَائِشَةَ، قَالَتْ لَمَّا أُنْزِلَ الآيَاتُ مِنْ سُورَةِ الْبَقَرَةِ فِي الرِّبَا، خَرَجَ النَّبِيُّ صلى الله عليه وسلم إِلَى الْمَسْجِدِ، فَقَرَأَهُنَّ عَلَى النَّاسِ، ثُمَّ حَرَّمَ تِجَارَةَ الْخَمْرِ.

Buhari'nin *Salât* başlığı altına aldığı hadisi okudunuz! Namaz yok, dua yok. Yeni bir yasa bildiriliyor, Elçi gelip bu yasayı insanlara okuyor. *Salât* toplantısı tam olarak budur.

4

"Kuran'ı ezberledim ve bir gecede okurdum. Allah'ın elçisi dedi ki: 'Bir süre sonra yorulacağından korkuyorum. Okumanı bir aya yay.'…" İbn Mace, İkame, 5/1407.[12]

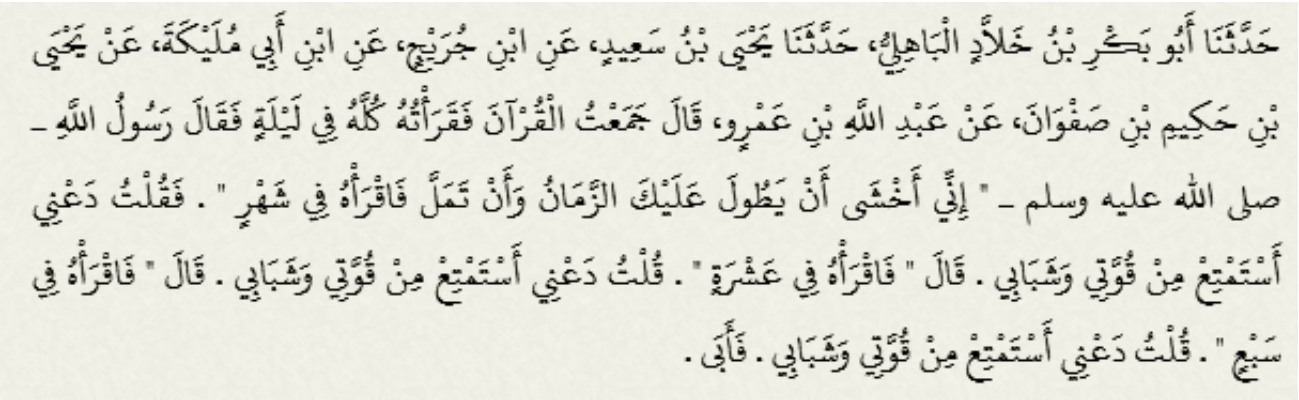

حَدَّثَنَا أَبُو بَكْرِ بْنُ خَلاَّدٍ الْبَاهِلِيُّ، حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ سَعِيدٍ، عَنِ ابْنِ جُرَيْجٍ، عَنِ ابْنِ أَبِي مُلَيْكَةَ، عَنْ يَحْيَى بْنِ حَكِيمِ بْنِ صَفْوَانَ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَمْرٍو، قَالَ جَمَعْتُ الْقُرْآنَ فَقَرَأْتُهُ كُلَّهُ فِي لَيْلَةٍ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ ـ صلى الله عليه وسلم ـ " إِنِّي أَخْشَى أَنْ يَطُولَ عَلَيْكَ الزَّمَانُ وَأَنْ تَمَلَّ فَاقْرَأْهُ فِي شَهْرٍ " . فَقُلْتُ دَعْنِي أَسْتَمْتِعْ مِنْ قُوَّتِي وَشَبَابِي . قَالَ " فَاقْرَأْهُ فِي عَشْرَةٍ " . قُلْتُ دَعْنِي أَسْتَمْتِعْ مِنْ قُوَّتِي وَشَبَابِي . قَالَ " فَاقْرَأْهُ فِي سَبْعٍ " . قُلْتُ دَعْنِي أَسْتَمْتِعْ مِنْ قُوَّتِي وَشَبَابِي . فَأَبَى .

Salât sözcüğü geçmiyor, rekat sayısından söz edilmiyor. Aktaran kişinin yaptığına bugün "teheccüt namazı" deniyor, oysa Kuran'ı öğrenmeye çalışıyordu.

5

"Elçi Kuran'ı oturarak okurdu, eğilmek istediğinde ayağa kalkar ve kırk ayet okuyacak kadar ayakta dururdu." İbn Mace, İkame, 5/1284; Müslim, *Salât* 136/731 (16).[13]

[11] http://sunnah.com/bukhari/8/107

[12] https://sunnah.com/urn/1286940

مُحَمَّدٍ، عَنْ عَمْرَةَ، عَنْ عَائِشَةَ، قَالَتْ كَانَ النَّبِيُّ ـ صلى الله عليه وسلم ـ يَقْرَأُ وَهُوَ قَاعِدٌ فَإِذَا أَرَادَ أَنْ يَرْكَعَ قَامَ قَدْرَ مَا يَقْرَأُ إِنْسَانٌ أَرْبَعِينَ آيَةً .

Üstelik sahih sayılan bu hadis kitaplarda dururken bize hâlâ namazı anlatıyorlar! Elçi bizim okuduğumuz gibi oturarak Kuran okuyor.

6

"Elçi'nin karısı Ayşe: "Geç saatte yatsıdan dönüyordum. 'Neredeydin?' dedi. 'Yoldaşlarından birinin okumasını dinliyordum, daha önce hiç kimseden böyle bir ses ve okuma duymamıştım.' Kalktı ve dinlemeye gittik. Sonra bana döndü ve dedi: 'Bu Salim, Ebu Huzeyfe'nin azatlı kölesi. Toplumumda böyle kişiler yaratan Allah'a övgüler olsun." İbn Mace, İkame, 5/1399.[14]

حَدَّثَنَا الْعَبَّاسُ بْنُ عُثْمَانَ الدِّمَشْقِيُّ، حَدَّثَنَا الْوَلِيدُ بْنُ مُسْلِمٍ، حَدَّثَنَا حَنْظَلَةُ بْنُ أَبِي سُفْيَانَ، أَنَّهُ سَمِعَ عَبْدَ الرَّحْمَنِ بْنَ سَابِطٍ الْجُمَحِيَّ، يُحَدِّثُ عَنْ عَائِشَةَ، زَوْجِ النَّبِيِّ ـ صلى الله عليه وسلم ـ قَالَتْ أَبْطَأْتُ عَلَى عَهْدِ رَسُولِ اللَّهِ ـ صلى الله عليه وسلم ـ لَيْلَةً بَعْدَ الْعِشَاءِ ثُمَّ جِئْتُ فَقَالَ " أَيْنَ كُنْتِ " . قُلْتُ كُنْتُ أَسْتَمِعُ قِرَاءَةَ رَجُلٍ مِنْ أَصْحَابِكَ لَمْ أَسْمَعْ مِثْلَ قِرَاءَتِهِ وَصَوْتِهِ مِنْ أَحَدٍ . قَالَتْ فَقَامَ وَقُمْتُ مَعَهُ حَتَّى اسْتَمَعَ لَهُ ثُمَّ الْتَفَتَ إِلَىَّ فَقَالَ " هَذَا سَالِمٌ مَوْلَى أَبِي حُذَيْفَةَ الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي جَعَلَ فِي أُمَّتِي مِثْلَ هَذَا " .

Ayşe'nin "yatsı" demesine rağmen *salât* sözcüğünü kullanmayıp "okuma dinliyordum" demesine dikkat edin. Çünkü *salât* sözcüğünden anladıkları buydu, iyi bilen biri Kuran okuyor ve kalabalık onu dinliyor. Yalnızca anlamak, öğrenmek ve anımsamak için. Bugün hiç kimse namazı "okuma dinliyordum" diye anlatmaz.

7

"Elçi'nin yanında yirmi gece kaldık. Elçi çok esirgeyiciydi. Dedi ki: 'Ailenize dönün, onlara öğretin, onlara salât edin. Salât zamanı geldiğinde biriniz çağrı yapın, en büyüğünüz de önderlik etsin.'" Buhari, Ezan, 10/25 (628/17), 10/79 (685/49).[15]

أَهَالِينَا قَالَ " ارْجِعُوا فَكُونُوا فِيهِمْ وَعَلِّمُوهُمْ وَصَلُّوا، فَإِذَا حَضَرَتِ الصَّلاَةُ فَلْيُؤَذِّنْ لَكُمْ أَحَدُكُمْ وَلْيَؤُمَّكُمْ أَكْبَرُكُمْ ".

Bu hadis çeviri katliamına uğratılınca şu hale gelir: "Evinize dönün ve onlara namaz kılmayı öğretin." Oysa "öğretin" buyruğuyla "*salât* edin (*salla/sallu*)" buyruğu aynı şeyi, dini benimsetmeyi anlatıyor. Ayrıca Elçi'nin yanına gelip yirmi gece kalışlarına dikkat edin. Elçi, konuklarına yirmi çarpı beş kez

[13] http://sunnah.com/urn/1285740 https://sunnah.com/muslim/6/136

[14] https://sunnah.com/urn/1286860

[15] http://sunnah.com/bukhari/10/25 http://sunnah.com/bukhari/10/79

namaz kıldırmıyor. İbrahim'in Ev'ine gelenlere yaşam dersi verdiği gibi (14:37, 22:27), Muhammed de gelenlere aynı şekilde Allah'ın yasasını anlatıyor, yani onlara *salât* ediyor (2:151-153). Muhammed'in yardımcılarının (*ensar;* 9:117) ve İsa'nın yardımcılarının (*ensar*; 3:52, 61:14) gittikleri yerde mesajı yaydıkları gibi, konuklar da evlerine dönünce yakınlarına *salât* ediyorlar. Mescitlerde itikafa girme ve hac konuları da benzer biçimde, Kuran öğrenme odaklı düşünülmelidir.

8

"Bölümünün (cüz) üzerine uyuyan olursa sabah salâtı ile öğle salâtı arasında okusun. Gece okumuş gibi yazılacaktır." İbn Mace, İkamet 5/1404; Nesai, Kıyam Elleyl 20/193 (1790/65).[16]

سَمِعْتُ عُمَرَ بْنَ الْخَطَّابِ، يَقُولُ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ـ صلى الله عليه وسلم ـ " مَنْ نَامَ عَنْ جُزْئِهِ أَوْ عَنْ شَىْءٍ مِنْهُ فَقَرَأَهُ فِيمَا بَيْنَ صَلاَةِ الْفَجْرِ وَصَلاَةِ الظُّهْرِ - كُتِبَ لَهُ كَأَنَّمَا قَرَأَهُ مِنَ اللَّيْلِ " .

Hadiste iki noktanın üzerinde durmalıyız: Birincisi; günlük okunacak bölümden söz ediyor. Demek ki Kuran programlı olarak okunacak, belli bir sürede bitmesi planlanacak. Nitekim Muhammed Hamidullah, *Le Saint Coran* çevirisine yazdığı giriş yazısının 82. paragrafında Müslümanların Peygamber devrinden beri Ramazan'da "kıldıkları namazlarda" Kuran'a başlayıp bitirdiklerini yazıyor. Teravih dediğimiz şeyin kökeni de bu programlı çalışma olabilir. İkinci dikkat çekici nokta, hadisin *salât*tan "okuma" olarak söz etmesi. Demek ki hadise göre *salât*, Kuran okumaktan başka bir şey değil. "Dua" değil. Tören değil.

9

"Salâtı unutan olursa hatırlayınca salât etsin. Bunun dışında telafi veya giderme yoktur." Buhari, Mevakit 9/73 (597/37); Ebu Davut, *Salât*, 2/52 (442/160).[17]

حَدَّثَنَا أَبُو نُعَيْمٍ، وَمُوسَى بْنُ إِسْمَاعِيلَ، قَالاَ حَدَّثَنَا هَمَّامٌ، عَنْ قَتَادَةَ، عَنْ أَنَسٍ، عَنِ النَّبِيِّ صلى الله عليه وسلم قَالَ " مَنْ نَسِيَ صَلاَةً فَلْيُصَلِّ إِذَا ذَكَرَهَا، لاَ كَفَّارَةَ لَهَا إِلاَّ ذَلِكَ ". {وَأَقِمِ الصَّلاَةَ لِذِكْرِي} قَالَ مُوسَى قَالَ هَمَّامٌ سَمِعْتُهُ يَقُولُ بَعْدُ {وَأَقِمِ الصَّلاَةَ لِذِكْرِي}.وَقَالَ حَبَّانُ حَدَّثَنَا هَمَّامٌ، حَدَّثَنَا قَتَادَةُ، حَدَّثَنَا أَنَسٌ، عَنِ النَّبِيِّ صلى الله عليه وسلم نَحْوَهُ.

Herhangi bir kitabı düşünelim. O kitabı ölmeden hemen önce bir kez okumak farklı, yaşam boyu her gün okumak farklıdır. Bugün sabah Kuran'ı okuyan biri bugün yararını görür. Herhangi bir eylemden elde edilecek yarar ertelenemez ki, Kuran'ın yararı nasıl ertelenebilsin? Sınıfta kalan öğrenci, sınıfını bir yıl sonra yineleyebilir. Ama o yıl öğrenecekleri hemen o yıl eşzamanlı uygulanabilecek şeyler ise bu fırsatı kaçırmış olur. "Namazın kazası olmaz" kuralının dayandığı mantık budur. Bunun gerçeği, kaçan Kuran dersinin telafisinin olmamasıdır. Çünkü Allah'ın vermeyi taahhüt ettiği karşılık bu yaşamda hemen tanık olunmaya başlayacak bir karşılıktır, ölüm ötesine ertelenmez. Bu cümleden çıkarılabilecek tek ders budur.

[16] https://sunnah.com/urn/1286910 https://sunnah.com/nasai/20/193

[17] https://sunnah.com/bukhari/9/73 http://sunnah.com/abudawud/2/52

10

"Elçi iki hutbenin arasında birlerdi [tekbir söylerdi]. Bayram günü hutbelerinde çokça birlerdi [tekbir söylerdi]." İbn Mace, İkame, 5/1346.[18]

جَدِّهِ، قَالَ كَانَ النَّبِيُّ ـ صلى الله عليه وسلم ـ يُكَبِّرُ بَيْنَ أَضْعَافِ الْخُطْبَةِ يُكْثِرُ التَّكْبِيرَ فِي خُطْبَةِ الْعِيدَيْنِ .

Hadis kitaplarında "*salât*" konu başlığı altında hutbeyle ilgili çok sayıda hadis görüyoruz. Hutbe diye ayrı bir konu başlığı açmamış olması hutbeyi *salât*ın bir parçası saymalarından ileri gelebilir. Oysa bizim namaz algımızda namaz ayrı, hutbe ayrıdır. Bu hadiste tekbir söylediği yazılıyor. Namazda da bol tekbir vardır. Belki de *salât* ve hutbe ilk başta aynı şeydi ve sonradan Kuran okuma ve okunanların açıklanması olarak iki bölüme ayrıldı.

11

"Ben gece çatıdayken Elçi'nin okuduğunu duydum." Tirmizi (Şemaili Muhammediye), Kıraat 44/318.[19]

جَعْدَةَ، عَنْ أُمِّ هَانِئٍ، قَالَتْ: كُنْتُ أَسْمَعُ قِرَاءَةَ النَّبِيِّ صلى الله عليه وسلم، بِاللَّيْلِ وَأَنَا عَلَى عَرِيشِي.

"*Salât* ederken duydum" demiyor. Ama Elçi o sırada *salât* ediyor, yani Kuran çalışıyor. İlmihallere sabaha kadar namaz kılınabilir ve sevap-puan biriktirilebilir ama Elçi'nin çok iyi öğrenmesi ve ezberlemesi gereken koca bir kitap vardı. Ertesi gün meydan okuyucu çoktanrıcıların ve soru soranların onu sıkıştırıp duracaklarını biliyordu (25:32-33 krş. 73:2-5). Fazladan sevap-puan almak için yitirecek zamanı yoktu. Hadisleri gerçek kabul edecek olsaydık bu hadisi böyle yorumlamamız gerekirdi.

12

"Elçi'nin ayağı şişerdi. 'Allah senin önceki ve sonraki suçlarını bağışlasın/bağışladı' diyene şöyle dedi: 'Şükreden bir kul olmam gerekiyor, değil mi?'" Hadisin *salât* sözcüğünü içeren sürümleri de var. Buhari, Tefsirünnebi, 65/4836, Rikak 81/60 (6471); Tirmizi, *Salât*, 2/265 (412); İbni Mace, *Salât*, 5/1485; Müslim, Kıyamet, 52/79 (2820).[20]

حَدَّثَنَا صَدَقَةُ بْنُ الْفَضْلِ، أَخْبَرَنَا ابْنُ عُيَيْنَةَ، حَدَّثَنَا زِيَادٌ، أَنَّهُ سَمِعَ الْمُغِيرَةَ، يَقُولُ قَامَ النَّبِيُّ صلى الله عليه وسلم حَتَّى تَوَرَّمَتْ قَدَمَاهُ فَقِيلَ لَهُ غَفَرَ اللَّهُ لَكَ مَا تَقَدَّمَ مِنْ ذَنْبِكَ وَمَا تَأَخَّرَ قَالَ " أَفَلاَ أَكُونُ عَبْدًا شَكُورًا ".

[18] https://sunnah.com/urn/1286350

[19] https://sunnah.com/urn/1803000

[20] https://sunnah.com/urn/45150 https://sunnah.com/bukhari/81/60 https://sunnah.com/tirmidhi/2/265 https://sunnah.com/urn/1287680 https://sunnah.com/muslim/52/79

Namaz kılsaydı şişmezdi çünkü namazda sık sık çökme ve oturma vardır. Uzun süreleri oturmadan ayakta geçiriyor olmalı ki şişsin. Ayakta yaptığı iş, ister ezberinden ister kağıttan Kuran okumaktır. Kuran'ı oturarak mı yoksa ayakta mı okumanın daha verimli olduğu görece önemsiz bir tartışmadır. İlk Müslümanlar ilgili ayetlerdeki ayakta durma ifadesini mecaz olduğu kadar fiziksel de anlamış olabilirler. Veya ayakta çalışmanın daha verimli olduğunu, dikkati daha iyi topladığını deneyimledikleri için böyle yapmış olabilirler. O zamanda ve o kültürde koltuk diye bir şeyin olmadığını ve kitaptan okumanın yaygın bir iş olmadığını akıldan çıkarmayalım.

13

"Yemek hazırsa ve kamet okunduysa önce yemeğinizi yiyin." İbn Mace, İkamet 5/988.[21]

هِشَامِ بْنِ عُرْوَةَ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ عَائِشَةَ، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ـ صلى الله عليه وسلم ـ قَالَ " إِذَا حَضَرَ الْعَشَاءُ وَأُقِيمَتِ الصَّلاَةُ فَابْدَءُوا بِالْعَشَاءِ " .

İki veya dört rekat namaz, yemekten daha kısa sürer. Bu durumda yemeğini yiyen kişi namazı kaçırabilir. Oysa derste Kuran'dan bir veya iki sure okunacak. "Namaz sureleri" değil de orta veya uzun sureler seçilirse toplantı yemekten uzun sürer.

14

"'Ey Allah'ın Elçisi, bana tutunacağım bir iş söyle' dedim. Dedi: 'Secde et, Allah'a secde edip de seni bir derece yükseltmediği ve günahını silmediği olmaz.'" İbn Mace, İkamet 5/1487; Müslim, *Salât* 4/255 (488/43); Tirmizi, Sefer 6/60 (603/70).[22]

رَسُولَ اللَّهِ أَخْبِرْنِي بِعَمَلٍ، أَسْتَقِيمُ عَلَيْهِ وَأَعْمَلُهُ . قَالَ " عَلَيْكَ بِالسُّجُودِ فَإِنَّكَ لاَ تَسْجُدُ لِلَّهِ سَجْدَةً إِلاَّ رَفَعَكَ اللَّهُ بِهَا دَرَجَةً وَحَطَّ بِهَا عَنْكَ خَطِيئَةً " .

Bu hadisteki secdenin yere kapanma hareketini anlatmadığı açıktır. "Allah'ın buyruğuna her teslim oluşunda, onun isteğine yakın her karar verişinde ona biraz daha yaklaşırsın" demek istiyor. Benzer hadisleri göz önünde bulunduracak olursak *salât*ı kast ettiğini düşünebiliriz. Kişi her *salât* oturumuna katılmasında, bir başka deyişle Kuran'ı öğrenmek ve hatırlamak üzere her çalışmasında Allah'ın çağrısına karşılık vermiş, demek ki boyun eğmiş olur. Türkçedeki "boyun eğmek" deyimi gibi, burada somuttan türeyen soyut anlam vardır.

Diyanet'in "Namaz Hadisleri" Seçkisi

Diyanet İşleri Başkanlığı'nın hadis.diyanet.gov.tr sayfasında "Hadis Kartelaları" bölümünde konu konu ayrılmış kırkar hadis bulunuyor. Bu konulardan biri "namaz".[23] Gelenekçi İslam yorumunu temsil ettiği

[21] https://sunnah.com/urn/1282830

[22] http://sunnah.com/urn/1287700 https://sunnah.com/muslim/4/255 https://sunnah.com/tirmidhi/6/60

[23] https://web.archive.org/web/20190622235149/http://hadis.diyanet.gov.tr/Content/Books https://webdosya.diyanet.gov.tr/hadis/UserFiles/Document/40HadisteNamaz.pdf

düşüncesiyle bizim için hazır seçilmiş bulunan bu hadislerden bir kaçını görelim, bakalım namazdan mı söz ediliyor, başka bir şeyden mi.

1

"Allah'ın elçisine oturarak salâtı sordular. Dedi ki: 'Ayakta salât ederse daha iyidir. Oturarak salât eden, ayaktakinin yarısı karşılık alır. Yatarak /uzanarak salât eden oturanın yarısı karşılık alır.'" Buhari, Taksir, 18/35 (1115).[24]

مَبْسُورًا ـ قَالَ سَأَلْتُ رَسُولَ اللَّهِ صلى الله عليه وسلم عَنْ صَلاَةِ الرَّجُلِ قَاعِدًا فَقَالَ " إِنْ صَلَّى قَائِمًا فَهْوَ أَفْضَلُ، وَمَنْ صَلَّى قَاعِدًا فَلَهُ نِصْفُ أَجْرِ الْقَائِمِ، وَمَنْ صَلَّى نَائِمًا فَلَهُ نِصْفُ أَجْرِ الْقَاعِدِ ".

Namaz oturarak veya uzanarak kılınamaz. Ama oturarak veya uzanarak Kuran okunabilir. Metinde hastalıktan söz edilmediğine dikkat edin. Karşılık (Ar. *ecir*) sözcüğü uyduruk hadis bağlamında bile olsa öldükten sonraki karşılığı anlatmak zorunda değil. Herhangi bir kitabı çalışan karşılığını hemen alır. Kuran, herhangi bir kitaptan daha zayıf olamaz.

2

"Buyruğun başı teslim olmak/İslam, bacağı/direği salât, sırtının/kamburunun doruğu cihattır." Tirmizi, İman, 40/11 (2616); İbni Hanbel, 5/231.[25]

" رَأْسُ الأَمْرِ الإِسْلاَمُ وَعَمُودُهُ الصَّلاَةُ وَذِرْوَةُ سَنَامِهِ الْجِهَادُ "

Bu hadiste namazdan söz edildiğini söyleyebileceğimiz hiçbir belirti bulunmuyor. Buyruğun direği *salât*tır çünkü her teslim olmuş kişinin Kuran'ı iyice öğrenmesi gerekir. Öğrenmişse düzenli olarak anımsaması, bilgiyi canlı tutması gerekir ki yaşamın her alanına uygulasın ve Allah'ın rızasını öncelemek bir düşünsel alışkanlık olsun. Sonraki Müslüman kuşaklara bırakılacak olan iyiliği yayma savaşımı, öncü toplumun sırtladığı ağır yük cihattır. Buraya namaz koyunca bu anlam bütünlüğü ve yapılan hayvan veya bina benzetmesi darmadağın oluyor.

3

"Mümin, salâtta olduğunda Efendisiyle bire bir konuşmaktadır. Bu nedenle sağa sola tükürmesin..." Buhari, Salât, 8/63 (36/413).[26]

وسلم " إِنَّ الْمُؤْمِنَ إِذَا كَانَ فِي الصَّلاَةِ فَإِنَّمَا يُنَاجِي رَبَّهُ، فَلاَ يَبْزُقَنَّ بَيْنَ يَدَيْهِ وَلاَ عَنْ يَمِينِهِ، وَلَكِنْ عَنْ يَسَارِهِ أَوْ تَحْتَ قَدَمِهِ ".

*Salât*taki kişi, yetiştirgeniyle (Ar. *rab*) bire bir konuşmaktadır çünkü *salât*ta Kuran okunur, açıklanır veya anımsatılır. Konuşma sözcüğü, kendisine söyleneni dinlemek anlamında eğretileme olarak kullanılmıştır. Kuran'ı, onu indirene geri okumak biçiminde anlamamız için bir neden yoktur.

[24] https://sunnah.com/bukhari/18/35

[25] http://sunnah.com/tirmidhi/40/11

[26] http://sunnah.com/bukhari/8/63

4

"Her kim sabah akşam mescide giderse, her sabah ve akşam gidişinde Allah ona cennette bir yer hazırlar." (Buhârî, Ezân, 37; Müslim, Mesâcid, 285).[27]

عَنْ عَطَاءِ بْنِ يَسَارٍ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، عَنِ النَّبِيِّ صلى الله عليه وسلم قَالَ " مَنْ غَدَا إِلَى الْمَسْجِدِ وَرَاحَ أَعَدَّ اللَّهُ لَهُ نُزُلَهُ مِنَ الْجَنَّةِ كُلَّمَا غَدَا أَوْ رَاحَ ".

Çünkü mescitte Kuran'ı dinliyor ve doğru yaşamaya çağrılıyor. Doğru yaşadığı için de Bahçe'deki yeri hak edecek olgunluğa adım adım eriyor. Nedensellik ilişkisi apaçıktır. "Namaz" dediğimiz anda bu nedensellik ilişkisi darmadağın olur ve camide geçirilen sıkıcı zamanın karşılığında hesaba yatan sevap-puanlarla çevrili bir sanal dünyada buluruz kendimizi.

5

"Toplantıyı (Cuma) üç kez terk edenin yüreği mühürlenir." İbni Mace, İkamet, 5/1179 (93); Müslim, Cuma, 4/52 (865/12); Nesai, Cuma 14/1380.[28]

" مَنْ تَرَكَ الْجُمُعَةَ ثَلاَثَ مَرَّاتٍ تَهَاوُنًا بِهَا طُبِعَ عَلَى قَلْبِهِ ".

Mühürlenir çünkü Kuran'ı duymaya duymaya unutur. Özellikle günlük Kuran çalışma alışkanlığı yoksa (Cuma namazlarının asgari görev sayılmasını anımsayın), haftalık toplantı düzeninde üç haftayı Kuran'dan hiçbir şey duymadan veya okumadan geçirmiş olacaktır. Uzak kaldıkça dönmesi zorlaşır. Dalıp gidenlerle birlikte dalıp gitmeye başlar.

6

"Topluluk salâtı, bireysel salâttan yirmi yedi derece yeğdir." Hadisi bir başka sürümünde Ebu Hureyre ekliyor: "Buhari, Ezan, 10/42 (645/30); Müslim, Mesacit, 5/308 (649/42).[29]

" صَلاَةُ الْجَمَاعَةِ تَفْضُلُ صَلاَةَ الْفَذِّ بِسَبْعٍ وَعِشْرِينَ دَرَجَةً ".

Birden çok nedeni olabilir. En görünen nedeni, Kuran'ı daha iyi bilen birinden dinlemenin daha iyi olmasıdır. Cemaatin izlediği sırayı izlemek veya Kitap'ı konulara göre çalışmak daha verimli olabilir. Cemaatin benimsediği ders yoğunluğuna, düzene ve hıza katılmak da yararlı olacak ve üyeleri bir tür senkron durumuna getirecektir. Tıpkı bir kursun veya lisans programının aynı basamağında bulunan öğrenciler gibi. Kişinin Kuran'a olan ilgisini topluluğa göstermesinin yararı da vardır. Hiç Kuran dersi yapmamış kişilere bunlar anlamsız gerekçeler gibi gelebilir.

7

"Bayağı yaşamı bir kenara bırakarak Allah'a içtenlikle kulluk eden, ortak koşmayan, öğretiyi (salât) ayakta tutan, arınmaya ulaşan kişiden Allah hoşnut olur." İbni Mace, Sünnet (giriş), 1/73 (9).[30]

[27] http://sunnah.com/bukhari/10/56

[28] http://sunnah.com/urn/1284730 https://sunnah.com/muslim/7/52 https://sunnah.com/nasai/14/6

[29] http://sunnah.com/bukhari/10/42 http://sunnah.com/muslim/5/308

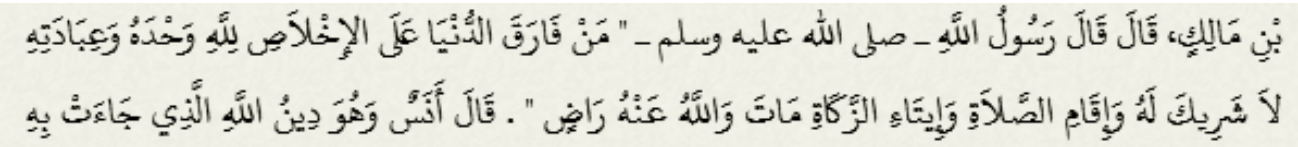
بْنِ مَالِكٍ، قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ـ صلى الله عليه وسلم ـ " مَنْ فَارَقَ الدُّنْيَا عَلَى الإِخْلاَصِ لِلَّهِ وَحْدَهُ وَعِبَادَتِهِ
لاَ شَرِيكَ لَهُ وَإِقَامِ الصَّلاَةِ وَإِيتَاءِ الزَّكَاةِ مَاتَ وَاللَّهُ عَنْهُ رَاضٍ " . قَالَ أَنَسٌ وَهُوَ دِينُ اللَّهِ الَّذِي جَاءَتْ بِهِ

Bu hadis, yerinden kaydırılan kavramların ve çeviri kıyımının güzel bir örneği. Gelenekçilerin çevirdiği biçimiyle okursak bakın ne oluyor: "Kim hiçbir ortağı olmayan, tek olan Allah'a ihlasla ibadet ederek, namazı dosdoğru kılarak, zekatı vererek dünyadan ayrılırsa, Allah'ın kendisinden razı olduğu halde ölmüş olur." Oysa metinde görünen sözcüklerin karşılığını yazıp düzgün çeviri yaptığımızda *salât* ile tektanrıcılık arasındaki ilişki açıkça görünüyor. Sayılan edimler birbirini açıklayan bir mantık ve nedensellik örgüsü oluşturuyorlar. "Namaz, ibadet…" demeye başladığımızda bu örgü yitiyor. "Bayağı olandan uzaklaşmak" olarak anlayabileceğimiz "*faraka ed dunya*" ifadesini yalnızca ölüm olarak anlayınca Allah'ın hoşnutluğunu da ölüm sonrasına ertelemiş ve Bahçe'yle sınırlandırmış oluyoruz. Böylece din ve dünyayı birbirinden ayırıyor, seküler, bireyci, yalnız, çileci ve etkisiz bir Müslüman yaşamı kurgulamış oluyoruz. Sonra da başörtülü tanrıtanımazlara mı şaşıralım?

8

"Elçi'yi torunu kucağında salâtta iken gördüm. Yere kapandığında onu yere koyuyordu." Müslim, Mesacid, 5/52 (543/9).[31]

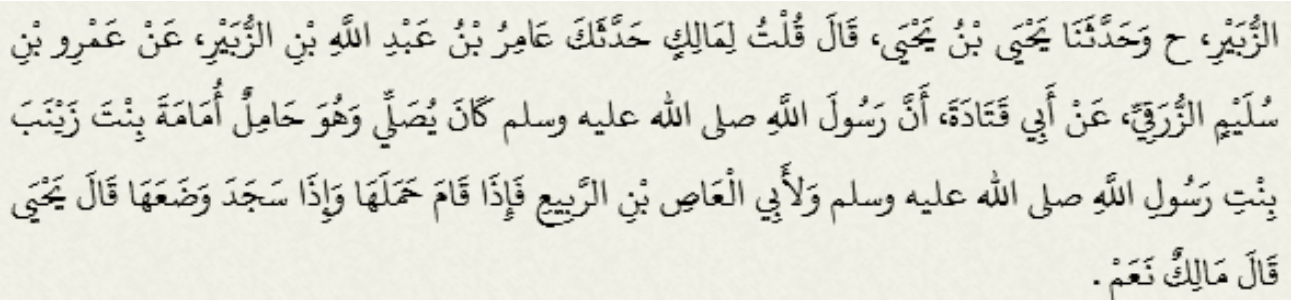
الزُّبَيْرِ، ح وَحَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ يَحْيَى، قَالَ قُلْتُ لِمَالِكٍ حَدَّثَكَ عَامِرُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ الزُّبَيْرِ، عَنْ عَمْرِو بْنِ
سُلَيْمٍ الزُّرَقِيِّ، عَنْ أَبِي قَتَادَةَ، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صلى الله عليه وسلم كَانَ يُصَلِّي وَهُوَ حَامِلٌ أُمَامَةَ بِنْتَ زَيْنَبَ
بِنْتِ رَسُولِ اللَّهِ صلى الله عليه وسلم وَلأَبِي الْعَاصِ بْنِ الرَّبِيعِ فَإِذَا قَامَ حَمَلَهَا وَإِذَا سَجَدَ وَضَعَهَا قَالَ يَحْيَى
قَالَ مَالِكٌ نَعَمْ .

Eğer namaz kılıyor olsaydı kucağına almasına gerek olmazdı çünkü namazda ayakta uzun süre geçirilmez. Kuran dinletisinde ayakta uzun süre geçiyor olmalı ki çocuğu kucağına alsın. İlk dönemlerde yere kapanma yalnızca Kuran okumanın bitişini belirten, "Duyduk ve boyun eğdik" ilkesini simgeleyen bir hareket olmalı ki bu hadisi okuyanlar makul bulsunlar.

Hadislerin Elçisi Minberde Kuran Okuyor

Bugün Türkiye camilerinde minberde yalnızca Cuma hutbesi okunur. Kuran okunmaz, namaz kıldırılmaz. Oysa Cuma günü olmayıp da sabah, öğle, ikindi, akşam gibi zamanlarda Elçi'nin minbere çıktığını söyleyen hadisler vardır (buraya aldıklarımın dışında).[32] Bu hadislerle ilgili iki olasılık dikkate alınmalıdır: Elçi ya bütün Kuran dersini kürsüde, yüzü dönük olarak veriyor ya da önce arkası dönük olarak sureyi okuyor, sonra kürsüye çıkarak okuduğunu açıklıyor, soruları yanıtlıyor ve dersi sürdürüyor. İki olasılık da bugünkü uygulamaya benzemiyor.

---

[30] http://sunnah.com/urn/1250700

[31] http://sunnah.com/muslim/5/52

[32] Örnek: https://sunnah.com/abudawud/39/37 https://sunnah.com/bukhari/64/278

Tarih kitaplarından öğrendiğimiz kadarıyla Müslüman hükümetlerde göreve başlama, ant içme törenleri çoğunlukla minberde yapılmış. Hadislerin elçisinin minber üzerinde doğru ant içmekle ilgili uyarıları da var.[33] Demek ki minberi "hutbe" okumaya yarayan süslü bir merdiven olarak değil, Allah'ın yasasının okunduğu ve ayakta tutulduğu temiz bir taht olarak görmüş olma olasılıkları var.

1

"Elçi minberde okurken –Sad'ı– secdeye geldiğinde indi ve secde etti, insanlar da secde ettiler. Ertesi gün yine okudu. Secdeye [ayete] geldiğinde insanlar secdeye davrandılar. Bunun üzerine Elçi dedi ki: 'Bu bir Peygamber'in tövbesidir ama sizin secdeye davrandığınızı görüyorum?' Ardından indi ve secdeye kapandı, insanlar da secde ettiler." Ebu Davut, *Salât* 7/10 (1410/483).[34]

حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ صَالِحٍ، حَدَّثَنَا ابْنُ وَهْبٍ، أَخْبَرَنِي عَمْرٌو، - يَعْنِي ابْنَ الْحَارِثِ - عَنِ ابْنِ أَبِي هِلاَلٍ، عَنْ عِيَاضِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ سَعْدِ بْنِ أَبِي سَرْحٍ، عَنْ أَبِي سَعِيدٍ الْخُدْرِيِّ، أَنَّهُ قَالَ قَرَأَ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه وسلم وَهُوَ عَلَى الْمِنْبَرِ { ص } فَلَمَّا بَلَغَ السَّجْدَةَ نَزَلَ فَسَجَدَ وَسَجَدَ النَّاسُ مَعَهُ فَلَمَّا كَانَ يَوْمٌ آخَرُ قَرَأَهَا فَلَمَّا بَلَغَ السَّجْدَةَ تَشَزَّنَ النَّاسُ لِلسُّجُودِ فَقَالَ النَّبِيُّ صلى الله عليه وسلم " إِنَّمَا هِيَ تَوْبَةُ نَبِيٍّ وَلَكِنِّي رَأَيْتُكُمْ تَشَزَّنْتُمْ لِلسُّجُودِ " . فَنَزَلَ فَسَجَدَ وَسَجَدُوا .

Şu hadis aslında tek başına bütün yanlış anlamayı gözler önüne seriyor. İnsanlara söylemiş ama anlamamışlar. Daha dakika bir ve insanlar Kuran dersini namaza dönüştürmeye başlıyorlar, görüyorsunuz. Orada olup da onu taklit edenler, Elçi'nin öğrettiğinden hiçbir şey hatırlamayanlar. Çünkü konuyu anlamadılar. Bütün kıyamet nereden kopuyor, savaşlar neden oluyor, hiç bir şey anlamadılar. Algı düzeyleri o kadar düşük ki ne giydiği, ne yediği, eğilip eğilmediği, ağzının kıpırdadığı gibi anlamsız ayrıntıları sözde hadis diye aktarıyorlar. Bu hadis kitaplarını yazanlar o gün orada olsalardı onlar da Elçi'nin ne anlattığını umursamayacak ve onun hareketlerini taklit edeceklerdi. Ayrıca metindeki şu ayrıntıyı atlamayalım: Elçi insanların secdeye davrandıklarını görüyorsa okurken yüzü onlara dönük olmalıdır. Yalnızca secde edecekken onlara arkasını dönüyor.

2

"[Halife] Ömer Nahl Suresi'ni toplantı günü (Cuma) minberde okudu. Secde ayetine geldiğinde indi ve secde etti, insanlar da secde ettiler. Ertesi toplantı günü (Cuma) aynı sureyi okudu, secde ayetine geldiğinde 'Ey insanlar, secde ayetini okuduğumuzda secde eden doğru yapar, ama secde etmeyene günah yoktur' dedi. O gün Ömer secde etmedi. İbn Ömer [bu hadise] şunu ekliyor: 'Allah okumada secdeyi zorunlu yapmadı ama isteyen yapabilir.'" Buhari, Secde 17/11 (1077/10).[35]

[33] https://sunnah.com/ibnmajah/13/18 https://sunnah.com/abudawud/22/5

[34] https://sunnah.com/abudawud/7/10

[35] https://sunnah.com/bukhari/17/11

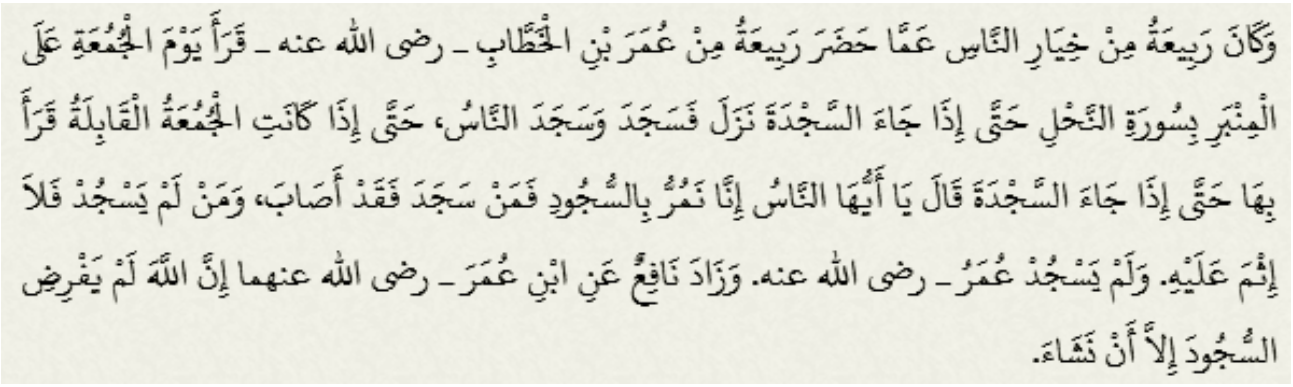
وَكَانَ رَبِيعَةُ مِنْ خِيَارِ النَّاسِ عَمَّا حَضَرَ رَبِيعَةُ مِنْ عُمَرَ بْنِ الْخَطَّابِ ـ رضى الله عنه ـ قَرَأَ يَوْمَ الْجُمُعَةِ عَلَى الْمِنْبَرِ بِسُورَةِ النَّحْلِ حَتَّى إِذَا جَاءَ السَّجْدَةَ نَزَلَ فَسَجَدَ وَسَجَدَ النَّاسُ، حَتَّى إِذَا كَانَتِ الْجُمُعَةُ الْقَابِلَةُ قَرَأَ بِهَا حَتَّى إِذَا جَاءَ السَّجْدَةَ قَالَ يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِنَّا نَمُرُّ بِالسُّجُودِ فَمَنْ سَجَدَ فَقَدْ أَصَابَ، وَمَنْ لَمْ يَسْجُدْ فَلاَ إِثْمَ عَلَيْهِ. وَلَمْ يَسْجُدْ عُمَرُ ـ رضى الله عنه. وَزَادَ نَافِعٌ عَنِ ابْنِ عُمَرَ ـ رضى الله عنهما إِنَّ اللَّهَ لَمْ يَفْرِضِ السُّجُودَ إِلاَّ أَنْ نَشَاءَ.

Hadis elçisinin başına gelenin tıpkısı, Ömer'in de başına gelmiş. Ömer minberde yüzü kalabalığa dönük durumda haftalık Kuran dersi veriyor, başka bir şey yapmıyor. Yere kapanan kişileri taklit etmemek gerektiğini hem söyleyerek hem de söylediğini yaparak gösteriyor. Çünkü belli ki derslere ilgi arttıkça yeni katılanlar yere kapanmayı bir kural sanarak öndekileri, müdavimleri taklit etmeye başlıyorlar. Ömer bu yanlış anlamayı gidermeye çalışıyor. "Ey müminler" veya "Ey Müslümanlar" dememesi bile ilginç bir ayrıntı çünkü kalabalığın içinde Müslüman olmayanlar da olabilir. Tıpkı Muhammed'i dinlemeye gelenlerin içinde Müslüman olmayanların bulunduğu gibi. Bu hadisteki Ömer bin dört yüz sonra bizi "namaz kılarken" görseydi eminim saçını başını yolardı.

3

Elçi, bir palmiye kütüğünü kürsü olarak kullanıyormuş. Bir iyiliksever kendisine doğru düzgün bir kürsü hediye edince onu kullanmaya başlamış. Artık kullanılmayan palmiye kütüğü ağlamaya başlayınca Elçi ona dokunup teselli etmiş ve "Artık zikri duyamadığı için ağladığını" söylemiş. Buhari, Buyu, 34/48 (2095/32); Fazilet, 61/93 (3584/25); Tirmizi, Cuma, 4/18 (505/10), Fazilet, 49/3987; Riyazüs Salihin, Diğer Konular, 18/24 (1831/370).[36]

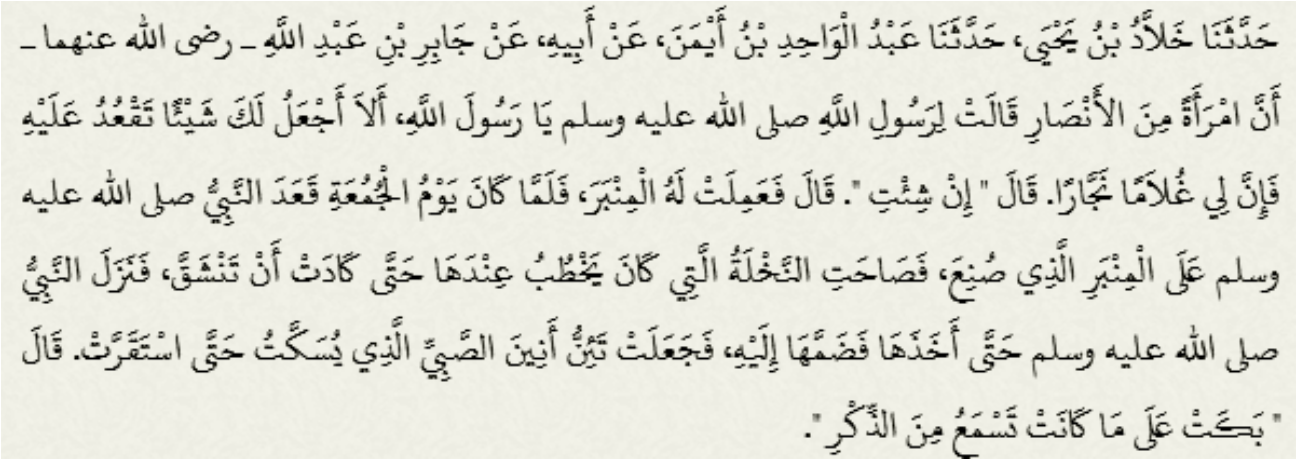
حَدَّثَنَا خَلاَّدُ بْنُ يَحْيَى، حَدَّثَنَا عَبْدُ الْوَاحِدِ بْنُ أَيْمَنَ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ ـ رضى الله عنهما ـ أَنَّ امْرَأَةً مِنَ الأَنْصَارِ قَالَتْ لِرَسُولِ اللَّهِ صلى الله عليه وسلم يَا رَسُولَ اللَّهِ، أَلاَ أَجْعَلُ لَكَ شَيْئًا تَقْعُدُ عَلَيْهِ فَإِنَّ لِي غُلاَمًا نَجَّارًا. قَالَ " إِنْ شِئْتِ ". قَالَ فَعَمِلَتْ لَهُ الْمِنْبَرَ، فَلَمَّا كَانَ يَوْمُ الْجُمُعَةِ قَعَدَ النَّبِيُّ صلى الله عليه وسلم عَلَى الْمِنْبَرِ الَّذِي صُنِعَ، فَصَاحَتِ النَّخْلَةُ الَّتِي كَانَ يَخْطُبُ عِنْدَهَا حَتَّى كَادَتْ أَنْ تَنْشَقَّ، فَنَزَلَ النَّبِيُّ صلى الله عليه وسلم حَتَّى أَخَذَهَا فَضَمَّهَا إِلَيْهِ، فَجَعَلَتْ تَئِنُّ أَنِينَ الصَّبِيِّ الَّذِي يُسَكَّتُ حَتَّى اسْتَقَرَّتْ. قَالَ " بَكَتْ عَلَى مَا كَانَتْ تَسْمَعُ مِنَ الذِّكْرِ ".

Böyle bir şey olmadı elbette… Ama hadisleri ciddiye alan biri şu iki olasılıktan birini çıkarsamalıdır: Ya Elçi, Kuran dinlemenin ne kadar değerli bir şey olduğunu çocuklara anlatabilmek için böyle bir öykü anlattı, ya da başka biri çocuklara aynı şeyi anlatabilmek için Elçi hakkında böyle bir öykü uydurdu. İki

[36] https://sunnah.com/bukhari/34/48 https://sunnah.com/bukhari/61/93 https://sunnah.com/tirmidhi/4/18 https://sunnah.com/riyadussaliheen/18/24

olasılıkta da şunu anlıyoruz ki Elçi, Kuran'ı (metinde *zikir* diye geçiyor) minberde okumuş. Mescidin içinde başka bir yerde okusaydı kütüğün ağlaması için bir neden olmazdı.

4

"Sahl bir Sad dedi ki, 'O kürsüyü (minberi) en iyi ben bilirim. ... Kürsüyü şunlar, şunlar Elçi için yaptılar. Elçi, üzerine çıkıp kıbleye döndü, Kuran okudu, eğildi, aşağı indi ve secde etti. Yeniden üzerinde çıktı, Kuran okudu, indi ve secde etti.'" İbn Mace, İkame 4/1481; Buhari, *Salât* 8/29 (377/18); Nesai, Mesacid 8/52 (739/45).[37]

حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ ثَابِتٍ الْجَحْدَرِيُّ، حَدَّثَنَا سُفْيَانُ بْنُ عُيَيْنَةَ، عَنْ أَبِي حَازِمٍ، قَالَ اخْتَلَفَ النَّاسُ فِي مِنْبَرِ رَسُولِ اللَّهِ ـ صلى الله عليه وسلم ـ مِنْ أَىِّ شَىْءٍ هُوَ فَأَتَوْا سَهْلَ بْنَ سَعْدٍ فَسَأَلُوهُ فَقَالَ مَا بَقِيَ أَحَدٌ مِنَ النَّاسِ أَعْلَمَ بِهِ مِنِّي هُوَ مِنْ أَثْلِ الْغَابَةِ عَمِلَهُ فُلاَنٌ مَوْلَى فُلاَنَةَ نَجَّارٌ فَجَاءَ بِهِ فَقَامَ عَلَيْهِ حِينَ وُضِعَ فَاسْتَقْبَلَ الْقِبْلَةَ وَقَامَ النَّاسُ خَلْفَهُ فَقَرَأَ ثُمَّ رَكَعَ ثُمَّ رَفَعَ رَأْسَهُ فَرَجَعَ الْقَهْقَرَى حَتَّى سَجَدَ بِالأَرْضِ ثُمَّ عَادَ إِلَى الْمِنْبَرِ فَقَرَأَ ثُمَّ رَكَعَ فَقَامَ ثُمَّ رَجَعَ الْقَهْقَرَى حَتَّى سَجَدَ بِالأَرْضِ .

Aktaran kişi öyle söylemese de büyük olasılıkla yüzünü kıbleye yalnızca secdede dönüyor çünkü arkası dönük olarak okursa cemaat iyi duyamaz. Arkası dönük okuyacak olsaydı sesini duyurabilmek için herkesin arkasına geçmesi gerekirdi, önüne değil. Ayrıca arkası insanlara dönük olacaksa kürsüye çıkmasının anlamı yoktur. Konuşan kişinin yükseğe çıkmasının amacı sesin daha iyi yayılabilmesidir. Hadisin Müslim sürümünde Elçi "*salât*ı öğrenesiniz diye böyle yaptım" diyor.[38]

5

"Elçi her toplantı günü (Cuma) Kuran'dan Kaf'ı okurdu, onun ağzından ezberledim." Müslim, Cuma, 7/62 (872/13); Nesai, Cuma, 14/1422 (14).[39]

وَحَدَّثَنِي عَبْدُ اللَّهِ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ الدَّارِمِيُّ، أَخْبَرَنَا يَحْيَى بْنُ حَسَّانَ، حَدَّثَنَا سُلَيْمَانُ، بْنُ بِلاَلٍ عَنْ يَحْيَى بْنِ سَعِيدٍ، عَنْ عَمْرَةَ بِنْتِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ، عَنْ أُخْتٍ، لِعَمْرَةَ قَالَتْ أَخَذْتُ { ق وَالْقُرْآنِ الْمَجِيدِ} مِنْ فِي رَسُولِ اللَّهِ صلى الله عليه وسلم يَوْمَ الْجُمُعَةِ وَهُوَ يَقْرَأُ بِهَا عَلَى الْمِنْبَرِ فِي كُلِّ جُمُعَةٍ .

6

Ayşe: "Suçsuzluğum ortaya çıkınca Elçi minbere çıktı, hatırlattı ve okudu, yani Kuran'ı. İndiğinde iftiracıların cezalandırılmasını söyledi." Ebu Davut, Hudud, 40/124 (4474/35); İbn Mace, Hudud 20/2664.[40]

---

[37] https://sunnah.com/urn/1287640 https://sunnah.com/bukhari/8/29 https://sunnah.com/nasai/8/52

[38] http://sunnah.com/muslim/5/56

[39] https://sunnah.com/muslim/7/62 https://sunnah.com/nasai/14/48

[40] https://sunnah.com/abudawud/40/124 https://sunnah.com/urn/1268840

حَدَّثَهُمْ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ إِسْحَاقَ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ أَبِي بَكْرٍ، عَنْ عَمْرَةَ، عَنْ عَائِشَةَ، رضى الله عنها قَالَتْ لَمَّا نَزَلَ عُذْرِي قَامَ النَّبِيُّ صلى الله عليه وسلم عَلَى الْمِنْبَرِ فَذَكَرَ ذَاكَ وَتَلاَ - تَعْنِي الْقُرْآنَ - فَلَمَّا نَزَلَ مِنَ الْمِنْبَرِ أَمَرَ بِالرَّجُلَيْنِ وَالْمَرْأَةِ فَضُرِبُوا حَدَّهُمْ .

Burada dikkat çeken nokta Elçi'nin Kuran'ı arkası dönükken "namazda" değil, kürsüde ve yüzü kalabalığa dönükken okuması. Sırf ilgili iki ayeti okumak için kalabalığı mescide kadar götürmüş, kürsüye çıkıp otuz saniye sonra inmiş olamaz. Elçi o günün Kuran dersinde günün gereğine uygun olan bölümü okumuş ve inmiş olmalıdır. Metinde o günün Cuma günü olduğu gibi bir işaret de yok. Bu tür hadisler, yani minberde Kuran okuduğunu aktaran hadisler sayıca az ama sonuçta kitaplara girmiş. Hadisleri ciddiye alan birinin bunları görmezden gelmemesi gerekir.

7

"Elçi'nin minberde 'Onlara karşı toplayabildiğiniz kadar güç ve besili atlar hazırlayın.' [8:60 ayetini] okuduğunu ve üç kez 'Güç, atıcılık demektir' dediğini duydum." İbn Mace, Cihat 24/2920; Müslim, İmare 33/241 (1917/52); Tirmizi, Tefsir 47/3363.[41]

أَنَّهُ سَمِعَ عُقْبَةَ بْنَ عَامِرٍ الْجُهَنِيَّ، يَقُولُ سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ صلى الله عليه وسلم يَقْرَأُ عَلَى الْمِنْبَرِ " {وَأَعِدُّوا لَهُمْ مَا اسْتَطَعْتُمْ مِنْ قُوَّةٍ} أَلاَ وَإِنَّ الْقُوَّةَ الرَّمْىُ " ثَلاَثَ مَرَّاتٍ .

8

"Elçi'yi minberde okurken duydum: 'Ey yönetici!' diyerek seslenecekler; 'Efendin, işimizi bitirsin!' [43:77 ayeti]" Buhari, Tefsir, 65/4819; Ebu Davut, Huruf, 32/24 (3992).[42]

حَدَّثَنَا حَجَّاجُ بْنُ مِنْهَالٍ، حَدَّثَنَا سُفْيَانُ بْنُ عُيَيْنَةَ، عَنْ عَمْرٍو، عَنْ عَطَاءٍ، عَنْ صَفْوَانَ بْنِ يَعْلَى، عَنْ أَبِيهِ، قَالَ سَمِعْتُ النَّبِيَّ صلى الله عليه وسلم يَقْرَأُ عَلَى الْمِنْبَرِ {وَنَادَوْا يَا مَالِكُ لِيَقْضِ عَلَيْنَا رَبُّكَ} وَقَالَ

9

"Evim ve minberim arasında cennet bahçelerinden bir bahçe vardır, minberimde de pınar." Buhari, Fadlel *Salât* 20/8 (1196/5), Faziletül Medine 29/22 (1888/12), Rikak 81/176 (6588/53), İtisam 96/64 (7335/16); Müslim, Hac 15/572 (1390/92); Tirmizi, Fazilet 49/4293.[43]

[41] https://sunnah.com/urn/1276620 https://sunnah.com/muslim/33/241 https://sunnah.com/urn/640890

[42] https://sunnah.com/urn/44990 https://sunnah.com/abudawud/32/24

[43] https://sunnah.com/bukhari/20/8 https://sunnah.com/bukhari/29/22 https://sunnah.com/bukhari/81/176 https://sunnah.com/bukhari/96/64 https://sunnah.com/muslim/15/572 https://sunnah.com/urn/638070

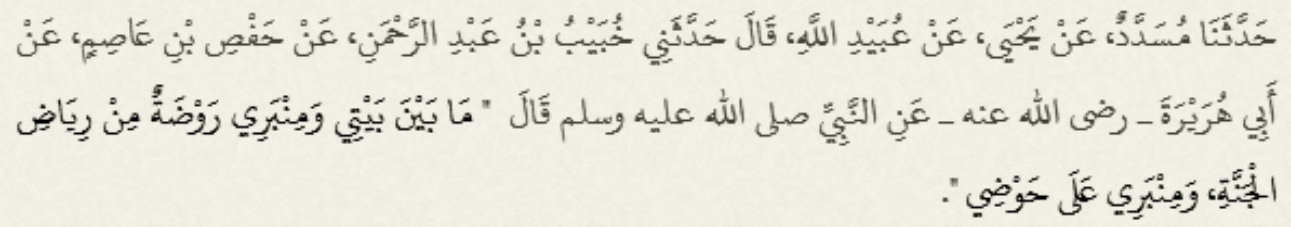
حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ، عَنْ يَحْيَى، عَنْ عُبَيْدِ اللَّهِ، قَالَ حَدَّثَنِي خُبَيْبُ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ، عَنْ حَفْصِ بْنِ عَاصِمٍ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ ـ رضى الله عنه ـ عَنِ النَّبِيِّ صلى الله عليه وسلم قَالَ " مَا بَيْنَ بَيْتِي وَمِنْبَرِي رَوْضَةٌ مِنْ رِيَاضِ الْجَنَّةِ، وَمِنْبَرِي عَلَى حَوْضِي ".

"Evim ve mihrabım arasında" veya "evim ve *musalla*m arasında" demediğine dikkat edin. Minber diyor çünkü Kuran'ı minberde /kürsüde, yüzü insanlara dönük olarak okuyordu. Oysa bugün namaz, mihrap denen duvar işaretinin önünde, sırtını kalabalığa dönerek yapılıyor. Pınar olarak çevirdiğim "*havz*" sözcüğü *kevser* olarak yorumlanıyor. Yorumun doğru olduğunu varsayarsak çıkarımım ikinci kez doğrulanıyor çünkü Kuran'da geçen *kevser* sözcüğü Kuran'ın tükenmeyen ışığını anlatır. Elçi Kuran'ı minberde okuyor olmalı ki minberi *kevser*e benzetsin.

10

"Abdullah'a Ulak'ın ayakta mı, oturarak mı seslendiği soruldu. 'Seni ayakta bıraktılar [62:11] ayetini okumadın mı?' dedi." İbn Mace, İkame 5/1162.[44]

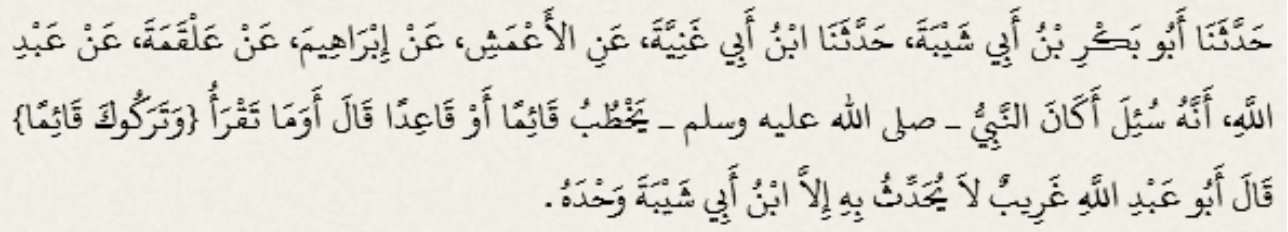
حَدَّثَنَا أَبُو بَكْرِ بْنُ أَبِي شَيْبَةَ، حَدَّثَنَا ابْنُ أَبِي غَنِيَّةَ، عَنِ الأَعْمَشِ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ، عَنْ عَلْقَمَةَ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ، أَنَّهُ سُئِلَ أَكَانَ النَّبِيُّ ـ صلى الله عليه وسلم ـ يَخْطُبُ قَائِمًا أَوْ قَاعِدًا قَالَ أَوَمَا تَقْرَأُ {وَتَرَكُوكَ قَائِمًا} قَالَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ غَرِيبٌ لاَ يُحَدِّثُ بِهِ إِلاَّ ابْنُ أَبِي شَيْبَةَ وَحْدَهُ .

"Seslenmek" olarak çevirdiğim sözcük *hataba; hutbe* sözcüğünün aynısı. Burada hutbe ile *salât* arasındaki ayrım kaybolmuş. 62:11 ayetinde toplantı günü *salât*ından (Cuma *salât*ı) söz ediliyor.

Hadislerde *Salât* Sözcüğünün Kullanımı

1

"Allah'ın Elçisi hastayken Ebu Bekir'e salât etmesini söyledi. Ebu Bekir salâtta onlara önderlik ediyordu. Sonra Allah'ın Elçisi biraz iyileşti, çıktı ve Ebu Bekir'i önderlik ederken gördü. Ebu Bekir onu görünce geri adım attı ama Allah'ın Elçisi ona devam etmesini işaret etti. Sonra Allah'ın Elçisi Ebu Bekir'in hemen yanına geldi. Böylece Ebu Bekir, Elçi'nin salâtını izledi (yusalli bi salât), insanlar da Ebu Bekir'in salâtını izlediler (yusallun bi salât)." İbn Mace, İkame 5/1291; Buhari, Ezan 10/77 (683/47); Müslim, *Salât* 4/105 (418/21); Nesai, İmame 10/57 (833/40).[45]

[44] https://sunnah.com/urn/1284560

[45] https://sunnah.com/urn/1285810 https://sunnah.com/bukhari/10/77 https://sunnah.com/muslim/4/105 https://sunnah.com/nasai/10/57

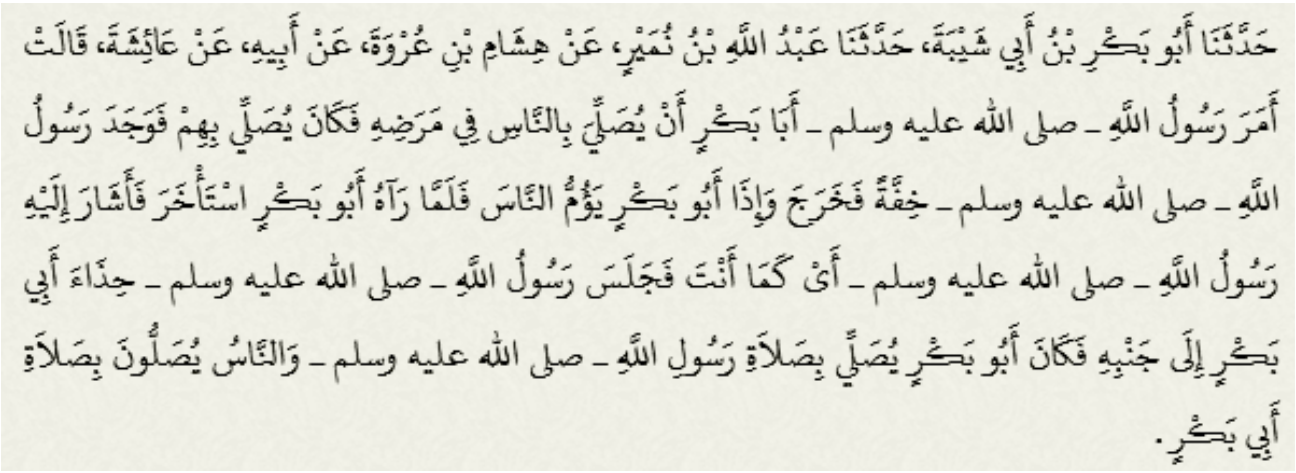
حَدَّثَنَا أَبُو بَكْرِ بْنُ أَبِي شَيْبَةَ، حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ نُمَيْرٍ، عَنْ هِشَامِ بْنِ عُرْوَةَ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ عَائِشَةَ، قَالَتْ أَمَرَ رَسُولُ اللَّهِ ـ صلى الله عليه وسلم ـ أَبَا بَكْرٍ أَنْ يُصَلِّيَ بِالنَّاسِ فِي مَرَضِهِ فَكَانَ يُصَلِّي بِهِمْ فَوَجَدَ رَسُولُ اللَّهِ ـ صلى الله عليه وسلم ـ خِفَّةً فَخَرَجَ وَإِذَا أَبُو بَكْرٍ يَؤُمُّ النَّاسَ فَلَمَّا رَآهُ أَبُو بَكْرٍ اسْتَأْخَرَ فَأَشَارَ إِلَيْهِ رَسُولُ اللَّهِ ـ صلى الله عليه وسلم ـ أَىْ كَمَا أَنْتَ فَجَلَسَ رَسُولُ اللَّهِ ـ صلى الله عليه وسلم ـ حِذَاءَ أَبِي بَكْرٍ إِلَى جَنْبِهِ فَكَانَ أَبُو بَكْرٍ يُصَلِّي بِصَلاَةِ رَسُولِ اللَّهِ ـ صلى الله عليه وسلم ـ وَالنَّاسُ يُصَلُّونَ بِصَلاَةِ أَبِي بَكْرٍ.

İmamın *salât*ını, yani *salla* edişini cemaatin izlemesi de *salla* sözcüğüyle anlatılıyor. Ebu Bekir ve Muhammed aynı anda okuyor olamazlar. Demek ki dinleyenler, okuyanın söylediklerini içlerinden veya kısık sesle yineleyerek öğrenmeye /ezberlemeye çalışıyorlar. Hadisin Nesai'deki sürümünde *salla* sözcüğü yerine taklit etmek anlamına gelen başka bir sözcük var. Ayrıca Nesai sürümünde imamların "oturdukları" söyleniyor. Bu öyküyü gerçek varsayacaksak, Ulak'ın ve yoldaşlarının "Biz okurken onun okunuşunu izle" diyen 75:18 ayetini *salât* yönergesi olarak anlamış olduklarını çıkarsamamız gerekir. O zaman iki makul olasılık var: Ya cemaat, imamın okuduğunu eşzamanlı olarak kısık sesle yineliyor ya da imam cümle aralarında duruyor ki insanlar sessizce yinelesinler, böylece sureyi öğrensinler ve ezberlesinler. "Sahih" sayılan "Elçi, sabah *salât*ında altmış ila yüz ayet okurdu" hadisi bu olasılığı güçlendiriyor.[46] Çünkü gelenekçi kaynaklar ayetlerin sonradan numaralandırıldığını yazıyor. Üstelik 2:282 gibi kimi ayet bir paragraftır. Öyleyse bunu aktaran kişi ayetleri değil, Elçi'nin cümleler arasındaki duraklama sayısını saymış olmalıdır. Bugün kimi Arap ülkesinde, Afrika'da ve Hint alt kıtasındaki Müslümanlarda bu tür okuma-yineleme biçimindeki öğretim yönteminin sürdüğü biliniyor. Hafızlık kurslarında hala dinle-yinele yöntemi kullanılıyor. Hadisteki olayın gerçekleştiği zamanda şimdiki gibi herkesin elinde basılı bir kopya olmadığını akıldan çıkarmayalım. Hadisçi-namazcılar bu hadis yokmuş gibi davranıyorlar.

2

"Elçi'yle salât ediyorduk (nusalli), bir gürültü duydu. Ne olduğunu sordu. 'Salâta koşturduk' dediler. Dedi: 'Bunu yapmayın. Dingin olun. Vardığınızda salât edin (sallu), öncekileri tamamlayın.'" Müslim, Mesacid 5/198 (603/28); Buhari, Ezan 10/32 (635/20).[47]

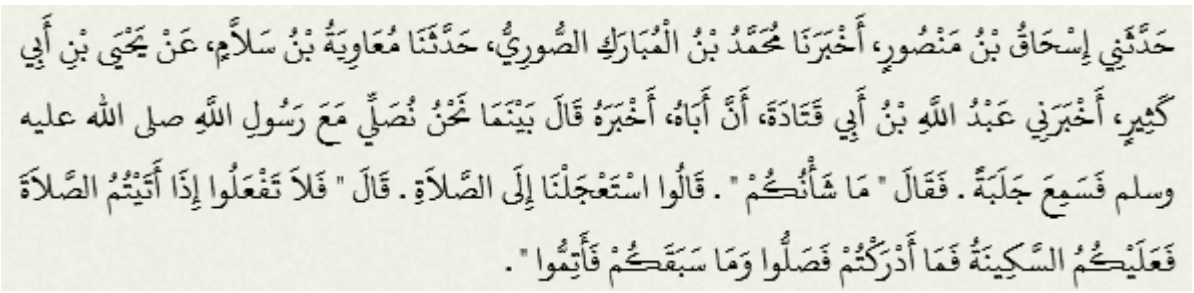
حَدَّثَنِي إِسْحَاقُ بْنُ مَنْصُورٍ، أَخْبَرَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْمُبَارَكِ الصُّورِيُّ، حَدَّثَنَا مُعَاوِيَةُ بْنُ سَلاَّمٍ، عَنْ يَحْيَى بْنِ أَبِي كَثِيرٍ، أَخْبَرَنِي عَبْدُ اللَّهِ بْنُ أَبِي قَتَادَةَ، أَنَّ أَبَاهُ، أَخْبَرَهُ قَالَ بَيْنَمَا نَحْنُ نُصَلِّي مَعَ رَسُولِ اللَّهِ صلى الله عليه وسلم فَسَمِعَ جَلَبَةً . فَقَالَ " مَا شَأْنُكُمْ " . قَالُوا اسْتَعْجَلْنَا إِلَى الصَّلاَةِ . قَالَ " فَلاَ تَفْعَلُوا إِذَا أَتَيْتُمُ الصَّلاَةَ فَعَلَيْكُمُ السَّكِينَةُ فَمَا أَدْرَكْتُمْ فَصَلُّوا وَمَا سَبَقَكُمْ فَأَتِمُّوا " .

[46] http://sunnah.com/urn/1281670

[47] http://sunnah.com/muslim/5/198 https://sunnah.com/bukhari/10/32

Okuma başladıktan sonra, okumanın yarısında mescide gelenlere "*salla* edin (*sallu*)" diyor. Bunu "namaz kılın" olarak çevirmek buradaki olay örgüsüne uymaz; yanlış olur. Bunu "izleyin" diye çevirmek uygun olacaktır. "Yetiştiğiniz yerden sonrasını izleyin" diyor. Toplu okuma bittiğinde bir biçimde ya aynı sureyi veya başka bir sureyi yalnız başlarına okuyup oturumu tamamlayacaklar. Konuşulan tek konu Kuran'dan bir bölüm okumadır. Ne "dua", ne de Allah'a yapılan bir ödeme…

*Salât*ın Elçi Ölür Ölmez Bozulmuş Olması

1

"Enes Bin Malik ağlıyordu, nedenini sorunca şöyle dedi: 'Elçi'nin yaşamıyla ilgili hiçbir şey bilmiyorsam salâtın ziyan edildiğini biliyorum.'" (19:59 ayetindeki sözcüğü kullanıyor) Buhari, Mevakit 9/9 (530/7).[48]

حَدَّثَنَا عَمْرُو بْنُ زُرَارَةَ، قَالَ أَخْبَرَنَا عَبْدُ الْوَاحِدِ بْنُ وَاصِلٍ أَبُو عُبَيْدَةَ الْحَدَّادُ، عَنْ عُثْمَانَ بْنِ أَبِي رَوَّادٍ، أَخِي عَبْدِ الْعَزِيزِ قَالَ سَمِعْتُ الزُّهْرِيَّ، يَقُولُ دَخَلْتُ عَلَى أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ بِدِمَشْقَ وَهُوَ يَبْكِي فَقُلْتُ مَا يُبْكِيكَ فَقَالَ لاَ أَعْرِفُ شَيْئًا مِمَّا أَدْرَكْتُ إِلاَّ هَذِهِ الصَّلاَةَ، وَهَذِهِ الصَّلاَةُ قَدْ ضُيِّعَتْ. وَقَالَ بَكْرٌ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ بَكْرٍ الْبُرْسَانِيُّ أَخْبَرَنَا عُثْمَانُ بْنُ أَبِي رَوَّادٍ نَحْوَهُ.

Bu hadise inanacaksak Elçi ölür ölmez *salât*ın bozulduğuna inanmamız gerekiyor.

2

"Bundan sonra yardımcılar (ensar) azalacak ve insanlar çoğalacak. …" Buhari, Cuma 11/51 (927/29).[49]

عَصَبَ رَأْسَهُ بِعِصَابَةٍ دَسِمَةٍ، فَحَمِدَ اللَّهَ وَأَثْنَى عَلَيْهِ ثُمَّ قَالَ " أَيُّهَا النَّاسُ إِلَىَّ ". فَثَابُوا إِلَيْهِ ثُمَّ قَالَ " أَمَّا بَعْدُ، فَإِنَّ هَذَا الْحَىَّ مِنَ الأَنْصَارِ يَقِلُّونَ، وَيَكْثُرُ النَّاسُ، فَمَنْ وَلِيَ شَيْئًا مِنْ أُمَّةِ مُحَمَّدٍ صلى الله عليه وسلم فَاسْتَطَاعَ أَنْ يَضُرَّ فِيهِ أَحَدًا أَوْ يَنْفَعَ فِيهِ أَحَدًا، فَلْيَقْبَلْ مِنْ مُحْسِنِهِمْ، وَيَتَجَاوَزْ عَنْ مُسِيئِهِمْ ".

Metne göre Elçi bu hadisi son günlerinde söylüyor. Hadis elçisinin ölümüyle yardımcıların sayısı azalmak zorunda değil. Artabilirdi de, ama azalacağını söylüyor. Kuran'ı iyi bilen ve onu bir yasa olarak ayakta tutanların azalmasıyla *salât*ın, yani Kuran'ı bildirip uygulamanın bozulması arasında doğrudan nedensellik ilişkisi var. Bu uydurma hadis, Kuran'ın bu konudaki ayetleriyle uyuşuyor. Ama bu hadisleri okuyup duranlar *salât*ın hiç bozulmadan günümüze geldiğini öne sürüyorlar.

[48] https://sunnah.com/bukhari/9/9

[49] https://sunnah.com/bukhari/78/67

Salât=Namaz Denklemi Hadisçilikle Çelişir

Kuran'dan "namazın beş vaktini" çıkaranların dayanak olarak kullandıkları ayetler şunlardır: 2:238 (orta/öğle), 11:114 (yatsı), 17:78 (öğle, ikindi, yatsı), 20:130 (ikindi), 24:58 (yatsı), 30:17-18 (öğle), 50:39 (ikindi). Bu ayetleri sabah ve akşam (24:58) olarak bildirilen iki zamana öbür üç zamanı eklemek için delil olarak sunarlar. Bu durum "miraç hadisi" olarak bilinen ünlü hadisle çelişir. Bu hadise göre sözde elçi gökyüzüne yükselmiş (mecaz anlamda değil, fiziksel olarak uçmuş), gökyüzünde oturmakta olan hadis tanrısıyla namaz pazarlığı yapmıştır. Hadis tanrısı Müslümanların günde elli kez namaz kılmalarını istemiştir. Hadis tanrısıyla insanlar arasında aracılık etme yetkisi olan hadis elçisi mızmızlanınca yanıldığını anlayıp vazgeçmiş ve beşe indirmiştir. Çelişki, bu hadisi ciddi ciddi önümüze koyanların bu olayı 17:1 ayetiyle bağdaştırmalarıdır. Bu ayet sözde elçinin yükseldiği ve pazarlığı yaptığı geceyi anlatıyormuş. Yine aynı kişiler Kuran'ın "iniş sırasının" kitap sırasından farklı olduğunu öne sürer ve Kuran'da bir belirti olmamasına rağmen kendilerince bir iniş sırası savunurlar. Yukarıdaki ayetlerin bu iniş sırasındaki dizilimleri şöyledir:

50/Kaf	34. sıra
20/Taha	45. sıra
17/İsra	**50. sıra**
11/Hud	52. sıra
30/Rum	84. sıra
2/Bakara	87. sıra

İsra Suresi'nden önce inen yalnızca iki surede bulunan ayetlerden ancak ikindi vakti çıkarılabiliyor. Öyleyse İsra Suresi indiğinde, eldeki surelerden günde beş değil üç vakit çıkarılabiliyor. Oysa hadiste *salât* vakitleri elliden üçe değil, beşe indirilmişti. Bu bir çelişkidir. Hem uyduruk hadisleri, hem uyduruk iniş sırasını, hem de uyduruk "namaz ibadeti" kavramını aynı anda savunmak bir çelişkidir. Öğle, ikindi, akşam *salât*ını anlattığı düşünülen ayetleri nasıl anlayacağımız ayrı bir tartışma konusudur. Burada yalnızca hadislere dayanarak namazı anlatmaya çalışanların içinde bulundukları çelişkiyi gösteriyorum.

Kitaptan Okuyarak *Salât* Edilebilir Mi?

Müslim, İman 1/310 (160/73)'te yer alan ünlü mağaradaki ilk vahiy hadisinde Cibril, hadis elçisine "oku (*ikra*)" deyince elçi "okur değilim" diyor[50]. Bunu "okumam yok" diye anlayıp çevirenler de var. Öyleyse bu hadise göre hem Kuran'da hem hadislerde yüzlerce kez geçen bu sözcük kağıttan okumak anlamına geliyor olmalı. Çünkü "söyle" anlamında deseydi "Ne söyleyeyim?" diye karşılık verirdi. Bu hadise inananlar, elde Kuran namaz kılınamayacağını söyleyerek kendileriyle çelişmiş oluyorlar. Elçi'nin oturarak *salât* ettiğini, gece çalışmalarında amacın Kuran'ı öğrenmek olduğunu, toplantılarda amacın Kuran dinlemek olduğunu belli eden hadislerle birlikte bu hadisi okuyunca bize yutturulmaya çalışandan bambaşka bir hadis manzarası çıkıyor ortaya. Ayrıca bu hadise göre Elçi'nin Kuran'ı yazmış olması gerekiyor. Bir şeyi okumak için okuma bilmek gerekiyorsa sözde yirmi üç yıl boyunca yazmadığı şeyi nasıl okumuş olabilir? Sık sık yineledikleri bu uydurma öykü, hem "kitaptan okuyarak namaz olmaz" içtihadını, hem de "Muhammed okuma yazma bilmiyordu" içtihadını yalanlıyor. Bir kez daha

[50] https://sunnah.com/muslim/1/310

görülüyor ki Kuran'ı beğenmeyenler ona eş tuttukları veya ona eklemek istedikleri öğretilere, işlerine gelmeyince kendileri de uymazlar. Kitap elde okuyarak namaz kılma kapısı açılmış olsaydı belki insanlar ne yaptıklarını düşünmeye başlayacaklar ve Türkçesini okumak isteyeceklerdi. Ve belki namazın aslında *salât* olması gerektiğini anlamaya başlayacaklardı. Ve Türkçe *salât*, Kuran'daki yasaları öğrenip bunların uygulanmadığını fark eden, o güne dek kendini Müslüman sanan insanların aslında çoktanrıcıların arasında yaşadıklarını fark etmelerine ve arınma arayışı içine girmelerine neden olacaktı. Şeytanın korkulu rüyasıdır bu olasılık.[51]

Şeytanın en görkemli başarılarından biri Arap olmayanlara Arapça namaz kıldırmasıdır. Öyle büyük bir başarıdır ki, nasıl bir oyuna getirildiğini anlayan bir avuç adam çıkmıyor koca uluslardan.

Mecazı Yanlış Anlamak

"Allah, Kuran'ı düzgünce okuyan Ulak'ı dinlediği gibi hiçbir şeyi dinlemez." Buhari, Tevhit 97/108 (7492/32); Müslim, *Salât* 6/277 (793/34); İbn Mace, İkamet 5/1401.[52]

أَبِي هُرَيْرَةَ، أَنَّهُ كَانَ يَقُولُ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه وسلم " مَا أَذِنَ اللَّهُ لِشَىْءٍ مَا أَذِنَ لِلنَّبِيِّ صلى الله عليه وسلم يَتَغَنَّى بِالْقُرْآنِ ". وَقَالَ صَاحِبٌ لَهُ يُرِيدُ أَنْ يَجْهَرَ بِهِ.

Değişik kitap ve bölümlerde sıkça karşımıza çıkan bu hadiste "Allah'ın dinlemesi" mecazdır. Allah kişinin söyleyeceklerini daha ağzından çıkmadan, hatta daha kişi doğmadan bilir. Söylemeye gereksinimi olan ve söylediğini işitmesi gereken kişinin kendisidir. Allah'ın "dinlemesi", kişinin bundan en iyi biçimde yararlanmasını temsil eden bir mecazdır. Elçi veya Kuran'ı **öğrenmek için** okuyan herhangi biri bunun yararını kendisi görecektir. Bu hadisler bunu anlatıyor ama sığ zihinli, düşünemeyen yorumcular bunu sanki Allah'a söylenmesi gereken bir şey varmış gibi yorumlamışlar ve Kuran'dan uzak kalan halkta zamanla öyle bir izlenim oluşmuş. Bu yüzden "namazda Allah'ın huzuruna çıkıldığı, Allah'la konuşulduğu" gibi sözler anlamını bilmeden, içindeki mecazı ayırt etmeden söylenir olmuş. İnsanın Allah'a yöneltebileceği tek eylem onun yardımını çağırmaktır; bu da eylemle olur. Kuran'ı yararlanmak amacıyla öğrenmek kişinin kendisine iyi geleceği için bu bir kulluk görevidir. Allah yalnızca insana iyi gelecek şeyleri buyurur. O, kendisi için istemekten uzaktır.

Hadislerde Olmayan Şeyler

Kuran'ı savaş taktiği belirleyen, ölüm-kalım kaygısı taşıyan bir komutan veya idama karar verecek bir ağır ceza yargıcı gibi us yürüterek, tutarlılık sınaması yaparak, olasılıkları değerlendirerek okuyan biri onda var olan şeylerin yanı sıra onda olmayan şeylerden de sonuçlar çıkarabilir. Aynı dikkati hadisleri okurken gösterdiğimizde bir şeyi fark etmemiz uzun sürmez: **Hadislerde hiç kimse *salât*ın ne işe**

[51] Şeytanın bir askerinin Türkçe namazı nasıl "komik" bulduğunun ve halkın Kuran'ın içeriğini anlaması olasılığından nasıl ürperdiğinin bir örneği: https://web.archive.org/web/20150415022132/http://www.yeniumit.com.tr/konular/detay/bir-donem-turkce-kuran-tartismalari

[52] https://sunnah.com/bukhari/97/108 https://sunnah.com/muslim/6/277 https://sunnah.com/urn/1286880

yarayacağını sormuyor. "İki *salât* arasındaki günahlarını bağışlanır" dendiğinde hiç kimse bunun nasıl mümkün olabildiğini sormuyor, mantığını sorgulamıyor. Çünkü bu hadisleri uyduranlar da, ilk okuyanlar da *salât*ın işlevini anlıyorlardı. *Salât*ın işlevi, zaten *salât* sırasında okunan surelerde açıklanıyor. İmamı dinleyen birisi zaten *salât*ın şeffaf olan mantığını anlıyor. En azından o kalabalığın içinde kafası asgari düzeyde çalışanlar için bunu rahatlıkla söyleyebiliriz. Yukarıda örneği verilen, imam yere kapandı diye onu taklit ederek yere kapananlar belki bunun dışında olabilir.

Oysa bugün özellikle biz, dünyanın Araplardan geriye kalan 7,5 milyarlık bölümü namazdan hiçbir şey anlamıyoruz ve namazın ne işe yarayacağını sormamız gerekiyor. İki namaz arasındaki günahların neden bağışlanacağını anlayamıyoruz (aslında *salât* etmediğimiz için bağışlanmıyor). Bunları yüksek sesle sormasak bile kendi içimizde avutucu yanıtlar veriyoruz. Namazın normalde çalışarak edinilecek bir karşılığı gökten sepetle indiren büyülü bir kestirme olduğunu sanıyoruz. Allah'ın kendisi için bir şey istediğini sanıyoruz. Allah hakkındaki bu yanılgının maliyeti korkunçtur. Bu konuyu ileride tartışacağım inşallah.

Hadislerde konu edilmeyen bir başka konu, hadis elçisinin Kuran'ı ne zaman, nasıl öğrettiğidir. Namazcı-gelenekçi gözlüklerle bakarsak, deve yüküyle kitap içinde Elçi'nin en önemli görevini nasıl yaptığıyla ilgili hiç söz yoktur. Hadislere saygı duyan kişinin bu durumda yapabileceği tek makul açıklama şu olabilir: *Salât* deyince herkesin bundan Kuran dersini anladığı bir zamanda ayrıca "Kuran eğitimi" veya benzer adlandırmalar yapmaya gerek kalmazdı.

Hadislerde Ezan

Hadislerde *salât* toplantısı için yapılan çağrının büyük yer tuttuğunu görüyoruz. Bazı kitaplarda "ezan" diye bölüm bile var. Bu kitapları okuyup duranlar, orada anlatılanları gözlerinde canlandırmıyorlar. Birincisi; metinde gördükleri şeyin gerçekçiliğini sınamıyorlar. Bunu biliyoruz, çokça yazılıp çiziliyor zaten. İkincisi; kendilerine öğretilmiş olan ve bugün uygulandığını gördükleri dinle metinde gördükleri şeyi karşılaştırmıyorlar. Bu iki eksiklik, hadislerde herhangi bir konuyu çalışırken geçerli olabilir. Ezan özelinde düşünelim.

Hadislerde ilk dönemlerde *salât*a çağrının minareden bağırarak değil, kenti dolaşan bir görevli tarafından yapıldığını okuyoruz. Öğleyin, ikindileyin ve akşamleyin üst üste üç kez kente adam salıp *salât*a çağrı yapmasını beklemek gerçekçi değildir. Bu kadar yakın toplantılar yapıldığında bunu bir iki kez yaptıktan sonra insanlar zaten o saatte kendiliklerinden gelmeye başlarlar. Demek ki sokaklara adam salıp çağrı yapma uygulaması bir alışkanlığa veya geleneğe dönüşecek kadar uzun sürmüş olamaz. Her ne kadar "beş vakitten" söz eden hadisler olsa da kentteki Müslümanların birkaç saat arayla yeniden toplanmalarının zorluğunu açıklamaya gerek yok. Bu kişilerin çoğunun işlerini dakika duyarlılığında ayarlayabilecek ofis çalışanları olmadığını unutmayalım. Hadisin elçisi aybaşı uzun süren bir kadına her *salât*tan önce yıkanmasını söylemiş.[53] Kadının günde beş kez yıkanmasını istemiş olması olanaksızdır.

[53] Ebu Davut, Taharet 1/291 (113). https://sunnah.com/abudawud/1/291

Kuran'ı Ezgili Okumak

Hadislerin elçisinin Kuran'ı bugünkü "ustalar" gibi ezgili, melodili, müzikli okuduğuyla ilgili bir veri yok. Tersine, yavaşça okuduğu ama şarkıya, ağıda çevirmediği yazılı. Bir hadiste *salât* çağrısını (ezanı) bugünkü gibi müzikli yapan kişiye "sen bir daha okuma" diyor. En küçük bir tutarlılık arayacaksak Kuran'ı müzikli okuyanlara da aynısını söyleyeceğini, hatta onları paylayacağını söyleyebiliriz.

1

"İçinizde kimisi olacak, salâtlarına bakınca kendi salâtınızı beğenmeyeceksiniz, ... Kuran'ı okuyacaklar ama boğazlarından öteye gitmeyecek ve okun hedefi delip geçtiği gibi İslam'dan geçecekler, öyle ki okçu okun üstünde hiçbir iz bulamasın..." Buhari, Faziletül Kuran 66/83 (5058/36), Tevhit 97/187 (7562/57), Mürted 88/16 (6934/7), Enbiya 60/19 (3344/6); İbn Mace, Sünnet 1/175.[54]

الله عليه وسلم يَقُولُ " يَخْرُجُ فِيكُمْ قَوْمٌ تَحْقِرُونَ صَلاَتَكُمْ مَعَ صَلاَتِهِمْ، وَصِيَامَكُمْ مَعَ صِيَامِهِمْ، وَعَمَلَكُمْ مَعَ عَمَلِهِمْ، وَيَقْرَءُونَ الْقُرْآنَ لاَ يُجَاوِزُ حَنَاجِرَهُمْ، يَمْرُقُونَ مِنَ الدِّينَ كَمَا يَمْرُقُ السَّهْمُ مِنَ الرَّمِيَّةِ، يَنْظُرُ فِي النَّصْلِ فَلاَ يَرَى شَيْئًا، وَيَنْظُرُ فِي الْقِدْحِ فَلاَ يَرَى شَيْئًا، وَيَنْظُرُ فِي الرِّيشِ فَلاَ يَرَى شَيْئًا، وَيَتَمَارَى فِي الْفُوقِ ".

"Boğazlarından öteye gitmeyecek" deyimiyle anlatmak istediği, yüreklerine girmeyeceğidir. Kuran'dan hiçbir pay almayacaklarmış. Çok gösterişli okudukları Kuran'ı uygulamayacaklarmış, yani *salât*ı /dini ayakta tutmayacaklarmış. Bunu okuyup duran hadisçilerin Kuran'ı ezgili okumalarının; uygulanmamasından rahatsızlık duymamalarının; Türkçe namaz, Türkçe ezan, Türkçe Kuran gibi önerilerde öfkeden deliye dönmelerinin tuhaflığını anlatmaya sözcüklerim yeterli gelmiyor.

2

"Allah'ın Elçisi övgü (subh) salâtında otururdu, sureyi tertilli okurdu, öyle ki en uzun sureden daha uzun olurdu." Müslim, *Salât* 6/142 (733/16); Tirmizi (Şemail), İbadet El Nebi 40/281 (öbür hadis kitaplarında da geçiyor).[55]

وَدَاعَةَ السَّهْمِيِّ، عَنْ حَفْصَةَ، أَنَّهَا قَالَتْ مَا رَأَيْتُ رَسُولَ اللَّهِ صلى الله عليه وسلم صَلَّى فِي سُبْحَتِهِ قَاعِدًا حَتَّى كَانَ قَبْلَ وَفَاتِهِ بِعَامٍ فَكَانَ يُصَلِّي فِي سُبْحَتِهِ قَاعِدًا وَكَانَ يَقْرَأُ بِالسُّورَةِ فَيُرَتِّلُهَا حَتَّى تَكُونَ أَطْوَلَ مِنْ أَطْوَلَ مِنْهَا .

3

"Sesini uzatarak uzatırdı (yemuddu)." İbn Mace, İkamet 5/1414.[56]

---

[54] https://sunnah.com/bukhari/66/83 https://sunnah.com/bukhari/97/187 http://sunnah.com/bukhari/97/187 http://sunnah.com/bukhari/88/16 https://sunnah.com/bukhari/60/19 https://sunnah.com/urn/1251700

[55] https://sunnah.com/muslim/6/142 https://sunnah.com/urn/1802640

[56] http://sunnah.com/urn/1287010

حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْمُثَنَّى، حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ مَهْدِيٍّ، حَدَّثَنَا جَرِيرُ بْنُ حَازِمٍ، عَنْ قَتَادَةَ، قَالَ سَأَلْتُ أَنَسَ بْنَ مَالِكٍ عَنْ قِرَاءَةِ النَّبِيِّ، ـ صلى الله عليه وسلم ـ فَقَالَ كَانَ يَمُدُّ صَوْتَهُ مَدًّا .

4

"Enes'e sordum: 'Elçi'nin okuyuşu nasıldı?' Dedi: 'Uzatarak (medden).' Sonra besmeleyi uzatarak okudu." Buhari, Faziletül Kuran 66/70 (5046/29).[57] Kurtubi, tefsirinde bu hadisi "sesini dalganlandırmazdı /çalkalamazdı" eklemesiyle aktarıyor.

حَدَّثَنَا عَمْرُو بْنُ عَاصِمٍ، حَدَّثَنَا هَمَّامٌ، عَنْ قَتَادَةَ، قَالَ سُئِلَ أَنَسٌ كَيْفَ كَانَتْ قِرَاءَةُ النَّبِيِّ صلى الله عليه وسلم. فَقَالَ كَانَتْ مَدًّا. ثُمَّ قَرَأَ بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ، يَمُدُّ بِبِسْمِ اللَّهِ، وَيَمُدُّ بِالرَّحْمَنِ، وَيَمُدُّ بِالرَّحِيمِ.

5

"Elçi'nin yüzü güzeldi, sesi güzeldi ama sesini yükseltip alçaltmazdı /sallamazdı /titretmezdi (la yuraccu)." Tirmizi (Şemail), Kıraat Resullullah 44/320.[58]

حَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ بْنُ سَعِيدٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا نُوحُ بْنُ قَيْسٍ الْحُدَّانِيُّ، عَنْ حُسَامِ بْنِ مِصَكٍّ، عَنْ قَتَادَةَ، قَالَ: مَا بَعَثَ اللَّهُ نَبِيًّا إِلا حَسَنَ الْوَجْهِ، حَسَنَ الصَّوْتِ، وَكَانَ نَبِيُّكُمْ صلى الله عليه وسلم حَسَنَ الْوَجْهِ، حَسَنَ الصَّوْتِ، وَكَانَ لا يُرَجِّعُ.

6

"Bu okugu (Kuran) üzüntüyle inmiştir. O yüzden okurken ağlayın. Ağlayamıyorsanız ağlar gibi ezgili okuyun (yeteğanna)." İbn Mace, İkamet 5/1398.[59]

ـ صلى الله عليه وسلم ـ يَقُولُ " إِنَّ هَذَا الْقُرْآنَ نَزَلَ بِحُزْنٍ فَإِذَا قَرَأْتُمُوهُ فَابْكُوا فَإِنْ لَمْ تَبْكُوا فَتَبَاكَوْا وَتَغَنَّوْا بِهِ فَمَنْ لَمْ يَتَغَنَّ بِهِ فَلَيْسَ مِنَّا " .

İşte hadislerin elçisinin Kuran'ı bugün okudukları gibi okumalarını buyuran, açıkça "müzikli okuyun" dediği tek hadisi. Ciddiye alınamayacak bir zırva olduğu apaçık görünüyor. Kuran'ı müzikli okuyanlar işte bu zırvanın gereğini yerine getiriyorlar. İşin gerçeği, Kuran yalnızca kötülere üzüntüdür. İyilere müjdedir, esenliktir, sudur, ışıktır.

[57] https://sunnah.com/bukhari/66/70

[58] https://sunnah.com/urn/1803020

[59] https://sunnah.com/urn/1286850

Sonuç

Hadis kitaplarının her cildine inanılması güç iddiaların serpiştirilmiş olması, yanında Kuran'ı bulunduran topluma Allah'ın bir nimetidir. Çünkü bu kitapların akıl çelme ve yanıltma potansiyeli düşüktür. Tevrat ve İncil'de elçi sözü olamayacak satırların parıldayıp kendini gösterdiği gibi, gerçek olamayacak anlatılar hadis kitaplarının birer bütün olarak güvenilir kaynaklar olmadığını ilk bakışta kolayca anlamamızı sağlar.

Buna rağmen hadis kitaplarının burada örneklerini sunduğum gibi, arasından gerçeği kolayca ayıklanabilecek olan çelişkilerle dolu olması da Allah'ın bir nimetidir. Kötü niyetli birileri bunlardan çok daha kapalı, gerçeği çok daha iyi gizleyen kitaplar yazabilirdi. Sözgelimi Kuran'ın çevirisinin yapılamayacağı, anadilinde *salât* edilemeyeceği gibi yalanları hadis kitaplarında bulabilirdik; bulamıyoruz.

Salât sözcüğünün Kuran dersi anlamını çıkarsayabileceğimiz bütün hadisler buraya alıntıladıklarımdan ibaret değildir. İki *salât* arasındaki günahların bağışlanacağını söyleyen hadis, *salât*ı kurup arınmaya ulaşana dek insanlarla savaşmayı buyuran hadis[60] gibi örneklerde *salât*ın ne olduğu açıklanmıyorsa da yaşamı adayacak kadar önemli bir şey olduğu bellidir. Öte yandan *salât*ın anlamsız ve gizemli bir tören olduğunu, yani namaz olduğunu çıkarsayabileceğimiz az sayıda hadis bulunuyor. Bunlardan en önemlileri, hadis elçisinin eğilmeyi ve yere kapanmayı düzgün yapmayan kişinin *salât*ına "olmadı baştan" dediği hadis[61] ve sanki *salât*ta okunan sureler Allah'a söylenen sözlermiş gibi "yağmur *salât*ı" yaptığı hadis[62] olmalı.

Yanlış anlayanlar veya anlamazdan gelenler olmasın diye üstüne basa basa vurguluyorum: **Hadis çöplüğünde günlerce eşelenmiş olmamın amacı hadislerden yargı çıkarmak değil, ilk çağlarda görece aklı başında okurların hadislerdeki *salât* sözcüğünden ne anladıklarını kestirmektir.** "Kuran dersini" anlamış olmaları gerektiğini gösteren umduğumdan daha ilginç ve güçlü kanıt ve işaretler bulduğumu rahatlıkla söyleyebilirim.

Toparlarsak;

- **Hadisleri okuyacak olsaydık *salât*ın namaz olduğu yargısını oradan da çıkaramayacaktık. Çünkü bu yargıyla çelişen hadisler bulunuyor.**
- **Hatta Kuran'a uygun olarak, *salât*ın Kuran dersi olduğu yargısını çıkarabileceğimiz çok sayıda hadisimiz olacaktı.**
- **Her hadis kitabında *salât* konu başlığı bulunmasına karşın Kuran'ı öğrenmekle ilgili hiçbir konu başlığı bulunmuyor. Elçi'nin Kuran'ı ne zaman ve nasıl öğrettiğiyle ilgili hiçbir bilgi bulunmuyor.**
- **Kuran dersini zamanla namaza çeviren yanlış anlamanın örneğini hadislerde görebiliyoruz.**

---

[60] Buhari, İman 2/18 (25/17) https://sunnah.com/bukhari/2/18; İbn Mace, Sünnet 1/75 https://sunnah.com/urn/1250710.

[61] Buhari, Ezan 10/151 (757/95) https://sunnah.com/bukhari/10/151; Buhari, Ezan 10/188 (793/122) https://sunnah.com/bukhari/10/188; İbn Mace, İkamet 5/1113 https://sunnah.com/urn/1284080.

[62] Buhari'nin, Müslim'in, Ebu Davut'un, Nesai'nin İstiska bölümleri bu hadislerle doludur.

Demek ki namazı kanıtlamak için hadisler de yeterli gelmiyor. Hadisler yetmeyince Kitabımukaddes'i (Tevrat ve İncil) kullanarak namazı kanıtlamaya çalışanlar var, bir başka yazıda onu da çürüteceğim inşallah. Bir sonraki yazıda Kuran dersinin namaza nasıl evrildiğini araştıracağım. Sonraki yazıda modern yaşamda hangi dinin *salât*ını kimin, nasıl ayakta tuttuğunu araştıracağım.

Kuran'daki *Salât* ve Namaz Araştırması – 4/1

Salâtın Namaza Dönüşümü

Selim Çalışkan
Ocak 2024
gerceginkitabi.wordpress.com/about
gerceginkitabi.com/about

Tanımlar ... 3
Giriş ... 4
Tefsirler Neden Yazılmaya Başlandı? ... 6
Paradigma Değişimi ... 10
Bozulma Muhammed Sağken Başlamıştır ... 18
Sikkeler ... 19
Müslümanlığın Yayılması ... 21
Dinde İlerlemenin Durması ... 29
Yalnızca Kuran ... 31
Törenlerin Doğası ... 33
Taklit Hipotezi ... 34
Cahiliyeyi Arındırma Hipotezi ... 38
İnsanlardaki Kör Taklit Eğilimi ... 39
*Salât*ın Biçimleri ... 40
Namaz ... 40
Kıraat ... 41
Hutbe ... 44
Vaaz ... 51
Kıssacılık ... 55
Meclis ve Halka ... 59
Medrese ... 60
*Salât*ın Tek Yöntemi Düz Okuma Mıdır? ... 62
Hac ... 64
"Ne kadar tavaf, o kadar sevap." ... 65
Namazın Bileşenleri ... 65
Kamet ... 65
Niyet ... 66
"Allahuekber" ... 67
Mübelliğ/Müsemmi ... 67
Fatiha İle Başlamak ... 68
Ezberden Okuma Kuralı ... 69
Ezgili Okuma ... 71
Namaz Sonunda Oturma (kade) ve Selamlama ... 73

Diğer Namaz Konuları....74
Namazı Bırakanın Cezalandırılması....74
Bireysel Namaz ve Cemaatle Namaz....81
Namaz Sureleri....83
Namazda Örtünme....84
Hafızlık....84
Beş Vakit....87
Nafile ve Sünnet Namazlar....94
Miraç hadisindeki Mecusi ve Yahudi İmzası....95
İniş Sırasıyla Beş Vakit Çelişir....98
Din Değiştirmeyi Zorlaştırma Olasılığı....99
Orta *Salât* (*salât el vusta*) ve Cuma....102
Cenaze Namazı....103
Kaza Namazı....104
Hacet Namazı, Şükür Namazı, İstihare....105
Namaz Secdesi....106
Tilavet Secdesi....108
Namazın Kolaylıkları....109
Teravih ve Cüz....109
Müslüman Olmayanın Namazı....110
Mescitlerin Çokişlevliliği....111
İslam'ın Beş Şartı....114
"Arapçayı okuyamayan çevirisiyle namaz kılabilir"....115
Kuran'a Abdestsiz Dokunulmaması....115
Ön Sırada Namaz Kılmanın "Fazileti"....116
Vesvese ve Huşu....116
Namazın Kabulü, Bozulması ve İadesi....118
Namaz Kılınan Odadaki Resimleri Örtmek....118
Birinin Adına Kuran Okumak....118
Gözünde Canlandır: Ulak Görevini Nasıl Yapmış Olabilir?....119
Törenselliği Nedensellikle Karıştırmak....126

Tanımlar

Konumuz sözcüklerin anlamlarındaki kayma veya aşınma nedeniyle yanlış anlamaların sık yaşandığı bir bilgi alanıdır. Bu yüzden kendimi birkaç tanım yaparak başlamak zorunda hissediyorum.

İslam: Allah'ın elçilerinin öğrettiği. Doğrudan Kuran'dan çıkarsanabilen tek gerçek ahlak öğretisi, insanın fıtratına (yaradılışına) kodlanmış doğruluk bilgisi.

Müslümanlık: Müslümanların bildiği. Sözcüğün yapısı, tarihsel öyküsünü ve anlam bileşimini adeta ele veriyor. Kuran'da geçen "muslim" sözcüğüne önce Farsça -an eki, sonra Türkçe -lık eki getirilmiştir. Türklerin Müslümanlık olarak bildikleri öğreti de Hristiyan ve Yahudi kültürünün yanı sıra Farsların yorumundan ve yanlış anlamasından, sonra da kısmen Orta Asya Türk kültürünün yorumundan geçip yüzlerce yıl içinde bugün bildiğimiz kavram haline gelmiştir. Ben burada Müslümanlığı (veya kültürel Müslümanlığı) yalnızca Türklerin değil genel olarak Müslümanların doğru bilip yaşama iddiasında oldukları yaşam biçimini anlatmak için kullanıyorum. Müslümanlıkla İslam arasındaki fark, ana akım Müslümanlığın öğrettiğiyle Kuran'ın öğrettiğinin arasındaki farktır. Kimi kaynağın bu ikisinden herhangi birinin yerine kullandığı İslamiyet/İslamlık sözcüğünü karışıklık olmaması için kullanmıyorum.

***din*:** En geniş anlamıyla ahlak. Doğru ahlak İslam'dır. Geri kalan çokluk gerçeğe aykırıdır. Kuran'daki sözcüğü, yani yabancı dildekini kast ederek yatık harflerle yazıyorum. Bugünün seküler ortamında yanlış anlaşılan, yani anlamı kaymış ve yitmiş "din"i tırnak içinde yazıyorum. Din Nedir yazıma bkz.

hadis elçisi, Resul: Kuran'ın *nebi*sine hadisler yoluyla iftiralar atarak kurgulanan sanal kahraman. Dört İncil'in İsa'sına benzer. Kişi için doğru kullanımın "*Resul*" (elçi) değil "*Nebi*" (ulak) olması gerekirdi. Bu yanlış seçim bile hadis yazıcılarının Kuran bilgisinin zayıflığının belirtisidir. Neden Yalnızca Kuran ve Hadislerin Yahudi Kökeni yazılarıma bkz. *Nebi* yerine Türkçesi olan Ulak'ı kullanıyorum.

Muhammed: Kuran'ın MHMD harfleriyle andığı gerçek *nebi*si; Ulak.

tanrı: Allah'a kusur yakıştırıldığında onun adını lekelememek için küçük harfle bu sözcüğü kullanıyorum.

Allah: Yalnızca Kuran'da doğru tanımlanmış olan Tek Gerçek Tanrı.

namaz: Bilinen tören. *Salât*ın yozlaşmış ve tanınmaz hale gelmiş kalıntısı.

***salât*:** Birinci bölümde açıkladığım gibi *din*in ayakta tutulma sürecidir. Kuran, uygulama ayağı da olan bu sürecin aşılama ayağı olan Kuran dersine de *salât* diyor.

Giriş

"Bilgelik tekti, cahiller onu parçaladı."

Önceki bölümlerde Kuran'da *salât* sözcüğünün bugün namaz diye bildiğimiz törenden bambaşka bir şey anlattığını ayetlere dayanarak göstermiştim. İkna olmuş olun veya olmayın, doğal olarak şu soru benim gibi sizin de aklınıza gelmiş olmalı: **"Madem ki *salât* bu denli farklı bir kavram, namaz diye bildiğimiz törene nasıl dönüşmüş?"** Yanlışınız olmasın, bu soru iki sözcüğün değil, onların temsil ettiği farklı kavramların sorusudur. Her iki anlamıyla **söz dinleme** olarak anlaşılması gereken kurumun **dua törenine** nasıl dönüşmüş olabileceğinin izini bu bölümde süreceğim. Sorunun yanıtını vermek için Kuran üzerinde metin incelemesi yapmaktan farklı bir yol izlemek zorundayız.

Batılı veya seküler düşüncede "İslam'ın ritüeli"[1] sayılan namazın tarihçesi üzerinde pek az çalışma yapılmıştır. Hicret'ten sonraki ilk yüzyıl üzerinde yalnızca *salât*la ilgili değil pek çok konuda belirsizlik vardır. Kuran öncesi zamanlardaki dinsel törenlerin Müslüman namazına ne kadar etki ettiğini kesin olarak saptamak zordur. Zorluğun bir bölümü Muhammed öncesi Arap toplumuyla ve o coğrafyayla ilgili bilgilerin çok az olmasındandır. Bunda Müslüman orduların yayılırken çoktanrıcılıkla bağdaştırdıkları eserleri yok etme eğiliminin de payı olsa gerek. Somut deliller olabilecek kitapları ve tapınakları yok etmek kolaydır ancak toplumların gelenekleri, kültürleri ad ve biçim değiştirerek var olmayı sürdürür. Bugün "Müslüman kültürü" paketi içinde kökeni çoktanrıcı toplumlara veya yoz öğretilere dayanan öğeleri ayırt etmemiz bu yüzden bir parça daha zorlaşmıştır.

Burada irdeleyeceğim gelişmeleri olabildiğince geniş bir bakış açısıyla irdelemenizi öneririm. Tarih kitapları okudukça tarihte değişimin sürekliliğinin ve yoğunluğunun farkına varmanın önemini daha iyi anladım. Bunun belki en basit yolu sözcüklerin kökenbilimine bakmaktır. Önceki bölümlerde birkaç örneğini vermiştim. Bereket, kut, selam gibi sözcüklerin daha önce başka anlamlara geldiğini biliyoruz. Türkçedeki din ve onun Batı dillerindeki dengi olarak düşünülen *religion* sözcükleri de çarpıcı bir değişim sürecinden geçmiştir ve bu sözcükler eskiden var olmayan yeni anlamlara bürünüp eski anlamlarını yitirmişlerdir. Kullandığımız neredeyse her sözcükte tarihsel anlam değişimini az çok buluruz. Öyleyse törenlerde ve öbür geleneklerde bu değişim neden olmasın?

Kuşakların öğretileri hiç bozmadan olduğu gibi koruduğu izlenimi gelenekseldir ve tarihsel bilgiyle doğrulanması zordur. Bu yalnızca bir izlenim değil aynı zamanda geleneksel yorumun dayanağıdır. Gelenek, meşruluk iddiasını uzun süre değişmeden kalabilmiş olmasına dayandırır. Kuran metnini incelediğimizde öğretide değişiklik yapma girişimlerinin ilk kuşak Arap Müslüman toplumunda ve yakın çevresinde var olduğunun işaretlerini görürüz. Kuran'ın sözleri sonrası için olduğu kadar Ulak'ın zamanı için de geçerli olmalıdır.

> *…"Efendimiz; bize bizden öncekilere yüklediğin gibi ağır yük yükleme!" 2:286*

[1] Ritüel törenle aynı anlamdadır. Yerli sosyal bilimcilerimiz "tören" karşılığını benimsememiş olsalar da ben "ritüel" yerine "tören" kullanmayı daha doğru buluyorum.

Yoksa daha önce Musa'nın sorguya çekildiği gibi sizin elçiyi de sorguya çekmek mi istiyorsunuz?... 2:108

Gerçek şu ki, size açıklayıcı ayetler ve sizden önce gelip geçenlerden bir örnek ve sorumluluk bilinci taşıyanlar için bir öğüt indirdik. 24:34

Ey inanca çağırılanlar! Musa'yı incitenler gibi olmayın... 33:69

Elçi şöyle der: "Ey Efendim! Aslında, benim toplumum bu Kuran'ı terk edilmiş olarak bıraktı!" 25:30

Senden önce gönderdiğimiz hiçbir elçi ve peygamber yoktur ki, bir şey dilediğinde onun dileğine şeytan karışmamış olsun. Fakat Allah, şeytanın attıklarını ortadan kaldırır. Sonra kendi ayetlerini sağlamlaştırır. Çünkü Allah Bilendir; Bilgelik ve Adaletle Yönetendir. 22:52

Ve dedi: "Ey efendim! Bunlar, iman etmeyecek bir toplumdur!" 43:88

Bu ayetler dikkatli incelenirse yaygın öğretideki yani bugün geleneksel olarak bildiğimiz yorumdaki bozulmanın başlangıcının hicri falanca yüzyıl değil, Ulak'ın ölüm anı olduğu anlaşılabilir. Muhammed'in ölümünde başlamış olan yozlaşmanın tohumları ise öncesinde, kendisi sağken kesinlikle atılmıştır. Bu nedenle geleneksel önyargıların Kuran'a uyumsuz olanlarını öncelikle Kuran'la düzeltmemiz öğretideki bozulmayı ayırt edebilmemiz için gereklidir.

Tarihçi Marc Bloch, tarihçilik mesleğini irdelediği *Tarihin Savunusu* kitabının "Kökenler Putu" başlıklı bölümünde bir şeyin kökenini arayan tarihçilerin içine düştükleri genel yanılgıya değiniyor.[2] Renan'ın "insan ilişkilerinde her şeyden önce kökenleri çalışmak gerekir" sözünü alıntılıyor. Bu önerme görünürde makul ise de kökenin ne olduğunu düşündüğümüzde anlamı bulanıklaşıyor. Çünkü insanın varlığında hiçbir şey sıfırdan başlamıyor. Her neyi çalışıyorsak çalışalım kökenin kökeni, onun da bir kökeni oluyor. Bu süreklilik ilk insan kuşağına dek gidiyor. *Salât*ın kökenini çalışıyorsak bunu Muhammed'de bile bulamayacağımız bellidir çünkü Kuran'a göre İslam Muhammed'le başlamamıştır. Demek ki *salât* da onunla başlamamıştır. Ona bir şey icat etmesi buyurulmamış ise, *salât*ı kurma buyruğu, duyduğunda nasıl biliyorsa o biçimde yerine getirebileceği bir buyruk olmalıdır. Ama gelenek onun namazı teknik bir birim olarak, tören olarak, terim olarak icat ettiğini söyler, üstelik icat ettiği biçimi önceki dinlerde buluyor olmamızı açıklamaz. Ben bunu ilgili bölümlerde açıklamayı deneyeceğim.

Kökenlerdeki bulanıklıkla birlikte ikinci sorun sözcüklerin anlamının değişmesidir. Bloch, karşılık geldiği olgu derinlemesine değişmesine karşın kendisi değişmeyen sözcüklerin yarattığı karışıklığa dikkat çekiyor. Bizim örneğimizde her ne kadar değişmeyen bir dinin "terimi" (ıstılahı) yapılmış ise de *salât* sözcüğümüzün başına böyle bir şey gelmiş olabilir mi? Eğer geldiyse, *salât*ın kökenlerini arayan birinin araştırması Muhammed'le sınırlı mı olacaktır? Sözlüklerde *salât*ın şifresinin hazır çözümü olmadığını ve Kuran'ın bildirimlerine bağlı kalarak mantıksal çıkarsama yapmamız gerektiğini ikinci bölümde göstermiştim. Dua paradigmasından kendini kurtaramayan gelenekçiler eski sözlüklere bakıyor ve yine yanlış sonuçlara varıyorlar.

[2] Marc Bloch, çev. Ali Berktay, Tarihin Savunusu veya Tarihçilik Mesleği, İletişim, 2013, s.70-77.

Sözcüğün yaygın kullanımda edindiği anlamı ve anlamındaki değişmeyi de saptamak gerekir. Sözcüğün anlamındaki değişme, bir başka deyişle bozulma, öğretideki bozulmaya işaret eder. *Salât*ın ve/veya namazın kökenlerini anlamaya çalışıyor isek tarihteki sürekliliği ve dildeki değişkenliği dikkate almalıyız. Karşılaştırmak gerekirse *salât* kadar merkezi bir kavram olan **din** ve bugün bunun Batı dillerindeki karşılığı sayılan ***religion*** sözcüklerinin anlamlarındaki kaymayı Din Nedir yazımda göstermiştim.

Müslüman namazının ortaya çıkışı ve tarihsel gelişimiyle ilgili kaynaklarda kanıta dayalı olmayan pek çok iddia kesinmiş gibi öne sürülüyor. Batılı kaynaklarda çoğunlukla Muhammed'in Yahudileri veya Hristiyanları veya Mecusileri taklit ettiği iddiası yeterince kanıtlanmaksızın öne sürülüyor. Bu savlar çoğunlukla "arada bir benzerlik var, dolayısıyla sonradan gelen öncekini örnek almış olmalı" şablonunda oluyor. Arada bir benzerlik bulunması, büyük olasılıkla sonrakinin öncekine öykündüğünü gösterir ama araştırmacıların yaptıkları hata, bu öykünmeyi Muhammed'e yakıştıracak bir bulgunun olmayışını görmezden gelmektir. Çoğunlukla metni (İslam'ı) değil, metinden sonra ortaya çıkan olguyu dikkate alıyorlar. Müslüman coğrafyanın kaynaklarında ise salt söylentilere dayanan iddialar herhangi bir sorgulamadan geçirilmeksizin kesin doğru kabul ediliyor. Her iki öbekteki yazarlar kesin gerçek saydıkları hipotezlerinin Kuran metniyle sağlamasını yapmıyorlar. Böylece **her iki öbek**, namazın ortaya çıktığı gibi kaldığı varsayımında bulunup **Muhammed'den sonra değişmiş olma olasılığını** dikkate almıyor.

Tefsirler Neden Yazılmaya Başlandı?

"Bunca bilgin yanıldı mı? Bin dört yüz yıldır milyonlarca Müslüman yanıldı mı?" Emin olun bu gibi soruları bu çalışmayı yaptığım sürece kendime sordum, hâlâ soruyorum. Bu soruların burada sunduğum fikri baştan zayıflattığını düşünenler bunları kendime hiç sormadığımı varsaymasınlar. Hayır, soruyorum ve bir yanıtım var. O yanıt kısaca şudur: Bin dört yüz yıldır Müslüman dediğimiz bütün toplumların bu konuda bir görüş birliğinde olduğunu düşünmemizi gerektirecek bir belirti bulamıyorum. Temel konularda başından beri süregelen ayrılıklar kayda girmiştir. Bu fikir ayrılığı belirtilerini hadis, siyer gibi kaynaklarda, klasik tefsirlerde, tarih kitaplarında buluyoruz. Ancak bu işaretler birer ipucu niteliğindedir. Tarihsel kaynaklarda "falanca şunu savundu, filanca şunu savundu, şu kadar yıl sonra filancanın savunduğu yaygın kabul gördü ve öbürü unutuldu" gibisinden dört dörtlük özetler bulmayı beklemek gerçekçi olmuyor. Bu tür kapsayıcı çözümlemeler çoğunlukla tarihin "dikiz aynası" etkisiyle, uzun zaman geçtikten sonra yapılabiliyor. Eski kitaplarda bunun yerine fikir ayrılığının ve çatışmanın varlığını belli eden işaretler buluyoruz. Çok temel bir örnek vereceğim. Klasik tefsir dediğimiz tefsirler neden yazılmış olabilir, hiç düşündünüz mü? Ulak'ın zamanında kimse tefsir yazmaya kalkmadı. Çünkü o zamanlar "Müslüman" denen topluluk Kuran'ı yeterince anlayan ve hakkıyla uygulayan bir topluluktu. Bu topluluğun birbirlerine veya çocuklarına okutmak üzere bir tefsir yazmayı düşünmemesi doğaldır. Çünkü yaşayan, günlük yaşama içkin olmuş, ortaya çıkan yeni sorunların çözümünde sürekli kullanıldığı için geliştirilen, kısacası **gerçekleştirilmekte olan** bir ideolojiyi aktarmak için kitap yazmak gerekmez. Üstelik zaten birbirlerine okuttukları bir kitapları var. Kitaplar önden yazılır ve tasarıyı sunar. Gerçekleştirilmiş tasarıların kitabını yazma gereğinin duyulması enderdir. Yeni Müslüman olan veya İslam'la ilgilenen insanlara okutmak üzere bir tefsir yazmaları da

beklenmez. Çünkü zaten onlara güçlükle iletebildikleri ve uzun uzun çalışmaları gereken, buna karşılık uygulaması yaşayan bir kitap var. Güçlükle iletmekten kastım bugünkü gibi basım ve dağıtım olanağının olmayışı, öğretmenlerin yolculuğunun zor oluşu, yabancı kişiler için dil eğitimi veya çeviri olanağının bugünkü gibi olmayışıdır. Buna karşılık İslam devletinin sınırları iyice genişleyip Müslüman olmayan nüfusun ciddi bir orana yükseldiği, hatta bir süre sonra Müslümanların azınlığa düştüğü zamanlarda tefsir yazma gereği, öncelikle yanlış anlamaları düzeltme güdüsüyle ortaya çıkmış olabilir. İşte o zaman uygulama bozulmaya, kuram ile uygulamanın arası açılmaya, tasarı bilinmemeye başlamıştır ve tasarıyı yazarak anlatma gereği duyulmuştur.

Tefsirlerin içeriği olan öykü ve yorumların *kussas* denen öykü anlatıcılarıyla başlamış olması olasıdır. Bunlar Muhammed'den çok sonra ortaya çıkmış ve Kuran'ı geri plana atmış gösteri sanatçılarıdır. Bunların yarattığı bilgi kirliliği, bilginleri tefsir yazmaya zorlamış olabilir. Ne var ki bir süre sonra at izi it izine karışmış, bilgi kirliliği baskın gelmiş ve doğru yorumu bastırmış görünüyor. Bir gösteri sanatçısının dinleyicinin ilgisini diri tutmak, hükümetle ters düşmemek gibi kaygıları vardır. Oysa Kuran böyle kaygılarla yazılmış bir metin değildir. Böylece bir noktada yorumun bilinirliği metnin bilinirliğini geçmiş ve bugün en eski tefsirler olarak bildiğimiz, hiçbir derinliği olmayan, zamanın yönetimine zorluk çıkarmamış olan içerik Muhammed'in ölümünden en az üç, dört kuşak sonra üretilmeye başlamıştır. Böylece yeni "Müslüman olmuş" kalabalıklara zor ve sabır isteyen Kuran dersi[3] yerine kolay sindirilebilecek sığ ve yanlışlarla dolu yorumlar sunulmuştur.[4]

Şimdi o ortamı bir düşünelim. Yer yer Müslümanlar azınlıkta. Eski çoktanrıcı dinlerinden İslam'a dönenler oluyor. Bu dönenlere toplumları iyi gözle bakmayacaktır. Onları geri döndürmeye, şaşırtmaya, ayartmaya çalışacaklardır. Müslüman olmuş görünerek öğretiyi sabote etmek de bu çabanın kaçınılmaz bir parçası olacaktır. Emeviler döneminde zorla Müslüman yapılanlar aslında hiç Müslüman olmamışlardır ve fırsatını bulduklarında eski dinlerine dönmüşlerdir. Bir kaynağa göre Buhara halkı üç kez Müslüman yapılmış, üç kez dönmüştür.[5] Horasan valisi Semerkantlıların yalnızca cizyeden kaçmaya çalıştıklarından, zerre Kuran bilmediklerinden yakınmıştır.[6] Bu türlü "hidayetlerin" içten olmayacağını, kin ve

[3] *Dirençli olarak ve namazla yardım dileyin. Aslında derin saygı duyanlardan başkasına böylesi zor gelir. 2:45*

[4] Yüzyıllar önce yazılmış tefsirlerle ilgili küçük bir uyarıda bulunayım. Anadili Arapça olan kişilerin yazdıkları Arapça tefsirlerin ve yorumların çevirilerinde gördüğümüz "namaz" veya "*prayer*" sözcükleri bizi yanıltmamalıdır. Kitabın orijinalinde Kuran'daki sözcük olan *salât* değiştirilmeden kullanılıyor olabilir. Yazarın bundan ne anladığını kestirebilmemiz için çeviride namaz gördüğümüz yere X koyarak okumalıyız. Pek çok klasik tefsirde ve eski kitapta *salât*ın namaz olarak anlaşıldığının kanıtını bulamıyoruz. Yazar *salât*ın Kuran dersi olduğunun bilincinde olup olmadığı ancak bağlamdan çıkarılabilir. Buna rağmen Kuran dersinin törensel ve katı kuralları olması gerektiğini, ancak düz okuma biçiminde olması gerektiğini, yorumlu ve çıkarımlı anlatımın, bir başka deyişle tefsirin ikinci planda olabileceğini düşünüyor olabilir.

[5] Mehmet Alıcı, Mecusi Dini Edebiyatında İslam ve Müslümanlar, *Dinler Arası İlişkiler El Kitabı* (ed. Ali İsra Güngör), Grafiker Yayınları, 2017 içinde s.241. Bir başka kaynağa göre ise Buharalılar Müslümanken gizlice eski dinlerini uygulamayı sürdürmüşler. Elton L. Daniel, *Iran*, The Islamic World (ed.Andrew Rippin), Routledge, 2008 içinde s.74.

[6] Elton L. Daniel, *Iran*, The Islamic World (ed.Andrew Rippin), Routledge, 2008 içinde s.74.

ödeşme duygusuyla örtüleceğini kestirmek zor değildir. Müslüman olmuş gibi yapanların öğretiyi **kasıtlı** bozma girişimleri çok sayıda araştırmacının bilgisindedir.[7] 20. yy. araştırmacısı Muhammed Hamidullah da bu olasılığı takdir ediyor.[8] Ancak Hamidullah bu kötücül güdülenmeyi sahte Kuran'lar üretme girişimleriyle ilişkilendiriyor. Oysa bu yapabilecekleri en zor, en sakarca şeydir. Zarar vermek için yapabilecekleri çok daha kolay ve verimli işler vardır ve nitekim yapmışlardır. Bunları kısaca **sözcüklerini değiştiremedikleri metnin anlamını/yorumunu değiştirmek** olarak özetleyebiliriz. "Resul bir keresinde şöyle demişti/yapmıştı" demek bile Kuran metninin anlamını değiştirmeyle ilgilidir çünkü bu öyküleri Kuran'ın yanında ve Kuran'a denk ikinci bir bilgi kaynağı saymak gerektiğini ima eder. O zaman bu ikinci bilgi kaynağını Kuran'ı "doğru yorumlamak" için bir ölçüt olarak yerleştirme girişimleri olması kaçınılmazdır. İkiyüzlülerin başarmış ve başarmakta oldukları iş bu veya başka yollarla metnin yorumu konusunda insanları yanıltmaktır, metni bozmak değil.[9]

Bilgili Müslümanlar bu durum karşısında tepki verecek ve onların konuyu en iyi biçimde öğrenebilmeleri için kaygı duyacaklardır. Yurtlarındaki egemenliği yitiren toplumlar kültürlerini; boy, soy veya ulus bilinçlerini yitirmekten kaygı duyacaklardır. İran örneği iyi bilinir. Binlerce yıllık Pers kültürünün gururlu temsilcileri, çoban diye aşağıladıkları Arapların kendilerine egemen olmalarına içerlemişlerdir. Buna açıktan tepki veremeyince sinsi yollara sapmış, eski doğrularını yeni doğrular sisteminin içine gömmeye çalışmışlardır. Bu çabanın içinde elbette Kuran'ı kasıtlı olarak yanlış yorumlama ve böylece onu izleyenleri saptırma girişimi de olacaktır. Bunun yanı sıra kasıtlı olmayan iyi niyetli bilgi kirliliği de kaçınılmaz olarak üretilecektir. Böyle bir ortamda tefsir dediğimiz kitaplar saptırıcıların elinden çıkmış da olabilir, bilgili Müslümanların elinden de. Bilginin yitmesi her iki tarafı da harekete geçiren bir güdülenme sağlamıştır. Saptırıcı, Kuran'ın bilinen anlamını unutturmak için Müslüman görünerek tefsir yazacaktır. Bundan kaygı duyan Müslüman ise Kuran'ın anlamı unutulmasın diye kendince orijinal anlamı hatırlatan yorumlar yazmak isteyecektir. İşte bu bir rekabettir, çatışmadır. Kaygılı Müslümanın başarısı, Müslüman toplumun güçlü ve egemen olmasıyla sonuçlanır çünkü Allah öyle vaat etmiştir. Sabotajcının başarısı, bilginin ve bilgeliğin yitmesiyle ve Müslüman toplumun zayıflamasıyla sonuçlanır.[10] Herhalde bugün geriye baktığımızda kimin

---

[7] Kasıtlı bozman isteyen Yahudi, Hristiyan ve Mecusiler hakkında bkz. Özcan Hıdır, *Yahudi Kültürü ve Hadisler*, İnsan Yayınları, 2012, s.542. Mecusilerin ve Maniheistlerin görüşlerini yaymak için İslam'ı bir maske olarak kullanmaları hakkında bkz. Aziz Duri (çev. Hayrettin Yücesoy), *İlk Dönem İslam Tarihi: Bir Önsöz*, Endülüs Yayınları, 1991, s.119,133-134. "Sahabe, kendilerine gelen haberleri bir nakil gibi nakletmişler, onların sahih olup olmadıklarını araştırmamışlardır. Bu arada İslamiyet'e karşı samimi olmayanlar, bu vaziyetten istifade edip, zehirlerini akıtmışlardır. Fakat bunlar nakdü'r-rical ile uğraşanlar tarafından ayıklanmaya çalışılmışsa da, cahil kütleler psikolojisi üzerinde hakikate aykırı olan şeyler, daha fazla rağbet gördüğünden bu gibi haberler zamanımıza kadar tutunmakta devam etmiştir." Kaynak: İsmail Cerrahoğlu, *Kuran Tefsirinin Doğuşu ve Buna Hız Veren Amiller*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 1968, s. 166.

[8] Muhammad Hamidullah, *Introduction to Islam*, International Islamic Federation of Student Organizations, 1970, s.57.

[9] Kitabımukaddes bozulmuş metinlerden oluşur ama Kuran'ın buna bağışık olduğu bildirilmiştir. Kuran'da bkz. 2:59,75, 4:136, 5:44, 15:9, 11:10-11, 14:28, 18:27, 22:52, 27:76, 56:79… Ayetlerin çevirisini yazmamamın nedeni hem yer kaplaması hem de Arapça metinden kontrol ederek okunmasının daha iyi olmasıdır.

[10] *Ve işte böylece, insan ve cin şeytanlarını her peygambere düşmanlar yaptık. Aldatmak için birbirlerine yaldızlı sözler fısıldarlar. Oysa efendin dileseydi bunu yapamazlardı…* 6:112

başardığını tartışmamıza gerek yoktur. Müslüman dünyada bütüncül olarak bir şeylerin çok ters gittiği yargısında herkes uzlaşırken bu bütünün bileşenlerinde ayrılıyoruz. Bu bileşenlerin en önemlilerinden birisi *salât*tır.

Ahlaki rekabette ağır basan taraf öbürünü ortadan kaldırmaya çalışır. "Basın özgürlüğü" veya "konuşma özgürlüğü" dediğimiz şey bir hayalettir; günümüzde var olmadığı gibi geçmişte de olmamıştır. Egemen olan düşünce, kendisine yönelik tehdidin yayılmasını gerek yumuşak gerekse sert güç kullanarak engellemeye çalışır. Öyleyse bin dört yüz yıldır kimin iktidarda olduğunu sormalıyız. Çünkü yanıltıcı buldukları tefsirin yazılmasını ve öğretilmesini engellemeye gücü yetecek olanlar yöneticilerdir. İslam devletinde dördüncü halifenin ölür ölmez münafık Emevilerin iktidara geldiğini bütün kaynaklar yazarlar. Ardından gelen Abbasi hanedanı da temiz değildir. Nitekim hiçbir tarihçi "Emevilerle yiten İslam düzeni Abbasilerle geri geldi" demeye cüret edemez. Abbasilerden sonrası Moğol istilası ve gerilemedir. Bu yönetici sınıfın hangi yorumlara ve tefsirlere izin verip hangilerini engellemeye çalışacağını düşünürsek "bin dört yüz yıldır doğru bilinen" pek az şeyin olduğu sonucuna varabiliriz. Nitekim yöneticilerin sürekli muhalif bilginleri avladıkları, kitaplarını yaktırdıkları, öğretmenlik yapmalarını yasakladıkları gibi öykülerle doludur tarih kitapları. Başından beri, Ulak'ın ölümünden beri farklı fikirler çatışagelmiştir. Kuran'ın ne dediği konusunda fikir birliğinin olduğu yerde zaten tefsir yazılmaz. Buna gerek duyulmaz.

Hadis yazımı için gösterilen gerekçe de aynıdır, ama hadis savunucusu olan gelenekselci yorumcular bunu da görmezden gelirler. Hadislerin yazıya geçirilmesi için azmettirici olduğu söylenen neden, uydurma hadislerin gürültüsünün sözde hakiki hadisleri boğması, unutturmasıdır. Buhari'nin sözde milyonlarca hadisin içinden kendince gerçek olanları ayırma gereği duyması zaten onun hadis yazması için sunulan resmî gerekçedir. Sözgelimi 'Kuran bize yeter' diyen yoldan çıkmışların ortaya çıkacağını aktaran hadisin varlığı, o çağda birilerinin zaten Kuran'ı yeterli bulduğunun belirtisidir.[11] Artık sözgelimi 8. yy.'da yazılmış ve "Yalnızca Kuran" ilkesini savunan bir kitap aramak gereksizdir. Çünkü bu hadisin günümüze ulaşmış ama "yalnızca Kuran" ilkesini savunan kitapların ulaşmamış olması, rekabeti hadisin temsil ettiği yorumun kazanmış olduğunu gösterir. Hamilton Gibb'in *Mohammedanism* kitabının hadisle ilgili bölümünde yorumladığı üzere hadislerin uydurulma ve yazılma nedeni tıpkı tefsirlerde olduğu gibi yorum farklılıklarını asıl kaynağa başvurarak yok etmek ve birliği sağlamaktır.

De ki: "Çağrınız olmasa, efendim size ne yapsın?"… 25:77

[11] "Adamın arkasına yaslanıp 'Allah'ın kitabı bizim ve sizin için yeterlidir. İzin verdiğini izin verilmiş, yasakladığını yasaklanmış sayarız' diyeceği zaman yakındır." İbn Mace, Sünnet, 12, 13 (https://sunnah.com/ibnmajah:12, https://sunnah.com/ibnmajah:13). Bir başka sürüm: "Birinizin benden aktarılan bir hadis duyunca arkasına yaslanıp 'Kuran'ı oku' dediğini duymayayım. Kusursuz bir söz söylenmişse ben söylemişimdir." İbn Mace, Sünnet, 21 (https://sunnah.com/ibnmajah:21). Öbür kitaplardaki sürümler: Tirmizi, İlm An Resul, 41/19,20 (2663, 2664) (https://sunnah.com/tirmidhi:2663, https://sunnah.com/tirmidhi:2664); Ebu Davut, Sünnet, 42/9,10 (4604, 4605) (https://sunnah.com/abudawud:4604, https://sunnah.com/abudawud:4605). Kıyamet alameti, ahir zaman, melhame gibi başlıklar altında bulduğumuz hadisler de bunun gibi, hadislerde sözü edilen bozulmaların çoktan gerçekleştiğini görenlerce uydurulmuştur. Bunların inandırıcılığı ve çarpıcılığı, bozulma örüntülerinin benzerliğinden kaynaklanır. Hadisleri aratmayacak ve hayran bırakacak derecede isabetli bir kehanet örneği şurada bulunabilir: Srimad Devi Bagavatam, 9/8. https://www.sacred-texts.com/hin/db/bk09ch08.htm

"Sapla samanı ayırmak için hadisleri yazayım" diyen kişi hadis, "yanlış yorumların önünü alayım" diyen kişi tefsir yazmıştır. Ne var ki bunu hem kötülük hem de iyilik için çalışan taraflar yapmıştır ve iyilerin zayıf kalmasıyla bunlar zamanla doğruda birliği değil yanılgıda birliği inşa eden tuğlalar olmuştur. "Kuran yetmez" hadisi, "Kuran yeter" bilgisine baskın gelmiş ve böylece farklı yorumlar arasındaki rekabet, amaçlandığı gibi büyük ölçüde sona ermiştir! Sonuçta Hicri 2. yy. gibi erken dönemlerden başlayarak tefsir yazılmasının nedeni görüş ayrılığının artması veya Kuran bilgisinin nadirleşmesidir. Bu tefsirlerin varlığı ya Kuran bilgisinin halka inemediğinin ya da eserleri kalıcı olmuş tefsircilerin halka inmiş/inmekte olan Kuran bilgisini silmeye çalışan bozguncular olduğunun kanıtıdır. Her iki olasılık da "bin dört yüz yıldır" herkesin benimsediği ortak bir yorumun varlığını hemen hemen olanaksız kılar.

Paradigma Değişimi

Emevi ve Abbasi yöneticileri kendilerince aykırı yorumların önünü almak için sansüre ve cezaya başvurmuşlardır. Mihne sürecinde sayısını bilemeyeceğimiz kadar yorumcu, "karşı Mihne" sürecinde bir o kadar yorumcu susturulmuş ve kitapları yok edilmiştir.[12] Bu süreç sonunda Mutezile düşünce akımının bugün elimizde kaldığı söylenen kitapların hiçbirinde temsil edilmiyor olması dehşet ve ibret vericidir. Koca bir yorum anlayışı yok edilmiştir. Moğol istilalarını da hesaba katmalıyız. Yüzyıllar önce yaktıkları kütüphanelerde ve öldürdükleri zihinlerde hangi yorumlar vardı, bugün bilmemiz olanaksızdır. Bağdat'ın 1258'te Moğollarca işgal ve talan edilmesiyle yalnızca kitaplar ve toplumun belleği değil, bilgi edinme ve öğretim geleneği de neredeyse yok olmuştur.[13]

İbn Cemaa (13. yy.) yazılı kitaplar biriktirmenin bir yararı olmadığı, bir öğrencinin dersini ezberle (veya anlamayla) öğrenebileceği yorumu yapmıştır. İslam'ın orta zamanlarında bir yazılı eser birikimi oluşmaya başlaması öğretide bir tür homojenlik oluşturmuş ve Sünniliğin çok geniş bir coğrafyada ana akım durumuna gelmesi bundan sonra olmuştur.[14] İki değişim; yani yazılı kültürün oluşması ve yorum farklılıklarının azalması eşzamanlı olmuştur. Bu aynı zamanda bugüne ulaşan yazılı kaynaklardaki homojenliği de kısmen açıklar çünkü yorum farklılığının çoğu sözlü aktarım düzeyinde kalmış ve toplumsal bellekten silinmiştir.

Gerçek Tevrat'ın ve gerçek İncil'in yok olması örneği gözümüzün önündedir. Kutsanan kitaplar bile yok olabiliyorken Kuran'ın bazı yorumlarının yok olabilmesi işten değildir. Hadis savunucusu Muhammed Mustafa El Azami, doktora tezi olan İlk Devir Hadis Edebiyatı kitabında ilk yüzyıllarda hadis derlemelerinin binlercesinin var olduğunu öne sürüyor. Bu binlercesinden geriye birbirinin kopyası gibi olan birkaç tanesinin kalmış olması, farklı hadis

[12] Mihne: Erken Abbasi döneminde bilginleri soruya çekip belli yorumda olanları kovuşturma, susturma, cezalandırma olaylarına verilen ad. Kuran'ın yaratılmış olup olmadığı tartışmasıyla başladığı, Mutezile düşüncesinin rakip düşünceleri temizlediği öne sürülüyor. Karşı Mihne'de ise Mutezile yok edilmiştir.

[13] Edward G. Browne, *A Literary History of Persia From Firdawsi to Sadi*, Cambridge, 1928, 1/463.

[14] Jonathan P. Berkey, *Popular Preaching and Religious Authority in the Medieval Islamic Near East*, University of Washington Press, 2001, s.229.

toplamaları arasındaki rekabetin sona erişi olsa gerek. Bunu İsa'nın orijinal "hadislerinin" yok olmasına ve geriye birbirinin kopyası olan dört küçük derlemenin kalmasına benzetebiliriz. Roma İmparatorluğu'nca seçilen Dört İncil İsa'nın orijinal hadislerinin olsa olsa çok küçük bir bölümünü içerir. Onun gerçek sözlerini aktaran kitaplar çok büyük olasılıkla kasıtlı olarak yok edilmiştir çünkü İsa'nın mesajı çoktanrıcı politik otoritelerin katlanabileceği, kaldırabileceği bir mesaj değildir. Bir öğretinin devlet dini olması, aykırı ve alternatif öğretilerin yok olma baskısı altına girmesi demektir. "Düşünce özgürlüğü" diye bir şey hiç var olmamıştır; olamaz da. Ne Roma ne de Emevi ve Abbasi hükümetleri tektanrıcıdır. Çoktanrıcıların hangi düşüncelere özgürlük tanıyacakları az çok bellidir.

Şunu iyi anlamamız gerekir: Allah Kuran'ın bozulmayacağının güvencesini veriyor. Bu, başka kitaplar için bu güvencenin olmadığı anlamına gelir. İkincisi; bu güvence bozuk öğretiyi aktaran veya kendisi de bozulmuş olan **sınırsız** sayıda kitabın piyasaya çıkmayacağı güvencesini içermez. Hatta şeytanların elçilerin peşi sıra gidecekleri ve "sağ" yanda da oturacakları[15] ilkesi gereği bu bozuk ve çürük kitapların eksikliğinin çekilmeyeceği kesin gibidir. Öyleyse şu soruyu her Müslüman sormalıdır: **Bu bozuk ve çürük malzeme hangisidir?**

Moğol istilası, kralların sansürü ve Mihne gibi kanlı kovuşturmaların dışında bir de yazarların kendi yaptıkları ve birbirlerine uyguladıkları sansür vardır. Buhari'nin o çok ünlü başvuru kitabının kendisinin ölümünden 62 yıl sonra Firebrî, 400 yıl sonra da Yuninî tarafından kaleme alınırken nasıl bir sansürden geçtiğini bilemeyiz.[16] Orijinal *siyer*, yani Ulak biyografisi olarak gösterilen İbn İshak'ın kitabı kendisi tarafından değil, ölümünden elli yıl sonra İbn Hişam tarafından yazılmıştır. Aslında orijinal kopyası kaybolan kitaptan alıntılar yapan İbn Hişam'ın bunu yaparken aslına sadık kalmadığı da öne sürülüyor.[17] Kaldı ki Muhammed'in "mucizelerinden" söz eden bir kitabın güvenilirliğinin çok çok düşük olacağı Kuran'ın içeriğinden biraz olsun haberdar olan herkes için açıktır.[18]

Kuran yorumlarında ilk dönemlerdeki türlülük 11. yy.'a gelindiğinde azalmış ve Sünni ve Şii ana akım diyebileceğimiz kollar belirginleşmiş, Sünni kol içinde birbirine çok yakın dört mezhep ("dört hak mezhep") devlet dini olarak öne çıkmıştır. Bu dört mezhebin ne olduğu bugün biliniyor. Namazın en erken yazılı tarifi 9. yy. fıkıh kitaplarında bulunuyor.[19] Bu doğruysa namazın bugünkü biçiminin en geç 9. yy.'da belirlendiği anlamına gelir. Bundan

[15] Kuran, 6:112, 7:16,30, 35:5, 37:28, 43:37, 70:36-37…

[16] "Eldeki rivayetlerinin birçoğu, çeşitli nüshalardan sağlam bir metin tesis etme zaruretini duyan Ali b. Muhammed el-Yûnînî'nin (ö. 701/1301) meydana getirdiği nüshaya dayanmaktadır." M. Yaşar Kandemir, "el-Câmiu's-Sahîh", TDV İslâm Ansiklopedisi, https://islamansiklopedisi.org.tr/el-camius-sahih--buhari.

[17] Gordon Newby, The Making of The Last Prophet, University of South Carolina, 1989, 8. Bu biyografi çok büyük olasılıkla Emevi sarayının, yani münafıkların denetiminde yazılmıştır: Antoine Borrut and Paul M. Cobb, *Umayyad Legacies*, Brill, 2010, s.205-207.

[18] Kuran, 6:9,35,109, 13:31, 16:33, 17:90-93, 21:5…

[19] Stijn Aerts, *Prayer in Islam*, KU Leuven, yayınlanmamış doktora tezi, 2013, s.87.

öncesi hakkında ise bilgi vermez. Çoğunluğun bağlı olduğu bir yorumun yerleşmeye başlaması, kökten farklı veya aykırı yorumların sonunun gelmesi veya kenara itilmesi anlamına gelir. Bu aşamadan sonra üretilen bilgi artık çoğunlukla yerleşik yorum çerçevesinin dışına çıkmayacaktır. Politik iradenin de yönlendirip önayak olduğu bu dönüşüm bugün elimizde bulunan yazılı kaynakların çoğunun yorum farklılığının azaldığı dönemden sonra üretilmiş olmasıyla sonuçlanmıştır. Bugün yeni bir yorum karşısında "tarihte böyle bir yorum yapılmadı" diyebilmek için rekabetin henüz diri olduğu ilk yüzyıllardaki aykırı yorumların bize yazılı olarak ulaşmış olması, buna ek olarak da bu yazıların toplumun erişimine açılmış olması gerekirdi. Rekabette baskın gelen tarafı, yani "uzlaşmayı" belirleyen etmen özgür tartışmalar ve vicdana dayalı seçimler değil, Moğol bozgunu, Mihne ve sansürdür.

İşte bu nedenle "*Salât*ın ne olduğunu bunca yıldır bunca kişi bilemedi de sen mi bildin?" sorusu yanlıştır. Bu soru **uzlaşma paradigmasının** sorusudur. Bizim konuya **çatışma paradigmasıyla** bakmamız gerekiyor.[20] Mesajı örtmeye çalışanlar, onu yaymaya çalışanlarla her zaman iç içe bulunmuşlardır. Bu ikisi sürekli çatışma durumundadır. Bir yanda doğru bilgi yayılmaya çalışır, öbür yanda yanlış bilgi onu örtmeye çalışır. Hristiyanlığı tektanrıcı bir öğreti yapmaya çalışanlarla tanrının oğluna taptırmaya çalışanlar yan yana ve çatışma durumunda bulunagelmişlerdir. Yahudiliğin nefret dolu, ırkçı yorumuyla tektanrıcı yorumu yan yana var olmuştur. Çatışmayı ve rekabeti görmezden gelerek ne bilimsel ne de Müslümanca bir bilgeliğe erişebiliriz.

Salât hakkında bunca yıldır kimin neyi bildiğini bilmemiz çok zordur. Düşünürler susturulmuş, kitaplar yok olmuştur. Bugün yeni sandığımız bazı yorumlar çok büyük olasılıkla başından beri var olmuştur ve kısaca açıkladığım çatışma nedeniyle bugüne yazılı olarak ulaşmamıştır. Ulaşmış olanların kimi dilimize çevrilmemiştir ve bilinir olmamıştır. Dünyada İslam tarihinin erken dönemlerine ışık tutacak yazmaların, tefsirlerin pek çoğunun daha kataloglanmadığı, yayınlanmadığı biliniyor.[21] Türkiye'de 160 bin cilt Arapça kitap başta olmak üzere çok sayıda eski yazma vardır.[22] Kütüphanelerimizde dijitalleşme ve halka açılma sınırlıdır. Özel koleksiyonlarda çok sayıda eski yazmanın var olduğu ve koleksiyon sahiplerinin güvensizlik nedeniyle bunları devlet ve üniversite kütüphanelerine vermeye çekindikleri biliniyor. Öğretim üyelerimizin İslam ve Ortadoğu kültürüne ilgisizlikleri biliniyor. Kuran'ın Muhammed'e, onun da çevresine ne öğrettiği bilgisi bin dört yüz yıldır Kuran'ın dışında bir yerde, üstelik elimizle

[20] paradigma: Yargılama ölçütü sağlayan her türlü ideal model; kavramsal çerçeve, açıklayıcı kuram. Toplumun anlağında paylaşılan ama gerek duyulmadığı için konuşulmayan veya adı konmayan büyük varsayımlar. Herkesin derinde bildiği, kabul ettiği, evrenin düzeni ve değişmez doğrusu saydığı, sistemleri üzerine kurduğu inançlar. Bilim dalında araştırmanın kurallarını ve standartlarını koyan, bilimadamları topluluğunun sorun çözme çabasını eşgüdümleyen ve yöneten kuramsal çerçeve. Bu bağlamda tarihçinin veya araştırmacının "çoğunluk insanlığı temsil eder", "insanlık ilerliyor", "bir toplum tek bir 'biz'i oluşturur", "maddi bulgular geçmişi nesnel olarak yansıtır" gibi kabulleri onun çalışmalarına yön veren paradigmasıdır. Sorduğu ve yanıtlamaya çalıştığı sorular bu kabulden doğar.

[21] Walid A. Saleh, *The Formation of the Classical Tafsir Tradition*, Brill 2004, s.3-7.

[22] O. G. Özgüdenli, *İstanbul Kütüphanelerinde Bulunan Farsça Yazmaların Öyküsü: Bir Giriş,* Tarih Araştırmaları Dergisi, 2008, 27(43), s.1.

koymuş kadar kolayca ulaşılabilecek durumda duruyor olsaydı şu ve benzer ayetlerin Kitap'ta ne işi olurdu?

> *Zaten senden önce gönderdiğimiz hiçbir elçi ve peygamber yoktur ki, bir şey dilediğinde onun dileğine şeytan karışmamış olsun. Fakat Allah şeytanın attıklarını ortadan kaldırır. Sonra kendi ayetlerini sağlamlaştırır. Çünkü Allah Bilendir; Bilgelik ve Adaletle Yönetendir. 22:52*

> *Ve işte böylece insan ve cin şeytanlarını her peygambere düşmanlar yaptık. Aldatmak için birbirlerine yaldızlı sözler fısıldarlar. Oysa efendin dileseydi bunu yapamazlardı. Artık onlara ve karalamalarına aldırış etme. 6:112*

Öyleyse bir kez daha soralım: Eğer Ulak'ın arkasından salınmış olan şeytan hadis, siyer ve tefsir kitaplarında, halifelerde ve krallarda değilse nerededir? Bu sorunun yanıtlanması gerekir. Gelenekçi ana akım yorum bu soruya tutarlı ve ciddi bir yanıt getirmemiştir. Bu yüzden *salât*ın ne olduğu ve nasıl bozulduğu bilgisi gelenekçi bilginin bir parçası olmamıştır.

Siyer ve geleneksel tarih kitaplarındaki sorunlar ve çelişkiler tıpkı hadislerde olduğu gibi araştırmaların konusu olmuştur. Ve fakat bilim dünyası tarihe uzlaşma paradigmasıyla bakmayı ilke edinmiş görünüyor. Oysa bütün bir sosyal bilimler alanı iyi güçlerle kötü güçlerin çatıştığı bir sahneyi inceler. Doğru bilgi, sürekli olarak yanlış bilginin direnciyle karşılaşır.

İslam üzerinde çalışan Amerikalı antropolog John Bowen, "Büyük dinler" olarak bilinen geleneksel öğretiler içinde İslam'ın "tapınma" veya "dua" töreninin antropolojik çözümlemeye en dirençli ve hakim olması en zor olanlardan biri olduğunu söylüyor.[23] Bir muamma gibi görünen *salât*ın "bir yanlış anlama olduğu" gibi basit bir açıklama sosyal bilimci için ciddiye alınması zor bir hipotezdir. Milyarlarca insanın bir yanlış anlamaya kurban gitmiş olma olasılığını ciddiye almak bir paradigma değişimini zorunlu kılar. İlerleyen sayfalarda göstereceğim üzere namaz basitçe bir yanlış anlamadır. Kuran dersinin bir dua veya tapınma töreni sanılmasıdır. Bunu bayağı ve çiğ buluyorsanız sabredip okumanızı öneririm.

Yanlış anlamaya yapışık bir sabotajın da olduğunu eklemeliyim. Yanılanlar ve yanıltanlar bir arada bulunurlar. Bir tarafta aldatan, bir tarafta aldanan vardır. Aldatıcıları bulup yargılamak ayrı bir mesele olduğu için olaya aldananların gözüyle bakıp yanlış anlama demeyi yeğliyorum. Ben de *salât*ı yanlış anlayanlardandım. Bugün de belki başka bir şeylerin yanlış anlayanıyım.

Burada bilimsel bir hipotez kurmadığımı üstüne basa basa vurgulamak istiyorum. Biz **ahlaki** bir yargıya varmaya çalışıyoruz, bilim yapmaya değil. Sözgelimi insanlığın ilk dininin tektanrıcılık olduğu bilgisi Kuran'da vardır. Bunun bilimsel bir bilgiye dönüşmesi çok zor olacaktır veya hiçbir zaman gerçekleşmeyecektir. Çünkü ilk insanların maddesel izleri kalmamış gibidir. Ama tıpkı Allah'ın varlığının bilimsel olarak kanıtlanamamakla birlikte her şeyi anlamlandıran bir üst bilgi olması gibi, orijinal ahlakın tektanrıcı olması pek çok şeyi kendiliğinden anlamlandıran bir anahtardır. Bu varsayımın ışığında gerçek din ve sahte dinler arasında sürüp giden ahlaki çatışmayı kavramlaştırabilir, karşımıza çıkan her bulguyu bu

[23] John R. Bowen, *Salat in Indonesia: The Social Meaning of an Islamic Ritual,* Man 24 (1989), s.600.

eksende bir yere oturtabilir, yargılayabiliriz. Bilimsel çalışmada yargılama olmaz. Bilim yapaydır. Yargılama ise insanın doğal, kaçınılmaz ve yaşamına egemen olan davranışıdır. Kuran'ı bilimsel gözle okumak onun amacını gerçekleştirmez. Teslim olmak kesinlikle bilimsel disiplin içinde kalarak yapılacak iş değildir. Zaten bilimsel disiplinle yaşanmaz, yalnızca bilgi üretilir. *Salât*taki bozulmanın izini sürmek üzere tarih okurken bilimsel tarafsızlığı ancak bilgiye veya izlenime ulaşana kadar kullanırız. Nitekim yargılamak amacıyla kullanılmayacak bilginin boşuna elde edilmiş olduğu düşüncesi İslam geleneğinde de vardır.[24]

Buna karşılık sosyal bilimciler, her bilim disiplininde olduğu gibi bilgiyi genişletecekleri yönü gönüllerine veya bilgi piyasası koşullarına göre belirlerler. İlgilerini çeken, bol malzeme üretecek alanlara yönelirler. Öğretilere gösterilen sadakati ölçmez, yargılamaz, öğretmenlerin yaptıklarından çok onların sayısı çok olan kötü öğrencilerinin yaptıklarıyla ilgilenirler. Söz dinleyen yerine karşı çıkanı, doğruluğu onaylayan yerine ona itiraz ederek fikir zenginliği (!) yaratanı araştırmaları kaçınılmaz gibidir. Bu nedenle olsa gerek bilim dünyasında Müslüman törenini ciddiye alarak onu Müslüman dininin odağı olarak ve bütünüyle anlaşılabilir bir dışavurumu olarak nadiren ele alınmıştır. Bu nedenle namazın ne olduğu sorusuna verilen yanıtlar zayıf kalmıştır. Oryantalist gelenek Müslüman törenini anlamak için İslamî olmayan kaynaklardaki ve başka kültürlerdeki paralellerle karşılaştırmıştır. Dinler tarihçileri ve sosyal bilimciler buna karşılık İslam'ın "popüler, yöresel ve folk" törenleri ve bunların dünyadaki benzerleri üzerinde daha iyi çalışmışlardır.[25] Böyle olunca yaygın dua/tapınma töreni, yani namaz yerine Kuran'daki *salât*ın tarihteki izini sürmek gibi bir proje göremiyoruz. Başka türlü söylersem, *salât*ın namaza nasıl dönüştüğü sorusunu sorduğumuzda bu soruyu bizden önce sormuş olanların seslerini pek duyamıyoruz.

*Salât*ın namaza nasıl dönüştüğünün izini kütüphanelerde kolayca bulamıyoruz. Bu durum karşısında böyle bir dönüşümün hiç gerçekleşmediğini ve bütünüyle hayal ürünü olduğunu öne sürebilir miyiz? Bu sorunun yanıtını ararken uğramamız gereken ilk ve en bilinen olgu, yazılı kaynakların en erkeninin bile Hicri İkinci Yüzyıl'dan kalmış olmasıdır. Üretimin artması Hicri Üçüncü Yüzyıl'ı buluyor. İkinci ve bence daha önemli olgu ise tarihin nasıl yazıldığıdır. Hadis ve siyer denen kaynakların güç dengelerine, politik gündeme, günün getirdiğine göre değiştirilebildiği, öne çıkarılabildiği veya hasıraltı edilebildiği, hatta uydurulup sıfırdan yazılabildiği çok iyi biliniyor. Öyleyse şunu sormak gerekir: Bu sabotajlar söylentiler yalnızca yazıya geçirilirken değil de, sözle çoğaltılıp yayılma aşamasında yapılmaya başlandıysa bunu nasıl ayırt edeceğiz? Çünkü söz uçtu, yazı kaldı. Eğer kalan, daha doğrusu kalmasına izin verilen yazılar kat kat işlenen sabotajların sonucuysa çok önemli ve temel konularda bunları güvenilir kaynaklar sayamayız. Üstelik hadislerin ve sözlü olarak yayılan benzeri öykülerin anlatılma amacı tarihsel bir gerçekliği saptamak veya salt bilginin yaşatılması değil, insanları ahlaki olarak yönlendirmektir. Bunu türlü halkların mitolojilerinde de görürüz. Evrenin yaratılışıyla veya onu ayakta tutan dengelerle ilgili, bugün cinler ve periler dediğimiz, sosyal bilimcinin tanrılar dediği kişiliklerin öykülerinin, kısaca mitolojinin varoluş amacı tarihsel gerçeklikleri

[24] "Yararsız bilgiden Allah'a sığınmak" hadisi bu doğruyu desteklemek üzere uydurulmuştur.

[25] William A. Graham, *Islamic and Comparative Religious Studies: Selected Writings*, Routledge, 2016, s.91-92. Çeviri benim.

bildirmek değil ahlaki ve varoluşsal aşılamalar yapmaktı. Doğal olarak amaçlar değiştikçe bu öykülerin de değişmesi kaçınılmazdır.

Bu değişim bugün bile gözlenebiliyor. İkinci Dünya Savaşı'nı başlatanlar İngiltere ve Fransa olmasına rağmen bugün çocuklara savaşı Almanya'nın başlattığı öğretilir olmuştur. Çünkü savaşı kazanan ideolojinin/mezhebin amacı 1930'lar Almanya'sında yayılan fikirlerin geri gelmemesidir. Söylem bu amaca göre inşa edilmektedir, tarihsel bir olguyu saptamak amacıyla değil. Kitapçı raflarında savaşı İngiltere'nin veya Almanya'nın başlattığını yazan kitaplar yan yana duruyor. Bugün gerçekleşen, tarihte de gerçekleşmiştir. Nitekim Hadislerde *Salât* bölümünde gösterdiğim üzere hadisler, içinde ne arasak bulabildiğimiz tutarsız bir yığındır. Anlayışımıza ve bakış biçimimize göre onda gelenekçi namazı da, Kuran çalışması ve dini ayakta tutmak anlamındaki gerçek *salât*ı da bulabiliyoruz. Herkes kendi gündemine hizmet eden hadisi piyasada dolaşıma sokmuş, gücü yeten tutturmuş gibidir. Eğer tarih belgelerinin genelinde durum buysa tarihi olguyu saptamakla tatmin olan pozitivist bir bilimadamının gözüyle değil, yargılayıcı bir Müslümanın seçici gözüyle okumalıyız. Bu da bizi çatışma paradigmasına çıkarıyor. Sosyal bilimcinin, antropoloğun sahip olmadığı, bilimsellik adına uzak durduğu bakış budur. En başta onun ilgisini kamçılayan gerçeğe ulaşma bilgisi değil, bilgiyi genişletme güdüsüdür. Gerçeğin yalın olduğu ölçüde sosyal bilimci gerçekten uzaklaşıp şenlikli, zengin, içrek ve mağrur olana yönelir çünkü yalın olan hakkında doldurulacak ve tüketilecek ciltler yoktur. İbrahim arkasında tek bir nesne bırakmamışken Kuran, Müslümanları ona çağırır, onun maddi olmayan izini sürmelerini ister. Mesajı anlamayan veya sabote etmeye kalkanlar ise onun taştaki ayak izi, kürsüsü gibi maddi kalıntılarla, "kültür öğeleriyle" avunma gereği duyarlar. Tek bir kitap yazmış ve arkasında ne bir saray ne bir mezar bırakmış bir elçinin yanındaki yoksullarla, garibanlarla, ayak takımıyla kurup yükselttiği yaşamın "zengin Roma ve Pers kültürleriyle" çatışma halinde bulunuşu sosyal bilimcinin ilgisini çekecek bir gerilim değildir. Sosyal bilimci zenginliği nerede bulursa oraya yönelir çünkü çalışılacak malzeme oradadır. *Salât*ın bozulması onun için çalışma konusu olmaz. Ahlakın bütünüyle öznel ve geçici kabul edildiği modern dünyanın çocuğu olan modern bilim adamının gözünde bir asıl ve onun kötü kopyaları yoktur, bozulma yoktur, yalnızca olgu vardır. Bundan ötürü iyiyle kötünün savaşında bilim adına, kültür adına tarafsız olmak ister. Ne İbrahim ne de Muhammed ona çalışılacak bir malzeme bırakmamıştır. Bu nedenledir ki Taliban'ı binlerce yıllık kültür birikimi olan heykelleri yok etmekle suçlarken maddi olmayan kültürü ve onun sağkalımla ilgili en önemli ve öncelikli parçası olan ahlakı yok edenleri gözü görmez. Ahlak yalındır, alabildiğine soyuttur, bilgisi hiyerarşik değildir, içrek değildir, patentlenemez, satılamaz; ondan sosyal bilimciye ve nihayetinde üniversitelere fazla bir malzeme çıkmaz. Bilimsel ortamda üretilen bilgi maldır. Alıcısı olmayan malı hiç kimse üretmez. Basitçe söylersek, iyiyle kötünün savaşında kendince doğru bir konum alan Taliban sosyal bilimcinin malzemesini, ekmeğini yok etmiştir. İşte bakış açısındaki fark budur. Modern bilim ve üniversite, eski zamanın bilgininin ahlaki bakışını bilerek ve isteyerek yitirmiştir. Bugünün tarihçisi, sosyal bilimcisi artık bir "öğreten kişi" değildir. Bunun için modern üniversiteler bilginler veya bilgeler değil, yalnızca uzmanlar yetiştirir.

Savaşı İngiltere'nin veya Almanya'nın başlattığını öne süren kaynakları bu gözle okuduğumuzda bu fikir ayrılığının "kültürel bir zenginlik, saygı gösterilecek bir farklılık" falan değil, sürüp giden çatışmayı gösteren bir pencere olduğunu anlamalıyız. Savaş biteli seksen yıl olmasına karşın faşist ve milliyetçi partilerin hâlâ kapatıldığı bir Batı'da savaşı Almanya'nın

başlattığının söylenebilmesi ancak çatışmacı bir tarih okumasıyla açıklanabilir. Bu tarihte herkesin bir tarafı vardır. Ama bazıları geçici çıkarları için tarafsızlık numarası yapar. Ortada bir uzlaşma varmış gibi yaparlar. Oysa insanın varoluşu bir kavgadır. Bozulma ve düzelme süreçlerinin, orijinal asılların ve kokuşmuş kopyaların bitmeyen çatışmasıdır. Bundan dolayı insanlığın üzerinde uzlaştığı zamansız bir ortak payda yoktur, olmayacaktır.[26]

Tarihin doğru olduğunu varsayamayız çünkü o tarafsız bir gözlem değil, iyiyle kötü veya doğruyla yanlış arasındaki çatışmanın çıktısıdır. Tarihi kazananların yazdığı çokça söylenir. Bu, resmi tarihin güçle yazıldığı anlamına gelir. Gücü yeten kendi dilediği tarihi yazabilmektedir. Tarihi tıpkı Kitabımukaddes[27] okur gibi, satır aralarında bir gerçeklik payı olabileceğini ama bir sahtelik de içereceğini, bir özün ve onu bozmak isteyen sabotajların aynı pakette yan yana bulunabileceğini göz önünde bulundurarak okumalıyız. Gerçeğin örtülmesi sürecinin nasıl işlediğini anlamak için çok eski kitaplara başvurmaya gerek yoktur. Bugün, gözümüzün önünde gerçekleşmektedir. 15 Temmuz 2016'nın bugünkü tarihini yazanlar egemen olmayı sürdürürlerse bundan yirmi yıl, elli yıl, yüz yıl sonra 15 Temmuz gerçek bir darbe girişimi olarak anımsanacaktır. Gerçekte ne olduğuyla ilgili belgeler, egemenlerin güçlerinin yettiği ölçüde yok edilecektir. Öncesinde, 15 Temmuz'dan daha önemli olan 11 Eylül 2001 örneği bulunmaktadır. Egemenler, onca açık verdikleri bir göz bağı operasyonunu "Radikal İslamcı terör" diye tarih kitaplarına yazdırdılar. Fransa'da Charlie Hebdo dergisi baskını, 2005 Londra metrosu bombalaması, ABD'de Sandy Hook başta olmak üzere okul saldırıları, İngiltere ve Fransa'da kamyonu kaldırıma sürmek biçiminde gerçekleşen saldırılar, 1993'teki Oklahoma bombalaması gibi pek çok gösteri, sağduyulu bir azınlığın düzmece olduğunu veya gizli servislerce yapıldığını sezmesine rağmen tarih kitaplarına anarşik "terör" olayları olarak yazıldı, hâlâ da yazılıyor. Öncesinde 1969'da ABD Uzay ve Havacılık Birimi Ay'a insan gönderdiğini öne sürmüş, sunduğu belgelerdeki tutarsızlıklara karşın bu iddia tarih kitaplarına tartışılmaz gerçekmiş gibi yazılmıştır. Öncesinde 1963'te ABD Devlet Başkanı Kennedy'nin suikastı da gerçeğe bütünüyle aykırı biçimde kitaplara geçirilmiştir. Öncesinde İkinci Dünya Savaşı'nda Almanların fırınlarda altı milyon Yahudiyi yaktıkları gibi inanılmayacak bir iddia, tek bir fiziksel kanıt aranmaksızın tarih kitaplarına gerçekmiş gibi yazılmıştır. Kanıt arayanların tehdit ve yıldırma ile susturulmaları, yayınlarının engellenmesi çabası bugün yoğunlaşarak sürmektedir. Bu da günümüzün Mihne'sidir. Hemen öncesinde 1940 yılında Polonya ordusunun subay kadrosunu Katyn ormanında kurşuna dizenlerin de Almanlar olduğu tarih kitaplarına yazılmıştı. 1990'da SSCB dağılırken gün ışığına çıkarılan devlet arşivleri vesilesiyle gerçek suçlunun Sovyet ordusu olduğu ortaya çıkmış, tarihin nasıl yazıldığı bir kez daha açık edilmişti. Bugün Türk ulusu var olmayan soykırımları çocuklarına öğretiyor ama kendine uygulanmış olan gerçek soykırımı ne okullarında ne üniversitelerinde öğretiyor ne de popüler yayınlarda anıyor. Tarih, kütüphanelerimizi dolduran iddia yığınlarıdır. Yangınlardan, imhalardan, kıyımlardan, sansürden, sabotajdan geriye kalandır. Çok yüksek bir temkin ve kuşku derecesiyle ve daha da önemlisi sürüp giden bir çatışmanın ürünü olduğu bilinerek

[26] 2:213, 5:48, 10:19, 11:118, 16:93, 21:92-93, 23:52-53, 42:8…

[27] Kitabımukaddes: Eski Ahit ve Yeni Ahit'in birleşiminden oluşan, Tevrat'ı ve Dört İncil'i de içeren Hristiyan kitap derlemesi. Yahudiler yalnızca Eski Ahit'i benimserler. Türkiye'de İncil adlandırması çoğu kez bütün Kitabımukaddes için kullanılır. Sözcüğün anlamı "kutsal kitap"tır ancak karışıklık olmaması için eski adını kullanıyorum.

okunmalıdır. Daha birkaç yıl önce gerçekleşen olaylarla ilgili olarak akıl almayacak yalanlar yazılmakta ve kütüphane raflarını gözümüzün önünde doldurmaktayken, bundan bin, bin dört yüz yıl önce gerçekleşen olayları aktaran kaynaklardaki "uzlaşıya" ne kadar güvenebiliriz? Bu soruya vereceğimiz yanıtın doğruluğu ölçüsünde, İslam öğretisinin unutulmuş olmasının kanıtını kitaplarda hazır bulamıyor oluşumuzu anlayabiliriz. Bu öğretinin belki tam ortasında bulunan *salât* kavramının unutulmuş olmasını da bu bilinçle irdelemek zorundayız.

Çatışma paradigmasına "komplo kuramcısı" bakış açısı da denebilir. Üniversite dünyasının komplo kuramlarına nasıl baktığını biliyorsanız iki paradigma arasındaki fark daha anlaşılır olacaktır. Kurumsal eğitim her çağda politik iradenin hizmetinde olmuştur. Kütüphanelerimizi dolduran kitapların ezici çoğunluğu kendi yer ve zamanlarının egemenlerine; Firavunlarına, Hamanlarına, Karunlarına uyum içinde yazılmıştır. "Düşünce özgürlüğü" ve "akıl çağı", zamanımızın mitolojisidir. Bu söylem hiç bir gerçekliğe dayanmaz. Bilim yaptığını öne süren akademisyen, komplocuların yaptıklarını Muhammed'e yakıştırmayı sürdürecektir. Çoğunluğun sonsuza dek ateşte olacağı kötü haberini veren, şeytanın herkese tuzak kurduğunu söyleyen elçiler tarihin en büyük komplo kuramcılarıdır. Allah'ın sevgili kulları onların izinden gideceklerdir.

Bu bağlamda, *salât*ın namaza dönüşmesi, bir başka deyişle yozlaşması sürecine Kuran'ın mesajının **bütününün** örtülmesi çabasının bir çıktısı olarak bakmalıyız. Bu bakış açısının bundan sonra Müslümanların yapacakları daha kapsamlı araştırmaları yönlendirmesini umarım. Alt konuları kendi başlıklarında ele aldıkça umarım ki bu daha iyi anlaşılacaktır.

Bu bölümde yapacağım kestirimler, tartacağım olasılıklar ve yazacağım evrim senaryoları Kuran dersinin nasıl olup da namaz gibi bir şeye dönüşebilmiş, tanınmaz hale gelebilmiş olduğunun çıkarsamasıdır. Bu araştırma, *salât*ın namaza dönüşmüş olmasını inanılmaz bulanlar içindir. Noktaları birleştirerek büyük resmi görmek, dindeki bozulmayı anlamak isteyenler içindir. Belki kulağa döngüsel mantık gibi gelecek ama bozulmanın bilgisini kütüphanelerde bulamıyor oluşumuzun nedeni bozulmanın kendisidir. Bozulmanın nasıl gerçekleştiği bilgisi ana akım bilgi olsaydı bozulma en başta hiç gerçekleşmezdi veya düzelme kayda geçerdi veya bugün dengeli rekabet durumunda olan iki ayrı İslam yorumu bulunurdu.

Bu bölümde *salât*ın evrimini irdelemeye geleneksel Müslümanlığın bileşenleriyle başlayacağım. Ardından namazın ortaya çıkmasında Müslüman kültür üzerinde yabancı kültürlerin olası etkisini tartışacağım. Uygarlığın değişmezi olan genel yozlaşma ve çürüme sürecinden söz ederek bitireceğim. Konular kendi alt başlıkları altında başlayıp bitmiyor, bütün bir bölüme yayılmış olarak sürüyor. Bu nedenle yalnızca ilgilendiğiniz başlığı okursanız o konuda söyleyeceklerimin tamamını okumamış olabilirsiniz.

Burada varacağım doğru veya yanlış sonuçların *salât*ın **ne** olduğuyla ilgili çıkarımımı değiştirmeyeceğini bir kez daha vurgulamak istiyorum. Bu bölüm tarihsel gelişimle, daha doğrusu yozlaşmayla ilgilidir. Şüpheli kaynaklara dayanarak yaptığım çıkarımlar yalnızca yozlaşma süreciyle ilgili yanlış sonuçlara yol açabilir, *salât*ın ne olduğu konusundaki çıkarımıma gölge düşürmeyecektir. Bu araştırmada yalnızca Türkçe ve Batı dillerindeki kaynaklar taranmıştır, bu yüzden çok eksiktir. Bu araştırmanın Arapça ve Farsça kaynakların da tarandığı daha kapsamlı bir çalışmaya esin kaynağı olmasını umarım.

Bozulma Muhammed Sağken Başlamıştır

Bu elbette bozulmanın Muhammed'in başarısızlığı veya kusuru olduğu anlamına gelmiyor. Kuran'da türlü biçimlerde belirtilen temel ilke gereği, iyi ahlak aşılama çabasına eşzamanlı olarak bir direnç oluşacaktır. Bu direnç ve onun öğrettiklerini bozma çabası daha Muhammed sağken başlamıştır. Bugünün Müslümanlığındaki bozukluğun tohumu o zaman atılmıştır.

> *Gerçek olmasına karşın senin toplumun onu yalanladı. De ki: "Ben, sizin üzerinize denetmen değilim!" 6:66*

Bu ayet Muhammed'in daha sağken yalanlandığı anlamına gelir. Bu demektir ki onun hakkında iftiralar daha sağken üretilmeye başlamıştır. Ne ilginçtir ki geleneksel olarak *siyer* diye bilinen Muhammed biyografisi adeta kendisini yalanlarcasına bozulmanın daha Muhammed sağken başladığını bildiren bilgilerle doludur. Hadis elçisi de sabotajın kendisi sağken başlayacağını bildirmiştir.[28]

Ölümüyle birlikte Muhammed'in gerçek yoldaşları hızla saf dışı bırakılmışlardır.[29] Kuran'ı en iyi bilenler bir kenara itildiğinde Muhammed öncesine ve İslam dışına dönüleceği bellidir. *Salât*ın ne olduğu bilgisinin ilk kuşaklardan başlayarak yittiğinin bir kanıtı, Muhammed'in çağdaşı olan Ebu Sufyan'dan başlayarak Emevilerin o gün değilse bile bugüne gelmiş kitaplarda Müslüman sayılmalarıdır. Oysa Taberi'de Ebu Sufyan'ın ancak yenileceğini anlayınca Müslüman olduğu yazılıdır.[30] Dört Halife'den sonra İslam devletinin "yıkıldığı" veya Müslümanların "darbe ile yönetimden uzaklaştırıldığı" gibi ifadeler okumuyoruz. Oysa olan budur. Bu münafıklar Ulak sağken onunla savaşmış, onu öldürme kararı almış kişilerdir. Ulak ve yoldaşları Mekke'yi ele geçirince birdenbire akılları başlarına geliyor, Müslüman olup *salât*ı kurmaya mı başlıyorlar? Hayır, *salâtı* kurmuyorlar. Çünkü Kuran derslerine katılsalar da **yasayı** benimsemiş değiller. Gerçekte Kuran'ın salât dediği şey ikisini birden anlatıyor. Derse en azından arada bir gelen ama anlatılanları uygulamayan kişi *salât*ı kurmuyor demektir. Demek ki bu kişiler Tevbe Suresi'nin "salâtı kurarlarsa sizdendirler"[31] dediği kişiler değildir.

---

[28] Buhari, Salat el Cuma, 11/51 (927) (https://sunnah.com/bukhari/11/51). Bunu elbette hadisi yazan kişinin gerçekleşmiş olan sabotajı gözleyerek yazması olarak anlamalıyız.

[29] Ahmet Akbulut, *Hz. Muhammed Sonrasi İlk Siyasi Krizin Teolojik Yansımaları*, Kelam Araştırmaları 4:2 (2006), s.1-10; Ahmet Akbulut, *Sahabe Dönemi İktidar Kavgası*, Otto, 2019.

[30] *The History of Al-Tabari* (trans. Michael Fishbein), State University of New York Press 1997, vol. 8, "8. yılın olayları" bölümü. Muhammed'in Ebu Sufyan'a Müslüman muamelesi yaptığı anlatısı, onun münafıkla Müslümanı ayıramadığını öne sürmektir.

[31] *Kutsal aylar sona erince ortaklar koşanları bulduğunuz yerde etkisiz duruma getirin; tutuklayın, kuşatın ve gözetleme yerlerinde bekleyin. Artık pişmanlık gösterir, salâtı kurar ve zekatı verirlerse yollarını açın. Kuşkusuz, Allah Sınırsız Bağışlayandır; Merhametlidir. Ortaklar koşanlardan birisi senin yakınlığını ararsa onu koruma altına al ki Allah'ın Sözünü duysun. Sonra güvende olacağı yere onu ulaştır. Onlar bilmeyen bir toplum olduğu için böyle yapılmalıdır.* […] *Artık pişmanlık gösterir, salâtı kurar ve zekatı verirlerse/arınmaya gelirlerse bundan sonra din kardeşiniz olurlar. Bilen bir toplum için, ayrıntılı olarak ayetleri açıklıyoruz.* 9:5-11

Ey peygamber! Nankörlük edenlerle ve ikiyüzlülerle savaş ve onlara katı davran… 9:73

Emevi hükümeti apaçık darbe veya işgal hükümetidir. Çoktanrıcı düşman toplumun Müslümanlar üzerindeki egemenliğidir. Kuran'ın başlar başlamaz, daha Bakara'nın ilk sayfasında güvenmiş gibi yapıp aslında güvenmeyen kişilerden, sahtekarlardan söz etmesi bir rastlantı değildir. Kitabın yazılmasından bin dört yüz yıl sonra durum değişmiş değildir. Arada bir "namaz kıldığı", Allah'tan, İslam'dan falan söz ettiği duyulan kişileri çoğunluk Müslüman sanıyor. Bunun Kuran'ı bilmemekten başka bir nedeni yoktur. Kuran'ı bilmeyen kişiler Kuran'ı çalışmak ve onu yasa olarak kurmak demek olan *salât*ın bundan başka bir şey olduğunu öne sürüyorlar.

Sikkeler

Öğretideki bozulmanın ve bir olasılıkla bozulmaya verilen tepkinin izlenebileceği yerlerden biri İslam devletinin bastığı paralardır. En eski paralarda yalnızca "*la ilahe illallah*" (Allah'tan başka tanrı yoktur) yazarken 685-686 yıllarında sikkelerde bunun yanına "*Muhammed resulullah*" (Muhammed onun elçisidir) eklenmiştir.[32] Bu başlı başına bir bozulma olabileceği gibi bozulmaya verilen bir tepki de olabilir. Muhammed'in elçiliğinin slogana eklenmesinin bir nedeni hızla ve zaman zaman zorlamayla Müslüman olan kalabalığın öğretiyi anlamayarak veya ona direnerek hümanist, uzlaşmacı formüller oluşturmaya kalkmış, böylece Kuran'ı devre dışı bırakmaya çalışmış olması olabilir. Müslüman toplumla birlikte yaşayan Kitaplıların kendilerini Müslümanlarla bir saymış olduklarını düşünün. 7. yy.'da yeni ele geçirilen Hristiyan topraklarında kimi Müslümanın Hristiyan din adamlarına saygı tanımının çok ötesine geçen bir itibar gösterdiklerinin, neredeyse Hristiyan inancını doğruladıklarının belirtileri vardır.[33] Bu durumda politik iktidar ve/veya bilginler halkta yanlış inanışların yayılmasını önlemek için "Muhammed elçidir" ifadesini eklemek ve böylece Kuran'sız Müslümanlık olmayacağını belletmek istemiş olabilir. Kitaplılar "tek tanrılı dinler" sınıflandırmasını bugün de yapıyorlar ve üç dini bu sepete atıyorlar. Bu elbette Kuran'ın tektanrıcılık öğretisine aykırıdır çünkü Kuran toplumları kültürel ve tarihsel olarak değil ahlaki olarak ayırıyor. Tektanrıcılık bir "akide" meselesi değil ahlak, demek ki yasa meselesidir. Sloganları söylemek kolaydır ama arkalarındaki düşünceyi ve toplumsal ilişkileri düşünmek gerekir.

Ne var ki sikkenin üzerindeki cümle bugün bilinen *kelimei şahadet*in aynısı değildir. Daha sonraki fıkıh, tefsir ve ilmihallerde "*abduhu*" (kuludur) sözcüğünün eklendiğini görüyoruz ki bugüne bu biçimiyle ulaşmıştır: "*Eşhedü en la ilahe illallah ve eşhedü enne Muhammeden abduhu ve resuluhu."* "Kuludur" (*abduhu*) eklemesinin Muhammed'i tanrılaştıran, ona kulluk üstü özellikler yükleyenlere tepki olduğu bellidir. Yöneticiler veya bilginler halkta gördükleri sapmaya göre karşı ağırlıklar kullanarak denge ayarı yapmaya çalışmışlar. İmanın beş şartına altıncı olarak "kadere imanın" eklenmesi de böyle bir ayar girişimi olabilir. Başkaldırıdan korkan yönetim veya kargaşayı dindirmek isteyen bilginler bu yorumu yaygınlaştırmak istemiş

Muhammed öldükten sonra yöneticiler bu ayetleri üstlerine alınmamış olmalılar ki münafıklar yönetimi ve dolayısıyla İslam'ın bayraktarlığını ele geçirmişler.

[32] Robert Hoyland, *New documentary texts and the early Islamic state*, Bulletin of the School of Oriental and African Studies 69 (2006), s.397; Robert G. Hoyland, *Seeing Islam As Others Saw It,* The Darwin Press, 1997.

[33] Jack Tannous, *The Making of the Medieval Middle East*, Princeton University Press, 2018, s.363-365.

olabilirler. Benzer biçimde bugün Müslümanlardaki yaygın sapmaları dengelemek için bir amentü veya kısa formül yazmak isteyen Müslüman yönetici veya müçtehitler sözgelimi "Allah birdir ve yeryüzünü insan için yaratmıştır" gibi bir formül yazmak isteyebilirler. Bu da bugünün sapması olan hayvanseverliğe veya doğa tapıcılığına bir tepki olacaktır. Tıpkı *kelimei şahadet*in görünürde Kurana aykırı olmadığı gibi bu slogan da aykırı olmayacaktır. Sloganlar bir fikri anlatmaya değil yalnızca vurgu veya gönderme yapmaya yarar.

695-696 olarak tarihlenen sikkenin üzerinde yazanlar ise farklı bir izlenim yaratıyor. Çünkü sikkede "Allahın halifesi" yazıyor. Bu tamlama Emevi icadıdır, 2:30 ayeti çarpıtılarak halifenin meleklerden üstün olduğu yorumu yapılmıştır.[34] Önceki sikkelerden farklı olarak Ulak'ın ölümünden 63 yıl sonra paranın üzerinde apaçık bir hata ve öğretide kesin bir bozulma görülmeye başlanıyor. Paranın ön yüzü: "Allah'tan başka tanrı yoktur. Muhammed onun kulu ve elçisidir." Arka yüzü: "Müminlerin yöneticisi, Allah'ın halifesi."[35] Oysa gerçekte Muhammed'den sonraki devlet başkanlarına "Muhammed'in halifesi" anlamında halife denmiştir, "Allah'ın" değil. "Allah'ın halifesi" ifadesi Kuran'da geçmez. Kuran'da *halife*, Türkçesiyle artçı, insanın kendisinden öncekinden türetilmesinden söz edilirken kullanılır.[36] Gökteki tanrının yeryüzündeki temsilcisi gibi bir anlamda değil. Öncesinde ilk halife Ebu Bekir kendine "Resulün halifesi" demişti.[37] Dört Halife'nin "halifeler" olması, Ulak'ın artçısı olduklarını anlatır. Artçı, halife sözcüğünün doğrudan karşılığıdır. Emevi ve Abbasi halifeleri gerçekte ne Ulak'ın artçısıdır ne de Allah'ın temsilcisi. Gökteki tanrının yeryüzünde kendi suretinde bir temsilci ataması mitolojisi eski Mezopotamya, Mısır, Babil, Yunan ve Pers kültürlerine ve bunlardan etkilenen Yahudi dinine aittir. Abbasi döneminde bu san "Allah'ın yeryüzündeki gücüne (Ar. *sultan*)" kadar varacaktır. Abbasi halifeleri aslında böylece Sasani şahlarının "Tanrı'nın hata yapmayan temsilcisi" sanını yeniden almış gibi olmuştur.[38] Demek ki geleneksel "Allah'ın halifesi" ve "Müslümanlar'ın halifesi" kavramları Emevi ve Abbasi mirası bir bozulmadır. Bu da Sünnet, *Allahuekber*, *kelimei şahadet* gibi Kuran'da yer almayıp sonradan

---

[34] W.Montgomery Watt, *The Formative Period of Islamic Thought*, Edinburgh University Press, 1973, s.84; Jonathan Porter Berkey, *The formation of Islam: religion and society in the Near East 600–1800*, Cambridge University Press 2003, s.79.

[35] L. Treadwell, *"Mihrab and Anaza" or "Sacrum and Spear"? A Reconsideration of an Early Marwanid Silver Drachm*, Muqarnas 22 (2005), s.4; Ira M. Lapidus, *A History of Islamic Societies, Third Edition*, Cambridge, 2014, s.95.

[36] *Efendin meleklere şöyle demişti: "Aslında yeryüzünde bir artçı atayıcıyım"…* 2:30

O sizi yeryüzünde artçılar atadı… 6:165

Sonra nasıl iş yapacağınızı görmemiz için sizi onların arkasından artçılar atadık. 10:14

[37] The Development of Islamic Ritual (ed.Gerald Hawthing), Routledge, 2016 içinde I.K.A. Howard, *The Development of Adhan and Iqama of the Salat in Early Islam*, s.99; Al-Baladhuri, *Kitab Futuh Al-Buldan*, Columbia University, 1916, 1/387; Ahmed Hilmi, İslam Tarihi, İstanbul 1327, 2/358'den akt. Zekeriya Beyaz, *İslam'a Göre Hilafet Saltanat Cumhuriyet*, 1976, s.57. Aslında bu da yanlıştır. Muhammed öldükten sonra sağ kalan resul, Türkçesiyle "gönderilen" veya "gönderi" Kuran'dır. "Nebinin halifesi" daha doğru bir ad olurdu.

[38] T.W. Arnold, *The Caliphate*, Oxford University Press, 1924, s.50-51; *The History of al-Tabari* (trans. Joel L. Kramer), State University of New York Press, 1989, 34/87.

dinin temel kavramlarından biri yapılmıştır. Hristiyanlığı sözde devlet dini yapan ama gerçekte ona kendi istediği biçimi verip paganlıkla birleştirerek büyük ölçüde mesajın üstünü örten Bizans İmparatoru Konstantin İsa'yı ne kadar izliyorsa, Emevi ve Abbasi kralları Muhammed'i belki o kadar izliyorlardı. Eski Ahit'te İsrailoğulları'nın Musa'nın yasasını terk ettiklerini okuyoruz.[39] Müslümanlara seslenen (!) Kuran'da Yahudilerden bu kadar çok söz edilmesini ve Kuran'da Kuran'ın da terk edildiğini okuyor olmamızı iyi değerlendirmek zorundayız.[40] İki kitaptaki bu iki bildiriyi birbiriyle karşılaştıran pek az çalışma yapılmış olması üzücüdür. Yahudi'nin ve kültürel Müslüman'ın en belirgin farkı, birinin elinde orijinal kitabın hâlâ bulunmasıdır. En belirgin benzerlikleri ise eldeki kitabı izlemek konusundaki isteksizlikleridir. Bu halife meselesinin konumuzla ilgisi açıktır: Tanrıyı yeryüzünden uzaklaştırıp göğe hapsedince, onun anlaşılmaz bencil taleplerinin bir listesini yapmak ve böylece **yeryüzünün işlerini tanrının işlerinden ayırmak** kolaylaşmaktadır.[41] Bu ayrım *salât*ın işe yarayan ve olumlu sonuçları görülebilen bir etkinlik olması gerektiği bilincini ortadan kaldırır; iyinin ve kötünün bilgisinden bağımsız bir "ibadetler/tapınmalar" kategorisi oluşturur. Böylece "sonuçlarıyla ilgilenmiyorum, yalnızca bana söyleneni yapıyorum" diyen, komutanı kızdırmamak için çalışıyor gibi görünen, emri yorumlamadan yerine getirmeye çalışan bir eri andıran Müslüman tipi ortaya çıkar. Halife kavramının geleneksel kullanımı Allah'ı yeryüzünden uzaklaştıran adımlardan biri olmuştur.

Sikkenin üstünde yazan bir iki sözcük bile Emevi ve Abbasi yöneticilerinin ve halkın en azından önemli bir bölümünün Kuran'dan ne kadar uzak kaldıklarını ve yabancı öğretilerin etkisine girdiklerini anlamamıza yetiyor. Bu kuşaklar yalnız Kuran'ı değil, Muhammed'in uygulamasını da büyük oranda unutmuştur.

Müslümanlığın Yayılması

Devletin ve Müslüman nüfusun hızlı büyümesi ile öğretinin bozulması arasında doğrudan bir bağ vardır. Bu bağı her yönüyle irdelemeye zamanımız ve enerjimiz yetmez. Burada konumuzu ilgilendiren birkaç noktaya değineceğim.

Arapların ele geçirdikleri ülkelerde Müslümanlığın yayılmasının bir bölümü zorlama ile olmuştur. Emevi ve Abbasi yöneticilerinin Kuran'ı iyi öğrenmediklerinin kanıtı boldur. Birincisi, haksız işgalleri ve sürüp giden sınır çatışmalarını adalet ve iyilik adına yapmış olmaları olanaksızdır. Çünkü öyle olsa fethedilen ülkelerin din adamlarının ve toprak ağalarının hemen hepsi olduğu yerde kalmazdı. Bir ülkeyi "İslam ülkesi" yapmak demek oranın yasalarını değiştirmek demektir. İslam olmayan bir ülkeyi İslam yaptığınızda oradaki sömürü piramidini yıkarsınız. Gücün değil adaletin ve liyakatin üstünlüğünü (modern karşılığıyla hukukun üstünlüğünü) getirirsiniz. Bugünkü karşılığıyla anayasanın bile değiştiği bir ülkede eski valilerin, ağaların iş başında kalması düşünülemez. Kuran'da Süleyman, çoktanrıcı Sebe

[39] Tevrat, Çıkış 3; Eski Ahit, 1.Krallar 12; Mezmurlar 106; Hoşea 13. Ayrıca bkz. Amos ve Yeşaya kitapları.

[40] *Elçi şöyle der: "Ey efendim! Aslında benim toplumum bu Kuran'ı terk edilmiş olarak bıraktı!"* 25:30

[41] Namazı ikiye ayıran ve "yarısı benim, yarısı kulum için" diyen kutsi hadisi anımsayın.

ülkesini işgal etmekle tehdit ediyor.[42] Orayı ele geçirse ve oradaki yerleşik hiyerarşiye hiç dokunmasa, orayı haksızlıkla yöneten sömürücüleri ve din adamlarını cezalandırmadan iş başında bıraksa ve ülkeyi vergiye bağlasa amacıyla çelişik bir iş yapmış olur. Kuran, çoktanrıcılarla savaşmakta iken Muhammed ve yoldaşlarının yakın ve geçici (Ar. *dunya*) olanı isteyerek hata yaptıklarını bildiriyor.[43] Bu önemli ve ilginç uyarıyı dikkate almayan sonraki kuşakların ganimet ve vergi toplama derdine düşüp haksızca sağa sola saldırmaya başladıkları bellidir. Arapların Maveraünnehir'de on yıllarca sürdürdükleri çatışma ve yaptıkları katliamlar bölge Türklerinin Müslüman oluşlarını konu edinen yayınlarda örnekleniyor.[44] Bunun gibi girişimlerin bir iyilik çabası olmadığı bellidir. Geleneksel biçimiyle cizye vergisinin Kuran'ın buyruğu olmadığı açıktır. Ülkeleri vergiye bağlamak, gücü ve malı araç değil amaç edinmek binlerce yıldır çoktanrıcıların, paganların zaten yapageldikleri iştir.[45] Halifeler Kuran'ı anlamadıkları gibi Muhammed'in yapıp ettiği pek çok şeyi yanlış anlamış olacaklar ki böyle büyük bir hataya düşmüşler. Ne yaptıklarını bilerek yaptılarsa zaten konuşacak bir şey yoktur.

Zorla Müslüman yapmak gibi bir olgunun gerçekliği ve İslam'ın görünürde yayılmasındaki payı, köleciliğin yadsınamayacak büyüklüğünde görülüyor. Sözgelimi Selçuklu devletinin köle Türk subaylar tarafından kurulduğu kabul ediliyor. Bir başka örnek köle olarak Müslüman ordusuna kazandırılan Türk komutanlar ki bunlardan bir bölümü "Köleler" (Kölemenler /Memlukler) adıyla bir devlet bile kuruyorlar. Osmanlı, gayrimüslim çocukları kimi zaman savaş ganimeti olarak toplayıp Müslüman olarak yetiştiriyor (devşirme). Bunların kimisinin gizli bir direnç ve intikam duygusuyla yetişmediğini öne süremeyiz.

Müslümanlığa geçişlerin bir bölümü gönüllü ve bilinçli olmuştur. Ama şu perspekifi hiçbir zaman gözden kaçırmamak gerekir: Saf duygularla İslam'ı benimseme niyetindeki insanları onlardan biriymiş gibi görünerek doğru yoldan saptırmaya çalışanlar çoğunlukla okumuş kesimden, "aydın" kesimden çıkar. İnsanlar hatalarıyla ve yanılgılarıyla birlikte Müslüman olurlar. Bu yanılgılar sürekli bir *salât* çabasıyla adım adım giderilmezse zamanla boş inanışlara dönüşür. Boş inanışlar zamanla birikerek yasa sistemini tanınmaz hale getirmiştir. Demek ki bir Müslüman toplumun Müslüman gibi yaşamıyor olması onun kılıç zoruyla Müslüman yapıldığını göstermek zorunda değildir. Toplumsal değişimler söz konusu olduğunda hemen her zaman karmaşık nedenler iş başında oluyor.

İslam devleti yayılırken gönüllü din değiştirmelerin etkili bir bölümünün göstermelik olduğu görülüyor. Emevi ve Abbasi dönemlerinde yöneticilerin ve yüksek memurların çoğunlukla

---

[42] 27:22-44. Bu bölümdeki "güneşin" (*şems*) din adamlarını simgelediğini düşünüyorum.

[43] *Yeryüzünde kesin bir utku kazanıncaya dek tutsak almak bir peygambere yakışmaz. Siz dünyanın geçici yararını istiyorsunuz. Oysa Allah sonsuz yaşamı istiyor. Çünkü Allah Üstündür; Bilgelik ve Adaletle Yönetendir. Allah tarafından önceden yazılmış olmasaydı aldıklarınıza karşılık kesinlikle size büyük bir ceza gelirdi.* 8:67-68

[44] Zekeriya Kitapçı'nın kitaplarında yıldırılarak "Müslüman" yapılan Türklerin bolca örneği bulunabilir. Örnek: *Türkistan'da Müslüman Olan İlk Türk Hükümdarları*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, 1988, s.16-19 (Aşağı Türkistan bölümü); *Türk Boyları Arasında İslam Hidayet Fırtınası*, Yedikubbe, 2005, s.83-84.

[45] Cizyenin İslam dışı olduğunun bir itirafı şurada bulunabilir: Aziz Duri (çev. Hayrettin Yücesoy), *İlk Dönem İslam Tarihi: Bir Önsöz*, Endülüs Yayınları, 1991, s.123.

Müslüman olmaları beklenmiştir.[46] Devlet büyürken Bizans'ın ve Sasanilerin seçkin sınıfları ve yönetimsel düzenleri bozulmamış, yöneticiler görünürde Müslüman olarak yeni devlete katılmışlardır. Bu toplumlarda Hristiyan ve Mecusi din adamları da konumlarını korumuşlardır. Bu, bozulmayı hızlandıran bir etmendir. Memluk ülkesinde Moğol ve Haçlı saldırıları sonrasında hükümetle Hristiyanların arası bozulmuştur. Hristiyan memurlar Müslüman olmazlarsa görevden çıkarılmaya başlamıştır. Bu durum göstermelik din değiştirmeleri artırmıştır.[47] Bu gibi örnekler özellikle seçkin kesimin ve yönetici sınıfın, yani toplumu çekip çevirmekten ve ***salât*ı kurmaktan** birinci derece sorumlu olanların çürük bir Müslümanlık edindiklerini gösterir.

İslam tarihçisi Lapidus'un aktardığına göre Mürcie bilginleri ve Hanefiler, eylemlilik olmaksızın salt bağlılık bildirisinin, örneğin *kelimei şahadet* söylemenin Müslüman olmaya yettiğini söylemişlerdir. Böylece Müslüman olanların bir bölümü eski yaşam alışkanlıklarını sürdürmüşlerdir.[48] Lapidus öyle ifade etmiyor ama aslında bu kişiler Müslüman olmadılar. Yasayı uygulamayı bırakalım, yasayı öğrenmek için gösterilmesi gereken çaba olan *salât*a, yani Kuran dersine katılımın sözü bile edilmiyor bu geçişte. İlk yüzyılda Kuran'ı bilen tek kişi olarak bir çocuğun veya kölenin *salât* ettirdiği örnekler, Halife Ömer döneminde en basit yasaları bilmeyen, hiç Kuran dinlememiş Müslümanların örnekleri veriliyor.[49] İşte, gelenekçi kaynaklarda insanları "namaz kılmaya teşvik etmek" söyleminin temeli aslında budur, insanlara Kuran'ı dinletmek, dolayısıyla İslam'ın yasalarını ve gerekçelerini onlara belletmektir. Bu açık ve anlaşılır nedensellik git gide yanlış anlaşılmış ve *salât* bir tapınma törenine dönüşmüştür. Bu, bugün özgürlük, eşitlik, ilericilik, demokrasi, kadın hakları, hayvan hakları gibi ilkelerin ne olduğunu, neye dayandığını, kaynağını bilmediği halde bu ilkelerle yönetilen, kendisine sorulduğunda bu ilkeleri benimsediğini söyleyen milyonların durumuna benziyor.

İlk dönemlerde Kuran bilgisinin çok küçük bir azınlığa özgü olduğu ve itibarî olarak Müslüman kimliği alanların yalnızca politik bir bağlılık bildirmiş olmaları olasılığı yüksektir çünkü bugünkü durumla uyumlu, bugünü açıklayan bir bilgidir. Çünkü bugün çoğunluğun "Müslüman kimliği" dediği şeyde veya "İslam" diye adlandırdığı öğretide Kuran'ın ahlaki öğretisi ön planda değildir, yeterince vurgulu değildir. En basitinden Mürcie ve Hanefi gibi yorum okulları Kuran'da bulunmayan bir inanç-uygulama ikiliği yaratmışlardır. Bu ikilik günümüze dek gelmiş ve sekülerliğin kurucu kavramsal ayrımı olmuştur. Bugün Müslüman olduğunu iddia edenlerin Kuran'a aykırı olan sekülerliği benimseyebilmelerinde ve *salât*ı bir törene indirgeyebilmelerinde bu ikiliğin bin yıl önce ortaya çıkmış olmasının payı vardır.

Bağlılık cümlesini söyleyerek Müslüman olmak aslında Müslüman adayı olmaktır; ilk dönemlerde böyle gerçekleşmiştir. Tarihçi Richard Bulliet bunu ilk dönemlerde Müslümanlığa

---

[46] *The New Cambridge History Of Islam*, Cambridge University Press, 2011, 1/334.

[47] Ira M. Lapidus, *A History of Islamic Societies, Third Edition*, Cambridge, 2014, s.153-166.

[48] Ira M. Lapidus, *A History of Islamic Societies, Third Edition*, Cambridge, 2014, s.61-63.

[49] Jack Tannous, *The Making of the Medieval Middle East*, Princeton University Press, 2018, s.272, 275-276.

geçmenin öncelikle toplumsal bir üyelik olduğu, Kuran'ı işitmenin ise çoğu kez arkadan geldiği biçiminde vurguluyor. Eski İslam kaynaklarında din değiştirme üzerine çok az şey yazılmış olmasını buna yorarak son derece makul bir saptama yapıyor.[50] Burada din değiştirmenin yavaşlığı kadar toplumsallığının da üzerinde durmamız gerekiyor. Bugün tanık olduğumuz ünlü din değiştirmelerin bireysel ve ani (en azından belli bir günle anılabilir) olması, içinde yaşadığımız bireyci paradigmanın da yardımıyla bize tarihteki din değiştirmelerin böyle tekil hareketlerin zaman içinde birikmesi olduğu izlenimi verebilir. Bulliet dışındaki araştırmacılar da Müslümanlığa geçişin bireysel ve ani olmadığını saptıyorlar.[51] Bunu daha iyi anlamak için günümüz Türkiye'sine bakılabilir. Fransız Devrimi'nin kavram, fikir ve ülküsünün Türk aydınında 19. yy.'da yavaş yavaş başlayan benimsenme süreci bugün AB üyeliğini ve doğrudan Avrupa ve Amerika'dan ithal edilen kavram, söylem, düşünce ve ahlaki doğruları kabul etme ve eskilerinden vazgeçme davranışı olarak halk katmanlarına inmeyi sürmektedir. Aradaki fark, bu değişimin askeri bir işgalle, merkezi hükümeti doğrudan ele alarak ve "din" tabelası altında gerçekleşmiyor olmasıdır. Müslümanların ele geçirdikleri topraklarda yaşanan değişim bunun bir benzeri olmalıdır. "Müslüman oldular" denme anını bu değişimin bitişini değil başlangıcını işaretleyen, yani *biat* edilen, flamanın veya tabelanın değiştiği an olarak düşünmemiz daha doğru olacaktır.

İlk günlerde teslim olma eylemi bireysel olmak zorundaydı. Çünkü Muhammed bir boyun veya oymağın şefi değildi. Tersine, onun öğrettiğine teslim olanlar bağlı bulundukları politik hiyerarşiyle sorun yaşıyorlardı. Ensar'ın ve Muharicun'un hepsi de bireysel ve vicdanlı seçimlerle teslim/Müslim olanlardı. Ancak bu seçkin öbeğin Mekke'yi ele geçirmesinden ve (çok büyük olasılıkla kısa süre sonra) Muhammed'in ölmesinden sonra teslim olmalar Kuran'ı işiterek yapılan vicdanlı seçimlerden çok politik olmaya başladı. Yani oymağın şefi veya seçkinleri teslim olduğunda bütün boy teslim olmuş sayılıyordu. İleri gelenlerin teslim olması, yönettikleri kalabalığın teslim olmasının başlangıcıydı. Şefin teslim olması ise –içten olduğunu varsayarsak– zaten onun arınmasının başlangıcıydı. Bu, kalabalık için başlangıcın başlangıcı oluyordu. Bunda yanlış bir şey olduğunu öne sürecek değilim, nitekim bu durum modern zamanlarda da değişmemiştir. Bir komutanın, ulusal önderin, fikir önderinin veya şirket sahibinin dini değiştiğinde bağlılarınınki de değişir ve yeni anlayışlar ve ülküler yukarıdan aşağı doğru sinmeye başlar. Din sözcüğünün gözden düşmesi nedeniyle artık kullanılmaması

[50] "A convert became a Muslim, then, by reciting a creed, in a language he may not have understood and without necessarily understanding much of what it implied; learning new ritual practices; donning Arab dress; and adopting a new Arabic name, often used alongside his old one. In this way he clearly separated himself from his old religious community and made himself known and acceptable to the Muslims in his vicinity. But he still may have known or been told next to nothing about Islam. In a sense, a convert first became a member of the Muslim community and later discovered, or tried to discover, what it meant to be a Muslim. This is why the personal conversion stories that have been preserved say so little about preaching, studying, or intellectual or moral transformation." Conversion and Continuity (ed. Michael Gervers and Ramzi Jibran Bikhazi), Pontifical Institute of Mediaeval Studies, 1990 içinde Richard W. Bulliet, *Conversion Stories in Early Islam*, s.130-131. Ayrıca bkz. Richard W. Bulliet, Conversion to Islam in the Medieval Period, Harvard University Press, 1979, s.33-42.

[51] Ayman S. Ibrahim, *Conversion to Islam*, Oxford University Press 2021, s.7-16'da örnekler aktarılıyor. Araştırmacıların Yahudi veya Hristiyan olduklarına dikkat etmekle birlikte sundukları kanıtlardaki doğruluk payını ve bütün din değiştirmeler için geçerli olduğunu görmeliyiz.

bu konuda bizi yanıltmasın. Yanlış şuradadır ki, ileri gelenler teslim olduklarında arınma yoluna çıkmaları gerekirdi. Ama çoğu Kuran'a değil hızla değişen güç dengesine teslim olmuştur. Yöneticilerin *salât* sorumluluğu çok daha büyüktür ama yönetilenlerin bütünüyle edilgen kalıp güdülmeyi beklemeleri onları da suçlu yapar.[52] İşte bu yüzden bu bölümde örneklerini göstereceğim üzere Müslüman toplumda Kuran'ın etkisinden çok Yahudilerin, Hristiyanların, Mecusilerin ve öbür yoz cemaatlerin etkisini buluyoruz. Arınma çoğunlukla kısa süreyle, dar çevrelerle veya belli konularla sınırlı kalmıştır.

Tarihin dikiz aynasında geriye bakarak anlıyoruz ki sonraki kuşaklarda bu ilk adımdan sonrası iyi takip edilmemiş, bir başka deyişle 9:11 vb. ayetlerdeki "*salât*ı kurmak" ifadesinin hakkı verilmemiştir, buyruk iyi uygulanmamıştır.[53] Çoğu aday, ilk adımı attığıyla kalmıştır. Zaman içinde gayrimüslimlerin ayırt edici giyim kurallarını esnetmeye başlamaları, terk edilmiş olan Fars adlarının yeniden kullanıma girmesi gibi etmenlerle Müslümanların (adayların) olmayanlardan ayırt edilmesi iyice güçleşmeye başlamıştır.[54] İşte bu bulanıklık halk Müslümanlığının karışmasını hızlandırmış olmalıdır çünkü söz söyleyenin veya iş eyleyenin hangi ahlaki bağlılığa sahip olduğu ayırt edilemediğinde insanların onu dikkate alma-almama refleksleri azalacaktır. Müslüman (adayı) olup olmadığı kolayca ayırt edilemeyen birinin sözlerine veya işlerine maruz kalan Müslüman bireylerin ayırt etme refleksleri ve eleştirel dirençleri kırılacaktır. Bu, Müslümanca olmayan sözün ve davranışın normalleşmesine giden yoldur. Yabancılardan çekinme ve rahatsız olma davranışı bu olgunun istisnasız her toplumda gözlenen sezgisel yansımasıdır. İnsan, ilişkide bulunduklarıyla hangi ahlaki ortak paydaları paylaştığını bilme gereği duyar. Bunu bilmesinin zorlaşması sağkalımını zayıflatır. Yirminci Yüzyıl'da kişiye dininin sorulmasının yasaklanması, aynı doğrultuda ve işleri daha da kötüleştiren bir adımdır.

Kuran iki gerekçeyle savaş açılmasına izin veriyor: Savunma savaşı yapmak veya savaşmaya değecek bir kadar büyük bir haksızlığı düzeltmek.[55] Araplar bu iki koşuldan herhangi biri gerçekleşmeksizin Suriye'ye, Mısır'a ve İran'a saldırmış ve ele geçirmişler. Doğru kabul edilen tarih kaynakları böyle yazıyor. Ya bu kaynaklar gerçeği gizliyorlar ve bunlar aslında meşru birer savaştı ya da daha Ebu Bekir'den başlayarak suç işlemişler. Haksız işgallerin en azından

---

[52] *Ey inanca çağırılanlar! "Bizi davar gibi güt!" demeyin; "Bizimle ilgilen!" deyin ve kulak verin. Nankörlük edenler için acı bir ceza vardır.* 2:104

[53] *Artık pişmanlık gösterir, salâtı kurar ve zekatı verirlerse/arınmaya gelirlerse bundan sonra din kardeşiniz olurlar. Bilen bir toplum için, ayrıntılı olarak ayetleri açıklıyoruz.* 9:11

Ey inanca çağırılanlar! İnanan kadınlar göç ederek size geldiklerinde onları sınamaya tutun… 60:10

[54] Conversion and Continuity (ed. Michael Gervers and Ramzi Jibran Bikhazi), Pontifical Institute of Mediaeval Studies, 1990 içinde Richard W. Bulliet, *Conversion Stories in Early Islam*, s.131.

[55] *Size ne oluyor da "Efendimiz! Halkı haksızlık yapan bu kentten bizi çıkar!" ve "Senin katından bize bir dost gönder!" ve "Senin katından bize bir yardımcı gönder!" diyerek yakarışlarda bulunan umarsız erkekler, kadınlar ve çocuklar için Allah'ın yolunda savaşmıyorsunuz?* 4:75

Kendilerine haksız yere saldırılanlara izin verilmiştir… 22:39

Emevilerle başladığını varsayabiliriz. Şimdi haksız bir "İslam'ı yayma" saldırısının sonucu ne olur bir düşünelim. Kuran'a göre savaş tutsakları kurtulmalık ödeyerek veya ödemeden serbest bırakılır.[56] Düşman askeri tutsaklık altındayken İslam'ı seçtiğini öne sürerse şöyle bir sorun çıkar: Bu topluma en başta haklı bir savaş açılmamıştı. Yani bu asker güçsüz bir topluma eziyet eden bir öbeğin üyesi değildi veya Müslüman topluma saldırmamıştı. Yani bu tutsak çoktanrıcı bile olsa Müslüman ordunun onu bu yaşamdan alıkoyma hakkı yoktu.[57] Bu durumda bu tutsağın "İslam olduğunu" anlamak iyice güçleşecektir çünkü zaten tektanrıcılara karşı açık bir düşmanlık beslemiyordu. Bu tutsağın yanlış yoldan doğru yola doğru ilerlemesi kolayca gözlenebilir bir durum olmayacaktır. Bir başka deyişle, tövbe edeceği büyük suçlar işlemeyen bir kişinin Müslüman olmasını saptamak güçtür. Zaten zina etmeyen, çalmayan, haksız yere kıymayan, doğru bildiklerini güce çiğnetmeyen, çoğunlukla adil yargılayan bir tutsakla Müslüman efendisi arasında ahlaki olarak fazla bir fark olmayacaktır. Tek fark, efendinin Kuran çalışıyor olması olacaktır.[58] Yani efendisiyle tutsak arasında kuramsal düzeydeki fark hemen seçilebilirken davranışsal fark o kadar belirgin olmayacaktır. İşte bu noktada *salât* devreye giriyor. Efendileri, tutsaktan günde beş vakit namaz ve ramazan orucu gibi hafif eziyetli bir bedel ödemesini bekliyorlar. Zaten Kuran'ı iyi anlamamış (veya işine gelmediği yerde anlamazdan gelmiş) olan efendileri, bu göstermelik bedellerin ödendiğini gözleyerek büyük bir hizmet başarmış olma düşüncesiyle tutsağı serbest bırakmaya eğilimli olacaklardır. On binlerce, yüz binlerce tutsak bu biçimde kolayca serbest kaldığında hem işgalci Arap toplumunun hem de taze "din değiştirmiş" olan yenik toplumun zihninde *salât* kavramı ister istemez beş vakit namaza denklenmiş olacaktır. "Ben mırıldandım, yattım, kalktım, kurtuldum. Sen de yap, kurtul…" Durumu biraz daha netleştirmek için şunu düşünün: Müslüman sayılan bir toplum kültürel olarak yine Müslüman sayılan başka bir topluma "İslam'ı yayma" savaşı açsa, tutsakların din değiştirdiklerine ikna olmak için ne yapmalarını beklerdi? Bunu günümüzde birbiriyle savaşan Müslüman toplumlarla uygulayabilir, soruyu onlar için sorabiliriz. Bu durumda tutsağın din değiştirdiğine efendisini ikna edebilmesi ancak **gözle algılanabilecek yüzeysellikte** davranışlar sergilemesiyle olanaklı olabilir. İki vakit kılıyorduysa beşe çıkarır, beş vakit kılıyorduysa fazladan dua, namaz, oruç vb. **gösteriler** yapar. Bunları yapmasa efendisi tutsağın sözlerini dinleyip davranışlarını gözleyerek "sen zaten Müslümanmışsın, serbestsin" diyemez çünkü bu durumda açmış olduğu savaşın

---

[56] *Nankörlük edenlerle karşılaştığınızda artık gözetleme yerlerini vurun. Sonunda onlara üstün geldiğinizde bağları sıkılaştırın. Bundan sonra savaş ağırlıklarını bırakıncaya dek bağışlayın veya kurtulmalık karşılığı salın…* 47:4

[57] *Ey inanca çağırılanlar! Allah'ın yolunda yürüdüğünüzde gerekli araştırmayı yapın. Sizi esenleyene bayağı yaşamın geçici çıkarlarını gözeterek, "Sen inanmıyorsun!" demeyin. Gerçek getiri Allah'ın katındadır. Daha önce siz de böyleydiniz; Allah size lütufta bulundu…* 4:94

Allah, din nedeniyle sizinle savaşmayan ve sizi yurtlarınızdan çıkarmayan kimselere iyilik yapmanızı ve onlara adaletli davranmanızı yasaklamaz. Allah, adaletli davrananları sever. 60:8

Bir selamla selamlandığınızda, ondan daha güzeliyle selamlayın veya tıpkısıyla karşılık verin. Kuşkusuz, Allah, her şeyi hesaplar. 4:86 -Burada "selam" olarak çevrilenler HYY (yaşa-) kökünün türevleridir. Karşılama-uğurlama seslenişi anlamından çok birkaç ayet sonraki 4:94'teki SLM (esen-) anlamına geldiği çıkarsanabilir.

[58] 7:6,172-173, 20:51-52, 30:30, 41:25, 67:10, 76:317:15…

gerekçesini yalanlamış olacaktır ve büyük bir meşruiyet krizi çıkacaktır. Veya şunu düşünün: Gerçek anlamda Müslüman bir toplum, görünürde Müslüman ama halkına büyük eziyet eden bir iktidara savaş açsa nasıl bir "din değiştirmeyi" dikkate alırdı? İkisi de namaz kılıyor, bu durumda namaza bakılmayacaktır. Burada siyah-beyaz örnekler vererek grinin tonlarını anlatmaya çalışıyorum. Ama dikkat edelim, bu çıkarım Taberi Tarihi gibi kaynakların eksiksiz bilgi verdiği varsayımına dayanıyor. Çünkü Taberi gibi yaygın bilinen kaynaklarda ilk Müslümanların gayrimüslim komşularına saldırmak için haklı gerekçeleri net olarak görünmüyor. Taberi gibi vakanüvisler, İbn Haldun'un tarihçilerden istediği nedensellik araştırmasını yapmaksızın ve ahlaki arka planı gözetmeksizin yalnızca gözle görünen hareketleri kaydediyorlar.

Bize okulda okutulan, cami kürsülerinde anlatılan yayılma öyküsü, çoktanrıcı kralların yok yere vuruşmasından farksızdır. Yalnızca etiketler değişmiştir. Fetihler eğer kışkırtılmaksızın, Kuran'a göre meşru gerekçeler olmaksızın yapıldıysa bunun çoktanrıcı kralların bayağı ve geçici gerekçelerle krallıklarını büyütme hırsından farkını açıklayamayız. Tıpkı çoktanrıcı krallar gibi ele geçirdikleri halkları köle yapmışlar, vergiye bağlamışlar, onları dinlerinde özgür bırakmışlardır. Binlerce yıldır yapılagelen bu üçünden farklı bir şey yapılmayacak idiyse fetihlere girişmenin hiçbir anlamı yoktu. Elbette her kötülüğün gölgesinde iyilik de olabilir. Bu zulme rağmen İslam yayılabildiyse vuruşmaksızın halka İslam'ı bildiren gönüllüler sayesinde olmuş olmalıdır. "İslam ordusuna" askeri olarak karşı koyamayanların ise düzeni içeriden baltalamak için bir güdülenmeleri ve hırsları olacaktır. İşte sabotaj diyebileceğimiz öğretiyi kasıtlı bozma girişimleri, böylece bir anlamda askeri "başarının" bedeli olarak gelmiştir. Oysa Muhammed'in başarısı askeri değil, eğitsel bir başarıydı. Eğer Emevi ve Abbasi krallarının yaptıkları gibi gayrimüslimlerin de içinde olduğu karma ordular toplayıp kendine bir krallık kursaydı İslam'ı yayamazdı.

Askeri olarak karşı koyamayanların barışçıl yollarla İslam'ı sabote etmesinden söz açılınca söz ister istemez Yahudilere gelir. Bunlar adı üstünde, kitabın toplumudur. Kısa süren bir bağımsızlık dönemi dışında hiçbir zaman öbür toplumlara sayıca ve güçce baskın olamamışlardır. Evrimsel süreç, onları barışçıl yollarla istediklerini alabilecekleri ve asimile olmadan cemaat bilinçlerini koruyabilecekleri yolları bulmaya, yeteneklerini bu yönde bilemeye zorlamıştır. Denebilir ki asimile olmayıp Yahudi olarak kalabilenler, bu doğal seçilim sürecinde bu konudaki yeteneklerini en keskince bilemiş olanlardır. Onlara egemen olan Araplar ise çoğunlukla okuryazar değildir. Bu tipik bir **kaba güce karşı kurnazlık** durumudur. Ve bu kurnazlığın izlerini İsrailiyyat denen efsaneler ve öyküler birikiminde buluyoruz. Hadislerin Yahudi ve Hristiyan Kökeni yazımda tekil olarak şu veya bu hadisin değil, bütün bir hadis kültürünün kısmen bu sabotajın ürünü olduğunu açıkça gösterdim. Toplum ve/veya ümmet düzeyinde bu meseleyle yüzleşilmemiş olduğu için bugünkü egemen Kuran yorumu Yahudilerin sabotajlarının meyveleriyle tıka basa doludur ve bundan kurtulmanın tek yolu Kitap'a dört elle sarılıp onu yeniden keşfetmektir. Gelenekçiler sabotajcı hahamların tuzaklarına sarıladursunlar. Dünyanın en eski uygarlıklarından olan Persler de benzer biçimde Arap ordularına askeri olarak yenik düşmüş ama soyut güçle, zihinsel birikimle öğretiye kısmen yön vermişlerdir. Bunu kendi başlığı altında ayrıca inceleyeceğim.

Şimdi ele geçirilen ülkelere yerleşmiş olan Müslüman azınlığın durumunu düşünelim, onların yerine kendimizi koyalım. Yönetilen çoğunluğun gayrimüslim olduğu durumda bu kişiler

sürekli olarak toplumun genelinden farklı olduklarının bilincindedirler. Düğünleri, cenazeleri, törenleri ve haftalık toplantıları farklıdır. Hatta farklı giyinirler, farklı selamlaşırlar. Farklılık bilinci canlıdır. Sahip olunan bu şeyi koruma kaygısı da vardır. Zamanla toplumun çoğunluğu Müslüman olurken veya Müslüman olmuş gibi yaparken bu algı zayıflayacaktır. Elbette bu "atadan" Müslüman azınlığın içinde geniş toplumda Müslüman görünen herkesin Müslüman olmadığını, bunların yalnızca görünürde uyum sağlamaya çalıştığını öne sürenler çıkacaktır. Bu itirazlar içten teslim olmak isteyene engel olmanın büyük bir suç olduğu korkusuyla bastırılacaktır. Çünkü kişinin Müslümanlığa geçiş aşaması ilke olarak "teslim oldum" bildirisiyle başlatılabilir.[59] Elçinin sözüne kulak vermesi, deyim yerindeyse öğrenci olarak kaydolması yeterli sayılır. İşte bu noktadan sonra öğrencinin arınıp arınmadığının hesabını tutmak herkesin yapabileceği kolay bir iş değildir. Araplar bu sorunu çözmek için *mevali* sistemini kurmuş, her aday Müslüman'ı bir Müslüman Arap'ın sorumluluğuna vermişler. Ama biliyoruz ki bireysel denetim yöntemleri türlü nedenlerle başarısız olabilir. Hele köyler, oymaklar, boylar toplu olarak öğrenci yazılınca, hele işgalciler kendilerine verilen savaş açma iznini kötüye kullanan kişilerse bir süre sonra bu toplulukların içtenliklerinin takibi zayıflayacak ve bütünüyle unutulacaktır. İşte bu unutuş anı gerçek Müslüman azınlığın bireylerinin kendilerini Müslüman çoğunluğun bir parçası saydıkları andır. İşgalci Arap içten Müslüman da olsa fasık da olsa bu ana gelinecektir. Bu algının, Müslümanların azınlıkta oldukları zamanlardaki uyanıklığı yitirmelerine neden olması doğaldır. Çünkü yönetici Müslüman azınlıkta gayrimüslim çoğunluğun başkaldırı tehditlerine karşı *din*i koruma kaygısı kalmamıştır.

Azınlık durumuna düşen dinlerin geniş toplumun baskısını hisseden cemaatleri, eğer biz-öteki ayrımı belirginse dinlerine daha sıkı sarılırlar. Çoğunluk gevşerken azınlık katılaşır. Tarihçi Goitein'e göre 10-13. yy.'da Yahudi ve Hristiyan cemaatleri güçlendiren etmen bu olmuştur.[60] Bu kuram doğruysa azınlıklar bugünün Türkiye'sinde olduğu gibi nüfuslarının çok üstünde bir etkide bulunacaktır.

İşte bunun için *salât* asla sonu gelmemesi, gevşetilmemesi gereken bir etkinliktir. "Tamam, artık Müslüman olduk/oldular" algısı gevşeme vesilesi olmamalıdır çünkü teslim olma bildirimi yalnızca uzun bir yolculuğun başlangıcıdır. Nitekim bize Türkler için söylenegelen "8. yy.'da kalabalıklar halinde Müslüman olmaya başladılar" iddiası ilginçtir. Başladılar ama ne zaman bitirdiler? Aslında bu geçişin başlangıç aşamasının ötesine geçtiği bile belirgin değildir. Moğollar ve Çağataylar İslam'ın şeriatını kabul etmemiş, eski törelerini, yani eski dinlerini uygulamayı 16. yy.'a dek en az üç yüz yıl sürdürmüşlerdir.[61] Bulgaristan'ın Rodop bölgesinde

---

[59] *Aralarında yargı vermesi için, Allah'a ve O'nun elçisine çağırıl-dıklarında, inananlar, yalnızca şunu söylerler: "Duyduk ve boyun eğdik!" Kurtuluşa erişenler, işte onlardır.* 24:51.

Bu geçiş aşamalıdır, vaftiz olur gibi, elektrik düğmesine basar gibi değildir. Bkz. 8:29, 29:69, 33:22, 49:14, 34:51-52, 10:90-91.

[60] S. D. Goitein, *A Mediterranean Society*, University Of California Press, 1971, 2/2.

[61] Yasa, Töre-Türe ve Şeriat. Makaleler ve İncelemeler, Ankara: TTK Yayınları, c. II, 227'den akt. Oktay Berber, *Türk Kültüründe Töre Kavraminin Sosyo-Kültürel Ve Siyasi İşlevinin Anlamsal Dönüşümü Üzerine Bir Değerlendirme*, 8.

Müslümanlığa geçiş 15. yy.'da başlamış ve 18. yy.'a dek sürmüştür.[62] 19. yy.'a gelindiğinde Anadolu'da kimlik olarak Müslümanlığı seçmemiş olanlar hâlâ bulunuyordu.[63] Kimlik olarak Müslüman olmuş olanlar *din* olarak, yani yasa olarak İslam olma sürecinin başındadırlar yalnızca. Şevket Süreya Aydemir, Suyu Arayan Adam kitabında 20. yy. başlarında orduda görev yaparken çevresinde bulunan Türk askerlerinin din, peygamber gibi kavramları bilmediklerini, namaz kılmayı bilen az sayıda askerinse niçin namaz kıldığını açıklayamadığını anlatır. Bin yıl önce Müslüman olma genellemesi, Müslümanlığı kimlik olarak kabul etsek bile doğru bir genelleme olmuyor. Bunu Müslümanlığa özgü bir kusur veya eksiklik olarak düşünmek yanlış olur. Her türlü "din değiştirme" tarihi için bu geçerli olmalıdır. Matbaanın ve yayının olmadığı bir dünyada yüklü, derin, karmaşık düşünsel değişimlerinin yalnızca seçkinlerle sınırlı kaldığını her zaman akılda tutmalıyız. Hatta matbaanın ve yayının varlığının bunu değiştirdiği bile tartışılır. Zaten kararlılık ve dayançla Kuran çalışma buyruğunun gerekçesi de budur. Ancak bunu göze alabilenler İslam'a tam anlamıyla erme olanağı bulabilirler.

Dinde İlerlemenin Durması

Teslim olma bildirisinin bir son değil, seferberlik başlangıcı olduğu unutulmamalıdır. "Sarhoşken *salât*a yaklaşmayın" ayetinin kafa karıştıracak bir yanı yoktur. Daha iman etmemiş, hatta daha teslim bile olmamış ama elçiyi dinlemekte olanlar arasında sarhoş edicileri bırakmamış olanlar olacaktır. İşte bu öğrencilere derse gelme kuralı bildiriliyor. Yoksa sarhoş ediciler önce serbest bırakılmış sonra yasaklanmış veya adım adım yasaklanmış gibi bir durum yoktur.[64] Başlangıç düzeyinden ileri düzeye kadar her öğrenci bu derslere devam etmelidir. İyiliği kovalama davası asla sona ermeyecektir. Toplum her sabah yeniden Müslüman olmaya ve bir parça daha arınmaya çalışmalıdır. Çünkü bozulmaya ve kötülüğe ancak böyle direnilebilir. Çünkü şeytan her sabah yeni bir tasarıyla uyanmaktadır. Çoğunluğun bu bilince erişmediği açıktır. Çoğunluğun ve yöneticilerin Müslüman olduğu algısı insanları gevşemeye yöneltmiştir. Bu da bütün toplumun ilk öğrencilik düzeyini aşamamasına, arınmada ilerleyememesine, hatta öğrencilik düzeyinde gerilemesine neden olmuştur. Eski kitaplarda bulduğumuz "namazı olmayanın dini olmadığı" önermeleri asgari gerekliliği tanımlar, gerekliliğin bütününü değil. Yani sözü edilen düzenli Kuran okuma toplantıları İslam'ın bir sabitidir ama yeni Müslüman için uzun bir yolun başlangıcıdır yalnızca. Sık sık *salât*la birlikte anılan *zekat* yani arınma sözcüğü bunu ifade eder. Dersi dinle ve arın. Yeniden dinle, uygula, biraz daha arın... Bu zamanla unutulmuş ve "dersi dinle de sonra ne yapıyorsan yap" gibi bir

---

Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi Bildirileri "Gelenek Görenek ve İnançlar", T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları: 3522, 2019, s.64.

[62] Magdalena Lubanska, Muslims and Christians in the Bulgarian Rhodopes, DeGruyter, 2015.

[63] Ünver Günay, Harun Güngör, *Başlangıçtan Günümüze Türklerin Dinî Tarihi*, Ocak Yayınları, 1997, s.354.

[64] Allah kötü olan şeyi kesinlikle yasaklar. İyi olan şeyi kesinlikle yasaklamaz. Allah, kural koyucu insanlar gibi gönlünden geçene göre yasa yapmaz. 2:219 ayeti sarhoş edicilerin kötülüğünün ağır bastığını açıkça bildirdiğine göre hiçbir zaman serbest bırakılmış olamaz. Hayvan yağının bir zamanlar Yahudilere yasaklanmış olması onların Tevrat metni ve öğreti üzerinde yaptıkları oynamanın sonucudur veya cezasıdır.

tutum kabul görmüştür. İşin arınma kısmı görünmez olunca elbette bunun bir ders olduğu da unutulmaya başlanmıştır. İşin toplumsallığı da kaybolmuştur. Sonuçlar gözden kaybolunca nedenler boşlukta kalmıştır.

Bir Müslüman, Müslüman olma isteğiyle yanına gelip dersi dinleyenleri geri çevirmeye veya onlara koşullar öne sürmeye çekinir.[65] Cizye alma kararını verecek olanların düzenli Kuran okumaya veya dinlemeye başlayanlardan her bir kusurlarını özellikle konu edip çabucak düzeltmelerini beklemesi gerçekçi olmayacaktır. Aslında *mevali* sisteminin kuruluş nedeni budur, her bir çömez Müslümana kefil olan bir güvenilir Müslüman seçilmiştir ki onların *salât*ını ve *zekat*ını takip etsin; çünkü bu Kuran'a göre din kardeşi sayılmak için yapılması gereken bir gözlemdir.[66] Bu sistem türlü nedenlerle gevşeyip laçkalaşmaya başlayınca çömezlerin veya adayların yalnızca *salât* oturumlarına katılıyor olmaları yeterli görülmüş, arınmanın (*zekat*) nasıl olsa bunun arkasından geleceği varsayılmış olabilir. Çünkü öğreti aslında bu konuda açıklayıcı bulunmuştur: *El sırat el müstakim* "kendini düzelten yol" demektir. Kişi Kuran'ın kılavuzluğuna başvurdukça özeleştiri yapacak ve kendini adım adım düzeltecek, arınacaktır. Bu başlangıç düzeyiyle ilgili değil, ömür boyu sürecek bir çabadır. Bu yüzden eski dinlerinin bazı kötü alışkanlarını sürdürenlerin sürekli olarak yerilip uyarılması, bir anda her şeyi doğru yapmasının beklenmesi yoluna gidilmemiş olabilir. Ve fakat aday, Kuran okuma oturumlarını daha baştan bir **dua töreni** olarak anlamış ise bu düzelme hiçbir zaman gelmeyecektir. Hele okuması istenen Kuran yabancı dildeyse bu okuma oturumunu bir dua töreni olarak anlayacağı **kesindir**. Nitekim o zamanki Ortadoğu halklarının hemen hepsinde bir dua töreni önceden vardır, ilgili bölümlerde göstereceğim. Adım adım arınması ve İslam'a girmesi beklenen aday böylece adaylık aşamasında çakılı kalacaktır. Günümüzde kültürel olarak Müslüman sayılan halkların içinde önemli bir bölümünün bu aşamada olduğunu; hatta "doğuştan Müslüman" olma veya Müslüman bir toplumda yaşıyor olma ezberi nedeniyle bir bölümünün bu aşamaya bile gelmediğini kestiriyorum. Türkiye için elbette daha kesin konuşabiliriz. Bugün bile Türkiye'de yayınlanan ilahiyat makaleleri Kuran'ın yeni yazılmış ve yeni yeni okunmaya başlanan bir kitap olduğu izlenimi yaratacak yüzeysellikte ve ilkellikte konularla ilgilenir. Kuran'ın nasıl okunacağı, namazın nasıl kılınacağı, abdestin nasıl alınacağı gibi konuların en ince ve gereksiz ayrıntılarına inilir. Bunlar birinci ders bile değil, belki sıfırıncı derstir, dersin önsözüdür. Sonraki derslere hiç sıra gelmemiş gibi bir görüntü vardır. Uzaylılar bu yazılanları görseler Kuran'ın Türkiye'de yeni bir şey olduğunu sanırlardı.

---

[65] *Toplumu arasındaki nankörlerin ileri gelenleri şöyle dediler: "Bizler gibi bir insanoğlundan başkası olmadığını görüyoruz. Aramızdaki ilkel düşünceli en düşük kimselerden başkasının seni izlemediğini de görüyoruz." […] Dedi ki: "Ey toplumum! Bunun için sizden bir karşılık istemiyorum. Benim ödülümü ancak Allah verir. İnananları kovacak da değilim. Kuşkusuz, onlar efendilerine kavuşacaklar. Fakat bilisiz bir toplum olduğunuzu görüyorum! Ey toplumum! Onları kovarsam Allah'ın karşısında kim bana yardım edebilir? Yine de düşünmüyor musunuz? Allah'ın kaynaklarının benim yanımda olduğunu söylemiyorum. Gizli gerçekleri de bilmiyorum. Kuşkusuz, bir melek olduğumu da söylemiyorum. Aşağı gördüğünüz kimselere Allah'ın bir iyilik vermeyeceğini de söylemiyorum. Allah onların içinden geçenleri bilir. Böyle yaparsam kesinlikle haksızlık yapanlar arasında olurum!"* 11:27-31

[66] *Artık pişmanlık gösterir, salâtı kurar ve zekatı verirlerse/arınmaya gelirlerse bundan sonra din kardeşiniz olurlar. Bilen bir toplum için, ayrıntılı olarak ayetleri açıklıyoruz.* 9:11

Yalnızca Kuran

*Salât*ın namaza evrimini araştırma sürecinde göz önünde bulundurulması gereken önemli etmenlerden biri Muhammed'in "örnekliğinin" kısa sürede makullüğü ve ölçüyü aşan bir saplantı ve sonunda bir dogma durumuna gelmiş olduğudur. Ölümünün hemen ardındaki yıllarda yöneticilerin "Ulak bu konuda ne yapmıştı, ne demişti?" diye birbirlerine sormaları bir yere kadar anlaşılabilir. Sonuçta ellerinde birdenbire büyümüş bir ülke, yer yer karışıklık ve Ulak ölür ölmez başlayan iktidar gerilimi vardı. Zaman geçtikçe bu sorunun yerini "Kuran'ın bu konudaki yönergesi nedir?" sorusuna bırakması beklenirdi. Sonuçta yönetici olacak kişilerin sabah-akşam *salât* ettiklerini, yani Kuran çalıştıklarını varsayıyoruz. Yalnızca yöneticilerin değil, Kuran çalışmayı sürdüren ve iletişim halinde olan topluluğun bu çalışmanın meyvelerini almaları ve yavaş yavaş Kuran'dan yargı çıkarma geleneği ve birikimi oluşturmaya başlamaları beklenirdi. Ama bu geçiş gerçekleşmedi. Dört Halife'nin adil yöneten temiz kişiler olduklarını varsaysak bile hemen arkalarından ikiyüzlülerin iktidara geldiklerini ve yüzlerce yıl kaldıklarını biliyoruz. Dolayısıyla *salât*ın namaza nasıl evrildiği konusu ile, Muhammed'in izlediği ve öğrettiği orijinal ilke olan "Yalnızca Kuran"ın nasıl "Kuran+Peygamber'in örnekliği"ne dönüştüğü konusu birlikte düşünülmelidir.

Ulak'ın biyografisi olarak önümüze konan söylenti yığınındaki yanılgı şeffaftır. Ulak gece Kuran çalıştığı gibi belki gündüz de her bulduğu fırsatta, her yalnız kaldığında Kuran çalışıyordu. Onu arada bir çalışırken görenler bunu anlattılar. Kulaktan kulağa oyununu oynamayan yoktur. Çocukların eğlenmek için oynadıkları bu oyunun üst düzey bir biçimi toplum ölçeğinde oynanmıştır. Konudan, olaydan habersiz taklitçi cahiller onun Kuran çalışmasını taklit etmeye başladılar. Nitelikle ilgili hiçbir şey bilmedikleri için yere kaç kez kapandığını sordular, karşılarında yalnızca öğüt veren ve olgunlaştıran Allah değil de sayı sayan bir makine varmış gibi sayıyı tamamlamaya çalıştılar. Bu yanlış anlamanın modern yaşamdaki karşılığı şöyle olabilir: Başarılı olmak isteyen ama kafası fazla çalışmayan bir üniversite öğrencisi, asistana profesörün nasıl çalıştığını sorar. Asistanı profesörün her gün dersler bittikten sonra eve gitmeden önce bürosunda yarım saat daha "oturduğunu" söyler. Öğrenci her gün dersler bittikten sonra sınıfta yarım saat boş boş oturmaya başlar. Elbette hiçbir yararını görmez ve başarısına katkısı olmaz.

Müslüman topluluğun bilincindeki ve ahlakındaki bozulmanın daha Muhammed sağken başladığını, bugünkü kavgaların ve yanılgıların tohumlarının o sağken atıldığını gösteren güzel bir örnek şu öyküdür: İmran İbn Hüseyin'e (ö. 672) bir adam gelip soru sormuş. Yanıtı hadisle verilince adam "Allah'ın Kitabı'ndan söyle, başka bir şeyle yanıt verme" demiş. İmran yanıtlamış: "Sen budalasın. Allah'ın Kitabı'nda ikindi namazının dört olduğu, sessiz okunacağı yazıyor mu? *Salât*ların sayıları, zekat tutarı falanın Kitap'ta açıklandığını görüyor musun? Allah bunları bildirmiştir ve açıklaması Sünnet'tedir."[67]

Hüseyin Atay, söylenti kültürünü inşa edenleri şöyle sınıflıyor: 1) İlk Yüzyıl'da yasaklandıkları halde İkinci Yüzyıl'da Peygamberden rivayet edenler. 2) İkinci Yüzyıl'da Allah'tan rivayet etmeye başlayan tasavvufçular 3) Rivayet eden imamlardan Üçüncü Yüzyıl'da rivayet edenler

[67] İbnül Mübarek, El Müsned, Riyad, 1987, 143 ve İbn Hacer, Lisan El Mizan, Beyrut, 1986, 1:3'ten aktaran Christopher Melchert, *Ahmad Ibn Hanbal*, Oneworld, 2006, s.61. Çeviri benim.

4) Dördüncü Yüzyıl'da imamlarından rivayet eden kelamcılar.[68] Görüldüğü gibi hiçbir öbek Kuran'dan "rivayet" etmiyor. Kütüphanelerimizi dolduran zenginliğin (!) temeli budur.[69]

Herhangi bir konuda Kuran'a başvurma bilinci ve alışkanlığı aşındıkça, *salât*ın ne olduğunun ve amacının bilgisi de aşındı. *Salât*, kötü bir taklidi olan namaza dönüştükçe, İslam diye öğretilen şey de onun kötü bir taklidi olan "Sünnet"e veya adını her ne koyacaksak ona dönüştü. ***Salât*ı kurmamanın sonucu, *salât*ın ne olduğunun unutulması oldu.** Bu kısır döngü, Kuran'ın gerçek içeriğini ilk keşfetmeye başlayanlara şöyle görünüyor: Bu öğrenciler Kuran'ın içeriğinden söz ediyor ve yakınlarının yanlış fikirlerini düzeltmelerini bekliyorlar. Ama yakınları bu çağrıyı Kuran'a başvurmaksızın, sözgelimi çoğunluğu veya "1400 yıllık" tarihi veya din bilirkişilerini dayanak göstererek geri çeviriyorlar. Bu geri çevirmede ne us ne de Kuran metni bir girdi oluyor. *Salât*ın "s"si olan Kuran'ı açıp çevirisinden düz okumak işini yapmadıkları için İslam'ın yalnızca Kuran olabileceğini anlamıyorlar. Şimdi siyer ve tarih kitaplarını okurken de benzer öykülere rastlıyoruz. Diyelim ki Ömer'in bir konuda karar vermesi gerekiyor. Yanındakiler diyor ki "bu konuda Ulak şöyle yapmıştı, sen de öyle yap". Ömer Kuran bilgisine güvenmek veya kurmaylarıyla Kuran'ın o konudaki yargısını tartışmak (ki bu da *salât*!) yerine Ulak'ın gerçekten öyle yapıp yapmadığını tartışıyor. Bu tür rivayetleri okuyan kaç kişi öykudeki Ömer'in hatasını eleştiriyor, bilemiyorum.

Şu perspektifi yitirmemek gerekiyor: Sorgu Günü Ulak, toplumunun "Sünnet"i değil Kuran'ı geçersiz kıldığından yakınacak. O Kuran ki, başlar başlamaz daha önce kitap gönderilenleri kitaplarını geçersiz kıldıkları için eleştiriyor ve okuyucusunu onlara benzememesi konusunda yeniden ve yeniden uyarıyor.[70] Kuran'ı yanında bulunduran toplumların aradan geçen zamanda yaptıklarına ve bugün içinde bulunduğumuz duruma bakınca bu uyarının aynı zamanda bir kehanet olduğunu anlıyoruz. Kuran'ı yanında bulunduran toplumların onu geçersiz kılmaları zaten *salât*ı yitirmeleri demek.[71] Kitaplıların Müslümanlar üzerindeki etkisi ise bunun vesilesi olmuştur. İnkar edilemeyecek bu verileri yan yana koyunca zaten *salât* hakkında söylenebilecek her şey neredeyse söylenmiş oluyor. Kuran'ı yanında bulunduran toplum, Kitaplılara benzedi. Pek çok konuda Mecusileri, Yahudileri, Hristiyanları taklit ettiği gibi *salât*ta da onları taklit etti ve bugün doğru kabul edilen yanlışları böylece edinmiş olduk. Bu büyük resmi görmek, namazın bir taklit olduğunu, *salât*ın kötü bir karikatürü olduğunu kavrayışımızı kolaylaştırır.

---

[68] Ahmet Akbulut, *Müslüman Kültürde Kuran'a Yabancılaşma Süreci*, Otto, 2018, s.171.

[69] *Çoklukla övünmek sizi oyaladı. Mezarlarınıza girinceye dek.* 101:1-2

[70] *"Dosdoğru yola eriştir bizi! Nimet verdiklerinin yoluna… Öfkeye uğrayanların ve sapkınların değil!"* 1:6-7

…"Efendimiz; bize bizden öncekilere yüklediğin gibi ağır yük yükleme!"… 2:286

[71] *Onlardan sonra, salâtı yitiren ve benliklerinin isteklerine tutsak olan bir kuşak geldi. Sonunda cezalarını bulacaklardır.* 19:59

Tevrat'la yükümlü tutulmalarına karşın onu yüklenmeyenlerin durumu, ciltlerle kitap yüklenmiş eşeğin durumunun tıpkısıdır. […] Ey inanca çağırılanlar! Toplanma Günü salât için çağırıldığınızda Allah'ı anmaya koşun ve alışverişi bırakın. 62:5-9

Kuran'ın kehaneti yanlış çıkmayacağına göre yanında Kuran'ı bulunduran toplumların çoğunluğu onu çöpe atmış durumda kalacaklar. Bizim kaygımız onu çöpten çıkarıp yaşamın yasası yapmaya çalışan nitelikli azınlığı oluşturmak veya varsa çekirdeklerini bir araya getirmek olmalıdır.

Törenlerin Doğası

Kuran'da *salât*ın ayrıntısını aramak yanlış bir sorudur. Yanlış sorunun doğru yanıtı olmaz. Bu soruda *salât*ın bir tören olduğu varsayımı vardır. Varsayımın Kuran'a doğrulatılamadığını Ayetler bölümünde gösterdim. Yanlış soruya yanıt Kuran'da bulunamayınca Kitabımukaddes ve Sünnet gibi Kuran dışı kaynaklara yöneliniyor, oralarda bulunan yoz ve Kuran'a aykırı malzeme soruya yanıt olarak sunuluyor. *Salât*ın ne olduğu sorusuyla Kuran'a yaklaşılırsa bir tören olmadığı bilgisine ulaşılır. Bu kez doğru soru, namazın bir tören olarak nasıl ortaya çıktığı ve (eğer aldıysa) *salât*ın yerini nasıl aldığı olur.

Namaz gibi karmaşık kurallarla örülü törenler bir çırpıda ortaya çıkmaz. Her türlü karmaşıklık bir gelişim sürecinin, bir evrimin sonucudur. Oysa baskın anlatıya baktığımızda bugün günlük ve haftalık namazlarıyla, bayramlarıyla, kandilleriyle, haccıyla irili ufaklı yüzlerce ayrıntısıyla Müslüman törenleri Muhammed tarafından paket olarak sunulmuş gibi yapılıyor. Böyle şeyler bir çırpıda ortaya çıkmadığı gibi icat da edilmez, ancak bilinen uygulamalar örnek alınır. Zaten törenlerin icat edilmesi de gerekmez. Törenlerin ve törensel biçimlerin ortaya çıkması iki türlü olur: Bunlar ya zamanla kendiliğinden ortaya çıkar ya da 19. ve 20. yüzyıllardaki örneklerinde olduğu gibi başka törenler taklit edilerek yeni bir biçim oluşturulur ve tepeden inme biçimde dayatılır. Bu ikincisini Ulak'a yakıştıramayız elbette. Öyleyse *salât*ın törenselliği Ulak'tan sonra oluşmuş olmalıdır.

Bugün için düşünecek olursak, bir an için *salât*ın Kuran çalışması olduğunu bilen ve bu buyruğu yerine getirmeye çalışan bir topluluk olduğunu düşünün. Bu kişiler de Muhammed ve yoldaşlarının yaptıkları gibi Kuran'ın bu konudaki yönergelerinden ne anlıyorlarsa ona göre Kuran dersi yapmaya çalışacaklardır. Sözgelimi haftalık toplantıda bir salona koltukları dizecek, kitapları getirecek, okuyacak ve tartışacaklardır. Kuran'ın buyruklarına uymakla birlikte o güne dek bir kitabı çalışma, bir öğretiyi öğrenme, öğretme ve yayma konusunda yaptıklarını hangi biçimle yapagelmişlerse öyle yapacaklardır. Bu çalışmalar düzene girdiğinde kaçınılmaz olarak düzenleyici kurallar oluşacaktır. Sözgelimi toplantıya üç dakikadan fazla gecikenler alınmayacaktır. Sonraki kuşağın toplantı salonunu, koltukların dizilişini, üç dakikadan fazla gecikmeme kuralını İslam'ın ve *salât*ın kendisi sandığını düşünün. İşte bugün gerçekleşmiş olan tam olarak budur. Yani bu noktada ayırdına varmamız gereken en önemli şey, koşullara göre ortaya çıkmış geleneksel törensel kuralların kendisinin *din*in bir yasası olmadığıdır. Sanıyorum ki Ayetler bölümünü tatmin edici bulan her okur bu aşamaya çoktan gelmiştir. Ardından şunu sorarız: Bu törensel kurallar nasıl ortaya çıktı veya nasıl evrildi? Yok, bunu eğer bir mucit başka törenleri taklit ederek oluşturduysa neyi taklit etti?

Taklit Hipotezi

*Salât*ın tarihçesiyle ilgili çalışmalar -ki bunların sayısı çok az- *salât*ın "dua" töreni olduğu varsayımıyla başlar. İslam'ın dua töreninin kökeninin ve gelişiminin ne olduğu sorusunun yanıtını arar. Kuran metninin dikkatli incelenmemesine dayanan kavramsal bir hatayla başlayan çalışmalar böylece temel bir yanılgıya yol açar. Buna göre *salât* günlük dua oturumları olarak başlamıştır, belirsiz bir zamanda buna Kuran'dan okunan parçalar eklenmiştir.[72] Oysa gerçekte tam tersi olmuştur. *Salât*, Kuran çalışması olarak başlamıştır. Kimlik olarak Müslüman olup eski, yoz yasalarından daha arınmamış olanların sayılarının hızla artması sonucu öğreti kaçınılmaz olarak sulanmış, öğretiyi bilenler hızla azınlığa düşmüş ve yanlış anlamaların başlamasını önleyememişlerdir. Yoz dinden gelenlerin sayısı hızla artarken ne yaptığını bilen Müslümanlar azınlığa düşmüş, yanlış bilgi doğru bilgiyi kovmuştur. Birbiri ardına eklenen yanlış anlamalar bizi bugün bulunduğumuz noktaya getirmiştir.

Özellikle Batılı kaynaklarda yinelenen sav şudur: "Muhammed çevre halkların tapınma törenlerini örnek alarak bir ritüel geliştirmiştir." Oysa çevre halklarda ve cemaatlerde görüp örnek aldığı öne sürülen şey **dua** ve **törendir**. Kendi yapmaya çalıştığı şey olan *salât* ise **vahiy dersidir**. Vahiy dersi dua değildir, tören de değildir. Dolayısıyla bu sav yanlıştır. Bu sav ancak uydurma hadis ve siyer öykülerinin gözlüğünden bakarak ve ancak kısmen akla yatkın olabiliyor. Bu savın bütünüyle geçersiz olduğunu kavramak için ise bazı ikincil aydınlanmalara erişmek gerekiyor:

1) Hadisişerif gerçeğini, yani Muhammed'e mal edilen pek çok şeyin aslında onun sahtekar veya başarısız izleyicilerinin icadı olduğunu anlamak gerekiyor.

2) Kitabımukaddes'te *salât*ın izini sürmek ve bulmak gerekiyor.

İkisinin ortak noktası, hadislerdeki ve Kitabımukaddes'teki genel izlenimin Muhammed'in Kuran'la anlattığı *din*le çeliştiğini fark edebilmektir. Çünkü anadüşünceyi yanlış anladığımız sürece *salât*ı ve daha pek çok Kuran kavramını doğru anlamamız olanaklı değildir.

Dikkatli bir metin incelemesiyle Kuran'ın ve Kitabımukaddes'in kıssalarının aynı olmadığı kısa sürede anlaşılabilir.[73] Bunların aynı olduğunu öne süren Batılılar ile Müslümanlar

[72] Aziz Al-Azmeh, *The Emergence of Islam In Late Antiquity*, Cambridge University Press, 2014, s.416-418. Ayrıca Cahiliyeyi Arındırma Hipotezi ve Beş Vakit başlıklarındaki kaynaklara bakınız.

[73] Yalnızca birkaç örnek: Tevrat, Yaratılış 2/2'de tanrı için "yoruldu" denir. Kuran 2:255 ve 50:38 ayetlerinde bunu çürütür. Tevrat, Tesniye 31/15, Yeşaya 19/1 gibi bölümlerde tanrı bulut içinde yere iner. Kuran 2:210-211 ayetlerinde bunu çürütür. Tevrat, Sayılar 14/14 ve Çıkış 24/10-11'de tanrının Yahudilere göründüğü yazılıdır. Kuran 7:143 ve 25:21 ayetlerinde bunu çürütür. Tevrat, Yaratılış 18/20-33'te İbrahim tanrıyla pazarlık eder ve Lut kentini iyilerle birlikte yok etmekten vazgeçirir. Kuran 11:74-76'da ise İbrahim Allah'la nüfus pazarlığı yapmaz, Lut halkının bağışlanmasını diler. İbrahim'in yufka yüreğinden söz edildiğine dikkat ediniz. Allah, İbrahim'in bu dileğine son vermesini söyler, kararını değiştirmez, iyileri kurtarır ve kenti yok eder. Kuran'da anlatılan Allah, çoktanrıcı çoğunluğu yok etmek için bir tektanrıcıya bile kıymaz (6:131, 7:165, 10:103, 11:40…). Tevrat, Çıkış 32/13-14'te tanrı, İbrahim'in soyundan gelen herkese peşin bağışlanma güvencesi verir. Kuran 2:124 bunu çürütür. Tevrat, Çıkış 32'de Musa, tanrıyı fikrini değiştirip Yahudileri yok etmemeye ikna eder. Kuran 7:155'te Musa, Allah'ın yalnızca bir sınama yaptığının bilincindedir. Tevrat, Yaratılış 30 ve 47 bölümlerinde Yusuf, amcasını dolandıran, halkı köleleştiren bir ahlaksız olarak betimlenir. Kuran'ın 12. suresinde bambaşka bir Yusuf anlatılır. Yaratılış 12, 16, 20 bölümlerinde İbrahim, kardeşiyle evlenen, karısını

çoğunluktadır. Müslümanlar Kuran'ın Kitabımukaddes'i ve onun dışındaki Yahudi-Hristiyan efsanelerini kopyaladığı iddiasını görünürde kabul etmezler ama sözgelimi Kuran'da bulunmayan "ayrıntıyı" Tevrat'ta aramak gibi yollara başvurarak iddiayı uygulamada kabul etmiş olurlar. Benzer biçimde, bir Oryantalist Muhammed'in Yahudi namazını taklit ettiğini öne sürdüğünde Müslümanlar bunu kabul etmezler ama namazı bu biçimiyle Muhammed'in ilkörnek olarak uyguladığını öne sürerek uygulamada aynı noktaya gelmiş olurlar. Çünkü namazın 7. yy. Ortadoğu Yahudi ve Hristiyanlarının günlük tapınma törenlerinin neredeyse aynısı olduğunu onlar da kabul ederler. İlgili bölümde gerçekten de aynı olduğunu göstereceğim.

"Taklit hipotezi" olarak kısaltacağım bu iddianın gelenekçi-ezberci Müslüman öğretisiyle kesişen bir başka yönü Kuran'ın içeriğiyle Muhammed'in uygulaması veya yorumu sanılan rivayeti ayırmamasıdır. Sözgelimi kimi Batılı "teyemmüm Yahudi kitabı Talmud'da[74] var, Muhammed de buradan almış" diyerek konuyu kapatır. Oysa teyemmüm Kuran metninde vardır. Üç vakit veya beş vakit kuralı gibi Muhammed'in Talmud'dan alıp hadis olarak ilettiği öne sürülen kimi öğe ise Kuran'da yoktur.[75] Bu nesnel olarak önemli bir farktır, bunu görebilmek için Müslüman olmak gerekmiyor. Abraham Geiger, sözde Muhammed'in Yahudiliği örnek alarak bir öğreti icat ettiğini öne sürdüğü Islam and Judaism kitabında aynı kişiye çelişkili niyetler yakıştırıyor. Muhammed'in *salât*ı Yahudi namazını örnek alarak geliştirdiğini, öte yandan Yahudilere benzememe çabası içinde olduğunu öne sürüyor.[76] Gelenekçi Muhammed kurgusu ne kendi içinde ne de Kuran'la tutarlı bir kişiliktir. Hadislerdeki elçinin *salât*ı Kuran'daki *salât*tan farklıdır. Her iki *salât*ın da aynı kişiden kaynaklandığını öne sürmek bir çelişkidir. Bu sorunun çözümü iki *salât*ın farklı kişilerce farklı zamanlarda ortaya çıktığını kabul etmektir. *Salât* sonradan Yahudi namazına benzetilmiştir ve hadislerde bunu görebiliyoruz ama Muhammed'in *salât*ı hakkında varsayımlarımız yalnızca Kuran'daki bilgilerle doğrulanabilir.

Gelenekçi Müslüman yorumcular da Kuran'ı hadis ve siyer öyküleriyle bulandırmak, demek ki yasaların kaynağını ayrımsamamak yoluyla farkında olmasalar da bu hatayı yapan Batılılarla

---

başkalarıyla paylaşan, hizmetçisine kötü davranan biridir. Yaratılış 19'da Lut'un öz kızlarıyla ilişkiye girdiği söylenir. Yaratılış 27'de Yakup kardeşine haksızlık ederek babası İshak'ı aldatır, İshak da bunu onaylar. Yaratılış 16:1-12'de İbrahim'in oğlu İsmail ezik ve geçimsiz bir kişidir. Eski Ahit, 1.Samuel 27 ve 2.Samuel 11'de Davut, zina ettiği kadının kocasını öldürten, hileci, soykırımcı biri olarak anlatılır. Kuran'ın bu isimlerden söz eden her bir bölümü, bu kişilerin Allah'ın sevgili kulları, yani doruk derecesinde ahlaklı kişiler olduğunu anlatır.

[74] talmud: Ezici çoğunluğu oluşturan Rabbani Yahudilik anlayışında, bu yazılı Tevrat'tan ayrı olarak bir de sözlü Tevrat vardır. Bunun içeriğini de Talmud ve öbür insan yazması kitaplar oluşturur. Talmud, 63 kitaptan oluşan ve on beş bin sayfayı bulan dev bir derlemedir. Yasaları belirleyen Mişna'lardan ve bunların yorumları olan Gemara'lardan oluşur. Talmud, Kitabımukaddes'in bir parçası değildir. Babil Talmudu ve Kudüs Talmudu olarak iki ayrı Talmud vardır. Her ikisi de Muhammed'den önce yazılmıştır.

[75] Bunu Abraham Katsh, Abraham Geiger ve Ignaz Godziher başta olmak üzere çoğunlukla Yahudi oryantalistler öne sürerler. Kuran'ı hadisten ayırmadıkları için yanılır veya yanıltırlar.

[76] Reform Yahudiliği'nin kurucusu sayılan Alman haham ve araştırmacının *Was hat Mohammed aus dem Judenthume aufgenommen?* adlı orijinal kitabı 19. yy...'da yayınlanmış, Hint Hristiyan misyonerlerince İngilizce'ye çevrilmiştir.

aynı noktaya varıyorlar. Kuran'da abdest dört hareket ve yıkamalar birer kezdir; buna karşılık hadiste abdest yedi veya sekiz hareket ve yıkamalar üçer kezdir. Gelenekçi Müslümanlar Talmud'un üç kez su dökmek kuralını Kuran'da bulunmamasına karşın Muhammed'e mal ederek aslında taklit hipotezini doğrulamış oluyorlar! Yani Muhammed'in Yahudilik ve Hristiyanlıktan derleme bir din türettiği iddiasını doğrulamış oluyorlar. Üstelik bu bakış açısı ulakların tarihiyle ilgili büyük resmi görmemizi de engelliyor. Giriş bölümünde sözünü ettiğim çatışma paradigması dediğim şey, tarihi **her ulağın aynı şeyi anlattığı ve her seferinde öğretinin sabotaja uğrayıp unutulduğu** bilgisiyle incelemektir**.** Büyük resim budur. Abdesti bu hale getiren Muhammed değil, ondan sonrakilerdir. *Salât*ı namaza dönüştüren Muhammed değil, ondan sonrakilerdir.

Ülkemizde ve Batı'da namazın kökenini araştıran akademik çalışmaların çoğu, dinin (modern seküler söylemde "dinlerin", *religion*ların) bozulma sürecini göz önünde bulundurmayıp bunların sürüp giden olgular olduğu kabulüyle yapılmıştır. Bu nedenle namazın bu biçime nasıl geldiği sorusu, onlar için Muhammed'in namazı bu biçime nasıl soktuğuyla aynı soru olabilmektedir. Bu, **geleneği Muhammed'in kurduğu** hipotezidir. Bu bakış açısı Kitabımukaddes'in ve Kuran'ın zamanla yanlış anlaşılmış kitaplar olduğu gerçeğinden uzak durur. Oysa Kuran metnini etkiden olabildiğince uzak biçimde inceleyen kişi, onda geleneksel bilgiye uymayan pek çok bildiriyi çok geçmeden fark edecektir. En basit bir örnek vermek gerekirse *Allahuekber* cümlesinin ve Allah'ın "*ekber*" adının Kuran'da hiç geçmemesi sanki önemsiz bir ayrıntıymış gibi atlanmaktadır.[77] Dinin sözde işareti olan ezan, Allah'ın Kuran'da geçmeyen bir adını veya sıfatını içerir. Kuran'da Allah'ın çok sayıda adı geçer ama *ekber*, yani Türkçesiyle "daha büyük" bunlardan biri değildir. Bu adın Allah'ın panteondaki tanrıların en büyüğü olduğunu söyleyen cahiliye Araplarından kalmış olması olasıdır. *Kelimeişahadet*in Kuran'da geçmemesi de benzer biçimde gözden kaçırılmaktadır.[78] Sünni İslam'ın sloganlarından olan "Sünnet ve cemaat" (*ehli Sünnet vel cemaat*) kavramları da Kuran'da bulunmaz; bu iki kavramı Emevi hanedanı meşruluk dayanağı olarak şişirmiştir. Hiçbir biçimde Kuran'a dayandırılamayan Hac gelenekleri de çok büyük olasılıkla Muhammed öncesinden kalmadır. Bunlar namaz başta olmak üzere Müslümanlığın simgeleri veya değişmezleri sanılan geleneklerin aslında Kuran dışı bir tabana oturduğunu gösteren küçük ama çarpıcı örneklerdir. Bu örneklerin bugüne dek taşınmış olması Müslüman anlağının yeni düşüncelere, keşiflere, özeleştiriye ve zamanın yorumunu ve içtihadını yapmaya ne denli kapanmış olduğunu gösterir. Muhammed'in Kuran yorumunun onun ölümünden kısa bir süre sonra unutulmuş olması çok

[77] Karşı kanıt olarak 74:3, 17:11 (*kebbir* – büyükleyin) ve 29:45 (*zikrullah ekber* – Allah'ı anmak daha büyüktür) ayetleri gösterilir. Oysa *ekber* adı Kuran'da yer almaz ve bu ayetlerden niçin *El Kebir* (Büyük) adının değil de *ekber* (daha büyük) sıfatının çıkarsanması gerektiği açıklanmamıştır. 29:45'in ise ses benzeşmesinin ötesinde sloganla bir benzerliği yoktur. Bunun yanı sıra Allahu Teala, Celle Celaluhu, Cenabı Hak gibi kültürümüzde en çok kullanılan adlar da Kuran'da bulunmaz.

[78] İlginç biçimde Kelimeişahadet cümlesi Kuran'da münafıkların ağzından duyulur:

İkiyüzlüler sana geldiklerinde şöyle derler: "Aslında senin Allah'ın elçisi olduğuna kesinlikle tanıklık ederiz!"… 63:1

güçlü bir olasılıktır. Benzer bir bozulma Musa daha sağken olmuştur.[79] Bu olguyu gözden kaçıran veya görmezden gelen araştırmacılar bugün bilinen namazı Muhammed'in tasarladığı varsayımında bulunuyorlar ki bunun ne belgesel kanıtı vardır ne de Kuran'la doğrulanabilir.

Popüler tarih anlatısı büyük resmi aramaz. Zaten modern bilimsel araştırmanın bütünsellikle değil tekillikle, genel geçer olanla değil özelle, anlamlı bütünle değil gitgide küçülen ayrıntıyla ilgilenme gibi kusurlu bir eğilimi vardır. Taklit hipotezi büyük resim açısından ne ifade ediyor? Çıkar çatışmalarını anlamak için bunu düşünmemiz gerekir. Sözgelimi bu hipotez Yahudiliğin ilk ve orijinal tektanrıcı din olduğu ve bugüne dek bozulmadığı varsayımıyla uyum içindedir. Bu hipotez aynı zamanda İsa'nın tek kurtarıcı olduğu öğretisiyle de uyumludur. Bu hipotez bu kişilerin kişisel ve seküler çabalar içindeki devrimciler olduğu ve Allah'ın hiç kimseye elçi göndermediği biçimindeki yaradancı (deist) varsayımla da uyumludur. Çünkü bu varsayımların hiçbirinde bütüncül bir insan varoluşu öyküsü bulunmuyor. Muhammed'in yazıp bıraktığı tek kitap olan Kuran'ın ise bütüncül bir varoluş öyküsünü bildirme iddiası var. Buna göre Nuh, İbrahim, Musa, İsa, Muhammed ve kronolojik olarak bunların aralarında gelip geçmiş olan her elçi aynı şeyi öğretmiştir. Her biri bozulmuş ve/veya unutulmuş ve ardından yeni bir elçi gönderilmiştir. Muhammed'in öğrettiği, ilk kuşaklardan beri bilinen ve asla değişmemiş olan ahlaktan başkası değildir.[80] Bunun ayırdında olan bir uyarıcının bozulmuş öğretileri izleyen topluluklardan şu veya bu ahlaki doğruları öğrenmesi, şu veya bu törensel öğeleri alması söz konusu olamaz. Gelenekçi yorumu izleyenler bu noktada durup konunun ahlak değil "ibadet" veya "nüsuk" olduğu itirazında bulunabilirler. İşte şu anda okuduğunuz kitap zaten bu ayrımın yersizliğini göstermek amacıyla yazıldı. İnsan davranışlarını **dinsel-dünyevi** veya **ibadet-ahlak** veya **akide-amel** diye ayırmaya başladığımızda tutarlı ve bütüncül resimden uzaklaşıyoruz, *din*i parçalara ayırmaya yaklaşıyoruz. Hem Kuran'ınkinden hem yaşamınkinden uzaklaşıyoruz ki ikisi de aynı resim olmalıdır.

Namazın kökenini araştıran akademik çalışmalar parçalanmışlık üzerine kurulu "din"/*religion* paradigmasını izlerler. Kutsalı ve dünyeviyi birbirinden ayırmaya çalışan seküler, modern algıya sahip araştırmacıların kavramlar dünyasında "dinler" diye bir varlık sınıfı vardır, İslam da "dinlerden bir din"dir. Bu yine Kuran'ın mesajında yeri olmayan bir kavramlaştırmadır.[81]

---

[79] *"Seni aceleyle toplumundan uzaklaştıran şey nedir; ey Musa?" Dedi ki: "İzimi sürüyorlar! Efendim, senin hoşnut olman için sana doğru acele ettim!" Dedi ki: "Öyleyse bilmelisin ki, senden sonra toplumunu sınadık. Ve Samiri onları saptırdı!"* Kuran 20:83-85

Tevrat, Çıkış 32/1: *Halk Musa'nın dağdan inmediğini, geciktiğini görünce, Harun'un çevresine toplandı. Ona, "Kalk, bize öncülük edecek bir ilah yap" dediler, "Bizi Mısır'dan çıkaran adama, Musa'ya ne oldu bilmiyoruz!"*

[80] *De ki: "Ben, elçiler arasında yeni bir şey türetmiş değilim… 46:9*

Senden önce de şöyle bildirdiğimiz elçilerden başkasını göndermedik: "Benden başka Tanrı yoktur. Artık bana hizmet edin!" 21:25

…O, sizi seçti ve atanız İbrahim'in yolu olan bu dini sizin için zorlaştırmadı… 22:78

…Allah'ın yasasında bir değişiklik bulamazsın. 17:77, 33:38,62, 35:43, 48:23

[81] Bu konuyu Din Nedir yazımda tartıştım. Sitede sağ menüde Din başlığı altındaki öbür yazılara da bakınız.

*Salât*ın namaza nasıl evrildiği sorusunun seküler düşüncenin din/*religion* çerçevesi içinde sağlıklı olarak yanıtlanabilmesi güçtür. Dinlerdeki bozulmanın bir şablon denebilecek kadar birbirine benzeyen izleği, bu evrimi anlamak için yararlı bir düşünsel çerçeve olacaktır. Yaşamın **özerk bir parçası** olarak tanımlanmış olan "din"/*religion* kategorisinin yararsızlığını ve bu sözcüklerin anlamındaki kaymayı saptamamış araştırmacılar "dua" kavramını da bu yanlış temele oturtarak ikinci bir hata yapıyorlar. Böylece "dinlerden birisinin" kökenini araştırırken "bu dinin duasıyla" "öbür dinin duasını" karşılaştırma hatasına düşüyorlar. Bu yanlışlığı İçlemsel Tanrı ve Dua bölümünde ayrıca tartışacağım.

Öncül yanlış oldu mu çıkarımlar da yanlış olacaktır. Namazın kökenini araştıran akademik çalışmalar öncelikle biçimle ilgilenir. Bu önemli bir yanılgıdır çünkü Kuran'ın anadüşüncesinden uzaktır. Kuran Yahudileri veya Hristiyanları veya çoktanrıcıları biçimsel değil bütünüyle tinsel ve soyut gerekçelerle eleştiriyor. Namazın kökenini veya *salât*ın kökenini araştıran akademisyen ise neredeyse bütünüyle biçimsel bir çözümlemeyle karşımıza çıkıyor. Eski Araplar yere kapanıyorlar mıydı? Muhammed abdesti Yahudilerden mi öğrendi? Günde beş vakit kuralı Mecusilerden mi geçti?... Bunlar elbette yanlış veya gereksiz sorular değildir. Aynı soruları ben de sordum ve yanıtlarını aradım çünkü bugün gelenekçi anlayışta namaz olarak karşımızda duran ve Kuran'daki *salât*ı karşıladığı öne sürülen şey neredeyse bütünüyle biçimseldir. Anlamsal olarak, nedensellik ilişkileri bakımından incelenmez. Öyleyse önümüzde duran soru ve sorun Muhammed'in namazı nasıl kıldığını veya nasıl icat ettiğini bulmak değil, *salât*ın namaza nasıl dönüşmüş olabileceğini bulmak, aradaki bağlantıyı kurmak, **anlam**ın nasıl geçilip de **biçim**e saplanıldığını anlamaktır.

Taklit hipotezi, birincisi; sınanmamış bir varsayımın ardından gittiği ve öğretinin Muhammed'den hemen sonra bozulmuş olma olasılığını dikkate almadığı için, ikincisi; bütüncül bir varoluş resminin veya insanlık tarihinin kurgulanmasını engellediği için kalıcı bir bilgi üretemeyecektir. Öğretinin Muhammed'den hemen sonra bozulmuş olduğu ve yaygınlaşan ve baskınlaşan her öğretinin yozlaşma sürecine gireceği göz önüne alındığında ise tutarlı ve bütüncül bir resme yaklaşırız. Sonraki bölümlerde göstereceğim üzere Musa'nın ve İsa'nın öğretilerinin yozlaşması benzer süreçlerdir. Bunu Kitabımukaddes'i ve Kuran'ı karşılaştırmalı okuyarak anlayabiliyoruz. Muhammed'in öğrettikleri yeni olmadığı gibi ulakların öğrettiklerinin üstünün örtülmesi ve unutturulmaya çalışılması da yeni bir çaba değildir.

Cahiliyeyi Arındırma Hipotezi

Pek çok kaynakta yer alan bir başka hipotez şudur: "Muhammed cahiliye (pagan) Araplarının törenlerini/menseklerini aldı, çoktanrıcılıktan arındırarak sürdürdü." Cahiliye Araplarının *salât*ı bildiği ("namaz kıldığı") iddiası bunun bizi ilgilendiren en önemli parçasıdır. Sözüm ona Araplar *salât*ı biliyorlarmış, Kabe'ye dönerek namaz kılıyorlarmış, eğilip yere kapanıyorlarmış. Muhammed'in yaptığı tek değişiklik Kabe'deki tanrı heykellerini temizlemek ve namazı kendi icat ettiği okuma düzenine bağlamak olmuş. Elbette böyle tanımlanan bir *salât*ın neden "dinin direği" ve Kabe'nin varlık amacı olduğu açıklanamıyor. Bu hipotezin tutarsızlığı ve Kuran'a uyumsuzluğu Ayetler bölümünde bellidir, ayrıca bu bölümde yapacağım çözümlemelerde de belli olacaktır.

Ne yazık ki bunu Müslüman olma iddiasındaki pek çok yazar da benimsiyor. Bu, Kuran'a doğrulatılabilen bir hipotez değildir ve İbn Hişam, Taberi, Buhari gibi sağlığı belirsiz kaynakları dayanak alır.

Bu hipotezde cahiliye Arapları dahil çevredeki bütün kültürlerin bu orijinal öğretinin döküntüleri ve yoz kalıntıları olması ve Muhammed'in orijinal tektanrıcı öğretiyi yeniden kurmuş olması olasılığı yok sayılıyor. Gerçi bu büyük resmi görebilmek için *salât* konusunu aşıp Kitabımukaddes'in ve Kuran'ın karşılaştırmalı bir okumasını yapmak gerekebilir. Taklit hipotezinde olduğu gibi burada da cahiliye-Müslüman benzerliğinin Muhammed'den sonra gerçekleşmiş veya bu benzerlik iddiasının sonradan kurgulanmış olma olasılığı yok sayılıyor. Taklit hipotezinde olduğu gibi burada da sabotaj olasılığına yer yok. Çünkü bütün insanlığı ve zamanları kapsayan iyi-kötü savaşına, Allah'ın elçileri ve onların düşmanları kavramına burada da yer yok. İlk insan kuşağından beri var olan orijinal tek bir ahlak öğretisinin var olduğu, bu öğretide sürekli bozulmaların olduğu, bozulanların doğal seçilim sürecinde sürekli ayıklandıkları ve orijinal öğretinin yeniden ve yeniden yeryüzüne yayıldığı görüşüne yer yok. Kuran'da yer alan temel örüntüye, insanlığın varoluşunun özeti diyebileceğimiz bu öyküye bu hipotezde yer yok.

İnsanlardaki Kör Taklit Eğilimi

Arşivlemediğim için bulamadığım bir videosunda ilahiyatçı Abdülaziz Bayındır hurafelerin ve belki "namazın rükünlerinin" de ortaya çıkma mekanizmasını açıkça anlatmıştı. Bir gün arkadaşlarıyla uzak bir camide namaz kılmışlar. Çıkmak için ayakkabısını giyerken dengesini sağlamak için sütunlardan birine kısa süreli olarak dokunmuş. Kalabalıkta arkasındaki arkadaşları ne yaptığını iyi göremedikleri için sütunu okşadığını sanmışlar ve onlar da sütunu tek tek elleyerek çıkmışlar. Bayındır ne yaptıklarını sorunca onu taklit ettiklerini söylemişler. "Vardır bir bildiği" diye düşünmüşler, "sütunda bir keramet falan var galiba" demişler.[82] Bayındır farkına varıp düzeltmese işte size kare kare bir boş inanışın ve ona eşlik eden törensel davranışın ortaya çıkış anı… Boş inanışlar nedensellik bağını öğrenememek veya anlamamak ama bunu umursamamak durumunda ortaya çıkar. Bu umursamazlığa "taklitçilik" diyoruz.

Hadislere göre cemaatin içinde hadis elçisinin gerçekte ne öğrettiğinden habersiz kişiler vardır. Abdülaziz Bayındır'ın öyküsüne benzer şekilde hadis elçisinin neyi niye yaptığını hiç bilmeden "Resul tükürdü, o yüzden ben de tükürdüm" diyen kişiler buluyoruz hadislerde.[83] Benzer bir başka örnek 7. yy. Emevi Basra valisi Ziyah ibn Ebih'tan aktarılıyor. Secdeden kalkarken ellerinin tozunu çırpanları görüyor ve gelecek kuşakların bu hareketi *salât*ın bir parçası sanacaklarından korkuyor. Eller çırpılmasın diye mescide çakıl serdiriyor.[84] O güne dek böyle bazı yanlış anlamaların çoktan birer yasaya dönüşmüş olduğu biliniyor olmalı ki vali bir

[82] Bu videoyu bilen olursa bana göndermesini önemle rica ediyorum.

[83] Ebu Davut, Salat, 2/94 (484) (http://sunnah.com/abudawud/2/94).

[84] Francis Clark Murgotten, *The Origins Of The Islamic State (Kitab Futuh Al-Buldan of al Imam Abu-l Abbas Ahmad ibn-Jabir al-Baladhuri)*, Columbia University, 1924, 2/63.

benzerinin daha yaşanacağından kaygılanıyor. Bu söylentinin doğru olduğunu kabul edersek bundan çıkarılacak bir başka sonuç, 7. yy. ortalarında Irak'ta namazın kurallarını (!) cemaatin çoğunluğunun bilmediğidir. Aslında Kuran'da buyurulan *salât*ın "namaza" nasıl dönüştüğünü anlamak için bu üç örnek yeter de artar bile.

Teravih namazıyla ilgili bir hadise göre hadis elçisi, Ramazan akşamları uzatılmış Kuran çalışmasını mescitte yapmayı bırakıp evinde yapmaya başlamış ve gerekçe olarak insanların bunu bir kural olarak bellemesinden kaygılandığını söylemiş.[85] Bunu ister kendi söylemiş olsun ister yüzyıllar sonra uyduran, bunu söyleyen kişinin insanlardaki taklit eğilimini ve yaygın uygulamanın bir kurala dönüşme eğilimini bildiğini gösterir.

Namazın ne olduğunu sorgulamayanlar onun bir tören olduğunun ayırdına varamıyorlar veya varsalar da umursamıyorlar. Bu davranış namazın ne kadarının Kuran buyruğu, ne kadarının ise gelenek olduğunu ayrımsamayan bir toplum oluşturuyor. Bu davranış şablonunu sıkmabaş başörtüsü, takke, "dinsel" giyim, oğlanların sünneti, Arapça kimi dua ve ünlem kalıpları, Arapça kişi adları, dinsel terime dönüşmüş Arapça sözcüklerin ısrarlı kullanımı gibi pek çok örnekte görüyoruz. Bunlar cemaat üyelerinin Kuran'a dayandıramadıkları ama sürdürmekte ısrarlı oldukları uygulamalardır.

*Salât*ın Biçimleri

Namaz

Yayılmanın ilk dönemlerinde Müslüman devletinin egemenliği altında bulunan nüfus yöneticiler ve askerler dışında Kuran'a yabancıdır. Kuran'ı hiç duymamışlardır. Böyle bir kalabalığa Kuran dersi vermeye nasıl başlanır? Bu zor bir soru. Sırayla sureleri okumak bir yöntem olabilir. Büyük olasılıkla öyle de yapılmıştır. Nitekim *salât*ın gelenekselleşmiş ve taşlaşmış biçimi düz okumadan fazlası değildir. Bu durumda namaz dediğimiz şeye çok yakın görünen bir Kuran dersi elde ederiz. Birisi ezberden okuyor, yüzü kalabalığa dönük. Dinleyiciler ayakta, sessizce dinliyorlar. Arap coğrafyasında ağız ve şive farkları olmasına karşın hepsi Kuran okuyan subayı veya valiyi veya kadıyı veya gönüllüyü anlayacak kadar aynı dili konuşuyorlar. Anlamadıkları şeyler elbette oluyor. Ama öncelik sureleri katıksız duymalarında. Kitap çoğaltmak bugünkü gibi kolay değil. Onun için okuyanın elinde nadiren Mushaf görülüyor. İşte bu formül yalnızca başlangıç dersidir. Bunlar elçiden hiç haberi olmayanların, onun hakkında dedikodudan başka bir şey duymamış olanların **başlangıç** dersleridir. Kuran bilgisi arttıkça bu dersin artık daha nitelikli ve derinlikli bir içeriğe ulaşması beklenir. İlkokul birinci sınıftaki dersin görüntüsüyle üniversitedeki dersin görüntüsünün çok farklı olması gibi. Ne var ki bu ideal gerçekleşmemiştir. Bugün Arapça konuşan ülkelerdeki namaz ilkokul birinci sınıf dersidir. On dört yüzyıl sonra birinci sınıf dersi *salât*ın bütünü sanılmaktadır, üstelik Arap olmayanlar yanlış dilde ders yapıyorlar.

[85] Buhari, Adab, 78/140 (6113) https://sunnah.com/bukhari:6113; Atsam bil Kitab vel Sünne, 96/21 (7290) https://sunnah.com/bukhari:7290.

Zaman içinde Müslüman dünyada Kuran'ı **uygulama** görevi, Kuran'ı yalnızca okuma görevine doğru indirgenmiştir. Türkiye'de ve Arapça konuşmayan uluslarda ise bir basamak daha kayıp olmuş, Kuran'ı dinleme görevi, Kuran'ı dinler gibi yapma görevine doğru kaymıştır. Ve bunun üzerine son aşama olarak Türkiye'de Kuran'ı dinler gibi yapma görevi, Kuran'ı dinler gibi yapma toplantısına çağrıyı (ezanı) dinleme görevine kaymıştır. Öyle ki, kendisi düzenli namaz kılmayan pek çok kişinin ezanı duymak istediği ve duyamadığında bu "hakkını" talep ettiği çok iyi bilinmektedir. Bu aslında yapıyormuş gibi davranma zincirinin son halkasıdır. Kuran'ı çalışıp anlamak varken düz okumasını dinlemekle yetinmek belki de bu yola çıkaran ilk adımdı.

Önceki sayfalarda gösterdiğim üzere namazla kıraat arasında fark yok denecek kadar azdır. Secde konusunu incelediğimizde bunu bir kez daha göreceğiz. Kıraatin namazdan daha önemsiz görünmesinin tek nedeni adlandırmadır. Birine "*salât*" adı verilirken öbürüne "okuma" denmiştir, hepsi bu. Oysa ikisi de *salât*tır.

Kıraat

Kıraat "okuma" demektir. *Kari* "okuyucu" demektir. Bu sözcük *salât*ın yani Kuran öğretiminin girdiği biçimlerden birini anlatır. Bu, Kuran dersinin olabilecek en ilkel, en katıksız biçimidir; düz okumadır.

Halife Osman döneminde kariler çocuklara, kadınlara ve her yaştan insanlara Kuran öğretmişlerdir.[86] El Makrizi (15. yy.) Nişabur'da ve Kahire'de, İbn Cübeyr (12. yy.) Şam'daki mescitlerde (camilerde) Kuran okuma halkalarından söz ederler.[87] Medrese gibi yüksek öğretim kurumları sıklıkla halka Kuran okunmasını sağlamışlardır.[88] Çevre ülkeler ele geçirildiğinde halkın Kuran'ı duyabilmesi için cuma toplantılarına katılması özendirilmiştir. İranlıları Müslüman yapabilmek için halka Farsça çevirisinin okunması sağlanmıştır.[89] Nerşahi'nin Tarihu Buhara'sında Horasan valisi Kuteybe İbn Müslim'in (ö.715) zamanında Buhara'da *salât*ta Kuran'ın yerel dildeki çevirisinin okunduğu yazıyor.[90] Bu, *salât* oturumunun amacının bir şeyi duymak ve anlamak olduğu bilgisinin münafık Emevi iktidarında bile henüz yok olmadığı anlamına gelir. Arapça bilmeyen kişinin Arapça metinleri seslendirmesinin veya dinlemesinin anlamsızlığını dile getirmek günümüze özgü değildir. 14. yy. bilgini İbn Haldun, bir 12. yy. bilgininden aktararak, anlamadığı Arapça metni "Kuran" olduğu gerekçesiyle

---

86 *"Osman (r.a.), Arap yarımadasının tamamının Müslümanlarla, mushaflar ve mescitlerle dolu olduğu bir dönemde yönetimde bulunmuştur. Kâriler (Kur'an okuyanlar), çocuklara, kadınlara ve her yaştan insanlara Kur'ân öğretiyorlardı."* İbn Hazm, *El Fasl*, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanliği Yayinlari: 84, 2017, c1/992.

87 H.A.R. Gibb and J.H. Kramers, *Shorter Encylopaedia of Islam*, Brill, 1933, s.337.

88 Jonathan Porter Berkey, *The formation of Islam: religion and society in the Near East 600–1800*, Cambridge University Press, 2003, s.227.

89 Bellew, H.W. The races of Afghanistan, 1880, s.15-16'dan akt. T.W. Arnold, *The Preaching of Islam*, 1896, s.183.

90 Narshakhi (çev. Richard N. Frye), *The History of Bukhara*, The Medieval Academy of America, 1954, s.48.

seslendirmenin saçmalığından söz eder.[91] Bir kez daha aradan geçen zamanda bilginler yenilmiş, cahil kalabalıklar üstün gelmişlerdir.

Kuran öğretilen ve hafız yetiştirilen okullara *darülkurra*, *darülkuran* veya *darülhuffaz* denmiştir. Bugünkü "Kuran kursları" bunların iyice yozlaşmış kalıntısıdır. *Darülkurra* sözcüğünün 8. yy.'da yani işler daha çığırından çıkmamışken kullanılmaya başlandığı aktarılıyor.[92] Bunlar orijinalinde Kuran okullarıdır. Ezber değil, öğrenme yerleridir. Ezber, o yer ve zaman insanının öğrenmek amacıyla kullandığı bir yöntemdir yalnızca. O yer ve zamanda Kuran'ın yazıyla öğretilmesinin önündeki engellerden biri Arap yazısında sesli harflerin olmamasıdır. Hatta noktalı harflerin noktalarının o zamanlar konmadığı ve bunun da harekeler gibi sonradan türetildiği bildirilmektedir. Ayrıca noktalama işaretleri olmadığı için cümlelerin başı, sonu ancak bağlamdan çıkarılabilir. Bunlar farklı okumaların olanaklı olduğu anlamına gelir ki bu olanak gelenekte "yedi harf" (*ahrufül seba*) olarak bilinir.[93] Kuran'ı kağıttan okuyarak öğrenmenin zorlukları yalnızca Arapça konuşan kişiler için geçerlidir. Arapça bilmeyen kişilere okuma/telaffuz derslerinin verilmesi anlamsızdır. Çünkü onlar Kuran'ın Arapçasını okuyamazlar ve dinleyemezler. Arapça konuşmayan ülkelerdeki *darülkurra*lar bir yanlış anlamanın eseri olmuştur. Bugün anlamı bilinmeyen sesleri ezberleme ilkesiyle çalışan "Kuran kursları" ve hafızlık eğitimi bu yanlış anlamanın somut tanığıdır.

"Genellikle cemaatle kılınan namazlardan sonra veya çeşitli toplantılarda ibadet maksadıyla yapılan tilavetlerde, hadislerde yer alan on sayısına itibar ederek okunan on ayet veya orta uzunlukta yaklaşık on ayetlik bir bölüm için Türk muhitlerinde kullanılan 'aşr-ı şerif' tabirine öteki Müslüman ülkelerde rastlanmamaktadır."[94] Rastlansaydı bile Arapça konuşmayan toplumlarda rastlanması beklenirdi. Çünkü namazı Kuran okumaktan farklı bir uğraş sanma yanılgısı özellikle onlarda belirgindir. Az önce bir veya iki sure okudun, cemaat dağıldıktan sonra niye on ayet daha okuyorsun? Ayrıca kiloyla tartar gibi bağlamından koparılmış on ayet okumak yerine neden başı ve sonu olan bir sure okumuyorsun? Bunun mantığı ahirette ikramiyesi ödenecek olan sevap-puan hesabını kabartmaktan başka bir şey değildir. Ne var ki 12. yy.'a gelindiğinde Arapça konuşan toplumlar da namazdan hemen sonra Kuran okuma oturumları yapmaya başlamışlardır.[95] İşte bu ayrımı yapmaya başladıkları noktayı *salât*ı bir tapınma töreni olarak anlamaya veya anmaya başladıkları nokta olarak işaretleyebiliriz.

Burada izini sürdüğümüz yanlış anlamaların ve sabotajların vardığı nokta kimine inanılmaz gelebilir. Türklerin Kuran'ı sihirli ve tılsımlı sesler bütünü olarak algıladıklarının kanıtı geç dönem vakıfların işlerinden bellidir. Ölen insanların "ruhlarına" parayla Kuran okutan vakıflar vardır. Bu okunanlar elbette Arapçadır ve dinleyicisi de yoktur. Sultan Murat, Bursa ve

---

[91] İbn Haldun (çev. Süleyman Uludağ), *Mukaddime*, Dergah Yayınları, 2009, 2/988.

[92] Nebi Bozkurt, "*Dârülkurrâ*", TDV İslâm Ansiklopedisi, https://islamansiklopedisi.org.tr/darulkurra#1.

[93] Suat Yıldırım, "*El Ahrufü's-Seba*", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, 1989, 2/174-177; F.Buhl, "*Kur'an*", İslam Ansiklopedisi, Milli Eğitim Bakanlığı, 1977, 6/1008.

[94] Muhammed Eroğlu, "*Aşr-ı Şerif*", TDV İslâm Ansiklopedisi, https://islamansiklopedisi.org.tr/asr-i-serif.

[95] A. Samb, "*Masdjid*", The Encyclopaedia of Islam New Edition, Brill, 1991, 6/657.

Edirne'de yaptırdığı cami ve imarethanelerde Kuran ve dua okutmak için yüzlerce kişi görevlendirmiştir.[96] Sonraki yüzyıllarda durum değişmemiştir. Süleymaniye Vakfiyesi'ne göre Süleymaniye Camii'nde sabah, öğle ve ikindi namazlarından sonra "cüz" okumak üzere 120 cüzhan bulunuyormuş. Bunların hiç dinleyicisi yoktur. Kimse dinlemediği için de para almasına rağmen "işe gelmeyen" okuyucuları denetlemek için adam çalıştırılmıştır. Padişah Üçüncü Murat'ın anasının vakfiyesine göre 90 cüzhan çalıştırılmıştır. Ayrıca 6 cüzhanın her gün okuduklarının "sevabı" Muhammed'e, Ayşe'ye, Fatıma'ya ve vakfedenin aile üyelerine paylaştırılmıştır, sanki Allah neyin "sevabının" kime gideceğini kullara soruyormuş gibi. Bugün tasavvufçular gibi "zikir" sayısını artırmaya veya evinde oturup tek kelime anlamadan okuyarak "hatim" sayısını artırmaya çalışanlar gibi, bu okumaların sayısı arttıkça sevap-puan kazanıldığı düşünüldüğü için sayıları durmadan artmıştır. Turhan Sultan'ın vakfiyesinde, Mescidi Nebevi'de (büyük olasılıkla Muhammed'in "ruhuna") ve Kabe'de 90 cüzhan görevlendirilmiştir. Yalnızca Enam Suresi'ni havaya, göğe okusun diye "enamhan"lar görevlendirilmiştir. Hatta üç cümlelik ve birkaç saniye süren İhlas Suresi'ni halıya ve duvarlara okusun diye parayla adamlar tutulmuştur. Bunları aktaran "Müslüman" tarihçi Kuran'dan hiç kimsenin dinlemeyeceği ve yabancı dilde üç cümle okusun diye üstelik faizle kazanılan parayla adam çalıştırılmasını "ihtisaslaşma" olarak değerlendiriyor![97] Bunlar aslında İslam'la dalga geçmenin ve Kuran'a hakaret etmenin örtülü ve etkili yollarıdır ama bunun farkına varanların sesleri gürültüde boğulmuştur. 16. yy.'da Birgivi Mehmet Efendi parayla dua veya Kuran okutulamayacağını yazmıştır. Şeyhülislam Ebussuud Efendi ise vakıfların, yani aslında kurulu düzenin bu fikirden kötü etkilenmemesi için bunu sözde çürüten bir risale yazmıştır.[98] İşte gerçekle yalan, doğruyla sahte arasında her çağda sürüp giden çatışmanın örneği budur. Kütüphanelerimizi neredeyse bütünüyle Ebussuudgillerin kitapları doldurmuştur. Bu tarih ve kültür zenginliği (!) içinde *salât*ı değil yalnızca namazı buluyor olmamız şaşırtıcı değildir. *Salât*ı anlatan kitaplar hasıraltı edilmiş, gerekirse yakılmıştır.

Gazali, tam olarak günümüz Müslümanlarının namazını tanımlayan şu sözleri İhya'nın **Kıraat** bölümünde aktarıyor: "El Hasan şöyle dedi: Kuran okumasını yolculuk gibi saydınız, geceyi yolculuğun parçalarını bitirmek için bindiğiniz binek devesi yerine koydunuz, ama sizden öncekiler onu rablerinden mesajlar olarak anladılar. Gece ona çalıştılar, gündüz uyguladılar. İbn Mesut şunu dedi: Kesinlikle Kuran onlara uygulamaları için indirildi ama onlar o çalışmayı uygulama yerine koydular. Ve Kuranı başından sonuna tek bir harf atlamadan okuyabiliyor ama uygulamayı terk edebiliyorsunuz."[99] Uygulamadan kastın *salât*ın kurulması olduğunu söylemeye gerek yok. Gazali, konunun devamında Yahudilerin de aynı şeyi yaptıklarını

---

[96] Mustafa Akdağ, *Türkiye'nin İktisadi ve İçtimai Tarihi*, Tekin Yayınevi, 1979, 1/497.

[97] https://www.ekrembugraekinci.com/article/?ID=1156&osmanlilarda-bir-faizsiz-kredi-kayna%C4%9Fi:-para-vakiflari Arşiv: https://archive.is/F0Ogn Ayrıca bkz. M. Akgündüz, *Osmanlı Döneminde Camilerde Kur'ân Okunmasıyla İlgili Görevliler,* Diyanet İlmî Dergi 56 (2020), s.443-458.

[98] Hüseyin Yurdaydın, *Türkiye'nin Dinî Tarihine Umumi Bir Bakış*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 1961/IX, s. 116-117.

[99] Al-Ghazali (trans. Mohammad Mahdi al-Sharif), *Ihya' Ulum Ad-Din*, Dar Al-Kotob Al-llmiyah, 1971, 1/525. İngilizcesinden çeviri benim.

söylüyor. Yaklaşık otuz sayfa boyunca Kuran'ı okurken anlamanın önemini farklı maddeler altında yeniden ve yeniden anlatıyor. Neredeyse tıpatıp aynı şeyleri İhya'nın *Salât* bölümünde de anlatmıştı. Arada neredeyse fark yok gibidir. Gazali, kıraat ve *salât* olarak ayrılmış geleneksel biçimsel sınıfları sorgulamamış olabilir ama İhya'nın *Salât* bölümüyle Kıraat bölümü yan yana okunursa ikisinin aslında aynı şey olduğu görülebilir.

Hutbe

Hutbenin kökeniyle ilgili farklı hipotezler kurabiliriz. Bunlardan en akla yatkın olanı hutbenin Kuran dersinin bir parçası olmasıdır. Bugünkü hutbe minberde anlatılan dersin biçimsel bir kalıntısıdır. *Salât* hadislerini tartıştığım bölümde bu hipotezi destekleyecek örnekler vermiştim. Haftalık toplanma günü "orta ders" (*salât el vusta*) olduğu için, demek ki en büyük cemaatin izlediği ders olduğu için hutbe bölümünün eksiltilememiş olması olasıdır. Ancak zamanla aşamalı olarak içeriğinin değişmiş olması görece kolaydır. Çünkü insanlar biçim veya ad değişikliğine, demek ki ani değişikliklere büyük tepki verirken yavaş ve tedrici değişikliklere büyük tepki vermezler. Bir şeyi "ortadan kaldırma" tasarısına verdikleri tepkiyi onun zamanı, sıralaması, büyüklüğü, önemi veya anlamı değiştirildiğinde vermezler.[100]

Ayetler bölümünde tartıştığım üzere Cuma Suresi'nde hutbeden ayrıca söz edilmemesi, onun *salât*ın **içinde** olduğunu gösterir. Hutbe ve *salât* sonradan bölünmüş olmalıdır. Bunun işaretlerini görebiliyoruz. Şu hadisten başlayalım:

"Elçi iki hutbenin arasında birlerdi [tekbir söylerdi]. Bayram günü hutbelerinde çokça birlerdi [tekbir söylerdi]."[101]

İbn Mace'nin kitabında "*Salât* İkamesi" konu başlığı altında hutbeyle ilgili çok sayıda hadis görüyoruz. Bir kere "hutbe" diye ayrı bir konu başlığı açmamış olması İbn Mace'nin hutbeyi *salât*ın bir parçası saymasından ileri gelebilir. Oysa bizim algımızda namaz ayrı, hutbe ayrıdır. İkincisi; bu hadiste hadis elçisinin tekbir söylediği yazılıyor. Namazda da bol tekbir olması dikkatimizi çekmelidir. Az önce açıkladığım üzere Muhammed tekbir cümlesini asla söylemiş olamaz ama bu hadisi yazanlar, tekbir cümlesinin hem *salât*ta hem hutbede sık söylendiği bir zamanı hatırlıyor olabilirler. Bu, Muhammed'den sonra bir süre daha *salât*ın ve hutbenin aynı şey olarak anlaşılmayı sürdürmüş olma olasılığını güçlendiriyor. Belki de *salât* ve hutbe ilk başta aynı şeydi ve sonradan **Kuran okuma** ve **okunanların açıklanması** olarak iki bölüme ayrıldı. Nitekim rivayetlerde Resul'ün "hutbede yasa koyduğu" söyleniyor. Bu doğruysa kıraat oturumunda okuduğu bölümde yasa bildirilmiş olmalıdır. Önce koyacağı yasaya temel oluşturan Kuran bölümlerini okuyor, sonra uygulamaya dönük bir kural koyuyor. Böyle bakınca hutbenin okumadan ("namazdan") sonra olması mantıklıdır.

Emevi kralı Mervan'ın bayram *salât*ında hutbeyi *salât*ın önüne aldığı söylenir.[102] Belki de insanlar Kuran'ı dinleyip dağılmak istediler çünkü Mervan'ı Kuran'ı **açıklamaya** ve/veya **iyi**

---

[100] Şeytan sıçramıyor, adımlar atıyor:

Şeytanın adımlarını izlemeyin… 2:168,208, 6:142, 24:21.

[101] İbn Mace, İkame, 5/1346 (https://sunnah.com/urn/1286350).

öğüt vermeye yetkin bulmadılar. Belki de onun bir çoktanrıcı olduğunu biliyorlardı ve zorunlu asgari görevi yerine getirmiş olmak için mescide geliyorlardı. Mervan açıklamayı okumanın önüne alınca bu anlamsız bir durum doğurdu ve hutbenin içeriği yavaş yavaş Kuran'dan çıkarak bir tür Ulusa Sesleniş'e dönüştü. Bu kez açıklamayı "kaçırıp" okumaya yetişenlerin *salât*larının geçersiz olduğu söylenemedi çünkü bu kişiler okumayı dinleyerek görünürde asgari görevlerini yerine getirmiş oldular. Bugün de cuma hutbesini kaçırıp namaza yetişenlerin namazının tamam olduğu söylenir. Böylece hutbeyle okumanın arası iyice ayrıldı ve hutbe *salât*ın bir parçası olarak anılmamaya başladı.

Zaten Muaviye ve artçıları döneminde *imam*lık yani toplumun önderliği din işleri önderliği ve devlet işleri önderliği olarak ikiye bölünmeye başlamıştır. Abbasilerde durum değişmemiştir ve zaman geçtikçe kötüye gitmiştir.[103] Bize miras kalan hutbe işte bu, Kuran okumasından kopmuş ve kendi başına bir varlık kazanmış, yitik hutbedir. Buna rağmen insanlar eylemlerinde tutarlılık ve bütünlük aradıkları için bu bozulma süreci hakkında hiç düşünmemiş de olsalar hutbede Kuran'dan öğütler okumak gerektiğini haklı olarak çıkarsayabilirler.

Bugün cuma hutbeleri namazdan önceyken bayram hutbelerinin namazdan sonra olması açıklanmaya muhtaçtır. Yağmur *salât*ında da (*salât el istiska*) hutbe okumadan sonradır.[104] Yağmur *salât*ını aslında toplumsal bir gereksinim ortaya çıktığında yapılan özel bir vahiy ve içtihat oturumu olarak düşündüğümüzde hutbeyle arasındaki bağlantı daha iyi anlaşılabilir. Sonradan yanlış anlaşılarak "yağmur duası" gibi anlaşılmış olmalıdır. Çok büyük olasılıkla bu iki *salât*taki sıra işin mantığına uygun olan bozulmamış, doğru sıradır. Cuma hutbesi ise farklı sıradadır. Ve fakat zamanla içerik değiştiği ve hutbe kavram olarak farklılaştığı için bu çelişki çözülmeden bırakılmıştır. Buhari'de yer alan bir hadiste Halife Ömer'in cuma hutbesine gelen kişiye "*salât*a neden gelmediğini" sorması, hadise göre Ömer zamanında cuma hutbesinin *salât*tan sonra olduğu anlamına gelir.[105] Yine bir başka hadiste 62:11 ayetinin sözde iniş nedeni olan olay anlatılırken hutbe sözcüğü kullanılmaz, "*salât*tayken (*nusalli*) gittiler ve elçiyi ayakta

---

[102] Buhari, İydeyn, 13/8 (956) (https://sunnah.com/bukhari:956); Müslim, İman, 1/84 (49) (https://sunnah.com/muslim:49a); İbn Mace, İkame, 5/473 (1275) (https://sunnah.com/ibnmajah:1275); Tirmizi, Fiten, 33/15 (2172) (https://sunnah.com/tirmidhi:2172). Bayram namazında hutbenin sıralamasıyla ilgili öbür örnekler: Buhari, Adahi, 73/29 (5573) (https://sunnah.com/bukhari:5573); Iydeyn, 13/12 (963) (https://sunnah.com/bukhari:963); Libas, 77/97 (5880) (https://sunnah.com/bukhari:5880); Müslim, İydeyn, 8/8 (888) (https://sunnah.com/muslim:888); Tirmizi, İydeyn, 5/2 (531) (https://sunnah.com/tirmidhi:531); İbn Mace, İkame, 5/474 (1276) (https://sunnah.com/ibnmajah:1276), Ebu Davut, Salat, 2/752 (1141) (https://sunnah.com/abudawud:1141); Nesai, İydeyn, 19/14 (1569) (https://sunnah.com/nasai:1569).

[103] B.M. Borthwick, The Islamic Sermon as a Channel of Political Communication, Middle East Journal 21 (1967), s.302'den aktaran Recai Doğan, *Cumhuriyet Öncesi Dönemde Yaygın Din Eğitimi Açısından Hutbeler*, Dini Araştırmalar 1/2 (Haziran 1998), s.13.

[104] G. Monnot, "*Salat*", The Encyclopaedia of Islam New Edition, Brill, 1995, 8/931; Mustafa Baktır, "*İstiska*", TDV İslâm Ansiklopedisi, https://islamansiklopedisi.org.tr/istiska.

[105] Buhari, Cuma, 11/7 (882) https://sunnah.com/bukhari:882 Yine bir başka hadiste bu kez Hadis Elçisi hutbenin namazı izlediğinin işaretini vermiştir: Buhari, Cuma, 11/55 (931) https://sunnah.com/bukhari:931

bıraktılar" denir.[106] Bu, hadisi yazanların hutbeyi de *salât* saydıklarını gösterir. Elbette bu hadisleri gerçek olayların kaydı olarak kullanmıyorum, yalnızca bunların hutbeyle ilgili geleneksel ezberlerle çeliştiğini gösteriyorum.[107]

11. yy. bilgini Gazali, İhya kitabının *salât*la ilgili bölümünde yeterli bilgisi olmadan *salât* ettireni eleştiriyor.[108] Onun zamanında her namazın arkasında hutbe bölümü yoksa bile bu, ilke olarak okuduğu şeyin anlamını iyi bilmeyenin okumaya da yetkin olmadığının düşünüldüğünü gösterebilir.

Hutbeyle namazın bir başka görünen benzerliği ikisinin de iki bölüm olmasıdır. Vakit namazlarının iki, üç, dört, yedi gibi farklı rekat sayılarının olmasının nedeni hiçbir gelenekçi kaynakta açıklanmamaktadır. Buna karşılık toplanma günü (cuma) dersinin iki rekatta kalması ilk kuşakların Kuran dersini çoğunlukla kaç dilim yaptıklarıyla ilgili bir ipucu olabilir. Gelenekçi kaynaklarda Ulak'ın hutbeyi ikiye ayırdığı ve ikisi arasında kısa bir süre oturduğu anlatılır. Gerçi oturma işinin Muaviye'nin icadı olduğunu öne süren de vardır ama biz us yürütmek için ilk varsayımı doğru kabul edelim.[109] Bu oturma dört rekat namaz kılan birinin ikinci rekat sonunda oturarak yaptığı okumayı akla getiriyor. *Kade* denen bu oturmada sure okunmaz ve ne duası okunacağı konusunda katı bir kural yoktur. Belli ki bu bir dinlenme veya *salât*ı ikiye bölme arası olarak kullanılmıştır. Geleneksel formülle iki rekat kılan biri ise namazını oturmadan ikiye bölmüş oluyor. Bir surenin iki rekata bölünebiliyor veya oturuma ara verilmiyor olması, rekat sonundaki secdenin varlığı için bir neden bırakmıyor. Nitekim hiçbir kaynakta rekatın mantığının açıklandığını görmüyoruz. Okumayı ikiye bölmek ancak iki ayrı bölüm veya sure okunduğunda bir işlev kazanabilir. Benzer biçimde, hutbenin ikiye bölünmesiyle ilgili bir olasılık Ulak'ın minberde Kuran'dan iki sure okuması ve arasında kısa bir süre ara vermesidir.[110]

Bir başka olasılık az önce kıraat oturumu sırasında (biz "namaz" diyoruz) okumuş olduğu sureyi birinci bölümde açıklamış, ikinci bölümde başka konuları konuşmuş olmasıdır. Sonuçta Ulak uzun bir süre cemaat ve dolayısıyla devlet yönetimi görevini yürütmüştür ve yöneticilerin toplumsal konularda söyleyecekleri çok şey olur. "Klasik Arap yazını, erken dönem Müslümanlarının politik ve dinsel hutbe arasında bir ayrım yaptıklarını gösteren ipuçları içerir. Kimi metinde konuşmacının Cuma hutbesinin hemen ardından kürsüden indiği ve politik hutbe

[106] Buhari, Cuma, 11/60 (936) https://sunnah.com/bukhari:936

[107] 62:11 ayetini Ayetler bölümünde, geleneksel namaz kavramıyla çelişen hadisleri Hadisler bölümünde tartıştım.

[108] Al-Ghazali (trans. Mohammad Mahdi al-Sharif), *Ihya' Ulum Ad-Din*, Dar Al-Kotob Al-Ilmiyah, 1971, 1/288 (*salât* bölümü).

[109] Antoine Borrut and Paul M. Cobb, *Umayyad Legacies*, Brill, 2010, s.199.

[110] Becker, Kasani'nin Bedai El Sanai'sinde ve Bacuri'nin Haşiye ala Fethel Kadir'inde bunun ipuçlarının olabileceğini bildiriyor. Kaynak: G. Hawting, The Development of Islamic Ritual, Routledge, 2016 içinde C. H. Becker, *On The History of Muslim Worship*, s. 57 (9).

için yeniden çıktığından söz edilir."[111] İşte burada Muhammed'in iki ayrı görevi nedeniyle hutbeleri bölmüş olabileceğinin ipucunu görüyoruz. *Hutbe* basitçe "sesleniş" demektir ve içeriği değil, biçimi anlatır. Tıpkı "kitap" sözcüğünün geceyle gündüz gibi değişebilen söz içeriğini değil yapıştırılıp ciltlenmiş kağıt yapraklarını anlatması gibi. Birinci "hutbe" doğrudan Kuran dersi, ikinci "hutbe" yönetimle ilgili bir konuşma veya tartışma olabilir. Belki de adlandırmada bu ayrımın yapılmamış olmasının tek nedeni Muhammed'in "şimdi *salât*a başlıyoruz", "şimdi de devlet başkanı olarak konuşma yapacağım" gibi açıklamalar yapmaya gerek duymamış veya yaptıysa unutulmuş olmasıdır. Olan bitenden habersiz olan ve mescide nadiren uğrayanlar iki hutbenin farkını anlamamış olmalıdırlar. Zaten bugün Sünnet adıyla bildiğimiz rivayet ve gelenek birikimi, en iyi olasılıkla, olan biteni anlamamış, dışarıda kalmış seyircilerin aktardıklarından oluşur.

Tarih kitaplarında halife veya padişah "adına" okutulduğu söylenen hutbeler bu ikinci tür hutbelerdir. Dört Halife'den sonra yöneticilerin yönetsel görevleri "dinsel" görevlerinden ayrılmıştır. Bugün gelinen noktada yöneticiler mescidin dışında hutbe okuyorlar. Seküler ülkemizde mescitte okunan hutbeler *salât* cinsindendir. Bunları sekülerleşme ve mescit işlevleriyle ilgili bölümlerde ayrıca tartışacağım.

Hutbede yönetici adı anma geleneğinde hem iktidar kavgasının hem de dua kavramındaki yanlış anlamanın izi bulunur. İbn Haldun, Basra valisi Abdullah ibn Abbas'ın halife Ali adına hutbe okutmasıyla, yani hutbenin sonuna onun adını ekleyip ona dua etmesiyle hutbelerin bir egemenlik simgesine dönüştüğünü belirtmiştir. Bu tarihten sonra hutbelerin sonuna hükümdar adları eklenmiş, onlara dualar edilmiş ve böylece hutbeler bir meşruluk simgesi haline gelmiştir.[112] Buradaki "dua" el açıp "Allah versin" demek anlamındadır. Muhammed'in uzak bir mescitte aklı başında Müslüman bir cemaate hutbe okuttuğunu düşünelim. Cemaatin Muhammed'e "dua" etmesi el açıp "şöyle olsun, böyle olsun" dileklerinde bulunması değil, onun otoritesine bağlı kalması, onun işini kolaylaştırması, onun danışarak verdiği kararlara saygı göstermesi ve hutbeyi bu amaçlar için kullanması olacaktır.

Hutbenin iki parça olmasının bir başka olası nedeni Ulak'ın yaşlılığından dolayı ara vermek istemesi olabilir. Kendisine oturarak konuşabileceği yüksek bir kürsü yapılmadan önce dinlenme gereği duymuş olabilir. Bir kişiyi örnek alabilmek için onu anlamak gerekir. Taklit etmek örnek almak değildir. Gelenekçi yorumcu ne Kuran'ın nebisinin ne de hadisin resulünün neyi niye yaptığını anlamaya çalışır. Bundan ötürü onu örnek alamaz, ancak taklit eder. Taklit her zaman çuvallamaya mahkumdur. Başarının taklit edilemediğini herkes bilir. Bugün iki hutbe arasında "çünkü Resul öyle yaptı" gerekçesiyle oturanlar onu anlamak için en küçük us yürütmeye üşenenlerdir.

Şafi mezhebinde "hutbenin beş erkânı" diye bilinen listede *salât*ın kendisinin de **adıyla** sayılması, hutbenin aslında *salât* olması olasılığını güçlendiren bir başka kanıttır. Öbür

[111] Sebastian Günther (Ed), Ideas, Images, and Methods Of Portrayal Insights into Classical Arabic Literature and Islam Edited içinde Stephan Dahne, *Context Equivalence: A Hitherto Insufficiently Studied Use Of The Quran In Political Speeches From The Early Period Of Islam*, s.2.

[112] Mustafa Baktır, "*Hutbe*", TDV İslâm Ansiklopedisi, https://islamansiklopedisi.org.tr/hutbe.

kurallara da baktığımızda onların da aslında salât olduğunu görüyoruz. Öbür dört kural Allah'ın yüceltilmesi (*hamd Allah*), sakınganlığa çağırmak (*el vasiye bi el takva*), müminler için çağrı (*el dua li el muminun*) ve Ulak'a salâttır (*salât en nebi*). *Hutbe el vaziyye* adlı birinci hutbede "en az bir ayet okunmalı" diye kural koyulmuştur; ikinci hutbede ise "dua" edilmesi uygundur.[113] İyiye çağırmak salâttır.[114] Allah'ın yüceltilmesi Kuran ayetiyle olacağı için ve işlevsel olarak bu da insanları sakınganlığa çağırmak demek olacağı için o da salâttır. Bu beş maddenin geleneksel biçimlerle uygulanışına baktığımızda burada namaz olarak bildiğimiz şeyin formülünün de gizli olduğunu görüyoruz. "*Allahuekber*" veya "*subhanallah*" namazdadır. Ulak'a "*salât*" Salli-Barik ve Tahiyyat duaları biçiminde namaza girmiştir, Salli-Barik duasında *salla* sözcüğü geçer.[115] Müminler için dua Rabbena olarak namaza girmiştir. Gazali de duaların yalnızca ikinci hutbede olduğunu söylüyor[116], tıpkı namazda olduğu gibi. 14. yy. bilgini İbn Kayyım El Cevziyye, Ulak'ın çoğu zaman "Kuran'la hutbe verdiği" sonucuna varmıştır.[117] Günümüzde yayınlanan yorumlarda rastladığımız "hutbenin namazın yarısı gibi olduğu" rivayeti de hutbenin *salât*ın kendisi olduğu bilgisinin kalıntısı olsa gerek.[118]

Hutbeler yalnızca cumada verilmiyordu. Bu da hutbenin *salât*ın olağan bir parçası olduğuna bir başka kanıttır. Kaynaklar kimi zaman ve yerde her gün sabah, kimi zaman ve yerde yönetici gerekli gördüğünde hutbe verildiğini aktarıyorlar.[119] Bunların kimi zaman "vaaz" olarak adlandırılması hutbenin politik niteliğinden ayırt etme amaçlı olabilir. Endülüslü gezgin İbn Cübeyr 12. yy.'da Bağdat Nizamiye Medresesi'nde cuma ikindisinde hutbe verildiğini, üstelik hutbede Kuran okunduğunu aktarıyor.[120] Mustafa İslamoğlu ise şöyle aktarıyor: "Hz. Ömer, cumanın hutbeden dolayı kısaltıldığını söyler. Hatta Ata, Mücahid ve Tavus gibi ikinci neslin otoriteleri hutbeye yetişemeyenin cuma namazına iki rekat ilave etmesi içtihadında bulunmuşlardır. Bununla, cumanın dört rekat olan öğle yerine ikame edildiğini, asli kısım olan

---

[113] G. Hawting, The Development of Islamic Ritual, Routledge, 2016 içinde C.H. Becker, *On The History of Muslim Worship*, s.57 (9); A.J. Wensinck, "*Khutba*", The Encyclopaedia of Islam New Edition, Brill, 1986, 5/74.

[114] Ayetler bölümüne bkz.

[115] *Salât*ın "dua" olarak anlaşılmasıyla ilgili olarak Salavat başlığına bakınız. Ayetler bölümünde de açıklama yaptım.

[116] G. Hawting, The Development of Islamic Ritual, Routledge, 2016 içinde C.H. Becker, *On The History of Muslim Worship*, s.57 (9).

[117] Recai Doğan, *Cumhuriyet Öncesi Dönemde Yaygın Din Eğitimi Açısından Hutbeler*, Dini Araştırmalar 1/2 (Haziran 1998), s.9.

[118] Vehbe Zuhayli, *İslam Fıkhı Ansiklopedisi*, Risale Basın-Yayın, 1990, 2/386.

[119] A. Samb, "*Masdjid*", The Encyclopaedia of Islam New Edition, Brill, 1991, 6/657,669; Classical Arabic Humanities in Their Own Terms: Festschrift for Wolfhart Heinrichs, ed. Beatrice Gruendler and Michael Cooperson, Brill, 2008 içinde Tahera Qutbuddin, *Khutba: The Evolution of Early Arabic Oration,* s.186. Rivayetler Muhammed'in hutbesi hakkında olduğunda bu onun sözü edilen şeyi gerçekten yaptığını değil, rivayetlerin uydurulduğu ortamda hutbenin öyle uygulandığını gösterir.

[120] H.A.R. Gibb and J.H. Kramers, *Shorter Encylopaedia of Islam*, Brill, 1933, s.337.

ilk iki rekatın hutbeye verildiğini kast eder."[121] Böylece rekat paradigmasına göre bile hutbenin *salât*tan başka bir şey olmadığına işaret edilmiş oluyor.

Hutbede Kuran okuma işinin sonradan kısala kısala "bir ayet okumanın yeterli olması" kuralına dönmüş olması olasıdır.[122] Çünkü Becker'in aktardığına göre İmam Şafi'nin kendi kitabında eskiden bu okumanın daha uzun olduğu bildiriliyor.[123] Bu "asgari bir ayet okuma" kuralının namaz için de aynen geçerli olması bir başka ilginçliktir.

Hutbeyi dinlemeyenin cuma namazının "kabul olmayacağı" geleneği de aynı doğrultuda bir işarettir. Hutbe, cuma namazının kendisidir. Ayetler okunmuştur ve açıklamasını dinlemeden gitmek isteyen öğrencinin dersi yarıda kestiği sayılabilir. Hutbe büyük olasılıkla açıklamayla da kalmayıp bazı kararların verildiği ve kuralların koyulduğu oturumdu. Bu oturumu kaçıran kişi, az önce kıraat edilmiş olan ayetlere dayanarak verilen kararı veya konan kuralı duymayacağı için o toplantıya katılmamış sayılması normaldir.

Bugün namazların ve hutbelerin sonunda "sorusu olan var mı" diye sorulmaması ilginçtir. Bir şirket toplantısında patron yapılacak yeni işleri anlattıktan sonra, bir öğretmen yeni bir konu anlattıktan sonra bu soruyu sorar. Bir ulak Allah'ın kimi buyruğunu anlattıktan sonra aynı soruyu sorar; sormuş olmalıdır. Muhammed dersten sonra soruları elbette alıyordu ve yanıtları "hadisle" değil yine Kuran'la veriyordu. Gece uyumayıp çalışmasının amacı zaten budur; sorulan her soruya ilgili bölümleri okuyarak anında yanıt verebilme, böylece doğru yargıda bulunabilme, böylece örtücülere bir delil vermeme, kafası karışıkları da vakit geçmeden bu durumdan kurtarabilme yeteneğini kazanmaktır.[124] Nitekim hadis ve siyer kaynakları her ne kadar bir Kuran öğrencisi için muteber olmasalar da bu çıkarımı destekleyen öykülerle doludur. Hadisin elçisi "hutbe" olarak bildiğimiz seslenişte veya bu sesleniş için çıktığı kürsüde veya kürsüden indikten sonra soruları yanıtlamıştır. Böyle yapmış olacağını kestirmek için bu söylentilere gerek de yoktur. Bu en doğal insan durumudur. Herhangi bir şeyin öğretildiği, herhangi bir öğrenme çabasının olduğu her yerde anlamayanların soruları olacaktır. Anlamayanların soru sormalarına izin verilmeyen bir cemaat kurulduğunu düşünün. Üyesizlikten yok olacaktır. Bugün namazdan sonra imama "ben bir şey anlamadım" diyen hiç kimsenin olmaması cemaatin ya Allah'ın dininden ya da mescitten ümidini kestiğini gösterir. Bu cemaatin yok olması büyüklüğü ve dolayısıyla eylemsizliği nedeniyle uzun sürmektedir.

Kuran'ın minberde okunması ve dolayısıyla *salât*ın minberde başlayıp minberde bitmesi durumunda cemaatin görüntüsünü ele alalım. Ayetler bölümünde Kuran'ın *salât* sırasında "ayakta olma" buyruğunun mecaz olduğu kadar düzanlamıyla anlaşılabileceğini söylemiştim. Bu durumda kıraat bölümünü ayakta dinleyen cemaat açıklama/vaaz/sesleniş bölümünü

---

[121] Mustafa İslamoğlu, *Hayat Kitabı Kur'an: Gerekçeli Meal-Tefsir*, Düşün Yayıncılık, 2008, 2/1126 (62:9 dipnotu).

[122] Fetvalara bir örnek: Hayreddin Karaman, Ali Bardakoğlu, *İlmihal (İman ve İbadetler)*, TDV, 1998, s.242 (Kıraat bölümü). Ayrıca yukarıdaki sayfalardaki "hutbenin beş erkanını" anımsayın.

[123] G. Hawting, The Development of Islamic Ritual, Routledge, 2016 içinde C.H. Becker, *On The History of Muslim Worship*, s.53 (5).

[124] 17:78-79, 73:1-6, 76:23-26.

oturarak dinlemiş olabilir. Sonradan kıraat ve hutbe bölümleri ayrışmaya ve farklı şeyler olarak algılanmaya başladığında adları da değişmiş olabilir. İlk ve Orta Çağ Yahudi ve Hristiyanlarının haftalık *salât*larında kıraat bölümünde ayakta durmaları, açıklama/vaaz bölümünde yere veya koltuklara oturmaları ilginçtir.[125] İlk hutbede Kitap, ikinci hutbede "dua" okunması ayrımı da Hristiyan Pazar töreninde tarihsel olarak vardır.[126] Gerçi bu benzerliklerin bir etkilenme olması gerekmiyor. En güzeli okumayı ayakta dinlemektir. Yorulunca oturmak ise doğaldır. Okumanın başında ve sonunda sözlü yakarışta bulunmak da doğaldır ve bu yorumu Kuran'la desteklemek olanaklıdır.

İlgili başlıkta ayrıca tartışacağım; eğer cuma ve diğer *salât* toplantılarının biçimlerinin oluşmasında öbür dinlerin etkisi olduysa iki parçalı hutbenin havradaki ve kilisedeki ikili okumayı yansıttığı sonucuna ulaşmak da olanaklıdır. Havrada ve kilisede simgesel biçimsel hareketleri ve ilahileri bir yana bırakırsak **anlamlı** iki okuma vardır: Kutsal kitaptan bir bölüm okunması ve arkasından verilen ve çoğunlukla anadilinde olan vaaz. Hutbede sure okunduğunu açıklıkla bildiren rivayetleri **Kuran'a uyduklarını ve fakat öbür cemaatlerden etkilendiklerini varsayarak** yorumlamak zorunda kalırsak birinci bölüm sure okuma, ikinci bölüm de okunan sure üzerinde konuşma olacaktır.[127] Böylece hutbe *salâtın* kendisi ve daha önemlisi *salât* oturumunun bütünü olacaktır. Ve fakat az önce belirttiğim üzere bunun bir etkilenme olması gerekmiyor. Önce okuyup sonra açıklamak herhangi bir yerden örnek alınması gerekmeyecek kadar doğal bir davranıştır.

Bir başka tartışma noktası olarak imamın hutbeyi yüzünü cemaate, sırtını kıbleye dönerek okuması ama namazı yüzünü kıbleye, sırtını cemaate dönük kıldırmasının kanıksanması dikkat çekicidir. Eğer hem hutbe sırasında hem namaz sırasında Kuran okunuyorsa ve namazın amacı Kuran'ı dinlemek ise imamlar neden bunlardan birinde kıbleye sırtlarını, ötekinde yüzlerini dönegeldiler? Öyle görünüyor ki bu sorunun en olası yanıtı, *salât*ın zaten hutbede, cemaate dönük olarak yapılan iş olduğudur. Hutbede yüzünü cemaate dönmek herkese doğal geliyor, tersini yapmaya kalkan bir imam kafa karışıklığıyla ve olumsuz tepkiyle karşılanırdı, bu kesin. Öyleyse aynı imam yine bir Kuran okuması olan *salât*ta veya kıraatte veya tilavette neden herkesin kendisini rahatlıkla duyabileceği yönde durmaz? Geleneksel [namaz=kıraat+dua] formülü için de bu çelişki ortadan kalkmıyor. Bu formüle göre Kuran okuma bölümü herkesin duyması gerektiği için cemaate dönerek yapılmalıdır. Hutbede Kuran'dan bir bölüm okunduktan, yorumlandıktan ve öğüt verildikten sonra imamın arkasını kalabalığa dönerek bir

---

[125] Zunz, Die gottesdienstlichen Vortraege der Juden, Frankfurt a.M. 1892'den akt. Shelomo Dov Goitein, *The Origin And Nature Of The Muslim Friday Worship,* Muslim World 49 (1959):191.

[126] G. Hawting, The Development of Islamic Ritual, Routledge, 2016 içinde C.H. Becker, *On The History of Muslim Worship*, s.49-74; Abhandlungen Der Königlich Preussichen Akademie Der Wissenschaften, Berlin 1913 içinde E. Mittwoch, *Zur Entstehungsgeschichte Des Islamischen Gebets und Kultus*, s.1-42.

[127] Benzer yorum: *"for instance, the khutbah (sermon) was divided into two parts, answering, in the older rites, to a reading of scripture first and a less sacred reading or sermon afterwards; and it preceded the salat proper, as did scripture reading, the Eucharist."* Marshall G. S. Hodgson, *The Venture of Islam: Conscience and History in a World Civilization*, Vol.1, The University of Chicago Press, 1974, s.209.

kez daha sure okuması ve bedensel hareketler yapması salâtın ne kendisi ne de devamı olarak açıklanabilir.

Hutbenin aslında *salât*ın ta kendisi olduğu gerçeği ülkemizin yakın geçmişinde dramatik bir biçimde ortaya çıkmıştır. Kuvayı Milliye yıllarında halkın seferberliğe sokulması ve işgale direnmeye ikna edilmesi öncelikle camilerle, cuma toplantılarıyla mümkün olabilmiştir. Kimsenin okunanı anlamadığı namazın ve kimsenin okunanı anlamadığı üstelik şarkı gibi ezgili okunan[128] hutbenin ardından Türkçe konuşmaya başlayan imamlar Allah'ın dininin ne buyurduğunu cemaatin anladığı dilde anlatmışlardır. Bunun adı ister vaaz olsun ister başka bir şey, insanların orada toplanmalarının gerekçesi "namaz" iken namaz bölümünden bir iyilik çıkmayıp da vaazdan bir iyilik çıkmasında ibretler vardır. Müslümanların mescitte toplanmaları böyle bir seferberliği ateşlemek için kullanılabilecek bir fırsat bile olamayacaksa her şey boştur. Uzak geçmişte Haçlı seferlerine karşı halkı ve askerleri yüreklendirmek için de vaazlar kullanılmıştır.[129] Bu vaazların cemaatin anadilinde olduğunu ve bunlarda Kuran ayetlerinin açıklandığını bilmek için belge aramaya gerek yoktur. Bu vaazlar *salât*ın kendisi idi. *Salât*ın hiç olmadığı yerlerde ise bunlar fırtınaya kapılan gemicilerin dini Allah'a özgülemeleri[130] misali zor durumda kalınınca yapılmaya başlanan gerçek *salât*lardı.

Vaaz

Vaaz eylemi ve eylemsi türevleri Kuran'da 25 yerde geçer. Bunların çoğunda uyarı, tembih, öğüt ve yönerge anlamı vardır. Bunlar zaten *salât* sözcüğünün anlam kümesiyle büyük ölçüde kesişmektedir. Vaaz geleneği özünde ve başlangıcında hutbe gibi Kuran bölümlerinin serbest tarzda yorumlanmasıydı. Emevi kralı Muaviye, cuma hutbesinden sonra Kuran'ı açıklayan kişiler çalıştırmıştır.[131] Kıssacılığın çıkışı belki budur. Bu bildiğimiz anlamda Kuran dersidir, *salât*tır. Hatta bugünkü *salât*tan daha iyi bir *salât*tır çünkü bugün açıklama bölümü dersten koparılıp atılmıştır. Ayakta Kuran okuyup ardından okunan bölümü oturarak açıklamak çok büyük olasılıkla Muhammed'in de izlediği yöntemdir. Bu öğüt oturumları sonradan masalları, fıkraları içerir olmuştur. Hutbede olduğu gibi içeriği yöneticilerin denetiminde belirlenir olmuştur. Zamanla din bilginlerinin etkisi azalmış, politik iradenin etkisi artmıştır.

Vaaz sonunda Fatiha okuma geleneği, hutbede olduğu gibi eylemi *salât*a benzetir. "Bize yol göster" diye başlayarak veya bitirilerek yapılan bir dinleti Allah'a yönelmek üzere yapılmıştır, bu da *salât* işlevinin varlığını gösterir. Biçimlere verilen adlar farklıdır ama işlev ortaktır.

---

[128] Recai Doğan, *Cumhuriyet Öncesi Dönemde Yaygın Din Eğitimi Açısından Hutbeler*, Dinî Araştırmalar, Aralık 1998, 1/2 s.29-30.

[129] Jonathan P. Berkey, *Popular Preaching and Religious Authority in the Medieval Islamic Near East*, University of Washington Press, 2001, s.58.

[130] *O, karada ve denizde sizi gezdirirken içinde bulunduğunuz gemiler güzel bir rüzgarla seyrettiğinde ve bununla sevindikleri bir sırada güçlü bir fırtına gelip çatar. Ve dalgalar her yandan onları kuşatır. Çepeçevre kuşatıldıklarını anlayınca dini yalnızca Allah'a özgüleyerek ona yakarışlarda bulunurlar: "Bizi bundan kurtarırsan, kesinlikle şükredenler arasında olacağız!"* 10:22

[131] C. Pellat, "*Kass*", The Encyclopaedia of Islam New Edition, Brill, 1997, 4/734.

Ortaçağ Osmanlı'sında cuma namazlarında hutbeler Arapça okunduğundan cuma vaizleri namazdan sonra hem hutbenin açıklamasını yapar hem de öğüt verirlerdi.[132] Açıkça itiraf edilmese de yabancı dilde namazın ve yabancı dilde hutbenin işe yaramadığı, yani *salât* işlevini üstlenmediği bellidir. Gerek duyulan yarar geleneksel biçimlerle yerine getirilemeyince ikincil biçimler devreye sokulmuştur. "*Salât*" adı kullanılmamış olması insanları yanıltmıştır. Yakın zamanda ve günümüzde ise bilgili kişilerin Kuran'ı önüne açıp vaaz vermeleri tanıdık bir görüntü olmuştur.[133] Bunlar vaazın *salât* içerikli olduğu örneklerdir. Ancak bu ülkemizin son beş yüzyılı için genel bir durum değildir. Osmanlı'da savaş seferberliği gibi "fırtına" zamanları dışında namaz da, hutbe de, vaaz da çoğunlukla *salât* içermiyordu ve fakat aklı başında kişiler *salât*ın eksikliğini görüyorlardı. Namık Kemal'e göre vaaz halkı eğitmek içindir ama çoğunluk vaaz "geyik hikayesi" ve İsrailiyyat'tan oluşmaktadır.[134] Geç dönem Osmanlı'da vaazda ve hutbede kıyamet alametleri, Deccal, Yahudi efsaneleri, çilecilik, tevekkül, dua metinleri, salavatlar, *siyer*, cennet ve cehennem konularında kitaplar okunmuştur.[135] Hiçbiri bir medreselinin elinden çıkmamış olan ve tasavufun üstelik en bayağı sürümünün etkilerini taşıdığı bilinen bu kitaplarda Allah'ın Adem'den özür dileyeceği, Resul'ün cenaze namazını ilk olarak Allah'ın kıldırması, kıyamet gününde Allah'ın kullarına Taha ve Yasin surelerini okuyacağı, Cibril'in Resul'ü giydirdiği, torunlarını öptüğü için onu cezalandırdığı gibi öyküler bulunur.[136] 16. yy.'da yazılmış bu kitaplar mescit, tekke ve zaviyelerde 19. yy.'a dek okutulmuştur.[137]

Bunlardan başka Tenbihül Gafilin (10. yy.), Şerhül Şiratil İslam (12. yy.) adlı vaaz kitapları da okunmuştur. Hepsinin de ortak yönü bolca hadis, demek ki İsrailiyyat içermesidir. Bu bayağı kitaplar başta en bilgisiz yığınların ilgisini çekmiş, zamanla "bilgin" denen kişilere doğru yükselmiştir. Aslında yükselen bir şey yoktur, bilginler bilgisiz halkın düzeyine inmişlerdir. Oysa Muhammed'in elçiliğinde tersi oluyor, bilmeyenler bilenlerin düzeyine yükseliyorlardı. Pek çok törensel tapınmanın Muhammed'den sonra oluşup taşlaştığı bilgisini bir de bu

---

[132] Recai Doğan, *Cumhuriyet Öncesi Dönemde Yaygın Din Eğitimi Açısından Hutbeler*, Dinî Araştırmalar, Aralık 1998, 1/2 s.15; Ömer Faruk Köse, "Cuma Vâizliği", TDV İslâm Ansiklopedisi, https://islamansiklopedisi.org.tr/cuma-vaizligi.

[133] Bir örnek: Esma Selvi, *Türkiye'de Din Algısının Oluşumunda Vaaz ve Vaizlerin Rolü*, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü yayınlanmamış yüksek lisans tezi, 2015, s.91.

[134] Nesimi Yazıcı, Tanzimat Dönemi Ramazanlarında Vaaz ve İrşad Hizmetleri Üzerine Değerlendirmeler, Diyanet İlmi Dergi, c.41, s.3,108'den akt. Esma Selvi, *Türkiye'de Din Algısının Oluşumunda Vaaz ve Vaizlerin Rolü*, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü yayınlanmamış yüksek lisans tezi, 2015, s.40.

[135] Muhammediye kitabı: Amine Nuriye Çıtırık, *Osmanlı Döneminde Halkın Din Anlayışının Oluşmasını Etkileyen Kaynaklar*, Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 2019/19/2 s.861-883. Envarül Aşıkin, Müzekkin Nüfus ve Kara Davut kitapları: Hatice Kelpetin Arpaguş, *Osmanlı Halkının Geleneksel İslam Anlayışı ve Kaynakları*, Çamlıca Yayınları, 2001, s.28-31.

[136] Amine Nuriye Çıtırık, *Osmanlı Döneminde Halkın Din Anlayışının Oluşmasını Etkileyen Kaynaklar*, Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 2019/19/2 s.866-869.

[137] Hatice Kelpetin Arpaguş, *Osmanlı Halkının Geleneksel İslam Anlayışı ve Kaynakları*, Çamlıca Yayınları, 2001, s.21. Bu tez, bu kitapların tek kelimeyle facia denebilecek olan içeriği hakkında yeterli bilgi veriyor. Bu kitaplar hakkında vereceği yargının kişinin Yahudi ve Hristiyan efsaneleri hakkındaki bilgisiyle doğru orantılı olacağını anımsatayım.

bağlamda değerlendirmeliyiz. Bilenler bilmeyenlerin düzeyine inmeye zorlandıkça Yahudileri ve Hristiyanları mesajı bozmakla suçlayan onca ayete[138] rağmen "İsrailiyyat'tan haber getirmenin" caiz olduğunu söyleyen uyduruk hadisler zamanla muteber sayılmaya başlamıştır. 1916'ya gelindiğinde Anadolu'da vaazlar "Beni İsrail hikayelerinden, masallardan, akla, doğru düşünüşe hiç uymayan saçmalardan, hurufattan… gülünçlüklerden ibarettir."[139]

Can korkusu insana Allah'ı birletir. Tıpkı hutbe gibi Osmanlı'nın en zor ve yıkıcı savaşlarından olan Birinci Balkan Savaşı'nda halkın özverisini sağlamak için vaazlar kullanılmıştır.[140] Mehmet Akif Ersoy ve din bilgini Hasan Basri Çantay milli mücadeleyi desteklemek için camilerde yoğun olarak çalıştığı bilinen kişilerdir. Din bilgini olarak bilinen kişilerin vaazlarının mücadeleye büyük yardımı dokunmuştur. Ersoy Balkan Savaşları'nda İstanbul'un camilerinde, Kuvayı Milliye yıllarında Anadolu camilerinin vaaz kürsülerinde görülür. Balıkesir'de 23 Ocak 1920'de verdiği vaaza "Nebi'ye *salât* edin" diyen 33:56'yı okuyarak başlar, "aranızda dağılmayın" diyen 3:103 ayetinin açıklamasıyla devam eder.[141] Mustafa Kemal'in direniş örgütleme çabasında halka direnmeleri gerektiğini İslam kaynaklarına başvurarak anlatan kişilerin büyük yardımı olmuştur.[142] Sinan Meydan'ın Atatürk ile Allah arasında kitabında bu vaazlara örnekler vardır. İlginç (!) bir biçimde bu vaazlar hep Türkçedir. Ulus yok olmanın kıyısına gelince insanlar geleneği, Sünnet'i bir kenara atıp sağ kalmak için gerekli olanı yapmış, Gerçek'e teslim olmuşlardır. Bu vaazlar aslında namazın yarattığı boşluğu dolduran, içinde Kuran'ın okunduğu ve açıklandığı, ona göndermeler yapılan *salât*lardır. Kuvayımilliye girişimini destekleyen Türkiye sözgelimi gazete okunan bir ülke olsaydı Dünya Savaşları'nda İngiltere ve ABD'de yapıldığı gibi halka fikirler aynı zamanda gazete yoluyla da işlenecekti.

Erzurum'da yapılan deneysel bir araştırmada hutbe ve vaazların zihniyet değişimine etkileri, kontrol grubu ve deney grubu olmak üzere iki grup üzerinde yapılan araştırma ile ölçülmüştür. Önce her iki grup cemaate organ bağışına, doğum kontrolüne, kız-erkek arkadaşlığına, kadere karşı tutumlarını öğrenmek amacıyla anket uygulanmıştır. Daha sonra kontrol grubuna iki ay süre ile bu konularda bilgi verilmiş ve yol gösterilmiştir. Bu sürenin sonunda yeniden anket uygulandığında söz konusu tutumlarda önemli değişiklikler gözlenmiştir. Örneğin "doğum kontrolüne uymak yerinde bir davranıştır" şeklindeki önermeye katıldığını söyleyenlerin oranı yapılan "irşat" faaliyetinden sonra yükselirken daha önce kararsız olduklarını ya da

---

[138] 2:79,102, 3:78,187, 4:46, 5:13-15, 7:162, 14:28…

[139] Nesimi Yazıcı, *Karesi Gazetesi Penceresinden Balıkesir'de Dini Hayat Üzerine Gözlemler (1916-1917)* AÜİFD, CXVII (1998), s.110.

[140] Yunus Emre Tekinsoy, *Birinci Balkan Savaşı'nda Bir Propaganda Unsuru Olarak Vaaz*, Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi 13/2 (Aralık 2018), 317-341.

[141] Mehmet Doğan, Camideki Şair Mehmet Akif, Yazar Yayınları, 2009, Ankara, s.33-50'den akt. Esma Selvi, *Türkiye'de Din Algısının Oluşumunda Vaaz ve Vaizlerin Rolü*, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Ensitüsü Yüksek Lisans tezi, 2015, s.59-60.

[142] Ali Sarıkoyuncu, *Milli Mücadelede Din Adamları*; M. Hanefi Palabıyık, *Milli Mücadeleye Destek ve Arka Plan Olarak Dini Düşünce ve Dini Gelenekler*, Ankara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, sayı 36, Erzurum, 2008, s.239-240.

katılmadıklarını söyleyenlerin oranı ise düşmüştür.[143] Benzer bir çalışma namaz için yapıldığında ortaya böyle bir sonucun çıkmayacağı kesindir. Oysa Kuran'da "*salât* kötülükten alıkoyar" yazıyor, "vaaz kötülükten alıkoyar" değil. Bu bağlamda Kuran'ın "*salât*" olarak adlandırdığı iş vaazdır, namaz değil. En eski söylenti kaynaklarına baktığımızda vaaz, hutbe ve *salât*ın arasının hiçbir zaman keskin olarak ayrılmadığını görüyoruz. Kıraat ve tilaveti de bunlara ekleyebiliriz. Nitekim bunlar biçimlere verilen adlar olmuştur, işleve değil. Kuran ise biçimi değil işlevi adlandırıyor. Böylelikle "*salât*" adının zamanla biçimlerden yalnızca birine verilir hale geldiğini saptıyoruz. Ne var ki o biçim de çoktanrıcı toplumların tapınma törenlerine evrilmiştir.

Bugün belli bir ahlakın, belli bir doğrular kümesinin aşılanması anlamında "falanca değerlerin vaaz edilmesi" deyimi Müslüman olmayan çevrelerce bile kullanılır. Falanca değeri vaaz etmek, doğrudan ona çağırmak, yani o değerin salâtını yapmak demektir. Komünizm, faşizm gibi yaşam biçimini görece köklü olarak değiştirmeyi öneren ideolojileri yaymaya çalışan partiler de kendi fikirlerini vaaz ettiler. Fethullah Gülen yüzbinlerce kişiyi vaazlarıyla toplamıştır, kendi Küçük Dünyam-1 kitabında görülür. İran İslam Devrimi'nin yapılmasını sağlayan kalabalık destek Humeyni'nin vaaz kasetlerinin dağıtılmasıyla yaratılabilmiştir. Televizyonda vaaz veren Nihat Hatipoğlu'nun, internette vaaz veren Cübbeli Ahmet'in yaptıkları şey *salât*tır; kendi dinlerinin salâtını yapmaktadırlar. Bolşevikler Çar'ı devirecek kadar kalabalıklaşmayı kendi dinlerinin *salât*ını yaparak, bir başka deyişle vaaz ederek başarmışlardır. Şeyh Sait, 31 Mart vb. hareketler de vaazla ateşlenmiştir. Ateşlemenin öncesinde, hazırlık dönemi de vaazla sürdürülmüş olmalıdır. Haksızlık olarak görülen bir durumu düzeltmek, birileriyle çatışmak üzere harekete geçen insanlara fikirler ve buyruklar vaaz yoluyla iletilir. "Hükümet Allah'ın yolunda savaşıyor, yardım edelim" mesajı *salât*tır. "Hükümet Allah düşmanlığı yapıyor, engel olalım" mesajı da salâttır. Çünkü ikisinde de doğru kabul edilen ahlaki temellere dayanarak çıkarımlar yapılır, insanlar iyi olduğu düşünülen veya öyle sunulan bir işe çağrılırlar. Müslümanlar için bu ahlaki çıkarımlar elbette her şeyden önce ve her şeyden çok Kuran okunarak yapılacaktır. Bu bildirim anadilinde olduğu ve anlaşıldığı sürece "namaz" sırasında da olabilir, hutbe sırasında da, vaaz sırasında da. Kültürel olarak koyduğumuz adlar değişse de bu bildirimlerin hepsi *salât*tır. Kuran okunmamışsa veya bile isteye yanıltmak amacıyla okunmuşsa bu yine *salât*tır ama başka bir dinin *salât*ıdır. Tasavvuf büyükleri olarak bilinen kişiler öğrencilerini vaaz yoluyla toplamış, onları vaaz yoluyla eğitmişlerdir. Çevresinde sapasağlam kişiler toplayıp onları savaşmaya ve ölmeye bile ikna edebilen Ulak'ın hiç vaaz vermemiş olduğunu düşünmek olanaksızdır. Bu tür sözcüklerin sonradan terim niteliği kazanması, bunların daha önce var olmadığı anlamına gelmez. Ulak'ın vaaz ettiği öğreti Kuran'dı. Onun vaazı Kuran'ın açıklanmasından ve koşullara nasıl uygulanması gerektiğini tartışmaktan öte gitmemiş, öznelliği ağır basmamış olmalıdır. Tasavvuf veya tarikat veya cemaat önderleri ise Kuran'ın (Ulak'ınki kadar kusursuz olamayan) yorumunu ve Kuran'dan ayrı uydurdukları öğretileri, ona ekledikleri masalları vaaz ettiler.

[143] İbrahim Özler, *Camiierin Zihniyet Değişimindeki Yeri (Erzurum Örneği)*, yayınlanmamış doktora tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum, 2007. Ayrıca bkz. Niyazi Usta, *Yaygın Din Eğitimi Hizmetlerinin Zihniyet Değişimindeki Rolü,* Din Hizmetleri Sempozyumu, Kasım 2007 Ankara, s.470.

Burada biçimlere takılmamak ve işleve dikkat etmek gerekir. Bu noktaya dek kıraatin, vaazın, hutbenin ve namazın bizim **biçimlere** verdiğimiz adlar olduğu ve **işlevi** anlatmadığı çoktan anlaşılmış olmalıdır. DİB mevzuatında vaizlerin görevleri "her türlü araçtan yararlanarak toplumu dini konularda bilgilendirmek, yol göstermek; seminer, panel, sempozyum gibi toplantılarda konferans vermek" olarak yazılmıştır. Bunların hepsi *salât*ın içinde olan biçimlerdir. Diyanet'i eğer biraz olsun *salât* ediyor varsayarsak bunu namaz kıldırıcıların değil vaizlerin yaptığını söylemeliyiz. Namazın zorunlu ama vaaz dinlemenin isteğe bağlı olduğunun öğretilmesi işlevin bütünüyle ıskalanıp biçime saplanıldığının göstergesidir.

Kıssacılık

Kıssacılığın Halife Ömer ve Halife Osman döneminde başladığı öne sürülmektedir.[144] Başlangıçta bu işin Kuran'da geçen öyküleri açıklayıp anlatmak ve ahlaki bir mesaja bağlamak olduğu tahmin ediliyor. Kuran çalışmasının azalmasına koşut olarak Kuran öyküleri Tevrat ve Yahudi efsanelerinin ışığında yorumlanır olmuş, meslek zamanla Kuran'dan bağını koparark öykücülüğe ve masalcılığa dönüşmüştür. Hutbe veya vaaz olarak yapılagelen iş, yani Kuran'ı okuyup açıklama işi zamanla kıssalara yoğunlaşınca yalnızca bu işi yapan kişiler türemiştir. *Kas* (tekil) ve *kussas* (çoğul) sözcükleri hatip veya vaiz gibi zamanla anlamı değişen, içerikten çok biçimi anlatan sözcükler olmuştur. Kıssacıların içinde bugün tasavvufçu diyeceğimiz gezginlere ve dervişlere sık rastlanmıştır.

9. yy. kelamcılarından Cahız, El Beyan kitabında bir Sasani süvarisinin oğlu olan ve fethin ilk günlerinde Müslüman olan bir İranlıdan söz ediyor. Bu "kıssacı" Kuran'dan ayetleri topluluğa okur ve Araplara Arapça, İranlılara Farsça açıklarmış.[145] 15. yy.'da yaşamış Mısırlı tarihçi Makrizi ayakta Kuran okuyup oturarak açıklayan "kıssacılardan" söz eder. Bu kişiler aynı zamanda "*müzekkir*" veya "*vaiz*", dersleri ise "*zikr*", "*vaaz*" veya "*meviza*" adıyla anılmıştır.[146]

Vaazın *salât*tan, kıssacılığın vaazdan kopmuş birer kol olduğu da söylenebilir. Sözcüklerin karşılık geldiği eylemler çağlar içinde değişmiştir. *Salât* sözcüğü bugün *salât*ın bütününü değil çok küçük bir bölümünü anlattığı için *salât*ın ortadan kaybolmasının izi biçimlerde ve sözlerde değil, ancak içerikte sürülebiliyor.

Daha 9. yy.'dan başlayarak işlerin bozulduğunu, Abbasiler döneminde Kuran'ın halka öğretilmesi ve aşılanması projesinin ilerlemediğini, yavaş yavaş rafa kalktığını görüyoruz. Aslında bir aşama olması gereken düz Kuran okuma oturumlarının (geleneksel *salât/*namaz toplantıları) Ulak'ın ölümünden bir iki yüzyıl sonra nihai bir amaç olarak algılanmaya başladığını kestirebiliyoruz. Bu dönemde kıssacılık çığırından çıkmış ve masalcılığa dönüşmeye başlamıştır. Ulemanın yakınmasıyla kıssacıları yasaklama girişimleri kıssacılığın yaygınlığı ve

144 Hasan Cirit, "*Kussâs*", TDV İslâm Ansiklopedisi, https://islamansiklopedisi.org.tr/kussas.

145 Victor Danner, *Arabic Literature In Iran*, The Cambridge History of Iran, 2007 içinde 4/571.

146 A. Samb, "*Masdjid*", The Encyclopaedia of Islam New Edition, Brill, 1991, 6/657.

yıkıcılığıyla ilgili bir fikir verir. 9. yy.'da Bağdat'da sokakta görülmeleri yasaklanmıştır.[147] 12. yy. Endülüs'ünde Muhammed'in adını anmaları, kadınlara anlatmaları ve mezarlıklara girmeleri yasaklanmıştır.[148] Muhammed'in adını anma yasağının nedenini kestirebiliriz; bunlar çoktanrıcı veya hurafeci efsaneleri İslam bilgisiyle karıştırıyorlardı. Sorulan hiçbir soruya "bilmiyorum" yanıtı vermedikleri için cahil halk tarafından bilginlerden üstün tutuluyorlardı; bu davranış bugün de rahatlıkla gözlenebilir. Türklerin geleneksel meddahlarının kökeninin kıssacılar olduğu öne sürülür.[149] Bu, kıssacılıkla soytarılık arasındaki çizginin zamanla ne kadar inceldiğini gösterir.

Kıssacıların gözde olması ve Kuran'a aykırı tasavvuf öğretisinin ortaya çıkması için halkın Kuran'a yabancı kalmış olması gerekir. Kuran bilgisiyle meşgul bir zihine ne kıssacılar ne dervişler etki edebilir. Kuran'ın okunduğu ve konuşulduğu bir mahalleden bunlar deyim yerindeyse kovalanırlardı. İslam'ın yayılması ve ona gösterilen direnç arasındaki savaşım hiç bitmemiştir. Bugün de sürmektedir.

Eski dünyada basılı metinler yaşamın bir parçası değildi. Okuma edimi ancak kısa bir sözleşmeyi okumak, yön işaretlerini okumak veya taş anıtlardaki yazıyı okumaktan oluşuyordu. Radyo, televizyon ve internet yerine akşam ateşin veya ocağın çevresinde toplananlara en bilgili, en yaşlı, en görmüş geçirmiş kişilerin anlattıkları öyküler eğlence ve yaygın eğitimi oluşturuyordu. Çok ender görülen üniversiteler veya usta-çırak ilişkisiyle yetiştirilen birkaç kişi dışında, eğitim ile eğlence birbirine karışmış, çiğ ve doğal bir durumdaydı. *Salât*ın eğlenceden ayrılmış bir eğitim oturumu olarak ayrıca düzenlenmesi gerektiğini anlamamış veya bunun gerekçesini benimsememiş olan kişiler, eğlencenin ve eğitimin iç içe geçtiği geleneksel tuluatları sürdürdüler. Yalnız küçük bir farkla; bu kez öykülerin kahramalarının adları Muhammed, Süleyman, Allah, melek gibi Kuran'da geçenlerle değiştirildi. Sözgelimi Türklerin Şamancı geçmişlerinden kalan öyküler ve İran efsaneleri İslam göndermeleriyle çorba edilmiştir. Ortaya çelişkili bir ahlak çıkmıştır. Elinde sazıyla şaraptan, başkahramanın cinsel yaşamından söz eden Türk anlatıcı zaman zaman bağlamla ilgisi olmayan Kuran ayetlerini üstelik sakarca okumuştur. Yazılı Türk evliya menkıbeleri de Kuran'ın ve hadisin benzer bir kullanımını sergiler.[150] Biçimle içeriği ayrımsayamayanlar, bu kıssacıların İslamî bir iş yaptıklarını sanarak onlara izin verdiler veya onları dinlediler. Oysa onlar okul değildi. Eğitimle eğlenceyi karıştıran televizyon belgeseliydi, sosyal medyaydı, dezenformasyondu. Hasan Cirit'in Halkın İslam Anlayışının Kaynakları:Vaaz ve Kıssacılık

[147] William L. Hanaway, Jr. "*Drama: Middle Eastern Narrative Traditions*", Encyclopedia Of Religion Second Edition, Macmillan Reference, 2005, s.2446; Hasan Cirit, *Halkın İslam Anlayışının Kaynakları*, Çamlıca Yayınları, 2002, s.153-154; Muhammed Hüseyin Zehebi, *Tefsir ve Hadiste İsrailiyyat*, Rağbet Yayınları, 2011, s.43.

[148] William L. Hanaway, Jr. "*Drama: Middle Eastern Narrative Traditions*", Encyclopedia Of Religion Second Edition, Macmillan Reference, 2005, s.2446.

[149] William L. Hanaway, Jr. "*Drama: Middle Eastern Narrative Traditions*", Encyclopedia Of Religion Second Edition, Macmillan Reference, 2005, s.2447; İbrahim Altunel, "*Kıssahan*", TDV İslâm Ansiklopedisi, https://islamansiklopedisi.org.tr/kissahan; P.N.Boratav, "*Meddah*", The Encyclopaedia of Islam New Edition, Brill 1986, 5/951-953.

[150] Kemal Silay, "*Turkish Literature*", Encyclopaedia of Quran, Brill, 2006, 5/391.

kitabında kadercilik, tasavvuf gibi İslam dışı şeyler öğreten, banknot matbaası gibi hadis uydurup piyasaya süren kıssacıların bolca örneği veriliyor. Bunları yapmalarının nedeni ilgi çekmektir. Bugünkü basın gibi, kıssacılar kendilerini dinlettikleri ölçüde para kazanıyorlardı. Bu yüzden güdülenmeleri gerçeği bildirmek değil, beğendirmek ve eğlendirmek olmuştur. Emeviler döneminde hükümetin parasıyla çalışan kıssacılar ortaya çıkmıştır.[151] Abbasiler döneminde bu durum sürmüştür.[152] Bunların da güdülenmesi hükümeti hoşnut etmektir. Dinleyiciler ise Kuran'ın "karşılık istemeyene uyun" buyruğunu bugün olduğu gibi çiğnemişlerdir.[153]

Bozulma gerçekleştikten sonra öykülerinin kaynağı eski Arap söylenceleri; Suriye ve Babil'in efsaneleri; Hristiyan, Mecusi, Budist öyküleri, Kitabımukaddes ve Yahudilerin Hagada kitaplarıdır.[154] Emeviler eski bir haham olan Kab el Ahbar'ı vaazcı ve kıssacı olarak görevlendirmişlerdir.[155] Eğer Taberi ve öbür kitaplarda bu kişi hakkında yazılanlar doğruysa kesinlikle İslam'ı vaaz etmeyeceği bellidir. İthal edecek masal bulamayınca şapkadan tavşan çıkarır gibi Kuran metninden öykü uyduranlar da vardır.[156] Kıssacıları çok ciddiye alanlar ve anlattıkları saçmalıkları yazıya geçirenler olmuştur.[157] Kimi Batılı araştırmacılara göre Kuran tefsirlerinin temel kaynağı kıssacılardır.[158] Kıssacılar Kitabımukaddes'teki öykülerle Kuran'dakilerin aynı olduğunu düşünmüş olmalılar veya Kuran'daki sürümler yeterince ilginç (!) olmadığı için öyküyü eski sürümleriyle "zenginleştirme" yoluna gitmiş olmalılar. Onların bize mirası bugün bile iki kitaptaki öyküler arasındaki çok büyük farkları görmeyen bir geleneksel okumadır.[159] Bozuk kitapları düzeltmek için indirilen yeni kitabın itibar görmeyip hâlâ eskilerinin dikkate alınıyor olması *salât*ın yitmesi demektir.

Hadislerin temel kaynağının kıssacılar olduğu yaygın bir bilgidir. 9. yy. gibi erken bir dönemde yasaklanmaya başlanmış olmaları ve hadislerin de aynı dönemlerde yazıya geçirilmiş olmaları

---

151 Jonathan P. Berkey, *Popular Preaching and Religious Authority in the Medieval Islamic Near East*, University of Washington Press, 2001, s.23; Hasan Cirit, *Halkın İslam Anlayışının Kaynakları*, Çamlıca Yayınları, 2002, s.111.

152 A. Samb, "*Masdjid*", The Encyclopaedia of Islam New Edition, Brill, 1991, 6/657; Jonathan P. Berkey, *Popular Preaching and Religious Authority in the Medieval Islamic Near East*, University of Washington Press, 2001, s.59.

153 6:90, 9:31, 10:72, 11:51, 12:104, 25:57, 26:109,127,145,164,180, 34:47, 36:21, 38:86, 42:23…

154 Hamilton A.R. Gibb, *Mohammedanism: An Historical Survey*, Oxford University Press, 1962, s.130-131; Jonathan P. Berkey, *Popular Preaching and Religious Authority in the Medieval Islamic Near East*, University of Washington Press, 2001, s.40-42; C. Pellat, "*Kass*", The Encyclopaedia of Islam New Edition, Brill, 1997, 4/734.

155 Lyall R. Armstrong, The Qussas of Early Islam, Brill, 2017, s.235.

156 Marshall G.S. Hodgson, *The Venture of Islam: Conscience and History in a World Civilization*, Vol.1, The University of Chicago Press, 1974, s.305,391.

157 Jonathan P. Berkey, *Popular Preaching and Religious Authority in the Medieval Islamic Near East*, University of Washington Press, 2001, s.24.

158 Lyall R. Armstrong, *The Qussas of Early Islam*, Brill, 2017, s.6, 80-82.

159 Örneklerini Hadislerin Yahudi ve Hristiyan Kökeni yazımın başında verdim.

dikkat çekicidir. Nitekim kıssacıların hadis uydurmalarından çokça yakınılmıştır.[160] Kıssacıların ne olduğunu anlamayan ve uydurdukları veya Hristiyan, Yahudi ve Mecusi kitaplarından derledikleri masalları "hadisişerif" diye toplayan Buhari gibi adamlar günümüzün intihalci profesörleri gibidirler. Görünürde "alim"dirler ama gerçekte aymaz cahillerdir.

Bir iddiaya göre kıssacılığın Müslüman halk bilgisine yaptığı en önemli "katkı" İsa'nın ikinci gelişi inanışı veya bir başka adlandırmayla mesihçilik veya Mehdi inanışıdır. İkinci önemli katkı ise Muhammed'in Hristiyan inanışındaki İsa'nınkine benzer bir kişilik, deyim yerindeyse yarı-tanrılık kazanmasıdır. Bunu tasavvuftaki "hakikati Muhammediye" veya "nuru Muhammedî" örtmeceleriyle, kutsi hadislerde ise "Tanrı evreni onun yüzü suyu hürmetine yarattı" yakıştırmasıyla biliyoruz. Özellikle Moğol işgalinden sonra kıssacıların büyük bölümünün gezgin sufilerden çıkması bu iddiayı güçlendiriyor.

12. yy. fakihi Ebül Ferec İbnül Cevzi, *Kitab El Kussas vel Müzekkirin* kitabında kıssacıların toplumun her katmanından dinleyicisi olabildiği için bilgiyi yayma potansiyellerine dikkat çeker. Buna karşılık müderrislerin erişimi sınırlıdır. Kıssacıların ve vaizlerin uydurma hadislerle ve yanlış yorumlarla İslam bilgisini bozacaklarından kaygılanır. 13. yy. müçtehidi Ahmed İbn Teymiyye ve 15. yy. fakihi Ebu Bekir El Suyuti kıssacıların yalanlarına karşı risaleler yazmışlardır. Onların ve çağdaşlarının anlattığına göre kıssacıların arasında kendini acındırarak daha çok bahşiş toplamaya çalışanlar, dilenciler ve yankesicilik tezgahı açanlar vardır.[161] Hükümet görevinde bulunan Suyuti bir fetva yayınlayarak kıssacının anlatmadan önce hadisin hakikiliğini kendisi gibi saygın bilginlere sorarak araştırmasını istemiştir. Kıssacının biri "Ben hadisimi bilginlere sorarak mı doğrulayacakmışım? Ben halka doğrulatırım!" diyerek cemaatini kışkırtmış, onlar da Suyuti'yi taşlamakla tehdit etmişlerdir.[162] Kimi bilgin kıssacıların kazandıkları büyük paralara şaşmıştır.[163] Bu satırları okurken eğer aklınıza Nihat Hatipoğlu geldiyse kıssacılığın nasıl bir şey olduğunu anladınız demektir. Hatipoğlu gibiler arada bir Kuran ayeti okuyorlar diye İslam anlattıkları düşünülüyor. Eğer başından beri böyle gitmişse sözde "bin dört yüz yıldır" değişmeyen şeylerin ne olduğu konusunda bir çıkarım yapabiliriz.

Hadisle, İsrailiyyat'la, tasavvufla örülü bir Müslümanlık anlayışı ortaya çıkmasında kıssacıların büyük emekleri vardır. Kadınların *salât*a katılmaları gerekmediği inancı bu bozulmaya tuz biber ekmiştir. Böylece nüfusun yarısı medrese İslam'ından kıssacıların kucağına itilmiştir. Kıssacılık, Kuran dersinin bir biçimi olarak başlamış ve zehirli bir tuluata dönmüştür. İnsanları

---

[160] Hasan Cirit, *Halkın İslam Anlayışının Kaynakları*, Çamlıca Yayınları, 2002, s.147-149.

[161] Jonathan P. Berkey, *Popular Preaching and Religious Authority in the Medieval Islamic Near East*, University of Washington Press, 2001, 28-29. Ayrıca bkz. enc islam6/658

[162] Jonathan Porter Berkey, *The formation of Islam: religion and society in the Near East 600–1800*, Cambridge University Press, 2003, s. 256. Çeviri benim. Ayrıca bkz: Jonathan P. Berkey, *Popular Preaching and Religious Authority in the Medieval Islamic Near East*, University of Washington Press, 2001, s. 25.

[163] Nelly van Doorn-Harder, "*Teaching and Preaching*", Encyclopaedia of Quran, Brill, 2006, 5/220-221.

Kuran'a çağıranlarla birlikte onları her türlü sahteliği aşılayanlar bilinçli veya bilinçsiz rekabet halinde bulunmuşlardır. Bu rekabette bozuk kitapların uydurma öykülerini halk kültürüne sokanlar ağır basmıştır.[164] Durum böyle olunca bu toplumun *salât* diye kuşaktan kuşağa taşıdığı işin Kuran'daki *salât*tan çok Kitaplıların tapınma törenlerine benzemesi daha anlaşılır oluyor. Öyküler Kitaplılardan gelince kavramlar da onlardan geliyor.

Pek çok araştırmacı vaizleri ve kıssacıları "İslam'ın misyonerleri" olarak görür. Aşıladıkları, yani *salât*ını yaptıkları İslam sürümünün ne olduğu böylece bellidir. Başlangıçta ters düştükleri kadı, fakih ve müçtehitler zamanla onlara yenilmişlerdir. Sözgelimi 13. ve 14. yüzyıllarda Mısır'da ulemanın birçoğu önceleri kesinlikle İslam dışı sayılan dinsel uygulamalara katılmışlardır.[165] Medrese bilgininin kıssacıya ve onun bir türevi olan tasavvuf şeyhine yenilmesi, pek çok kaynakta "halk İslamı" ve "yüksek İslam" olarak adlandırılan olgular arasındaki karşıtlığı yansıtır.

Böylece bir örüntü görüyoruz: Hutbe, vaaz ve kıssacılık *salât*ın birer biçimi olarak ortaya çıkıp zaman içinde Kuran'dan uzaklaşıp işlevini yitirmiştir. Öte yandan Kuran'ın düz okuma oturumu "*salât*" adı verilen tek etkinlik olmuştur. Halka açık açıklama ve tartışma ortadan kaybolmuştur. Uygulama ayağı da zayıflayınca halkın Kuran'la bağlantısı okuma, dinleme veya seslendirme düzeyine gerilemiştir. Böylece *salât*ın korunduğu sanılırken yitirilmiştir.

Meclis ve Halka

Meclis Arapçada "oturulan yer" anlamına gelir. İslam tarihinde karar, yönetim veya danışma kurulları anlamında kullanılmıştır. Çember biçiminde oturulduğu için *halka* sözcüğü de kullanılmıştır. Dersin veya söyleşinin içeriğine göre danışma meclisi, şarap meclisi, Kuran meclisi gibi adlar alır. biçiminde oturulmasından da çıkarsanabileceği üzere öğrenci ve öğretmen ayrımı bulunmayabilir. Örneğin hastanelerde bilenlerin meslek tartıştığı meclisler bulunurdu.[166]

Ulak'ın mescidinde zikir ve ilim meclisleri bulunduğu aktarılıyor. Kuran öğretilen, az sayıda seçkin öğrenciyle üst düzey eğitim yapılan meclisler olmuştur.[167] Meclis ve halka, hutbe ve vaaz

---

[164] Akademisyen Lyall Armstong, erken dönem kıssacılarla ilgili araştırmasında (The Qussas of Early Islam, Brill, 2017.) kıssacıların çoğunluğunun İsrailiyyat öykülerinden kaçındığını veya güvenilir hadis aktarıcıları sayıldığını istatistiksel olarak ortaya koymaya çalışırken onları değerlendiren çoğunluğun haklı olduğu varsayımını izliyor. Sözgelimi İbrahim'in kurban etmeye kalktığı oğlunun İshak değil İsmail olduğu hakkındaki fikir ayrılığını değerlendirip bütün kıssacıların İsrailiyyata itibar etmediğini kanıtlamaya çalışırken Arapların İsmail soyundan geldikleri varsayımını sorgulamıyor (s.95-97). Oysa Arapların İsmail soyu olduğu bilgisinin ta kendisi İsrailiyyat'tır. Buna benzer örnekler geçmişte de vardı. Bunlar uydurukçuların baskınlığını gösterir.

[165] Jonathan P. Berkey, *Popular Preaching and Religious Authority in the Medieval Islamic Near East*, University of Washington Press, 2001, ix-x.

[166] Tobey E. Huff, *The Rise of Early Modern Science Islam China and the West, 2nd ed*. 1993, Cambridge University Press, s.150.

[167] Nebi Bozkurt, "*Meclis*", TDV İslâm Ansiklopedisi, https://islamansiklopedisi.org.tr/meclis; İbn Hazm (haz. Halil İbrahim Bulut), *El Fasl,* Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları: 84 2017, 1/48.

gibi içeriği değil biçimi anlatan sözcüklerdir ve *salât* kanallarından biri olmuştur. Mescitlerdeki meclisler ve halkalar, hutbe, vaaz veya kıraat gibi yaygın bir biçim olarak korunmamış veya Müslüman coğrafyanın bütününe yayılmamış olmakla *salât*ın yitirilen biçimlerinden biri olmuştur.

Medrese

Medrese "ders yapılan yer" demektir. DRS kökü, 3:79 ve 6:105 gibi ayetlerde Kuran'ın üzerinde çalışmak anlamında kullanılıyor. Medrese, mescidin ve *darülkurra*nın üzerinde örgütlü bir üst düzey öğretim kurumu olarak kurulmuştur. Başlangıcı tartışmalıdır. Bir hipoteze göre medrese adıyla anılan düzenli kurumlar 11. yy.'da başlar.[168] Eğer bu doğruysa medresenin çıkışı yorum farklılıkları ve düşünsel hareketlilik hemen hemen sona erdikten sonrasına denk geliyor. Medrese adıyla anılan farklı yapı ve kurum ortaya çıkana değin üst düzey eğitimin mescitlerde ve *darülkurra*larda yapılması konumuz açısından önemlidir. Çünkü bu, mescitlerde namazdan başka dersler de yapıldığı anlamına gelir ki bunların kimisi meclis ve halka sözcükleriyle anlatılmıştır. Demek oluyor ki medresede yapılan iş de *salât*tır. Ancak sözcüklerin arkasına gizlenmiş anlamları düşünmeden okuduğumuzda tarihi metinlerde bunu göremiyoruz. *Salât*ın gelişimini (veya bozulmasını) araştırmak isteyen birinin eski kitaplarda "*salât*" sözcüğünü taraması bu yüzden amaca hizmet etmez. *Salât*, metinlerde çok farklı sözcük ve kavramlarla karşımıza çıkıyor.

Medreseler bugünkü hukuk fakültelerinin dengidir. Geleneksel namaz oturumları ahlakın temeli olan kitabın birinci düzey okunması ise medreselerde verilen dersler bu ahlakın üzerine oturan hukukun farklı yüzleri ve düzeyleri sayılabilir. Günümüzde "mescit" olarak andığımız yerlerde bu yoktur. Günümüz mescitleri en ilkel düzeydeki ders aşamasında takılı kalmıştır. Hukuk fakülteleri ve uygulamanın yapıldığı adliyeler aslında mescittir. Ama hangi dinin mescidi? Bu konuyu başka bir bölümde tartışacağım.

Tarihsel gelişim sürecinde bazı mescitler kütüphanesi, öğrenci yurdu ve derslikleriyle medreseye dönüştükten sonra bile "normal" mescitler okul olarak kalmayı sürdürüyor. Burada eski yaşamın bir özelliğinin, yere oturma alışkanlığının farklı işlevler için kullanılan oda ve yapıları arkeolojik olarak tanımayı zorlaştırdığını göz önünde bulundurmamız gerekiyor. Sözgelimi "bu odada sıralar olduğuna göre burası derslik olmalı" diyemediğimiz gibi, *salât* edildiği yazılan bir odada mobilya olmaması dolayısıyla orada ders yapılmayıp "namaz kılındığını" da çıkarsayamayız. Zaten orijinalinde "namaz kılmak" ders yapmaktan başka bir şey de değildi.

Medreselerin sayısının arttığı zamanları Kuran eğitiminin daha iyi yapıldığı yıllar olarak düşünmek için bir nedenimiz yoktur. İbni Haldun daha 14. Yüzyıl'da eğitim kalitesinin düşüklüğünden ve içtihadın durmasından yakınmış.[169] 15. Yüzyıl'da yalnızca hadis öğreten okullar bile kurulmuş. 16. Yüzyıl'da Taşköprizade bilgi düzeyinin "düşmesinden" yakınmış.[170]

---

[168] R.Hillenbrand, "*Madrasa*", The Encyclopaedia of Islam New Edition, Brill 1986, 5/1123-1154.

[169] *Mukaddime*, 1/Giriş/Yanlış Değerlendirme ve 2/6/Fıkıh bölümleri.

[170] Mehmet İpşirli, "*Medrese*", TDV İslâm Ansiklopedisi, https://islamansiklopedisi.org.tr/medrese#2-osmanli-donemi.

Hem *salât* işini enikonu yapan kurumların çağın aydınlarını yetiştiren merkezlere yükselişi hem de bunların çağın bilgisinin çok gerisinde kalıp çöküşü aynı evrimsel sürecin bölümleri gibi görünüyor. Bugün Türkiye sınırları içinde medreseden camiye dönüştürülmüş pek çok yapı bulunuyor. Tıpkı adlarının medreseden (ki Türkçesi **okul**dur) mabede (Türkçesi **tapınak**) dönüşmesi gibi, buralarda artık öğretim yapılmıyor, "namaz kılınıyor". Buralara gidenler artık neredeyse aydınlanmıyorlar. İçeride ne denli uzun kalırlarsa kalsınlar, hangi bilgi, bilgelik ve arınmışlık düzeyiyle girdilerse öyle çıkıyorlar. Ülkemizdeki medrese binalarının çoğu camiye çevrilmiştir. Bunların yapısal işlevlerinin değişmesini doğal karşılarken bu değişikliğin bilgi birikimimizdeki karşılığı olan yozlaşmayı görmemeyi seçiyoruz. Medreseyi Türkiye topraklarından silen şey ondaki bilginin artmamasıdır, gelişmemesidir. İçtihat kapısını kapatan bilginlerin öğrencilere öğretecek bir şeyleri de kalmamıştır. İçtihat yapmayı bırakmak aslında basbayağı *salât*ı *zayi* etmektir çünkü içtihat, kuramı uygulamaya dönüştüren bir araçtır. Batı, dünyanın kalanını dövebilmek için yeni sopalar geliştirirken Müslüman bilginler bu sopaları anlayıp açıklayabilecek bilgi edinme etkinliklerinde bulunmamışlar. Sopa yiyip sömürülen bir toplum Allah'tan başkasına kulluktan kaçınmakta elbette başarısız olacaktır. Sorun kimi yorumcunun öne sürdüğü gibi medreselerde fizik, matematik dersleri verilmemiş olması değildir. Bunlar bugün de hukuk fakültelerinde verilmez. Medreseler özünde hukuk fakültesidir. Sorun, İslam hukukunun Batı'nın "seküler" nitelemesiyle geliştirdiği yeni hukuka karşılık verebilecek, onu yanıtlayabilecek, onu çürütebilecek, ona alternatif bir uygulama yaratacak şekilde geliştirilmemiş olmasıdır. Yani sorun madde bilgisinde değil, ahlak bilgisinde geride kalmaktır. Bu yüzden Osmanlı başta olmak üzere Müslüman coğrafyalarda seküler hukuk, İslam hukukunun yanında bulunur olmuş. Osmanlı'nun medreseyi geliştirmek yerine gayrimüslim azınlık için seküler hukuku ithal etmesi bugün "hoşgörü" olarak yutturulmaya çalışılan yenilgisi ve hainliğidir. Zamanla hükümetin seküler hukuku genişletmesi ve İslam hukukunu yavaş yavaş uygulamadan kaldırması, medreseyi alıcısı olmayan bir malı üretir, Müslüman mahallesinde salyangoz satar duruma düşürmüştür. Medresenin Cumhuriyet döneminde kapatılması, Kuran eğitiminin bitmesi ve en geniş anlamıyla ***salât*ın *zayi* edilmesi**[171] sürecinin son hamlesidir yalnızca. Zaten Osmanlı hiçbir zaman *salât*ı kurmamıştı, bu sivil bir çaba olarak kalmıştı. Bu yüzden Batı'dan gelen "seküler" bilgi karşısında İslami bilgi sürekli olarak yenilmiş, alanı daralmış ve en sonunda tapınağın duvarları arasına hapsedilmiştir. Böylece din işleri ile dünyevi işler gibi bir ayrımın yapılabileceği yanılsaması oluşmuştur.

İslam'ın yaşamın bütünüyle değil, parçasıyla ilgili olduğu büyük bir yanılsamadır. Bugün gelenekçi-ezberci okul, seküler düşünce akımlarıyla bu yanılsamayı paylaştığının farkında değildir. Görünen o ki bu yanılgının kökeni medresenin bilgi üretmeyi durdurduğu dönemlere

---

171 *Onlardan sonra, salâtı yitiren ve benliklerinin isteklerine tutsak olan bir kuşak geldi. Sonunda cezalarını bulacaklardır.* 19:59

…"Efendimiz; bize bizden öncekilere yüklediğin gibi ağır yük yükleme!"… 2:286

Kitap ehlinden bir zümre, sizi bir saptırabilseler diye arzu ettiler… 3:69

dayanıyor. Bu da 12.-14. yüzyıllar dolayında olsa gerek.[172] Bu çürüme olmasaydı, mescitlerin veya medreselerin veya ne ad verirsek verelim birtakım kurumların her düzeyden insana nasıl Müslüman bir toplum gibi yaşanacağını öğretiyor olması gerekirdi. Bu görevi üstlenen bir kurum kalmadığı için Müslümanlar artık elçileri reddeden Kitaplıların uşakları gibi yaşamak ile tarikat-cemaat köşelerinde el etek öpüp Kuran'ı öğrenemedikleriyle kalmak arasında bir seçim yapmak durumundalar. Üçüncü bir yolu düşlemekte bile zorlanır olduk. Biri çıkar, bu çöküşten çıkılabileceğini, bir olasılık daha olduğunu söylerse baltalama bahaneleri hazırdır: "İslam'dan namazı çıkarmaya çalışıyorlar!" "Bunlar orucu da çıkarmışlardı, dinimizi kuşa çevirmek istiyorlar!" "İslam'da reform olmaz" vs… Peki, ya o korkulan reform çoktan yapıldıysa ve biz uyuduysak?

*Salât*ın Tek Yöntemi Düz Okuma Mıdır?

Ulak çok büyük olasılıkla hem düz okuma hem çapraz okuma yapıyor, yani aynı konuyu anlatan farklı surelerdeki ayetleri arka arkaya okuyarak konulu okuma yapıyor ve konular arasında yeni bağlantılar kuruyordu. Sözgelimi Süleyman'ın anlatıldığı 2:102, 21:78-82, 27:15-44, 34:12-14, 38:30-40 bölümlerini bir oturumda, önceki kitapların bozulmasını anlatan 2:47-152, 3:70-120, 5:12-84, 6:91, 7:162, 13:37-39, 14:28… bölümlerini bir oturumda okumuş olabilir. Buna karşılık sureleri bölmeden düz okumuş olduğu kesindir. Bu sure bölümlerinin başlangıç ve bitişleri daha sonra "rekat" olarak algılanmış olabilir. Sözgelimi aynı konuyla ilgili 21:78-82 bölümünü bir "rekatta", 27. Sure'yi bir "rekatta" okumuş olabilir. Bu okuma oturumunun ardından açıklama oturumunda yine soru gelirse önce soruya yanıt olacak Kuran bölümlerini okuyor, yine anlaşılmadıysa belki okuduğu bölümleri kendi anladığı biçimde açıklıyordu. Bunun Kuran'da yer almayan bir çalışma düzeni olduğu ve bununla birlikte her cemaatin kendi koşullarına göre farklı çalışma düzenleri geliştirmesinin meşru olduğu açıktır. Dolayısıyla bir an Ulak'ın düz okumakla yetinmiş olduğunu varsaysak bile düz okumayı zorunlu koştuğunu varsaymak ölümcül bir hata olur. Bugün Arapların *salât*ları düz okumadan ibaret olduğu için bunun *salât*ın tek biçimi olduğu öne sürülemez. "Sünnet" adlandırması düz okuma dışındaki biçimlerle Kuran'ın çalışılmasını engellemeye alet edilirse Kuran'a göre bu basbayağı *salât*ı engellemek olur. Üstüne bir de Muhammed'in adını kullanarak zulüm olur. Önceki başlıklarda Kuran anlatmanın geleneksel pek çok biçimi olduğunu ama yalnızca birine geleneksel olarak "*salât*" adı verildiğini göstermiştim. Adlandırmadaki farklılık nedeniyle "*salât*ı Sünnet'e uygun yapmak" denince insanların dikkati bu tek biçime odaklanmıştır. Bu durumun öbür biçimlerdeki bozulmayı hızlandırmış olması olasıdır. Oysa örneğin Ulak'ın Kuran'ı nasıl açıkladığı, nasıl içtihat yaptığı, tartışma meclislerinde nasıl konuştuğu, sorulara nasıl yanıt verdiği gibi bilgilerin yanında düz okumayı nasıl yaptığı bilgisi ne kadar önemli olabilir? Düz okuma, düz okumadır. Düz okumanın üstündeki düzeylerin, asıl zor olan derslerin bilgisinin korunmadığını fark etmek şöyle dursun, binlerce yıldır sorulmamıştır bile!

Ulak'ın dersi yukarıda örneklediğim biçimde vermiş olabileceğini düşünmemin nedeni bizim bugün Kuran'ı anlamak için bunu yapmamızdır. Bir kavramı veya konuyu Kuran boyunca

---

172 *"Osmanlı medreselerinde okutulan ders kitaplannın büyük bir çoğunluğu Selçuklular döneminde, az bir kısmı da Osmanlılann ilk dönemlerinde yazılmıştır. Bu, şunu gösteriyor: Yukanda da belirtildiği gibi, Osmanlı medreselerinde ilmi gelişme, Selçuklular dönemi ile, Osmanlıların ilk devirlerinde donup kalmıştır."* Ömer Özyilmaz, *Osmanlı Medreselerinin Eğitim Programları*, Kültür Bakanlığı Yayınları, 2002, s.203.

tarıyor, yan yana getirip okuyoruz. Eğer Ayetler bölümünü okuduysanız orada bu yöntemi izlediniz. Hepimiz insanız ve Kuran öğrenmek için verimli bir yöntem keşfettiysek onun da bu yöntemi izlemiş olabileceğini çıkarsamamız doğaldır. Buna itiraz edebilme hakkı yalnızca daha verimli bir çalışma yöntemi keşfedenlere aittir. Namazın bundan daha verimli bir çalışma yöntemi olduğu asla öne sürülmemiştir, sürülemez de.

Burada Ulak'ın gerekliliğe ve koşullara göre uygulamayı değiştirmiş olabileceğini anlamamız gerekiyor. Onun *salât*ı formülleştirme ve bir tören tasarlama kaygısı asla olmamıştır. Cemaatte bulunan kötü öğrencilerdir bunu yapan. O ölür ölmez en kötü öğrenciler yönetimi ele geçirip Allah'ın mesajının önünü kesmeye çalışmışlardır. Dolayısıyla ondan sonra gelen imamlar basamak basamak daha kötü ve daha kötü Kuran öğrencilerinden çıkmıştır. Bu öğrencilerin Ulak'ın neyi niye yaptığını anlamaları olanaksızdır. Bu yüzden Ulak'ın bir formülü izlediğini varsaymış ve o formülü beyinsizce çıkarsamaya çalışmışlardır. "Hutbeyi yalnızca cuma günleri veriyordu…" "Yere şu kadar kez kapanıyordu…" "Bir keresinde eğilirken şöyle dua etmişti, demek ki bu bir kural olmalı…" "Okuduğu parçanın uzunluğu neydi?" "Bayramlarda hangi sureyi okurdu?" "Elini nereye koyuyordu?" "Ayaklarını ne kadar açıyordu?" Bunların hepsi de cemaatin en kötülerinin uğraşı olmuştur.

Elimizdeki belgelerden anlaşıldığı üzere Muhammed sonrası kuşaklar Kuran'ın biçimini bildirmeyip bağlılarını serbest bıraktığı salâtın asgarisini günlük çevrimde düz okumayla yerine getirmişler. Düz okumanın ötesinde anlama çabasını özelleşmiş derslere bırakmışlar. Biz öyle yapmak zorunda değiliz, farklı formüller geliştirebiliriz. İyileştirme önerilerine bağnaz gelenekçilik pahasına direnmek ancak büyücü rahiplere yakışır, Müslümanlara değil. Ne var ki bizim bu asgarisini bile yerine getirebilmemiz için yapmamız zorunlu **asgari** değişiklik, namaz biçimini koruyarak okumaları **bütünüyle Türkçe** yapmaktır.

Salâta gelmeyenlere zaman zaman uygulandığını tarih kitaplarında okuduğumuz yaptırımlar, aslında salâtın **asgarisine** gelmeyenlere yöneliktir. "Duyduk ve boyun eğdik" diyen bir toplumun sonsuza dek asgariyle yetinmesi beklenemez. Kuran bilgisi zamanla olgunlaşmalı, yaşama geçirilmeli, git gide daha çok kişinin bilincine ve gönlüne yerleşmelidir. Geniş halk yığınlarının katılacağı başlangıç düzey Kuran eğitimi ancak bu çerçevede yeterli olabilir. Günümüz Türkiye'si gibi Kuran'ın **hiçbir yasasının** toplum yasası yapılmadığı bir ortamda asgari salâtın yeterli olup olmayacağı yanlış bir sorudur.

Düz okumanın yeterliliğiyle ilgili olarak dikkate alınması gereken bir başka olgu o günkü insanların sözlü kültürü ve ezber yeteneğidir. Biz, yazılı kültürün insanları bunu anlamakta zorluk çekiyoruz. İlk Çağ Araplarının ezber yetenekleri üstün olduğuna göre duydukları söz akıllarına daha iyi yerleşiyor demektir. Bu demektir ki o gün o ortamda yapılan düz okumayla günümüz yazılı kültürlerinde yapılan düz okuma aynı değerde değildir. Bugün onların düz okumasına eşdeğer bir kazanım elde etmek için düz okumadan fazlasına gereksinimimiz var.

Hutbe, vaaz, kıraat, kıssacılık, meclis, ders gibi sözcükler içeriği değil biçimi anlatır. Bunların içeriği topluma Kuran ahlakını benimsetmek, bir başka deyişle iyiye çağırıp kötüden alıkoymak olduğu sürece hepsi de *salât*tır. *Salât* sözcüğünün anlamındaki daralma İbnül Hac'ın itikafta

yapılan işleri sıralamasında da görülüyor: "*Salât*, kıraat, tefekkür, zikir…"[173] Bunların hepsi mescitte yapılan *salât* biçimleri veya yöntemleridir. Hepsinin düzeyi farklı olabilir. Giriş düzeyiyle yetinmeyen bir toplumda farklı düzeylerde öğrenme ve aşılama çalışmaları olmalıdır. İletişim ve iletim yollarının daha geniş olduğu günümüzde geleneksel biçimlerle yetinmenin hata olacağı kesindir. Geleneksel biçimlerin Kuran'ın buyruğu değil, yer ve zaman koşullarına göre ortaya çıkıp evrilmiş, yani olumsal biçimler olduğunu anlamamız gerekir. Bunların arasında namaz olarak bildiğimiz, Arapça konuşan ülkelerin *salât* olarak bildiği şey bunlardan yalnızca birisidir. Namazın yozlaşmasını bütün *salât* biçimlerindeki yozlaşmanın bir parçası olarak değerlendirmelidir.

Hac

Hacda bir veya birkaç günde Kuran'ı okuyup bitirme geleneği Kuran'ı hiç duymamış kişilerin hacca gittikleri günlerin bir kalıntısı olabilir. Daha teslim olmamış veya yeni Müslüman olmuş bu kişiler kısa sürede dönecekleri için ve dönecekleri yurtlarında Kuran dersi vermeye yetkin kimse olmadığı için bir tür hızlandırılmış kursa katılmış olmalılar. Kuran'da sözü edilen *cin*ler (yabancılar) takımı Ulak'ı ziyaret ettiğinde onlara da benzer bir hızlandırılmış dinleti sunulmuş olmalıdır.[174]

*Salât*ın öbür bazı biçimlerinde olduğu gibi hacda da dua paradigması baskın gelmiştir. İnsanlar hacca dua etmeye gider olmuşlardır. Gazali'nin hacda yapılan her şeyin ölüm provası olduğu biçiminde özetleyebileceğimiz hac yorumları bugün de bilinir ve haccın gerçek anlamı olarak düşünülür.[175] Bu yoruma göre hacda yapılacak tövbenin ölümden önce gerçekleşmesi yeterlidir. Bu aslında tövbe değil **günah çıkarmanın** tanımıdır çünkü Kuran'daki tövbe kişinin **düzelme** sürecine girmesidir. Düzelme zaman alacak bir iş olduğu içindir ki ölmek üzereyken tövbe edilemez, yani sözcük anlamıyla Allah'ın yoluna "dönülemez".[176] Oysa halk haccı bitirir bitirmez ölene temiz gözüyle bakar. Yani duasını etmiş, söz söyleyerek günahlarını sıfırlamıştır. Bu denklemde eyleme, nedenselliğe, tanıklığa yer yoktur. Ölüm provası mantığının yanı sıra ölümden sonra ödenecek ödül beklentisi, tıpkı namaz gibi haccın da yararsız olduğunu kabul etmeye eşittir. Bu "sevap" hesabını yapan sayısız hadis uydurulmuş ve günümüze dek aktarılmıştır. Bu yüzden Gazali'nin yorumunun yaygınlaşmasından sonra hac yaşlıların işi olarak anlaşılmaya başlanmıştır. Oysa gerçekte bir öğrenim etkinliği olan haccın yaşlanmadan önce yapılması gerekir ki yararı görülebilsin.

---

[173] A. Samb, "*Masdjid*", The Encyclopaedia of Islam New Edition, Brill, 1991, 6/658.

[174] *De ki: "Cinlerden bir topluluğun dinledikleri; sonra, şöyle dedikleri bana bildirildi: 'Hayranlık veren Kur'an'ı dinledik!'"* 72:1

[175] Al-Ghazali (trans. Mohammad Mahdi al-Sharif), *Ihya' Ulum Ad-Din*, Dar Al-Kotob Al-Ilmiyah, 1971, 1/508-520; Tahsin Görgün, "*Hac*", TDV İslâm Ansiklopedisi, https://islamansiklopedisi.org.tr/hac#4-haccin-hikmeti. Ali Şeriati'nin Hac kitabında da bu benzetme sık yapılıyor.

[176] *…Boğulmak üzereyken şöyle dedi: "İnandım! Kuşkusuz, İsrailoğullarının inandığından başka Tanrı yoktur. Ben de teslim olanlar arasındayım!" "Şimdi mi? Oysa daha önce karşı gelmiş ve bozgunculuk yapmıştın!"* 10:90-91

Gelenekçi yorum aslında anlamlı olması gereken bir etkinlikten anlamı söküp çıkarmıştır. Böylece İslam'ın bütününden önemli bir parçayı da eksiltmiştir. Haccın anlamsız olduğu fikrinin dolaşıma girmesi, Müslüman toplumda *salât*ın da anlamsız olduğu fikrine kapıyı açmıştır. Veya çoktan aralanmış olan kapıyı ardına kadar açmıştır. Nitekim bugün ezici çoğunluk namaza yalnızca ve yalnızca ölüm ötesinde alınacak bir emeklilik ikramiyesinin primi gözüyle bakar. Buna inanamıyorsanız hacdan dönenlere ne öğrendiklerini, nasıl arınmış hissettiklerini, genç yaşta gidememiş olmanın onlara ne kaybettirdiğini, gitmeyenlerin ne kaçırdıklarını, burada olmayıp da orada olanın ne olduğunu sorun. Somut yanıtlar veremediklerini görün.

*Salât*ın öbür bileşenleri gibi hac da eylemin yerini kuru sözün, içeriğin yerini törenin alması sürecinden payını almıştır. Dua paradigması egemendir. "Buyur Allah'ım" (*lebbeyk*) derler ama neyi buyurduğunu dinlemeden evlerine dönerler. Bu tıpkı Kuran'ı dinleme (=*salât*) buyruğunu yerine getirdiğine inanan kişilerin *salât*ta işittikleri buyrukları yerine getirmemeleri gibidir. Gelenekçinin kafasında "Buyur!" sözü, buyruğu işitmenin başlangıcı değil, kendi içinde bir sondur. Benzer biçimde "namaza durmak" da bir görevin başlangıcı değil, sonudur.

"Ne kadar tavaf, o kadar sevap."

İbrahim'in zamanında ve bir süreye kadar sonrasında bütün ocakların merkezi olan Kutsal Ocak'ta (*Beyt el Haram*) birden fazla öğretmen, büyük olasılıkla farklı biçimlerde vahiy dersleri veriyorlardı. "*Tavaf* etmek" bir terim değildir. Kuran terim ve jargon kullanıyor olamaz çünkü yeryüzündeki her uygar topluma seslenme iddiası vardır. *Tavaf* bir terim olmadığı için gerçek anlamını yerine yazdığımızda "dolaşmak" dememiz gerekir. Büyük bir tıp kongresinde yapılan sunumları "dolaşmak" gibi, Ocak'taki farklı dersleri dinlemek elbette yapılan bu geziden daha çok yararlanma anlamına gelecektir. *Sevap* sözcüğünün de terim değil sıradan bir sözcük olduğunu anımsamak gerekir. Yerlerinden kaymış kavramları düzeltir, yitik nedensellik bağlarını yeniden kurarsak, özdeyiş şuna döner: "Ne kadar çok seminer ve konferans dinlersen, o kadar yararını görürsün."

Namazın Bileşenleri

Kamet

İlk mescitlerin çok işlevliliği bilinir. Kabul gören tarih kaynaklarına göre Ulak'ın mescidi de içinde olmak üzere ilk mescitler birer namaz kılma yeri değildi. Buralar yönetim meclislerinin toplandığı, okuma-yazma öğretilen, duruşmaların görüldüğü yerlerdi. Demek ki buralarda toplulukların uzun süre geçirdikleri oluyordu. Bu demektir ki bu işlerden sonra Kuran dersinin saati geldiğinde, orada türlü amaçlarla bulunup duran öbeklere bunu bildirme gereği duyulmuş olmalıdır. Bina içinde veya avluda Kuran okuması dışında bir amaç için bir topluluk bulunması sık rastlanan bir durum olduğunda veya binaya ilk varanlar, sonrakileri beklerken başka işleri konuşmaya daldıklarında "içeri girin" anlamında ikinci bir seslenmeye gerek duyulmuş olabilir. Bizde "iç ezan" veya kamet denen duyuru böylece ortaya çıkmış olmalıdır. Bunun bugünkü karşılığı bir kasabanın adliyesini, okulunu, yönetim birimini içeren büyük bir binanın içinde okunan ezandır. Binanın dışındaki ezan makul olarak daha erken okunacaktır.

Muhammed bir "gelenek mucidi" değildir. İç ezan okutturdu ise bunun ussal ve işlevsel bir gerekçesi olmuştur. Sokaktaki ezanı duyarak mescide gelmiş kişilere bugün yapıldığı gibi bir kez daha ezan okumanın anlamı yoktur. Çünkü o günkü mescit bugünkü mescit gibi değildir. İç ezanın varlığı aslında mescitte Kuran okumak dışında işler de yapıldığını gösterir. O işler ki hepsi de Allah'ın dini ayakta tutmanın, yani salâtı kurmanın bir parçası veya yardımcısıdır. Bu işlerden Kuran öğrenmek dışında kalanlarının zamanla hükümet binası, karargah, adliye, okul vb. özelleşmiş binalara taşınması bizi yanıltmamalıdır. İleri düzey Kuran dersleri de medrese denen binalara taşınarak özelleşmiştir. Böylece mescit olarak bilinen yerler yalnızca giriş düzeyi diyebileceğimiz yalın okuma yapılan yerlere dönüşmüştür. Yapılardaki bu özelleşme düşünüldüğünde salâtın bütünlüğü daha iyi anlaşılacaktır.

Niyet

Niyet etmek de *salât*ın namaz değil Kuran öğrenimi olduğunun kanıtı olabilir mi? Allah rızası için *salât*ı kurmaya veya *salla* etmeye niyet eden kişi, Kuran'ı boyun eğmek üzere okuyacak veya dinleyecek olduğunu kendine anımsatmış olur. Bir başka deyişle Kuran'a direnmek veya onu sınamak amacıyla değil, onu öğrenmek amacıyla başladığından emin olur. Niyet geleneğinin türetilmesindeki mantık bu olmalıdır. Niyetin bir cümle olarak her seferinde söylenmesi elbette şart değildir. Bu olsa olsa bir yanlış anlama olabilir. Nitekim İbn Teymiye, sözel biçim almış olan niyetin bir bidat olduğunu isabetle saptamıştır.[177]

Besmelede Allah'ın adıyla işe başlamak, iyi niyetlerle temiz kalarak o işi bitirme niyetini anımsamayı ve kişinin kendine böyle bir söz vermesini temsil ediyor. *Euzübesmele* de benzer olarak kişinin aklına gelebilecek kötü fikirlerden uzak kalma sözü gibidir, yanıltıcı düşüncelerin varlığı kişinin kendine anımsatmasıdır. Çünkü saptırıcı her yerdedir ve ondan kaçınmak sözle değil bilinçli eylemle olur.[178] Konuya bağlarsak, Allah için yaptığımız her şey gibi *salât*ın da iyiliğe hizmet etmesi gerekir. Anlamak ve teslim olmak üzere Kuran okumak veya dinlemek iyiliktir. Şüpheleri beslemek, direnmek veya insanları aldatmak amacıyla Kuran okumak veya dinlemek iyilik değildir. Dolayısıyla dinleme, anlama, ikna olma gibi bir eylem içermeyen namaz töreninde edilen niyetin bir anlamı yoktur. Bu namaz töreni tam da itiraf edildiği gibi kişisel bir "dua" oturumudur. Duanın niyeti olmaz.

Niyet cümlesi sonraları hepsi birbirinin aynısı olan vakit namazlarının, bunların sünnetlerinin, farzlarının adlarını belli etme amaçlı olarak söylenir olmuştur. Hadis elçisinin veya arkadaşlarının belli bir vaktin *salât*ına niyet ettiğini gösteren bir hadis yoktur. Sözlü niyetin bir bidat olduğu bellidir. "Niyet ettim ... namazına" kalıbının söylenerek namaza başlanması, göstere göstere, biline biline yapılan ve göz yumulan uydurmalardan biridir. Bu türlü örneklere

---

177 Marion Holmes Katz, *Prayer in Islamic Thought and Practice*, Cambridge University Press 2013, s.53.

178 *Kuran okuduğunda kovulmuş şeytandan Allah'a sığın.* 16:98

Ve işte böylece insan ve cin şeytanlarını her peygambere düşmanlar yaptık… 6:112

"Öyleyse beni azdırdığın için dosdoğru yolunun üzerinde onlara karşı kesinlikle oturacağım!" 7:16

Temiz niyetler olmadan okunan Kuran saptırır: 2:26,176, 3:78, 4:46, 5:41,64,68, 6:9, 7:146, 9:115,125, 10:39,73, 13:17, 14:4,27, 17:41,60,82, 22:52-53…

rastladığımızda namaz paketini oluşturan bileşenlerden acaba kaçının böyle ortaya çıktığını sormak gerekir.

Niyetin hakiki ve samimi bir ilke olarak ortaya çıkmış olması olasılığı, böylece *salât*ın bir Kuran öğrenme oturumu olduğunun belirtisidir. Niyetin Yahudi kültüründen geçen bir kavram olma olasılığını ise ilgili bölümde tartışacağım.

"Allahuekber"

Muhammed'in "kıldığı namazın" hadis ve siyer kitaplarında ve erken dönem tefsir kitaplarındaki gibi olmadığı kesindir. Bunun en kolay görünen kanıtı namazda defalarca söylenen "*Allahuekber*" sözüdür. Kuran'da Allah'ın seksenin üstünde güzel adı bulunur. Tek sözcükle sınırlı kalmazsak bu sayı yüz onlara çıkar. *Ekber*, yani "daha büyük" veya "en büyük", bu adlardan biri değildir. *Kebir* adı Kuran'da geçer ama *ekber* geçmez. Bu niteleme İslam öncesi Araplarından veya ele geçirilen ülkelerdeki paganlardan alınmış olmalıdır. Sanki ortada birden çok tapacak varmış da Allah bunlardan en büyüğüymüş gibi bir izlenim oluşmaktadır. Hem Kuran'da hiç geçmemesi hem de anlam bakımından sakat olması nedeniyle Muhammed *salât*ında veya başka bir zamanda kesinlikle "*Allahuekber*" demiş olamaz. Küçük bir ayrıntı gibi görünen bu aykırılık aslında Ulak'ın yaptığı *salât*ın üzerinin nasıl örtülmüş ve biçimsel bilgisinin bize ulaşmamış olduğunun canlı kanıtıdır. Benzer biçimde Tahiyyat ve Salli-Barik dualarını da Muhammed okumuş olamaz. Salli-Barik'teki "Muhammed'e vermiş olduğun gibi" ifadesini kendisi söylemiş olamaz, kendini "Muhammed" adıyla anarak dua etmiş olamaz. Üstelik Tahiyyat duası, "*es selamu aley**ke eyyuhe** el nebi*" seslenişiyle Allah'tan başkasına seslenmemek yasağını çiğner.

Mübelliğ/Müsemmi

Çok büyük mescit cemaatlerinde en önde duran ve kalabalığa sırtını dönen imamın sesi arkalardan duyulmadığı için mübelliğ veya müsemmi olarak bilinen görevliler ortaya çıkmıştır. Bunlar imamın okuduğunu değil yalnızca "*Allahuekber*"leri yineleyerek arkadaki cemaatin imamı izleyebilmesini (!) sağlayan kişilerdir. Maliki mezhebinden kimisi bu işin yanlışlığını bildirmiştir.[179] Müsemmilerin ortaya çıkışı *salât*ın namaza dönüşmesinden sonradır ve bunların varlığı orada *salât*ın anlamsızlaştığını gösterir. Çünkü salâtta amaç Kuran'ı anlamaktır. İmamın düz okumasını bile duyamayan kişilerin *salât*larını başarıyla tamamladıklarının (Allah'ın "kabul" ettiğinin) varsayılması, etkinliğin içi boş bir törene, bir simgeye, uzaktaki tanrının kendisi için istediği bir tapınmaya dönüşmüş olduğunun yeterli kanıtıdır.

4:101-102 ayetleri *salât*ı iki öbekle yinelemenin gerekçesini vermiştir: Tehlikeli durumlarda herkesin aynı anda derse girmesi sakıncalıdır. Öyleyse herkesin aynı anda derse girmesinin sakıncalı olduğu başka durumlarda da cemaat bölünebilmelidir. İmamın sesinin arkadan duyulmaması sakıncalıdır ve geleneksel fıkıhçılara göre bile böyle bir namaz geçerli değildir. Bu durumda cemaatin ikiye, üçe bölünerek okumanın yinelenmesi gerekir. İmamın cemaate arkasını dönmesi de sorunu ağırlaştırmıştır. İmamın arkasını dönmesi de *salât*ın Kuran dersi

[179] Mehmet Boynukalın, "*Tebliğ*", TDV İslâm Ansiklopedisi, https://islamansiklopedisi.org.tr/teblig.

olmaktan çıkıp dua törenine dönüşmesini işaretleyen an sayılabilir çünkü *salât*ın amacına aykırıdır.

Erişebildiğim tarih kaynaklarında müsemmiliğin ortaya çıkış zamanıyla ilgili bilgi bulamadım. Buna karşın çıkış nedeniyle ilgili kestirimlerde bulunabiliriz. Kalabalık kimi oturum, müsemmilerin imamı bire bir yinelemesiyle yapılmış olabilir. Bu durumda imam ve müsemmi(ler) Kuran cümlelerini sırayla okumuş ve birbirini beklemiş olmalıdır. *Salât*a üşenerek gelenler yineleme yüzünden okumanın uzamasına katlanamayıp müsemmilerin yalnızca *Allahuekber*'leri yinelemesini istemiş olabilirler. Böylece arka sıradakiler için *salât,* anlamını bütünüyle yitirmiş ve bir törene dönüşmüştür. Nedenselliği ters de kurabiliriz: Tören çoktan anlamsızlaşmış olduğu için *Allahuekber* yineleyiciler rahatça ortaya çıkmış olabilir. Bu anlamda mübelliğlerin varlığı akla Yahudiliğin sebt günü lamba yakmayı, asansörün düğmesine basmayı yasaklayan içi boş kuralcılığını akla getiriyor. Çalışma yasağının gerekçesi insanların Tevrat çalışmaya zaman ayırmalarıdır ama yasak, bu amacın gerçekleşmesinden bütünüyle bağımsız bir nitelik kazanmıştır.

Safta ön sırada bulunmanın "faziletinden" söz eden kaynaklar müsemmilik kavramının varlığında daha bir anlam kazanmaktadır. Aslında *salât*ı yararlı bir etkinlik olmaktan çıkaran şey yaşamın **dinsel** ve **dünyevi** olarak ikiye bölünmesi, demek ki sekülerleşmesi ve böylece dinsel alanın mantığın kesinlikle işletilmediği ölü bir alan olarak bırakılmasıdır. Stadyuma sığamayanların izlemesi için maç radyodan ve televizyondan veriliyor. Çok talep alan veya iyi olduğu düşünülen bir imamın dersini dinleyemeyenler için bu ders neden radyodan ve televizyondan verilmiyor? Dahası, radyodan, televizyondan veya internetten verilen bu ders neden *salât* yerine konmuyor? Çünkü *salât*ı yere çalıp sekülerleşmiş toplum, konu "din" olunca zihinleri durdurmaya programlamıştır. Basbayağı *salât* olan veya olması gereken işlere *salât* adı vermeyi bırakmış, *salât* adı verdiği tek işi de *salât* olmaktan çıkarmıştır.

Fatiha İle Başlamak

Muhammed'in Fatiha (Açılış) Suresi'ni Kuran derslerinde sık okuduğunu veya *salât*ı Fatiha ile başlatmış olduğunu varsaymak makuldür. Ama bunun nedeni bunu bir törensel kural haline getirmek istemesi olamaz. Fatiha'nın bir "dua suresi" olması da olamaz, başka dua sureleri vardır. Bunun metinde görünen nedeni bütün Kuran'ın Fatiha'daki seslenişe verilen bir yanıt olmasıdır. Fatiha'nın "bizi doğru yola ilet" diye bitmesi ve hemen arkasından gelen Bakara'nın "işte doğru yolu gösteren kitap" diye başlaması, bütün kitabın bu çağrıya verilen yanıt olması demektir. Bu durumda Kuran okuma oturumuna Fatiha ile başlamak, az sonraki dersin amacını bildiren bir anımsatma ve bir uyarı olarak anlamlıdır. O anda ne yapıldığını, ne amaçla toplanıldığını hatırlatması açısından işlevseldir. Tanrıtanımazlar ve Allah düşmanları da Kuran

çalışırlar ama onlar bunu "bize yol göster" demeden yaparlar.[180] Fatiha'yı okumak, *euzü besmele* söylemek veya sözlü olarak niyet etmek gibi aslında amaçlılığa işaret eden, amaçlılığı vurgulayan bir uygulama olabilir. Hani "ancak yol göstermesi amacıyla Kuran'ı çalışıyorum, başka şey için değil" ilkesini her seferinde anımsa(t)mak ve böylece şeytanı, yani kuşkuya düşüren düşünceleri uzaklaştırmak amaçlanmış olabilir. Pek çok şey gibi sonradan biçimsel ve anlamsız bir taklide indirgenmiştir. İlgili hadisin de bunu anlattığı düşünülebilir veya düşünülmüştür: "Fatiha'yı okumayanın namazı yoktur."[181] Yalnız Fatiha'nın her rekatta yeniden okunması bu mantığa aykırıdır çünkü namaz oturumu ara vermeden tek seferde bitiriliyor. Oturuma başlarken yukarıdaki gerekçeyle Fatiha okumanın bir mantığı olabilir ama tekrar tekrar okumak mantıksızdır.

Ulak'ın oturumu veya okumayı gelenekte olduğu gibi "*es selam aleyküm ve rahmetullah*" ile bitirmiş olması pek olası değildir. Bunun yerine Kuran'da Kuran dinleyenlerden verilen örnekler olan "Allah doğruyu söyledi" veya "duyduk ve boyun eğdik" demesi etkinliğin anlamına çok daha uygundur. Yaptığınız şeyin anlamı yalın ve şeffaf olduğunda tören kurallarını sormazsınız çünkü yaptığınız her şey kendisini açıklar. Bugün Kuran tilavetlerinden sonra geleneksel olarak söylenen "*sadak Allah ül azim*" (Yüce Allah doğruyu söyledi), ilk Müslümanların söylediğine çok yakın bir kapatış cümlesi olabilir. Nitekim "tilavet" dediğimiz şey orijinal *salât*a daha yakındır, hatta okunanı anlayan bir topluluk varsa *salât*ın kendisidir, olası biçimlerinden biridir.

Fatiha'nın ardından bir "*zammı sure*" okumanın mantığı da bellidir. Çünkü bütün Kuran zaten Fatiha'daki çağrıyı yapanlara yanıt olarak indirilmiştir. O aslında "*zammı sure*" değil, *salât*ın öz içeriğidir, orada bulunma amacıdır.

Ezberden Okuma Kuralı

Eski metinleri okuyan günümüz araştırmacıların içine düşüp sürdürdükleri yanlış anlamayı ve *salât*taki bozulmayı anlamak için önemli bir veri Yedinci Yüzyıl Araplarının sözlü kültürüdür. Türlü nedenlerle Kuran'ı ezberden okumaya öncelik vermiş olan ilk Müslümanların bu durumları kesinlikle İslam'ın bir gereği değildir. O günkü lojistik koşullar herkeste bir kitabın bulunmasını olanaksız kıldığı gibi ezberi güçlü bireylerden oluşan bir toplum için bu çok büyük bir kayıp olmaz da. Bu yüzden bireysel ve toplu Kuran dersleri olasılıkla kağıttan değil

---

[180] *Ve seni dinleyenlerden bir bölümü senin yanından çıktıklarında kendilerine bilgi verilmiş olanlara; "Az önce ne söyledi?" derler. İşte onlar Allah'ın yüreklerine damga vurduğu ve kendi isteklerine tutsak olan kimselerdir. 47:16*

Bir sure indirildiğinde, "Sizi gören var mı?" diyerek bakışırlar; sonra dönüp giderler. Anlamayan bir toplum oldukları için Allah da onların yüreklerini döndürmüştür. 9:127

Üstelik nankörlük edenler öğretiyi duydukları zaman gözleriyle seni neredeyse gerçekten devireceklerdi. "Aslında o kesinlikle delirmiş!" diyorlardı. 68:51

[181] Buhari, Ezan, 10/150 (756) (http://sunnah.com/bukhari/10/150); Müslim, Salat, 4/43 (395) (http://sunnah.com/muslim/4/43).

ezberden okuma biçiminde gerçekleşmiştir. Bugün namazın tanımı yapılırken yere ve zamana özgü olan pek çok koşul gibi bu da bütünüyle göz ardı edilmektedir.[182]

Sözlü kültürün egemenliği nedeniyle Yedinci Yüzyıl Araplarının muma, lambaya gerek duymadıklarını varsayıyoruz. O zamanlar Araplarda yazma kültürü yoktur ve zaten kitap çoğaltmak zor iştir. Yazılsa bile sesli harfler sorunu vardır, bu yüzden ezberlemiş birinin okuması esastır.[183] Ezberleri kuvvetli ve ezberden okuyorlar. Kişi, ezberindeki metni okurken de anlamı ve incelikleri üzerinde uzun uzun düşünebilir. Bunu kendi üzerinizde denemek için ezbere bildiğiniz bir metni, sözgelimi Gençliğe Hitabe'yi veya İstiklal Marşı'nın on kıtasını aklınızdan yavaşça geçirerek, düşünerek okuyun. Bugün namaz için "ezberleyemiyorum, hata yapıyorum" diyenlere "eline al, kitaptan oku" dediğimizde tuhaf bakışlarla karşılanmamızın nedeni ezberden okumanın bir gereklilik sanılmasıdır. Çünkü Arap'a da Arap olmayana da öyle öğretilmiştir.

Kitaplılara baktığımızda bir "dinsel simge" olarak gördüğümüz mum aslında gece kitap okumalarında kullanılan bir aydınlatma gereciydi.[184] Yahudilikte kişinin Tevrat'ı ezbere bilse bile metinden okuması tavsiye edilir. Bu, gelenekçi Müslümanlarda gördüğümüz yazı olsa bile ezberden okuma gerekliliğinin tam karşıtı gibidir. Karşılaştırmak gerekirse Müslümanlarda mum simgesinin ve geleneğinin gelişmemiş olması Kuran'ı ezberden okuma alışkanlığının ve böylece gece muma gerek duymama olgusunun bir sonucudur. Nitekim Kuran pek çok ayette bağlılarını gece çalışmaya çağırıyor.[185] Aydınlatma gereci bulamayanlar bu çalışmayı bireysel yapacaklarsa ancak ezberden okuyarak yapabilirler.

Ortada bir yasağın olmadığı ve ezberden okuma geleneğinin koşulların sonucu olduğu aslında bilinir.[186] Bilinir ama bilmezden gelinir. Diyanet İşleri Başkanlığı'nın Din İşleri Yüksek Kurulu, ezberden okuma geleneğini ortaya çıkaran bütün olguları ve etmenleri göz ardı ediyor. Kitaptan okuyarak namaz kılmanın bin yıl önce yaşamış falanca bilgine göre yasak, filanca bilgine göre mekruh (kötü) olduğunu aktaran fetvalar veriyor. Gerekçe yok, dayanak yok. **Nedenlerini** bilmediği, araştırmadığı, düşünmediği için de güvenli tarafta kalarak (!) ezberden okumayı tavsiye ediyor.[187] Oysa kağıttan okuyarak namaz kılmayı kötü bulan bilginlerin

---

[182] Bunun tarihselcilik olmadığını belirteyim. Tarihselcilik Kuran'da yazanların o zamana özgü olduğunu öne sürmektir. Ben geleneksel olguların o zamana özgü olduğunu söylüyorum; farklıdır.

[183] "Kur'ân, kariden işitilen ve bizzat sayfalarda yazılı olandır." İbn Hazm, *El Fasl*, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanliği Yayinlari: 84, 2017, 3/706.

[184] *Onların tümü aynı değildir. Kitap halkı arasında, gece boyunca ayakta durarak, Allah'ın ayetlerini okuyan ve secdeye kapanan bir topluluk vardır.* 3:113

[185] 25:64, 32:16, 39:9, 73:6…

[186] "*Her ne kadar yaygın uygulama kazanmamışsa da namazda okumayı kitaptan yapmak Şafi ve Hanbeli mezheplerine göre caizdir*." Buna göre Hanefi mezhebi sınıfta kalmıştır. Ebubekir Sifil, "*Kıraat"*, TDV İslâm Ansiklopedisi, https://islamansiklopedisi.org.tr/kiraat--namaz.

[187] https://web.archive.org/web/20230419013255/https://kurul.diyanet.gov.tr/Cevap-Ara/146/namazda-kiraati-mushafa-bakarak-yapmak-caiz-midir veya https://archive.is/77naF

dayanak yapmış olabilecekleri tek gerçek, o günkü yazılı metinlerin harekesiz, hatta belli bir tarihe dek noktasız olmasıdır.[188] İlk Kuran metinlerinin harekesiz olduğu gelenekçilerce de kabul edilmektedir. Hatta noktalı harflerin noktalarının bile olmadığı öne sürülmektedir.[189] Eğer bu içtihadı yapan bilgin Kuran'ın tek bir doğru okunuşu olacağını düşünüyorsa harekesiz metnin nasıl okunacağı belli olmadığı için yasaklamıştır. Çünkü öğrenci metni yanlış okursa mesajı yanlış anlayacaktır. Eğer bu içtihadı yapan bilgin Kuran'ın "yedi" farklı biçimde okunabileceğini düşünüyorsa kişinin bu doğru okunuşlardan en az birini bilmesi gerektiğini düşünmüş olmalıdır.[190] Harflerin noktalarının ve harekelerinin konduğu durumda kağıttan okumaya karşı hiçbir gerekçe ileri sürülemez. Eğer çevirisi okunacaksa tartışmak bile anlamsızdır.

Ezber, insanların bir zamanlar yetenekli oldukları ve kolay başardıkları bir iş olmuş olabilir. Kuran'ı ezberlemek türlü güvenlik kaygılarıyla mushaf kopyalamaya yeğlenmiş olabilir. Seslendirme bilgisinin kağıda tam geçirilmemiş olması nedeniyle *salât* oturumlarını kağıttan okuyarak yürütenlerin yetkinliğine güvenilmemiş olabilir. Ancak bunların **nedenlerini** anlamayan veya unutan kuşaklar ezberin kendisini bir amaç sanmaya başlamışlardır. Ezberin medreselerde bir öğretim yöntemi olarak kullanılması nedeniyle eğitim süresi 12-16 yıla kadar çıkmasına rağmen niteliksiz mezunlar verilmiştir.[191] Aynı yanılgı namazın ezberden kılınması geleneğine yol vermiştir. Ama surelerin yabancı dilde okunması başta olmak üzere namazdaki anlamsızlık yükü o denli büyüktür ki ezberden okuma kuralı masum kalıyor.

Ezgili Okuma

Kuran'ın sese ezgi vererek ve hecelerin uzatarak okunması geleneksel kaynaklarda teganni olarak anılır. Buna müzikli veya ezgili okuma da denebilir. Bir çalgının eşliği olmaması ve yalnızca melodinin olması nedeniyle ezgi sözcüğünü uygun buluyorum.

10. yy. gezgini Ahmed İbn Rusta, mescitlerde ezgili okumanın yayıldığını yazar.[192] 9. yy. bilgini İbn Vaddah, 12. yy. bilgini Ebül Ferec İbnül Cevzi, 14. yy. bilgini Zeynüddin El Iraki, 15. yy. bilgini Celalüddin El Suyuti, Kuran'ın bugünkü gibi ezgili okunmasını yanlış bulanlardandır.

---

[188] Harflerin noktası yazılmadığında Be ile Te gibi harf çiftleri ayırt edilemiyor. Sözgelimi aynı yazılışlı *kabul* ile *katil* sözcüklerinin nasıl okunacağı ancak bağlamdan çıkarılabiliyor. Harekeler yazılmadığında ise sesli harfler için aynı durum söz konusu.

[189] Muhammed Hamidullah, *Kuranı Kerim Tarihi*, paragraf 93; H.Wehr, "*Arabiyya*", The Encyclopaedia of Islam New Edition, Brill 1986, 1/565; İsmail Durmuş, "*Harf*", TDV İslâm Ansiklopedisi, https://islamansiklopedisi.org.tr/harf--alfabe#1.

[190] Suat Yıldırım, "*El Ahrufü's-Seba*", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, 1989, 2/174-177; F.Buhl, "*Kur'an*", İslam Ansiklopedisi, Milli Eğitim Bakanlığı, 1977, 6/1008.

[191] Hüseyin Atay, *Medreselerin Gerilemesi*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 24/1 (1981), s.28; İbn Haldun (çev. Süleyman Uludağ), *Mukaddime*, Dergah Yayınları, 2009, 2/778.

[192] Ali Mazaheri (çev. Bahriye Üçok), Ortaçağda Müslümanların Yaşayışları, Valık Yayınevi, 1972, s.18.

Hem anlamı ortadan kaldırması hem de yabancı dinleri taklit olması gerekçe gösterilmiştir.[193] Bunlar aykırı kişiler değil, ana akım Sünni düşünürlerdir. Demek ki yüzyıllar geçmiş, bilginlerin uyarılarına kulak asılmamıştır. Belki daha 10. yy.'da bu itirazı yapan bilginlere "bu kadar Müslüman üç yüzyıldır yanılıyor olamaz" yanıtı veriliyordu. 12. yy. fıkıhçısı Turtuşi, Müslümanların gayrimüslimleri açıkça taklit ettiklerinden söz eder. One göre Kuran'ı Hristiyanların yaptıkları gibi ezgili okumak veya mescitleri aşırı süsleyerek kilise ve havralara benzetmek bunlardan ikisidir.[194] Daha sonra ilgili bölümde ayrıca tartışacağım; sesi veya mekanı süslemek **törenin** etkililiğini artırmayı amaçlar. Çünkü tanımı gereği tören, **içerikçe** zengin değildir. Bunu simgeyle, duyguyla, yakıştırılan önemle dengeleme gereği duyulur. Bu tıpkı bir biblo veya heykel ile bir şemsiye veya anahtar arasındaki farka benzer. İşe yaradığı için kullanılan şeyden estetik bir doyum beklenmez. Yoğun hizmet edecek bir aile veya yük arabasından güzel olması beklenmez ama arada bir binilecek spor arabanın heyecan verici görünmesi istenir. İçeriği zayıf veya sıfır olan bir etkinliğin cemaatçe algılanan önemini artırmak için sesin, mekanın, giysilerin süslenmesi veya sıradışı yapılması gereği duyulmuş olabilir.[195] *Salât*ın törene dönüşmesi onun namaza dönüşmesi ve içeriğini yitirmesidir.

Ezgili okumanın bugünkü tınısının Arap müziğinden etkilendiği görülüyor. Ama bu konudaki tartışmaların ortaya çıktığı dönem Müslüman bilincin yabancı kültürlerin yoğun etkisi altında kalmaya başladığı Abbasi dönemidir.[196] Ezgili okumayla metnin anlamsızlığı arasında yumurta-tavuk ilişkisi vardır. Müzik güfteyi anlamsızlaştırır. Buna karşılık güftenin çoktan anlamını yitirdiği yerde okumanın önce tekerlemeye, ardından müziğe dönüşmesi doğaldır. Yedinci Yüzyıl'da Mecusi dininin en eski kitabı olan Avesta, dili artık konuşulmadığı için güçlükle anlaşılır olmuştu. Nitekim Mecusilerin günde beş vakit dualarında okunan sözlerin anlamı umursanmamaktadır; bu onların dinlerinin normalidir. Nitekim Mecusilerin 6. yy.'da daha İslam'la tanışmamışken ezgili okuma yaptıkları biliniyor.[197] Yahudi ve Hristiyan geleneklerinin kopyalanmasından yakınan bilginler de hesaba katıldığında bulaşmanın yönü belli oluyor: Ezgili okuma Mecusilikten, Yahudilikten ve Hristiyanlıktan Müslümanlığa geçmiştir; tersi olmamıştır. Avesta.org sitesinde Mecusi metinlerinin ezgili okunmasını dinleyebilir, Yahudi ve Müslüman okumalarıyla karşılaştırılabilecek nitelikte olduğunu görebilirsiniz.

Ezgili okumak şeytanın etkili bir tuzağıdır. Çünkü sözün yanında ezginin varlığı, anlamı bastırır ve kovar. Herkes yabancı dilde müzik dinleyebilir çünkü asıl dinlenen şey ezgidir, güfte değil.

---

[193] Maribel Fierro, *The Treatises against Innovations (kutub al-bid'a)*, Der Islam 69 (1992) s.211-213; Jonathan P. Berkey, *Popular Preaching and Religious Authority in the Medieval Islamic Near East*, University of Washington Press, 2001, s.30.

[194] Abu Bakr al-Turtushi (d. 1126), Kitab Al Hawadith Wal Bida (Beirut: Dar al-Gharb al-Islami, 1990), 188–9, 220–1' akt. Jonathan Porter Berkey, *The Formation of Islam: Religion and Society In The Near East 600–1800*, Cambridge University Press, 2003, s.198.; Abu Bakr Al-Turtusi (çev.Maribel Fierro), *Kitab Al-Hawadit Wa-l-Bida*, CSIC, 1993, s.213, 217.

[195] Robert N. Mccauley, *Why Religion Is Natural and Science Is Not*, Oxford University Press, 2011, s.197-198.

[196] Anna M. Gade, *Recitation*, The Blackwell Companion to The Qur'an (ed. Andrew Rippin), Blackwell Publishing, 2006 içinde s.490.

[197] Touraj Daryaee, *Sasanian Persia: The Rise and Fall of An Empire*, I. B. Tauris, 2009, s.44.

Pek çok kişi anladığında kendisini kızdıracak veya tiksindirecek sözleri şarkı güftesi olarak kulak vermeden "dinler". Ama hiç kimse anlamadığı bir dilde şiir dinlemez. Bu herkese anlamsız gelir. Bir müzik albümünde sözlü ve sözsüz parçaların arka arkaya sıralanmasını hiç kimse yadırgamaz, çünkü amaç müziktir, söz değil. Buna karşılık hiçbir müzik albümünde müziksiz şiir bulamayız. İşte şeytan bu ayrımda devreye girer ve imama sureyi ezgili okutur. Böylece imamı da cemaati de tören psikolojisine sokar. Ezgili okumanın ortaya çıkmasıyla Kuran dersinin namaza dönüşmesi arasında tavuk-yumurta ilişkisi vardır; her biri ötekinin hem nedeni hem sonucudur.

Ezgi, okumanın işlevini ve amacını değiştirerek ona yeni bir anlam yakıştırır. Ezgili Kuran okuması Türkçe çeviri üzerinden yapıldığında bunun yabancılara değil de Türklere gülünç gelmesinin nedeni, ezgiye rağmen sözleri anlayabiliyor olmalarıdır. Çünkü Türkler "ibadet" bağlamında anlamla ezgiyi çoktan birbirinden ayırmışlardır. Tam olarak bu yüzden "anlamlı ibadet" Türklere tuhaf, hatta gülünç gelir. Küçük yaştan başlayarak onlara ezgili okumanın anlamsız olması gerektiği öğretilir.

Namaz Sonunda Oturma (*kade*) ve Selamlama

Hutbe bölümünde okuma sırasında ayakta durulmuş, açıklama bölümünde oturulmuş olabileceğinin işaretlerini incelemiştim. Aslında okunmuş olanın açıklaması olması gereken hutbenin yapılmaması durumunda Kuran okuması dua ile kapatılmış olabilir ki bu da dua ile başlamak gibi Kuran'a uygundur. Evde günlük sabah ve akşam okumalarını birlikte yapan bir aile, açıklama ve tartışmayı geçip oturumu kapatabilir. *Salât* sonundaki bu oturmanın *salât*ın özünün, çekirdeğinin, yani Kuran okumasının dışında sayıldığının göstergesi, son oturuşta yellenen kişinin *salât*ının geçerli olduğunu bildiren hadistir.[198]

Ne var ki bu son oturmada okunacak olan duaların sonradan tarifeye bağlanmış olduğu, üstelik de hiç uygun olmayan ve ölülerin çağrıldığı duaların okunmaya başlandığı bellidir. *Tahiyyat* ve *Salli-Barik* duaları böyledir. Hutbe okunmayacağının bilindiği durumlarda okumanın bitiş anında cemaatteki birliğin sürdürülmesi gereği ortadan kalkar. Çünkü Kuran okuması bitmiştir ve sessizlik gereği sona ermiştir. Bu durumda bireysel duasını bitiren kişinin ayağa kalkıp mescidi terk etmesine izin verilmelidir. İlk zamanlarda izin verilmiş olmalıdır. Bunu yapan kişinin ayrıldığı topluluğu selamlaması çok doğaldır. Bu da bize namaz sonundaki selamın nasıl ortaya çıkmış olabileceğiyle ilgili bir işaret veriyor. İmamı ayrıca selamlamak gerektiğini söyleyen hadis, selam verenin selamını almak gerektiğini söyleyen hadisler ve hadis elçisinin selam konusunda farklı tutumlar izlediğini öne süren hadisler bu olasılığı güçlendiriyor.[199] Bu hadislerde toplu selam verilmesi gerektiği iması yoktur, gündelik karşılama ve uğurlama anlamı sezilir. Bu hadislerde ve eski tefsirlerde toplu selam konusundaki suskunluk ve bu konudaki çelişkili rivayetler Muhammed'in sağlığından hadislerin yazıya geçirilmesine kadar

[198] Tirmizi, Salat, 2/261 (408). https://sunnah.com/tirmidhi:408

[199] "İmamı selamla", "selamlayanın selamını al…" Muvatta Malik, Salat, 3/57, https://sunnah.com/malik/3/57; "İmamı selamlayın, birbirinizi selamlayın" İbn Mace, İkame, 5/120 (922), https://sunnah.com/ibnmajah:922; Christopher Melchert, *The concluding Salutation in Islamic Ritual Prayer*, Le Museon Volume:114 Issue:3-4 (2001), s.398; Salim Öğüt, "*Selâm*", TDV İslâm Ansiklopedisi, https://islamansiklopedisi.org.tr/selam--namaz.

geçen sürede toplu selamlamanın henüz kural olmadığı bir anın varlığına işaret ediyor. Maverdi'nin büyük cemaatte iki selam verileceği ama küçük cemaatte görüş ayrılığı olduğunu söylemesi de bunun normal, toplumsal bir selamlaşma olduğu olasılığını güçlendiriyor. Selamın *salât*ın bir parçası olmadığının ayırdında olan Maverdi, son derece anlaşılır bir usyürütmeyle imamın ikinci selamı kalabalıkta rahat duyulması için verdiğini çıkarsıyor.[200]

Duasını bitirenin hızlıca mescitten ayrılmaya çalışması sırasında ortaya çıkmış olabilecek karışıklık birilerini rahatsız etmiş ve bunu da bir düzene sokmaya itmiş olması da olasılıklar arasındadır. Sonuçta selamın bugünkü biçimi doğal değildir ve fakat doğal gereksinimlerle ortaya çıkmış ve sonradan içi boş taklide dönmüş olabileceğini öngörebiliyoruz. Bu, hemen her törensel uygulamada karşılaşabileceğimiz bir örüntüdür.

Sağa ve sola dönmenin meleklere selam vermek olarak açıklanması, toplu selamın ortaya çıkmasından çok sonra, gözlenen olguyu çaresizce açıklamak üzere ruhçuların başarısız girişimlerinden biridir. Meleklere esenlik dilenemez, onlar hep esenlik içindedir. Ayrıca sonsuz sayıda melek her yeri boşluksuz doldurmuştur, aralarından ikisini seçmenin bir anlamı yoktur. Birinin günahları, birinin sevapları yazdığı ve omuzlarda oturduğu (!) düşünülen bu meleklerin seçilmesinin nedeni acaba dalkavukluk mudur? Gazali, saçmalığa bir saçmalık daha ekleyerek selamın aynı zamanda cinler için olduğunu öne sürmüştür.[201] Kesin olan şey, burada sözü edilen meleğin ve cinin yoz İran-Hint ve Yunan kültürlerindeki ve bunların etkisinde yazılmış olan Kitabımukaddes'teki melek ve ecinni (*demon*) olduğudur.

Diğer Namaz Konuları

Namazı Bırakanın Cezalandırılması

Salât yanlış anlaşılınca ortaya çıkan çelişkilerden belki en önemlisi namazı bırakanların durumuyla ilgili içtihatlardır. *Salât*ı bırakanın dinden çıktığı veya idam edilmesi gerektiği içtihatlarını bağnazlık veya despotluk olarak nitelemek acelecilik olur. Bu içtihatlar kökü Kuran'da bulunan sağlam bir nedenselliğe ve *salât*ın doğru anlamına dayansa da zamanla ya unutulmuş ya da üzeri kasıtlı olarak örtülmüştür. Aslında hemen her zaman bu ikisi birlikte olur, dolayısıyla burada kötü niyetle cahilliği birbirinden ayırmaya çalışmayacağım.

Müslüman olanla olmayanı ayırt etmek için devlet veya cemaat yönetiminin uygulanabilir bir sınır çizmesi zorunludur. Öğreti yozlaştıkça ve bilginlerin bilgeliği azaldıkça giderek sığ ve kötüye kullanılabilir bir sınır çizilmiş olması olasıdır. Müslüman nüfustaki hızlı artış adayları izlemeyi ve Müslümanları ayırt etmeyi zorlaştırınca Kuran dersi anlamındaki *salât* toplantısının ayırt ediciliği öne çıkmıştır. Bu öncelik zamanla Müslüman olanı ayırt etmenin ilk koşulu değil, tek koşulu sanılır olmuştur.

---

[200] Christopher Melchert, *The concluding Salutation in Islamic Ritual Prayer*, Le Museon Volume:114 Issue:3-4 (2001), s.395-398.

[201] Christopher Melchert, *The concluding Salutation in Islamic Ritual Prayer*, Le Museon Volume:114 Issue:3-4 (2001), s.402.

Burada en can alıcı nokta yine *salât*ın "dua" olarak yanlış anlaşılmasıdır. *Salât*, Allah'a isteklerini sözlü olarak bildirmek olarak anlaşıldığı anda *salât*a gelmeyenin cezalandırılması bir mantıksızlık yani zulüm olmaya başlar. İçten geliyor olması gereken bir işin zorlanması gerçeğe aykırıdır. Oysa *salât* Allah'a istekleri sözlü olarak bildirmek veya tapınmak değildir, onun buyruklarını dinlemektir. Bu, İslam toplumunda toplumun düzeni olan ahlak öğütlerini dinlemek demektir. Ahlak isteğe bağlı değildir, hiç olmamıştır. Ahlakın var olması ve sürmesi için düzenli aşılamaya gereksinim vardır. İnsanın ahlaki öğüt işitme gereksiniminin sürekli olduğunu tanrıtanımazlar bile kabul ediyorlar.[202]

Kimi gelenekselci yorumcunun yaptığı **Allah'a karşı görevler ve topluma karşı görevler** ayrımı Kuran'a aykırı ve gerçekdışıdır. Bu sakat ayrıma göre *salât* yalnızca Allah'a karşı görev olup toplumu ilgilendirmemelidir. *Salât* başından beri bir tür dua olarak anlaşılıyor olsaydı bunu düzenli yapmaması kişinin yalnızca "Allah'a karşı suçu" olarak anlaşılırdı ve kişiyi toplumdan dışlamayı haklı çıkarmazdı. Oysa olaylar böyle gelişmemiştir ve *salât*a ceza yaptırımıyla çağırmanın gerekliliği düşünülebilmiştir. Bunu gerekli gören ilk kişiler *salât*ı topluma karşı asgari ve vazgeçilmez görevi olarak anlamış olmalıdırlar. İşte bu koşulu sağlayan şey *salât*ın "dua" anlamı değil Kuran eğitimi veya ahlaki aşılama anlamıdır. Allah'ın **ne** olduğunu anlamış olan, demek ki Allah'a karşı görevle Müslüman topluma karşı görevin sonuçta aynı şeyler olduğunu anlamış olan müçtehitlerin Kuran eğitimini asgari düzeyde **zorunlu** tutacakları kesindir. Bu aslında "seküler" ve "özgürlükçü" hükümetlerin bile kısmen kabul ettikleri bir gerçektir; tek fark Kuran'ın terimlerini kullanmamalarıdır. Sözgelimi zorunlu eğitim modern toplumlarda zorunlu *salât*ın bir parçasıdır. Zorunlu seküler eğitim az da olsa ahlaki aşılama içerir. Modern toplumlarda doğru ahlakın kaynağı tek ve sabit olmadığı için ahlaki aşılama etkinliği tek bir kitaba odaklanmış değildir. Bunun yanı sıra modern toplumda eski dünyada var olmayan basın vardır. Basının erişim ve ikna gücü öylesine büyüktür ki zorlama ve yaptırım gereğini büyük ölçüde ortadan kaldırmaktadır. Eğer namazın yalnızca törenselliğini konuşacaksak bu da modern toplumlardaki ulusal törenlerle karşılaştırılabilir. Modern seküler ülkelerde bayrağa, anayasaya veya ülkesi için ölenlere törensel saygı göstermeyenler yaptırıma uğrar. Çünkü bu saygısızlığı yapan yurttaş, ulusun ahlaki ortak paydalarını ve ülkülerini paylaşmadığı mesajını verir, çevresine de paylaşmama çağrısı yapmış olur.

Hadis kitaplarında yer alan "üst üste üç cumaya gelmeyenin yüreğinin mühürlendiği" hadisi konuyla ilgili bir örnektir.[203] *Salât* bilmeyen için bir öğrenme ve bilen için belleği ve güdülenmeyi tazeleme etkinliği ise bunun anlamı çok nettir. İşlerini belli bir ahlak üzere yürütme konusunda uzlaşmış bir toplumda -ki her toplum böyledir- asgari ve zorunlu ahlak aşılamasına katılmamanın bir yaptırımı olmak zorundadır. Bu aşılama ders biçiminde oluyor

---

[202] *"Aslında sevdiğimiz doğrular, günde bize üç, beş ya da on kez zorla anımsatılmalı; eğer bu yapılmazsa biz o çok sevdiğimiz doğruları uygulamayı beceremiyoruz."* Alain De Botton (çev. Ayşe Ece), *Ateistler İçin Din*, Sel Yayın, 2012, s.130.

[203] Tirmizi, Yevm el Cuma, 4/13 (500) https://sunnah.com/tirmidhi:500; Ebu Davut, Salat, 663 (1052) https://sunnah.com/abudawud:1052; İbn Mace, İkame, 5/323 (1125) https://sunnah.com/ibnmajah:1125; Nesai, Cuma 4-5 (1369) https://sunnah.com/nasai:1369.

ise her okulda olduğu gibi bir devamsızlık sınırı atanmak zorundadır. Üçtür veya beştir; mantık değişmez. Devamsızlık sınırını aşan öğrenci dersi geçmemiş sayılır veya okuldan atılır.

Bugün namaz biçimiyle karşımıza çıkan yalın Kuran okuma oturumu, başlangıç düzeyinde Kuran dersidir. Bu, özellikle de cuma hutbesiyle birlikte herkesin katılması gereken asgari ders olduğu için katılım yaptırıma bağlanmıştır. Kuran'ın özel bir ceza öngörmediği suçların cezası Müslüman topluma kalmıştır.[204] Namazı bırakana uygulanan ayıplama ve kınama dışındaki yaptırımlar çeşitli zaman ve coğrafyalarda mescide dayak zoruyla adam toplamak veya gelmeyeni tekfir[205] etmek olarak karşımıza çıkabiliyor. Ahmed Bin Hanbel ve Hanbeli müçtehitler *salât*a gelmeyenin İslam'dan çıktığı içtihatlarını yapmışlardır. Sünnîler arasında büyük günah işlemenin tekfire konu olan tek örneği namaz kılmayı sürekli terketmektir. Bunun dışındaki suçlar kişi *salât*a geldiği sürece tekfir etmek için yeterli gerekçe sayılmamıştır.[206] Müslüman toplumlarda bir tür genel ahlak polisi işlevi gören muhtesipler bu gibi içtihatları zaman zaman uygulamış görünüyorlar. Mescit imamlarından bilgi alarak salâta gelmemeyi alışkanlık edinen erkekleri uyarmış, kulak asmayanları cezalandırması istemiyle kadı karşısına çıkarmışlardır.[207] 1262'de Şam valisi, Şam Emevi Camisi imamı ve Şam bilginleri düzenli *salât*ı zorunlu yapmışlardır. 1343 ve 1344'te çarşılara imamlar atanmış ve halk onların arkasında durmaya çağrılmıştır. 1388'de çarşı muhtesibi, müçtehitlerden esnafa Fatiha'yı ve *salât*ı öğretmelerini istemiştir.[208] 14. yy. gezgini İbn Battuta'nın aktardığına göre Harzem'de (bugünkü Özbekistan) namaza gelmeyenleri imamın dövmesi için her camide bir kamçı asılıdır.[209] 15~18. yy. Osmanlı'sında da cuma veya vakit namazlarını bütünüyle bırakanlara

---

[204] İslam'dan dönene Kuran'da özel bir yaptırım tavsiye edilmiyor oluşunu yaptırım uygulamanın yasak olduğu yolunda yorumlamak bir hata olur. Kuran, suçları cezalandırmamayı buyuracağında bunu ayrıca yapıyor. Karşılaştırmak gerekirse Yahudilerin kendilerine özgü suçları için onları cezalandırmamak gerektiği açıkça bildirilmiştir. Bkz. 5:13

[205] tekfir: Bir kişi veya topluluğun eylemleri veya söylemleri nedeniyle İslam'dan çıktığının duyurulması. Hristiyanlıktaki aforozun benzeridir.

[206] Reşîd Rızâ'dan aktaran Yusuf Şevki Yavuz, "*Tekfir*", TDV İslâm Ansiklopedisi, https://islamansiklopedisi.org.tr/tekfir.

[207] Cengiz Kallek, "*Hisbe*", TDV İslâm Ansiklopedisi, https://islamansiklopedisi.org.tr/hisbe.

[208] In 660/1262, the governor, the supervisor of the Umayyad Mosque, and the sheikhs of Damascus teamed up to require regular prayer. Again in 744/1343-44 prayer leaders were assigned to the markets, and the people ordered to imitate them when the muezzin called. In 790/1388 the market inspector ordered the jurists to teach the common shopkeepers the introduction to the Koran and how to pray. Ira M. Lapidus, *Muslim Cities In The Later Middle Ages*, Student Edition, Cambridge University Press, 1984, s.103.

muhtesip: Genel ahlakı korumakla, çarşı denetimi yapmakla, kabahatlilere idari ceza yazmakla, suçluları kadı karşısına çıkarmakla görevli memur. Bu işleve ve kuruma hisbe denir.

[209] İbn Battuta, Rihle'den aktaran Marion Holmes Katz, *Prayer in Islamic Thought and Practice*, Cambridge University Press 2013, s.157. Namazı terk edeni dövme cezasının Altınordu devleti zamanında Harezm'de uygulandığı da bildiriliyor. Fuad Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1976, s.206.

para ve dayak cezası uygulanmıştır.[210] Salâtın Kuran dersi olduğu anımsandığında, yani örgün öğretimin ve kitap okuma kültürünün olmadığı bir toplumda halkın Kuran'ı ilk duyma ve öğrenme deneyiminin ancak salât oturumunda gerçekleşeceği düşünüldüğünde bu yaptırımlar daha anlamlı olur. Aradan geçen yüzyılların zihinlerde yarattığı durgunlukla ve unutuşla salât oturumlarının Müslümanlığın kendisi olduğu gibi bir izlenim oluşmuştur. Haftada bir halka açık Kuran okuma oturumlarına düzenli olarak gelmeyen bir kişinin Müslüman sayılmaması içtihadı yerindedir. 2:238'de ayrıca sayılan *Salât El Vusta*, cuma toplantısı olarak anlaşıldıysa bunun herkesin göstermesi zorunlu olan asgari çaba olarak belirlenmiş olması doğrudur.

13. yy. Endülüs bilgini İbn el Münasif'in bildirdiğine göre namaza gelmeyen biri olduğunda namazı bilip bilmediğini anlamak için sorguya çekilirmiş. Namazın kurallarını bildiği anlaşılırsa kıldığı varsayılarak bırakılırmış. Eğer namazın kurallarını bilmediği anlaşılırsa öğretilir ve camiye gelmesi beklenirmiş. Eğer kılmadığı veya istemediği izlenimi oluşursa önce cezalandırılır sonra namaz öğretilirmiş.[211] Burada toplumu birleştiriyor olması gereken ahlak bilgisinin -ki kaynağı Kuran'dır- yerini namazın nasıl uygulanacağı bilgisini aldığını görüyoruz. Amaç unutulmuş ve araç amaçlaştırılmıştır. Namaz *salât*ın yalnızca bir biçimidir ve *salât*ın amacı toplumda herkesin Kuran ahlakını benimsemesidir. Biçim bilgisinin pek bir ahlaki karşılığı yoktur. Orta *Salât*'a gelmeyen, hiç *salât* etmediğinden kuşkulanılan kişi sorgulanacaksa bu ancak bir Kuran bilgisi sınavı olabilir. Kuran'ı öğrenmenin, Allah'ı anmanın, iyiliğe çağrılmanın tek yolu yüzlerce kuralından biri bile değiştirilemeyen bir tören yapmak olamaz. Ahlakın yerini tören aldığı içindir ki bugün "namaz kılıyor ama ahlaksız" veya "ahlaklı ama dinsiz" gibi sınıflandırmalar yapılıyor.

Salâtın mantığı anlaşılınca *salât*a gelmeyen kişiye ceza veya idam yaptırımı uygulanması içtihatları haklı bulunmasa bile daha anlaşılır olur. Buna hükmeden yargıçlar Kuran dinleyenlerin sayısındaki azalmayı görmüş, toplumun İslam'dan uzaklaşacağı kaygısıyla bu içtihatlarda bulunmuş olabilirler. Çünkü ilk kuşaklar salâtın bir tapınma töreni olduğunu düşünmüyorlardı, toplumsal bir görev ve üzerinde ilerlenmesi gereken bir yol olduğunu biliyorlardı. Sonraki kuşaklar ilerleme şöyle dursun bir gerileme algıladılarsa kaygılanıp aşırılığa sapmış olabileceklerini anlamamız gerekir. Herkesin Kuran'ın yasalarını layıkıyla gözetmeyecek bile olsa en azından sürekli iyi öğüt duyması gerektiğini haklı olarak düşünmüş olabilirler.

*Salât*ın topluma karşı görev olduğu anlayışı elbette ilk Müslüman Arap kuşağıyla sınırlı değildir. *Salât*ın ne olduğunu bilen bir azınlık kesinlikle her çağda olmuştur, günümüzde de vardır. 14. Yüzyıl fıkıhçısı Taceddin Sübkî'den şöyle aktarılıyor: "Hiçbir vazife yoktur ki o vazifeyi icra edenin üzerinde Müslümanların hakları olmasın. Eş-Şeyhü'l-İmâm'ın [Takıyyüddin es-Sübkî] -Allah Teâlâ ondan razı olsun- şöyle dediğini işittim: 'Şu beş vakit namazın edası hususunda her bir Müslümanın benim ve tüm Müslümanların üzerinde hakları vardır. Bir Müslüman ne zaman bir vakit namazını ihmal ederse tüm Müslümanların hakkını

[210] Aydoğan Demir, *Kanuni Sultan Süleyman'ın Terk-i Salât Edenlerle İlgili Fermanı*, Tarih İncelemeleri Dergisi, 2 (1) 1984, 46-53; Miraç Tosun, *18. yy... Trabzon'unda Namaz İbadetinin Önemi ve İmamlar*, Karadeniz İncelemeleri Dergisi, 2017 (22), 59-72; Ali Yıldırım, *Osmanlı Engizisyonu*, Öteki Ajans, 1996, s.123-124.

[211] Marion Holmes Katz, *Prayer in Islamic Thought and Practice*, Cambridge University Press 2013, s.155-156.

çiğnemiş olur. Dahası, Allah Teâlâ'nın hakkına riayet etmediği için Allah her bir Müslümanın hakkını ondan alır. Eş-Şeyhü'l-İmâm [Takıyyüddin es-Sübkî] şöyle dedi: 'Bu konuda, vâcip olan bir namazı terk eden biri hakkında açılan bir davayı -ki bu dava bir hisbe davası olarak getirilmemişti- dinledim. Çünkü vâcip olan bir namazda, her Müslümanın hakkı vardır. Davacı dedi ki: 'Falan namazı terk eden ya da o namazı bozan bir şey yapan şu kişiden şikâyetçiyim. O, bu fiiliyle bana zarar verdi ve ben hakkımı ondan istiyorum.' eş-Şeyhü'l-İmâm'a [Takıyyüddin es-Sübkî] bu davanın nedenini sorduğumda bana şöyle cevap verdi: 'Çünkü namaz kılan kişi, selâm bizim ve Allah Teâlâ'nın sâlih kullarının üzerine olsun, diye dua eder ve Nebî (s.a.), 'Namaz kılan kişi bu şekilde dua ettiğinde, yerde ve gökte ne kadar salih kul varsa hepsi ondan nasibini alır.' buyurmuştur.'"[212] Her ne kadar duadan neyin kast edildiği çok belli değilse de burada *salât*ın topluma karşı bir görev olduğu, demek ki ahlaki bir edim olduğu belirtilmiştir. Toplum ise olabilecek en geniş kapsamıyla bütün Müslüman halklar olarak tanımlanmıştır.

Modern yasa ve devlet paradigması yukarıdaki şikayetçiyi anlamayı neredeyse olanaksız kılıyor. Batılı araştırmacıların *salât*la ilgili yasaları şeriatın bir parçası saymama eğiliminde olmaları bunun bir göstergesidir.[213] Seküler paradigma içinde kalan düşünürler yasayla ahlakı birbirinden ayırırlar ve ahlakı kişisel, yasayı kamusal alana sokarlar. Böylece kişinin *salât* oturumuna katılıp katılmaması veya *salât*ı doğru bilinenden farklı uygulaması kendi "özgürlük" alanındaki veya "kişiyle tanrısı arasındaki" bir mesele olur. Ama zorunlu eğitim "kişiyle tanrısı arasında" sayılmaz. İşte bu, sözünü ettiğim dua paradigmasıdır. Yaşamı dinsel ve dünyevi olarak parçalayan, *salât*ı dinsel, şeriatı dünyevi bölüme sokan "ibadet" paradigmasıdır. Bu yapay ayrım sayesindedir ki "şeriatsız dinler" diye bir sınıf uydurulabilmiştir. Oysa gerçekte, bir başka deyişle İslam'da ahlakla yasa aynı şeydir ve Kuran'da en geniş anlamıyla "yükümlülük" anlamına gelen *din* sözcüğü ikisini de kapsar. *Salât*ı terk edene Kuran'da özel bir ceza öngörülmüyor olmasını onun cezalandırılamayacağına yoranlar bu bütünlüğü göremedikleri için yanılıyorlar. Sekülerlik İslam'a sığmaz. İslam'da modern anlamıyla kişisel-kamusal ayrımı yoktur. Bir ailenin çocuklarını sabah-akşam *salât*tan uzak tutmasıyla onları sabah-akşam dövmesi, aynı nedensellikten kaynaklanan gerekçelerle topluma karşı işlenmiş suçlardır; ikisi de aynı şekilde dine /yükümlülüğe /yasaya aykırıdır. Bu bütünsel yasanın yaptırımlarının oluşturulması ayrı konudur, çünkü her doğrunun yaptırımı olamaz.

Şimdi *salât*ı toplumsal bir görev olarak gören bakış açısıyla tasavvufçu Yunus Emre'nin bir dörtlüğünde namazı nasıl bir kavrama dönüştürdüğünü karşılaştıralım:

Bana namaz kılmaz dime ben kılarım namazımı

Kılar isem kılmaz isem ol Hak bilür niyazımı

Haktan artık kimse bilmez kafir Müsülman kimdürür

---

[212] Tâceddin Es-Sübk, *Mu'îdü'n-Ni'am (Makam Ve Meslek Ahlâkı)*, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanliği Yayinlari: 123, 2019, s.271-272. http://ekitap.yek.gov.tr/urun/mu%E2%80%98idu%E2%80%99n-ni%E2%80%98am_671.aspx?CatId=269

[213] Örnek: Marion Holmes Katz, *Prayer in Islamic Thought and Practice*, Cambridge University Press 2013, s.7 (24. dipnota bkz.)

Ben kıluram namazımı Hak geçirdiyse nâzımı[214]

Bu, modern, hümanist, seküler devletlerin din özgürlüğü anlayışıdır. Önce bir tapınak töreni icat edilmiş, ardından dinin bu olduğu söylenmiş, böylece din yaşamdan bütünüyle sıyrılıp atılmış, bireylerin hayal dünyasına kapatılmıştır. Ozanın "niyaz" sözcüğünü namaz anlamında kullandığına dikkat edelim. Bu sözcük normalde yakarma anlamındadır. Namaz ise doğrudan yakarma değil, Kuran dersidir, ahlak dersidir, öğüttür. İşte bugün namaz olarak bilinen şey tasavvufun tanımladığı, kişiyle tanrısı arasında bir mesele olan, şiirde öne sürüldüğü gibi toplumda hiç kimseyi ilgilendirmeyen, hemen hiçbir ahlaki işlevi olmayan, neredeyse solda sıfır, etkisiz eleman sayılabilecek bir törendir.

Bugünün şeriatsız, yani seküler ve özgürlükçü ortamında sözcüklerin arasında yitip giden önemli bir ayrım, eski dünyada, yani şeriatın ayakta olduğu bir toplumda namazın **geçerliliği** kavramıyla bugünkünün farklı olduğudur. İslam toplumunda yükümlülerin asgari *salât* görevini yerine getirmesi topluma ve eğer sözcüğü eski anlamıyla kullanacak olursak "devlete" karşı sorumluluğudur. Devletin gözünde yükümlünün bu görevi geçerli olarak yerine getirip getirmediğinin denetlenmesi için bir ölçüt olmak zorundadır. Oysa bugün namazın geçerliliği sorusu boşlukta ve anlamsız kalmıştır. Kişi Kuran'dan anlayarak ne okursa okusun karşılığını gecikme olmadan almaya başlar.[215] Elbette ilk kuşakların bilginleri bunu biliyorlardı. İslam devletinde *salât*a gelmeyenin durumu sorulduğunda yaptırım uygulanması gerektiği yanıtı verilmişse bunun haklı nedeni bunun yasal/hukuki bir soru sayılmış olmasıdır, yanıtı da buna göre verilmiştir. Sözgelimi Semerkandi, münafığın *salât*ının geçerli olduğunu söylemiştir.[216] 16. yy. bilgini Heytami para için katılınan *salât*ın bile geçerli olduğunu söylemiştir.[217] Bunlar hukuki birer yargıdır, yani yönetimi ilgilendirir. Bugün verilen fetvaların ise böyle bir niteliği olamaz. Ama eski kitaplarda hiç bir yanıt "Eğer bu soruyu soran bir İslam toplumundaysa..." diye başlamadığı için (çünkü zaten öyledir) bugün sorulan soruyla geçmişte sorulan soru arasındaki fark sözcüklere yansımamıştır. Kimi örnekte münafık *salât*ının "hukuki olarak" (Ar. *fi el hukm*) geçerli olduğu gibi koşul bildiren bir ifadenin ayrıca kullanılması bunun istisnasıdır.[218] Burada elbette göstermelik *salât*ın iyi bir şey olduğunu savunmuyorum. Asgari *salât* görevini yerine getirenle getirmeyeni ayıran yasal çerçevenin nasıl hazırlanacağı başka bir tartışma konusudur. Şu da var; hemen her konuda olduğu gibi bilginler zamanla nedensellik bağlarını unutmuşlar, bu sorunun kökenini ve kastını yanlış anlamışlar ve soruyu "sevap" terimiyle yanıtlamaya çalışır olmuşlardır. Sevap, kabul, geçerlilik gibi kavramların kökünden koparılmış ve anlamsız kalmış olması, modern zamanlarda namazı bir dua töreni sanmak yanılgısını körüklüyor.

---

[214] Irene Melikoff (çev. Turan Alptekin), Uyur İdik Uyardılar: Alevîlik-Bektaşîlik Araştırmaları, Cem Yayınevi, 1993, s.42.

[215] *Kullarım beni sana sorduğunda, kuşkusuz yakınım. Bana yakarışlarda bulunduğunda yakarış yapanın yakarışlarına yanıt veririm…* 2:186

[216] Marion Holmes Katz, *Prayer in Islamic Thought and Practice*, Cambridge University Press 2013, s.48.

[217] Marion Holmes Katz, *Prayer in Islamic Thought and Practice*, Cambridge University Press 2013, s.47-48.

[218] Marion Holmes Katz, *Prayer in Islamic Thought and Practice*, Cambridge University Press 2013, s.48.

Yaptırımın dayak olmasını kabul edilebilir bulsak da idam cezasını nasıl karşılamalıyız? *Salât*ı bütünüyle terk edenin idam edilmesi gerektiği içtihadı, tekfir edilmesi gerektiği içtihadının ışığında daha anlaşılır olur. Sözgelimi dört büyük imamdan biri olan İmam Malik idam içtihadında bulunmuştur.[219] Elbette yalnızca *salât* toplantısını terk etme davranışına dayanarak genel geçer bir idam hükmünün savunulacak yanı yoktur çünkü elçileri reddeden kişinin öldürülmesini haklı çıkaracak bir toplumsal zarar gerçekleşmez. Böyle bir cezayı Kuran'da da bulamıyoruz. Aslında bu cezanın kaynağı Tevrat'tır.[220] Bu cezayı anlamak için *salât*ı bütünüyle terk etmiş kişinin İslam'dan çıktığı, yani kafir olduğu kuralını bilmek gerekir. Aslında bu *salât*ın namaz olmadığına tek başına kanıttır. Eski zamanın insanları aptal veya acımasız değillerdi; böyle oldukları yönünde bizde oluşan izlenim, modernizmin mitolojik anlatılarının ürünüdür. Kişinin toplumun dinini terk etmesi durumunda toplumun çıkarını korumak için verilebilecek en ağır adil ceza o kişiyi toplumdan atmak olabilir. Nitekim tekfir bu anlama gelir. Ama burada yaptırımın arkasındaki mantığı ve güdülenmeyi anlamaya çalışıyoruz. Devlet sınırlarının hem hukuki hem coğrafi olarak belirgin olmadığı eski dünyada din değiştiren kişi öbür cemaate, dolayısıyla rakip topluma, rakip devletçiğe geçmiş sayılırdı. Dolayısıyla bu içtihadın bugünkü vatan hainliği kavramına çok yakın olduğunu anlamamız gerekiyor. Bunu modern kapitalist devletlerde solculuğun vatan hainliği sayılmasına, solcuların cezalandırılmalarına veya idam edilmelerine benzetebiliriz. Sosyalistler aslında din değiştirmişler, devletin dininden çıkmışlardır. Onları sınırdışı etmek kimi zaman kabul görmemiştir çünkü bu durumda kişinin konumuna göre de değişmekle birlikte ülkenin gizli bilgilerini rakip topluma ileteceklerinden kaygılanılmıştır.

Anlaşılır bir nedenselliğe dayanan yaptırımlar daha sonra kötüye kullanılmış da olabilir. Kuran'ı çoktan çöpe atmış olan ama halkı uyutmak için Müslüman görüntüsü veren bir iktidarın (tanıdık geldi mi?), halk Kuran'ı öğrenmesin, uygulanmasını talep etmesin diye "namaz da namaz" diye tutturmuş olabilir. Osmanlı'daki yaptırımlar belki böyleydi çünkü Osmanlı'da hutbenin Arapça okunduğu cuma namazı bile topluma karşı bir görev olarak anlaşılamazdı. Böyle bir hükümet "*Salât* tapınma töreni değil, Kuran'ın öğrenilmesi ve uygulanmasıdır" diye yükselen çatlak sesleri bastırmak istemiş de olabilir. Bugün anlaşıldığı anlamıyla **namaza** katılımın zorunlu olması evet, yanlıştır ama Ulak'ın öğrettiği ***salât*a** katılımın zorunlu olması, bir başka deyişle bu katılımın Müslüman olanı olmayandan ayıran sınır olması kaçınılmaz bir doğrudur. Bu değilse başka bir sınır bulunacaktır ve o sınır biçimden bağımsız olarak yine bir *salât* etkinliği olacaktır.

Olaylardaki nedenselliği anladığımızda "namaz kılmayandan şikayetçiyim ve onun üzerinde hakkım var" biçiminde sözcüklere dökülmüş olan talebin mantığı son derece berrak ve

---

[219] İbn Kudame, El Muğni zevi'l-efhâm ani'l-kütübi'l-kesîre fi'l-ahkâm alâ mezhebi'l-İmâmi'l-mübeccel Ahmed b. Hanbel'den aktaran Emine Özbek, *Kur'ân'da Salât Kavramı*, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü yüksek lisans tezi, 2015, s.95.

[220] Tevrat, Çıkış 31/14 *Şabat Günü'nü tutmalısınız, çünkü sizin için kutsaldır. Kim onun kutsallığını bozarsa, kesinlikle öldürülmeli. O gün çalışan herkes halkının arasından atılmalı.*

Hem öldürmekten hem de toplumdan atmaktan söz edildiğine dikkat edin. Zinacının taşlanması örneğinde görülen bozulmanın/oynamanın bir benzeri olabilir. Yanlış Anlamalar bölümünde Zinacının Taşlanması başlığına bkz.

anlaşılabilir olur. 2020 ve 2021'de virüs bahanesiyle pek çok hükümet halkına yasadışı eziyetler etti. Bu eziyetlerin yasadışı olduğunu her hukukçu biliyordu. Ama gerekli hukuki başvuruları yapmadılar, toplumu uyarmadılar, yani *salât*ı kurmaya çalışmadılar. Kendisine yapılan haksızlığı mahkemeye taşımayı kişisel seçim olarak, yani "kişiyle tanrısı arasındaki" mesele olarak görüp eziyete boyun eğen herkes, durumu öbür yurttaşlar için zorlaştırmış oldu. Örneğin "aşısızlara" edilen zulüm, onların sayılarının az oluşundan güç aldı. İşte bu, *salât*ın "kişinin tanrısıyla arasındaki" hesap olamayacağını gösteren yakın örnektir. Örneği tersinden de düşünebiliriz: Salgın nedeniyle konulan sınırlamaları onaylayanlar, bunları çiğneyenlerin cezalandırılmasını istediler. Sözgelimi hükümet herkesin katılması zorunlu bir salgın eğitimi yapsaydı bu eğitime gelmeyenlerin cezalandırılmasını da isteyeceklerdi. Çünkü bu sınırlamalara uymanın topluma karşı görev olduğunu düşünüyorlar, uymayanların kendilerine zarar verebileceklerinden korkuyorlardı. Bundan dolayı sözgelimi başörtüsü "kişiyle tanrısı arasındayken" maske öyle görülmedi. *Salât* özelini konuşuyoruz ama dinin bütünü böyledir. Din asla ölüm ötesine özgü değildir. *Salât* da cennetin emeklilik sigortası primi değildir, karşılığı hemen ve burada alınmaya başlanan ve toplumsallığı ağır basan bir sorumluluktur.

*Salât*a gelmeyenlere yaptırım uygulanması konusunda şunu gözden kaçırmamak gerekir: Bu yaptırımlar *salât*ı ısrarlı ve kararlı olarak ve bütünüyle terk edenlere uygulanmış olmalıdır.[221] Çünkü namazı ihmal eden kişi sayısı çoktur. 13. yy. bilgini İbn el Münasif Kuzey Afrika'da hiç namaz kılmamış olan yaşlı ve saygın kişilerin varlığından söz eder.[222] Eski kitaplarda bu bağlamda "kişiyle" kast edilenin hemen her zaman erkek olduğunu, nüfusun kalan yarısına böyle bir sorumluluk yüklenmemiş olduğunu da gözden kaçırmayalım. Bilgisiz oldukları kabul edildiği için göçebelere de bu sorumluluk yüklenmemiştir. Örneğin günde beş toplantının zorunlu olduğu bir kentte (büyük olasılıkla böyle bir kent hiç olmadı) işi nedeniyle yalnızca öğle ve ikindi toplantılarını düzenli olarak atlayan birine yaptırım uygulanması hem makul değildir hem de görevlilerin bunu yapmak isteyeceği bir neden yoktur.

Son olarak yabancı dil nedeniyle Türklerin günlük namazlarının geleneksel olarak "en az" sayılan koşulları bile sağlamadığına dikkat çekeyim. Şu durumda bütün Türkler ve Arapça bilmeyen öbür uluslar İmam Malik'in içtihadının konusudur.

Bireysel Namaz ve Cemaatle Namaz

Normal koşullarda toplumun en küçük birimi ailedir, birey değil. Birey modern zamanlara özgü bir anormalliktir. Demek ki bir konutta en az bir aile bulunacaktır. Bu konutta herkesin bireysel Kuran çalışması, herkesin yemeğini ayrı yemesi kadar anormaldir. Herhangi bir mescide gidilsin veya gidilmesin, evdeki *salât*ın ortak olması esas olmalıdır.[223] Kişi yalnızsa ev

---

[221] W. Heffening, "*Murtadd*", The Encyclopaedia of Islam New Edition, Brill 1993, 7/636; Gabor Agoston and Bruce Masters, Encyclopedia of Ottoman Empire, Facts On File, 2009, s.265; Marion Holmes Katz, *Prayer in Islamic Thought and Practice*, Cambridge University Press 2013, s.165. Zorlamanın yalnızca Cuma namazıyla sınırlı olması: Cengiz Kallek, "*Hisbe*", TDV İslâm Ansiklopedisi, https://islamansiklopedisi.org.tr/hisbe#1.

[222] Marion Holmes Katz, *Prayer in Islamic Thought and Practice*, Cambridge University Press 2013, s.166.

[223] *Aydınlık üzerine aydınlıktır. […] Allah'ın yükseltilmelerine ve onun isminin anılmasına izin verdiği evlerdedir. Orada sabah-akşam onu yüceltirler.* 24:35-36

çalışması zorunlu olarak bireysel olacaktır. Cemaatle yapılan günlük okuma ve öğrenim her zaman daha etkilidir. Öğretmen derse gelemediğinde ders "boş" geçmeyecek, her öğrenci sessizce kendisi çalışacaktır. Cuma gününe "*salât* günü" denmemiş olması bu yorumu güçlendirir. Herkesin katıldığı bir toplantı olsun veya olmasın herkes kendi dersini çalışacaktır.

Camide kılmanın daha "faziletli" veya "sevaplı" olduğu söylenegelmiştir çünkü ~~camide~~ mescitte Kuran'ı senden daha iyi bilen bir öğretmen vardır. Evde ve mescitte Kuran çalışmanın farkı, evde kitaptan çalışmakla üniversitede profesörden dinlemek arasındaki fark gibidir ama fazlası da vardır. Çünkü Kuran, ders kitabından farklı olarak üzerinde anlam sabotajları yapılmış bir kitaptır. Her dönemde yapılmış olan bu yanıltma girişimlerini bilen ve ondan korunan bir öğretmenin dersi bambaşka sonuçlar verecektir.

Benzer biçimde Mescidi Haram'da veya Peygamber Mescidi'nde kılınan namaz "daha faziletlidir". Çünkü burası doğuşun yaşandığı ve Ulak'a yakın olmuş kişilerin bir zamanlar yoğun bulunduğu yerlerdir. Orada o zamanlar Kuran'ı iyi bilen çok sayıda kişi vardı. Bir ziyaretçi bunlardan birine denk gelmese öbürüne denk gelirdi. Uzak mescitlerde ise bu kişiler az sayıdadır. Şimdi ise İbrahim'in Okulu işlevini yitirmiş ve kuru bir coğrafi koordinata indirgenmiştir. Bugün orada Kuran'ı bizden iyi bilen kişilerin olup olmadığı belirsizdir. Bu durumun tıpkısı, mahalle camisinde büyük olasılıkla Kuran'ı bizden iyi bilen birilerinin olmayışıdır. Bugün ev yerine orada kılınan namazın fazladan bir "fazileti" olamıyor.

Hadis biçiminde de karşımıza çıkan bu ünlü içtihatta *sevap* kavramında oluşan anlam buharlaşmasının izini de ayrıca görüyoruz. Şimdi ve burada edinilecek yararı anlatan bir sözcük olan *sevap*, öldükten sonra ve başka bir evrende edinilecek yararı anlatır olmuştur. Böylece teknik terim (*ıstılah*) olmuştur. *Salât* sözcüğüyle anlatılan şey bir tapınma töreni, yani namaz olsaydı, bireysel ve cemaatle kılma farkını Kuran'da bulurduk. Çünkü bireysel tapınma töreniyle toplusu arasındaki fark usavurarak kendiliğinden çıkarsanabilir değildir, açıklanmaya muhtaçtır. Üstelik eski çağlarda Kuran'ı öğrenmenin tek yolu onu okumayı (*kıraat*) ve açıklamayı (*tilavet*) bilen birinden dinlemek olduğunda, hafız olmanın veya Kuran dinlemenin neden "sevap" olduğunu sormaya gerek kalmıyor. Çünkü harekesiz bir metni veya harekeli bile olsa birden çok doğru okuma biçimi olan bir metni evde okumak doğal olarak herkesin yapabileceği bir iş değildir. Bu durumda kitabın doğru okunuşlarını ezbere bilen hafızlardan başka öğretmen yoktur. Meselenin özü sözcükleri olması gerekenle değiştirdiğimizde hemencecik anlaşılır: "Dersi okulda dinlemek on kat sevaplıdır." Çünkü elinde bir kitap olsa bile okulda dersi senden daha iyi bilen bir öğretmen vardır.

İran-Hint bölgesinde Budistlerin "bireysel" tapınma kavramları Müslümanları etkilemiş ve bireysel *salât*ın, öğretmenli *salât*a eşdeğer olabileceği yanılgısını beslemiş olabilir. Arapların *salât*ın ancak Arapça olabileceği yalanına İran-Hint coğrafyasında aldanılmasının payı da büyük olmalıdır. Yabancı dilde bir şeyleri okuyup dinlemeye bir kez razı olduysanız artık o eylemde anlam aramayı bütünüyle bırakırsınız. Sözgelimi yabancı şarkı sözleri mırıldanan kişi

---

Musa'ya ve kardeşine şöyle bildirdik: "Toplumunuz için Mısır'da evler hazırlayın. Evlerinizi kıble edinin ve salâtı kurun; inananlara da sevinçli haberi verin! 10:87

Ev olarak çevrilen *beyt* sözcüğü hem eğitim ocağı hem de konut anlamına gelebiliyor.

güftenin anlamını umursamaz. Şarkı, eğlence içindir. Sözler o eğlenceye malzemedir. Benzer biçimde namazda seslendirilen sözler amaç değil, "ibadete", demek ki **törene** malzeme olmuştur. "Namaz sureleri" kavramı, ani ömür boyu Kuran'ın aynı bölümünü okuma edimi başka türlü kabul görmezdi.

Eylem zaman içinde bozularak tanınmaz hale gelmiştir. Nedensellik bağları unutulmuş ve Müslümanlık gizemciliğe teslim olmuştur. Namaz yerine önerdiğim şey size çok uzak veya uçuk geliyorsa, biraz durun ve yabancı dil dayatmasının ne denli önemli bir etmen olabileceğini fark edin. Her şeyi anlamsızlaştırır, her şeyi...

Namaz Sureleri

Namazda bir parça da olsa Kuran okumak zorunluluğu, aslında namazın Kuran'ın ta kendisi olmasını anlamamış kişilerin tanımladıkları zorunluluktur. Sözcükler algıyı değiştirir. Kavramları yerli yerine korsak bu kural şuna dönüşür: "Kuran dersinde bir parça Kuran okumak zorunludur." Bu önerme bir totolojidir, bir şey açıklamamaktadır. Tersine, bu cümle namazın Kuran dersi veya okuması **olmadığını** söylemektedir.

Sahabeden, önderlerden ve bilginlerden söz eden kaynaklarda bu kişilerin çok *salât* ettikleri, *salât*ın dışında ayrıca "Kuran okudukları" gibi anlatılara rastlarız. Bunları modernist bir algıyla okuyarak sözcüklerin ardındaki anlamı kaçırmamak gerekir. Çünkü *salât* ve kıraat, biçimlere verilen geleneksel adlar olmuştur. Kuran dersini düz okuma biçiminde yapmaları, bitirirken eğilip yere kapanmaları ve bir bitiş yakarışında bulunmaları görece önemsiz bir ayrıntıdır. Bu kişilerin salât adıyla yaptıkları işin Kuran okumaktan farkı yoktur. Düz okumanın ötesine geçip de okuduklarını yorumlamaları, bugünkü anlamıyla dersini yapmaları ise özel toplantılara, hutbelere, meclislere, halkalara, medrese konferanslarına bırakılmıştır. Bu oturumlar günlük çevrimlerle sınırlanmamış olsa da salâtın doğal devamıdır. Fatiha Suresi'nden sonra bir sure, aslında en az okumadır. Bunu "namazın kabulü için bir gereklilik" olarak anlatınca algı değişiyor ve bambaşka bir şeye dönüşüyor. Şimdi "çatısı ve duvarı olmayan binalara ruhsat verilmez" desem, burada kast edilen binanın bildiğimiz binadan başka bir şey olduğunu düşünmek zorunda kalırsınız. Bu cümle, çatı ve duvar olmadan da "bina" olabildiği anlamına gelir. Tek fark, "kabul" edilmeyecektir.

Namaz sureleri tarifesinin ortaya çıkmasında beş vakit geleneğinin payı olabilir. Kuran'da doğrudan bildirilen *salât* vakitleri sabah ve akşam olmak üzere günde ikidir.[224] Bu iki vakitte Kuran'dan birkaç sayfayı anlayarak okumak, yapılması gereken çalışmanın asgarisi sayılabilir. Günün en tenha ve yoğunlaşmaya en uygun saatleri olan sabah erken ve gece yatmadan önce okumak yerine meşgul olunan saatlere yayılmış olan beş vakitte Kuran okumak insanları okumayı kısa tutmaya zorlamış olabilir.

Bir başka olasılık her namazda kutsal kitabın aynı bölümlerini okuma geleneği olan İran Mecusilerinin etkisidir, bunu Mecusilerle ilgili bölümde tartışacağım.

[224] Bu konuyu Ayetler bölümünde tartıştığım için burada girmeyeceğim.

Her namazda kısa sureleri okumanın yanlışlığı Malik ibn Enes (ö. 795), İbn Vaddah el Kurtubi (ö. 900), Turtuşi (ö. 1126) ve Şatıbi (ö. 1388) gibi bilginlerce bildirilmiştir.[225] Çünkü esas olan Kuran'ın hepsinin okunmasıdır. Çünkü konu zaten Kuran dersinden başka bir şey değildir. Aradan zaman geçmesine karşın namaz sureleri geleneğinin yanlışlığı yeniden ve yeniden bildirilmiş ama durum düzelmemiştir.

Namazda Örtünme

Sarhoş edicilerin kullanılmasını yasaklayan ayetleri tartışırken belirttiğim üzere *salât*a sarhoş gelinmemesini buyuran ayetin varlığı, *salât*ın teslim olmayanlara da açık olduğu anlamına gelir. Müslüman olmayan kadınların mescitteki giyimleri Müslümanları rahatsız etmiş olabilir. Bu nedenle aslında normal örtünme kuralı olan ama namaz giyimi olarak bilinen şey ortaya çıkmış olabilir. Kuran'da kadının giyimiyle ilgili yönerge vardır ama namaza özel bir yönerge yoktur. Demek ki mescitteki örtünme ölçüsünün sokaktakinden farklı olmaması gerekiyor. Uygunsuz giyimleriyle cemaati rahatsız etmemesi istenen kadınlara *salât* toplantısının normal okuma izleği değiştirilerek giyim kurallarını içeren ayetler okunmuş olabilir veya kıraat dışında ayrı bir bildiri olarak bu kurallar okunmuş olabilir. Eğer bu kurallar kendisine okunan kadın veya erkek derste süreklilik gösterip bu kuralların toplum içinde sürekli uyulacak genel kurallar olduğunu öğrenmezse bunu "namazda giyinme kuralı" olarak bilecektir. Ortaya çıkan bozulma tıpkı beş vakit bozulması gibi doğrudan Mecusiliğin eseri de olabilir çünkü Mecusilikte tapınağa girerken dikkat edilecek ayrı bir giyim kuralı vardır. Hrsitiyanlarda kadının başını tapınağa girerken örtmesi kuralı vardır, bu da etkili olmuş olabilir. Elbette Mecusiler ve Hristiyanlar Müslümanların geçtiği yozlaşma sürecinden ve fazlasından daha önce geçtikleri için o cemaatlerdeki namaz giyiminin kökeni hakkında bir kestirimde bulunuyor da olabiliriz. Yani onlarda da benzer bir yanlış anlama olmuş olabilir.

Kuran bilgisinin yayılma hızı Müslüman orduların yayılma hızına yetişemediğinde bu gibi yarım bilgiler ve taklitçilik halk belleğine yerleşir. Daha sonra *salât* kavramının anlamının da unutulmasıyla evinde Kuran okuyanların ("kıraat" edenlerin) da örtünmesi gerektiği gibi amacından sapmış ve nedensellik bağını yitirmiş yorumlar ortaya çıkmış görünüyor.

Hafızlık

Günümüzde herhangi bir konudaki bilgi birikiminin veya herhangi bir çalışma alanında yetkin sayılabilmek için başvurulması gereken bilginin niceliği, ezberlenebilecek ölçüyü çoktan geçmiştir. Böyle bir ortamda her şeyi ezberleyerek öğrenmeye çalışmanın ağır bir maliyeti olacaktır. İlhan Arsel gibiler İslam'ın çağın gereklerine yanıt vermediğini söylerken bir şeyleri **öğrenmek** yerine **ezberlemeye** çalışanların bu iddialara yetkin karşılığı vermeleri zordur. Bin yıldan uzun bir süredir toplumları bilişsel alanda öne geçiren fark ezber kapasitesinde değil, bilgi işleme kapasitesindedir.

Bununla birlikte Kuran'ı veya bir parçasını ezberlemenin yararını yadsıyor değilim. Kuran sürekli akılda ve gönülde tutulacak bir kılavuz olduğu için **anlayarak** ezberlemenin bu konuda büyük yardımı olacaktır. Hele iş insanlara tebliğde bulunmaya ve çağrı yapmaya geldiğinde bu

[225] Maribel Fierro, *The Treatises against Innovations (kutub al-bid'a)*, Der Islam 69 (1992) s.215-216.

artık bir gereklilik olacaktır. Nitekim Ulak, gecelerini ezber yapmaya değil **öğrenerek** ezberlemeye harcamıştır. Çünkü bir meydan okuma veya soru karşısında açıp elindeki cildi karıştıracak zamanı yoktu. Doğru yanıtın, karşılığın veya yargının beklemeden gelebilmesi için bütün kitabı ezberlemiş ama **anlayarak** ezberlemiş olması gerekiyordu. Muhammed'in yoldaşlarının sonrakilerden daha iyi Müslümanlar olmalarının bir nedeni Muhammed'in *salât*ının düşünebileceğimiz en iyi *salât* olmasıdır. Onun "ayaklı Kuran" olduğunu düşünebilmek için uydurma hadislere gerek yoktur. O bütün kafa karışıklıklarını, bütün kararsızlıkları, her yılgınlığı ve kaygıyı en ikna edici biçimde Kuran'dan bir araya getirdiği, yani *tilavet* ettiği parçaları okuyarak gidermiştir. Bu elbette çevremizde Kuran'ı zehir gibi bilen biri olmadığı sürece bizim iyi Müslümanlar olamayacağımız anlamına gelmiyor. Çünkü Muhammed'e kimse ders vermedi. Kitabı kendi kendine çalışarak bu düzeye geldi. Evet, gerçekten de Muhammed'in örnekliği bizim için aydınlatıcıdır. Ama bu örneklik tarih kitaplarında değil Kuran'ın içindedir.

Bugün İslam dünyasında hafızlık denen şey bu yeteneğin yanlış anlaşılarak **salt ezbere** indirgenmiş halidir. Öncelik Kuran'ı anlamada olmalıdır. Onu yüreğinde taşıyanların önce anlamış olmaları gerekir, ezber sonra gelmelidir. Kuran'ı anlamış ama ezbere bilmeyen biri onunla hükmedebilir ama yalnızca ezberlemiş biri bunu yapamaz.

Bugün hafızlar unutmamak için her gün Kuran'ın bir parçasını ezberden okuyorlar. Ama bu yalnızca hafız kalabilmek için yapılması gereken çalışmadır. Amaç hafız kalmak değil, hıfzedilenden yararlanmaktır. Kuran üzerinde gerek bireysel olarak tefekkür edilmediği için gerekse bir toplum düzeni kurulmaya çalışılmadığı için bu yararlanma yok gibidir. Böyle olduğu için bugün "hafız" diye **öğrenmediği şeyi ezberlemiş** kişilere diyoruz.

Hafızlığın kökeni Kuran'ı bilmektir. Bu, herhangi bir konuyu veya kıssayı veya cümleyi soran olduğunda o bölümü anımsayıp okuyabilmek düzeyinde bilmektir. Bunun yazılı kitaplardaki dengi dizindir. Elektronik kitaplarda ise çoğunlukla Ctrl+F tuş bileşimiyle kullanılan arama işlevidir. Ulak en iyi hafızdı çünkü sorulan her soruya hızlı ve tatmin edici yanıtı, her meydan okumaya doğru karşılığı Kuran'dan vermesi gerekiyordu. Onun gece "namaz kılması" -ki başlı başına bir yanlış anlamadır- bunu başarabilmek için Kuran çalışmasıdır. Ama bu kuru bir ezberleme çalışması değildir. Sureyi baştan sona ezberlemek onun için ancak birinci aşama olabilir. Sözgelimi *riba* yasağının ve dolayısıyla *riba* sözcüğünün anlamını iyice bilmesi için içinde RBV kökünün türevleri geçen bütün ayet ve bölümleri bilmesi gerekir. Bunun yanında konuyla ilgili, yargı çıkarmakta kullanılabilecek ama bu kökü içermeyen bölümleri de bilmesi gerekir. *Riba* yasağı ayetlerinin kendisine bildirildiği günlerde bir gece oturumunda örneğin salt buna çalışmıştır. Toprağın yağmurla kabarması ayetini yeniden okumuş[226], gerekirse yazmış[227], konuyla ilgili ayetleri tek tek gözden geçirmiş ve *riba* yasağını anlamaya çalışmıştır.

---

[226] *Aslında toprağı kurumuş görmen de onun kanıtlarındandır. Üzerine su indirdiğimizde titreşir ve kabarır [rabat]…* 41:39

[227] *Nun. Yemin olsun kaleme ve satır satır yazdıklarına! Efendinin nimeti sayesinde sen delirmiş değilsin.* 68:1-2

Onurlu sayfalardadır. 80:13

Allah tarafından bir elçi, tertemiz sayfalar okuyor. 98:2

Bunu yaparken kendi uygun gördüğü disiplin ayetleri kağıttan veya ezberden sesli okumak olabilir (bunun doğrudan Kuran'ın buyruğu olduğu da öne sürülebilir). O anda yakınında bulunan ama ne okuduğuna dikkat kesilmeyen birinin tanıklığı "Muhammed'i Kuran okurken duydum"dan öteye gitmeyecektir. Bu tıpkı bilgisayarda ne yaptığını anlamadığı kişi hakkında "bilgisayarla uğraşıyor" diyen kişinin durumu gibidir. Bilgisayarla yapılabilecek kırk çeşit iş vardır ama bilmeyen bunları ayırt edemez. Bu söylentiyi (hadisi) duyanın Kuran okumaktan anladığı dümdüz okumak ise Ulak'ın da dümdüz okuduğunu, demek ki ezberlediğini veya "hatmettiğini" sanacaktır. Zaten hadis kitapları da bu türden, olan bitenden haberi olmayan cahillerin gerçek veya yalan tanıklıklarıyla doludur. O anda Muhammed şarkı söyler gibi baştan sona sure okumamaktadır, bir konuyu çalışmaktadır ama çevresinde ne yaptığını anlayabilecek kadar ilgili az sayıda kişi vardır. Bu az sayıda kişi de zaten "şöyle yaparken gördüm" diye sanki önemli bir haber veriyormuş gibi anlatmamıştır, ezberlememiştir, yazmamıştır, bu anıyı bir hadise dönüştürmemiştir. Ulak belki o anda bugünkü karşılığıyla söyleyecek olursak RBV kökünün dizinini veya *riba-infak* konularını çalışmaktadır. "Gece onu falanca sureyi okurken işittim" diyenler belki de konu veya sözcük çalıştığı gecelerde ne okuduğunu anlamadıkları için "Elçi'yi okurken duydum ama ne okuduğunu anlamadım" demeye çekinmiş olabilirler. Hatta böyle bir şey söylediklerinde ciddiye alınmamış olabilirler veya duyanlar böyle bir söylentiyi yeniden aktarmayı anlamsız bulmuş olabilirler. Bu en düşük zeka düzeyindeki tanıklıklar ve söylentiler sanki önemli haberlermiş gibi cilt cilt yazılıp resmen dinin bir parçası haline getirilmiş ve zamanla Kuran çalışmanın, *salât* oturumunun, davetin ve dolayısıyla hafızlığın ne olduğunu bilen kalmamıştır.

Bunlar benim temelsiz tahminlerim veya kişisel görüşlerim değil, çoğunlukla bilinen ama vurgulanmayan gerçeklerdir. Diyanet Vakfı Ansiklopedisi'nden okuyalım: "Resûl-i Ekrem'in çeşitli kabilelere gönderdiği ashâb-ı suffeden olan hocalara "kurrâ" adı veriliyordu. [...] Daha sonra, mânasını anlamasa bile Kur'an'ı ezberleyen ve kıraat vecihlerinden bir veya birkaçı hakkında bilgi sahibi olanlara kurrâ denilmiştir. Abdülhay el-Kettânî tâbiîn döneminden sonra ilmin zayıfladığını, insanların Kur'an ilimlerini bir bütün olarak öğrenmekten âciz kaldıklarını, böylece Kur'an ilimlerini bölümlere ayırdıklarını; bir grubun mânaları anlamaya ve bunlar üzerinde düşünmeye yönelmeden Kur'an'ın dil özelliklerini, harflerin mahreçlerini, âyet, sûre, hizb, nısf, rub' ve secde sayılarını öğrenmeye çalıştığını, âyetleri onar onar öğretme, ezberletme, benzer kelimeleri ve âyetleri tesbit gibi şeklî konularla ilgilendiğini ve bunlara kurrâ denildiğini ifade eder."[228] 12. yy. bilgini Turtuşi de ilk kuşakların korktuklarının gerçekleştiğini, Kuran'ı ezbere bilen kişilerin onun anlamıyla ilgilenmediğini söyler ve onları Yahudilere benzetir.[229]

Namazın Kuran dersinin evrilmiş veya bozulmuş hali olduğu gerçeği hafızlık olgusuyla da örtüşüyor. Arapların yazılı kültürü olmaması ve kimi olanaksızlıklar nedeniyle öyle görünüyor ki Kuran'ı ilk öğrenenler ellerine kitap alarak değil gerek parçasını gerekse bütününü ezberleyerek öğrendiler. O günkü kuşağın ve belki özellikle Arapların yazı yazmayan ama şiir okuyan, ezberi güçlü kişiler oluşu, Kuran'ın hepsini ezberlemenin sayılı kişinin eriştiği bir

[228] Nebi Bozkurt, "*Hâfız*", TDV İslâm Ansiklopedisi, https://islamansiklopedisi.org.tr/hafiz--kuran.

[229] Abu Bakr Al-Turtusi (çev.Maribel Fierro), *Kitab Al-Hawadit Wa-l-Bida*, CSIC, 1993, s.215.

başarı oluşu, ezberlenen bölümlerin her gün hatırlanması amacıyla kendi kendine tekrarı veya imamın ağzından dinlenmesi... Bunlar belleği zayıf, yazısı güçlü bir toplum olarak bizim kitabı öğrenmek için uyguladığımız yönteme benzemiyor ama yavaşça, anlayarak ve anadilinde yapıldığında ezberin yararı tartışılmaz. Ezberle çalışmanın bir başka nedeni zamanın Arap kültüründe kağıttan okumanın bir zayıflık olarak görülmesi olabilir. Şairler, öykü anlatıcıları, gezginler, kabile şefleri gibi sözü dinlenen saygın kişilerin kağıttan okudukları hiç görülmüyorsa İslam çağırıcılarının aşılamak istedikleri kitabı kağıttan okumaları belki de saygı uyandıracak bir iş olmazdı. Belki de kendi şiirini ezberleyemeyen bir şair gibi karşılanacaklardı, kendini adadığı öğretiyi "yüreğiyle öğrenmediği" için ciddiye alınmayacaklardı.[230]

Mezhepleşme ve şubeleşmeye karşın namazı "imam" sanına sahip olmayan kişilerin de kıldırabilmesi ilkesi hâlâ diridir. Büyük olasılıkla bunun arka planında Kuran'ı yazılı olduğu kadar sözlü olarak çoğaltma geleneği yatıyor. Bütün kitabı ezberleyen az bulunacağı için, ilk kuşaklarda her Müslüman kendi ezberlediği bölümü okumuş olabilir. Böylece topluluk imeceye benzer bir yöntemle bütün kitabı dinleyebilme olanağına kavuşur. *Salât* oturumunu kimin yönetebileceğine bir sınırlama konsaydı böyle bir olanak olmayacaktı.

Hafızlar veya kurralar Kuran'ın ezberledikleri bölümünü *salât*ta ezberden, elleri boş olarak okudular. Elleri dolu olsaydı, yani kağıttan okuyor olsaydı dinleyiciler belki bu hareketi taklit edeceklerdi, yani namaz kıldıran kişinin ezbere bilse bile sureleri kağıttan okuması gerektiği gibi başka bir gereksiz kural yerleşecekti. Çünkü başka örneklerden biliyoruz ki taklit eğilimi hele yeni Müslümanlarda çok güçlüdür. Ama Arapların ezberleme geleneği olduğu için böyle olmadı. Örneğin Yahudilerde kitaptan okumak esastır. Tevrat ezbere bilinse bile törende harekesiz el yazmasından okunur. Katı gelenekçi bir Müslüman'a sureyi elindeki Kuran'dan okuyarak namaz kılma fikri ne denli tersse, katı gelenekçi Yahudi için törende ezberden okuma fikri o denli terstir. İki direnç de aynı ölçüde anlamsızdır ve amacını aşmıştır. Eski insanların, özellikle de Arapların ezberleme geleneği kitapların yaygın olmaya başladığı zamanlara değin sürmüştür. Pakistanlı yazar Pervez Hoodbhoy'un İslam ve Bilim kitabında bildirdiğine göre Pakistan'da bugün pozitif bilim dersleri bile ezbere dayalı yapılıyor.[231] Bu, nedenselliğin unutulmasının ileri sonuçlarından biridir. Fizik kitabını ezberleme düşüncesi az da olsa fizik okumuş olanlarımıza anlaşılmaz hatta gülünç gelecektir. Peki, Kuran'ı ezberleme ve ezberden okuma geleneği neden aynı eleştirel yaklaşımla sorgulanmıyor?

Beş Vakit

Özellikle Batılı araştırmacılar beş vaktin Yahudi kültüründen geçmiş olabileceğinin üzerinde dururlar. Yahudiler normalde günde 3 vakitte dua ederler. Yılın belli günlerinde dördüncü, belli

---

[230] *Zaten ona şiir öğretmedik…* 36:69

O bir ozanın sözü değildir; ne denli az inanıyorsunuz? 69:41

Belki de bugün İslam'a etkili çağrı yapılamamasının nedeni Kuran'ı öğrenerek ezberleyen ve uygulayan kimsenin çıkmamasıdır.

[231] Pervez Hoodbhoy (çev. Eser Birey), *İslam ve Bilim*, Cep Kitapları, 1992, s.66-74.

günlerinde beşinci vakti eklerler. Müslüman araştırmacılar bir fark görmedikleri için buna "namaz" da diyorlar. Beş vaktin bu şekilde Yahudilerden geçtiğini söyleyenler (ör. Eugen Mittwoch, ö.1942) zorlama bir hipotez üretiyorlar. Yalnızca belli bayram günleri kılınan beş vaktin Müslümanları etkilemiş olması pek olası görünmüyor. Asıl etki, yabancı kültürlerle ilgili bölümde tartışacağım üzere namazın mantığıdır; ritüel, tören, dua, kült, tapınma mantığıdır. Miraç hadisinde bu bütün açıklığıyla sergilenmektedir. Hadisin tanrısı, hadisin elçisine "Kuran'ı öğrenip uygulayacaksınız" dememekte, adeta kredi ödeme planı çıkarır gibi davranmaktadır. Hadisin elçisi ve akıl aldığı "Musa" ise bunu sanki insanların üzerine bir yükmüşçesine azaltmaya çalışmaktadır. Bu Kuran'a kesinlikle aykırıdır. Kuran'dan azıcık pay almış biri *salât* kavramına böyle muamele edemez.[232] Dolayısıyla bu hadis kiminin öne sürdüğü gibi Allah'ın belirlediği bir ayarın veya ölçünün mecazi bir anlatımı bile olamaz. Bu hadiste gördüğümüz *salât*, kesinlikle tapınma törenidir. Hadisi yazanlar da aktaranlar da öyle anlamışlardır. Bu hadiste gördüğümüz tanrı, kendisi için bir şey isteyen bencil, kaprisli bir tanrıdır. Bu hadisin kurguladığı evrende iyilik olarak bilinen şeyden ayrı olarak bir de tanrının kendisi için istediği görevler vardır ki bunların insanlara bir iyiliği dokunmaz. Sekülerlik dahil pek çok yoz kavram ve öğreti bu yanlış, uzak, zayıf tanrı imgesi üzerine kurulmuştur.[233] Kısacası, bu hadis Allah'ın birleştirilmesini/ulaştırılmasını buyurduğu pek çok şeyi ayırıp parçalar. *Salât*ın namaz olduğunu savunanlar bu hadisle hesaplaşmamışlardır, bu saptamayı yapmamışlardır. Yanlış bir paradigmanın içindedirler; çoktan yozlaşmış olan bir *salât*ı, yani namazı, yani tapınma törenini doğrulamaya çalışırlar. Kuran'dan veya hadisten "namaz vakti" çıkarma çabası böylece daha baştan yanlış yönlendirilmiş bir çabadır. Cibril'in hadis elçisine abdesti nasıl alıp namazı nasıl ve hangi saatlerde kılacağını gösterdiği (!) hadisler de aynı mantıkla yazılmış ve Kuran'a ve akla aykırılığını irdelemeye gerek olmayan bir devam öyküsüdür.[234] Bu hadislerde Cibril'in Kuran'da açıkça yazmasına rağmen abdest almayı da gösterme gereği duyması her iki hadisin de var olan geleneği doğrulamak için geriye dönük olarak uydurulduğunu gösteren işarettir. Çünkü gelenek, Kuran'daki abdesti de bozup değiştirmiş, ona eklemiştir.

Namazın günde beşe çıkmasının Muhammed'den sonraki dönemlerde olduğu hipotezine katılan Müslüman yorumcular vardır.[235] Mezhepler arasında namaz vakitleriyle ilgili farklar Muhammed'in zamanında bu vakitlerle ilgili keskin çizgilerin olmadığını ve daha esnek bir

---

[232] *Salâtı kurun ve zekatı verin. Kendiniz için yaptığınız her iyiliği, Allah'ın katında bulursunuz…* 2:110

Ey inanca çağırılanlar! Namaz için kalktığınızda yüzünüzü ve dirseklere değin ellerinizi yıkayın. […] Allah size zorluk çıkarmak istemez. Tam tersine sizi arındırmak ve üzerinizdeki nimetini tamamlamak ister; belki şükredersiniz diye. 5:6

Ayrıca bkz. 2:272, 4:170,171, 6:104, 8:19, 10:108, 17:15, 29:6, 27:92, 35:18, 39:41, 41:46, 45:15, 47:7,38, 48:10, 64:8,16, 65:4…

[233] Uzak Tanrı yazıma bakınız.

[234] Ibn Kathir, *Al-Sira al-Nabawiyya* (The Life of the Prophet Muhammad), (çev. T.L.Gassick), Garnet Publishing, 1998, 1/310; İbn Mace, Taharet, 1/196 (462) https://sunnah.com/ibnmajah:462; Buhari, Mevakit, 9/1 (521) https://sunnah.com/bukhari:521; Nesai, Mevakit, 6/9,20 (502,513) https://sunnah.com/nasai:502, https://sunnah.com/nasai:513.

[235] Fazlur Rahman (çev. Mehmet Dağ, Mehmet Aydın), *İslam*, Selçuk Yayınları, 1993, s.50.

uygulamanın söz konusu olduğunu gösterir.[236] 19. yy.'ın Yahudi araştırmacısı Goldziher, İbn Hacer'den (ö. 1449) aktararak önceleri kuşluk ve ikindi salâtının yapıldığını öne sürüyor.[237] Mittwoch ve Cevad Ali de aynı görüştedir.[238] İki vakitten söz ediyor görünen hadislerin ve rivayetlerin bulunması ilginçtir.[239] Harici mezhebinin *salât*ı günde iki vakit saydığının söylenmesi de ilginçtir.[240] Sözde beş vakit emri gelince gece *salât*ının *nesh* olunduğu (yürürlükten kaldırıldığı) iddiası ise bir ekleme olasılığı konusunda bize göz kırpar.[241] Çünkü uzun gece çalışmasının eksikliğini gündüze eklediği üçle dengelemeye çalışmıştır. Gece çalışması devam ederken gündüz çalışmasının beşe "çıkarılmasını" açıklamak çok daha zor olacaktı. Gerçekte Kuran'ın hiçbir bildirimi yürürlükten kaldırılmamıştır. Bu nedenle bu kaldırma öyküsü aslında orijinalinde iki vakit olma olasılığını güçlendiriyor. Kuran'da gece çalışmasının gerekçesi kısmen bildirilmiş, kısmen ima edilmiştir. Bu ipuçları ışığında gerçekleşmiş olması en olası senaryo, gün içine dağılmış olan *salât* vakitlerinin, Ulak'ın sağlığında her dönem farklı saatlerde yapılmış olan toplantıların, sözgelimi her hafta farklı saatte yapılmış olması olası olan Orta *Salât*'ın sonradan beş sabit vakitte olduğunun sanılmaya başlanmasıdır. Elimizde bu hipotezi güçlendiren bolca belirti var.

Ulak'ın kuşluk vakti *salât* ettiği iddiası ilginçtir. Belki de Muhammed'in kuşluk vaktinde salât ettiği söylentisi ortadan kaldırılamadığı içindir ki bu söylentiye sonradan bir zaman sınırlaması eklendi, kuşluk *salât*ını "görevin ilk yıllarında" veya "Mekke'deyken" yaptığı söylenir oldu. Hadisleri önyargısız biçimde okuyan biri pekâlâ *vitir*i ve geceyi ekleyerek altı veya yedi vakit sonucunu çıkarabilirdi. Nitekim kuşluk vakti de katılırsa[242] hadis elçisinin *salât* etmediği söylenen günün hiçbir saati kalmıyor. Rivayetlere bakılırsa yirmi dört saatin tamamı hadis elçisinin *salât* saati oluyor.

Beş vakit kuralının nasıl ortaya çıktığını gösteren en belirgin işaretlerden biri **birleştirme** (Ar. *cem*) denen uygulamadır. Buna göre öğle ve ikindi, akşam ile yatsı namazları birleştirilir, böylece vakit sayısını üçe indirmenin "Peygamber Sünneti" olduğu öne sürülür. Bunun kökeni

---

[236] Süleyman Ateş, Yüce Kur'ân'ın Çağdaş Tefsiri, Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul, 1989, 4/347'den akt. Şükrü Aydın, *Kur'ân Ayetleri Bağlamında Namaz Vakitleri*, Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi Cilt 18, Sayı 2, 2018, s.185-211.

[237] Ignaz Goldziher (ed. M. Stern), *Muslim Studies*, 1966, 1/43.

[238] E. Mittwoch, *Zur Entstehungsgeschichte Des Islamischen Gebets und Kultus*, Berlin 1913, s.10; Cevad Ali (çev. Muammer Bayraktutar), *Cahiliye'den İslam'a İbadet Tarihi*, Ankara Okulu Yayınları 2020, s.43-44.

[239] Cevad Ali (çev. Muammer Bayraktutar), *Cahiliye'den İslam'a İbadet Tarihi*, Ankara Okulu Yayınları 2020, s.43.

[240] Stijn Aerts, *Prayer in Islam*, KU Leuven, yayınlanmamış doktora tezi, 2013, s.107-108; Antoine Borrut and Paul M. Cobb, *Umayyad Legacies*, Brill, 2010, s.195; Keith Lewinstein, *The Azariqa in Islamic Historiography*, Bulletin of the School of Oriental and African Studies 54 (1991), s.261.

[241] Cevad Ali (çev. Muammer Bayraktutar), *Cahiliye'den İslam'a İbadet Tarihi*, Ankara Okulu Yayınları 2020, s.35-38; Saffet Köse, "*Teheccüd*", TDV İslâm Ansiklopedisi, https://islamansiklopedisi.org.tr/teheccud.

[242] Şu ayetler kuşluk vaktinin de Muhammed'in Kuran çalıştığı zamanlardan biri olabileceğini düşündürüyor:

Kuşluk vakti tanıktır ve karanlık çöktüğünde gece. Efendin seni bırakmadı ve darılmadı. 93:1-3

büyük olasılıkla Ulak'ın gün içinde uygun bir boşluk bulduğu anda ders yapmasıydı. Yaparken bunun bir birleştirme olduğunu söylemedi. Cem hadislerinde hadis elçisinin "siz de böyle yapmalısınız" gibi bir yönerge vermemesi dikkat çekicidir. Birleştirme yorumu, hadis elçisinin arkasında *salât* edenlerin veya onlardan aktaranların veya hadisleri uyduranların anladığıdır, hadis elçisinin yaptığı şey değil. O sırada orada bulunanlar da çok büyük olasılıkla bunu anlatırken "birleştirme" demediler. Ama sonradan beş vakit ezberini benimsemiş, yani farklı zaman adlandırmalarını bir kural sanmış olan kuşaklar bu hadisleri duyduklarında bunun bir birleştirme olduğunu büyük olasılıkla kendileri düşündüler.[243] Hollandalı oryantalist Houtsma, öğle ve akşam vakitlerinin her birinin ikiye bölündüğünü, böylece vakitlerin üçten beşe çıktığını öne sürüyor.[244] Beşi üçe indiren birleştirme söylentisinin varlığı aslında bu hipotezi destekliyor. Orijinali üç olmalı ki beşe çıkarıldığında yeniden üçe indirmeye içtihat edilebilsin. Değilse bu Allah'ın yasasını nesih etmek anlamına gelir. Buna Ulak'ın bile yetkisi yoktur. Oysa gelenekçi öğreti önce Allah'ın doğrudan beş buyurduğunu, sonra da elçinin bunu üçe indirdiğini öne sürerek olanaksızı iddia ediyor. Burada üçten kastım elbette sabah+akşam+Orta *Salât*'tır. Orta *Salât*'ın her gün yapılması konusuna geleceğim.

Hacda, Müzdelife'de elçinin akşamla yatsıyı tek kametle "birleştirdiğini" aktaran hadisler vardır. Bugün de hacdaki hemen her namaz tıpkı cuma namazı gibi iki rekattır; "ikiye kısaltılmış" değildir. Demek ki kalabalık büyük olunca hadisin elçisi (yani aslında hadis yazıcıları) fazlalıkları atıp asgaride kalıyor! Veya daha gerçekçi bir olasılık, tanık sayısı fazla olunca vakitlerle ilgili yalan uydurup arttırmak zor oluyor. Altı hadis kitabının *salât* vakitleriyle ilgili bölümlerini okursak "cem" için zorluk veya yolculuk gerekçesi sunulmayan rivayetlerin sayıca ağır bastığı görülüyor. Öyle ki, bunları okuduğumuzda gelenekçi öğretinin birleştirme "iznini" değil, öğlenin bir vakit, akşamın da bir vakit olduğunu görüyoruz. Çünkü bu hadisler kendisi var olmayıp yalnızca adı var olan *salât*lardan söz edip duruyor. Hani ikindi diye bir vakit var ama kimse kılmıyor gibi. Bu hadisleri uyduran veya aktaran kişiler tıpkı bugün yapıldığı gibi beş vakit ezberini önceden etmiş, sonra da Ulak'ın uygulamalarında zorlayıp bulmuş gibi görünüyorlar. Aslında bulamamışlar ama bulamamış olmalarına bir kılıf dikiyor gibiler. Çelişkili hadisleri aynı anda kabul etmenin ve "beş vakittir ama nedensiz olarak üçe indirmiştir" demenin bir mantığı yoktur. "Vakti belirlenmiş" bir şey aynı anda üç ve beş olamaz. Beş üçe indirilebilecekse bunun gerekçesi olmalıdır. Ve bu gerekçe Kuran'a aykırı olamaz. Sonuç olarak bu gibi hadislerin 2+1 *salât*ın günlük 5+ vakte çıkarılmasına, uyduruk "farz" ve "Sünnet" oturumlarına, rekat ve kaza gibi uyduruk kavramlara kılıf hazırlamak için uydurulmuş olması en yüksek olasılıktır.

Hadislere baktığımızda hadislerin yazıldığı yıllarda *salât* vakitleriyle ilgili olarak bilginlerde farklı görüşler olabileceğinin ipuçlarını buluyoruz. Örneğin Buhari'deki bir hadiste hadis elçisi

---

[243] Hadislerde "sekiz rekat" ve "yedi rekat" ile öğleyle ikindiyi, akşamla yatsıyı birleştirdiği ima edilir. Örnek: Buhari, Mevakit 9/20 (540) (https://sunnah.com/bukhari:543); Müslim, Salat el Musafirin, 6/65,66 (705) (https://sunnah.com/muslim:705e, https://sunnah.com/muslim:705f); Nesai, Mevakit, 6/110 (603) (https://sunnah.com/nasai:603). Ama bunun bir birleştirme kanıtı olarak gösterilebilmesi için önce rekat sayılarının, hatta rekat kavramının kanıtlanması gerekiyor.

[244] M.T. Houtsma, *Iets Over Den Dagelijkschen Çalat Der Mohammedanen*, Theologisch Tijdschrift 24 (1890), s.131.

"bedevilerin *mağrib salât*ınıza başka ad vermesine izin vermeyin" diyor.[245] Hatib Et Tebrizi'nin Mişkatül Mesabih'inde ise bunun farklı bir sürümü var: "Bedevilerin *mağrib salât*ının adını değiştirmesine izin vermeyin. Buna *işa* derler. *İşa salât*ına da başka ad verirler…"[246] Bu, Pavlus'un mektuplarında Pavlus'la havariler arasındaki gerginliği belli eden bölümü andırıyor. Yeni Ahit'in Elçilerin İşleri 11/22-26 bölümünde Pavlus'la Barnabas birlikte çalışırlar, 15/36-39 bölümünde kavga edip ayrılırlar. Pavlus, mektuplarında yasayı kaldırmaya çalışır, Tevrat'ın yasasının yürürlükte olduğunu anlatan havarileri tekfir eder.[247] Havarilerden Petrus, 2.Petrus kitabı 2/1 bölümünde halkı sahte ulaklara karşı uyarır; tıpkı Dört İncil'in İsa'sının uyardığı gibi. Bu sahte ulaklardan birinin Pavlus olduğu kesindir çünkü Pavlus Tanrı'nın elçisi olduğunu iddia eder.[248] Sahte havari, gerçek havariyi sahte olmakla suçlar. Rekabeti Pavlus kazanmıştır ve İsa'nın havarilerinin mesajı Roma tarafından bastırılıp silinmiştir. Yavuz hırsız ev sahibini bastırmıştır. Benzer biçimde Kuran'ın doğru yorumu Dört Halife döneminde zayıflamış, Emevi darbesiyle hızla gerileyip zamanla azınlığa düşmüş görünüyor. Hadiste "bedevi" diye anılan kişiler -ki bu hadisleri yazan İranlıların Arapları aşağılamak amaçlı bir şifre adlandırması olabilir- *işa*nın adının *mağrib* olarak değiştirilmesine karşı koymaya çalışmış ama yenilmiş olabilirler. Bu hadisler akşam *salât*ının, yani gün sonu *salât*ının adı konusunda bir tartışma yaşandığının, demek ki saatinin değiştirilmeye çalışıldığının işareti olabilir.

Önce beşin uydurulması, sonra da beşin üçe değiştirilmesi konusunu böylece saptadıktan sonra bu sayıların ortasında bulunan gündüz *salât*ına dönelim. Cuma Suresi'nde "*salât* için çağrı yapıldığında" demesi, bu toplantının düzensiz toplantıları da içerebileceğini gösterir. Surede düzenliliği, bilinen aralıkları çağrıştıran hiçbir ipucu yoktur. Tersine, çağrının varlığı toplantının vaktinin düzensiz olduğuna yorulabilir. Buna karşılık düzenli toplantılar için çağrının gereksiz olduğunu söylemek biraz fazla iddialı olur çünkü zamanı bilinse bile dürtülmek kişileri toplantıya katılmaya itecektir. Ama çağrı yalnızca günü ve/veya saati bilinen toplantılar için söz konusu olsaydı herhalde vurgu çağrıda (*nida*) değil, vaktin bilinmesinde olurdu; "Hac bilinen aylardadır" (2:197) ayetinde olduğu gibi. Belki de beş vakit, müminlerin en yoğun toplantı yaptıkları zamanlarda ortaya çıkmış bir doruk noktasıdır. Belki her gün bir, iki kez toplanıyorlardı. Gerek duyulduğunda fazladan toplantı düzenliyorlardı ve bu nadiren beşe kadar çıkabildi. Biçimi işlevden ayıramayanlar ve münafıklar da bunu "her gün beş vakit kılınacak" olarak anladılar. Şimdi örneğin yönetim işlevinin yürütüldüğü bir meclis veya bakanlar kurulu var. Bu organların toplantılarını "haftada şu kadar saat" diye sınırlayacak olursak bu yalnızca bizim bunların işlevini, amacını anlamadığımızı gösterir. Nitekim Cuma Suresi'nde toplantı aralığı bildirilmemiştir, bunu gereksinime göre yönetim belirleyecektir. Nitekim günü ve saati şaşmadan ömür boyu sürecek bir toplantı düzeni için çağrı yapılmasına (62:9) gerek yoktur. Kuran'da çağrıdan özellikle söz edilmesi düzenin değişebileceğini gösterir. Orta *Salât* düzenli aralıklarla olacaksa aylık olabilir, haftalık olabilir, iş günleri olabilir, her gün

[245] "*Ia tağlibennekum al aarab ala asm salatikum al mağrib*" Buhari, Mevakit, 9/40 (563) (https://sunnah.com/bukhari:563).

[246] https://sunnah.com/mishkat:631

[247] Yeni Ahit, Galatyalılar 1/6-9, 2/4,11-13, 4/17, 2.Korintiler 11/3-6,10-13, 1.Timoteos 1/6-7

[248] Yeni Ahit, Galatyalılar 1.

olabilir, günde iki olabilir... Eğer Muhammed bunu en azından belli bir dönem her gün yaptıysa ve toplantının saati gün içinde duruma göre değişiklik gösterdiyse, diyelim ki bugün öğleyin, yarın ikindin yapıldıysa toplantıya düzenli katılmayanlarda öğle ve ikindi olmak üzere iki ayrı vakit olduğu izlenimi oluşmuş olabilir. Beş vakit belki de aynı vakte farklı adlar verilmesinin sonucuydu. Bir öbek Ulak "öğleyin *salât* etti" dedi. Bir başka öbek "biz hep akşam toplandık" dedi. Hangisinin doğru olduğunu bulacak bilgelikten uzak yöneticiler güvenli tarafta (!) kalmak için ikisini birden kabul ettiler. Veya farklı zamanlarda yapılabilen toplantılara farklı öbekler tarafından farklı adlar veriliyordu. Öğleden sonra yapılmış bir toplantıdan daha sonra birbirlerine söz ederken "ikindileyin yaptığımız toplantı" dediler. Bunu duyup yanlış anlayan çömezler her ikindi toplantı yapıldığını sanmış olabilirler. "Kuşluk *salât*ı" diye bir şeyi hadislerde ve diğer metinlerde buluyor ama gelenekte bulmuyor olmamız buna işaret ediyor olabilir. Yani yeterli sayıda kişi "Ulak'ın *salât*ına kuşluk vakti katılırdık" demediyse resmi tarifeye alınmamış olabilir. Bu olasılığı güçlendiren bir başka ipucu, bugüne ulaşmış en eski tefsirlerde ve bugün yaşayan geleneklerde beş vakit için farklı Arapça adlar kullanılmasıdır.[249] 11. yy. tefsircisi Ebu Cafer Tusi'nin Orta *Salât*'ın toplu yapılan *salât* olduğu yorumu bu bağlamda ilginçtir ve Orta *Salât*'ın "öğle namazı" olarak yanlış anlaşılmış olma olasılığına ışık tutar.[250]

Cuma gününü gerekçesiz üç kez kaçıranların dinden çıkmış sayılması geleneği vakitler konusunda bir ipucu olarak değerlendirilebilir. Bu gelenek cumanın aslında Orta *Salât* (*el vusta*) olduğu, yani en kaçırılmayacak, en öncelikli, en geniş katılımlı *salât* olarak uygulanması gerektiğini gösterir. Ayetlere bakılırsa Orta *Salât*'ın öbür *salât*lara ek olması gerekir. Ama geleneksel uygulama böyle değildir. Geleneksel uygulama Orta *Salât*'ın öğle vaktinin yerine gelmesidir. Bu, "öğle" diye bir vaktin aslında olmaması gerektiğini gösteren bir ipucudur. Eğer olaylar farklı gelişseydi ve cuma günleri altı vakit kılınsaydı aynı Kuran metniyle hiçbir gelenekçi itiraz etmeyecekti ve yine aynı açıklamayı yapacaktı: "Resul'ün uygulaması buydu."

Beş vaktin üzerindeki kuşkuları artıran bir başka etmen beş vaktin 24 saate veya uyanık kalınan 16 saate son derece asimetrik olarak dağıtılmış olmasıdır. Özellikle kısa kış günlerinde neredeyse mescitten çıkmadan ikindiyi ve akşamı kılmak gerekiyor. Sabah ile öğle arasının bütünüyle boş bırakılıp öğleden sonraya üç namazın sıkıştırılmış olmasının nedeni sorulduğunda ilk akla gelen savunma Arabistan'ın sıcak iklimindeki çalışma saatleri oluyor. Hava iyice ısınmadan işlerini bitirenlerin öğleden sonra daha çok zamanı olacaktır. Sekiz, dokuz saatlik günlük çalışma aşırıdır, modern bir olgudur ve evrensel değildir. Eski dünyada böyle bir şey yoktu.[251] Sabah ile öğle arasına bir namaz eklenmek istendiğinde bu saatleri çalışarak geçiren Arapların buna ilgisiz kalmaları büyük olasılık olurdu. Bu durumda eklenmek

[249] Örnekler: *Salât el atama, salât el ula, salât el gada, salât el tahcir*. Kaynaklar: Lameen Souag, *Archaic and innovative Islamic prayer names around the Sahara*, Bulletin of SOAS, 78, 2 (2015), s.357-374; Stijn Aerts, *Prayer in Islam*, KU Leuven, yayınlanmamış doktora tezi, 2013, s.49-53,59; A.J. Wensinck, "*Mikat*", E.J. Brill's First Encyclopaedia of Islam 1913-1936, (1987), 5/492-493.

[250] Stijn Aerts, *Prayer in Islam*, KU Leuven, yayınlanmamış doktora tezi, 2013, s.56.

[251] Yedi günlük hafta ve beş günlük çalışma haftası da aynı biçimde modern ve görece uygar olgulardır. Kuran, orta *salât* için toplanma gününün (62:9) yedi günde bir olacağıyla ilgili bir işaret vermiyor.

istenen fazladan namazların çoğunluğun dinlendiği veya çalışma saatlerini bitirdiği öğleden sonraya bırakılması daha yaygın kabul gören bir seçenek olmuş olmalıdır. Konu Ulak'ın öğrettiği ve Allah'ın değişmez yasası olduğunda, yalnızca belli bir coğrafyada yaygın kabul görecek olması, kurallar için bir ölçüt olmaz. Araplara uygun geldiği için alınmış bir karar İslam'ın yasası yapılamaz. Ama politik gündemin bir parçası olarak ve eğreti gerekçelerle uydurulan kurallar, politik gündemin bir parçası olarak oluşturulan kavramlara uyumlu olabilir. Bugün sekiz, on saat çalışılan koşullarda namazların simetrik olmayıp öğleden sonraya sıkıştırılmış olmasını anlayamıyoruz. Elbette ilk bakışta bu da abdest gibi veya Kuran'da gerekçesi bildirilmeyen öbür yasalar gibi düşünülebilir. Ancak namazı adam gibi "kılacak" olursak, yani günde beş kez **Kuran çalışma** oturumu yapacak olursak durumun zorluğu hemen açığa çıkacaktır. Çünkü gündüz yöneldiğimiz uğraşı sık aralıklarla bırakıp Kuran'a yoğunlaşmamız gerekecektir. Ve bu yoğunlaşmalar namazda olduğu gibi beş dakika sürmeyecektir. Kısa günlerde uğraş ve *salât* arasında gidip gelmeler rahatsız edici ve her iki çabayı da boşa çıkarıcı bir sıklıkta olacaktır. Hele bulunulan yerden uzaklaşıp mescide gitmek olanaksız olacaktır. Bu durumda Müslüman, gününü hiçbir şey üretmeden "duayla" geçiren Hasidim Yahudilerine benzemeye zorlanmış olacaktır. Çünkü Hasidim Yahudisinin "ibadetleri", geçimle uğraşmasını kısıtlayacak kadar sıkıdır.

Namazın sayısının artırılması, Yahudilerin sebt kurallarını tarih içinde katılaştırmalarıyla karşılaştırılabilir. Hahamların bunu yapmaktaki en olası güdülenmeleri, içeriğin ve işlevin yokluğunun bir anlamda kamufle edilmesidir. Sebt gününün varlık nedeni *salât*ın ta kendisidir. Çalışmayı yasaklayıp başka uğraşı seçeneklerini ortadan kaldırarak herkesin *salât*a katılabilmesine olanak tanımaktır. Hahamlar bu nedenselliği baskılamışlar, akıl, mantık ve amaçlılık bağlarını koparmışlar ve sebt günü lamba yakma yasağı gibi bozuk Tevrat'a bile doğrulatılamayacak anlaşılmaz yasaklar getirmişlerdir. Oysa Tevrat çalışma gününde lambaya daha çok gerek duyulur. Hemen sonra da bu yasağın çevresinden dolaşmak için hileler üretmişlerdir. Akla ister istemez önce namazın beşe çıkarılması, sonra da üçe indirilmesi geliyor. Beş de üç de Kuran'da yoktur ve beşte de üçte de amaçlılık sorgulanmaz, "neden", "nasıl" diye sorulmaz.

Gelenekçi paradigmadan kurtulamamış kişiler tektanrıcılığın çoğu zaman olumsuz tepki çeken, kovuşturulan, yasaklanan "sapkın bir tarikat" olduğunu hesaba katmıyorlar.[252] Sabah ve akşam ev içi oturumları ve gün içinde buna ek ortak bir çalışma oturumu Kuran çalışmasının gizlilik içinde yürütülmesi gereken durumlara çok daha uygundur. Yaşamlarını Kuran'ın yasasına göre düzenlemeye çalışan bir topluluk ortaya çıkmaya görsün, bu "Ortaçağ kafalılar, beyin yıkayıcılar" aleyhine açılan davalar; mahallelerden, işlerden, ortamlardan kovulmalar ve türlü tacizler birbirini izleyeceği kısmi bir gizlilik gereği doğacaktır. Bugün Kuran'la ilgisi kalmamış içi boş tapınak törenlerini, "kişiyle tanrısı arasına" sıkıştırılan "inanç" mitolojisini bize İslam diye yutturdukları için bu hesabı hemen hiç kimse yapmıyor.

Eskiden her kentte en iyi olasılıkla bir mescidin bulunduğu, nüfus yoğunluğunun düşük ve yolculukların yavaş olduğu koşullarda insanların günde değil beş kez, iki kez bile mescide

[252] 2:114, 7:82, 7:88, 11:91, 14:13, 15:70, 17:76, 21:68, 26:29, 26:116, 26:167, 27:56, 29:24, 40:26, 41:26, 44:20, 54:9, 96:9-13...

gelmelerini beklemek iyimserlik olurdu. Buradan yola çıkarak *salât*ın günde beşe çıkarılması süreciyle bireysel "namazın" (Kuran dersinin değil) ortaya çıkması süreci birlikte ilerlemiş olabileceği çıkarsanabilir. İçeriği değil biçimi arayan aymaz veya kötü niyetli yöneticiler veya din bilginleri, elinde okuyacak Kuran olmayan kişiler kendi kendilerine nasıl Kuran çalışacaklarını sorduklarında onlara kitabın kısa bir bölümünü ezberleyip sürekli aynı bölümü tekrar etmenin yeterli olduğunu söylemiş olabilirler. Ama kişinin mescide yolu düşer de gerçek derse katılırsa gerçekten Kuran dinleyecek, böylece daha büyük "sevap" (aslında yarar) kazanmış olacaktır. Böylece mescitteki *salât*ın daha "faziletli" olduğu ezberi, sürekli Fatiha'yla veya bir kısa sureyle namaz kılma izniyle ilişkili olabilir.

Böylece Ayetler bölümünde yaptığım çıkarımla hadis ve tefsir/tarih kitaplarındaki verileri birleştirerek en olası senaryoyu şöyle oluşturuyorum:

- Kuran'da uykunun iki ucunda olmak üzere evsel/bireysel (olanaklı olduğu durumda toplu) çalışma ve ayrıca koşulların gerektirdiği sıklıkta gün içinde toplu bir çalışma buyuruldu. Ulak da bunu uyguladı. Gün içi oturumunun (Orta *Salât*) Kuran'da belirtilmeyen sıklığını gereksinimlere ve koşullara göre belirledi.

- İlk dönemler vakitleri farklı anladığı için veya koşullar öyle gerektirdiği için farklı uygulayanlar vardı. Konuya görece yabancı olanlar, anadüşünceyi kaçıranlar, dersine iyi çalışmayanlar, eski dinindeki kavramları yeni dininde de arayanlar gereksinime göre dönemden döneme değişen toplantı saatlerini farklı sabit "vakitler" olarak anladılar.

- Bu vakitler Mecusilerde veya Yahudilerde veya Hristiyanlarda görüldüğü üzere "günde üç", "günde beş", "günde yedi" gibi formüllere dönüştürülüp taşlaştırıldı. Gündüz *salât*ı da "öğle vakti" olarak yerleşti. Beş vakte olan itirazları karşılamak için *cem* söylentisi ortaya atıldı.

- Ama asıl bozulma vakitlerin belirlenmesinde değil, *salât*ın anlamında gerçekleşti. Böylece kısacık dua törenlerini günde beş kez yinelemek olanaklı olabildi. Bu bozulmada yabancı kültürlerin etkisini ilgili bölümde ayrıntısıyla tartışacağım.

Nafile ve Sünnet Namazlar

Ayetler bölümünde bu yanlış anlamaya değinmiştim. Nafile *salât*, kesinlikle "olmasa da olur" bir çalışma değildir. Fıkıh terimiyle "*farzı kifaye*" olmalıdır ama ansiklopedilerde *farzı kifaye* sayılmış olduğunun örneklerine rastlanmıyor. Yani Müslüman toplumda yoz ifadesiyle "nafile namaz kılan", doğru anlamlandırılmış karşılığıyla fazladan Kuran çalışan, yeni ve üst düzey bilgi üreten birileri olmalıdır. Muhammed'in sağlığında bu çalışmayı yapan öncelikle kendisiydi.[253] Bu fazladan çalışmayı herkes yapamaz ama birilerinin yapması gerekir.[254] *Farzı kifaye* olması da buradan ileri gelir.

---

[253] *Kuşkusuz, efendin senin ve seninle birlikte olan bir topluluğun hem gecenin üçte ikisinin biraz eksiğinde hem onun yarısında hem de onun üçte birinde ayakta olduğunu bilir…* 73:20

[254] *İnananların tümünün çıkması gerekmez. Her kesimden bir küme toplumu geri döndüğünde onları uyarmak için dini iyice öğrenmelidir. Böylece belki korunurlar.* 9:122

Bugün vakit namazların "Sünnet'leri" olarak bilinen kavram, Ulak'ın kendine özgü fazladan (nafile) yaptığı Kuran çalışmasının gerekçesi unutulmuş ve yozlaşmış kalıntısıdır. Bu, bilinmesine rağmen düzeltilmeyen yanlış anlamalardan yalnızca biridir. Ulak, Kuran'ı herkesten iyi öğrenmek zorunda olduğu için gece başta olmak üzere bol bol nafile "namaz kılmıştır". Kendisinden yüzyıllar sonra bu nafileler Sünnet adı altında formüle bağlanmış, farzlara bitiştirilmiştir (*revatib* deniyor).[255] Oysa bu fazladan çalışmanın belli bir vakti yoktur. Eski kaynaklarda ve bugünkü ilmihallerde vitir ve kuşluk namazları, farzlara bitiştirilmeyip ayrık kalan iki nafile vakti olarak anılır. Bu ikisi beş vaktin hiçbirine **yakın** olmaması nedeniyle ayrık vakitler olarak kalmıştır. Aslında Ulak'ın 24 saat içinde Kuran çalışmadığı bir saat yoktur. Bunların anlamı şudur: Aslında Ulak beş vakit kılmamıştır, kıldırmamıştır. İnsanlar Ulak'ın yaptığının gerekçesini anlamak yerine onu doğrudan taklit etmeye yönelmişlerdir. Taklit etmek elbette olanaksızdır çünkü Ulak değişen koşullara ve kendi bilgi düzeyine göre kendi çalışma düzenini ve yoldaşlarına verdiği dersin sıklığını değiştirmiştir. Hadislerin ve ünlü tefsirlerin zaten buna ters bir iddiası yoktur. "*Müekked* Sünnet" ve *müekked* olmayan Sünnet ayrımı, Ulak'ın koşulların gerektirmesine göre sürdürdüğü veya bıraktığı fazladan çalışmasına verilen addır. "Günün şu, şu vakitleri *müekked*dir" gibi bir iddia gerçekçi olmaz. Mekke'den çıkarken yanında yalnızca bir yoldaşı olan Ulak'ın çalışma düzeni başkadır; devlet başkanı olmuş, komşu ülkelere elçiler gönderen, Mekke'yle savaş hazırlığı yapan Ulak'ın ve yüzlerce yoldaşının çalışma düzeni başka. Bu yüzden Ulak'ın hiç aksatmadan kıldırdığı kaç vakit olduğunu sorduğumuzda geleneksel kaynaklara dayanarak en çok "**üç**" yanıtı verilebiliyor.[256] Demek ki geleneksel kaynaklar bile Muhammed'in çalışma düzenini bir anlamda Kuran'daki genişliğe göre ayarladığını itiraf ediyorlar. Çünkü Kuran belli bir vakit veya "rekat" sayısı bildirmek isteseydi bildirirdi. Öyleyse çalışma düzeninin gereksinime ve koşula göre değişeceğini kabul edersek ne Kuran'a ne de geleneğe aykırı bir şey söylemiş oluruz. Orta *Salât*'ın Kuran'a uygun olarak düzeni belirleyecek olan elbette toplumun veya cemaatin yöneticileridir; ailenin, obanın, oymağın, cemaatin veya ülkenin politik iradesidir. Nafilelerin zamanlamasını da her çalışma öbeği kendi belirleyecektir.

Miraç hadisindeki Mecusi ve Yahudi İmzası

"Miraç ve *isra*" hadisi olarak da bilinen bu hadis en uzun ve en ünlülerden biridir. Hadis elçisi bir gece göğe (?) yükselir ve sözde tanrıyla konuşur. Hadisin tanrısı, hadisin elçisini izleyenlere elli vakit namaz buyurur. Hadisin tanrısının yanından çıkan elçi, Musa'yı ve birkaç ulağı daha görür. Musa bunun çok fazla olduğunu, geri dönüp yalvarmasını söyler. Birkaç gelgitin sonunda namaz sayısı günde elliden günde beşe kadar indirilir.[257]

---

[255] Edwin Elliot Calverley, *Worship In Islam, Al-Ghazali's Book of The Ihya On Worship*, Gorgias Press, 2004, s.185-186; Fahrettin Atar, "*Nâfile*", TDV İslâm Ansiklopedisi, https://islamansiklopedisi.org.tr/nafile#1; A.J. Wensinck, "*Nafila*", The Encyclopaedia of Islam New Edition, Brill 1993, 7/879.

[256] Beş Vakit başlığına bakınız.

[257] Buhari, Salat 1 (349), Bedül Halk 6 (3207), Enbiya 5 (3342), Menakib 42 (3887), Tevhid 37 (7517); Müslim, İman 74 (162); Tirmizi, Salat 45 (213); İbn Mace, İkame 1464; Ebu Davut, Taharet 100 (247); Nesai, Salat, 1 (449).

Namaz konusuna girmeden önce şunu saptayalım: Göğe yükselme öyküsü yoz kültürlerde sıkça karşımıza çıkan bir örüntüdür. Bir kişinin elçi olduğunun veya Tanrı'nın seçkin adamı olduğunun kanıtı olarak göğe çıkıp inmiş olması öne sürülmüştür.[258] Mecusilerde de Zerdüşt'ün göğe çıkıp inmiş olduğu öne sürülür. Çünkü yoz kültürlerde tanrı(lar) göktedir. Zeus Olimpos dağının tepesindedir. Yahudilerin kutsal kitabı olan Eski Ahit boyunca gökyüzünde yaşayan, kızdığı veya yardım etmek istediği zaman fiziksel olarak yeryüzüne inen bir Yehova anlatılır.[259] Hadisi uyduranlar, gökyüzünde varsaydıkları tanrıyla görüşmüş ve ondan özel yasa almış olmadıkça Muhammed'e de inanmayacak kişilerdir. Veya öyküyü tersinden de okuyabiliriz: Hadis, gökyüzüne çıkıp da oradaki tanrıdan yasa almamış bir Muhammed'e inanmayacak kişileri ikna etmek için uydurulmuştur. Tam da ilk ayetleri miracı anlattığı öne sürülen İsra Suresi'nin 17:92-93 ayetlerinde örtücülerin dile getirdikleri taleptir bu.[260] Hadis, tam olarak bu talebi karşılayan bir anlatı olarak hazırlanmıştır. Hadis elçisi istenen mucizeyi göstermiş, göğe çıkmış, melekleri ve hadisin tanrısını görmüş, yasayı almış ve inmiştir.

Hemen her hadiste olduğu gibi miraç hadisinde de yargılar için hiçbir gerekçe sunulmaz. Akla en aykırı, en inanılmaz ve fakat uzunluğu nedeniyle kendini en ciddiye alan hadislerden birinin namaz hadisi olması, daha doğrusu ***salâtı* namaz olarak tanımlayan** hadis olması önemlidir. Allah'ın Kuran'da *salâtı* sayıyla ölçerek "günde beş yapın" demediğini gören ve düşünebilen herkes bu hadiste içerikten hiç söz edilmeyip yalnızca sayı verilmesinin anormalliğini fark eder. Neden elli? Elli neden fazla geldi? Neden beş? Sayısının yanında uzunluğu neden konuşulmuyor? Ve neden bu beşin zamanları bu görüşmede açıklanmıyor da sonraya bırakılıyor? Gelenekçi yorumlarda bu sorular da sorulmaz. Tartışmanın, sorgulamanın ve açık nedensellik bağlarının olmadığı yerde gizlilik ve gizemcilik vardır. Gizlilik çoğu zaman kötü bir şeydir.[261] Örtücülerin genel davranış şablonu tartışmaktan kaçmalarıdır. Kanıt sunmazlar, istediklerini dogma olarak dayatırlar. Nedenleri konuşmakta diretirseniz ya saldırıp susturur ya da kaçarlar. Miraç hadisi ve benzeri hadislerin gerekçelerden ve tartışmadan yoksun olmaları, bunları örtücülerin uydurup yazmış olduklarını gösteren en belirgin kanıttır. Çiçeği burnunda Müslümanların Mecusi geleneklerini taklit etmelerini isteyen bir Mecusi rahip veya görünürde Yahudilikten Müslümanlığa dönmüş ama Yahudi alışkanlıklarını bırakmak istemeyen bir münafık böyle öyküler uydurmaya eğilimli olacaktır. İlgili bölümde sunacağım üzere Mecusiler günde beş vakit namaz kılarlar. Aynı suçlamayı o zamanın hahamları için de

---

[258] İsa: Yeni Ahit; Markos 16/19, Luka 24/50-51, Elçilerin İşleri 1/9-11. Eliya/İlyas: Eski Ahit; 2.Krallar 2/11. Hanok/Enok: Doğrudan yükseldiği söylenmiyor ama Eski Ahit'in Yaratılış 5 ve Yeni Ahit'in İbraniler 11/5 bölümleri, Enok'un miraca çıktığı ve tanrıyı, melekleri gördüğü ve vahiy aldığı apokrif kitabının ışığında öyle yorumlanıyor.

[259] Birkaç örnek: Tevrat, Yaratılış 18/2,11, 19/1, 32/24-30, Çıkış 13/21, 25/22, Çölde Sayım 12/5…

[260] *Veya "Öne sürdüğün gibi üzerimize parçalar biçiminde gökyüzünü düşürmelisin!" veya "Allah'ı ve melekleri karşımıza getirmelisin!" Veya "Altından yapılmış bir evin olmalı!" veya "Gökyüzüne yükselmelisin; okuyacağımız bir kitap indirmedikçe yükselmene de inanmayız!" De ki: "Benim efendim tüm yakıştırmalardan ayrıktır. Ben elçi olan bir insanoğlundan başka bir şey miyim?"* 17:92-93

Ayetteki "bir kitap" (Ar. *kitaben*) sözcüğü yazılmış herhangi bir şey olarak daha geniş anlaşılmalıdır. Ayrıca bkz. 6:7

[261] 9:78, 4:114, 20:62, 58:8-10…

yapabiliriz çünkü hadiste Musa'nın üstünlüğü ima edilmiştir. Bu kişiler niyetlerini gizleyebilmek için dikkatleri konunun özünden, nedenlerden ve gerekçelerden kaçırmak, yani deyim yerindeyse tartışmaktan kaçmak zorundadırlar.

Miraç hadisinde "*salât*" olarak geçen sözcüğü hadis elçisinin özel terim anlamıyla, yani sonradan belirlenmiş ve taşlaşmış biçimiyle kullandığı varsayılmıştır. Oysa Kuran'da *salât* sözcüğünün namaz karşılığı anlatılmamış, yani bildiğimiz taşlaşmış formülü açıklanmamıştır. Hele iniş sırasını dikkate aldığımızda bu durum daha da belirginleşmektedir. Bu demektir ki miraç hadisini ciddiye alacak olursak "günde elli kez" buyruğunu işiten hadis elçisinin "günde elli kez" Kuran okumanın ne anlama geldiğini sorması beklenirdi. "Bu kitabı oku" buyruğunu işiten hiç kimse kaç **kez** okuyacağını sormaz, belki süresini sorar, kaç günde bitirmesi gerektiğini sorar. "Sınavı geçmek için dersine çalış" buyruğunu işiten hiç kimse günde kaç **kez** çalışması gerektiğini sormaz. Oysa hadisin elçisi daha hiçbir şey sormadan, **sanki önceden bildiği bir buyruğu almış gibi** günde elli kez Kuran okumanın fazla olduğu itirazında bulunuyor. İzleyicinin bildiği varsayılan ama bildirilmeyen öncüllere dayalı hatalı bir film senaryosuna benziyor. Veya filmin başını kaçırmışız ama başını hiçbir yerde bulamıyoruz. Atasözlerinin ortaya çıkışıyla ilgili uydurulan öykülere benzer biçimde, hadiste kılıf uydurma niyeti çok belirgindir. Öbür öğrenme ve öğütleme etkinlikleri gibi Kuran çalışma işi de yineleme sayısıyla ölçülemez. Demek ki bu hadis Yahudi, Hristiyan veya Mecusi dönmelerinin *salât* sözcüğüne yakıştırdıkları "törensel bir dua oturumunda kitaptan parçalar mırıldanma" anlamını varsayıyor. Amacı yok sayıp biçime saplanıyor. Bu hadis uydurulduğunda *salât*ın amacı din bilirkişileri ve politik iktidar tarafından çoktan örtülmüş olmalıdır ki yanlış sorulara bir yanıt olarak hazırlanmıştır. Goldziher bu hadisin gülünç kurgusunu Arapların namaza yabancı ve soğuk olmalarına yoruyor.[262] Oysa sorun bu değildir, Arapların iddia edildiği gibi yere kapanmayı küçük düşürücü bulmaları da değildir. *Salât*ın gerçeği anlatılsa insanları böyle gülünç masallarla ikna etme girişimlerine gerek kalmayacaktır. Ama onları günde beş kez dua/tapınma törenine ikna edebilmek için gerek duyulmuştur.

Beş vakit hakkında upuzun bir masal uydurulması yanlış sorulara yanıt verme gereğinden doğmuştur. Kuran'ı okuyan insanlar haklı olarak sabit bir beş vakit bulamıyorlar. Hatta beş sabit saatin bulunuşunu benim yaptığım gibi Mecusilerin, Yahudilerin ve Hristiyanların etkisine bağlayan ve bunu yüksek sesle dillendirenler çok büyük olasılıkla o zamanlar da vardı. Bu tartışmaları sona erdirmek ve yorumda "birlik" sağlamak için "Peygamber Sünneti" fikrine açık olan çoğunluğa yönelik bir ikna çabası olarak bu öykü yazılmış olabilir. Burada öykünün içeriği kadar varlığı da işarettir. Beş vakti doğrulamak amacıyla bambaşka bir öykü de yazılabilirdi. Kuran'daki pek çok yargı ve yasa için benzer öyküler yokken beş vakit hakkında ve beş sayısını belirleme dışında önemli hiçbir sonucu olmayan bu kadar uzun bir öykü neden var? Bu tıpkı Kuran'da bulunmayan öbür şeyleri, sözgelimi vergi oranlarını, had cezalarını ve öbür buyrukları uydurma hadislerde buluyor olmamıza benziyor.[263]

---

[262] Ignaz Goldziher (ed. M. Stern), *Muslim Studies*, 1966, 1/41-42.

[263] Tarım ürünlerinden alınacak vergi için örnek; Buhari, Zekat, 24/83 (1483) https://sunnah.com/bukhari:1483. Zinacıyı taşlama için örnek; Buhari, Hudud, 68/41 (6812) https://sunnah.com/bukhari:6812. Sünnet derisinin kesilmesi için örnek; Buhari, Libas, 77/106 (5889) https://sunnah.com/bukhari:5889.

Daha önce sözünü etmiştim, **Cibril'in** hadis elçisine namazı hazır bir paket olarak, bugün bildiğimiz biçimiyle öğrettiğini aktaran, bunu yaparken de insan görünümü aldığı ima edilen hadisler vardır.[264] Buna göre Cibril, öğle namazını bir gün öğleyin, bir gün ikindileyin kıldırmıştır. Bu öykü de tıpkı miraç hadisi gibi beş vakti doğrulamak için uydurulmuş gibi görünüyor. Kısacası, birisi biçimsel tapınma töreni olan, örnekleri yoz dinlerde görülen namazı onaylamak ve İslam'a sokmak için bir Cibril masalı uyduruyor, bir başkası da bunu sürdürerek "Cibril bir kez göstermekle yetinmedi, Muhammed bir seferde anlamamış gibi tekrar tekrar gösterdi" diye ekliyor. Bu ikincisinde sözde Cibril ikindi vaktini gölgenin nesneye eşit uzunlukta olduğu saat olarak tarif etmiş. Geometri bilen herkes bu gölge hesabının yanlışlığını anlar. Sözgelimi İstanbul'da Aralık ayında gölge hiçbir zaman kişinin boyuna eşit olacak kadar kısalmaz. Büyük olasılıkla hadisin uydurulduğu İran'da bile kışın gölge boya eşit olmuyor. Kutup dairesinin ötesine değinmiyorum bile.

İniş Sırasıyla Beş Vakit Çelişir

Sözde ilk inen sure olan Alak'ta "*salât*" sözcüğü geçer. Eğer sözcük geleneksel yani terimsel anlamdaysa bunu Ulak'ın nasıl anlayacağı belirsizdir. Alak'ın ilk inen sure olmadığı içeriğinden bellidir.[265] Ama Alak'tan başlatılan iniş sırasını ve *salât*ın namaz anlamını aynı anda savunmak bir çelişkidir çünkü Alak'ta "namaz tarifi" yoktur. Beş vakit kuralı yürürlüğe girince "gece namazının" nesih olduğu iddiası ise iniş sırasıyla birlikte okunduğunda bütün bir ulaklık öyküsüne gölge düşürmektedir.[266] Gelenekçilerin iniş sırası iddiasına göre daha elde iki, en çok üç sure varken, bu surelerde *salât* buyruğundan başka yasa bildirilmemişken ve üçüncü sırada inen Müzemmil'de gece çalışmasından söz edilirken gecenin en az üçte birinde neye çalıştıkları sorusunu yanıtlamak zordur. Üstelik daha Muhammed'in elçilik görevi de başlamamış olmalıdır çünkü iniş sırasına göre elinde yalnızca üç kısa sure vardır. Başlamış olsa, onlara "ahlaklı olacaksınız, bir de gece kalkıp dua edeceksiniz" demiş olması gerekirdi. Hiç kuşku yok ki bu çözdüğünden fazla sorun yaratan, yanıtladığından fazla soru sorduran bir yönerge olurdu. Kimi yorumcunun öne sürdüğü gibi "şimdilik şuna inanmakla sorumlusunuz"[267] demiş olması olası değildir çünkü Kuran'da "inanç" (Ar. *itikat*) diye bir konu yoktur, "iman esasları" denen konular da henüz bildirilmemiştir. Bu durumda istisnasız herkes "Neden?" diye sormuş olmalıdır. Bu aşamada "ben elçiyim ve size gece boyunca dua etmenizi buyuruyorum" diyen kişiye inanmak için bir nedenleri yoktur çünkü elçiliğinin tek belgesi olan **Kitap**'ın yalnızca çok

---

[264] Ebu Davut, Salat, 2/3 (393) https://sunnah.com/abudawud:393; 2/4 (394) https://sunnah.com/abudawud:394; Nesai, Mevakit, 6/33 (526) https://sunnah.com/nasai:526; 6/20 (513) https://sunnah.com/nasai:513; Tirmizi, Salat, 2/1 (149) https://sunnah.com/tirmidhi:149. Cibril'in "namaz öğrettiği" diğer hadislerden bazıları: Buhari, Bedi El Hulk, 59/32 (3221) https://sunnah.com/bukhari:3221; Mevakit, 9/1 (521) https://sunnah.com/bukhari:521; Müslim, Mesacid, 5/213 (610) https://sunnah.com/muslim:610a; Nesai, Mevakit, 6/1 (494) https://sunnah.com/nasai:494; İbn Mace, Salat, 2/2 (668) https://sunnah.com/ibnmajah:668.

[265] Kuran'ın İniş Sırası Yanlış Mı? yazıma bakınız.

[266] İmam Şafi, Risale'sinde gece namazının beş vakit namazla nesih edildiğini öne sürüyor. Kaynak: Majid Khadduri, *Al Shafii's Risala: Treatise on the Foundations os Islamic Jurisprudence, Second Edition*, The Islamic Texts Society, 1961, s.129. Ayrıca İbn Kesir, 73. surenin tefsirinde aynı iddiada bulunuyor.

[267] Cevad Ali, çev. Muammer Bayraktutar, *Cahiliye'den İslam'a İbadet Tarihi*, Ankara Okulu Yayınları 2020, s.45.

kısa bir bölümü vardır. Sonuçta gece kalkıp "namaz kılmasının" (aslında Kuran çalışmasının) gerekçesi anlaşıldığında "gece namazı sonradan nesh edildi" denemez. Gerçekte tam tersi, yani inen sure sayısı arttıkça gece çalışma gereksinimi artmış olmalıdır. Bunların yanı sıra, geleneksel sıralamaya göre Fatiha'nın ilk inen surelerden olmaması, "Fatiha'sız namaz olmayacağı" kuralını da çürütür. Beş namaz vaktini anlattığı ileri sürülen 11:114, 17:78-79, 20:130 ve 30:17 ayetlerinin geleneksel sıraya göre Mekke'de inen surelerin içinde yer alması ama yine geleneksel sıraya göre daha sonra Medine'de inmiş olması da ilginçtir. Surelerin ortalarında eksik parçalar olduğu halde inmesinin ne anlama geldiği sorununu bir yana bırakırsak[268], Muhammed'in önceleri günde iki vakitte Kuran çalıştırdığı rivayetleriyle çelişmemek için bu sıranın ayarlanmış olması olası görünüyor. Geleneksel iniş sırasına göre son inen ayetlerden biri olan 24:36'da Allah'ın "sabah ve akşam" anılmasından söz edilmesi, geleneksel bilgiye sadık kalarak açıklanması güç bir ilginçlik olarak duruyor. Hemen devamında 58. ayette sabah ve akşam *salât*larının adıyla anılıyor olmasını Ayetler bölümünde tartışmıştım.

İniş sırasının *salât* vakitleri açısından oluşturduğu bir başka çelişki, sözde beş vakit buyruğunun verildiği miraç olayının zamanlamasından kaynaklanıyor. Gelenekçilerin öne sürdükleri iniş sırasına göre sözde miraç olayının anlatıldığı 17. surenin ilk ayeti Mekke'de, 50. sırada inmiştir. Geleneksel kaynaklarda miraç olayının hicretten önceki yıl olduğu kabul ediliyor.[269] Ama resmi iniş sırasına göre namazın beş vaktini, özellikle öğle ve ikindi vakitlerini tarif ettiği öne sürülen ayetler Medine'de, miraçtan çok sonra inmiş oluyor.[270] Mekke'de "günde beş kez yap" buyruğunu alan hadis elçisinin bu beşin zamanlarını öğrenene dek ne yaptığı açıklanmaya muhtaç kalıyor. Kuran'dan beş vakti çıkarmaya çalışanlar bu ayrıma dikkat etmiyor, daha sonra inmiş sureleri dayanak alıyorlar. Hadis yazıcıları bu çelişkiyle kendilerini ele veriyorlar.

Din Değiştirmeyi Zorlaştırma Olasılığı

Dinin ve ahlakın evrimini araştıran toplumbilim çalışmalarında dinlerin ve mezheplerin maliyetli uygulamalara başvurmasının o alt kültür öbeğine üyeliği zorlaştırmak gibi bir işlevi olabileceği bildiriliyor. Kimi kültürde topluluğun bir parçası olmak isteyen yetişkinler veya yetişkinliğe ermek üzere olan ergenler acı veya korku verici geçiş (*inisiye*) törenlerine zorlanıyor. Bunun yararlarından biri, yalnızca topluluğun nimetlerinden yararlanmak ama

---

[268] Geleneksel iniş sırasına göre sonradan tamamlandığı öne sürülen paragrafları çıkararak sureleri okumayı denemenizi ve kendi kararınızı vermenizi tavsiye ederim. Bu parçalı ve sırasız inme iddiasının en büyük dayanağı surelerin konudan konuya atlayan dağınık metin yığınları olarak, böylece Kuran'ın birbirinden kopuk özdeyişlerin bir derlemesi olarak görülmesidir. İlk okuyuşta belki herkeste bu izlenim oluşur ancak çalıştıkça surelerdeki konu bütünlüğü ortaya çıkar, yazarın daldan dala atlamadığı görülür. Hiç kuşku yok ki Kuran'da konu bütünlüğü olmadığını öne sürenler metin çalışmasına yeterince yoğunlaşmıyorlar, yani *salât*ları eksik kalıyor.

[269] Salih Sabri Yavuz, "*Mi'rac*", TDV İslâm Ansiklopedisi, https://islamansiklopedisi.org.tr/mirac.

[270] Öğle: 2:238, 17:78 (Medine); ikindi: 20:130 (Medine), 50:39-40 (Mekke). Abdulah El Zencani'nin çoğu kaynakta benzer biçimde bulduğum sırasını dikkate alıyorum: https://web.archive.org/web/20230318180501/https://tanzil.net/docs/Revelation_Order; https://web.archive.org/web/20230308041603/https://kuran.diyanet.gov.tr/Tefsir/.

topluluğun sağkalımına pek az katkıda bulunmak isteyen bedavacılara karşı bir korunma mekanizması sağlamasıdır. Yahudilerin kimseyi aralarına çağırmadıkları gibi, aralarına girmek isteyenleri bıktırıcı ve uzun bir kabul sürecinden geçirmeleri ve erkekleri sünnet etmeleri buna örnek verilebilir.

Topluluğun üyesinin veya üye adayının kurallara ve görev dağılımına adanmışlığını sınamak, yani verdiği sözü tutup tutmayacağını kestirmek kolay bir iş değildir. Kimi kültür bu zorluğu aşmak için kolaycı yollar bulmuş, hemen gözle görülebilen ölçütler koymuştur. Konuyu çalışan sosyal bilimciler bu maliyetlerin birden çok işlevi olabileceğini düşünüyorlar. Zahmetli törenlere katılması, üyenin çevresine verdiği bir tür kararlılık mesajı oluyor. Adanmışlığı olmayan, kararlılığı eksik olan üyeleri eliyor ve kalanlarda bağlılık ve özel olma duygusunu pekiştiriyor. Ancak "optimum" denebilecek bir katılık düzeyi var. Fazla katı olan mezhep ve tarikatların nüfusu az kalıyor ve bu yüzden yok olabiliyorlar. Fazla gevşek olmak bedavacıların topluluğun kaynaklarını tüketmesine ve grup bilincinin zayıflamasına yol açıyor. İkisinin arasında bir ayar tutturabilen topluluk ise varlığını yüzyıllarca sürdürebiliyor. Bu ayar, gevşekliği ve başıbozukluğu iyi bir şey bellemiş olan modern toplumun standartlarına göre fazlasıyla katıdır.[271] Katolik kilisesinin yüzyıllar içinde modernizme verdiği tepkiler bu hassas ayarı gözetmeye çalışmanın örneği gibi görünüyor. Ne fazla ödünsüz davranıp üyeleri kaçırmak istiyorlar ne de fazlaca gevşek davranıp bağlılığı zayıflatmak.

İlk başlarda duruma göre uyarlanan, gereksinimlere göre biçim almış olan günlük Kuran dersinin zamanla namaz düzeyine indikten sonra günde beş vakte çıkarılması, oturumlara katı davranış kuralları konulması, bir olasılıkla, çaresizce bu ayarı sağlamayı amaçlayan bir girişim olabilir. Politik olarak kısa sürede çok geniş bir coğrafyayı ele geçiren Müslümanlar yer yer azınlık durumuna düştüler. Yöneticilerin, savaş ganimetleriyle gönenen askerlerin ve tüccarların görece iyi durumları gayrimüslim yoksullara ve ikiyüzlülere çekici gelmiş ve onları Müslüman olmaya veya olmuş gibi yapmaya itmiştir. Müslüman yöneticiler bu baskının altında kaldıkça ve fakat kitabın kılavuzluğundan uzaklaştıkça, kitabın öngördüğü *salât* koşulunu, yani kitabın yasasını gözetme koşulunu zamanla ağırlaştırılmış törensel uygulamalarla değiştirmiş olabilirler. Namaz, üyelerin ödenip ödenmediği kolaylıkla gözlenebilecek "üyelik aidatlarından" biri durumuna düşmüş olabilir. Sünnet derisinin alınması gibi acı verici, riskli ve korkutucu bir geçiş uygulamasının sürdürülmesinin arkasında da bu kolaycılık olabilir. Oysa gerçekte yeni üyelere külfetli gelecek olan, buna karşılık topluma güven verecek, hazır yiyiciliği engelleyecek olan davranış elçilerin yasasını öğrenip uygulamaktır, yani *salât*ı ayakta tutmaktır, derslerde hazır bulunmakla yetinmek değil. Ama bu davranış çabucak ve görsel bir denetimle değerlendirilecek bir şey değildir. Kuran'ın bütün buyruklarını söyleniverip kurtulunacak sözlere, tabelası olan ama kendi olmayan görevlere ve kavramlara indirgeyen yozlaşma sürecinin mekanizması bu olabilir.

Cizye vergisi ödemek istemeyenlerin veya işgalci Arapların haksız olarak el koyacağı toprağını yitirmek istemeyenlerin vaftiz olup Hristiyan olur gibi abdest alıp bir cümle söyleyip "biz Müslüman olduk" diyebilmiş olmaları konumuz açısından önemlidir. Toplanan cizye zamanla

[271] Hristiyan cemaatler üzerinde yapılan bir çalışma için bkz. Laurence R.Iannaccone, *Why Strict Churches Are Strong*, American Journal of Sociology 99/5 (1994) s.1180-1211.

azaldığı için kimi dönemde hükümetin Müslüman olmayı zorlaştırma veya izin vermeme girişimleri olduğu bildiriliyor.[272] Muhammed'in "üç vakit" namaz kıldırdığı bilgisi bugün yaygındır ve bu doğrultudaki hadisleri gelenekçiler ciddiye alırlar. Buna rağmen beş vaktin bütün Sünni coğrafyada yerleşmiş olması ilginç bir çelişkidir. Muhammed öldüğünde İslam devleti gayrimüslimleri barındıracak kadar genişlemişti. Onun ölümünden sonra her ne kadar yanlış bir yaklaşım da olsa yurttaşların Müslümanlığa geçerek vergiden kurtulmalarını olabildiğince zorlaştırma niyetiyle üç yerine beş vakte ağırlık verilmiş olabilir. Müslüman orduların hızlı yayıldığı anlarda her türlü sahtekarlığı yaparak yaptırımlardan bir an önce kurtulmak isteyen binlerce kişinin biriktiğini de anımsayalım.

Burada elbette namazı yermeye veya övmeye çalışmıyorum. Katı kuralların ve herkesçe uyulması çok zor olan zamanlamanın nasıl ve neden ortaya çıktığını anlamaya çalışıyorum. Namazın bir grup bağlılığı bildirisi olduğu bir gerçektir, bunu yadsımak büyük hata olur. İçtenlikle söylüyorum ki 2013-2016 döneminde hutbeler çığırından çıkmamış olsa idi *salât* görevini karşılamadığını bildiğim halde cuma namazlarına gitmeyi sürdürürdüm. Çünkü okunanlardan hiçbir şey anlaşılmasa bile oradaki omuz omuza duruş, camiye gelenlerde büyük bir topluluğun parçası oldukları bilincini tazeler. Bu iyi bir şeydir, toplum olma bilincinin bir parçasıdır. Ne var ki salât oturumlarının bu simgesel işlevin çok çok ötesinde bir amacı vardır.

Bir tapınma töreni olarak namazı üçe veya ikiye indirme fikri, tapınma yükü görece ağır olan dinlerden geçenler için küçük bir sorun yaratabilir. Sözgelimi günde yedi kez dua etmeye alışmış bir Hristiyanın veya günde beş duaya alışmış dindar bir Mecusinin üçe, ikiye düşmesi onun dindarlığında bir "hafifleme" olduğu duygusu yaratabilir. İnsanın dikkati sınırlı bir sermayedir. Bir şeyi daha az yapmak demek dikkatini başka şeylere yöneltmek demektir. Ulak'ın öğretisini halkı uyuşturmak ve kendisine boyun eğdirmek için çarpıtarak kullanan yöneticiler tapınak etkinliklerine gereğinden fazla önem vermiş olabilirler. Çünkü kişi dikkatini tapınak etkinliklerine ne denli çok verirse elde ettiği sahte doyum kendi yazgısını eline almak için çalışmaktan o kadar uzaklaştıracaktır. Bu da daha az politik muhalefet demektir. Böyle bir ortamda "Allah rızası için şu tefecileri aramızdan atalım" diye çıkışanı "sen ne kadar namaz kıldın ki bize dinimizi öğretiyorsun" diyerek susturmak kolay olur. Firavunlar, hamanlar, karunlar ve büyücüler kazanır. Halk kaybeder. Eğer namazı gerçek anlamıyla, Kuran çalışması olarak anlarsak bu çalışmanın yoğunlaşması bozguncu iktidarların işine gelmeyecektir ve bu çaba engellenecektir. Ancak Kuran dersi olmaktan çıkıp da bir **tapınma törenine** dönüşmüş ise, çoğunlukça böyle kabul edilmişse işler tersine döner. Bu durumda halkı daha fazla "ibadet" etmeye özendirmek iktidarın işine gelecektir. İronik bir biçimde, **namazlarını** yoğunlaştıran kalabalıklar ***salât*ın** yokluğunu fark edemeyeceklerdir. Bu tıpkı bugün çokkültürcü Batılı egemenlerin Müslüman göçmenleri "dinlerini yaşamak" konusunda özgür bırakmalarına benzer. Onların yaşamalarına izin verilen din tapınak dinidir. Dikkatlerini oraya yöneltmeleri ve bol bol "namaz kılmaları" Batılı iktidarların işine gelebilir. Çünkü dindar olabilmenin verdiği doyumla "dünya işlerini" iktidarların istediği gibi, yani Tağut'un istediği gibi

[272] Richard N. Frye, *The Golden Age of Persia*, Phoenix Press, 1975, s.62; Neguin Yavari, *Medieval Iran,* The Oxford Handbook Of Iranian History (ed. Touraj Daryaee), Oxford University Press, 2011 içinde s.228; David J. Wasserstein, *Conversion and the ahl al dhimma*, The New Cambridge History of Islam (ed. Robert Erwin), içinde 4/186; Aziz Duri (çev. Hayrettin Yücesoy), *İlk Dönem İslam Tarihi*, Endülüs Yayınları, 1991, s.124-126.

düzenleyeceklerdir. Nitekim Batı'da "dinini özgürce yaşadığını" sanan Müslüman göçmenlerin sayısı herhalde az değildir. Bunlar aslında Batı'nın hümanizm dinine boyun eğmişlerdir, onun yasasını uygularlar. Yok, eğer cemaat "namaz kılmayı" bırakıp Kuran'ı öğrenmeye ve uygulamanın yollarını aramaya başlarsa işte o vakit işler tersine dönecek, Müslümanlar "radikal", "fanatik", "terörist" gibi nitelemelerle dışlanacak, kılıçlar kınlarından çıkacak ve mahkemeler kurulacaktır.

Orta *Salât* (*salât el vusta*) ve Cuma

*Salât*a gelmeyenin cezalandırılması uygulamaları çoğunlukla cuma namazı için uygulanmış olması (bkz. ilgili bölüm), cuma *salât*ının 2:238'de adıyla özellikle belirtilen ve terk edilmemesi istenen *Salât* El Vusta olarak anlaşılmış olduğunu gösteriyor. Buna karşılık Orta *Salât*'ın haftanın belli bir günü olması gerekmediği düşüncesinin bugün bize yabancı gelmesinin altında yatan temel neden Müslümanların Kuran'ın uyarısına rağmen Kitaplılara benzemekle geçirdikleri yüzyılların birikimidir. Orta *Salât*'ın haftada birden daha sık olması düşüncesi karşısında cemaati Yahudilerle ve Hristiyanlarla karşılaştırmak, yedi günde bir toplanmanın normal olduğu izlenimi verebilir. Bütün yeryüzünün Müslümanın mescidi olduğunu bilen biri, haftanın bütün günlerinin Orta *Salât* günü olabileceğini, hatta Ulak tarafından zaten yapılmış olduğu bilgisine soğuk olmamalıdır. Yer konusundaki esneklik zamanda da gösterilmelidir. Müslümanlar her ne kadar havrayı ve kiliseyi taklit etmiş olsalar bile mescit işlevinin binayla sınırlı olmadığı, hatta mescidin bir tapınak olmadığı bilgisi diri kalabilmiştir.

Salât işlevleri için toplanma gününün yedi günün birine çakılması bir Kitaplı geleneğidir. Aklı başında bir cemaat kendini bununla sınırlamayacaktır. Çünkü Müslüman cemaat hem sağkalım işlevleri bakımından hem de zihinsel olarak esnek ve devingen olmalıdır, tıpkı Muhammed ve yoldaşları gibi. Bu esneklik her türlü *salât*ın biçiminin, zamanlamasının ve yoğunluğunun gereksinime göre belirlenebilmesini gerektirir. Evet, vakitli bir kulluk görevidir ve vakti gereksinime göre yönetimce belirlenecektir.

Geleneksel anlatıya göre cuma gününü seçen de, sıklığı yedi günde bir olarak belirleyen de Muhammed değil, ondan önce Medine'ye göçmüş olan cemaattir.[273] Önceki bölümde izlerini sürdüğüm üzere Muhammed göç ettiğinde çok büyük olasılıkla kendini bununla sınırlamamış ve sıklığı gereksinime göre belirlemiştir.

Mezheplerde cuma *salât*ı yapılabilmesi için asgari kişi sayısı bildirilmesi (çoğunlukla kırk), bu sayıya erişilmeyen yerlerde bireysel Kuran çalışmasıyla yetinileceği anlamına gelir. Bu kural, cuma cemaatinin kurulamadığı yerlerde olur da bir kişi öbürlerine Kuran öğretir veya okursa buna katılımın zorunlu olmadığı anlamına da gelir. Yoksa bu kişinin cuma günleri Kuran öğretmesinin yasak olduğu anlamına gelmemelidir. Dileyen dilediği zamanlamayla Kuran çalışması yapabilir ama bir yörede Orta *Salât*'ın gerçekleştiği bilgisi, o *salât*ı örgütleyecek olan devlet yönetimini ilgilendirir. Kırk kişinin olmadığı yerde cumanın kılınmayacağını söylemek, orada Orta *Salât* işlevinin gerçekleşmediğinin varsayılması demektir.

---

273 İsmail Hakki Ünal, "*Es'ad B. Zürâre*", TDV İslâm Ansiklopedisi, https://islamansiklopedisi.org.tr/esad-b-zurare. Kudüs'ü kıble yapanlar da büyük olasılıkla kendinden önce Medine'ye göçenlerdir. 2:142'de çoğul sözcük olduğuna dikkat edin, Muhammed'den değil cemaatinden söz ediliyor.

Din-dünya ayrımı yanılgısı aşıldığında *Darül Harp*'ta, yani yöneticilerin Müslüman olmadığı ülkede cuma namazı kılınmayacağı içtihadının dayanağını kestirmek zor değildir. Bu kural kırk kişinin bulunmadığı yerde cuma kılınmaması kuralı gibidir; yasak anlamına gelmez, bu işlevin gerçekleşmeyeceği anlamına gelir. Çünkü Orta *Salât* devlet yönetimine aittir ve Müslüman olmayan yönetimin Orta *Salât* düzenlemesi düşünülemez. Hutbe dediğimiz şeyin aslında *salât*ın kendisi ve çok büyük olasılıkla "birinci hutbenin" az önce okunmuş bulunan ayetlerin yorumu olduğunu ilgili bölümde açıklamıştım. Mescitte toplanıldığında ("cuma namazında") Kuran okuyan ve açıklayan ("namaz kıldıran" ve "hutbe okuyan") kişi geleneksel olarak, en azından Ulak ve Dört Halife döneminde *emirül mümin*in, yani yöneticinin kendisi olmuştur. Böylece bu içtihadın gerekçesi açıktır. Münafık bir yönetici Kuran'ı okumasına okur ama doğru yorumunu yapmaz (birinci hutbe) ve halkını Kuran'ın buyruklarına uygun biçimde seferber etmez (ikinci hutbe veya genel olarak hutbe). Kuran'ın anlamının çarpıtılmasını onaylamak ve İslam'a aykırı kamusal sorumlulukları kabul etmek anlamına geleceği düşünüldüğü için bu toplantılara katılmanın doğru olmadığı veya bu toplantıların geçerli olmadığı söylenmiştir.

Cuma'nın ikinci rekatındaki sure okumasına yetişenin cumasının "kabul" olduğu söylenegelmiştir. Çünkü cemaatin asıl duyması gereken iki surenin veya o günün konusuyla ilgili Kuran'dan seçilmiş iki parçadan birini duymuş ve dersin %50'sini dinlemiş olur. Fatiha ile Başlamak bölümünde tartıştığım üzere Fatiha bir giriş olarak okunur, o günkü okumaya özgü değildir.

Genel olarak *salât*la ilgili yitiklik durumu cuma *salât*ı için de geçerlidir. Bugün "toplanma günü *salât*ı" diyebileceğimiz bir etkinlik yapılmamaktadır. "Hayırlı cumalar" dileği belki bu işin aslını bize anımsatan en ilginç işarettir. Normal koşullarda toplanma gününün hayırlı olması gerekir çünkü o gün toplanıp yapılacak işlerin en azı, insanları iyiye çağırıp kötüden caydıran öğütler okumak ve Allah'ın yasasını bildirmektir. Bunun neden hayırlı bir iş olduğu açıklamaya gerek bırakmayacak kadar açıktır. Bu, uğur böceğinin uğurunun belli olması gibidir. Yaprak bitlerini yediği için çiftçinin yardımcısıdır. Böceğin adıyla davranışı arasında gözlemlenebilir, açıklanabilir bir nedensellik vardır. Oysa bugün cuma gününü öbür günlerden iyi/hayırlı yapan bir şey yoktur.

Türkiye'deki cuma namazı "Sünnet"e de uygun değildir. Çünkü ilgili bölümde örneklediğim üzere bir sürü "sahih" hadiste elçi minberdeyken sure okur. Pek çok konuda olduğu gibi gelenekçiler kendi kitaplarıyla ters düşüyorlar.

Cenaze Namazı

Hadis ve tarih kitaplarında *salât el istiska* ve *salât el cenaze* gibi Kuran dersi olmadığı kesin olan *salât*lardan söz edilmesi benim tezimi çürütmüyor. "Cenaze *salât*ı" adlandırması Kuran'da yoktur. Bu, 9:84 ayetinde geçen *salât* sözcüğüne yakıştırılan addır, yalnızca bir yorumdur. Ölünün arkasından iyi dilekte bulunmanın iyi ve toplumsal bir işlevi vardır. Ama bu ayette anlatılan bundan daha geniş kapsamlı bir davranıştır. Araplar Muhammed'den sonra da *salât* sözcüğünü gündelik yaşamda bilinen geleneksel anlamlarıyla kullanmayı sürdürmüş olabilirler. İslam öncesi zamanlarda el açıp Allah'a veya tanrılara dua etme işine *salât* deyip demedikleri ayrı bir araştırma konusudur ve bu araştırmanın sonucu bizim ayetlerden

yaptığımız çıkarımı değiştirmeyecektir. Ama görünen o ki İslam sonrası dönemde el açıp "dua" etme işine **de** *salât* adı vermişler. Kuran'da cenaze duasından söz edilmez.[274]

9:84 ayetinde anlatılan *salât*, bir oturum olmaktan öte bir davranış kipidir. O davranış, ölenin mirasını sahiplenmektir. Cemaatin ölen kişinin mirası sahiplenmesi demek, ölen kişinin onların dininden olduğunu, yaşamında cemaatin kendisiyle aynı kıbleye yönelmiş olduğunu, aynı ülkü için didinmiş olduğunu, onunla aynı başarıyı umduğunu göstermesi demektir. Cemaat, "iyi bilirdik" dediği kişinin kurduğu vakıflara, derneklere, şirketlere, cemaatlere ve girişimlere sahip çıkacak, onun yarım bıraktığı işleri tamamlayacaktır. İşte bu duruşu ve niyeti dosta ve düşmana göstermek amacıyla düzenlenegelen törene bugün cenaze namazı diyoruz. Sözgelimi Mustafa Kemal'in cenaze namazını kılan bir cemaat onun devrim ve yeniliklerinin sürdürücüsü olma, bir anlamda onun izinde olma, yaptıklarının arkasında durma iddiasında bulunmuş olur. Filistin'de veya uzak bir ülkede ölen yabancı "mücahitlerin" gıyabi cenaze namazını kılması, bir cemaatin onları din kardeşleri saydığını ve davalarını sahiplendiğini göstermesinin bir yoludur. İhsan Doğramacı, Aziz Nesin gibi kişiler ölünce cenaze namazlarının kılınıp kılınmayacağı tartışmaları aslında unutulmaya yüz tutmuş olan bu gerçeğe işaret eder. Milyonlarca kişinin tek bir noktadan yönetildiği günümüzde cemaat bilinci büyük ölçüde yok olmuştur. Bu gibi kişiliklerin cenaze namazlarının kılınmaması gerektiği bildirimlerine saldırganca tepki verenler bu gerçeği fark edememiş görünüyorlar. Bunların cenaze namazlarının kılınmaması gerektiğini söyleyenler bilerek veya bilmeyerek cenaze namazının bu işlevine göndermede bulunuyorlar. Cenaze namazı ölüye karşı yerine getirilen "son görev" değildir. Dirilerin birbirlerine yaptıkları bir duyurudur. Ayette anlatılan *salât* cenaze namazından ibaret değildir, hatta ayetin biçim olarak cenaze namazına işaret ettiği söylenemez ama cenaze namazı, ayette sözü edilen *salât*ı uygulamanın bir parçasıdır. Sonradan yanlış anlaşılmış ve ölünün ardından edilen *salât*, cenaze namazına indirgenmiştir.

Kaza Namazı

*Salât*ın Kuran çalışmak olduğu ortaya çıkınca, kaza *salât*ının mantığı da anlaşılabiliyor. Evet, Kuran'da *salât*ın süreli olduğu açıkça bildiriliyor ve "zamanı kaçırılan *salât*ın telafisi" diye bir kavram yok; kaçan kaçıyor.[275] Ama türlü nedenle günlük çalışmasını (veya dinlemesini) yapamayan kişiler bir sonraki çalışmalarını, kaçırdıkları bölümü de içerecek biçimde uzatmış veya ayrı bir zamanda telafi etmiş olabilirler. Sıralı okuma düzeninde ilerleyen cemaatlerde bu mantıklı ve anlaşılır bir davranıştır. Diyelim ki 4. surenin birinci bölümünün çalışıldığı dersi kaçıran kişinin ikinci bölümün çalışıldığı derse katılmadan önce evdeki çalışmasını 4. surenin birinci bölümünü içerecek biçimde uzatması mantıklıdır. Veya konulu olarak çalışılıyorsa *infak* dersini kaçıran birinin bir sonraki ders olan *riba* çalışmasına katılmadan önce *infak* konusuna çalışması mantıklıdır çünkü *riba* ile *infak* yakın konulardır, birlikte anlatılacaktır. Kaçan ders yine kaçmıştır ama en azından bundan rahatsızlık duyan kişi bir telafi arar ve böylece cemaatin kalanından çok geri kalmaz. Toplu okumayı kaçırmış olan kişi, kaçırdığı sureyi ezbere biliyorsa kendisi okuyabilir veya bilen birinden dinleyebilir ("onun arkasında namaz kılabilir"). Burada gözünüzün önüne namaz kılan adamlar geldiğine eminim. Ama telafi mantığını anlayabilmek

[274] Kuran'da Dualar ve Konuşmalar Simgeseldir yazıma bakınız.

[275] *…salât, inananların üzerinde zamanları belirlenmiş bir yükümlülüktür.* 4:103

için yavaş ve düşünerek okuyan, hatta okuma bitince Kuran *halkası* oluşturarak tartışan kişiler, yani *salât* eyleyen kişiler düşünün. Bu kişilerden biri olsanız hiç kuşkusuz "namaz kıldık" demezdiniz. Demek ki bireysel namazın kaza edilip edilemeyeceği, yolcunun, aybaşı olmuş kadının kaza edip edemeyeceği soruları ve bunlara verilen yanıtlar konuyu yanlış anlamış kişilere aittir. Sonucunu hemen ve burada almaya başlamak amacıyla, programlı ve bilinçli olarak, özellikle bir cemaatle birlikte izlenen *salât*tan söz edilemiyorsa "kazayı" sormak boşunadır.

Hacet Namazı, Şükür Namazı, İstihare

Hacet, "ihtiyaç" demektir. Hacet namazına dayanak olarak gösterilen hadiste hadis elçisi, gereksinimi olan kişiye "*salla* etmesini" buyurmuş.[276] Bir an için böyle bir sözü gerçekten söylediğini varsayalım. Ulak'ın bununla kast ettiğinin Kuran çalışmak olduğunu biliyoruz. Örneğin bir aile büyüğü ölmüşse kalanların gereksinimi mirasın paylaştırılması konusudur. Bu konudaki ayetleri içeren sureleri çalışmaları, demek ki *salla* etmeleri gerekir. Nedensellik bağı açıktır. Hadis metninin "şöyle, şöyle desin" diye devam etmesi hadisi aktaran kişinin konuyu anlamadığını ve "dua" paradigmasına saplandığını gösterir. Öyle olmasa bile "Allah'tan başka tanrı olmadığını, Allah'ın yüce olduğunu kabul eder, onun bağışlamasını ve yardımını umarım" deme buyruğunu alan kişinin bunların belli davranışları simgeleyen sözler olduğunu anlaması gerekir. Bunların kendi kendine mırıldanıldığında tılsımlı sonuçlar yaratacak sözler olmadığını bilmesi gerekir.

Şükür namazı da buna benzer bir yanlış anlama olabilir. Kulun Allah'a şükran duygusuyla Kuran çalışma kavramı arasında nasıl bir bağlantı olabilir diye düşünürsek en olası bağlantıyı çıkarsayabiliriz. Gelenekte şükür olarak nitelenen davranışlar özgeci davranışlardır. Kişi kendisi için bir karşılık beklemeden bir iyilik yapar. Kişi Allah'a iyilik yapamaz. Öyleyse şükür *salât*ı diye bir şey varsa bu ancak Kuran'ı iyi bilen birinin başkalarına armağan edeceği karşılıksız ders olabilir. Bu daha sonra "imam şükür namazı kılıyor, biz de safa duruyoruz" biçiminde kavramlaştırılmış olabilir.

İstihare namazını düşününce onda da benzer bir kavram karmaşası yaşanmış olabileceği akla geliyor. Diyanet Vakfı'nın ansiklopedisi istihare namazını şöyle anlatıyor: "Sözlükte 'hayırlı olanı isteme' anlamına gelen istihâre, terim olarak 'bir iş veya davranışta Allah katında hayırlı olanı kılınan nâfile bir namaz ve dua ile talep etme' mânasında kullanılır. İnsanların, yapmak istedikleri bir işin kendileri hakkında iyi veya kötü sonuçlar doğuracağını anlamak için fal vb. uygulamalara çok eskiden beri başvurdukları bilinmektedir."[277] Falın anlamsızlığı bellidir. Fal nedenle sonuç arasında, etkiyenle etkilenen arasında bir nedensellik bağı kuramaz. Ama yukarıdaki tarife göre istihare namazı da böyle bir bağ kuramıyor. Bu bağ kurulmadığında namaz da fal gibi bir büyü, gizem, tılsım olup çıkar. Nitekim bugün istihare namazı değil bütün namazlar bir tılsım olarak anlaşılıyor. Allah'tan bir şey isteyen kişinin Kuran'dan **rastgele** bir parça okuması niçindir? Aslında okunan rastgele bir parça değildir. İstihare namazı, merak edilen herhangi bir **konuyla ilgili bölümleri** çalışmanın unutulmuş biçimi olabilir. Günlük

[276] Örnek: İbn Mace, İkame, 5/582 (1384) (https://sunnah.com/ibnmajah:1384).

[277] Salim Öğüt, "*İstihâre*", TDV İslâm Ansiklopedisi, https://islamansiklopedisi.org.tr/istihare.

düzenli çalışmanın dışında, merak edilen veya hemen o anda hatırlanması veya öğrenilmesi veya pekiştirilmesi gereken bir yargı olduğunda Kuran'ı açıp ilgili bölümleri okumak isteriz, doğaldır. Bu, açıp okuma biçiminde değil de hafızdan ilgili bölümleri dinlemeyi istemek biçiminde de olabilir. Nitekim hafız, ayaklı kitap demektir.[278] Uygulamanın biçimi olanakların genişliğine veya yiğidin yoğurt yiyişine göre değişebilir. Sözgelimi yoksul doyurmak isteyen ve uygun aileyi bulduğuna emin olmak isteyen kişi infakla, yoksul doyurmayla ilgili bölümleri dikkatlice çalışırsa bu çalışma bir tılsım ve gizem olmaktan çıkar, anlaşılabilen ve açıklanabilen bir davranış olur. Sözgelimi ev satın alma dileği olan kişi, haşa Allah'ın piyangosundan bir ev çıksın diye değil, krediyle ev almanın uygun olup olmadığını veya hangi tür alışverişin en uygun olduğunu öğrenmek amacıyla ilgili bölümleri çalışabilir. Böylece bir işte veya davranışta hayırlı kılınanı "namaz ve dua" ile talep etmiş olacaktır. Allah'ın insanlara yardım ediş yolları elbette sınırsızdır ve insan bunları bilgisiyle ve hesap yeteneğiyle kuşatamaz. Ancak Allah'ın yardımını çağırmak isteyen insan bunu anlayabildiği yollarla yapmak zorundadır. Bakın, Musa kendini çaresiz hissettiği bir durumda bu yardımı nasıl çağırıyor:

> *Medyen suyuna vardığı zaman, su almakta olan bir toplulukla karşılaştı. Ve onların biraz ötesinde, çekingen iki kadın gördü. "Ne yapmak istiyorsunuz?" dedi. Dediler ki: "Çobanlar sulayıp çekilmeden sulayamıyoruz; zaten babamız çok yaşlı!" Bunun üzerine onlarınkini de suladı. Sonra gölgeye çekilip şöyle dedi: "Efendim! Kuşkusuz, bana indireceğin her iyiliğe gereksinimim var!" 28:23-24*

Burada Musa deyim yerindeyse istihare yapıyor ama namaz kılarak değil. Allah'ın yardımını onun hoşnut olacağı bir iş yaparak arıyor. Ve yardım son derece şeffaf bir nedensellikle, yardım ettiği ailenin karşılık vermesi olarak geliyor. Yardım elbette başka türlü de gelebilirdi. Karşılıklar Allah'tandır ve Allah görünen ve görünmeyendir. Bu aile Musa'ya bir ödeme yapmayacak veya onunla bir nimeti paylaşmayacak da olsa Musa bu iyiliği yapacaktı. Ama kalkıp da "namaz" kılmayacaktı, yani Allah'ı ikna etmek için birtakım sözcükleri tekrar tekrar söylemeyecekti. Nitekim Kuran'da öyle bir örnek yoktur.

Namaz Secdesi

Klasik kaynaklar namazdan söz ederken önceliği hep uzuvların hareketlerine verirler. Hadis ve tarih kitaplarındaki söylentilerin pek çoğu *salât*ın odağını Kuran'dan alıp bedensel hareketlere kaydırır. En kötü öğrenciler tarafından yazılan bu kitaplar "Resul Kuran'ı nasıl öğretti, nasıl yorumladı?" sorularının değil, "bedeniyle ne yaptı?" sorusunun yanıtını arar. Sözgelimi cahiliye Araplarının eğilme ve yere kapanma hareketlerini bilmedikleri, bunları yapmanın ağırlarına gittiği söylenegelmiştir. Bu tam bir dikkat dağıtma ve konuyu değiştirme yöntemidir. Üstelik aynı kaynaklar Kuran'ı oturarak okuyan ulu kişiliklerden söz edip durur. Bu okumanın vakitli *salât* dışında olması bir şeyi değiştirmeyecektir. Eğer konu Kuran okurken eğilmek veya yere kapanmak olsaydı Kuran'ı dinleyen ama eğilmek veya yere kapanmak istemeyen çok sayıda Arap'ın öyküsünü okurduk. Hatta hadis elçisinin insanlara yere kapanma alıştırmaları

[278] Hafızlık bölümüne bakınız.

yaptırdığı, "dinleriz ama dik dururuz" diyenlerin olduğu, hadis elçisinin de buna izin verdiği[279] öyküler okurduk. Oysa böyle rivayetler yoktur. Bir metinde veya anlatıda olan şeyler kadar olmayan şeyler de bilgi verir.

Yine de bu geleneğin nasıl ortaya çıkmış olabileceğini düşünelim. Yere kapanma hareketi Kuran okumasının bitiminde "Allah doğruyu söyledi" veya "Duyduk ve boyun eğdik" anlamında yapılmış olabilir.[280] Zamanın ve coğrafyanın kültüründe söyleyişlerin, konuşmaya eşlik eden jest ve mimiklerin bizimkinden farklı olduğunu biliyoruz. Sözgelimi bugün Hint halkı büyüklere ve saygın kişilere saygısını yalnızca sözle değil, önlerinde eğilip ayaklarına dokunarak gösteriyor. Zamanın Araplarında saygı gösterisi olarak yere kapanma eylemi zaten vardı ise (ki bu yüksek olasılık) Kuran'dan bölümler okunduktan sonra içlerinde bunu yapanların çıkmasından doğal bir şey olamaz. Eğer Araplar asla yere kapanmayan bir toplum idiyse içlerinde bunu yapanlar örnek alınmış olabilir. İçlerinde bunu yapanların bir bölümü eski Yahudi ve Hristiyanlar da olabilir. Onlarda yere kapanma hareketi çoktan gelenekleşmişti ve bunu sürdürmüş olabilirler; bu konuyu ilgili bölümde ayrıca tartışacağım. Cuma namazının cuma günü olmasının rivayetlere göre Muhammed'in başlattığı bir şey olmadığına inanmakta bir sorun yaşamayanlar, yere kapanma kuralını Muhammed'in koymamış olması olasılığıyla da barışık olmalılar. Cemaatinde Kuran okunduğunda yere kapananlar varsa Muhammed'in onları engellemiş olması olası değildir. İyi bir Müslüman olarak bunu kendisinin de içinden gelerek yapmış olması bir olasılıktır. Ama **buna izin verdiğini veya yaptığını söylemek başka, bunu bir kural yaptığını veya taklit edilmesi gerektiğini öne sürmek başka şeylerdir.** Nitekim Ömer'in tam da bunu söylediği rivayeti bilinir.[281]

Bizim fark etmemiz gereken, Kuran'ın biçimlerle ilgilenmediğidir. İçinden yere kapanmak gelen kapanacaktır. İçinden ağlamak gelen ağlayacaktır. Ama bunu kural yapmayı tartışmak, amacı ıskalamaktır. Kimi Yahudi Tevrat okurken ileri geri sallanır. Kimisi eliyle göğsüne vurarak tempo tutar. Bunları kural yapmak ne denli saçmaysa yere kapanmayı kural yapmak da o denli yersizdir. Böyle şeyleri kural yapmak ancak içeriği anlamayan veya içeriği örtmek isteyenlerin işidir. Buraya dek gösterdiğim üzere bunların kıtlığı ilk kuşaktan bu yana hiç çekilmemiştir.

Rivayetlerde tilavet secdesi konusuyla *salât* secdesi konusunda bulduğumuz benzerlikler ikisinin de aynı şey olabileceğini, demek ki tilavetle *salât*ın aynı şey olduğu sonucuna bizi çıkarır. Nitekim "Kuran secdesi" konulu hadisler hadis kitaplarının "*Salât*" bölümlerine yazılmıştır. 7. yy. Kitaplılarının secdesini ayrıca inceleyeceğim.

---

[279] Birincisi; bunu yasaklama yetkisi yoktur: 3:159, 11:27-31,53, 26:111-114… İkincisi; hangi yorumu benimseniz benimseyin henüz teslim olmamış olanların Kuran okununca yere kapanmalarını beklemeyeceğini kabul edersiniz. Henüz teslim olmamış ama Kuran dinleyen insanları kınaması onun ulaklık göreviyle cepheden çelişir.

[280] 2:285, 4:46, 5:7, 24:51…

[281] Buhari, Sucud El Kuran, 17/11 (1077). https://sunnah.com/bukhari:1077; Muvatta Malik, Kuran, 15/488. https://sunnah.com/malik/15/17

Tilavet Secdesi

Tilavet secdesinin gerekliliği tartışmalı bir konudur.[282] Yere kapanmanın ayetleri duyan kişilerin içlerinden gelen bir dışavurum olduğunu Kuran'dan biliyoruz. İlk dönemlerde bunun böyle anlaşılmış olabileceğini gösteren bazı işaretler var. Gazali'nin İbn Abbas'tan aktardığına göre hadis elçisi "secde ayetini okuduğunuzda ağlamadan yere kapanmakta acele etmeyin" demiş. Burada tilavet secdesi olarak bildiğimiz davranıştan söz ediliyor görünüyor. İlginç olan kısım ise şu rivayette: "Bir secde ayetine denk geldiğinizde yere kapanın ve ayeti okuyan yere kapanırsa siz de yere kapanın ama abdestli olmak koşuluyla.[283] Bu kez bu davranışı namazdan ayıran şeyin ne olduğunu sormamız gerekiyor. Abdest var, Kuran okunuyor, yere kapanılıyor, geriye ne kaldı? Kuran'a abdestsiz dokunulmaması konusunda olduğu gibi burada anlatılan etkinliğin *salât*tan farkı yoktur. İlmihallerde "Kuran kıraati" için abdest ve kıble koşulunun dışında belli ayetlerde yere kapanma kuralından söz edilmesi, kıraati geleneksel *salât* oturumundan ayırt edilemez kılıyor. *Salât* kapsayıcı bir tanımdır. Törensel biçimlerden yalnızca birine geleneksel olarak *salât* adı verilmesi bizi yanıltmamalıdır.

İlgili bölümde gösterdiğim üzere hadis elçisinin oturarak Kuran çalıştığını aktaran hadisler var. Bu hadislerin varlığı Ulak'ın böyle Kuran çalıştığını göstermez ama buna inanıldığını gösterir. Buna inanılması, oturarak Kuran çalışanların varlığını gösterir. Ramazan ayındaki yoğun ve uzatılmış dersler oturarak yapıldıysa "rekat" sonundaki secde, oturarak yapılan "tilavet secdesine" dönüşecektir.

Bir başka olasılık, düzenli *salât* oturumları dışında Kuran okuyan kimi tilavet öbeğinin "yere kapanırlar"[284] benzeri ifadeleri içeren ayetlere gelince bunun bir buyruk olduğunu düşünerek yere kapanmış olmasıdır. Bu toplulukları görenler bunun bir kural olduğunu sanmış olabilirler. Bir toplulukta birkaç kişinin öznel gerekçelerle yaptığı bir hareketin anlamını ve gerekçesini düşünmeksizin bütün bir topluluğa çabucak bulaşmasının örneğini bugün ayakta alkışlama davranışında görüyoruz. İsterseniz bir iki arkadaşınızı yanınıza alın ve tiyatro oyununu ön sırada izledikten sonra deneyin. Ayakta alkışlamaya başlayın ve bütün salonun sizi taklit ederek ayağa kalktığına tanık olun, çok beğenmemiş olsalar bile.

Tilavet secdesinin yanında "tilavet rükusu" diye bir şeyin olmaması bize bunların en azından belli bir tarihe dek zorunlu hareket olarak algılanmamış olduğunu gösteren bir işarettir. Kuran'da "yere kapananlardan" söz edildiğinde yere kapanma gereği duyanlar "eğilenlerden"

---

[282] Roberto Tottoli, "*Traditions and controversies concerning the sujud al-Qur'an in Hadith literature*", Zeitschrift der Deutschen Morgenlandischen Gesellschaft, 147 (1997), 371–393 (Roberto Tottoli, Studies in Islamic Traditions and Literature, Routledge, 2023 içinde 52-69); Lyall R. Armstrong, The Qussas of Early Islam, Brill, 2017, s.207. Secde ayetlerinin sayısı konusunda tartışma olup da ayet okununca yere kapanma gereği konusunda bir tartışma olmadığını öne sürmek (bkz. Abdurrahman Çetin, "*Tilâvet Secdesi*", TDV İslâm Ansiklopedisi, https://islamansiklopedisi.org.tr/tilavet-secdesi), hadislerin kabul edilmesi gerektiğini ama kabul edilecek hadis sayısının tartışmalı olduğunu söylemeye benziyor.

[283] Al-Ghazali (trans. Mohammad Mahdi al-Sharif), *Ihya' Ulum Ad-Din*, Dar Al-Kotob Al-llmiyah, 1971, 1/530 (sekizinci kitap, kıraat bölümü).

[284] 17:107,109, 19:58, 32:15, 38:24.

söz edildiğinde eğilme gereği neden duymadılar? Bunun nedeni otururken eğilmenin tuhaf bir hareket olması olabilir. Sonuçta bir şey kesindir, Kuran'ın oturarak dinlenmesi meşru sayıldıysa namazdaki dinlemeyle tilavetteki dinlemeyi ayıran şey yalnızca adlandırmadır. Bunlardan biri "*salât*" olabiliyorken öbürü neden olamıyor, geleneğin mantığında bunun yanıtı yoktur. Çünkü gelenekte *salât* adı, *salât*ın biçimlerinden yalnızca birine verilmiştir. Bu adlandırma yüzünden haksız bir önem yakıştırılan bu biçim katılaşmıştır.

Anlamın ve amacın unutulmasına koşut olarak bugün elimizde kitabı veya sureleri eşit parçalara bölmeyen, görünürde anlamlı bir dağılıma sahip olmayan bir "secde ayetleri" listesi kalmıştır. Bu ayetlerin kökeni sıralı ve düzenli okuma yapan kimi cemaatin salâtlarını düzenli olarak belli noktalarda bitirmesi de olabilir. Nitekim hadislere baktığımızda hadis elçisinin namazda bugünkü formüle uymadığı, sure bitmeden secde ettiği veya birden çok sureyi arada secde etmeden okuduğu izlenimi ediniliyor. Yineliyorum, bu hadisler Muhammed'in böyle yaptığını değil, böyle yaptığına o dönem inanıldığını gösterir.

Namazın Kolaylıkları

İlmihallerde sözü edilen, okulda ve Kuran kurslarında öğretilen bu "kolaylıklar" aslında namazı kolaylaştırma değildir. Tersine, zorlaştırılmış olan Kuran okuma/dinleme işinin zorunluluk nedeniyle orijinaline döndürülmesidir. Örnek olarak hastaların hareket etmeden *salât* edebilmesine izin verilir. Çünkü mesele hareket değildir; eğilmek veya yere kapanmak değildir, ayakkabıyı çıkarmak değildir. Mesele ders dinlemektir ve herhangi bir dersi nasıl yapıyor isek bu ders de öyle yapılabilir. Kuran'da "şunları yapmadıysanız *salât*a yaklaşmayın" bildirimi beden hareketleriyle ve mekanla ilgili değildir.

Bütün vücudu felçli ama aklı yerinde olan Stephen Hawking, gelenekselci İslam bilginlerinin varlığını savundukları bütün kolaylıklara rağmen namaz kılma görevini yerine getiremez çünkü bir şey söyleyemiyor, hareket de edemiyor. Camiye gittiğinde öylece beklemek dışında yapacağı hiçbir şey yoktur. Müslüman olsa camiye gitmek istemeyeceği kesindir. Oysa *salât*a katılma görevini bu haliyle yerine getirebilir çünkü duyup anlayabiliyor. Kendi dilinde okunan Kuran'ı ve bir Kuran öğretmeninin açıklamalarını anlayabiliyor.

Teravih ve Cüz

Çok büyük olasılıkla teravihin kökeni Ramazan ayında verilen fazladan ve yoğunlaştırılmış Kuran dersidir. Bu ders doğal olarak kitabı sıralı okumak biçiminde yapılacaktır. Bu durumda kitabın 30'a bölünmesi beklenir ki cüz dediğimiz şeyin kökeni de çok büyük olasılıkla budur. Teravih'in Ramazan'dan önceki akşam başlatılması ay döngüsünün kimi zaman 29 gün çekmesinin doğal bir sonucu olabileceği gibi, günün akşamdan başlatılması geleneğinin Yahudilerden alınmasının sonucu da olabilir. Ramazan ayında böylece "hatim" edilmesinin Sünnet olduğuna inanılmıştır.[285] Gerçi bu üzerinde uzlaşma bulunmayan bir konudur ama elimizdeki Mushaflarda bulunan ve 30'a bölen cüz işaretleri sonraki kuşakların böyle bir uygulama yapmış olması olasılığını güçlendiriyor. Ulak'ın sahura dek Kuran çalıştığını aktaran

[285] Cemil Cahit Mollaibrahimoğlu, *Terâvîh Namazıyla İlgili Rivayetlerin Değerlendirilmesi*", Tasavvur: Tekirdağ İlahiyat Dergisi 5/1 (Haziran 2019), s.363.

hadisin varlığı Ramazan geceleri uzun çalışılması gerektiği inancının yaygın olduğunu gösteriyor.[286]

Bugünkü cüz işaretlerinin sure başlarına denk gelmemesi nedeniyle buna makul bir itiraz getirilebilir. Surelerin kendi içinde bir konu bütünlüğü olduğu düşünüldüğünde haklı bir itirazdır. Bu yüzden bu cüz bölüntülerinin Muhammed'in yaptığı bir ayrım olması olası görünmüyor. Konuyu ve akışı yarıda kesmek verimli bir ders yapma yöntemi değildir, özellikle düz okumada.

Hadis elçisinin Ramazan geceleri toplanan kalabalığı görerek teravihin farz sanılmasına yol açmamak amacıyla mescide çıkmamaya başladığını aktaran hadis[287] bu tezi çürütmez çünkü metinde hadisin elçisi bu *salât* terk edilsin değil yalnızca zorunlu olarak algılanmasın istiyor. Zaten hiçbir mezhebe göre zorunlu değildir. Ramazan ayında yoğunlaştırılmış Kuran dersine katılmak Kuran'da da zorunlu tutulmamıştır.

Teravihin teheccütle aynı olup olmadığı da tartılışmıştır. Bugün bu tartışmayı sürdüren şey tapınma ve dua paradigmasıdır. Çünkü konunun Kuran öğrenmek olduğunu anlamış kişi gece yapılan çalışmaya ne ad verileceğiyle uğraşmaz. Çalışmanın "Ramazan"da yoğunlaştırılacağı Kuran'da bellidir.[288]

Teravih sözcüğü Arapçada "soluklanmak" anlamındaki *tervihа*dan gelir. Soluklanma gereği, çalışmanın saatler sürmesinden kaynaklanır. Bu orijinalinde bir **çalışmadır**, tapınma töreni değil. Bugün ise cami cemaatleri çalışmayı bütün güçleriyle reddetmekte, alay edercesine rekat sayısını tamamlayarak bir an önce çıkıp gitmeyi beklemektedirler. Bundan dolayı ara verip soluklanma gereği duyulmamaktadır.

Müslüman Olmayanın Namazı

Ayetler bölümünde *salât*a Müslüman olmayanların da katılabileceklerini, hatta Müslüman olmayanların "*salât*a çağrılmaları" gerektiğini göstermiştim. TDV'nin İslam Ansiklopedisi de bunu itiraf ediyor: "İslâm tarihinde Dârülislâm diye de bilinen bu ev, ilk Müslümanlardan Erkam b. Ebü'l-Erkam el-Mahzûmî'ye aitti. Mekkeli müşriklerin giderek artan zulüm ve baskıları yüzünden Hz. Peygamber Mescid-i Harâm içinde Safâ tepesinin eteklerinde bulunan bu evi kendine ikametgâh olarak seçti. Burada bir yandan ashâb-ı kirâma dinî bilgiler öğretirken bir yandan da ilâhî gerçeği arayan insanları İslâm'a davet ediyor, onlara Kur'ân-ı Kerîm okuyor ve onlarla birlikte namaz kılıyordu. Hz. Peygamber'in bu evdeki faaliyetlerinin sonucunda birçok kimse Müslüman olmuş, Ömer de İslâmiyet'i burada kabul etmişti."[289] Bu eve

---

[286] Örnek: Ebu Davut, Ramazan, 6/5 (1375) (https://sunnah.com/abudawud:1375); Nesai, Kıyam El Leyl, 20/9 (1606) (https://sunnah.com/nasai:1606).

[287] Ebu Davut, Ramazan, 6/3 (1373) (https://sunnah.com/abudawud:1373); Muvatta (Malik ibn Enes), Ramazan, 6/1 (247) (https://sunnah.com/malik/6/1).

[288] *…mescitlerde itikaf durumundayken…* 2:187

Yakın bağlamda geçen "Ramazan" sözcüğünün anlamı üzerindeki tartışmalar bu çıkarımı değiştirmiyor.

[289] M. Asim Köksal, "*Dârülerkam*", TDV İslâm Ansiklopedisi, https://islamansiklopedisi.org.tr/darulerkam.

Müslüman olmayanlar gelip Kuran'ı dinliyorlarmış. Kabul edeceklerse de reddedeceklerse de önce dinlemeleri gerekir. Burada Kuran dinlemek ve namaz kılmak arasında yazarın yaptığı ayrımın bir anlamı ve geçerliliği yoktur. Okunan şeyi anlayabilen herhangi biri safa durmadan, eğilmeden veya yere kapanmadan da dinleyebilir. Ulak'ın veya imamın onlara "dinlemeyin" demesi veya onları kovması düşünülemez bile. Oysa bugün camilerimizde "Müslüman" olmayan tek bir kişinin bile okunanı "namaz kılmadan" dinlediğini görmeyiz.

Mescitlerin Çokişlevliliği

İlk mescidin duvarlar ve bir parça gölgelik dışında hiçbir mimari özelliği ve bezemesi olmaması, içeriye atla bile girilebilmesi, yabancı birinin buranın bir "tapınak" olduğunu anlayamayacağı bilgileri aslında mescidin bir tapınak değil eğitim öncelikli bir toplantı yeri olduğunu gösteren ipuçlarıdır. Bütün yeryüzünün mescit sayılabilmesi olanağı İslam'da tören yeri anlamında tapınak olmadığını gösterir. Çünkü her toplumun toplantı amacıyla kullandığı benzemez nitelikte binalar vardır. Bunların birleştirilmesi ve tek tipleştirilmesi asla düşünülmemiştir. İslam tarihinde eğitim amacıyla kullanılan farklı nitelikteki binaların birleştirilmesi ve tek tipleştirilmesi düşünülmemiştir. Dikkatinizi derse toplayabileceğiniz her yer Kuran dershanesi olabilir. Minare, kubbe, mihrap, minber şöyle dursun dört duvara bile gerek yoktur. Tek gerçek din vardır. Öyleyse her nerede ve ne zaman görkemli, bezeli ve işlevsiz mimari bileşenleri olan tapınaklar görüyorsak o, dinin bozulduğu yer ve zamandır. Hayran olunan, posterleri süsleyen mescitler öğretideki yozlaşmanın anıtlarıdır. İlk mescitler İsviçre çakısı gibi iş gören gereçlerdir. Günümüz mescitleri kristal vazo gibi süs eşyalarıdır.[290]

İlk kuşaklar için mescit bir eğitim ve bilgi yurdudur. Üst düzey tartışmalar mescitte yapılır.[291] Geleneksel kaynaklara göre Muhammed'in Medine'deki mescidi aynı zamanda bir yönetim binasıdır. Çünkü saraylarda olduğu gibi evi mescide bitişiktir. Fustat, Basra, Şam ve Kufe mescitleri de benzer biçimde yönetim binasına bitişik olarak inşa edilmiştir.[292] Hatta iddiaya göre devlet hazinesi mescidin içindeymiş. Mescitler gerekli durumda hemen her toplumsal iş için kullanılmıştır.[293] Okul, karargah, adliye ve hapishane olarak da kullanılmıştır.[294] 10 ve 11. yy.'larda görülmeye başlanan medreseler mescitlerin işleve göre ayrılmasının en iyi bilinen örneği sayılabilir. Başkentlerde bulunan merkez mescitler çoğunlukla medrese, kütüphane, yurt, aşevi ve hastaneden oluşan bir yerleşkeye dönüşmüştür. Zamanla Mısır'ın eğitim

---

[290] Hadisleri izlediğini öne süren toplumun mescitlerin süslenmesini yasaklayan hadisleri umursamaması ilginçtir. Örnek: Ebu Davut, Salat, 2/58 (448) https://sunnah.com/abudawud:448; İbn Mace, Mescid, 4/7 (741) https://sunnah.com/ibnmajah:741.

[291] Fazlur Rahman (çev. Mehmet Dağ, Mehmet Aydın), *İslam*, Selçuk Yayınları, 1993, s.254.

[292] A. Samb, "*Masdjid*", The Encyclopaedia of Islam New Edition, Brill, 1991, 6/668.

[293] Marshall G. S. Hodgson, The Venture of Islam: Conscience and History in a World Civilization, Vol.1, The University of Chicago Press, 1974, s.209; A. Samb, "*Masdjid*", The Encyclopaedia of Islam New Edition, Brill, 1991, 6/659, 668-673.

[294] Semavi Eyice, "*Cami*", TDV İslâm Ansiklopedisi, https://islamansiklopedisi.org.tr/cami#2-mimari-tarihi; A. Samb, "*Masdjid*", The Encyclopaedia of Islam New Edition, Brill, 1991, 6/647; Michael G. Morony, *Iraq After The Muslim Conquest*, Princeton University Press, 1984, s.441.

merkezine dönüşen El Ezher herhalde iyi bir örnektir. İlk mescitler aynı zamanda hükümet binası görevini görmüştür. Kral veya vali konuklarını orada ağırlamış, karar meclislerini orada toplamış, anlaşmazlıkları orada çözümlemiştir. Silah ve altın deposu olarak kullanmıştır.[295]

"Kurtuba'da çok sayıda mescit bulunmaktaydı. Dinî, siyasî ve ilmî misyona sahip mescitler Kurtuba'da sosyal hayatın merkezinde yer alıyordu. Dükkân ve çarşılar mescidin etrafında çevreleniyordu. İlim halkaları ve toplantılar mescitte yapılıyor, bildiri ve fermanlar mescitte okunuyor, büyük olmayan anlaşmazlıklar mescitte çözüme bağlanıyor, büyük anlaşmazlıklar ise mahkemeye havale ediliyordu." (10.-11. yy.)[296]

İlk zamanlarda Kuran eğitimi ve *salât*ın ayrı işler olmadığının bilincinde olduğu için *Darülkuran, darülkurra, darülilm* ve medrese işlevleri mescittedir. Bu adla anılan okullar mescidin içinde bir oda ayrılmasına dek sürmüştür. Üst düzey eğitimin ayrılmasına koşut olarak mescitte yapılan *salât*ın Kuran eğitimi olduğu bilinci zayıflamaya başlamış olmalıdır.

İlk yüzyıllarda mescitler aynı zamanda adliyeydi. Sorulara yanıt ve fetva verme işi çoğunlukla mescitte yapılırdı. Bugün davalar adliyede görülüyor. Adliyeler mescittir. Öyleyse bugün fetva verilen yerler nereler diye düşünelim. Seküler dünyada din yaşamın dışına atıldığı için hukuk ikiye bölünmüş durumdadır. "Dinsel" olarak nitelenen ve herhangi bir kamusallığı olmayan fetvaları müftü veya Din İşleri Yüksek Kurulu verir. "Din dışı" olarak nitelenen kamusal fetvalar olarak her ne kadar fetva değil içtihat işleviyle yapılsa da örneğin Yargıtay ve Danıştay kararlarını sayabiliriz. SPK, EPDK, RTÜK, TİHEK gibi kurumlar da anlaşmazlıkları yargıladığı için buralar da mescittir. Bunun dışında avukatlara neyin yasal (caiz) olduğunu sorarız, onlar da bağımsız fetvalar verirler. Demek ki avukat büroları da birer mescittir. Daha doğrusu, buralar Allah'ın buyruğunu uygulama amaçlı kurumlar olduğunda buralarda buyruk yaşama geçirilmiş, böylece mesaj doğrulanmış, böylece buralarda secde edilmiş olur. Kuran "binek" dediğinde deve veya at kadar otomobil veya tren de anlamamız gerekiyorsa, "mescit" dediğinde bunun tabela karşılığını değil, işlevsel karşılıklarını anlamamız gerekir. Sonuçta gerek elimizdeki tarihsel veri gerekse de Kuran'dan yola çıkarak şunu rahatlıkla söyleyebiliriz: Mescitler **%100 devlet işlerinin** görüldüğü yerler olmuştur ve öyle de olmalıdır. Bugün "din işleriyle" devlet işlerinin ayrılmış olması *salât*ın yitirilmiş olmasından başka bir şey değildir, ilerleyen bölümlerde ayrıntısıyla tartışacağım.

Havralar da İslam mescitleri gibi çok işlevli olarak kullanılmışlardır. Havraya geleneksel olarak verilen "dua evi", "kurul evi" ve "ders çalışma evi" adları onun farklı işlevlerine işaret eder.[297] Havranın meclis, adliye veya medrese işlevlerini yitirmesi İslam mescitlerinin namazgahlara dönüşmesini andırıyor. Yaşamın karmaşıklaşmasına koşut olarak toplumsal işlevler kendi özelleşmiş binalarına taşınırken içerik yerini biçime, nedensellik yerini törene bırakmıştır.

---

[295] Jean Sauvaget, *The Mosque and The Palace*, Early Islamic Art and Architecture (ed. Jonathan M. Bloom), Routledge, 2016 içinde s.125-126.

[296] Üveys, İbn Hazm el-Endelüsî, s. 47, 48.den akt. İbn Hazm, *El Fasl*, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanliği Yayinlari: 84, 2017, 1/35.

[297] Bet ha-tefila ("dua/yakarma evi"), bet ha-kneset ("toplantı/kurul evi"), bet ha-midraş ("çalışma/ders evi"). "*Synagogue*", Britannica Encyclopedia Of World Religions, Encyclopaedia Britannica Inc., 2006, s.1048.

Burada sorun binaların özelleşmesi değil, amaç bilincinin yitmesidir. *Salât*ın birden çok biçimi varken mescitlerin zamanla geleneksel biçimlerden yalnızca birine ayrılmış bir bina olması, *salât*ın çok daha geniş bir etkinlik olduğunu anlamamızı zorlaştırmıştır. Seküler bir Müslüman "mescit" adını verdiği tapınağa "Allah için" girerken anayasa mahkemesine veya adliyeye ulu ve dokunulmaz saydığı başka şeyler için girmektedir; buraların da Allah'a secde edilen yerler yani mescitler olması gerektiğini unutmuştur. Kuran'ın "Allah'ı çok anın"; "yatarken, otururken, ayakta anın" buyurmasının nedenlerinden birisi amaçlılık bilincini diri tutmak, böylece biçimsel değişimlerden olumsuz etkilenmemek gereği olmalıdır. Bin dört yüz yıl öncesinden bir Müslümanı alıp getirsek gerçek mescitlerin ona "mescit" olarak gösterdiğimiz binaların dışında bir yerde olduğunu anlaması uzun sürmezdi.

Mescitlerin çok işlevli olma doğası aslında yakın zamanda doğrulanmıştır. Türk bağımsızlık savaşında halkı seferberliğe ve özveriye ikna etmek için, demek ki Allah'ın dinine yardım etmeye çağırmak için (=*salât*) mescit minberleri kullanılmıştır. Böylece barış zamanında körelmiş olan işlevlerden biri diriltilmeye çalışılmıştır. Savaştan ve anayasadan İslam maddesi kaldırıldıktan sonra 1934 yılında Diyanet'in bir müşavere azası tarafından yazılmış olan Felsefeli Dini Esaslar kitapçığında bile mescidin kamusal işlevine işaret edilmiştir: "Gerek Cuma ve gerek cemaat namazları resmi ve siyasi birer namazdır. […] Mahalledeki ilan (ezan) her gün beş defa halkı siyaset ve konferans mahalli olan mescide davetle olur. […] Dinin, vatanın, milletin yükselmesi neye mütevakkıf ise, cemaatle kılınan namazdan sonra müzakereler karar altına alınır."[298] Günümüze bu kadar yakın bir zamanda bile mescidin kamusal veya sivil işlevi olması gerektiği, demek ki ilk zamanlarda böyle olduğu biliniyordu.

*Salât*ın tek gerçek dinin öğrenildiği ve ayakta tutulduğu etkinlikler bütünü anlamından tapınma oturumu anlamına daralmasına koşut olarak mescit sözcüğünün anlamı ve mescit kavramının derinliği de kaymış ve bozulmuştur. Ulak'ın döneminde mescitler eşek, deve bağlanabilen; içinde yemek yenen, uyunan, yaşanan ve burada örneklediğim kamusal işlerin yapıldığı kamu hizmeti binalarıyken sonradan ayakkabıyla bile girilemeyen "kutsal" binalara dönüşmüştür.[299] Kuran okuma dışındaki *salât* işlevleri için yapılan özelleşmiş binaların da birer mescit olduğu bilgisi kimsede kalmamıştır. Kutsal, yani üzerine titrenen, özel bir saygı gösterilmesi gereken yerler olması gereken yönetim binaları, karar meclisleri, eğitim ocakları ve adliyeler için saygınlık kalmamıştır. Toplumun yazgısını ve sağkalımını belirleyecek olan asıl yaşamsal etkinlikler hafife alınırken tapınak etkinlikleri üzerinde sanal bir kutsallık halesi oluşmuştur, sanki içinde yapılan işin anlamsızlığını bastırmaya çalışır gibi. Kutsal ile kutsal dışı arasında yapılmaya başlanan ayrım din ile dindışı arasında yapılmaya başlanan ayrımı yansıtır. *Salât* oturumu **ahlaki** işlevini yitirerek bir tapınma törenine dönüşmüştür ve bu dönüşüm bu yanlış ayrıma işaret eder. Bugün mescitlere turistik amaç dışında yani bir şey öğrenmek amacıyla hiçbir gayrimüslimin girmemesi bu gerçeği doğrular.

Bugün camilere kitaplık yapılması yaşamın bölünmüşlüğü nedeniyle yanlış yönlendirilmiş bir çabadır. Camiler kitap okuma yeri değildir, zaten masa da yoktur. Camideki kitapların

[298] Eyüp Necati'den aktaran Abdurrahman Dilipak, *Bu Benim Dinim Değil*, İşaret-Ferşat Yayınları, 1991, s.32.

[299] A. Samb, "*Masdjid*", The Encyclopaedia of Islam New Edition, Brill, 1991, 6/679.

normalde kitabın bulunduğu yerlerde bulunması gerekir. Okulsa okul, halk kütüphanesiyse halk kütüphanesi, evse ev, işyeriyse işyeri. İslam'ı yaşamın içinden bütünüyle söküp attığımız ve camiye hapsettiğimiz için İslam'ı öğreteceğini düşündüğümüz kitapları da oraya hapsediyoruz. "İslami kitap" diye bir kitap sınıfının oluşması kadar saçma bir şey olamaz. Zaten o kitapların derse dönüşmesi, okullarda öğretmenlerce anlatılması gerekir, meraklıların karıştırması ummakla yetinilemez. O dersin yapılacağı yer her ne biçim alırsa alsın Kuran onu işleviyle anarak mescit olarak adlandırıyor. Biz bu dersi cami adı verdiğimiz binalarda yapmak istiyorsak artık orası bir derslik/okul/ocak olacaktır, namazgah değil.

İslam'ın Beş Şartı

Bunu herkes şöyle bilir: *Kelimei şahadet*, namaz, oruç, zekat, hac. *Kelimei şehadet* cümlesi orijinalinde kişinin Allah'tan başka tanrı edinmemeye ant içtiğini (*la ilahe illallah*; Allah'tan başka tanrı yoktur) ve Kuran'ın Allah sözü olduğuna güvendiğini (*Muhammeden resullullah;* Muhammed onun elçisidir) bildirmesi imiş. Aslında bir bildiri de değil, bildirinin içeriğini benimsemek anlamındadır. Tıpkı amentü gibi, insanlar sürekli söylesinler diye yazılan bir cümle değil, bir ilkeyi özetleyen bir slogandır. "Müslüman kimdir?" sorusuna verilen yanıtın (sahte tanrılar edinmeyen, Muhammed'in Allah elçisi olduğuna güvenen, bu demektir ki Kuran'a teslim olan kişidir) bir özetidir. Sonradan bu ilke salt söze dönüşmüş. Eylem, zamanla söz olarak algılanır olmuş. Tıpkı 33:56'daki "Resul'e *salât* edin" buyruğunun "biz Resul'e *salât* ediyoruz" tekerlemesine dönüşmüş olması gibi. Buna "salavat" deniyor. Kalabalık kent yaşamında selam sözcükleri de birer güvence bildirgesi olmaktan "selamlaşmaya" evrilmiş olması da buna benzer bir örnektir. Normalde selamlaşma, saldırmazlık bildiren, dostça ilişki kurma ve zarar vermeme güvencesi veren söz ve hareketlerdir. Bu dönüşümlerden haberi olmayan kişiler örneğin meleklerin Bahçe'ye girenlere "selam verdiklerini" sanıyorlar.[300]

Gelelim İslam'ın ikinci şartına, can alıcı noktaya. Kuran'ın Allah sözü olduğunu kabul ettikten sonra doğal olarak ne yapmak gelir? Elbette Allah'ın sözünü çalışmak, öğrenmek... İşte ikinci sıradaki "namaz kılmak" şartı budur; Kuran'ı çalışmaktır. Çünkü Ulak'ın getirdiği mesaja kayıtsız kalınacaksa Muhammed'in elçiliğine güvenmenin hiçbir anlamı yoktur. Türkçenin esnekliğiyle söyleyecek olursak *salât*, elçinin sözünü dinlemektir. Söz dinlemek iki anlamlıdır ama sonradan yalnızca okunuşunu dinlemek anlamına indirgenmiş, uygulama ikinci önceliğe itilmiştir. Dua paradigmasının anlaklara egemen olmasıyla artık İslam'ın şartlarından biri dua etmekmiş gibi anlaşılır olmuştur.

Aslında beş şartta son derece anlaşılır bir mantık vardır: Ahlakın Allah'tan başka kaynağı olmadığını kabul etmek, Muhammed'in ulaklar dizisi içinde son ulak olduğunu kabul etmek (tevhit), böylelikle onun getirdiği kitabı çalışıp öğütlerini bir toplum düzeni olarak kurmak (*salât* ve zekat). Ve yıllık toplantılarla cemaatler ve politik birimler arasında ahlaki yakınlığı sağlamak (hac). Mantık belli ama sıralamada bir hata var gibi görünüyor. Kuran'da otuzun üzerinde ayette *salât* ile zekat birlikte geçiyor. Bunların yalnızca bir kaçında zekat sözcüğü salt malı paylaşmak anlamında kullanılıyor. Buna göre her iki anlamıyla zekat vermek (*zekat*a ulaşmak; arınmayı sağlamak; bkz. Ayetler bölümü), *salât* etmenin hemen arkasında, üçüncü

[300] *Melekler onların canlarını temiz kimseler olarak alırken şöyle derler: "Size selam olsun; yaptıklarınıza karşılık girin cennete!"* 16:32

sırada olmalıydı. Bir *salât* etkinliği olması gerektiğini gösterdiğim hac üçüncü veya dördüncü sırada olabilir. Oruç böyle bir listede ancak son madde olabilir. Kuran'ı çalıştıktan sonra Ramazan ayını aç geçirmekten çok daha yaşamsal şeyler olduğunu zaten öğrenirsiniz.

*Kelimei şahadet*in konumuz açısından önemi, bunun aslında söyleniveren bir cümle değil, tutum, eylem ve yaşam biçimi olduğu bilinmesine karşın "söylese yeter, artık dinde kardeşimiz sayılır" anlayışının yerleşmiş olmasıdır. Bu çarpıtma, salât için yapılan "Arapçasını anlamasa da, gereğini yapmasa da 'Allah' desin, yatıp kalksın yeter" anlayışının tıpkısıdır. Bu ikisi aynı kolaycılıktan beslenen aynı ahlaki sabotajın ürünüdür.

Burada küçük bir parantez açıp modern zamanlarda *kelimei şahadet*le ilgili yanlış anlamayı pekiştiren bir olguyu anımsatmalıyım. Modern çağda insanın sözüyle eylemi arasındaki makas açılmıştır. Çevremizde gördüğümüz pek çok üretim, birçok iş kolu ve politika boş söz ve yalan üzerine kuruludur. Yazının, imzanın, noterin, belgenin ve görselliğin egemenliğinde söz hafiflemiş ve gözden düşmüştür. Hiç kuşku yok ki eski çağlarda sözün ve sözlü tanıklığın ağırlığı, saygınlığı daha fazlaydı.

"Arapçayı okuyamayan çevirisiyle namaz kılabilir"

Bu da bir yanlış anlamadır. Arapçasını doğru okuma kuralı, dersi **veren** için geçerlidir. Çünkü yanlış okursa dinleyiciler yanlış anlarlar. Bu kuralın konmasında doğru çıkartılmış seslerin büyülü etkisinden yoksun kalınması gibi bir kaygı yoktur. Bütünüyle anlaşılır, açıklanabilir kaygılarla verilmiş **tavsiyelerin** sonraki cahil kuşaklarca yanlış anlaşılan **kurallara** dönüşmeye başlanmasının bir örneğini görüyoruz burada. "Arapçayı okuyamayan çevirisiyle *salât* etsin" dendiyse bunun anlamı "Arapça sesleri doğru çıkartamayan" değil, "anlamayan okumasın"dır. Arapça bilmeyenin Kuran'ın çevirisiyle namaz kılabilecek olması, Arapça bilmeyen bir cemaate de Kuran'ın çevirisinin okunması gerektiği anlamına gelir ki bu ilk dönemlerde yapılmıştır, Kıraat başlığında örneklerini verdim. Zaten bunu yapmadığınız sürece Arapça konuşmayan tek bir kişiyi Müslüman yapamazsınız. Bu nedenle "Arapçayı okuyamayan çeviriyle namaz kılabilir" demek yanlış anlamadır. Bunu "bireysel namazla" sınırlı tutup cemaate yasaklamak da ikinci yanlış anlamadır.

İçtihatlar nedenlere dayanır ve bu nedenleri anlamayanlar bu içtihatları uygulayamazlar. "Peygamber Sünneti"nin gelişimi de buna benzer bir yozlaşma sürecini izlemiştir. Koşullara göre ortaya çıkmış, anlaşılır nedenleri ve gerekçeleri olan **içtihatlar**, Ulak'a uzak olan kişilerce ve sonradan gelen cahil kuşaklarca tartışılmaz **kurallar** olarak algılanır olmuştur.

Kuran'a Abdestsiz Dokunulmaması

Tefsirlerde ve ilmihallerde abdest başlığına baktığımızda *salât*ın aslının Kuran dersi olduğuna bir işaret daha görüyoruz. Bugün geleneksel olarak namazdan ayrıca Kuran okumak, tilavet secdesi yapmak ve Kabe'yi tavaf etmek için de abdestli olunması gerektiğine inanılıyor.[301] Bunların kökenini kestirmemiz zor değildir. Cemaatle "namaz kılma", demek ki Kuran dersi dinleme olanağı bulamayan kişi kitaptan okuyarak ders çalışacaktır. Bozulmuş terimlerle ifade

[301] Abdülkadir Şener, "*Abdest*", TDV İslâm Ansiklopedisi, https://islamansiklopedisi.org.tr/abdest; Hayreddin Karaman, *Aile İlmihali*, Timaş, 2011, Abdest/Abdestin Gerekliliği maddesi.

edersek, eğer sureleri ezbere biliyorsa "bireysel namaz kılacak", bilmiyorsa "Kuran okuyacaktır". Düzenli dersin yerine yapılan bir iş olduğu için abdest kuralının kitaptan okuma işine de genişletilmesi, katılsak da katılmasak da son derece anlaşılır bir içtihattır. Çünkü Kuran okumak da *salât*tır. Bu genişletme zamanla Kuran cildine abdestsiz dokunulamayacağı inancına doğru bozulmuş olmalıdır. "Dokunmaktan" kasıt kitabı açıp küçük bir miktar okumak iken sonradan bunun kitabın cildine el sürmek olarak anlaşılmış olması olasıdır. Yüzyıllar geçtikçe ve Kuran'ı hiç okumuyor olmak normalleştikçe onun dokununca "çarpan" bir sihir ve büyü nesnesi olarak anlaşılmaya başlanması doğaldır.

Tilavet secdesi denen şeyin varlığı aslında "tilavetin" de *salât* olduğu, yani namazdan farksız bir etkinlik olduğunu gösterir. Namazın sonundaki secde ile tilavetin sonundaki secde aynı şeydir, yalnızca adları farklıdır. Abdestsiz yapılamayan üçüncü iş olan Kabe tavafına gelince, hac dediğimiz şeyin aslında uluslararası bir *salât* toplantısı olması gerektiğini Ayetler bölümünde çıkarsamıştık.

Ön Sırada Namaz Kılmanın "Fazileti"

Çok çok basittir. Ön sıradakiler imamın ne dediğini daha iyi duyarlar. İmamın sonradan arkasını kalabalığa dönmesi arka sıralardaki durumu daha kötüleştirmiştir. Okulda dersi iyi dinlemek isteyen öğrenciler ön sıraya, şamata yapmak veya uyumak isteyenler arka sıraya oturmak isterler. Müsemmi başlığında arka sıradakilerin duyamaması diye bir sorunun ortaya çıktığından ve bu sorunun çözülmeden bırakıldığından söz etmiştim. Bu saçma durumu önleyemeyen bilginler ve müçtehitler cemaat üyelerini okunanları duymaya özendirmek için ön sıralardakilerin daha erdemli olduklarını söylemiş olabilirler. Bilginlerin arka sıradakilerin bir şey duyamıyor olmalarını umursamamış olduklarını düşünmeye gerek yoktur. Sağlığa fazlasıyla zararlı yiyeceklerin yasaklanması gerektiğini düşünen doktorlar ve diyetisyenler yasaklamaya güç yetiremeyince insanlara bunları yememelerini tavsiye ederler. Ama birileri yine arka sıraya düşecektir, yani parası yetmeyen bu sağlıksız yiyeceklerle karnını doyurmak zorunda kalacaktır. Bu acı gerçek, uzmanın tavsiyesini yanlış yapmaz.

Kadınların en arka sıraya geçmeleri geleneğinin dayanağı da aynıdır. Hem Arap hem de İran geleneğine göre kadınların *din*leri (sorumlulukları) eksiktir, öncelik onları ve toplumu ayakta tutucu (Ar. *kavvam;* bkz. 4:34) sorumluluklar almış olan erkeklerindir, bu nedenle mesajı öncelikle duyup anlaması gereken erkektir. Zaten imamın sırtını cemaate dönmesiyle yeterince büyük bir hata yapılmıştır. Ağırlaşan koşullarda okunan Kuran'ı öncelikle duyma olanağının erkeğe verilmesi anlaşılır bir durumdur. Onaylarız veya onaylamayız ama önce gerekçesini anlamalıyız.

Vesvese ve Huşu

Vesvese, gelenekte "bir kimsenin abdest ve namaz sırasında bazı uygulamaları eksik yaptığı hususunda kuşkuya düşmesi ve evhamlanması hali" olarak tanımlanıyor.[302] Bu, anlamı yitmiş *salât* kavramı üzerinde yükselen bir yanlış anlamadır. Kuran'da geçen vesvese sözcüğü kişiyi gerçeğe teslim olmaktan alıkoyan kuruntu, yani gerçekdışı bilgi ve inanç anlamında

[302] Mustafa Çağrıcı, "Vesvese", TDV İslâm Ansiklopedisi, https://islamansiklopedisi.org.tr/vesvese.

kullanılıyor. Gerçek *salât* Kuran dersi olduğuna göre bu ders sırasındaki şeytan kuruntusu, öğrencinin konuyu yanlış anlayacağı, tutarsız yargılara varacağı, önceki bildikleriyle çelişen sonuçlara ulaşacağı, kendisini iyilik özünden uzaklaştıran kuşkulara kapılacağıyla ilgilidir. Bunlar herhangi bir ahlak dersinde olabilecek olaylardır. Ve hatta ahlaki içeriği olmayan sözgelimi dilbilgisi gibi derslerde bile olabilir. Türklerin bildikleri anlamda namazda ise şeytanla ilgili bir durum yoktur çünkü namazda yanlış anlaşılacak pek bir şey yoktur. Çünkü anlam yoktur. Namazdan dikkati dağılan ve aklına kötü şeyler gelen namaz kılıcıların "şeytanın onunla uğraştığından" söz etmeleri şeytanı küçümsemektir. Anlamadığı sözleri dinleyen birinin dikkatinin toplanacağı bir şey yoktur ki şeytan dağıtsın.

Namazda geribildirim yoktur. Kuran çalışmasında vardır. Kuran çalışmasında kafan başka yerlere dalarsa dinlediğini veya okuduğunu anlamadığını ve ilerleyemediğini bilirsin. Bu, ders boyunca mırıldanan öğretmenle öğrencileri sürekli ilgilenmeye ve derse katılmaya zorlayan öğretmen arasındaki farka benziyor. Birinde geribildirim yoktur, ders video izler havasında geçer. Öbüründe ise anında geri bildirim vardır. Birincinin dersini kağıt oynayarak da geçirsen ders bitiyor ve geçiyor, orada oturarak "görevini" yapmış olursun. İkincisinde ise dikkatin dağıldığında buna anında tanık olursun. Elbette Kuran dersi örneğinde bu iş öğretmen zoruyla olmaz, yetişkin kişi buna kendisi tanık olur.

Huşu da benzer bir yanlış anlamadır. Huşu normalde dikkatle ilgilidir. Kuran yalnızca bir ders değil aynı zamanda bir öğüt olduğu için dikkate alçakgönüllülüğü de eklememiz gerekir. Nitekim sözcüğün korkuyla ilgili olan anlamı bu ikisini bir araya getirir. Dinlediği şeye saygısızlık etmekten korkan kişi hem dikkatini verecek hem de öğütleri alçakgönüllü olarak dinleyecektir. Kuran çalışan, ezberden Kuran okuyan ve bu işi öğrenmek amacıyla yapan kişiler hem ezberlerini tazelemek hem de anlatılan konuya dikkatlerini toplayabilmek için okuma sırasında gözlerini yummuş olabilirler. Bu, herhangi bir şeyi ezberden anımsamaya çalışan herkesin yaptığı bir harekettir. Çalıştığı kitaba veya yaptığı gözleme/deneye yoğunlaşmış kişinin çevresinde olup bitenleri duymadığı bilinen bir şeydir. Hepimizde olan bu özellik, yani göz yumma veya dış uyaranlara kendini kapama gibi şeyler konudan bütünüyle habersiz cahiller tarafından bir tür meditasyon veya transa geçme durumuyla karıştırılmış olabilir. Bu yanlış anlama yayılarak bugün "huşu" denen ama kimsenin ne olduğunu ve ne işe yaradığını açıklayamadığı gizemli, dumanlı bir yarı-trans kavramına dönüşmüş olabilir. Öyle bir ders çalışıyorsunuz ki hiçbir şey anlamıyorsunuz, hatta bunu bir ders olarak bile düşünmüyorsunuz ama her nasılsa derse dikkat kesiliyorsunuz! Böyle bir şey olabilir mi? Zihninizin en etkin olması gereken anda zihniniz bomboş oluyor, bu boşluğu huzurla karıştırıyorsunuz. İşte "huşu" denen tuhaflık budur.

Namazın "fazileti" de buna benzer. Üniversitede en "faziletli" ders sabahın ilk dersi olabilir çünkü anlaklar tazedir, yorgunluk yoktur, dikkat dağıtacak fazla bir şey yoktur. Konu "din" olunca kontağı kapatıp robotlaşanlar, "gece namazının" neden "en faziletli" olduğunu sormadılar. Belki dikkat dağıtacak çok az şey olduğu içindir, belki okuma bittiğinde dönülecek bir işin zaman baskısı olmadığı içindir. Belki Ulak'ın gece okumasını ayakta yapmasının nedeni de çok basitti, uykusu gelmesin diye bu yolu seçiyordu. Bu durumda "namazı ayakta kılmanın daha faziletli" olduğunu da söyleyebiliriz.

Namazın Kabulü, Bozulması ve İadesi

Namazın "bozulması" ve "iadesi" aslında dersin anlaşılmamış veya yanlış anlaşılmış olabileceği şüphelerini anlatan ifadelerdir. İlmihallerde ve fıkıh kitaplarında yer alan bu ifadeler yalnızca metnin doğru seslendirilmesi ve amaca uygun olarak doğru anlaşılmasına engel olan durumlarda kullanılır. Sözgelimi cemaatin önünden pis bir hayvan veya çekici bir kadın geçmesi durumunda -ki çok bilinen bir içtihattır- sakınca öğrencinin dikkatinin dağılacak olmasıdır. Bu da anlama edimine gölge düşürecektir. Sözgelimi aşırı ezgili ve uzatarak okumak dikkati anlamdan alıp ezgiye yönelteceği için ve belki cümleler aşırı yavaş okunduğu için anlama edimine gölge düşürecektir. Aslında orijinali sıfır ezgiyle ve yavaş konuşma tekdüzeliğinde okumaktır ama zamanla ölçülü (!) ezgi yaygın kabul görmüştür. Benzer biçimde, Arapça metnin bir hecesini anlamı değiştirecek biçimde yanlış okumak *salât*ı bozar. Maliki mezhebinde namazın (aslında okumanın) başından sonuna dek dikkat dağınık kalırsa namaz geçerli olmaz. Maliki mezhebi bununla aslında namazın bir tören değil bir ders olduğunu belli etmiştir. Maliki mezhebine göre Malezyalıların, Türklerin, İranlıların, Boşnakların vb. namazları geçersizdir. Çünkü ortada dinleme ve anlama eylemleri yoktur.

Bu nedensellik unutulunca "Allah kabul etsin" gibi bütünüyle gizemli, bilinemez bir nedensellik çağrıştıran, Kuran'daki "*ahira*" sözcüğünü yalnızca ölüm sonrasına yoran, Kuran'daki "*men yeşau*" kalıbını yalnızca "Allah dilerse" biçiminde anlayan, kulun dilemesini ve böylece çabasını değersizleştiren, eylemlerinin olumlu sonucunu gözleyerek iman düzeyini yükseltmesine izin vermeyen kaderci ve yoz bir anlayış ortaya çıkmıştır. İnsanın deneyimiyle ilgili olması gereken "kabul" yalnızca ölüm sonrasına özgü olarak anlaşılmış olmuştur ve yaşamda bir karşılığı kalmamıştır. Sözü edilen kabul, yatırılan primin ölüm sonrası başlatılacak olan emeklilik sigortası hesabına geçmesinden başka bir şey değildir. Devir ve ıskat gibi yoz gelenekler de ödenmeyen primlerinin tamamlanmasının yolları olarak kurgulanmıştır.

Namaz Kılınan Odadaki Resimleri Örtmek

Bu, İslam'ın ilk yıllarında namaz kılacak kapalı bir yer arayan Müslümanların karşılaştıkları bir soruna ürettikleri geçici çözümün yanlış anlaşılmasıdır. Hristiyan veya Mecusi veya paganların kullandıkları binalarda tanrı heykelleri ve resimleri (olduğundan kuşkulandıkları nesneler) bulunuyordu. Bu yüzden buralarda Kuran okurken haklı olarak rahatsız olup bunların üstünü örttüler.[303] Taklitçiliğin Müslüman zihinleri zamanla bürümesiyle resimlerin ve heykellerin örtülme gerekçesi unutuldu.

Birinin Adına Kuran Okumak

Bu kavram, malını Kuran eğitimine, medreseye, mescide, tarikata vakfetmiş olan kişilerin o hizmet yerlerinde anılmasını sağlamayı amaçlayarak ortaya çıkmış olabilir. Kişinin vakfettiği malla giderleri karşılanan bir Kuran ocağında "şu anda bu kişinin vakfında Kuran eğitimi alıyorsunuz" anlamında bir bildirim yapılmış ve bu sonradan yanlış anlaşılmış olabilir. Vakfeden kişi eğer öldüyse bu kez "ruhuna Kuran okuma" olarak yanlış anlaşılmış olabilir. Kitapların girişinde simgesel bir ithaf bulunabilmesi, kitabın o kişinin okuması için yazıldığı anlamına gelmez. Kuran çalışmasında birinin adının anılmasının ona Kuran okunduğunu

[303] *Kuşkusuz, yakarış yerleri Allah içindir. Artık Allah ile birlikte başkalarına da yakarışlarda bulunmayın.* 72:18

sanmak, kitabın yalnızca ithaf edilen kişiye yazıldığını varsaymak gibi bir yanlış anlama olabilir. Zamanla nedensellik ilişkisi unutularak ve yanlış anlaşılarak "hayrına, sevabına" gibi anlamsız ve Kuran'ın mantığına aykırı olarak yinelenen bir boş lafa, bir taklide evrilmiş olabilir.

Gözünde Canlandır: Ulak Görevini Nasıl Yapmış Olabilir?

Ulak'ın **neden** öyle yaptığını umursamaksızın **ne** yaptığıyla ilgilenmek, yani parmağın gösterdiği yere değil kendisine bakmak her yanımızı kaplamış bir uyurgezerlik tozu gibi. Bir Kuran bağlısı için bu tozdan silkinmenin ilk aşaması [Kuran + Sünnet] veya [Kuran + X] formüllerinin temelsizliğini keşfetmek olabilir. Ulağın Kuran dersini Kuran'da bildirilmemiş, bildirilmesi de gerekmeyen **biçimlerle** yapmış olması, bu biçimlerde gizli özel bir bilgelik olmasından değil, o koşullarda öyle uygun bulmuş olmasından olmalıdır. Önemli cümleleri üç kez yinelediğini veya "bize benzemeyen bizden değildir" dediğini aktaran hadisler örnek verilebilir. Bunları gerçekten olmuş olaylar olarak varsayacak olursak neden öyle davrandığı sorusunu sormamız gerekir. Ve fakat her bir durum için bu sorunun yanıtına ulaşmamız neredeyse bütünüyle olanaksızdır çünkü söylentiler ve aktarımlar bağlamından koparılmış kısa sözler biçimindedir. Bağlam bilgisi olmadan nedenler ve niyetler anlaşılamaz. Dönemin Arabistan'ında bu bağlam bilgisinin aktarılmasını sağlayacak yazılı kültür yoktu. Üstüne üstlük o çevrede eli kalem tutanların çoğunluğunu Muhammed'e düşman olan Yahudiler oluşturuyordu. Yazılı kültür olsa bile bir kişinin yaptığı işlerin gerekçelerini aktarmak o kişinin bütün karar süreçlerini öğrenip uzun uzun yazmak demektir ki bunu hiç kimse yapamaz. Ulak'ın bir işi yapmanın her yolunu gösterdiği anlatısı –örneğin namazı bazen üç bazen beş vakit kıldığı söylentisi– **neden öyle yaptığı** konusunu bütünüyle göz ardı eder. Bir ceza yargıcının katil zanlılarını beraat ettirdiği de olur, müebbet verdiği de. Böyle yapması, cinayet işleyenlerin rastgele bağışlanabileceğini göstermez.

Kuran bağlısına düşen, söylentilerdeki Ulak'ın neden öyle uygun gördüğüne kafa yormak değildir. Söylentilerle uğraşmak değildir. Bize düşen, içinde bolca mantıksızlık, çarpıtma, sabotaj, yarı-doğru ve apaçık uydurmalar bulunan "Resul böyle yapmış" paketini bir kenara bırakıp Muhammed'in gerçekte neyi niye yaptığıyla ilgili Kuran'dan kendi çıkarımlarımızı yapmaktır. Bir ayrıntı Kuran'da yoksa gerekmediği içindir. Ulak'ın yaşamıyla ilgili Kuran'da bulamadığınız ayrıntının size gerekmediğine güvenemiyorsanız, size *iman* sözcüğünün güven anlamına geldiğini anımsatayım.

Muhammed'in okumasını dinleyenlerin içinde önemli bir bölümün Müslüman olmadığını biliyoruz. Sonuçta bunu yapmaya sıfırdan, kendisi dışında hiç kimsenin teslim olmamış olduğu durumdan başlamıştır. Kendisini şu veya bu amaçla dinleyenler arasında önemli bir bölüm Müslüman değildir. Gereğini yapanların ve yapmayanların, *salât*ı ayakta tutanların ve tutmayanların Kuran'ın mesajını bir biçimde işitiyor olmaları gerekir. *Salât* hem Kuran bağlıları arasında düzenli bir toplantı, hem de (henüz) Kuran bağlısı olmayanlara yapılan bir çağrı olmalıdır. Müslüman olmayanlar içinde iyi niyetli olarak dinleyenler yani direnç göstermek veya sabote etmek amaçlı değil, duru bir merakla anlamak için katılanlar vardı. Bu

kişilere *salât*a katılmanın kurallarını öğretmek gerekecekti.[304] İşte bu bildirim *salât*ın içinde de olabilir. Dersin başlangıcında bu kuralları bildiren ayetler okunur, böylece salâtın kuralları da yeni öğrencilerin bir sonraki derse öğrenmiş olarak gelmeleri için salât içinde bildirilmiş olur. Sonuçta Ulak, çağrı yaptığı insanlara "sana çok önemli bir şey söyleyeceğim ama önce git abdest al" demedi, diyemezdi.

Pek çok tarih kitabı Kuran okunarak yani *salât* edilerek insanların İslam yapıldığı örneklerle doludur.[305] Bireyleri tek tek Müslüman yapma anlamında İslam'ı yayma çabasına bugün *dava* adı verilir. Oysa Kuran'da *dava* sözcüğü veya bunun Dal-Ayn-Vav kökü *salât*tan çok başka bir işi anlatmıyor. Ulak'ın *salât*ıyla çağrısı (*davet*i) arasında kalın bir çizgi çekilemiyor. Bu demektir ki **Ulak tek bir iş yapmıştır**, insanları Allah'a çağırmıştır. Ve bu iş namaz formalitesine boğulmuş değildir. Çarşıda, pazarda da çağırır, mescitte de çağırır, yönetim meclisinde de çağırır. Bu yaptığı iş karşısındaki kişi(ler) teslim olmuş olsun veya olmasın hem çağrıdır hem de *salât*. Ancak "*salât*ın kurulması" diye bir kavram vardır. Bu da insanların uymaya çağrıldığı yasanın toplumun yasası yapılması ve gözetilmesi sürecidir. Kuran'ın yönergelerinin anlaşılması yetmez, bunların toplumsal yasalar olarak yürürlüğe sokulması ve gözetilmesi de gerekir. Demek ki insanların sürekli olarak yasanın etkinliğine ikna edilmeleri, yasaya uymaya özendirilmeleri, **çağrılmaları** gerekir. Bu noktada *dava* ile *salât* arasında fark kalmaz. Bir başka deyişle Muhammed'in "şimdi size arkamı döneceğim ve iki rekat namaz kılacağız, daha sonra Kuran çalışmaya ve sorduğunuz soruları yanıtlamaya kaldığımız yerden devam edeceğiz" dediği bir an olmamıştır. Bu aslında bilinmeyen ve benim keşfettiğim bir olgu değildir. "İslam'da din eğitiminin ve ibadetin birbirinden ayrılmadığı" zaten söylenegelmiştir.

Kuran'da bu kadar sık "de ki" (Ar. *kul*) ifadesi varken, "kitapta an" (*uzkur fi el kitabi*) ifadesi varken, Muhammed gündüzün kendi başına namaz kılar ve kıldırmak için insanları çağırırken bu kadar çok "de ki" yi hangi arada demiş olabilir, hangi arada "kitapta anmış" olabilir? Ulak'ın görevi "de"mekle başlıyor. Görevi insanları çağırmaktır. Yahudileri ve Hristiyanları çağırması gerektiği "Ey Kitap ehli" vb. ifadelerle ayrıca belirtilmiştir. Muhammed'in görevini yapabilmek için Yahudileri ve Hristiyanları namaza çağırmış olması beklenemez. Onun vesilesiyle bu görev her Müslümana düşüyor. Biz Kitaplıları tektanrıcılığa çağırmak için onları camiye namaz kılmaya mı bekleyeceğiz? Namaz kılarak insanlar çağrılmaz, namaz herkesin kabul ettiği üzere yalnızca bilenlerin katılmasına izin verilen bir tören olmuştur. Kuran, Yahudileri açıklamayıp gizlemekle suçluyor.[306] Yahudilere çevre toplumları tektanrıcılığa çağırma görevi verilmiştir ama onlar bu görevi çoğunlukla reddetmişlerdir. Namaz kılmakla yetinen bir Müslüman toplum da aynı suçu işlemiş olmaz mı? Bu suçu işlememiş olmak ve Müslüman olmayan halkları çağırmak için yapılan işe *dava* diyelim veya başka bir ad verelim, fark etmez. Bu işi

[304] 4:43, 5:6, 7:31,204 ayetlerinde bildirilen kurallar.

[305] Örnek: Thomas Walker Arnold, *İslam'ın Tebliğ Tarihi*, İnkılab, 2023; Cevad Ali (çev. Muammer Bayraktutar), *Cahiliye'den İslam'a İbadet Tarihi*, Ankara Okulu Yayınları, 2020. Taberi Tarihi'nde de bir iki örneğe rastladım. Bu gibi kitaplarda alıntılanan öykülerde geçen *din* sözcüğünün Kuran'ın bu sözcüğe yüklediği anlamda kullanılıyor olması ("dinini değiştirdi" gibi) düşük bir olasılık diye düşünüyorum. Aktarılan söylentilerde Arapça *din* sözcüğü kullanılıyor ama bunun çok sonraları olaylar yazıya geçirilirken yapılmış bir değişiklik olması olasıdır.

[306] 2:101,140,159, 3:187, 6:91…

yaparken Kuran'ı okumak (Ar. *kıraat*) ve açıklayarak okumak (Ar. *tilavet*) gerekir. O zaman şunu sormak gerekir: Müslüman olmayanı İslam'a çağırma niyetiyle yaptığımız işi Müslümanlar için neden yap(a)mıyoruz? Tersine, asıl yakınımızda bulunan kişilerin daha çok gereksinim duyduğu bir hizmettir bu. Müslüman olmayanın törene katılmasını beklemiyoruz, Müslüman'a bunu neden şart koşuyoruz? Müslüman olmayanın yüzüne okuyoruz, Müslüman olana neden arkamızı dönerek okuyoruz? Bu çelişkiden kurtulmak ve işleri düzeltmek için namaz ve tapınma paradigmasından çıkılması gerekir. Çünkü namaz kılınınca *salât*ın ayağa kaldırılmış /kurulmuş olduğunu düşünen topluluk en temel görevi yerine getirdiği yanılgısıyla Kuran'ı anlama ve anlatma çabasından uzak duruyor. *Salât* gidince dava, dava gidince *salât* gidiyor.

Diyelim ki o günün Mekke dolayında yaşayan birisiniz veya Mekke'den geçmekte olan bir tüccarsınız. Bir adamın Allah'ın elçisi olma iddiasıyla ortalıkta dolaştığı haberi geliyor. Allah size lütfetti, anında yalanlamak yanılgısına düşmediniz. İşin aslını merak ettiniz. Kendiniz bu adamı görüp karar vermek istediniz. Vardınız yanına. "Sizin için böyle böyle diyorlar, nedir işin aslı?" dediniz. Size ne diyeceğini düşünüyorsunuz? Haydi diyelim ki "ikindi namazına gel" dedi. Gidip bir baktınız ki arkasını kalabalığa dönmüş, ezgili (tegannili, terennümlü) biçimde bir şeyler söylüyor. Bundan ne anlardınız, kendiniz yanıtlayın. Sonra ikinci soruyu kendinize sorun: Ellerinizi onlar gibi bağlamadınız, yere kapanmadınız, selam vermediniz diye adamların sizi kovacaklarını veya katılmanıza izin vermeyeceklerini aklınız kesiyor mu? Üçüncü soru: Az önce dinlediğiniz sözlerde anlamadığınız şeyi sorduğunuzda "akşam namazına gel" yanıtı almayı mı beklersiniz, yoksa zaman elverdiği ölçüde yanıtlanmasını mı? Dört: Diyelim ki yanıt vermeyi seçti. Yanıtın Kuran'dan geleceğini şu anda biliyoruz. Yanıt olabilecek bir bölümü okumayı seçtiğini düşünün. Size dönük durumda mı okurdu yoksa sırtını size dönerek mi? Sırtını size, yüzünü Kabe'ye döndüyse bunu neden yaptığını soracaksınız, kaçınılmaz. Size ne yanıt verirdi?

Şimdi isterseniz kendinizi bu kez de Muhammed'in yerine koyup buna yanıt vermeyi deneyin. Sizi dinlemeye gelen insanlar gözünüzü parlatıyor, onları ikna edebilmek için kendinizi paralıyorsunuz, onlar sözünüzü güvenilir bulsunlar diye geceleri uykusuz kalıyorsunuz, sonra da onlara ayetleri okumaya ara verip "namaz kılmak" için kürsüden iniyorsunuz, belki az önce kaldığınız yerden devam ediyorsunuz, ama bu kez arkanız dönük. Neden? Bu sorunun hiçbir zaman sorulmayacağını öne sürenler olabilir. Bunların gerekçeleri bellidir: "Namaz biliniyordu, eşkoşucular da namaz kılıyordu vb." Bu savın Kuran'dan desteklenecek bir yanı yoktur, tarihsel olarak sakat olduğunu da yeri gelince göstereceğim. Üstelik bir sözcük oyununa dayanır çünkü "cahiliye *salât*ı" dedikleri şeyin Kuran'daki *salât*la hiç ilgisi yoktur. Islık ayetini kanıt gösterir, "cahiliye böyle namaz kılıyordu" derler.[307] Oysa ıslık ayetinde namaz kıldıkları değil, *salât* ettikleri bildirilir. Herkes kendi dininin *salât*ını kurar zaten, bir elçiden buyruk gelmesi gerekmez. *Salât*a önden namaz anlamı yükleyip sonra da eşkoşucuların namaz kıldıklarını öne sürmek döngüsel mantıktır. Yahudilerin namazını örnek göstermek de aynı şekilde geçersizdir. Çünkü Kuran onların İbrahim'in *salât*ını bıraktıklarını açıkça söyler.[308] Yahudiler namaz

[307] *Ev'in yanındaki yakarışları, ıslık çalmak ve el çırpmaktan başka bir şey değildir…* 8:35

[308] *Efendisi, İbrahim'i bir takım sözlerle sınamış, oda eksiksiz olarak yerine getirmişti. Dedi ki: "Seni kesinlikle insanlara önder yapacağım!" "Soyumdan da!" deyince şöyle dedi: "Benim sözüm haksızlık yapanları kapsamaz!"* 2:124

kılıyorlar, evet ama kıldıkları namaz "*salât*ı kurmak" olsaydı Kuran bunu "*salât*ı yitirdiler" biçiminde ifade etmezdi.[309] O yöre ve zamanda Mecusilerin namazının bilindiği öne sürülecek olursa, bu kez şöyle bir gariplik ortaya çıkıyor: Muhammed'in insanlara "Mecusi namazı" kıldırdığını görenler onu Mecusiliği yaymakla suçlamazlar mıydı? Yahudi namazı kıldığını görenler onu Yahudiliği yaymakla suçlamazlar mıydı? Evet, Muhammed'i Yahudi öykülerini aktarmakla suçlayanlar vardır.[310] Ama Yahudi tapınma törenlerini uyguladığı gibi bir suçlamayı Kuran'da görmediğimize göre gerçekleştiyse bile ciddiye alınacak bir suçlama değildir. Oysa bugün bakıyoruz, hadisin ve *siyer*in sahte Muhammed'inin Yahudi namazını taklit ettiğini öne sürenler var. Üstelik bunu İslam adına yapıyorlar![311]

Kendimizi dinleyicinin yerine koymayı sürdürelim... Muhammed'i dinliyorsunuz, ders biterken soruyorsunuz, "Yarın da anlatacak mısın?" Yarın merakla gidiyorsunuz. Söyledikleri kafanıza yatar gibi oldu. Söylentinin tersine "Bu adam deli değil" diye geçirdiniz içinizden, "galiba

---

Onlardan sonra, salâtı yitiren ve benliklerinin isteklerine tutsak olan bir kuşak geldi. Sonunda cezalarını bulacaklardır. 19:59

Tevrat'la yükümlü tutulmalarına karşın onu yüklenmeyenlerin durumu, ciltlerle kitap yüklenmiş eşeğin durumunun tıpkısıdır. 62:5

[309] *Salât*ı kuran Yahudilerin örneğin Filistinlileri haksız yere öldürmemeleri, yalan söylememeleri, bankerlik yapmamaları, yedinci yıl borçları silmeleri gerekirdi. Tevrat, Çıkış 20/13, 21/2, 23/7, Yasanın Tekrarı 5/17, 10/19, 15/9, Levililer 25/8-15, Çölde Sayım 15/15.

[310] *Ve gerçek şu ki, "Ona bir insan öğretiyor!" dediklerini biliyoruz. İlişkilendirdikleri kişinin dili zor anlaşılır. Oysa bu çok kolay anlaşılacak apaçık bir dildir.* 16:103

Bir de şöyle dediler: "Onun yazdırdığı sabah-akşam kendisine okunan öncekilerin söylenceleridir!" 25:5

[311] Hadislerde yer alan ve Kuran'a doğrulatılamayan bir öykü, ilk kıblenin Kudüs olduğu iddiasıdır. 1906 Yahudi Ansiklopedisi bu durumu Muhammed'in Yahudi tapınma biçimlerini izlediği savına kanıt yapıyor (Louis Ginzberg, "Adoration" https://jewishencyclopedia.com/articles/6588-genuflexion#anchor8). Muhammed'in bunu Yahudileri aldatmak için yaptığı ama Yahudilerin yutmadıkları imasına dikkat edin. Kıblenin değişmesi hadisine göre Muhammed "namaz kılarken" önce Kudüs'e dönmüştür. Bu aslında "Muhammed'e bir Yahudi öğretiyor" iddiasının (16:103) ve dolayısıyla Kuran'ın "eskilerin masalları/mitolojisi" olduğu iddiasının (6:25, 8:31, 16:24, 23:83, 27:68, 46:17, 68:15, 83:13) onayından başka bir şey değildir. Bu gibi hadisler Muhammed'i Yahudiliğin bir sürümünü türetmeye çalışan bir yenilikçi durumuna düşürür. Kıblenin daha sonra sözde Kudüs'ten Mekke'ye çevrilmesi Muhammed'in Mekke'ye "savaş açmasıyla" eşzamanlı olması İslam düşmanlarının elinde sözde kötü niyetin ve takıyenin varlığını kanıtlamaları için bir başka koz oluyor (örnek: Jonathan E. Brockopp, The Cambridge Companion to Muhammad, Cambridge University Press, 2010, s.9.). Öyle ki 2:136-150 ayetleri sanki Muhammed'in düş kırıklığının ve hıncının belirtisi oluyor. Böylece Muhammed hem Medineli Yahudilere hem Mekkelilere komplo kuran bir tilki politikacı yapılıveriyor. Sözde seküler Batılı düşünürler ordusu "Yahudiliğin orijinal tektanrıcı din olduğu" ve öbür ikisinin onun türevleri olduğu iddiasını yinelerken bu kıble ve namaz meselesinden güç alıyor. Müslümanların kutsal saydıkları ve sözde ilk kıble sandıkları Süleyman Tapınağı'nın yıkıntısı yanına yaptıkları Kubbetüssahra duvarlarına Hristiyanlara yönelik 112:1-4, 4:171 ve 17:111'i yazmış olmaları ama Yahudilere yönelik hiçbir ayeti yazmamış olmaları ilginçtir. Bugün Arapları "İsmail'in soyu" sayan, İbrahim'e Hacer adında bir metres yakıştıran Müslüman veya değil, Arap veya değil her kim varsa Yahudi efsanelerini sürdürüyor; Kuran'ı onaylamıyor (3:67, 4:125, 11:7). Bunu yaparken "hadisişerif" ve "hadisikudsi" denen ve yoz öğretilerin uzak, insansı ve kusurlu tanrı inancının izleriyle tıka basa dolu olan, bir çoğu da haham uydurması olan masallara dayanıyor. Dua, salât, zikir, zekat gibi Kuran'da geçen ve öğretinin tam ortasında yer alan pek çok sözcüğün hadislerde gerçek anlamlarında değil yoz Kitaplı kültüründeki anlamlarında kullanıldığını görürüz.

gerçekten Allah'ın ulağı". Ders bitti. Oradaki Müslümanlara soruyorsunuz: "Bu anlattıklarından daha ne kadar var?" Veya "Bu okuduğunun uzunluğu nedir?" Veya "Kaç derste bitecek?" Diyelim ki bugünkü sayfa biçimiyle kitap olarak yazılmış olsun ve sorunuzu "600 sayfa" diye yanıtlamış olsunlar. Altı yüz sayfa! Kitap olarak oraların en okuryazarı olan Yahudilerin ellerindeki 250'şer sayfalık Tevrat ciltlerini görmüşsünüz; bu adamlar size 600 sayfadan söz ediyor! Bugünün kitap ve kağıt dolu koşullarını değil, o günün koşullarını düşünün lütfen. Kitap ciltleri bugünün pahalı tabloları ve vazoları gibi yalnızca seçkinlerin evinde ve kütüphanelerde bulunuyor. "Anayasa" dedikleri Medine sözleşmesi bile birkaç yaprak, düşünün. Kimi toplumda uzun şiirler ve sözlü olarak aktarılan uzun destanlar da var ama onlar atadan oğula anlatıla anlatıla ezberleniyor ve bir değil, birçok kişiden dinleyebiliyorsunuz. Oysa bu adam çıkmış, daha önce hiç kimsenin duymadığı bir metinden okuyor. Üstelik okuduğu şiir de değil, nasıl yaşanacağıyla ilgili kurallar içeren bir metin. Şaka değil, altı yüz sayfa. İlk aklınıza gelen soru ne olurdu? Bunun hem Muhammed için hem de öğrenmek isteyenler için ağır bir iş olduğu, bu dinleme oturumlarının veya kısaca derslerin düzenli bir programa oturtulması gerektiği ve uzun süreceği olurdu. Bu topluluk (Müslümanlar) bunu her gün veya her hafta disiplinli olarak yapıyor olmalılar. İşte *salât*a "namaz" deyince bu sorular ve yanıtları hem Kuran'da hem de hadis, siyer gibi kaynaklarda görünmez oluyor.

Binlerce kişi kısa sürede nasıl Müslüman olmuştur? Gelenekçi anlatının yarattığı izlenim şudur: Müslümanlar insanlara gerek teker teker gerekse toplu olarak ayetleri ve hadisleri okudular. Birkaç ayet ve hadis duyup hemen Müslüman olanlar (?) namaza çağrıldılar. Daha fazla duymak isteyenlere ayetler ve hadisler okunmaya devam etti. İkna olanlar daha sonra namaza çağrıldılar, ayetleri bu kez namazda dinlemeye başladılar. Daha önce ayetleri serbest biçimde, kürsüdeki kişinin yüzü kendilerine dönük olarak dinliyorlardı; bir topluluğa konuşma yapan herkesin yaptığı gibi. Dinledikten sonra anlamadıklarını soruyorlar ve yanıt alıyorlardı; yeni bir şey öğrenen herkesin yaptığı gibi. **Teslim (*Müslim*) olduklarında ise garip bir şey oldu: Konuşmacı sesini rahatça duyuracağı kürsüden indi, sırtını topluluğa, yüzünü duvara dönerek ayetleri okumayı sürdürdü.** Herhalde kürsüden indiği ve yüzünü duvara döndüğü için sesini yükseltmek zorunda kalmıştır? Daha teslim olmamış olanlara ise kürsüden, yüzü dönük olarak, kendisinin ve dinleyenlerin daha rahat edeceği doğal biçimde ayetleri ve hadisleri okumayı sürdürdü ve onların sorularını yanıtladı. Müslüman olanlar ise artık bir tapınma törenine katıldıklarını düşündükleri için (çünkü paradigma değişti; sırtını topluluğa dönmesi Kuran dersi paradigmasından tapınma paradigmasına geçişi işaretler) okumadan hemen sonra dağılıyorlardı, anlamadıkları yerleri sıcağı sıcağına sormuyorlardı. İlginç biçimde, henüz teslim olmayanlar ise sorabiliyorlardı. Saçma geliyor, öyle değil mi? Sormayı sürdürelim: Bu durumda yeni teslim olanlar şöyle düşünmüş olabilirler mi: "Kürsüde okurken daha rahat duyuluyor, ayrıca sorularım yanıtlanıyor. Namazı geçeyim, kürsü okumasını dinleyeyim."

Gelenekçi anlayışa göre Kuran dinlemesi böylece ikiye ayrılmış olmalı; yarısı namaz sırasında, öbür yarısı kürsüden yapılan "çağrı" (dava/davet) okumasında. Hele Arapça konuşmayan ülkelerde durum daha da garip. Çağırıcı halka kendi dillerinde çağrı yapıyor, kendi dillerine çevirerek Kuran'ın içeriğiyle ilgili bilgi veriyor. Nitekim bunu varsaymamız bile gerekmiyor, yapıldığını gösteren kaynakları aktardım. **Ama yine tuhaf bir şey oluyor, ikna ettiklerini namaza çağırıp aynı sureleri bu kez anlamadıkları dilde okumaya başlıyor!** Öyle bir an gelmiş olmalı ki namazdan yarar göremeyen taze Müslüman, kürsüde kendi dilinde yapılan

okumayı dinlemeye geri dönmüş olmalı! Böyle olmuş olabileceğini ciddi olarak düşünüyor musunuz?

Şimdi kısa bir süre için 12:37-40 ayetlerine dönelim ve düşünelim: Yusuf hapis arkadaşlarına çağrı yapıyor. Onlara tektanrıcılığı aşılamaya çalışıyor. Bu ayetlerdeki birkaç kısa cümlenin aslında uzun zamana yayılmış ve içinde soru-yanıt diyaloglarını da barındıran oturumların özünü aktardığı bellidir. Şimdi gözümüzde canlandıralım. Yusuf bunları namaz sırasında, arkasını arkadaşlarına dönerek, onların belli bedensel hareketleri yapmalarını isteyerek, okumasını ezgili yaparak söylemiş olabilir mi? Veya arkadaşları ikna olur gibi oldukları anda namaza mı duracaklardı? **Tam olarak hangi anda çağrıyı işitmeyi ve öğüt dinlemeyi bırakıp "namaz kılmaya" başladılar?** Böyle bir dönüşüm anı elbette yaşanmadı. Duydukları öğretiyi yeniden ve yeniden dinlemeyi, inceliklerini öğrenmeyi istediler. Eğer teslim oldularsa üzerinde düşünecek, kafa yoracak, çıkarımlar yapacak, metinde verilen örneklerin gerçek yaşamdaki karşılıkları üzerinde tartışacak, söyleşeceklerdi. Bunu Kuran'ı kendi aklı ve çabasıyla öğrenmeyi ve öğrendiklerini başka Kuran öğrencileriyle paylaşmayı deneyen herkes deneyimlemiştir. Deneyimlemeyene anlatmak ne yazık ki zor.

"Duyduk ve boyun eğdik" cümlesinin vaftiz benzeri ayaküstü düzenlenen bir Müslümanlığa giriş töreni olmayıp zamana yayılı bir süreç olduğunu anlamak için elbette Kuran'daki konuşmaların özlü ve simgesel özetler olduklarını çoktan anlamış olmak gerek.[312] Bu, Kuran'ı duyup da teslim olmanın çoğu zaman kısa sürmeyeceği anlamına gelir. Öyleyse "Kuran okumaktan" "namaz kılmaya" geçilen günü aramak anlamsızdır.

Gerçekte şöyle olmuş olabilir mi: Müslümanlar insanlara gerek teker teker gerekse toplanarak Kuran'ı okudular. Gezgin olan çağırıcılar, zamanları sınırlı olduğu için bunu katı ve değişmez bir düzene oturtmadılar, günün koşuluna göre güne sığdırabildikleri kadar okuma sığdırdılar. Yerleşim birimlerinde kalıcı olan çağırıcılar ise daha fazla duymak isteyenler için günün belli saatleri veya haftanın belli günleri okuma toplantıları düzenlediler. Merak edip duymak isteyenler bu *salât* toplantılarına katıldılar. İkna olup Müslüman olanlar **yine aynı toplantılara** katılarak Kuran'ı öğrenmeyi sürdürdüler. Aktarılana göre Resul, Musab İbn Umeyr'i Medine'ye gönderiyor ve "onlara Kuran okumasını, İslam'ı ve dini öğretmesini" istiyor. Musab'ın Kuran okuma uğraşı öyle belirgin oluyor ki ona "El Mukri" (kıraatçı) lakabı takıyorlar, "namazcı" değil. Ve bu şekilde Medine'yi Müslüman yapmaya başlıyor.[313] Yine aktarılana göre sahabeden Tufeyl İbn Amr'ın Müslüman olmasını sağlayan şey kendisine "İslam'ın açıklanmış ve Kuran'ın okunmuş" olmasıdır.[314] Ulak'ın Tufeyl'e "Sana İslam'ı açıkladım, şimdi arkamı dönüp Kuran okuyacağım, yalnız benimle eğilmen ve yere kapanman koşuluyla" dediği bir an yaşanmamıştır. Musab'ın da teslim olanlara "bundan sonra aynı şeyi size belli saatlerde arkamı dönerek

---

312 8:29, 29:69, 33:22, 49:14, 34:51-52, 10:90-91…

Ayrıca Kuran'da Dualar ve Konuşmalar Simgeseldir yazıma bakınız.

313 *The History of al-Tabari* (trans. W. Montgomery Watt and M.V. McDonald), State University of New York Press, 1988, 6/127.

314 David J. Wasserstein, *Conversion and the ahl al dhimma*, The New Cambridge History of Islam (ed. Robert Erwin), içinde 4/185.

okuyacağım" dediği bir an yaşanmamıştır. İslam'ı açıklamak ve Kuran'ı okumak aynı iştir; ikisi de *salât*tır.

Muhammed'in ve onun iyi öğrencileri (elçileri) eğer cemaate arkalarını dönmüşlerse bunu ancak şu biçimlerde yapmış olabilirler:

> Birinci olasılık: Birinci bölümde kürsüde yüzü kalabalığa dönük olarak sureyi okuyor. İkinci bölümde yine kürsüde başka bir sure okuyor veya çapraz okuma yaparak veya başka bir yöntemle gerekli gördüğü açıklamayı yapıyor ve soruları alıyor. Hiç arkasını dönmüyor, hiç yere kapanmıyor.
>
> İkinci olasılık: Birinci bölümde kürsüde bir sure okuyor. Sure bitince kürsüden inip yüzünü Kabe'ye, arkasını kalabalığa dönerek yere kapanıyor. Yeniden kürsüye çıkarak ikinci sureyi okuyor, inip yere kapanıyor. Sonra belki yeniden kürsüye çıkıp "hutbe" okuyor veya soruları yanıtlıyor.
>
> Üçüncü olasılık: Birinci bölümde kürsüde, yüzü kalabalığa dönük olarak sureyi okuyor. Bitirirken kürsüden inip yüzünü Kabe'ye dönüyor, dua ediyor ve yere kapanıyor.

Bunlardan en olası olanını belirlememize gerek yoktur. Muhammed'in bunlardan hangisini yaptığını bulmamıza gerek yoktur. Muhammed'in duyurma görevini, yani *salât*ı arkasını kalabalığa dönerek yapmış olamayacağını anlamamız yeterlidir. Onun *salât*ı formülleştirme ve bir tören tasarlama kaygısı asla olmamıştır. Cemaatte bulunan kötü öğrencilerdir bunu yapan.

Gelenekçi izlenimle benim yazdığım olasılığı (senaryo da diyebilirsiniz) karşılaştırın; bu iki olasılıktan hangisi daha olası, hangisi daha gerçekçi? Elbette Taberi tarihinde yazıldığı gibi kalabalıklar canlarını kurtarmak için veya haksız bir vergiden kurtulmak için görünürde Müslümanlığı seçmiş ve sözde *salât* ediyor görünerek yatıp kalkmış olabilirler. Ama bu durumda konuşacak bir şey kalmıyor. Çünkü can korkusuyla veya bayağı çıkar için yatıp kalkmanın *salât* olduğu öne sürmek, Kuran'ın sahtekarlık yapmamızı istediğini öne sürmektir.

Hadis kitaplarında bu cemaate sırtını dönme konusunun hiç yer almaması bizi şaşırtmasın. Hadis elçisinin namazda el kaldırıp kaldırmadığı gibi bir konuda bile hadislerde ve tefsirlerde görüş birliği yoktur.[315] Zaten gelenekçi yorumun hepi topu iki dayanağı vardır: Biri Taberi. Öbürü, altı hadis kitabının da kaynağı olan ortak bir kaynak. Bu kaynak çoktan unutulup gitmiş olan gerçek olayların yerini almış olan bir popüler efsaneler çorbası da olabilir, Dört İncil'in kaynağı olan ve kendisi ortadan kaybolmuş tek bir kitap gibi de olabilir. Zaten Hadislerde *Salât* bölümünde geleneksel namaz formülünün hadislerden çıkarılamayacağını göstermiştim.

Gelenekçi-ezberci anlatıyı benimsemiş olanlar ev ev, kasaba kasaba gezen, doğru ahlaka çağıran, çevresine toplanan kalabalığa sürekli bir şeyler anlatmakla meşgul bir adamı gözlerinde canlandırmıyorlar. Bunu yaptıklarında, Muhammed'e yöneltilen "Hepimiz gibi

---

315 Taha Çelik, *Raf'u'l-yedeyn Meselesi Çerçevesinde Beyhaki'nin Tahavi'ye İtirazları*, Hadis Tetkikleri Dergisi, XVI/1, 2018, s.33-58; Mustafa Aydın, *Namazda Ellerin Kaldırılmasına Dair Rivâyetlerin İsnad Açısından Değerlendirilmesi,* Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 3/2 (Aralık 2022), s.1-46.

sıradan bir adamsın, Allah'ın gücü anca seni göndermeye mi yetti?"[316] sorusunu neden sorduklarını anlayacaklar. Böylece Muhammed'in hiç kimseyi parmaklarından su akıtarak veya başının üstündeki haleyi göstererek veya ayı eliyle ikiye yararak ikna etmediğini, yalnızca Kuran okuyarak, Kuran'dan konuşarak, Kuran açıklayarak ikna edebildiğini anlayacaklar. Böyle olduğu içindir ki itiraz edilemeyecek olan gerçekleri getiren bu elçiye örtücüler "bizim gibi birisin" diye karşılık veriyorlar, yani onu dinlemek için olağanüstü bir yeteneğinin olmasını şart koşuyorlar. Arınmak isteyen böyle bir talepte bulunmaz, gerçeği ve güzeli bulduğunda onu benimser. Çünkü zaten onu aramaktadır.[317]

Sonuç; Ulak'ın görevini nasıl yaptığını gözümüzde canlandırmaya çalıştığımızda İslam'a davet, Kuran eğitimi ve *salât* adlarıyla üç ayrı iş olarak bildiklerimiz teke iner. Bu görev sırasında Ulak'ın nasıl "namaz kıldırmış" olabileceğini düşündüğümüzde de aynı sonuca ulaşmak zorunda kalırız. Kaynağını Kuran'dan alan bu bütünleyici ve açıklayıcı bilginin zamanla unutulmasıyla *salât* bir tapınak töreni olarak algılanır olmuştur. Bu unutuşun nedeni de zaten Kuran'ın çalışılmaması ve yaşama geçirilmemesidir.

Törenselliği Nedensellikle Karıştırmak

Tarihte belirsiz bir dönemde bazı Müslümanların Kuran okuma ve dinleme biçimleri, *salât*ın kendisi gibi algılanır olmuştur. Kuran'dan rahatça anlıyoruz ki *salât* diye o eylemin içeriğine deniyordu, biçimine değil. Bol su içmeyi öğütleyen bir doktora "Hangi kaptan içeyim?" diye sormak aklına gelmeyen kişi, konu "din" olunca adeta sağduyusunu yitiriyor ve *salât*ın **biçimini** sormaya başlıyor. Bunun kültürümüzde gömülü olan nedenlerine giriş sayfalarında kısaca değinmeye çalışmıştım.

Düşünün ki bir okulda matematik dersi yapılıyor. Sınıfa giriyor ve ne yapıyorlar diye bakıyoruz. "Öğretmen konuşuyor, elindeki tebeşiri tahtaya sürtüyor. Öğrenciler susuyorlar, ellerindeki karbon çubukları önlerindeki kağıtlara sürtüyorlar." Bu mudur gerçekte yaptıkları, böyle mi tanımlanır? Darılmaca yok, "namaz" kavramı budur; özellikle de Arapça konuşmayan ülkelerde.

Okuma yazma bile bilmeyecek yaştaki bir çocuğa kağıttan maket yapan bir başka çocuk gösterilse ve "Sen de onun **gibi** yap" denip kendi haline bırakılsa… Sizce ne yapar? Hadislerin elçisi namaz bağlamında "siz de benim yaptığım gibi yapın" demiş. Neyi kast ettiği açık mıdır? Çocuk zihni saftır, yontulmamıştır. Düşünsel alışkanlıklar ve dolayısıyla arızalar daha tam oluşmamıştır. Buna karşın çocuk düşünmeyi bilmeyen bir aptal da değildir. Mantık kurallarının adını bilmez ama onlarla iş görür. Gözlediği çocuğun yaptığı işi tanımlar, **niyetinin** ne olduğunu çıkarsar. Zihninde hemen bir **amaç** kavramı oluşturmaya çalışır. Gözlediği çocuğun yaptığı işin bir sonuca varacağını varsayar. Ondan sonra kağıdı eline alır ve o çocuğun yaptığı işi taklit eder. Böyle olmasaydı kağıdı katlayan çocuğa bakarak kendi kağıdını buruştururdu, iki

[316] 25:7, 43:31. Ayrıca Muhammed'den mucize göstermesini isteyen örtücülerden söz edilir: 6:7,9,109-111, 5:112-118, 10:96-97, 54:2…

[317] 1:1-7.

kağıdı birbirine yapıştıran çocuğu gördüğünde kendi kağıdının üstüne yapıştırıcı dökmekle yetinirdi. Böyle olmuyor, çünkü bacak kadar çocuğun düşüncesinde **amaç** ve **nedensellik** kavramları çoktan yerini almıştır. Yetmiş yıl boyunca onun varoluşunun maddesi olacaktır bunlar. Gözlediği çocuğun kağıtları anlamsızca kesip buruşturduğunu, üzerine yapıştırıcı döktüğünü değil, bir kutu yapmaya çalıştığını fark edecek altyapıya doğuştan sahiptir. Kendisine ayetler okunduğunda ürperip ağlayan ve yere kapanan kişilerin neden ve nasıl böyle yaptıklarını anlamaksızın ağlamaya ve yere kapanmaya çalışmak, kağıtları buruşturup üzerlerine yapıştırıcı dökmekten çok farklı değildir.

Okulu nasıl "bayrak ve milli marş töreninin yapıldığı yer" olarak tanımlamıyorsak, mescidi de "tapınma törenlerinin yapıldığı yer" olarak tanımlayamayız. Diyelim ki okullarda ne işe yapıldığı sorusuna şöyle yanıt versek: 1) Bayrak töreni ve milli marş 2) Sınıflara girme 3) Öğretmeni selamlama 4) Ders yapma 5) Öğretmeni selamlama ve dağılma. İşte bu, gelenekçi-ezberci okulun salât tanımıdır. Asıl salât olan **Kuran'dan bir şeyler okuma, dinleme veya öğrenme** işini önce salâtın hepsi de törensel olan parçalarından yalnızca biri yapmışlar. Sonra da anlama gereğini ortadan kaldırarak o parçayı yok saymışlar. Okulun varlık nedeni olan dersi, okulda yapılan işlerden yalnızca biri gibi göstermenin bundan bir farkı yoktur. Beş madde olarak yazdığım bu maddelerden dördüncüsünü çıkarıp atsam yeterince saçma olur mu? Bu bile yapılmıştır. İlmihallere göre namazın "kabul olması" için bir şey anlamak veya öğrenmek gerekmiyor! Çünkü bu ilmihalleri yazanlar Namaza Gelmeyenin Cezalandırılması bölümünde sözünü ettiğim nedenselliği unutmuşlardır. Yalnızca Fatiha okuyarak salât edilebileceği fetvaları verilmiştir.[318] Bunlar amacı unutmanın ve unutturmanın yollarıdır.

Tören tasarlanamaz, kendiliğinden ortaya çıkar. İşlevsel herhangi bir edimi yerine getirmek amacıyla bilinegelen ve izlenegelen töreni sürdürmek de makul bir seçim olabilir. Ancak bunun en küçük bir yapaylıktan arındırılması ve amacın önüne biçimin geçmesine izin verilmemesi gerekir. Demek istediğimi bir başka tören üzerinden anlatayım. Kente göçmüş ailelerin köy düğünlerini bir iki kuşak içinde bıraktıklarını biliyoruz. Bu iyidir, kötüdür, orası ayrı bir tartışma konusu. Bu değişimin görünür nedenlerinden birisi köy törenlerinin kimisinin kent ortamına uygun olmamasıdır. Sokakta davul zurna çalmak ancak herkesin herkesi tanıdığı bir yerleşimde uygun olabilir. Ama kent kimsenin kimseyi tanımadan yaşadığı yerdir ve insanlar orada yaşamayı kendileri seçerler. Düğün salonu dediğimiz şeyi ortaya çıkaran şey kentteki bu engeldir. Köyden kente gelmiş olan insanların düğün törenleri de bu koşullara göre yeni bir biçim almıştır. Bir başka örnek: Eski çağın Ortadoğuluları derin saygı duydukları şeyin önünde eğiliyorlardı. Japonlarda da vardır. Ama Türklerde yoktur. Namaz kılarken eğilen veya yere kapananları gören bir Türk çocuğu onların ne yaptıklarını biri açıklayana dek anlamaz. Ama sözgelimi başını yukarı aşağı sallayan birinin onay hareketi yaptığını bilir. Sözgelimi Hintli başını sağa sola sallayarak onay verir. Türk çocuğu başını sağa sola sallayan bir Türkün ne yaptığını yine biri ona açıklayana dek anlamaz. Kuran dinletisini bitirirken eğilip yere kapanmayı bir kural yapmak işte bu yüzden doğru olmayacaktır. Bu, namaz töreninin yalnızca bir bileşeniyle ilgilidir. Az önceki örnekte buyruk, okulda ders yapılmasıdır. Öbür dört madde törensel ve dolayısıyla olumsaldır, buyruğun parçası sayılamaz. Bu uslamlamayı bütün törensel bileşenlere uygulayabiliriz ve sonuç değişmez. Tören araçtır ve amacın önüne geçmesi ancak

[318] Vehbe Zuhayli, *İslam Fıkhı Ansiklopedisi*, Risale Basın-Yayın, 1990, 1/501,510.

büyük bir yanılgı olabilir. Salgın bahanesiyle internet üzerinden yapılan derslerde hiçbir aklı başında öğrenci ders başında öğretmenle selamlaşma töreninin terk edildiğinden yakınmadı; hepsi de ders kalitesinin ve öğretmenin özeninin azalmasından şikayetçi oldu.

Törenler bir noktadan sonra fazla karmaşık olduğunda töreni yönetecek bilgili görevlilere gerek duyulur. İşte o noktada cemaatin kıdemlileri görevde özelleşmeye ve din adamı veya rahip dediğimiz kişilere dönüşmeye başlarlar.[319] Bu aynı zamanda öğretinin yaşamın bütününü kaplıyor olmaktan çıkıp törene ve kutsal yere özgülenmesi sonucunu da doğurabilir. Çünkü o kıdemli kişi toplumun ahlaki önderi olmaktan tören yöneticisi olmaya doğru evrilmiştir. Dolayısıyla o kişinin temsil ettiği doğrular ve kavramlar kutsal yere, kutsal zamana özgülenmiştir. Başta türlü söylersek, İslam'ın sekülerliği kabul etmeyişi ile İslam'da ruhban sınıfının olmayışı aynı ilkenin sonucudur. İslam mescidini "tapınma törenlerinin yapıldığı yer" olarak tanımlamanın yanlış olduğunu söylemiştim. Oysa havralar ve kiliseler için bu kısmen doğrudur. Onların hafta sonu törenleri Müslümanlarınkiyle karşılaştırıldığında daha karmaşıktır, törensellik daha yoğundur ve bu yüzden töreni din adamları yönetir. İşte bu, *salât*ı yitirmiş olmalarıyla çok yakından ilgilidir. Orada yaptıkları iş *salât*tan uzaklaştıkça törenselleşmiştir. Törenselleştikçe *salât*tan uzaklaşmıştır. *Salât*ın buyrukları öğrenme ayağı zayıflayınca uygulama ayağı da zayıflamıştır. Burada Müslümanlar için yaşamsal dersler vardır.[320]

***

Dördüncü bölümün ikinci kısmında yabancı kültürlerden Müslümanlığa geçen inanç ve uygulamalar bağlamında namazın gelişimini incelemeyi sürdüreceğim.

[319] Eric J. Sharpe (çev. Ahmet Güç), *Dinler Tarihinde 50 Anahtar Kavram*, Arasta Yayınları, 2000, s.67-68.

[320] 2:105,109,120,135, 3:69,72,98-106, 4:44, 5:64…